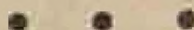
विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थान-प्रकाशनम् — २७८
V. V. Research Institute Publication —278

विश्वेश्वरानन्द-भारतभारती-ग्रन्थमाला-२१
Vishveshvaranand Indological Series—21

संपादकः — विश्वबन्धुः
Editor — VISHVA BANDHU

भारते होशिआरपुरे वि. वै. शो. सं. मुद्रागृहे ।
शास्त्रिणा देवदत्तेन संमुद्र्य प्रकाश्यते ॥

Printed and Published by DEV DUTTA SHASTRI
at the V. V. R. I. Press, Hoshiarpur (Pb., India)

V. I. Series—21

ṚGVEDA

with

The Padapāṭha and the available portions of the Bhāṣya-s
by Skandasvāmin and Udgītha, the Vyākhyā
by Veṅkaṭamādhava and Mudgala's Vṛtti
based on Sāyaṇa-bhāṣya

Edited,

Critically, and annotated with text-comparative
data from original manuscripts and
other available materials

By

VISHVA BANDHU

In collaboration with

BHĪM DEV, AMAR NĀTH, K. S. RĀMASWĀMI SĀSTRĪ
AND PITĀMBAR DATTA

PART III

(Maṇḍala-s II, III and IV)

HOSHIARPUR
Vishveshvaranand Vedic Research Institute
1963

वि. भा. ग्रन्थमाला—२१

ऋग्वेदः

स च

पदपाठेन च यथोपलम्भं स्कन्दस्वाम्युद्गीथीये भाष्ये, वेङ्कटमाधवीया व्याख्या, सायणभाष्यानुसारिणी मुद्गलीया वृत्तिर् इत्येतैश्च पाठविमर्शोपयिकैः पाठभेदादिटिप्पणैश्च संयोज्य

भीमदेवः, अमरनाथः, के. एस्. रामस्वामिशास्त्री, पीताम्बरदत्त इत्येषां सायुज्यभाजा

विश्वबन्धुना

संपादितः

तत्र चाऽयं

द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-मण्डलात्मकः

३यो भागः

होशिआरपुरम्

विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थानम्

२०२० वि.

प्रथमं संस्करणम्, २०२० वि.

प्रकाशकम् — विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थानम्,
साधु-आश्रमः (प.आ.), होशिआरपुरम् (पं., भारतम्)।

FIRST EDITION, 1963

Publishers :

Vishveshvaranand Vedic Research Institute,
Sadhu Ashram (P.O.), Hoshiarpur (Pb. India)

Prepared and Published under the Patronage of the Government of India in the erstwhile Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs, the Government of Panjab, the University Grants Commission, the University of Panjab, the Dayanand Anglo-Vedic College Management, New Delhi and the Trusts and Charities of Shri Vishva Bandhu, Shri Moolchand Khairaitiram and other donors.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ–मण्डलात्मकः

तृतीयो भागः

अथ

ऋग्वेदः सभाष्ये

द्वितीयं मण्डलम्

[१]

[1]गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) भार्गवः शौनकः ऋषिः । अग्निर्देवता । जगती छन्दः[1] ।

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि ।
त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । द्युऽभिः । त्वम् । आशुऽशुक्षणिः । त्वम् । अत्ऽभ्यः । त्वम् । अश्मनः । परि ।
त्वम् । वनेभ्यः । त्वम् । ओषधीभ्यः । त्वम् । नृणाम् । नृऽपते । जायसे । शुचिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'य[2] आङ्गिरसः[3] शौनहोत्रो[4] [5]भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत्, स गृत्समदो द्वितीयं मण्डलमपश्यत्[5]' (अनु २,१,१) । त्वम् अग्ने! द्युभ्यः† जायसे । 'दिवस्परि प्रथमं जज्ञे' (ऋ १०,४५,१) इत्युक्तम् । त्वम् आशु शुचा शत्रून् दहसि । त्वम् अन्तरिक्षस्थाभ्यः अद्भ्यः वैद्युतः, त्वम् अश्मनः च आहन्यमानात्, त्वम् ओषधिवनस्पतिभ्यश्च जायसे नृपते! दीप्तः[6] ॥ १ ॥

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रमृत्वियं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदृतायतः ।
तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥ २ ॥

तव । अग्ने । होत्रम् । तव । पोत्रम् । ऋत्वियम् । तव । नेष्ट्रम् । त्वम् । अग्नित् । ऋतऽयतः ।
तव । प्रऽशास्त्रम् । त्वम् । अध्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽपतिः । च । नः । दमे ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव अग्ने! होतृकर्म पोतृकर्म[1] च काले भवति ऋत्वियम् आर्त्विज्यम् । त्वम् आग्नीध्रश्च यज्ञमिच्छतः । त्वम् एव अध्वरं चेच्छसि, यथाऽध्वर्युरध्वरं कामयते । गृहपतिः यजमानः च भवसि अस्मदायतने । शिष्टं स्पष्टम् ॥ २ ॥

त्वमग्न इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुरुगायो नमस्यः ।
त्वं ब्रह्मा रयिविद् ब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरन्ध्या ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि लपं. ३. अङ्गिरसः वि[1,2] अ[1] लपं. ४. शौन° वि[1] लपं; शैन° वि[2] अ[1]. ५-५. नास्ति वि[1] लपं. † °द्युभ्यः वि[1] अ[1]. ६. नास्ति वि[2] अ[1].

त्वम् । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सताम् । असि । त्वम् । विष्णुः । उरुऽगायः । नमस्यः ।
त्वम् । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वम् । विधर्तरिति विऽधर्तः । सचसे । पुरम्ऽध्या ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! इन्द्रः वृषभः च देवः भवसि [1]सताम् । त्वम्[1] विष्णुः च उरुगमनः नमस्कार्यः । त्वम्[2] बृहस्पतिश्च भवसि धनस्य लम्भयिता ब्रह्मणस्पते! । त्वम् विधातः! सङ्गच्छसे प्रज्ञया ॥ ३ ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईड्यः ।
त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥ ४ ॥

त्वम् । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽव्रतः । त्वम् । मित्रः । भवसि । दस्मः । ईड्यः ।
त्वम् । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । सम्ऽभुजम् । त्वम् । अंशः । विदथे । देव । भाजयुः ॥४॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! राजा वरुणः[3] धृतकर्मा[4] च भवसि । त्वम्[5] मित्रः च भवसि[6] दर्शनीयः स्तोतव्यः । त्वम् अर्यमा सतां पतिः, यस्य सम्भोजनं भवति । 'यः खलु वै ददाति[7] सोऽर्यमा' (तै २,३,४,१) इति ब्राह्मणम् । त्वम् एव अंशः देव! [8]'यज्ञे अंशभाजो'[8] देवाः [9]'त्वामंशात् भाजयन्'[9] ॥ ४ ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव ग्नावो मित्रमहः सजात्यम् ।
त्वमाशुहेमा ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरूवसुः ॥ ५ ॥

त्वम् । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यम् । तव । ग्नावः । मित्रऽमहः । सुऽजात्यम् ।
त्वम् । आशुऽहेमा । ररिषे । सुऽअश्व्यम् । त्वम् । नराम् । शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! त्वष्टा च भवसि परिचरते धुर्यं प्रयच्छन् । तव देवपत्न्यः मित्राणां पूजयितः! बन्धुता[10] । त्वम् आशुगन्ता ददासि शोभनाश्वसमूहम् । त्वम् नृणां बलम् असि बहुधनः ॥ ५ ॥

[11]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वर्गः[11] ॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे ।
त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना ॥ ६ ॥

त्वम् । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वम् । शर्धः । मारुतम् । पृक्षः । ईशिषे ।
त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । शम्ऽगयः । त्वम् । पूषा । विधतः । पासि । नु । त्मना ॥६॥

---

१. सदा त्वम् वि[1] अ[1]; सता त्वं नरा वि[2] लपं. २. तु वि[1] लपं. ३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. धृतकर्मा वि[1] अ[1]; धृतव्रतकर्मा वि[2] लपं. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि[1] लपं. ७. नास्ति लपं. ८-८. यज्ञांशभाग॰ वि[2]; 'अंशभा' वि[1] अ[1]. ९-९. त्वाम्... भाजं वि[1]; त्वा...भजनात्समिति अ[1]. १०. ॰बन्धुता लपं. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० त्वम् अग्ने[1] । रुद्रः च भवसि बलवान् महान्[2] दीप्तः । त्वम् मरुतो वेगः अन्नस्य [3]च ईशिषे[3] । त्वम् वातैः अरुणैः यासि सुखावासः । त्वम् पोषकः[4] परिचरतः स्वयम् एव पासि[5] ॥ ६ ॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरंकृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।
त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥ ७ ॥

त्वम् । अग्ने । द्रविणःऽदाः । अरम्ऽकृते । त्वम् । देवः । सविता । रत्नऽधाः । असि ।
त्वम् । भगः । नृऽपते । वस्वः । ईशिषे । त्वम् । पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! धनस्य दाता भवसि अलङ्कुर्वते । त्वम् देवः सविता रत्नानां धाता[6] च भवसि । त्वम् एव भगः नृपते! धनस्य ईशिषे । त्वम् रक्षकः गृहे यः तव परिचरति ॥ ७ ॥

त्वामग्ने दम आ विश्पतिं विशस्त्वां राजानं सुविदत्रमृञ्जते ।
त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥

त्वाम् । अग्ने । दमे । आ । विश्पतिम् । विशः । त्वाम् । राजानम् । सुऽविदत्रम् । ऋञ्जते ।
त्वम् । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वम् । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! गृहे आह्वयन्ति विशां पतिम् [7]मनुष्याः । त्वाम् ईश्वरम् शोभनधनम् प्रसाधयन्ति । त्वम् विश्वानि† धनानि प्रति ईश्वरो भवसि हे शोभनज्वलदनीक! । त्वम् सहस्राणि ‡प्रति भवसि‡ शतानि दश च धीराणाम्[7] ॥ ८ ॥

त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्या तनूरुचम् ।
त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत् त्वं सखा सुशेवः पास्याधृषः ॥ ९ ॥

त्वाम् । अग्ने । पितरम् । इष्टिऽभिः । नरः । त्वाम् । भ्रात्राय । शम्या । तनूऽरुचम् ।
त्वम् । पुत्रः । भवसि । यः । ते । अविधत् । त्वम् । सखा । सुऽशेवः । पासि । आऽधृषः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! पातारम्[8] इष्टिभिः कुर्वन्ति ऋत्विजः । त्वाम् एव च भ्रातृत्वाय च कर्मणा अङ्गानां रोचयितारम्[9] । त्वम् पुत्रः च भवसि, यः ते परिचरति । त्वम्[10] सखा च सुमुखः रक्षसि आधर्षणात् ॥ ९ ॥

त्वमग्न ऋभुराके नमस्य१स्त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे ।
त्वं वि भास्यनु दक्षि दावने त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः ॥ १० ॥

---

१. नास्ति वि° अ°. २. महा° वि° अ° अपं. ३-३. वेदिषे वि° अ°; वेषि अपं. ४. पोष° अपं. ५. आपासि वि° अ°. ६. °ता तं वि° अपं. ७-७. नास्ति वि° अ°. † धनानि अपं. ‡-‡ प्रभवसि ल. ८. पातर° वि° अ° अपं. ९. रोचयितं न वि°. १०. नास्ति मूको.

त्वम् । अग्ने । ऋभुः । आके । नमस्यः । त्वम् । वाजस्य । क्षुऽमतः । रायः । ईशिषे ।
त्वम् । वि । भासि । अनु । धक्षि । दावने । त्वम् । विऽशिक्षुः । असि । यज्ञम् । आऽतनिः ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! दीप्तः अन्तिके नमस्यः च नः। त्वम् अन्नस्य धनस्य च शब्दवतः प्रसिद्धस्य ईशिषे। त्वम् दीप्यसे अनु दहसि च शत्रून्। प्रयच्छते त्वम् विविधस्य दाता असि यज्ञस्य विस्तारयिता ।॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टादशो वर्गः' ॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।
त्वमिळा शतहिमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥ ११ ॥

त्वम् । अग्ने । अदितिः । देव । दाशुषे । त्वम् । होत्रा । भारती । वर्धसे । गिरा ।
त्वम् । इळा । शतऽहिमा । असि । दक्षसे । त्वम् । वृत्रऽहा । वसुऽपते । सरस्वती ॥ ११ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! अदितिः देव! भवसि यजमानाय[2]। त्वम् एव होत्रा भारती च देवपत्न्यौ संवर्धसे स्तुत्या। त्वम् एव इळा देवी शतसंवत्सरा भवसि दक्षसे प्रजापतये। त्वम् वृत्रहा वसूनां पते! सरस्वती च ॥ ११ ॥

त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तव स्पार्हे वर्ण आ संदृशि श्रियः ।
त्वं वाजः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्बहुलो विश्वतस्पृथुः ॥ १२ ॥

त्वम् । अग्ने । सुऽभृतः । उत्ऽतमम् । वयः । तव । स्पार्हे । वर्णे । आ । सम्ऽदृशि । श्रियः ।
त्वम् । वाजः । प्रऽतरणः । बृहन् । असि । त्वम् । रयिः । बहुलः । विश्वतः । पृथुः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! सुष्ठु सम्भृतः[3] सन् उत्तमम् अन्नं भव। तव[4] स्पृहणीये वर्णे सन्दर्शने च यजमानानाम् श्रियः आ गच्छन्ति। त्वम् बलवान् प्रकर्षेण तारयिता महान् असि। त्वम् एव धनमसि बहु सर्वतश्च पृथु[5] ॥ १२ ॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यं१ त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।
त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम् ॥ १३ ॥

त्वाम् । अग्ने । आदित्यासः । आस्यम् । त्वाम् । जिह्वाम् । शुचयः । चक्रिरे । कवे ।
त्वाम् । रातिऽसाचः । अध्वरेषु । सश्चिरे । त्वे इति । देवाः । हविः । अदन्ति । आऽहुतम् ॥ १३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. यजमानस्य वि[1,2] ह कपे. ३. सम्भृतः वि[2] अ[1]. ४. भवत वि[2] कपे.
५. पृथु वि[1] कपे.

वेङ्कट० अग्ने! त्वाम् आदित्याः आस्यम् चक्रिरे, त्वाम् एव जिह्वाम् च कवे! दीप्ताः[1]। त्वाम्[2] धनस्य सम्भक्तारः यज्ञेषु सेवन्ते। त्वयि देवाः आहुतम् हविः भक्षयन्ति ॥ १३ ॥

त्वे अ॑ग्ने॒ विश्वे॑ अ॒मृता॑सो अ॒द्रुह॑ आ॒सा दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम् ।
त्वया॒ मर्ता॑सः स्वदन्त आसु॒तिं त्वं गर्भो॑ वी॒रुधां॑ जज्ञिषे॒ शुचिः॑ ॥ १४ ॥

त्वे इति॑ । अ॒ग्ने॒ । विश्वे॑ । अ॒मृता॑सः । अ॒द्रुहः॑ । आ॒सा । दे॒वाः । ह॒विः । अ॒द॒न्ति॒ । आऽहु॑तम् ।
त्वया॑ । मर्ता॑सः । स्व॒द॒न्ते॒ । आ॒ऽसु॒तिम् । त्वम् । गर्भः॑ । वी॒रुधा॑म् । ज॒ज्ञि॒षे॒ । शुचिः॑ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वयि अग्ने! सर्वे देवाः न द्रुह्यन्ति, आस्येन च देवाः हविः भक्षयन्ति आहुतम्। त्वया एव मर्ताः च अन्नम् स्वदन्ते। त्वम् गर्भः वीरुधाम् जायसे दीप्तः[3] ॥ १४ ॥

त्वं तान्त्सं च॒ प्रति॑ चासि म॒ज्मनाऽग्ने॑ सुजात॒ प्र च॑ देव रिच्यसे ।
पृ॒क्षो यदत्र॑ महि॒ना वि ते॒ भुव॒दनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी रोद॑सी उ॒भे ॥ १५ ॥

त्वम् । तान् । सम् । च॒ । प्रति॑ । च॒ । अ॒सि॒ । म॒ज्मना॑ । अग्ने॑ । सु॒ऽजा॒त॒ । प्र । च॒ । दे॒व॒ । रि॒च्य॒से॒ ।
पृ॒क्षः । यत् । अत्र॑ । म॒हि॒ना । वि । ते॒ । भुव॑त् । अनु॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ ॥ १५ ॥

वेङ्कट० त्वम् सूक्तेऽनुक्रान्तान् देवान् बलेन सम् च भवसि प्रति च, यत् सर्वे देवाः सह कुर्वन्ति, यत् च प्रत्येकम्, तदुभयं कर्तुं शक्नोषि। अग्ने! शोभनजनन![4] देवान् प्र रिच्यसे च। यस्मात् तव माहात्म्येन हव्यदानमात्रमपि द्युतम् अन्नम् वि भवति, सर्वस्य रोधयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ उभे अपि अनु भवति। 'यावदेका[5] देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते' (तैब्रा ३,२,६,४) इति ब्राह्मणम्। '[6]अथो गिरिमात्रं[6] वर्धते अथोऽपरम्' (शु. ब्राह्म १,५,१,१०) इति च ॥ १५ ॥

ये स्तो॒तृभ्यो॒ गोअ॑ग्रा॒मश्व॑पेशस॒मग्ने॑ रा॒तिमु॑पसृ॒जन्ति॑ सू॒रयः॑ ।
अ॒स्माञ्च॒ तांश्च॒ प्र हि नेषि॒ वस्य॒ आ बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ १६ ॥

ये । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । गोऽअ॑ग्राम् । अश्व॑ऽपेशसम् । अग्ने॑ । रा॒तिम् । उ॒प॒ऽसृ॒जन्ति॑ । सू॒रयः॑ ।
अ॒स्मान् । च॒ । तान् । च॒ । प्र । हि । नेषि॑ । वस्यः॑ । आ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥

वेङ्कट० ये स्तोतृभ्यः गोमुख्याम् अश्वरूपाम् अग्ने! रातिम् दानम् उदाराः प्रयच्छन्ति तान्, अस्मान् च त्वमभ्युदयं प्रति प्रणयसि। यज्ञे दीप्यतां मुख्यतामिति बृहत् वचनम् वदेम सुपुत्राः ॥ १६ ॥

[7]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः[7] ॥

---

१. दीप्तान् वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'. ३. नास्ति अ' ४. °जनने वि' द कपं.
५. °वदेता मूको. ६-६. °धोरिमात्रं वि' कपं. ७-७. नास्ति मूको.

[२]

[1]गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) भार्गवः शौनकः ऋषिः । अग्निर्देवता । जगती छन्दः[1] ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।
समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदम् ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातऽवेदसम् । अग्निम् । यजध्वम् । हविषा । तना । गिरा ।
सम्ऽइधानम् । सुऽप्रयसम् । स्वःऽनरम् । द्युक्षम् । होतारम् । वृजनेषु । धूःऽसदम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यज्ञेन वर्धयत जातवेदसम्। अग्निम् यजध्वम् हविषाम् धनेन स्तुत्या च दीप्यमानं स्वन्नं सर्वमनुष्यम् दीप्तम् होतारम् यज्ञेषु धुरि सीदन्तम् ॥ १ ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्ने वत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।
दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २ ॥

अभि । त्वा । नक्तीः । उषसः । ववाशिरे । अग्ने । वत्सम् । न । स्वसरेषु । धेनवः ।
दिवःऽइव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । भासि । पुरुऽवार । सम्ऽयतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शब्दं कुर्वन्ति त्वा रात्रयः उषसः च अग्ने! वत्सम् इव गोष्ठेषु धेनवः । दिवः[2] गन्ताऽऽदित्यः इव[2] मानुषाणि युगानि अहानि, त्वं रात्रीः भासयसि त्वया सङ्गच्छमानाः[4] बहुभिः स्पृहणीय! ॥ २ ॥

तं देवा बुध्ने रजसः सुदंससं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यम् ॥ ३ ॥

तम् । देवाः । बुध्ने । रजसः । सुऽदंससम् । दिवः । पृथिव्योः । अरतिम् । नि । एरिरे ।
रथम्ऽइव । वेद्यम् । शुक्रऽशोचिषम् । अग्निम् । मित्रम् । न । क्षितिषु । प्रऽशंस्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिव्योरुभयोः सञ्चरन्तम् अग्निम् देवाः लोकस्य मूले पृथिव्यां निहितवन्तः, सुकर्माणम् रथम् इव धनप्राप्तिहेतुं शुभ्रं दीप्तम् अग्निम् मित्रम् इव मनुष्यैः शंसनीयं वेदिषु ॥ ३ ॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चन्द्रमिव सुरुचं ह्वार आ दधुः ।
पृश्न्याः पतरं चितयन्तमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अनु ॥ ४ ॥

तम् । उक्षमाणम् । रजसि । स्वे । आ । दमे । चन्द्रम्ऽइव । सुऽरुचम् । ह्वारे । आ । दधुः ।
पृश्न्याः । पतरम् । चितयन्तम् । अक्षऽभिः । पाथः । न । पायुम् । जनसी इति । उभे इति । अनु ॥

१-१ नास्ति मूको. २. नास्ति वि[1] छ लपं. ३. नास्ति मूको. ४. °मानाः छ.

वेङ्कट० तम् सिञ्चन्तम् अस्यां भूमौ स्वे गृहे वत्सम् इव भुञ्जन्तम् वाचायां सञ्जातायाम् आ दधुः दिवः गन्तारं प्रज्ञापयन्तं तेजोभिः अश्वम् इव रक्षकम् उभयोः द्यावापृथिव्योः ॥ ४ ॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋञ्जते गिरा ।
हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुरद् द्यौर्न स्तृभिश्चितयद् रोदसी अनु ॥ ५ ॥

सः । होता । विश्वम् । परि । भूतु । अध्वरम् । तम् । ऊँ इति । हव्यैः । मनुषः । ऋञ्जते । गिरा ।
हिरिऽशिप्रः । वृधसानासु । जर्भुरत् । द्यौः । न । स्तृऽभिः । चितयत् । रोदसी इति । अनु ॥५॥

वेङ्कट० सः होता सर्वं यज्ञं परितः[1] भवतु । तम् एव हव्यैः स्तुत्या च मनुष्याः प्रसन्नं[2] कुर्वन्ति । हरितवर्णशिप्रः वर्धमानासु प्रजासु भरणं कुर्वन् तेजोभिः चेतयति द्यावापृथिव्योरर्थान् आदित्य इव ॥ ५ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वर्गः[3] ॥

स नो रेवत् समिधानः स्वस्तये संददस्वान् रयिमस्मासु दीदिहि ।
आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये ॥ ६ ॥

सः । नः । रेवत् । सम्ऽइधानः । स्वस्तये । सम्ऽददस्वान् । रयिम् । अस्मासु । दीदिहि ।
आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने । हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [4]सः अस्माकं धनयुक्तं[5] दीप्यमानः अविनाशाय सम्यक् ददत्[5] धनम् अस्मासु दीप्यस्व । द्यावापृथिवी च अस्माकम् आ कृणुष्व अभ्युदयाय । अग्ने ! देव ![6] हवींषि मनुष्यस्य देवानां खादनाय[7] कुरु । ॥ ६ ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि ।
प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्ण शुक्रमुषसो वि दिद्युतुः ॥ ७ ॥

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न । वाजम् । श्रुत्यै । अप । वृधि ।
प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः । न । शुक्रम् । उषसः । वि । दिद्युतुः ॥

वेङ्कट० अग्ने ! महद् धनम् अस्मभ्यं देहि शतसहस्रसङ्ख्यायुक्तम्[8] । द्वाराणि इव[9] अन्नम् अस्माकं श्रवणाय जनेऽपावृतं[10] कुरु । प्राङ्मुखे च द्यावापृथिव्यौ अन्नेन कुरु । आदित्यम् इव अग्निम् उषसः वि द्योतयन्ति ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[3]. २. नन्नं मूको. ३-३. नास्ति मूको ४-४. ... न° वि[1]; स धन° अ[1]. ५. नास्ति वि[1] अपं. ६. नास्ति मूको. ७. खादनाय वि[1] अ[1,3] ल अपं. ८. ...सङ्ख्या° अ[1]. ९. च वि[1] अपं. १०. जनेऽपा° मूको.

स ईधान उषसो राम्या अनु स्व१र्ण दीदेदरुषेण भानुना ।
होत्राभिरग्निर्मनुषः स्वध्वरो राजा विशामतिथिश्चारुरायवे ॥ ८ ॥

सः । इधानः । उषसः । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदेत् । अरुषेण । भानुना ।
होत्राभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽअध्वरः । राजा । विशाम् । अतिथिः । चारुः । आयवे ॥८॥

वेङ्कट० रमणीयासु उषःसु दीप्यमानः अग्निः आदित्यः इव दीप्यते आरोचमानेन तेजसा । होत्राभिः स्तुतिभिः अग्निः मनुषः सुयज्ञो भवति[1], राजा मनुष्याणाम्, उर्वशीपुत्राय च शोभनः अतिथिः[2] ॥ ८ ॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्व्य धीष्पीपाय बृहद्दिवेषु मानुषा ।
दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्मना शतिनं पुरुरूपमिषणि ॥ ९ ॥

एव । नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्व्य । धीः । पीपाय । बृहत्ऽदिवेषु । मानुषा ।
दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारवे । त्मना । शतिनम् । पुरुऽरूपम् । इषणि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एवम् अस्माकम् अग्ने ! देवेषु प्रत्न ! स्तोत्रमया बुद्धिः वर्धते महादीप्तिषु मनुष्याणाम् । दुहाना स्तुतिः उपद्रवेषु स्तोत्रे स्वयमेव शतसङ्ख्याकं बहुरूपम् एषणीयं धनं[3] भवति ॥ ९ ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनाँ अति ।
अस्माकं द्युम्नमधि पञ्च कृष्टिषूच्चा स्व१र्ण शुशुचीत दुष्टरम् ॥ १० ॥

वयम् । अग्ने । अर्वता । वा । सुऽवीर्यम् । ब्रह्मणा । वा । चितयेम । जनान् । अति ।
अस्माकम् । द्युम्नम् । अधि । पञ्च । कृष्टिषु । उच्चा । स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरम् ॥१०॥

वेङ्कट० वयम् अग्ने ! अश्वेन वा शोभनवीर्यं धनं चितयेम[4] अन्नेन वा शत्रुजनान् । अस्माकम् अन्नं पञ्चसु जनेषु अधि[5] भवतु । उच्चैः आदित्य इव अत्यन्तं दीप्यतां शत्रुभिः दुस्तरम् ॥ १० ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्त्सुजाता इषयन्त सूरयः ।
यमग्ने यज्ञमुपयन्ति वाजिनो नित्ये तोके दीदिवांसं स्वे दमे ॥ ११ ॥

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रऽशंस्यः । यस्मिन् । सुऽजाताः । इषयन्त । सूरयः ।
यम् । अग्ने । यज्ञम् । उपऽयन्ति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीदिऽवांसम् । स्वे । दमे ॥११॥

---

१. नास्ति अ[1]. २. °थिः भवति अ[1]. ३. नास्ति मूको. ४. अतिनिर्मेयम वि[2] अ[1]. ५. अभि मूको.

वेङ्कट० सः अस्मान् बुध्यस्व सहसे हित! प्रकर्षेण शंसनीयः । यस्मिन् त्वयि शोभनजननाः स्तोतारः अन्नमैच्छन् । यम् अग्ने! यजनीयम् उपगच्छन्ति हविष्मन्तः 'औरसस्य पुत्रस्य' रक्षणार्थम् आहवनीये दीप्यमानम् ॥ ११ ॥

उभयासो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूरयश्च शर्मणि ।
वस्वो रायः पुरुश्चन्द्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

उभयासः । जातऽवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूरयः । च । शर्मणि ।
वस्वः । रायः । पुरुऽचन्द्रस्य । भूयसः । प्रजाऽवतः । सुऽअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे जातवेदः! तव¹ वयम् उभयासः स्याम स्तोतारः हविषां प्रेरयितारः च सूरे² । अग्ने! अस्मभ्यं वासयितृ³ धनं देहि बहूनां ह्लादकं बहुप्रजावत् शोभनापत्ययुक्तम् ॥ १२ ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।
अस्माञ्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

ये । स्तोतृऽभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वऽपेशसम् । अग्ने । रातिम् । उपऽसृजन्ति । सूरयः ।
अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥

वेङ्कट० ऋ २, १, १६ द्र. ॥ १३ ॥

¹इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः¹ ॥

[३]

¹गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । एकादशानामृचां क्रमेण १ इध्मः समिद्धो वाऽग्निः, २ नराशंसः, ३ इळः, ४ बर्हिः, ५ देवीर्द्वारः, ६ उषासानक्ता, ७ दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, ८ तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, ९ त्वष्टा, १० वनस्पतिः, ११ स्वाहाकृतयो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, सप्तमी जगती¹ ।

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्थात् ।
होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान् यजत्वग्निरर्हन् ॥ १ ॥

सम्ऽइद्धः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्याम् । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि । अस्थात् ।
होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् । यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिद्धः अग्निः देवैरस्याम् पृथिव्याम् निहितः । सोऽयं मन्त्राञ्चितः सर्वाणि भूतानि प्रत्यङ् तिष्ठति । ह्वाता शोधकः पुराणः शोभनप्रज्ञानः सोऽयम् देवः देवान् यजतु पूजाम् अर्हन्⁶ ॥ १ ॥

१-१. औरसस्तुभस्य वि°; °स्तनुभस्य ल°. २. तं छपं. ३. मधे छपं. ४. °तिष्ठन् मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. अर्हन् वि° छपे.

नराशंसः प्रति धामान्यञ्जन् तिस्रो दिवः प्रति मह्ना स्वर्चिः ।
घृतप्रुषा मनसा हव्यमुन्दन् मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

नराशंसः । प्रति । धामानि । अञ्जन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । मह्ना । सुऽअर्चिः ।
घृतऽप्रुषा । मनसा । हव्यम् । उन्दन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सम् । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० नराशंसः[1] स्वरसेन देवशरीराणि प्रत्येकम् अञ्जन् त्रीन् लोकान् प्रति भवति महत्त्वेन[2] सुदीप्तिः । घृतबिन्दुना बुद्धिपूर्वेण हव्यम् क्लेदयन् आहवनीये देवान् आज्येन सम् अनक्तु ॥ २ ॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अर्हन् देवान् यक्षि मानुषात् पूर्वो अद्य ।
स आ वह मरुतां शर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वम् ॥ ३ ॥

ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अर्हन् । देवान् । यक्षि । मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।
सः । आ । वह । मरुताम् । शर्धः । अच्युतम् । इन्द्रम् । नरः । बर्हिऽसदम् । यजध्वम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतः [3]अग्ने! त्वं[3] [4]मनसा अस्मान् पूजयन् देवान्† यज[4] मानुषात् होतुः अग्रे भवन् अद्य । सः त्वं मारुतं वेगम् अच्युतम् आ वह[5] । अस्मिन्नवसरे हे मनुष्याः! बर्हिषदम् इन्द्रम् यजध्वम् ॥ ३ ॥

देव बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्याम् ।
घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियासः ॥ ४ ॥

देव । बर्हिः । वर्धमानम् । सुऽवीरम् । स्तीर्णम् । राये । सुऽभरम् । वेदी इति । अस्याम् ।
घृतेन । अक्तम् । वसवः । सीदत । इदम् । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे देव! बर्हिः! त्वं पुनःपुनः छवनेऽपि[6] वर्धमानम् शोभनदेववीरम् आसीः । सुष्ठु सम्भ्रियमाणम् अस्याम् वेद्याम् स्तीर्णम् राये घृतेन अक्तम् इदम् बर्हिः हे वसवः! आसीदत, विश्वे[7] देवाः! रुद्राः! यूयम् आदित्याः! च यज्ञार्हाः ॥ ४ ॥

वि श्रयन्तामुर्विया हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः
व्यचस्वतीर्वि प्रथन्तामजुर्या वर्णं पुनाना यशसं सुवीरम् ॥ ५ ॥

वि । श्रयन्ताम् । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रऽअयनाः । नमःऽभिः ।
व्यचस्वतीः । वि । प्रथन्ताम् । अजुर्याः । वर्णम् । पुनानाः । यशसम् । सुऽवीरम् ॥ ५ ॥

---

१. नराशंस वि[1] अ[1] छपं. २. महत्त्वे मूको. ३-३. त्वमग्ने अ[1]. ४-४. नास्ति वि[1] छपं. † नास्ति वि[1] अ[1]. ५. °ह वा वि[1] अ[1]. ६. छवनेऽपि वि[1] छपं; अवनेऽपि अ[1]; लपने ल. ७. विश्वेविश्वे वि[1] अ[1].

वेङ्कट० महत्त्वेन विस्तीर्णा भवन्तु हूयमानाः[1] द्वारः देव्यः सुप्रगमनाः हविर्भिः । अवकाशवत्यः वि प्रथन्ताम् अजराः रूपं प्रयच्छन्त्यः यशस्वत्[2] शोभनपुत्रम् ॥ ५ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः[3] ॥

साध्वपांसि सनता न उक्षिते उषासानक्ता वय्येव रण्विते ।
तन्तुं ततं संवयन्ती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुघे पयस्वती ॥ ६ ॥

साधु । अपांसि । सनता । नः । उक्षिते इति । उषसानक्ता । वय्याऽइव । रण्विते इति ।
तन्तुम् । ततम् । संवयन्ती इति सम्ऽवयन्ती । समीची इति सम्ऽईची । यज्ञस्य । पेशः ।
सुदुघे इति सुऽदुघे । पयस्वती इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० साधूनि सम्प्रति कर्माणि पुरातनानि आज्येन उक्षिते उषासानक्ते तन्तुवायौ इव प्रार्तैः नन्दिते कालाख्यं[4] तन्तुम् ततम् संवयन्ती[5] सङ्गते यज्ञस्य रूपभूते शोभनदोहने सारयुक्ते । 'द्वे[6] स्वसारौ वयतः[7] तन्त्रमेतत्[8] । सनातनं विततं[9] षण्मयूखम् । अवान्यांस्तन्तून्[10] किरतो धत्तो अन्यान् । नावपृञ्जाते[11] न गमाते अन्तम्' (तैब्रा २,५,५,३) इति मन्त्रः ॥ ६ ॥

दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यक्षतः समृचा वपुष्टरा ।
देवान् यजन्तावृतुथा समञ्जतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु त्रिषु ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । विदुःऽतरा । ऋजु । यक्षतः । सम् । ऋचा । वपुःऽतरा ।
देवान् । यजन्तौ । ऋतुऽथा । सम् । अञ्जतः । नाभा । पृथिव्याः । अधि । सानुषु । त्रिषु ॥

वेङ्कट० दैव्यौ होतारौ प्रथमौ विद्वत्तरौ अञ्जसा यज्ञम् यक्षतः मन्त्रेण रूपवत्तरौ देवान् यजन्तौ स्वेस्वे काले आज्येन सम् अञ्जतः पृथिव्याः मध्ये त्रिषु धिष्ण्येषु गार्हपत्यादिषु इति ॥ ७ ॥

सरस्वती साधयन्ती धियं न इळा देवी भारती विश्वतूर्तिः ।
तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पान्तु शरणं निषद्य ॥ ८ ॥

सरस्वती । साधयन्ती । धियम् । नः । इळा । देवी । भारती । विश्वऽतूर्तिः ।
तिस्रः । देवीः । स्वधया । बर्हिः । आ । इदम् । अच्छिद्रम् । पान्तु । शरणम् । निऽसद्य ॥८॥

वेङ्कट० विश्वं यथा[12] तूर्णम् आदित्यरश्म्या सा[13] सरस्वती च अस्माकं कर्म साधयन्ती भवति[14] । ता इमाः तिस्रः देव्यः स्वधया सह आगत्य इदम् अच्छिद्रम् बर्हिः आवासस्थानम् निषद्य अस्मान् रक्षन्तु इति ॥ ८ ॥

---

१. भूयमाना वि[1][3] अ कर्प. २. °प्सर्न कर्प. ३-३. नास्ति मूको. ४. कालाख्यं वि[1] अ[1]. ५. संवय° वि[1] अ[1]; इव° कर्प. ६. द्वे कर्प. ७. °यतु मूको. ८. °मेवैतत् कर्प ९. नास्ति मूको. १०. °वान्यस्तन्तून् कर्प. ११. नावपृञ्जाते वि[1] कर्प; नावप° वि[1] अ[1] अ. १२. यदा मूको. १३. सर्वेन् अ शोधः. १४. भवन्ति वि[1] अ[1].

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।
प्रजां त्वष्टा वि ष्यतु नाभिमस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥ ९ ॥

पिशङ्गऽरूपः । सुऽभरः । वयःऽधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते । देवऽकामः ।
प्रऽजाम् । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिम् । अस्मे इति । अथ । देवानाम् । अपि । एतु । पाथः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'अनेकरूपः शोभनपितृभरणः'[1] अन्नस्य दाता क्षिप्रकारी पुत्रः त्वष्टुः प्रसादात् जायते देवान् कामयमानः । ताम् प्रजाम् त्वष्टा वि ष्यतु[2] विसृजतु[3] नाभिम् अस्माकम् । अथ तथा कृत्वा देवानाम् स्थानम् अपि एतु[4] ॥ ९ ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुप स्थादग्निर्हविः सूदयाति प्र धीभिः ।
त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानन् देवेभ्यो दैव्यः शमितोप हव्यम् ॥ १० ॥

वनस्पतिः । अवऽसृजन् । उप । स्थात् । अग्निः । हविः । सूदयाति । प्र । धीभिः ।
त्रिधा । सम्ऽअक्तम् । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता । उप । हव्यम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० वनस्पतिः देवेभ्यो हवींषि यथास्वम् अवसृजन् उपतिष्ठतु । अग्निः हविः प्रेरयति कर्मभिः । उपस्तरणाद् द्विरभिघारणाच्च त्रिधा[5] समक्तम् नयतु आत्मीयं हविः प्रकर्षेण जानन् । देवेभ्यः च दैव्यः शमिता स्वं स्वं हविः उप नयतु ॥ १० ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम ।
अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ॥ ११ ॥

घृतम् । मिमिक्षे । घृतम् । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः । घृतम् । ऊँ इति । अस्य । धाम ।
अनुऽस्वधम् । आ । वह । मादयस्व । स्वाहाऽकृतम् । वृषभ । वक्षि । हव्यम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० घृतम् प्रति गच्छसि । घृतम् अस्य योनिः । यस्माद् घृताद्वाहुतादुत्तिष्ठति तदर्थमसौ घृते श्रितः[6] 'घृतम् अस्य स्थानम्'[6] स्वधामन्वधो प्रति देवान् आ वह हविः मादयस्व च । त्वयि स्वाहाकृतम्[7] कामानां वर्षितः! हव्यम् वह ११ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[8] ॥

१-१. 'रूपयोग' वि[१] अ[२]. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि[१] ल अ[३]. ४. 'तु एतु' वि[१] अ[२]. ५. त्रिधात्रिधा वि[१] अ[३]. ६-६. ह''' स्था वि[१] अ[२]. ७. स्वाहाकृतं वि[१] अ[२]. ८-८. नास्ति मूको.

[४]

'सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[1] ।

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसम् ।
मित्रइव यो दिधिषाय्यो भूद्देव आदेवे जने जातवेदाः ॥ १ ॥

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानम् । सुऽवृक्तिम् । विशाम् । अग्निम् । अतिथिम् । सुऽप्रयसम् ।
मित्रःऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आऽदेवे । जने । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० सोमाहुतिर्भार्गवः । ह्वयामि युष्माकं सुदीप्तिं सुस्तुतिम्[2] विशाम् अतिथिम्[3] अग्निम् स्वन्नम् । यः मित्रः इव भर्तव्यो भवति, सोऽयं दीप्यमान आनीतदेवजने[4] यजमाने जातवेदाः ॥ १ ॥

इमं विधन्तो अपां सधस्थे द्वितादधुर्भृगवो विक्ष्वायोः ।
एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिर्जीराश्वः ॥ २ ॥

इमम् । विधन्तः । अपाम् । सधऽस्थे । द्विता । अदधुः । भृगवः । विक्षु । आयोः ।
एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूम । देवानाम् । अग्निः । अरतिः । जीरऽअश्वः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम् परिचरन्तः अन्तरिक्षे भृगवः '[5]प्रथमं द्वैधं[5] निहितवन्तो गार्हपत्यमाहवनीयं च मनुष्येषु उर्वशीपुत्रस्य । सोऽयं विश्वानि '[6]भूतानि अभि भवतु देवानाम् अग्निः[6] अभिगन्ता क्षिप्राश्वः ॥ २ ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विक्षु प्रियं धुः क्षेष्यन्तो न मित्रम् ।
स दीदयदुशतीरूर्म्या आ दक्षाय्यो यो दास्वते दम आ ॥ ३ ॥

अग्निम् । देवासः । मानुषीषु । विक्षु । प्रियम् । धुः । क्षेष्यन्तः । न । मित्रम् ।
सः । दीदयत् । उशतीः । ऊर्म्याः । आ । दक्षाय्यः । यः । दास्वते । दमे । आ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निम् देवाः[7] मानुषीषु प्रजासु प्रियं निदधुः '[8]यथा निवासमिच्छन्तो[8] दृढं मित्रम् सम्पादयन्ति । एवम् सः अग्निः आत्मानं कामयमाना रात्रीः आ द्योतयति वर्धनीयो यः यजमानाय गृहे ॥ ३ ॥

अस्य रण्वा स्वस्येव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ।
वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्वामत्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥ ४ ॥

१-१ नास्ति मूको. २. सुस्तुतिम् वि[1]; सस्तुतिम् लपं. ३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. 'देवयजने वि[1] ल अपं; 'देवे जने अ[1]. ५. प्रथम दै' मूको; प्रथमं दैवं छ कोशः. ६-६. नास्ति वि[1] लपं. ७. देवता वि[1] लपं. ८-८. यथा वि वास' वि लपं.

अस्य । रण्वा । स्वस्यंऽइव । पुष्टिः । सम्ऽदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । धक्षोः ।
वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्वाम् । अत्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्य रमणीया धनस्येव पुष्टिः । सा[1] सन्दृश्यमाना अस्य गच्छतः वनं दग्धुमिच्छतः । यः ओषधीषु ज्वाला भरति[2] सोऽयम् अश्वो रथे युक्तो यथा वालान् धुनोत्येवं[3] ज्वालाः प्रेरयति ॥ ४ ॥

आ यन्मे अभ्वं वनदः पनन्तोशिग्भ्यो नामिमीत वर्णम् ।
स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वाँ यो मुहुरा युवा भूत् ॥ ५ ॥

आ । यत् । मे । अभ्वम् । वनदः । पनन्त । उशिक्ऽभ्यः । न । अमिमीत । वर्णम् ।
सः । चित्रेण । चिकिते । रम्ऽसु । भासा । जुजुर्वान् । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ पनन्त अकथयन् मम यस्य वनादः अरण्यस्य भक्षयितुः महिमानम् । स सर्वं वनं दहन्नपि उशिग्भ्यः कामयमानेभ्यश्चातकेभ्यो[4] मन्दपालपुत्रेभ्यः स्ववर्णं[5] ज्वालालक्षणं न चकार । सः चित्रेण भासा प्रज्ञायते रमणीयेषु अरण्येषु, यः जीर्णो मुहुर्मुहुः युवा च भवति ॥ ५ ॥

[6]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[6] ॥

आ यो वना तातृषाणो न भाति वार्ण पथा रथ्येव स्वानीत् ।
कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥ ६ ॥

आ । यः । वना । ततृषाणः । न । भाति । वाः । न । पथा । रथ्याऽइव । स्वानीत् ।
कृष्णऽअध्वा । तपुः । रण्वः । चिकेत । द्यौःऽइव । स्मयमानः । नभःऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः काष्ठानि प्रति पिपासुरिव आ[1] भाति, सोऽयमुदकमिव पथा गच्छत् रथवाजमिव च स्वनति । कृष्णवर्त्मा तापयिता रमणीयः प्रज्ञायते द्यौः इव नक्षत्रैः तेजोभिः स्मयमानः ॥ ६ ॥

स यो व्यस्थादभि दक्षदुर्वीं पशुर्नैति स्वयुरगोपाः ।
अग्निः शोचिष्माँ अतसान्युष्णन् कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूम ॥ ७ ॥

सः । यः । वि । अस्थात् । अभि । धक्षत् । उर्वीम् । पशुः । न । एति । स्वऽयुः । अगोपाः ।
अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णन् । कृष्णऽव्यथिः । अस्वदयत् । न । भूम ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. बिभरति वि¹ अ¹. ३. धुनात्येवं वि¹. ४. ᵒचाटकेभ्यो वि²; ᵒचटकेभ्यो वि³ कपं; ᵒश्चमटकेभ्यो अ¹; ᵒश्च गोभ्यो ऊ. ५. स्वं वर्णं वि³ कपं; स्ववर्णं वि². ६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० '[1]सः यः अग्निः वि जिहते अभि दहन् उर्वीम्, सः पशुः इव गच्छति स्वसञ्चारणस्थानमिच्छन् अरक्ष्यमाणः[2] स्वैरं गच्छन्। अग्निः दीप्तिमान् अतसवनानि[3] दहन् कृष्णवर्त्मा भूमिम् एव न स्वादयति, सर्वम् अन्यद् भक्षयति ॥ ७ ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्म शंसि ।
अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥ ८ ॥

नु । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइतौ । तृतीये । विदथे । मन्म । शंसि ॥ अस्मे इति ।
अग्ने । संयत्ऽवीरम् । बृहन्तम् । क्षुऽमन्तम् । वाजम् । सुऽअपत्यम् । रयिम् । दाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सम्प्रति तव पुरातनस्य भक्तस्य रक्षणे तृतीये सवने स्तोत्रम् करोमि। अस्मभ्यम् अग्ने! संयन्ति यत्र वीराः तत् महत् शब्दवत् अन्नम् शोभनापत्यम् देहि, धनं च ॥ ८ ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वन्त उपराँ अभि ष्युः ।
सुवीरासो अभिमातिषाहः स्मत् सूरिभ्यो गृणते तद् वयो धाः ॥ ९ ॥

त्वया । यथा । गृत्सऽमदासः । अग्ने । गुहा । वन्वन्तः । उपरान् । अभि । स्युरिति स्युः ।
सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् । सूरिऽभ्यः । गृणते । तत् । वयः । धाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वया यथा एते गृत्समदकुलजाताः[4] अग्ने! गुहायां स्थितानपि प्रच्छन्नान्[5] शत्रून् अभिभवन्तोऽभिभवेयुः[6] सुपुत्राः[7] शत्रून् सहमानाः। तथा शोभनं हविः प्रेरयद्भ्यः स्तुवते मह्यं च तादृशमन्नं धेहि ॥ ९ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[8] ॥

[५]

[8]सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः। अग्निर्देवता। अनुष्टुप् छन्दः[8]।

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये । प्रयक्षञ्जेन्यं वसु शकेम वाजिनो यमम् ॥ १ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृऽभ्यः । ऊतये ।
प्रऽयक्षन् । जेन्यम् । वसु । शकेम । वाजिनः । यमम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० होता जातः प्रज्ञापनः पालयिता पालयितृभ्यो रक्षणार्थं प्रददत् जयशीलं धनम्। अस्य वाजिनः यमनं शक्ता भवाम कर्तुम् ॥ १ ॥

---

१. सोऽयमग्निः वि[1] अपं. २. °माण वि[1] अपं; °माणं वि[1] अ[1]. ३. अतसवना° वि[1] अ अपं; अतः धना° वि[2]; अत वना° अ[1]. ४. गृत्स° अ[1]. ५. प्रच्छन्न वि[1] अपं. ६. भजमानन्तो° वि[2] अ[1]. ७. सुपुत्रान् अ[1]; सुपुत्रा वि[2]. ८-८. नास्ति मूको.

आ यस्मिन्त्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।
मनुष्वद् दैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।
मनुष्वत् । दैव्यम् । अष्टमम् । पोता । विश्वम् । तत् । इन्वति ॥ २ ॥

वेङ्कट० यस्मिन् आदित्ये सप्त रश्मयः आ ततः यज्ञस्य नेतरि, मनुरिव तं दिवि भवं सप्तानां रश्मीनाम् अष्टमम् पोता अयमग्निः सर्वमेतत् प्रीणयति रश्मिजालमादित्यं च ॥ २ ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद् ब्रह्माणि वेरु तत् ।
परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥ ३ ॥

दधन्वे । वा । यत् । ईम् । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊँ इति । तत् ।
परि । विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रम्ऽइव । अभवत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'सदो एनं भिण्वे अनु स्थापयति', यदाँ वा स्तोत्राणि, वेत्ति तत् सर्वम् अग्निः, परि भवति च विश्वानि स्तोत्राणि नेमिः इव चक्रम् ॥ ३ ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि ।
विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥ ४ ॥

साकम् । हि । शुचिना । शुचिः । प्रऽशास्ता । क्रतुना । अजनि ।
विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाःऽइव । अनु । रोहते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शुचिना कर्मणा सहैव[1] शीतोऽग्निः प्रशास्ता[2] प्रादुर्भवति। विद्वान् अस्य कर्माणि ध्रुवाणि, शाखाः इव वृक्षस्य, तानि अनु रोहते ॥ ४ ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचन्त धेनवः ।
कुवित् तिसृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥ ५ ॥

ताः । अस्य । वर्णम् । आयुवः । नेष्टुः । सचन्त । धेनवः ।
कुवित् । तिसृऽभ्यः । आ । वरम् । स्वसारः । याः । इदम् । ययुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ताः अस्य नेतुः धेनवः त्रयो लोकाः गमनशीलस्य वरणीयं हविः सेवन्ते। ताभ्यः तिसृभ्यः धेनुभ्यो बहु आगच्छति वरणीयम्। स्वसारः याः[3] भूम्यः उदकं प्राप्नुवन्ति। [4]'इदम्' (निघ १, १२) इत्युदकनाम[4]॥ ५ ॥

अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय—

१. नेमिरिव चक्रं स्याम* वि[1] अप; *भिनित्तिमुखाम* ख[1]. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि[1] अपे.
४-४. उदकनाम ख[1].

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरन्त्यस्थित । तासामध्वर्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥६॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतम् । भरन्ती । अस्थित ।
तासाम् । अध्वर्युः । आऽगतौ । यवः । वृष्टीऽइव । मोदते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [1]यदि पृथिव्याः स्वसा द्यौः उदकम् भरन्ती† उप तिष्ठति । ततः तासाम् तिसृणाम् अन्तरिक्षसहितानाम् आगमने सङ्गमने अध्वरमिच्छन् ऋत्विक्, यवः इव वृष्ट्या, मोदते[1] ॥ ६ ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजम् । स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयम् ॥७॥

स्वः । स्वाय । धायसे । कृणुताम् । ऋत्विक् । ऋत्विजम् ।
स्तोमम् । यज्ञम् । च । आत् । अरम् । वनेम । ररिम । वयम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [2]स्वीयोऽयम् ऋत्विक् आत्मनो धारणार्थम् ऋत्विजम् मदीयम् कृणुताम्[2] । अथ अस्मै वयम्[3] स्तोमम् यज्ञम् च पर्याप्तं भजेम[4] ददाम[5] च हविः ॥ ७ ॥

यथा विद्वाँ अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः । अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयम् ॥८॥

यथा । विद्वान् । अरम् । करत् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।
अयम् । अग्ने । त्वे इति । अपि । यम् । यज्ञम् । चकृम । वयम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यथा प्राज्ञः[6] अलङ्करोति विश्वेभ्यः देवेभ्यः, अयम् अपि त्वयि तथा अग्ने! भवति, यम् यज्ञम् कृतवन्तः वयम्[7] विद्वांसोऽपि ॥ ८ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः[8] ॥

[६]

[8]सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः[8] ।

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः । इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥ १ ॥

इमाम् । मे । अग्ने । सम्ऽइधम् । इमाम् । उपऽसदम् । वनेरिति वनेः ।
इमाः । ऊँ इति । सु । श्रुधि । गिरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इमाम् मे अग्ने! समिधम् भजेथाः, एतत् इमाम् उपसत्तिं च । स्तुतीश्च सुष्ठु शृणु इमाः ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. † भरन्ति अ॰. २-२. नास्ति वि॰ अ॰. ३. ये ? वि॰ अ॰. ४. भजाम वि॰. ५. ददाम अ॰. ६. ज्ञः वि॰ अ॰. ७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति मूको.

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादश्वमिष्टे । एना सूक्तेन सुजात ॥ २ ॥

अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जः । नपात् । अश्वम्ऽइष्टे । एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥२॥

वेङ्कट० अनया समिधा [1]परिचरामः अग्ने! । अन्नस्य[1] पुत्र!, यस्त्वं गमनार्थम्[2] अश्वम् इच्छसि । शोभनजनन! अनेन सूक्तेन विधेम ॥ २ ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः । सपर्येम सपर्यवः ॥ ३ ॥

तम् । त्वा । गीःऽभिः । गिर्वणसम् । द्रविणस्युम् । द्रविणःऽदः । सपर्येम । सपर्यवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् त्वा गीर्भिः[3] गीर्भिर्वननीयं धनेच्छुं धनस्य दातः! इतः[4] परिचरेम परिचरणेच्छवः ॥ ३ ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् । युयोध्यस्मद् द्वेषांसि ॥ ४ ॥

सः । बोधि । सूरिः । मघऽवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् । युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः[5] बुध्यस्व प्राज्ञो[6] धनवान्[6] धनपते! धनदातः!, पृथक् कुरु च अस्मत्तः शत्रून् ॥ ४ ॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनर्वाणम् । स नः सहस्रिणीरिषः ॥ ५ ॥

सः । नः । वृष्टिम् । दिवः । परि । सः । नः । वाजम् । अनर्वाणम् । सः । नः । सहस्रिणीः । इषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अस्मभ्यम् दिवः वृष्टिम् देहि, सः नः बलम् अस्खलितम्, सः नः सहस्रसङ्ख्यानि अन्नानि ॥ ५ ॥

ईळानायावस्यवे यविष्ठ दूत नो गिरा । यजिष्ठ होतरा गहि ॥ ६ ॥

ईळानाय । अवस्यवे । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा । यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तुवते हविरिच्छते युवतम! दूत! अस्माकं होत्रे स्तोत्रेण प्रीतस्त्वं यष्टृतम! होतः! आ गच्छ ॥ ६ ॥

अन्तर्ह्यग्न ईयसे विद्वान् जन्मोभया कवे । दूतो जन्येव मित्र्यः ॥ ७ ॥

१-१. ˚र…श्चय अ˚; ˚र…चेऽत्र˚ वि˚. २. गमनसमानार्थम् वि˚ अ˚. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि˚. ५. सः वि˚ अ˚. ६. नास्ति वि˚ अ˚.

अन्तः । हि । अग्ने । ईयसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे । दूतः । जन्याऽइव । मित्र्यः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिव्योः अन्तः हि अग्ने! गच्छसि[1] विद्वान् जन्मानि उभयानि मानुषाणि दैव्यानि च कवे!, दूतः इव जनपदान् मित्रहितः ॥ ७ ॥

स विद्वाँ आ च पिप्रयो यक्षि चिकित्व आनुषक् । आ चास्मिन्त्सत्सि बर्हिषि ॥८॥

सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यक्षि । चिकित्वः । आनुषक् । आ । च । अस्मिन् । सत्सि । बर्हिषि ॥

वेङ्कट० सः विद्वान् अग्ने! देवान् आ च यज च प्रीणय, प्राज्ञ! अनुषक्तम् । आ सीद च अस्मिन् बर्हिषि ॥ ८ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तविंशो वर्गः[2] ॥

[७]

[2]सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः[2] ॥

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमन्तमा भर । वसो पुरुस्पृहं रयिम् ॥ १ ॥

श्रेष्ठम् । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमन्तम् । आ । भर । वसो इति । पुरुऽस्पृहम् । रयिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० श्रेष्ठम् युवतम! भारत! इत्याह 'एष हि देवेभ्यो हव्यं भरति' (तैब्रा १,४,२,२; ,५,१,८) इति ब्राह्मणम्, अग्ने! दीप्तिमन्तम् आ भर वासयितः! बहुभिः स्पृहणीयम् रयिम् । [3]वयमेव धनवन्तः स्याम[3] ॥ १ ॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च । पर्षि तस्या उत द्विषः ॥ २ ॥

मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च । पर्षि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मा अस्माकम् ईशिष्ट अरातिः देवमनुष्ययोः । पारय अस्मान् तस्याः[3], शत्रोश्च पारय ॥ २ ॥

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्याइव । अति गाहेमहि द्विषः ॥ ३ ॥

विश्वाः । उत । त्वया । वयम् । धाराः । उदन्याःऽइव । अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि चाग्ने! त्वया वयम् उदकमयाः धाराः इव शत्रून् अति गाहेमहि ॥ ३ ॥

शुचिः पावक वन्द्योऽग्ने बृहद् वि रोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥ ४ ॥

शुचिः । पावक । वन्द्यः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे । त्वम् । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ ४ ॥

---

१. °सि यद्वन्यान् वि° अ[1]. २-२. नास्ति मूको. (द्र. दि. ३). ३. °स्याः, वयमेव धनवन्तः स्याम मूको. स्थानभ्रष्टः पाठः द्र. ।

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४ ॥

त्वं नो असि भारताऽग्ने वशाभिरुक्षभिः । अष्टापदीभिराहुतः ॥ ५ ॥

त्वम् । नः । असि । भारत । अग्ने । वशाभिः । उक्षऽभिः । अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् भारत ! अग्ने ! वशाभिः उक्षभिः अष्टापदीभिः गर्भिणीभिश्च आहुतः भवसि[1] ॥५॥

द्र्वन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ६ ॥

द्रुऽअन्नः । सर्पिःऽआसुतिः । प्रत्नः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुत्रः । अद्भुतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वृक्षान्नः घृताहुतिः पुराणः होता वरेण्यः बलस्य सूनुः महान् ॥ ६ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः[2] ॥

[८]

[2]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः, षष्ठी अनुष्टुप्[2] ॥

वाजयन्निव नू रथान् योगाँ अग्नेरुप स्तुहि । यशस्तमस्य मीळ्हुषः ॥ १ ॥

वाजयन्ऽइव । नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि । यशःऽतमस्य । मीळ्हुषः ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः[3] । अन्नमिच्छन् इव रथान् क्षिप्रम् अग्नेः उपायान् उप स्तुहि यशस्वितमस्य सेक्तुः ॥१॥

यः सुनीथो ददाशुषेऽजुर्यो जरयन्नरिम् । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सुऽनीथः । ददाशुषे । अजुर्यः । जरयन् । अरिम् । चारुऽप्रतीकः । आऽहुतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः सुनयनो यजमानाय स्वयं जरयितुमशक्यः सर्वम् जरयन् च अरिम् चार्वङ्गः आहुतः ॥ २ ॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषसि प्रशस्यते । यस्य व्रतं न मीयते ॥ ३ ॥

यः । ऊँ इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा । उषसि । प्रऽशस्यते । यस्य । व्रतम् । न । मीयते ॥

वेङ्कट० यः[4] श्रिया सहितो[5] गृहेषु रात्रौ अहनि च स्तूयते । यस्य व्रतम् न कश्चिदपि हिंस्यते ॥ ३ ॥

आ यः स्व१र्ण भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अञ्जानो अजरैरभि ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा । अञ्जानः । अजरैः । अभि ॥

---

१. भवसि वि' अ'. २-२. नास्ति मूको. ३. गृत्समदः अ'. ४. नास्ति वि' अर्प. ५. सहा वि' अर्प.

वेङ्कट० आ विभाति यः[1] आदित्यः इव[2] तेजसा चित्रः अर्चिषा । सोऽयम् अग्निः आत्मतेजोभिः सर्वम् अभि भ्राजमानः भवति ॥ ४ ॥

अत्रिमनु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः । विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अत्रिम् । अनु । स्वऽराज्यम् । अग्निम् । उक्थानि । ववृधुः । विश्वाः । अधि । श्रियः । दधे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अत्रिम् ऋषिम् अनु स्थितानि उक्थानि स्वराज्यम् अग्निम् अवर्धयन् । विश्वाः च श्रियः अग्निः अधि धारयति ॥ ५ ॥

अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानामूतिभिर्वयम् ।
अरिष्यन्तः सचेमह्यभि ष्याम पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानाम् । ऊतिऽभिः । वयम् ।
अरिष्यन्तः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्न्यादीनां रक्षणैः वयम् सङ्गच्छेमहि अहिंस्यमानाः । शत्रून् च 'अभि भवेम'[3] ॥ ६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः'[4] ॥

अष्टकस्य द्वितीयस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।
व्याख्यत् पञ्चममध्यायं तं[5] पश्यन्तु विचक्षणाः[6] ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
द्वितीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

१. यत्र वि[१] अ[१]. २. नास्ति वि[२] अ[१]. ३-३. अभिभवामः वि[२] ल सर्व.
४-४. नास्ति मूको. ५. तत् ल. ६. च पण्डिताः ल.

अथ द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः

वेङ्कट०

'नि होता होतृषदने'[1] स्यादित्यस्मिन्निति माधवः ।
लटः प्रदर्शयन् वृत्तिं लुटश्च तदनन्तरम् ॥ १ ॥

लट्[2] 'स्तविष्यामि त्वामहम्'[3], 'न जातो न जनिष्यते'[4] ।
'वन्मानुषान् वृत्रमोषान्'[5], 'अग्ने भद्रं करिष्यसि'[6] ॥ २ ॥

'मार्गं करिष्या कृणुहि'[7], 'प्र हिन्वानः'[8] 'अहेगो रात्रौ'[9] ।
'वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्'[10], 'वक्ष्यन्तीवेदा गनीगन्ति'[11] ॥ ३ ॥

षष्ठो लुटः प्रयोगोऽस्मो लुटस्त्वस्यतरस्ततः[12] ।
दृश्यन्ते ब्राह्मणे तस्य[13] 'कर्ता [14]वा श्वो'[15] भवितेति'[16] ॥ ४ ॥

'श्वो वृत्रे प्रयोक्तासि'[17] 'श्वो विषुवान् भवितेति'[18] च ।
शाट्यायनके 'तदेवाऽऽगन्ता'[18] 'श्वो वक्ताराविति'[19] ॥ ५ ॥

लृटो लोटश्च विषये दृश्यन्ते च लिङादयः ।
'वृषभस्येन्द्रस्य प्रेष्ठाः'[20], 'प्रातर्मक्षू धियावसुः'[21] ॥ ६ ॥

'हता इन्द्रेण पणयः शयध्वे'[22] लिङ् भविष्यति ।
अपि वा लङ् वर्तमानसामीप्येऽस्य[23] भवेदिति[24] ॥ ७ ॥

हेतुहेतुमद्भावे च [25]प्रयुज्येते लृटौ[25] क्वचित् ।
'एकं चमसं चतुरः'[26] तत्र स्यादुक्तनिदर्शनम्[27] ॥ ८ ॥

स्मर्यते लिङ्निमित्ते लृङ् क्रिया यत्रातिपद्यते[28] ।
'यो वृत्राय सिनमत्र'[29] भूतमात्रे तु[30] दृश्यते ॥ ९ ॥

क्रियातिपत्तिवैकल्यो ब्राह्मणेषु प्रदृश्यते[31] ।
अध्यायादिष्विमे[32] सर्वे लकाराः सम्प्रदर्शिताः ॥ १० ॥ इति ॥

---

१. ऋ २, ६, १. २. नास्ति वेङ्कट. ३. ऋ १, ४४, ५. ४. ऋ १, ८१, ५. ५. ऋ १,११२,१. ६. ऋ १,१,६. ७. ऋ १,११५,१. ८. ऋ ९,१०,१. ९. ऋ ९,८६,४५. १०. ऋ ४,१८,११. ११. ऋ ६, ७५, ३. १२. °रः स्मृतः वैङ्कट. १३. तस्य वि[३] वैङ्कट. १४-१५. चाक्तो वैङ्कट. १५. तैब्रा १,६,६,४. १६. तै २,६,२,३. १७. तांब्रा ४,४,७. १८. तदेवा° वैङ्कट. १९. द्र. जैमि ३,१२४ एतेद° इति पाठे छन्दस्त्व भाषकलोपः ? २०. ऋ १, १६७, १०. २१. ऋ १,५८,९. २२. ऋ १०, १०८,४. २३. द्र. पा ३,३,१३१. २४. भविष्यति वि[१] लपं. २५-२५. °युज्येते° वि[१] लपं; °ज्यते लृटः वैङ्कट. २६. ऋ १,१६१,२. २७. स्यात्कृति° वैङ्कट. २८. द्र. पा ३,३, १३९. २९. ऋ २,३०,२. ३०. प्र° वि[१] लपं. ३१. प्रयुज्येते वा°. ३२. दृश्यमाना° वि[१,२] लपं वैङ्कट.

[९]

[1]गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) भार्गवः शौनकः ऋषिः। अग्निर्देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[1]।

नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवाँ असदत् सुदक्षः।
अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि। होता। होतृऽसदने। विदानः। त्वेषः। दीदिऽवान्। असदत्। सुऽदक्षः।
अदब्धव्रतऽप्रमतिः। वसिष्ठः। सहस्रम्ऽभरः। शुचिऽजिह्वः। अग्निः ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः। नि षीदतु अग्निः होतृषदने[2] विद्वान् प्रवृद्धः दीप्यमानः सुबलः। स्तोतृणाम् अहिंसितानि व्रतानि[3] कर्माणि प्रमतयश्च येन स दब्धव्रतप्रमतिः, कर्मैवंविधः। वासयितृतमः [illegible]। 'सर्वं वै सहस्रम् 'सर्वम्भरः शुचिजिह्वोऽग्निः' इति' (माश ६, ४, २, ७) इति वाजसनेयकम्[4] ॥ १ ॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता।
अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन् दीद्यद् बोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वम्। दूतः। त्वम्। ऊं इति। नः। परःऽपाः। त्वम्। वस्यः। आ। वृषभ। प्रऽनेता।
अग्ने। तोकस्य। नः। तने। तनूनाम्। अप्रऽयुच्छन्। दीद्यत्। बोधि। गोपाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् दूतः, त्वम् एव अस्माकं परः[6] पालयिता, त्वम् एव अस्माकम् श्रेष्ठम् प्रति प्रणेता वर्षितः! अग्ने! अस्माकं पुत्रस्य आत्मनाम् अप्रमाद्यन् दीप्यमानः अस्माकम् गोप्ता इति बुध्यस्व, तथा तनये चेति ॥ २ ॥

विधेम ते परमे जन्मन्नग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे।
यस्माद् योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥ ३ ॥

विधेम। ते। परमे। जन्मन्। अग्ने। विधेम। स्तोमैः। अवरे। सधऽस्थे।
यस्मात्। योनेः। उत्ऽआरिथ। यजे। तम्। प्र। त्वे इति। हवींषि। जुहुरे। सम्ऽइद्धे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० परिचरेम ते[7] परमे जन्मनि स्थितस्येति। तत्र वाजसनेयकम्—'विधेम ते परमे जन्मन्नग्न इति द्यौर्वा अस्य परमं जन्म विधेम स्तोमैरवरे सधस्थ इत्यन्तरिक्षं वा अवरं सधस्थम्।

१-१. नास्ति मूको. २. होतृसदने ख. ३. नास्ति वि''' ख'. ४-४. °स्वतः ··· मूको.
५. °तम। शुचिजिह्वः अग्निः मूको. ६. पालः मूको. ७. नास्ति मूको.

संस्मायोनेरुद्धारिता यज्ञे नाम इत्येव वा अस्य स्वो योनिः तम् यत्र इन्धेताग्नि प्र ते हवींषि जुहुरे समिद्ध इति यदा वा एष समिध्यतेऽथैतस्मिन् हवींषि प्रजुहोति' (माश १. १. १. ३९) इति ॥ ३ ॥

अग्ने॒ यज॑स्व ह॒विषा॒ यजी॑याञ्छ्रु॒ष्टी दे॒ष्णम॒भि गृ॑णीहि॒ राधः॑ ।
त्वं ह्यसि॑ रयि॒पती॑ रयी॒णां त्वं शु॒क्रस्य॒ वच॑सो म॒नोता॑ ॥ ४ ॥

अग्ने॑ । यज॑स्व । ह॒विषा॑ । यजी॑यान् । श्रु॒ष्टी । दे॒ष्णम् । अ॒भि । गृ॒णी॒हि॒ । राधः॑ ।
त्वम् । हि । असि॑ । र॒यि॒ऽपतिः॑ । र॒यी॒णाम् । त्वम् । शु॒क्रस्य॑ । वच॑सः । म॒नोता॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्ने देवान् हविषा यज[1] यष्टृतमः। क्षिप्रकारी भवन्[2] धनम् अभि प्रयच्छ। त्वम् हि धनानां पतिः, त्वम् दीप्तस्य स्तोत्रस्य मनोता[3] यस्य मनसि [4]स्तोत्रमोतं तादृशः[4] ॥ ४ ॥

उ॒भयं॑ ते॒ न क्षी॑यते वस॒व्यं॑ दि॒वेदि॑वे॒ जाय॑मानस्य दस्म ।
कृ॒धि क्षु॒मन्तं॑ जरि॒तार॑मग्ने कृ॒धि पतिं॑ स्वप॒त्यस्य॑ रा॒यः ॥ ५ ॥

उ॒भय॑म् । ते॒ । न । क्षी॒य॒ते॒ । व॒स॒व्य॑म् । दि॒वेऽदि॑वे । जाय॑मानस्य । द॒स्म॒ ।
कृ॒धि । क्षु॒ऽमन्त॑म् । ज॒रि॒तार॑म् । अ॒ग्ने॒ । कृ॒धि । पति॑म् । सु॒ऽअ॒प॒त्यस्य॑ । रा॒यः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० [5]सायम्प्रातर्होमात्मकम् उभयम् वसव्यम् ते हि[5] न कदाचित् अपि क्षीयते[6] अन्वहम् आहवनीयात्मना जायमानस्य दर्शनीय! । कृधि[7] दीप्यतां[8] भुञ्जतामिति शब्दवन्तं स्तोतारम्। अग्ने! कुरु स्वामिनं सुपुत्रस्य धनस्य ॥ ५ ॥

सैना॑नीकेन सुवि॒दत्रो॑ अ॒स्मे यष्टा॑ दे॒वाँ आय॑जिष्ठः स्व॒स्ति ।
अद॑ब्धो गो॒पा उ॒त नः॑ पर॒स्पा अग्ने॑ द्यु॒मदु॒त रे॒वद्दि॑दीहि ॥ ६ ॥

सः । ए॒ना । अनी॑केन । सु॒ऽवि॒दत्रः॑ । अ॒स्मे इति॑ । यष्टा॑ । दे॒वान् । आऽय॑जिष्ठः । स्व॒स्ति ।
अद॑ब्धः । गो॒पाः । उ॒त । नः॒ । प॒रः॒ऽपाः । अग्ने॑ । द्यु॒ऽमत् । उ॒त । रे॒वत् । दि॒दी॒हि॒ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० '[9]त्वम् अग्ने! अनेन[9] ज्वालात्मकेन अनीकेन सुधनः अस्माकं देवानां यजनशीलः आयष्टृतमः[10] स्वस्ति भव। अहिंसितः त्वं गोपायिता अपि च अस्माकं परः पाता अग्ने! दीप्तियुक्तं धनयुक्तं च दीप्यस्वेति ॥ ६ ॥

[11]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये प्रथमो वर्गः[11] ॥

---

१. नास्ति वि' अपं. २. भवन् वि'. ३. मनो' अपं. ४-४. स्तोत्रमोतमस्या वि' अपं; स्तोममोतस्तादृशः वि'; 'मोतस्तादृशः अ'; स्तोत्रमोतस्तादृशः क. ५-५. 'उभयं …… (व) तस्यैव: मूको; स्तोत्रं तव सर्वदेवहितः क प्रस्तावः ६. नास्ति अपं. ७. कृधि वि' अ'. ८. भीम' अपं. ९-९. नास्ति वि' अ'. १०. 'मः सौति अ'. ११-११. नास्ति मूको.

[१०]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुषा यत्समिद्धः ।
श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मृजेन्यः श्रवस्यः स वाजी ॥ १ ॥

जोहूत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । मनुषा । यत् । सम्ऽइद्धः ।
श्रियम् । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । मर्मृजेन्यः । श्रवस्यः । सः । वाजी ॥ १ ॥

वेङ्कट० अत्यन्तं प्रथमम् एव पितेव आह्वातव्यः अग्निः[2], '[3]पदा इळायाः[3] आस्पदं उत्तरवेदिनाम्नि[4] मनुष्येण समिद्धः । तेजोरूपम् वसानः अमृतः प्राज्ञः[5] स्कन्धेनाऽश्व इव पाणिना सम्मार्जनीयः अन्नसाधनः सः अश्व इति ॥ १ ॥

श्रूया अग्निश्चित्रभानुर्हवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।
श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारुषाह चक्रे विभृत्रः ॥ २ ॥

श्रुयाः । अग्निः । चित्रऽभानुः । हवम् । मे । विश्वाभिः । गीःऽभिः । अमृतः । विऽचेताः ।
श्यावा । रथम् । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरुषा । अह । चक्रे । विऽभृत्रः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शृणोतु अग्निः चित्रदीप्तिः मदीयम् आह्वानं धनादिविषयं सर्वाभिः सह स्तुतिभिः अमृतः विकृष्टचेताः । श्याववर्णौ अश्वौ तस्य रथम् वहतः रोहितवर्णौ अपि च, कदाचित् आरोचमानौ एव अश्वौ करोति स्वरथे विविधं ह्रियमाणः सर्वस्य भर्ता वा ॥ २ ॥

उत्तानायामजनयन्सुषूतं भुवदग्निः पुरुपेशासु गर्भः ।
शिरिणायां चिदक्तुना महोभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अजनयन् । सुऽसूतम् । भुवत् । अग्निः । पुरुऽपेशासु । गर्भः ।
शिरिणायाम् । चित् । अक्तुना । महःऽभिः । अपरिऽवृतः । वसति । प्रऽचेताः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत्तानायाम् अरण्याम् कल्याणं शोभनं देवाः अजनयन् । भवति च अग्निः बहुरूपासु ओषधीषु गर्भः । शिरिणा शृणातेः हिंसाकर्मणः, शर्वर्याम् अपि अक्तुना अञ्जनेन अन्धकारेण स्वतेजोभिः अपरिवृतः वसति प्राज्ञः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति मूको. ३-३. पदेऽस्य वि[2] अ[1]; पदेषाम वि[2] कर्ं. ४. °वेदिनाम्नि क. ५. प्रज्ञ अ[1]; प्राज्ञः कर्ं.

जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।
पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानम् ॥ ४ ॥

जिघर्मि । अग्निम् । हविषा । घृतेन । प्रतिऽक्षियन्तम् । भुवनानि । विश्वा ।
पृथुम् । तिरश्चा । वयसा । बृहन्तम् । व्यचिष्ठम् । अन्नैः । रभसम् । दृशानम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जुहोमि अग्निम् हविषा च घृतेन च। अत्र वाजसनेयकम्—"प्रत्यङ् ह्येष सर्वाणि भुवनानि क्षियति । 'पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तम्' इति पृथुर्वा एष तिर्यङ् वयसो बृहन्[1] धूमेन 'व्यचिष्ठमन्नै[2] रभसं दृशानम्' इत्यन्नकामवन्तम् अभिरभसं दीप्यमानम् इत्येतत्" (माश ६,३,३,१९) इति। पक्षिणोऽपि पृथुम्(?) इत्यर्थो भवति। एवं हि चीयमानोऽग्निः[3] इष्टकाभिः[4] इति ॥ ४ ॥

आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषेत ।
मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृशे तन्वा जर्भुराणः ॥ ५ ॥

आ । विश्वतः । प्रत्यञ्चम् । जिघर्मि । अरक्षसा । मनसा । तत् । जुषेत ।
मर्यऽश्रीः । स्पृहयत्ऽवर्णः । अग्निः । न । अभिऽमृशे । तन्वा । जर्भुराणः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वाजसनेयकम्—"आ सर्वतः प्रत्यञ्चं जुहोमीत्येतद् 'अरक्षसा[5] मनसा तज्जुषेत[6]' इत्यहीडमानेन मनसा तज्जोषयेतेत्येतद् 'मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निः' इति मर्यश्रीरिव स्पृहयद्वर्णोऽग्निर्[7] 'नाभिमृशे तन्वा[8] जर्भुराणः' इति न ह्येषोऽभिमृशे तन्वा[9] दीप्यमानो भवति" (माश ६,३,३,२०) इति। मनुष्यादिवच्छ्रीः स्पृहणीयवर्ण इति ॥ ५ ॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादूतासो मनुवद्वदेम ।
अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६ ॥

ज्ञेयाः । भागम् । सहसानः । वरेण । त्वाऽदूतासः । मनुऽवत् । वदेम ।
अनूनम् । अग्निम् । जुह्वा । वचस्या । मधुऽपृचम् । धनऽसाः । जोहवीमि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ज्ञानीयाः स्वभागं वारकेण[10] तेजसा प्रकाशमानः[11] । त्वं[12] दूतो येषां ते वयं त्वां यथा मनुरुवाच तथा वदेम। परिपूर्णम् अग्निम् जुह्वा च वचनेन च[13] मधुना सम्पृक्तं धनप्रदाता[14] पुनःपुनः आह्वयामि ॥ ६ ॥

[15]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वितीयो वर्गः[15] ॥

---

1. °दद् वि[1] लपे. 2. °व्यचिष्टम वि[3] अ[1]; व्यच म[1] लपे. 3. दीप्यमा° वि[1] अ[1]. 4. °क्षस्ः वि[1] लपे. 5. °क्षसा वि[3] अ[1] लपे. 6. तं जु° वि[1] लपे. 7. °ग्नाद्° वि[1] लपे. 8. त्वा लपे. 9. तन्वा वि[1,3] अ[1] लपे. 10. °केन वि[1] लपे. 11. °मानम् वि[1] अ[1]; °मानः लपे. 12. नास्ति वि[1] अ[1]. 13. नास्ति अ[1]. 14. धने प्रदाता वि[3] लपे. 15-15. नास्ति मूको.

[११]

¹गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता ।
विराट्स्थाना छन्दः, एकविंशी त्रिष्टुप्¹ ।

श्रुधी हवमिन्द्र मा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनाम् ।
इमा हि त्वामूर्जो वर्धयन्ति वसूयवः सिन्धवो न क्षरन्तः ॥ १ ॥

श्रुधि । हवम् । इन्द्र । मा । रिषण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनाम् ।
इमाः । हि । त्वाम् । ऊर्जः । वर्धयन्ति । वसुऽयवः । सिन्धवः । न । क्षरन्तः ॥ १ ॥

वेङ्कट० श्रुधि हवम् इन्द्र! मा अस्मान् हिंसीः । भवेम तव स्वभूतानां धनानां दानाय भागिनो वयम् । इमाः हि त्वाम् ऊर्जः हवींषि वर्धयन्ति स्वतो² यजमानानां धनम् इच्छन्त्यः नद्यः इव क्षरन्त्यः ॥ १ ॥

सृजो महीरिन्द्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
अमर्त्यं चिद् दासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः ॥ २ ॥

सृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।
अमर्त्यम् । चित् । दासम् । मन्यमानम् । अव । अभिनत् । उक्थैः । ववृधानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हत्वा अहिं व्यसृजः महतीरपः इन्द्र! गौः पय इव, याः अपिन्वः परिवेष्टिताः अहिना हे शूर! पूर्वीः³ पुराणीः । दुर्मरम् अपि अहिम् असुरम् अभिमन्यमानम् अव⁴ अभिनत् इन्द्रः⁵ स्तोत्रैः वर्धमानः ॥ २ ॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।
तुभ्येदेता यासु मन्दसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च ।
तुभ्य । इत् । एताः । यासु । मन्दसानः । प्र । वायवे । सिस्रते । न । शुभ्राः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शूर! येषु शस्त्रेषु कामयसे स्तोमेषु⁶ च इन्द्र!⁷ रुद्रकृतेषु । 'रुद्रः' (निघ ३,१६) इति स्तोतृनाम । तुभ्यम् एव एताः स्तुतयः, यासु त्वम् मन्दसानः भवसि, गन्त्रे प्र सिस्रते इव शोभनाः । त्वदर्थम् एव निःस्यन्दन्तीवेति स्तुतीनां शोभया वदति ॥ ३ ॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं बाह्वोर्दधानाः ।
शुभ्रस्त्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सह्याः ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको.   २. स्तो मूको.   ३. नास्ति वि².   ४. नास्ति अ².   ५. इन्द्र वि² लये.
६. स्तोत्रेषु वि² लयं.   ७. नास्ति मूको.

शुभ्रम् । नु । ते । शुष्मम् । वर्धयन्तः । शुभ्रम् । वज्रम् । बाह्वोः । दधानाः ।
शुभ्रः । त्वम् । इन्द्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सह्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिः शोभनं बलम् वर्धयन्तः शोभनम् वज्रम् तव बाह्वोः दधानाः भवामः[1] । ऋत्विजः सकाशात्ते वज्रम् इति । दीप्यमानः त्वम् इन्द्र ! वर्धमानः अस्माकम् उपक्षयितॄः[2] प्रजाः शोभनेन वीर्येण अभिभवसि ॥ ४ ॥

गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियन्तम् ।
उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण ॥ ५ ॥

गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळ्हम् । अप्ऽसु । अपिऽवृतम् । मायिनम् । क्षियन्तम् ।
उतो इति । अपः । द्याम् । तस्तभ्वांसम् । अहन् । अहिम् । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥

वेङ्कट० गुहायां निहितम् अदृश्यम् अन्तः निगूढम् अद्भिः प्रच्छाद्यमानम् मायिनम् निवसन्तम्, अपि च आदित्यम् [3]अपः च[3] स्तम्भितवन्तं हे शूर ! वीर्येण अहिम् हतवान् असि ॥ ५ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः[4] ॥

स्तवा नु त इन्द्र पूर्व्या महान्युत स्तवाम नूतना कृतानि ।
स्तवा वज्रं बाह्वोरुशन्तं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तव । नु । ते । इन्द्र । पूर्व्या । महानि । उत । स्तवाम । नूतना । कृतानि ।
स्तव । वज्रम् । बाह्वोः । उशन्तम् । स्तव । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! तव पूर्वकालभावीनि माहात्म्यानि अधुना स्तवाम । अपि च स्तवाम सम्प्रतितनानि कृतानि । स्तवाम वज्रम् बाह्वोः दीप्यमानम् । स्तवाम च अश्वौ बलस्य प्रज्ञापकौ ॥ ६ ॥

हरी नु त इन्द्र वाजयन्ता घृतश्चुतं स्वारमस्वार्ष्टाम् ।
वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित् सरिष्यन् ॥ ७ ॥

हरी इति । नु । ते । इन्द्र । वाजयन्ता । घृतऽश्चुतम् । स्वारम् । अस्वार्ष्टाम् ।
वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! तव अश्वौ बलं कुर्वन्तौ उदकस्य स्रावकं [5]शब्दं शब्दितवन्तौ । तथा तव भयात् समस्थला भूत्वा भूमिः विप्रथिताऽऽसीत् । तथा शिलोच्चयः सरिष्यन् स्वस्थाने रमते[5] ॥ ७ ॥

---

१. भवन्ति वि'' ख' कपं. २. उपक्षयितृ वि'' ख' कपं. ३-३. अध्वन् मूको; उदकम् च प्रस्रावः ४-४. नास्ति मूको. ५-५. त्रुटितम् वि' कपं.

नि पर्व॑तः साद्यप्र॑युच्छ॒न्त्सं मा॒तृभि॑र्वावशा॒नो अ॑क्रान् ।
दू॒रे पा॒रे वाणीं॑ व॒र्धय॑न्त॒ इन्द्रे॑षितां ध॒मनिं॑ पप्रथ॒न्नि ॥ ८ ॥

नि । पर्व॑तः । सा॒दि॒ । अप्र॑ऽयुच्छन् । सम् । मा॒तृऽभिः॑ । वा॒व॒शा॒नः । अ॒क्रा॒न् ।
दू॒रे । पा॒रे । वाणी॑म् । व॒र्धय॑न्तः । इन्द्र॑ऽइषिताम् । ध॒मनि॑म् । प॒प्र॒थ॒न् । नि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नि षसाद पर्वतः[1] 'स्वस्मिन्† स्थाने अप्रमाद्यन्‡ । यथा मरुतः पवमानो वायुश्च माभिः§ पुनः सम् अक्रान् सक्तो भवति कामयमानः । तथा दूरे[2] पारे देशे……प्रथितवन्त इति ॥ ८ ॥

इन्द्रो॑ म॒हां सिन्धु॑मा॒शया॑नं मा॒या॒विनं॑ वृ॒त्रम॑स्फुर॒न्निः ।
अरे॑जेतां॒ रोद॑सी भिया॒ने कनि॑क्रदतो॒ वृष्णो॑ अस्य॒ वज्रा॑त् ॥ ९ ॥

इन्द्रः॑ । म॒हाम् । सिन्धु॑म् । आ॒ऽशया॑नम् । मा॒या॒ऽविन॑म् । वृ॒त्रम् । अ॒स्फु॒र॒त् । निः ।
अरे॑जेताम् । रोद॑सी॒ इति॑ । भि॒या॒ने इति॑ । कनि॑क्रदतः । वृष्णः॑ । अ॒स्य॒ । वज्रा॑त् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [3]इन्द्रः महान्तम् सिन्धुम् आवृत्य शयानम् मायाविनम् वृत्रम् निः जघान । अकम्पेतां द्यावापृथिवी बिभ्याने[3] शब्दं कुर्वतः वर्षितुः अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

अरो॑रवी॒द् वृष्णो॑ अस्य॒ वज्रोऽमा॑नुषं॒ यन्मानु॑षो नि॒जूर्वा॑त् ।
नि मा॒यिनो॑ दान॒वस्य॑ मा॒या अपा॑दयत् पपि॒वान्त्सु॒तस्य॑ ॥ १० ॥

अरो॑रवीत् । वृष्णः॑ । अ॒स्य॒ । वज्रः॑ । अमा॑नुषम् । यत् । मानु॑षः । नि॒ऽजूर्वा॑त् ।
नि । मा॒यिनः॑ । दा॒न॒वस्य॑ । मा॒याः । अपा॑दयत् । प॒पि॒ऽवान् । सु॒तस्य॑ ॥ १० ॥

वेङ्कट० वर्षितुः अस्य[4] वज्रः शब्दं चकार । यदा [5]मनुष्याणाम् अहितम्[5] मनुष्यहितः निहतवान्, तदा[6] मायाविनः[7] दानवस्य मायाः च नि अपादयत् सोमम् पपिवान् इति ॥ १० ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्थो वर्गः[8] ॥

पिबा॑पि॒बेदि॑न्द्र शूर॒ सोमं॒ मन्द॑न्तु त्वा म॒न्दिनः॑ सु॒तासः॑ ।
पृ॒णन्त॑स्ते कु॒क्षी व॑र्धयन्त्वि॒त्था सु॒तः पौ॒र इन्द्र॑माव ॥ ११ ॥

पिब॑ऽपिब । इत् । इ॒न्द्र॒ । शू॒र॒ । सोम॑म् । मन्द॑न्तु । त्वा॒ । म॒न्दिनः॑ । सु॒तासः॑ ।
पृ॒णन्तः॑ । ते॒ । कु॒क्षी इति॑ । व॒र्धय॑न्तु । इ॒त्था । सु॒तः । पौरः॑ । इन्द्र॑म् । आ॒व॒ ॥ ११ ॥

---

१. पर्वतस्य मूको. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. † अस्मिन् वि[1] अ[1] ड. ‡ अमाद्यन् वि[1] अ[1] ड. § आद्भिः ड अस्त्वाषः. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. °स्य न वि[1] अ[1]. ५-५. °मानभिहितम् वि[1] अ[1]; °मानभिहित वि[1] अ[1]; °अभिहितम् ड. ६. ततः वि[1] अ[1]. ७. सुदितम् वि[1] अ[1]. ८-८. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इन्द्र! शूर! सोमम् पिब[1] एव। मन्दन्तु त्वां मदकराः सोमाः। पूरयन्तः तव कुक्षी[2] वर्धयन्तु। सत्यम् एव सुतः पूरयिता सोमः इन्द्रम् रक्षति ॥ ११ ॥

त्वे इन्द्राप्यभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपन्तः।
अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति। इन्द्र। अपि। अभूम। विप्राः। धियम्। वनेम। ऋतऽया। सपन्तः।
अवस्यवः। धीमहि। प्रऽशस्तिम्। सद्यः। ते। रायः। दावने। स्याम ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! वयं त्वयि किञ्चित् स्याम मेधाविनः कर्म च भजेम सत्यया वाचा त्वां स्पृशन्तः। अन्नेच्छवो वयं धारयामः प्रशस्तिम्। सद्यः च तुभ्यं धनस्य दाने स्याम इति ॥ १२ ॥

स्याम ते त इन्द्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जं वर्धयन्तः।
शुष्मिन्तमं यं चाकनाम देवास्मे रयिं रासि वीरवन्तम् ॥ १३ ॥

स्याम। ते। ते। इन्द्र। ये। ते। ऊती। अवस्यवः। ऊर्जम्। वर्धयन्तः।
शुष्मिन्ऽतमम्। यम्। चाकनाम। देव। अस्मे इति। रयिम्। रासि। वीरऽवन्तम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! तव रक्षणेन ये प्रीणयन्ते वयं च तव ते स्याम रक्षणेच्छवः हविः वर्धयन्तः बलवत्तमम्[3]। यम् कामयामो[4] वयम् देव! तम् अस्मभ्यम् रयिम् प्रयच्छसि पुत्रयुक्तम् इति ॥ १३ ॥

रासि क्षयं रासि मित्रमस्मे रासि शर्ध इन्द्र मारुतं नः।
सजोषसो ये च मन्दसानाः प्र वायवः पान्त्यग्रणीतिम् ॥ १४ ॥

रासि। क्षयम्। रासि। मित्रम्। अस्मे इति। रासि। शर्धः। इन्द्र। मारुतम्। नः।
सऽजोषसः। ये। च। मन्दसानाः। प्र। वायवः। पान्ति। अग्रऽनीतिम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० देहि निवासम् मित्रम् च अस्मभ्यम् रासि च मारुतवेगम्। तथा त्वया सङ्गताः ये भवन्ति मोदमानाः ते गन्तारो वीराः प्रकर्षेण रक्षन्तु अग्रणीतिम् सेनाग्रम् इति ॥ १४ ॥

व्यन्त्विन्नु येषु मन्दसानस्तृपत् सोमं पाहि द्रह्यदिन्द्र।
अस्मान्त्सु पृत्स्वा तरुत्रावर्धयो द्यां बृहद्भिरर्कैः ॥ १५ ॥

---

१. पिब पिब वि[१] अ[१]. २. त्वा वि[१] अ[१]. ३. शुष्मिन वि[१] लपं; शुष्मिणम् वि[१] अ[१]. ४. °यन्तः वि[१] अ[१]. ५. कामयामो वि[१] क ड्प; कामयानाः कामयमानाः वा क प्रस्तावः.

व्यन्तु । इत् । नु । येषु । मन्दसानः । तृपत् । सोमम् । पाहि । द्रह्यत् । इन्द्र ।
अस्मान् । सु । पृत्ऽसु । आ । तरुत्र । अवर्धयः । द्याम् । बृहत्ऽभिः । अर्कैः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० गच्छन्तु एव[1] क्षिप्रं मरुतः त्वाम् येषु त्वम् मन्दसानः भवसि । ततः तृप्यन् इन्द्र! सोमम् पिब आत्मानं दृंहयन् । अथ अस्मान् तारयितः! सुष्ठु अवर्धयः सङ्ग्रामेषु दिवं च महद्भिः अर्कैः ॥ १५ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चमो वर्गः[2] ॥

बृहन्त इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुम्नमाविवासान् ।
स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यावत् त्वोता इदिन्द्र वाजमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहन्तः । इत् । नु । ये । ते । तरुत्र । उक्थेभिः । वा । सुम्नम् । आऽविवासान् ।
स्तृणानासः । बर्हिः । पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः । इत् । इन्द्र । वाजम् । अग्मन् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० महान्तः एव ते भवन्ति, ये नु [3]तव भवन्ति[3] इह तरुत्र![4] शस्त्रैः च त्वां सुखकरं परिचरन्ति स्तृणन्तः बर्हिः । देवैः विड्भिः तद्वत् त्वया रक्षिताः एव हे इन्द्र! अन्नम् आप्नुवन् ॥ १६ ॥

उग्रेष्विन्नु शूर मन्दसानस्त्रिकद्रुकेषु पाहि सोममिन्द्र ।
प्रदोधुवच्छ्मश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिम् ॥ १७ ॥

उग्रेषु । इत् । नु । शूर । मन्दसानः । त्रिऽकद्रुकेषु । पाहि । सोमम् । इन्द्र ।
प्रऽदोधुवत् । श्मश्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिऽभ्याम् । सुतस्य । पीतिम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० उद्गूर्णेषु युद्धेषु हे शूर! मोदमानः '[5]अभिप्लवष्षडहं पूर्वं[5] त्रिकद्रुका इत्याचक्षते' (आश्रौ ११, १,११) तेषु पिब सोमम् इन्द्र! प्रकम्पयन् श्मश्रुस्थितं सोमम् प्रीयमाणः याहि अश्वाभ्यां सोमस्य पानम् इति ॥ १७ ॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमवाभिनद्दानुमौर्णवाभम् ।
अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिन्द्र ॥ १८ ॥

धिष्व । शवः । शूर । येन । वृत्रम् । अवऽअभिनत् । दानुम् । और्णऽवाभम् ।
अप । अवृणोः । ज्योतिः । आर्याय । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इन्द्र ॥ १८ ॥

---

१. एवम् वि अ उपं. २-२. नास्ति मूको. ३-३. तव भ° वि अ; भ° क. ४. तरुत्र वि अ.
५-५. °ष्वाति आहं पूर्वं वि अपं; °ष्वात्वहं पूर्वं वि अ; °ष्वङ्वहः क.

वेङ्कट० [1]धारय तत्[1] वज्रम् शूर! येन वृत्रम् अवभिन्नवान् दानुम् और्णवाभम् च असुरौ, सोमज्योतिः आर्याय प्रकाशार्थम् अप [2]आवृणोः इति[2]। तव स्तोतुः सख्याद् ऋषेः दस्युः असुरः नि साधि निषीदति विलक्ष्यति। अथवा तव सख्यादपि हस्तात् निर्गच्छति ॥ १८ ॥

सनेम ये त ऊतिभिस्तरन्तो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून् ।
अस्मभ्यं तत् त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरन्धयः साख्यस्य त्रिताय ॥ १९ ॥

सनेम । ये । ते । ऊतिऽभिः । तरन्तः । विश्वाः । स्पृधः । आर्येण । दस्यून् ।
अस्मभ्यम् । तत् । त्वाष्ट्रम् । विश्वऽरूपम् । अरन्धयः । साख्यस्य । त्रिताय ॥ १९ ॥

वेङ्कट० भजेम तान् वयम् अपि, ये तव रक्षणैः त्वया च आर्येण सर्वान् स्पर्धमानान् उपक्षपयितॄंश्च तरन्तः भवन्ति। अस्मभ्यम् तदानीं त्वष्टुः पुत्रम् विश्वरूपम् वशमनयः सख्यनिष्क्रयार्थम् त्रिताय इति। तादर्थ्ये चतुर्थी व्यधिकरणे ॥ १९ ॥

अस्य सुवानस्य मन्दिनस्त्रितस्य न्यर्बुदं वावृधानो अस्तः ।
अवर्तयत् सूर्यो न चक्रं भिनद् वलमिन्द्रो अङ्गिरस्वान् ॥ २० ॥

अस्य । सुवानस्य । मन्दिनः । त्रितस्य । नि । अर्बुदम् । ववृधानः । अस्तरित्यस्तः ।
अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रम् । भिनत् । वलम् । इन्द्रः । अङ्गिरस्वान् ॥ २० ॥

वेङ्कट० अस्य सोमं सुष्टु सुवानस्य स्तोतुः त्रितस्य, अर्बुद इति विश्वरूपस्य नामान्तरम्, वर्धमानः नि अस्तः हिंसितवान् असि। अवर्तयत् सूर्यः इव रथचक्रम्[3] आत्मीयम्, अभिनत् वलम् चासुरम् अङ्गिरोभिः सहितः[4] इन्द्रः ॥ २० ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ २१ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० नूनम् इति पदपूरणः। [5]सा तव[5] मघवती[6] दक्षिणा स्तोत्रे मह्यं वरणीयम् अभिकाङ्क्षितं प्रति दुग्धाम्। देहि स्तोतृभ्यः कामान्। मा अस्मान् अति धाक्षीत् भजनीय इन्द्रः। बृहत्[7] वदेम यज्ञे कल्याणवीराः[8] ॥ २१ ॥

[9]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः[9] ॥

१-१. °यत् वि॰ अ॰; °यत वि॰ भ॰ मू॰; धारय मू॰ प्रस्तावः २. अवृणोति वि॰ अ॰; °अवृणोति वि॰ भ॰ मू॰. ३. °कम् आयुधम् वि॰ भ॰. ४. सहितः वि॰. ५-५. नास्ति वि॰ भ॰. ६. मघवति वि॰ भ॰; मघवति वि॰ अ॰. ७. महत् वि॰ भ॰. ८. °वीराणि वि॰ भ॰. ९-९. नास्ति मूको.

[१२]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।
यस्य शुष्माद् रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मह्ना स जनास इन्द्रः ॥ १ ॥

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । क्रतुना । परिऽअभूषत् ।
यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेताम् । नृम्णस्य । मह्ना । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १ ॥

वेङ्कट० शौनकः— 'शुष्म[2] तपसाऽऽत्मानम् ऐन्द्रं बिभ्रन्महद् वपुः ।
अदृश्यत मुहूर्तेन दिवि च व्योम्नि चेह च ॥
तमिन्द्रमिति मत्वा तु दैत्यौ भीमपराक्रमौ ।
धुनिश्च चुमुरिश्चोभौ[3] सायुधावभिपेततुः[4] ॥
विदित्वा स तयोर्भावम् ऋषिः पापं चिकीर्षतोः ।
यो जात इति सूक्तेन कर्माण्यैन्द्राण्यकीर्तयत्' ॥ (बृदे ४.६६-६८) इति ॥

'यः जात[5] एव प्रथमः मनस्वी देवो देवान् क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्[6] पर्यगृह्णात् पर्यरक्षदत्यक्रामदिति वा[7] इति[8] यास्कः (१०, १०) । यस्य शोषकात् तेजसो द्यावापृथिव्यौ अपि अबिभीताम् बलस्य च महत्त्वेन सः जनासः ! इन्द्रः, नाहम् इति ॥ १ ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहद् यः पर्वतान् प्रकुपिताँ अरम्णात् ।
यो अन्तरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्नात् स जनास इन्द्रः ॥ २ ॥

यः । पृथिवीम् । व्यथमानाम् । अदृंहत् । यः । पर्वतान् । प्रऽकुपितान् । अरम्णात् ।
यः । अन्तरिक्षम् । विऽममे । वरीयः । यः । द्याम् । अस्तभ्नात् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः पृथिवीम् चलन्तीम् अदृंहत् । यः च पर्वतान् पक्षवतः प्रकुपितान् अरम्णात्[9] रम्णातिः[9] संयमनकर्मा, स्वेस्वे स्थाने रमयामासेति । [10]यः च[10] अन्तरिक्षम् विस्तीर्णं चकार । यः च अधः स्थितया दिवं धारयति ॥ २ ॥

यो हत्वाहिमरिणात् सप्त सिन्धून् यो गा उदाजदपधा वलस्य ।
यो अश्मनोरन्तरग्निं जजान संवृक् समत्सु स जनास इन्द्रः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. शुष्मम् वि[2] अ[1]. ३. चमु° अ[1]. ४. °यातां वै° वि[2] अ[1]. ५. जातम् वि[1] अ[1]; जायमान वि[1] ब कपं. ६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. नास्ति अ[1]. ८. नास्ति मूको. ९. रम्णातिः अ[1]; नु-णातिः वि[1]' ब कपं. १०-१०. नास्ति वि[1]' अ[1] कपं.

यः । हत्वा । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । यः । गाः । उत्ऽआजत् । अपऽधा । वलस्य ।
यः । अश्मनोः । अन्तः । अग्निम् । जजान । सम्ऽवृक् । समत्ऽसु । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः च अहिम् हत्वा निरगमयत् सप्त नदीः । यः च पशून् उदाजत्¹ अपधा विभागान्तरपिहिताः वलस्य असुरस्य । यः च मेघयोः मध्ये अभिघातजं वैद्युतम् अग्निम् जनयति । सः हन्ता संग्रामेषु ॥ ३ ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।
श्वघ्नीव यो जिगीवाँ लक्षमाददर्यः पुष्टानि स जनास इन्द्रः ॥ ४ ॥

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासम् । वर्णम् । अधरम् । गुहा । अकरित्यकः ।
श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्षम् । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इन्द्रः ॥४॥

वेङ्कट० येन एतानि सर्वाणि¹ च्यवनानि² कृतानि । यः च असुरं दासवितारम् अधरम् गुहायां करोति । लुब्धक इव यः³ जिगीवान् लक्ष्यमाणं पशुं भक्षयति विनाशयति पोषणानि स्तोतॄणां प्रेरयतीति ॥ ४ ॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नैषो अस्तीत्येनम् ।
सो अर्यः पुष्टीर्विजइवा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास इन्द्रः ॥ ५ ॥

यम् । स्म । पृच्छन्ति । कुह । सः । इति । घोरम् । उत । ईम् । आहुः । न । एषः । अस्ति । इति । एनम् ।
सः । अर्यः । पुष्टीः । विजःऽइव । आ । मिनाति । श्रत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० युद्धे प्रविशन्तः यम् इन्द्रम् पृच्छन्ति घोरम् क सः इन्द्रः इति । अपि च एनम् आहुः न एषः अस्ति । अत्र विद्यते शीघ्रं प्रविश युद्धम् इति । सः ईश्वरः शत्रूणाम् पुष्टीः हिनस्ति, यथा श्वघ्नी पक्षिणो हिनस्ति । अस्मै श्रत् धत्त⁵ इति ॥ ५ ॥

⁶इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः⁶ ॥

यो रध्रस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।
युक्तग्राव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इन्द्रः ॥ ६ ॥

यः । रध्रस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः । नाधमानस्य । कीरेः ।
युक्तऽग्राव्णः । यः । अविता । सुऽशिप्रः । सुतऽसोमस्य । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः समृद्धस्य कृशस्य च धने चोदयति, यः वा ब्राह्मणस्य याचमानस्य स्तोतुः । यः च युक्तग्राव्णः सुतसोमस्य रक्षकः सुहनुः⁷ ॥ ६ ॥

---

१. उदाजत् वि¹ अ¹. २. शत्रुणा वि¹ अ¹; शत्रूणाम् वि² ड². ३. व्याध° वि¹'³ ड². ४. नास्ति वि¹ अ¹. ५. °स धत्त वि¹ अ¹; धत्त वि² ड². ६-६. नास्ति मूको. ७. सुहनुम् अ¹; सुह:··· वि¹.

यस्याश्वा॑सः प्र॒दिशि॒ यस्य॒ गावो॒ यस्य॒ ग्रामा॒ यस्य॒ विश्वे॒ रथा॑सः ।
यः सूर्यं॒ य उ॒षसं॑ ज॒जान॒ यो अ॒पां ने॒ता स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

यस्य॑ । अश्वा॑सः । प्र॒ऽदिशि॑ । यस्य॑ । गावः॑ । यस्य॑ । ग्रामाः॑ । यस्य॑ । विश्वे॑ । रथा॑सः ।
यः । सूर्य॑म् । यः । उ॒षस॑म् । ज॒जान॑ । यः । अ॒पाम् । ने॒ता । सः । ज॒नास॒ः । इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य प्रदेशने स्तोतॄणाम् अश्वादयो भवन्ति । शिष्टं स्पष्टमिति ॥ ७ ॥

यं क्रन्द॑सी सं॒यती॑ वि॒ह्वये॑ते॒ परेऽव॑र उ॒भया॑ अ॒मित्राः॑ ।
स॒मा॒नं चि॒द् रथ॑मातस्थि॒वांसा॒ नाना॑ हवेते॒ स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ ८ ॥

यम् । क्रन्द॑सी॒ इति॑ । सं॒यती॒ इति॑ सम्ऽयती॑ । वि॒ह्वये॑ते॒ इति॑ वि॒ऽह्वये॑ते । परे॑ । अव॑रे । उ॒भयाः॑ ।
अ॒मित्राः॑ ॥ स॒मा॒नम् । चि॒त् । रथ॑म् । आ॒त॒स्थि॒ऽवांसा॑ । नाना॑ । ह॒वे॒ते॒ इति॑ । सः । ज॒नास॒ः । इन्द्रः॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यम् सङ्क्रन्दमाने सेने मामागच्छ मामागच्छेत्याह्वयत इति । एतदेवोक्तम् — उभयत्र अवरत्याश्च उभये शत्रवः आह्वयन्ते[1] । एकम् एव इन्द्ररथम् आतस्थिवांसौ युयुत्सू राजानौ नाना ह्वेते तम् इन्द्रम् इति ॥ ८ ॥

यस्मा॒न्न ऋ॒ते वि॒जय॑न्ते॒ जना॑सो॒ यं युध्य॑माना॒ अव॑से॒ हव॑न्ते ।
यो विश्व॑स्य प्रति॒मानं॑ ब॒भूव॒ यो अ॑च्युत॒च्युत् स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥

यस्मा॑त् । न । ऋ॒ते । वि॒ऽजय॑न्ते । जना॑सः । यम् । युध्य॑मानाः । अव॑से । हव॑न्ते ।
यः । विश्व॑स्य । प्र॒ति॒ऽमान॑म् । ब॒भूव॑ । यः । अ॒च्यु॒त॒ऽच्युत् । सः । ज॒नास॒ः । इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ९ ॥

यः शश्व॑तो॒ मह्ये॒नो दधा॑ना॒नम॑न्यमाना॒ञ्छर्वा॑ ज॒घान॑ ।
यः शर्ध॑ते॒ नानु॒ददा॑ति शृ॒ध्यां यो दस्यो॑र्ह॒न्ता स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ १० ॥

यः । शश्व॑तः । महि॑ । एनः॑ । दधा॑नान् । अम॑न्यमानान् । शर्वा॑ । ज॒घान॑ ।
यः । शर्ध॑ते । न । अ॒नु॒ऽददा॑ति । शृ॒ध्याम् । यः । दस्योः॑ । ह॒न्ता । सः । ज॒नास॒ः । इन्द्रः॑ ॥ १० ॥

---

१. नास्ति वि' अ'. २. 'वन्त वि'' अ' क; 'हन्तः कर्प.

वेङ्कट० यः बहून् महत् पापम् दधानान् इन्द्रम् अमन्यमानान् हिंसकेन वज्रेण[1] जघान। 'यः च[2] बलम् आचरते बलवत्ताम्[3] न अनुप्रयच्छति, भीतिं न हन्ति । यः च असुरस्य हन्ता इति ॥ १० ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टमो वर्गः[4] ।

यः शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविन्दत् ।
ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इन्द्रः ॥ ११ ॥

यः । शम्बरम् । पर्वतेषु । क्षियन्तम् । चत्वारिंश्याम् । शरदि । अनुऽअविन्दत् ।
ओजायमानम् । यः । अहिम् । जघान । दानुम् । शयानम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः शम्बरम् असुरम् इन्द्रभयात् पर्वतेषु निलीय निवसन्तम् चत्वारिंश्याम् शरदि संवत्सरे लब्धवान् । यः बलम् आचरन्तम् अहिम् हतवान्, दानुम् च शयानम् इति ॥ ११ ॥

यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत् सर्तवे सप्त सिन्धून् ।
यो रौहिणमस्फुरद् वज्रबाहुर्द्यामारोहन्तं स जनास इन्द्रः ॥ १२ ॥

यः । सप्तऽरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअसृजत् । सर्तवे । सप्त । सिन्धून् ।
यः । रौहिणम् । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्याम् । आऽरोहन्तम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः सप्तरश्मिः वर्षिता बलवान् अवासृजत् सरणाय सप्त [5]नदीः । यः च[5] रौहिणम् असुरं हतवान् वज्रबाहुः दिवम् आरोहन्तम् ॥ १२ ॥

द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयन्ते ।
यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इन्द्रः ॥ १३ ॥

द्यावा । चित् । अस्मै । पृथिवी इति । नमेते इति । शुष्मात् । चित् । अस्य । पर्वताः । भयन्ते ।
यः । सोमऽपाः । निऽचितः । वज्रऽबाहुः । यः । वज्रऽहस्तः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्मै द्यावापृथिवी प्रह्वीभवतः । तथा अस्य भयात् पर्वताः बिभ्यति । यः सोमपाः दृढशरीरः, तस्य बाहौ कदाचित् वज्रः, कदाचित् हस्ते इति ॥ १३ ॥

यः सुन्वन्तमवति यः पचन्तं यः शंसन्तं यः शशमानमूती ।
यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इन्द्रः ॥ १४ ॥

१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि॰ ३. °बचमन् वि॰ अपं; °बचमान् वि॰ अ॰ क. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. °शौलयस्य वि॰ अपं; °रोहय वि॰ अ॰.

यः । सुन्वन्तम् । अवति । यः । पचन्तम् । यः । शंसन्तम् । यः । शशमानम् । ऊती ।
यस्य । ब्रह्म । वर्धनम् । यस्य । सोमः । यस्य । इदम् । राधः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यः अभिगमनेन सुन्वन्तम् रक्षति, यजन्तम् पक्तव्यानि च पचन्तम्, शस्त्राणि शंसन्तम्, स्तुतिभिः अर्चयन्तम्[1] । यस्य च ब्रह्म वर्धनम् भवति, सोमः च, यस्य इदम् अपि [2]अन्नहविः च[2] ॥ १४ ॥

यः सुन्वते पचते दुध्र आ चिद् वाजं दर्दर्षि स किलासि सत्यः ।
वयं त इन्द्र विश्वह प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १५ ॥

यः । सुन्वते । पचते । दुध्रः । आ । चित् । वाजम् । दर्दर्षि । सः । किल । असि । सत्यः ।
वयम् । ते । इन्द्र । विश्वह । प्रियासः । सुऽवीरासः । विदथम् । आ । वदेम ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यः त्वं दुर्धरः सुन्वते पचते च[3] अन्नम् आ दृणासि, सः त्वम् असि अमरः[4] । वयम् ते इन्द्र! सदा प्रियाः सुपुत्राः गृहं सर्वदा आभिमुख्येन वदामेति ॥ १५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः[5] ॥

[१३]

[5]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, त्रयोदशी त्रिष्टुप्[5] ।

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मक्षू जात आविशद् यासु वर्धते ।
तदाहना अभवत् पिप्युषी पयोंऽशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यम् ॥ १ ॥

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः । आ । अविशत् । यासु । वर्धते ।
तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी । पयः । अंशोः । पीयूषम् । प्रथमम् । तत् । उक्थ्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋतुः चन्द्रमसो जनयित्री । तस्याः जनयित्र्या वेगात् पक्षादौ शीघ्रं जातः आ विशत्योषधीः, यासु ओषधीषु वर्धते । तत्र प्राप्तस्याहन्तव्या[6] अतिशयेन रसम्[7] आप्याययन्ती[8] भवति कला । तत् इदं त्वया उत्पाद्यमानं[9] सोमांशोः पीयूषम् सुतम् प्रथमम् एव हे इन्द्र! तुभ्यं स्तोतव्यम् ॥ १ ॥

सध्रीमा यन्ति परि बिभ्रतीः पयो विश्वप्स्न्याय प्र भरन्त भोजनम् ।
समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २ ॥

सध्री । ईम् । आ । यन्ति । परि । बिभ्रतीः । पयः । विश्वऽप्स्न्याय । प्र । भरन्त । भोजनम् ।
समानः । अध्वा । प्रऽवताम् । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ २ ॥

---

१. अर्चन्तम् वि¹ अ¹. २. अन्नहविः वि¹ अ¹; नष्टं विश्व वि¹ लपं ३. नास्ति वि¹ लप.
४. अमरणो वि¹; अमार वि¹ लपं; अमानाचो अ¹; मम… क; अमर्त्यः (पाठ) क प्रस्तावः ५-५. नास्ति मूको.
६. आप्रवस्वाहना तद्व्या वि¹ अ¹; ॰न्ता तद था क; ॰स्वाहन्तव्या वि¹ लपं. ७. रसं वि¹ लपं. ८. ॰प्याययन्ती क; ॰प्याययन्ति वि¹ लपं. ९. उत्पाद्य॰ वि¹ अ¹ क.

वेङ्कट० समीचीनाः पूर्ने समुद्रम् आगच्छन्ति[1] परितः विश्वान्यः बद्धकम् । विश्वे न्यासे येन स विश्वान्न्यः समुद्रः तस्मै भोजनम् प्र भरन्ति । समानः मार्गः समुद्राख्यः प्रथमवर्ती महानास्[2] अनुस्यन्दनाय । यः[3] तानि एतानि एवंविधानि[4] कर्माणि अकृणोः सः त्वम् प्रथमम् एव स्तोतव्यः ॥ २ ॥

अन्वेको वदति यद् ददाति तद् रूपा मिनन् तदपा एक ईयते ।
विश्वा एकस्य विनुदस्तितिक्षते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ३ ॥

अनु । एकः । वदति । यत् । ददाति । तत् । रूपा । मिनन् । तत्ऽअपाः । एकः । ईयते ।
विश्वाः । एकस्य । विऽनुदः । तितिक्षते । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एकः उदारः सन्[5] मनसा यत् ददाति तद् वाचा अनु वदति, तुभ्यम् इदम् ददामि इति । अथापरः कश्चित् लुब्धकादिः मृगादीन् हिंसन् तत्कर्मा भूत्वा गच्छति । अथ अन्यः शान्तः अन्यस्य विविधानि नोदनानि बलाभावात् परलोकभयात् च सहते । यः त्वम् एवंविधानि ता कर्माणि अकृणोः इति ॥ ३ ॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजन्त आसते रयिमिव पृष्ठं प्रभवन्तमायते ।
असिन्वन् दंष्ट्रैः पितुरत्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ४ ॥

प्रऽजाभ्यः । पुष्टिम् । विऽभजन्तः । आसते । रयिम्ऽइव । पृष्ठम् । प्रऽभवन्तम् । आऽयते ।
असिन्वन् । दंष्ट्रैः । पितुः । अत्ति । भोजनम् । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥४॥

वेङ्कट० माध्यमिका देवगणाः स्वपुष्टिं[6] प्रजाभ्यः विभजन्तः आसते वर्षार्थं धनम् इव धारकं भूतम् [7]अतिशयेन आयते[7] । लोकः दंष्ट्रैः अखादन् दिवः पितुः आगतम् भोजनम् अत्ति, न हि ओषध्यादेः दन्ता भवन्ति ॥ ४ ॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृशे दिवे यो धौतीनामहिहन्नारिणक् पथः ।
तं त्वा स्तोमेभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा अजनन्त्सास्युक्थ्यः ॥ ५ ॥

अध । अकृणोः । पृथिवीम् । सम्ऽदृशे । दिवे । यः । धौतीनाम् । अहिऽहन् । अरिणक् । पथः ।
तम् । त्वा । स्तोमेभिः । उदऽभिः । न । वाजिनम् । देवम् । देवाः । अजनन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० अपि च अकरोः पृथिवीम् आदित्यस्य संदर्शनाय[8], यः स्वं धावन्तीनां हे अहिहन् । अगमयः[9] मार्गान्[9] । तम् त्वा स्तोमैः उदकैः इव अश्वम् देवम् देवाः अजनयन्, स्तुवतो[10] प्रजनः

---

1. आनिशन्ति लर्प. २. नदीनाम् मूको. ३. नास्ति वि॰ लर्प. ४. एवमादि विधा॰ वि॰ लर्प. ५. स वि॰ लर्प. ६. सुपुष्टिम् अ॰. ७-७. अतीतं यत् भावं वि॰ लर्प. ८. दर्शनं वि॰ अ लर्प; शोभनं वि॰; शोभनं अ॰. ९. अगमयो अ॰; अगमयोः वि॰; गमनयोः वि॰ लर्प. १०. स्तुवता वि॰ अ॰ लर्प.

प्रादुर्भवति, यथा अद्भ्योऽग्निर्जात इति। 'अप्सुयोनिर्वा अश्वः' (तै २,३,१२,२) इति श्रुतिः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वर्गः' ॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमार्द्रादा शुष्कं मधुमद् दुदोहिथ ।
सः शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे सास्युक्थ्यः ॥६॥

यः । भोजनम् । च । दयसे । च । वर्धनम् । आर्द्रात् । आ । शुष्कम् । मधुऽमत् । दुदोहिथ ।
सः । शेवऽधिम् । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि । उक्थ्यः ॥६॥

वेङ्कट० यः त्वम् अन्नम् वर्धनम् च प्रयच्छसि, यः च आर्द्रात् ओषध्यादेः शुष्कम् पक्वं व्रीह्यादिकं मधुरसवत् दुदोहिथ, सः स्वं निधिं धनं यजमाने नि दधासि। विश्वस्य च एकः[1] त्वम् ईशिषे इति ॥ ६ ॥

यः पुष्पिणीश्च प्रस्वश्च धर्मणाऽधि दाने व्यवनीरधारयः ।
यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुरूर्वाँ अभितः सास्युक्थ्यः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने । वि । अवनीः । अधारयः ।
यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊर्वान् । अभितः । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० यः पुष्पवतीः प्रसूतवतीः च धारणेन विविधं धारयसि फलप्रदाने ओषधीरविश्रीः। यः च त्वम् नानाविधाः द्योतमानाः विद्युतः दिवः जनयसि विस्तीर्णः विस्तीर्णान्[3] सर्वतः इति ॥ ७ ॥

यो नार्मरं सहवसुं निहन्तवे पृक्षाय च दासवेशाय चावहः ।
ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत् सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥

यः । नार्मरम् । सहऽवसुम् । निऽहन्तवे । पृक्षाय । च । दासऽवेशाय । च । अवहः ।
ऊर्जयन्त्याः । अपरिऽविष्टम् । आस्यम् । उत । एव । अद्य । पुरुऽकृत् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नृमरस्यापत्यं वसुनासुरेण सहितं निहन्तुम् पृक्षाय ऋषये दासवेशाय च प्रीणनार्थम् ऊर्जयन्त्याः पिपासिकायाः[4] विवृतम् अपरिमितम् आस्यम् यः त्वं पुरा अवहः, सः त्वम् इदानीम् अपि बहुकृत्! स्तोतव्यो भवसि ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. स्तः वि¹⁻¹ कर्व. ३. विस्तीर्णान् मूको; ऊर्वान् [नाव.] समुद्रान् इत्यर्थाः (तु. सा. ऋ ३,१,१४). ४. छन् वि¹ क कर्व; मकूतम् क प्रस्ताव ; निवृत्तम् वि².

शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद्ध चोदमाविथ ।
अरज्जौ दस्यून्त्समुनब्दभीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥

शतम् । वा । यस्य । दश । साकम् । आ । अद्यः । एकस्य । श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदम् । आविथ ।
अरज्जौ । दस्यून् । सम् । उनप् । दभीतये । सुप्रऽअव्यः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'क्षिप्रं अश्नोति श्रुष्टी' इति यास्कः (नि. ६,१२)। यस्य तव पानीयः 'सोमः शत' शतम् भवति, अपि 'वा दश' शते साकम् । सहैकम् इत्यर्थः । सः त्वम् एकस्य दभीतेः आह्वानिगमने समाश्रयणे तस्य चोदकं परबलं यदा रक्षितवान् असि । तदानीं रज्जुवर्जित 'उदकवन्तो दभीतेः तथार्थम् अनेकान्' दस्यून् सम् उनप् अमज्जयः' । ततश्च सुष्ठु अभिगन्तव्यः अभवः इति ॥ ९ ॥

विश्वेदनु रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्नवे धनम् ।
षळस्तभ्ना विष्टिरः पञ्च संदृशः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥

विश्वा । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौंस्यम् । ददुः । अस्मै । दधिरे । कृत्नवे । धनम् ।
षट् । अस्तभ्नाः । विऽस्तिरः । पञ्च । सम्ऽदृशः । परि । परः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य पौंस्यम् आत्मनो निरुद्धा[1] यजमानाः सर्वाणि एव हवींषि कृत्ने इन्द्राय अनु प्रददुः, धारयन्ति च प्रदातुं धनम् । षट् इन्द्र उर्वीः इन्द्रः अस्तभ्नात् विस्तारयन्[2] पञ्च कृष्टीः । परि अभवः च सर्वं पारयिता त्वम् ॥ १० ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः[3] ॥

सुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विन्दसे वसु ।
जातूष्ठिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थ सेन्द्र विश्वास्युक्थ्यः ॥ ११ ॥

सुऽप्रवाचनम् । तव । वीर । वीर्यम् । यत् । एकेन । क्रतुना । विन्दसे । वसु ।
जातूऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थ । सः । इन्द्र । विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सुष्ठु प्रकर्षेण सर्वसन्निधाने[4] प्रकाश्यम् तव हे वीर ! वीर्यम् यत् त्वम् एकेन कर्मणा शत्रुभ्यो धनं लभसे । जायमानस्थैर्यस्य प्रविच्यन्ते अन्नानि बलवतः तव, यानि त्वं कृतवान् असि आहृतवान् असि शत्रुभ्यः 'सर्वाणि । सः त्वम्' इन्द्र ! सर्वदा स्तुत्यः असि" ॥ ११ ॥

१-१. 'मज्ज' वि' कपं; 'म:···म' ख. २-२. नाम' वि' कपं. ३-३. नास्ति ··· नाम् वि' अ'. ४. 'ज्ञवत् वि'' अ' कपं; 'ज्ञायत् ख. ५. 'स्थाने वि' अ'; 'स्थान: वि' कपं. ६. विस्तारयत् वि' कपं. ७-७. नास्ति मूको. ८. सन्निधाने वि' अ'. ९-९. नास्ति मूको. १०. नास्ति मूको.

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च स्रुतिम् ।
नीचा सन्तमुदनयः परावृजं प्रान्धं श्रोणं श्रवयन्त्सास्युक्थ्यः ॥ १२ ॥

अरमयः । सरःऽअपसः । तराय । कम् । तुर्वीतये । च । वय्याय । च । स्रुतिम् ।
नीचा । सन्तम् । उत् । अनयः । पराऽवृजम् । प्र । अन्धम् । श्रोणम् । श्रवयन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० अरमयः सरणशीलवेगाः सुखं[1] तरणाय[1] उदकमध्येऽसुरैः प्रक्षिप्ताय तुर्वीतये च वय्याय च सुतिम् उदकम् । कुब्जत्वात् वृधिन्वाम् एव वर्तमानम् परावृजम् †नाम उत् अनयः† प्रकर्षेण स्वयमः ‡ श्रवयन् अन्धम् पङ्गुं च तम् इति[2] ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं तद् वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।
इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून् बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सम् । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यम् ।
इन्द्र । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० [3]अस्मभ्यम् तत् हे वासयितः ! दानाय धनं सङ्गमय प्रेरय । बहु ते धनम् । इन्द्र ! यदि चित्रम् धनं दिवसेषु इच्छसि† इति[3] ॥ १३ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः[4] ।

[१४]

[5]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ॥

अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिञ्चता मद्यमन्धः ।
कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । भरत । इन्द्राय । सोमम् । आ । अमत्रेभिः । सिञ्चत । मद्यम् । अन्धः ।
कामी । हि । वीरः । सदम् । अस्य । पीतिम् । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः ! सोमम् इन्द्राय भरत । आ सिञ्चत च अस्मै पात्रैः मदकरं तत् अन्नम् । सदैव हि असौ वीरः[1] अस्य पानं कामयते । ततः अस्मै वृष्णे[1] जुहोत । तत् एव असौ अन्नं कामयते ॥ १ ॥

---

1. सुगम् वि[1] लपं. 2-2. नास्ति वि[1] लपं. †-† आमोदमनयः इ; नाभिदनवः अ[1]. ‡ नास्ति मूको. 3-3. नास्ति वि[1] लपं. † कच्छति मूको. 4-4. नास्ति मूको. 5. नास्ति मूको.

अध्वर्यवो यो अपो वव्रिवांसं वृत्रं जघानाशन्येव वृक्षम् ।
तस्मा एतं भरत तद्वशायँ एष इन्द्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवः । यः । अपः । वव्रिऽवांसम् । वृत्रम् । जघान । अशन्याऽइव । वृक्षम् ।
तस्मै । एतम् । भरत । तत्ऽवशाय । एषः । इन्द्रः । अर्हति । पीतिम् । अस्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः! यः उदकानि वारयन्तम् वृत्रम् जघान अशन्या वृक्षम् इव हतवान्, तस्मै एतम् सोमम् भरत तत्कामाय । सोऽयम् अस्य पानम् अर्हति ॥ २ ॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।
तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सोमैरोर्णुत जूर्न वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अध्वर्यवः । यः । दृभीकम् । जघान । यः । गाः । उत्ऽआजत् । अप । हि । वलम् । वरिति वः ।
तस्मै । एतम् । अन्तरिक्षे । न । वातम् । इन्द्रम् । सोमैः । आ । ऊर्णुत । जूः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![1] दृभीकम् असुरम् यः हतवान्, पणिभिः अपहृताः गाः च उदाजत्, अपावृणोत् च मेघरूपम् वलम्[2] असुरं गवाम् आनयनाय, [3]तस्मै एतम्[3] सोमं विसृजत अन्तरिक्षे इव वायुम्, इन्द्रम् सोमैः आ च्छादयत जीर्णम् इव वस्त्रैः प्रीतार्थम्[†] ॥ ३ ॥

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चख्वांसं नवतिं च बाहून् ।
यो अर्बुदमव नीचा बबाधे तमिन्द्रं सोमस्य भृथे हिनोत ॥ ४ ॥

अध्वर्यवः । यः । उरणम् । जघान । नव । चख्वांसम् । नवतिम् । च । बाहून् ।
यः । अर्बुदम् । अव । नीचा । बबाधे । तम् । इन्द्रम् । सोमस्य । भृथे । हिनोत ॥ ४ ॥

वेङ्कट० [4]अध्वर्यवः! यः उरणम् असुरम् जघान नव नवतिम् च आत्मनः बाहून् युद्धाय[4] सम्प्रसारयन्तम्, यः अर्बुदम् नीचैः एव अव[5] बबाधे, तम् इन्द्रम् अभिगच्छत सोमस्य सम्भरणे सति ॥ ४ ॥

अध्वर्यवो यः स्वश्नं जघान यः शुष्णमशुषं यो व्यंसम् ।
यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिक्रां तस्मा इन्द्रायान्धसो जुहोत ॥ ५ ॥

अध्वर्यवः । यः । सु । अश्नम् । जघान । यः । शुष्णम् । अशुषम् । यः । विऽअंसम् ।
यः । पिप्रुम् । नमुचिम् । यः । रुधिऽक्राम् । तस्मै । इन्द्राय । अन्धसः । जुहोत ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. बलम् वि[१२] अ[१] वर्ष. ३-३. नास्ति वि[१] अ[१]. † एतम् वि[१] अ[१]. ४-४. नास्ति वि[१] अ[१]. ५. नास्ति वि[१] अ[१].

वेङ्कट० स्वचे[1] न शुष्यति शोषयति च तस्मात् शुष्णः । तान् एवमादीन् शुष्णु जघान इति ॥ ५ ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः श॒तं शम्ब॑रस्य॒ पुरो॑ बि॒भेदाश्म॑नेव पू॒र्वीः ।
यो व॒र्चिनः॑ श॒तमिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म॒पाव॑प॒द् भर॑ता॒ सोम॑मस्मै ॥ ६ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । श॒तम् । शम्ब॑रस्य । पुरः॑ । बि॒भेद॑ । अश्म॑नाऽइव । पू॒र्वीः ।
यः । व॒र्चिनः॑ । श॒तम् । इन्द्रः॑ । स॒हस्र॑म् । अ॒प॒ऽअव॑पत् । भर॑त । सोम॑म् । अ॒स्मै ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![2] यः शम्बरस्य शतम् पूर्वीः पुरः अश्मनेव बीजादीन् अनायासेन बिभेद । तथा वर्चिनः च असुरस्य शतम् सहस्रम् च वीरान् साकम् अपावपत पराङ्मुखान् कृतवान् इति ॥ ६ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वर्गः[3] ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः श॒तमा स॒हस्रं॒ भूम्या॑ उ॒पस्थेऽव॑पज्जघ॒न्वान् ।
कुत्स॑स्या॒योर॑तिथि॒ग्वस्य॑ वी॒रान् न्यावृ॑ण॒ग् भर॑ता॒ सोम॑मस्मै ॥ ७ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । श॒तम् । आ । स॒हस्र॑म् । भूम्याः॑ । उ॒पऽस्थे॑ । अव॑पत् । ज॒घ॒न्वान् ।
कुत्स॑स्य । आ॒योः । अ॒ति॒थि॒ऽग्वस्य॑ । वी॒रान् । नि । अ॒वृ॒ण॒क् । भर॑त । सोम॑म् । अ॒स्मै ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![4] यः[5] शतम् सहस्रम् च वीरान् युद्धेषु भूम्याः उपस्थे बीजानि इव हत्वा निवपति[6] । कुत्सादीनां[7] च शत्रून् निबर्हयति ॥ ७ ॥

अध्व॑र्यवो॒ यन्न॑रः का॒मया॑ध्वे श्रु॒ष्टी वह॑न्तो नशथा॒ तदिन्द्रे॑ ।
गभ॑स्तिपूतं भरत श्रु॒तायेन्द्रा॑य॒ सोमं॑ यज्यवो जुहोत ॥ ८ ॥

अध्व॑र्यवः । यत् । न॒रः॒ । का॒मया॑ध्वे । श्रु॒ष्टी । वह॑न्तः । न॒श॒थ॒ । तत् । इन्द्रे॑ ।
गभ॑स्तिऽपूतम् । भ॒र॒त॒ । श्रु॒ताय॑ । इन्द्रा॑य । सोम॑म् । य॒ज्य॒वः॒ । जु॒हो॒त॒ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे नेतारः! आध्वर्यवः! यत् यूयं कामयध्वे तत् क्षिप्रम् इन्द्राय सोमम् वहन्तः तस्मिन् प्राप्नुत । बाहुपूतम् सोमम् विश्रुताय इन्द्राय भरत[7] जुहोत च हे यष्टारः! ॥ ८ ॥

अध्व॑र्यवः॒ कर्त॑ना श्रु॒ष्टिम॑स्मै॒ वने॒ निपू॑तं॒ वन॒ उन्न॑यध्वम् ।
जु॒षा॒णो हस्त्य॑म॒भि वा॑वशे व॒ इन्द्रा॑य॒ सोमं॑ मदि॒रं जु॑होत ॥ ९ ॥

---

१. अत्र वि[?] अ[?]. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि[?]. ५. पाति वि[?] लघ. ६. न कु[?] वि[?] अ[?] लघ. ७. [?]ल तत् अ[?].

अध्वर्यवः । कर्तन । श्रुष्टिम् । अस्मै । वने । निऽपूतम् । वने । उत् । नयध्वम् ।
जुषाणः । हस्त्यम् । अभि । वावशे । वः । इन्द्राय । सोमम् । मदिरम् । जुहोत ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![1] अस्मै आशुव्यापिनं सोमं कुरुत वृक्षविकारे कलशे। पूतम् पात्रे उत् नयध्वम्। हस्तस्थितं सोमं सेवमानः तम् अभि कामयते युष्मत् भवम् इन्द्रः। ततः अस्मै मदकरम् सोमम् जुहोत इति ॥ ९ ॥

अध्वर्यवः पयसोधर्यथा गोः सोमेभिरीं पृणता भोजमिन्द्रम् ।
वेदाहमस्य निभृतं म एतद् दित्सन्तं भूयो यजतश्चिकेत ॥ १० ॥

अध्वर्यवः । पयसा । ऊधः । यथा । गोः । सोमेभिः । ईम् । पृणत । भोजम् । इन्द्रम् ।
वेद । अहम् । अस्य । निऽभृतम् । मे । एतत् । दित्सन्तम् । भूयः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![1] यथा गोः ऊधः पयसा मनुष्यात् पूरयति एवं सोमैः इन्द्रम् पूरयत दातारम्। अहम् अस्य स्वभावं जानामि। निभृतम् मम एतत्, इतः[2] पूर्वं न वः कथितम्। दातुम् इच्छन्तं यजमानं यष्टव्यः बहुतरं जानाति ॥ १० ॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।
तमूर्दरं न पृणता यवेनेन्द्रं सोमेभिस्तदपो वो अस्तु ॥ ११ ॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा ।
तम् । ऊर्दरम् । न । पृणत । यवेन । इन्द्रम् । सोमेभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'पृथिवी' (निघ १,३) इत्यन्तरिक्षनाम। क्षमेति पृथिव्याः (तु. निघ १,१)। तम् इन्द्रम् कुसूलम् इव यवेन सोमैः पूरयत। तत् भवतु भवतां कर्मेति ॥ ११ ॥

अस्मभ्यं तद् वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।
इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून् बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १२ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सम् । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यम् ।
इन्द्र । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० पूर्वं (ऋ २,१३,१३) व्याख्याता ॥ १२ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वर्गः[3] ॥

१. नास्ति मूको. २. इति वि॰ लपं. ३-३. नास्ति मूको.

[१५]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ॥

प्र घा न्व॑स्य मह॒तो म॒हानि॑ स॒त्या स॒त्यस्य॒ कर॑णानि वोचम् ।
त्रिक॑द्रुकेष्वपिबत् सु॒तस्या॒स्य मदे॒ अहि॒मिन्द्रो॑ जघान ॥ १ ॥

प्र । घ॒ । नु । अ॒स्य॒ । म॒ह॒तः । म॒हानि॑ । स॒त्या । स॒त्यस्य॑ । कर॑णानि । वो॒च॒म् ।
त्रिक॑द्रुकेषु । अ॒पि॒ब॒त् । सु॒तस्य॑ । अ॒स्य । मदे॑ । अहि॑म् । इन्द्रः॑ । ज॒घा॒न॒ ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदानीम् अस्य महतः महान्ति[2] सत्यानि[3] कर्माणि अहम् प्र वोचम् समाचक्षे । तत्रैकं कर्म — त्रिकद्रुकेषु[4] सोमम् अपिबत् इति, तथा सोमस्य मदे अहिम् च जघान हतवान् इति ॥ १ ॥

अ॒वं॒शे द्याम॑स्तभायद् बृ॒हन्त॒मा रोद॑सी अपृणद॒न्तरि॑क्षम् ।
स धा॑रयत् पृथि॒वीं प॒प्रथ॑च्च॒ सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥ २ ॥

अ॒वं॒शे । द्याम् । अ॒स्त॒भा॒य॒त् । बृ॒हन्त॑म् । आ । रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒ण॒त् । अ॒न्तरि॑क्षम् ।
सः । धा॒र॒य॒त् । पृ॒थि॒वीम् । प॒प्रथ॑त् । च॒ । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥ २ ॥

वेङ्कट० वंशं विनैव महान्तं दिवम् अस्तम्नात्, आपूरयच्च तेजसा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम् च । तथा सः[5] अनालम्बनाम् पृथिवीम् अधारयत्, विस्तीर्णां च[5] चक्रे । तानि एतानि कर्माणि इन्द्रः[1] सोमस्य पीतस्य मदे अधिकरोति[2] ॥ २ ॥

स॒द्मे॑व॒ प्राचो॒ वि मि॑माय॒ मानै॒र्वज्रे॑ण॒ खान्य॑तृणन्न॒दीना॑म् ।
वृथा॑सृजत् प॒थिभि॑र्दीर्घया॒थैः सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥ ३ ॥

स॒द्मऽइ॑व । प्राचः॑ । वि । मि॒मा॒य॒ । मानैः॑ । वज्रे॑ण । खानि॑ । अ॒तृ॒ण॒त् । न॒दीना॑म् ।
वृथा॑ । अ॒सृ॒ज॒त् । प॒थिऽभिः॑ । दी॒र्घ॒ऽया॒थैः । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यथा गृहान् ऋजून् मानदण्डैः विमितवान्[6], एवम् प्राचः ऋजून् मानदण्डैः[7] विममे । तथा वृत्रेण परिवृतानि नदीनाम् द्वाराणि वज्रेण तृण्णवान् । अथ ता नदीः अनायासेन दीर्घगमनैः पथिभिः असृजत इति ॥ ३ ॥

स प्र॑वो॒ळ्हॄन् प॑रि॒गत्या॑ द॒भीते॒र्विश्व॑मधा॒गायु॑धमि॒द्धे अ॒ग्नौ ।
सं गोभि॒रश्वै॑रसृज॒द् रथे॑भि॒ः सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. महान्ति ख१. ३. नास्ति मूको. ४. कानि तानि वि१ लपं. ५. न कोा१ वि१ लपं. ६. विमितवान् वि२ अ१; विमितवान् वि१ लपं. ७. नास्ति अ१ वि२.

सः । प्र॒ऽचोळ्ह॑न् । प॒रि॒ऽगत्य॑ । द॒भीतेः॑ । विश्व॑म् । अ॒धा॒क् । आयु॑धम् । इ॒द्धे । अ॒ग्नौ ।
सम् । गोभिः॑ । अश्वैः॑ । अ॒सृ॒ज॒त् । रथे॑भिः । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० दभीतेः सर्वाण तद्धनस्य चोदृन्नयहर्तृश्चोरान् सर्वतो वेष्टयित्वा चोराणां सर्वम् आयुधम् अग्निमिद्ध्वा तस्मिन् इद्धे अग्नौ दग्धवान् । अथ दभीतिं गवादिभिः आत्मीयैः सम् असृजत् इति ॥ ४ ॥

स ईं म॒हीं धुनि॒मेतो॑ररम्णा॒त् सो अ॑स्ना॒तॄन॑पारयत् स्व॒स्ति ।
त उ॒त्स्नाय॑ र॒यिम॒भि प्र त॑स्थुः॒ सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥ ५ ॥

सः । ई॒म् । म॒हीम् । धुनि॑म् । एतोः॑ । अ॒र॒म्णा॒त् । सः । अ॒स्ना॒तॄन् । अ॒पा॒र॒य॒त् । स्व॒स्ति ।
ते । उ॒त्ऽस्नाय॑ । र॒यिम् । अ॒भि । प्र । त॒स्थुः॒ । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः एतान् मनुष्यान् महती नदीं गन्तुम् अरमयत् नदीं प्रावर्तयत्[1] । ततः सः अपम् उदकाभावाद् अलब्धस्नानान् तान् स्वस्ति सम् अपारयत् । ते च स्नात्वोत्तीर्य धनम् अभि प्र तस्थुः अलक्ष्मीविनाशाद् इति ॥ ५ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चदशो वर्गः[2] ।

सोद॑ञ्चं॒ सिन्धु॑मरिणान्महि॒त्वा वज्रे॒णान॑ उ॒षसः॒ सं पि॑पेष ।
अ॒ज॒वसो॑ ज॒विनी॑भिर्वि॒वृश्च॒न्त्सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥ ६ ॥

सः । उद॑ञ्चम् । सिन्धु॑म् । अ॒रि॒णा॒त् । म॒हि॒ऽत्वा । वज्रे॑ण । अनः॑ । उ॒षसः॑ । सम् । पि॒पे॒ष॒ ।
अ॒ज॒वसः॑ । ज॒विनी॑भिः । वि॒ऽवृ॒श्चन् । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः[3] महत्त्वेन प्राङ्मुखम् सिन्धुम् उदङ्मुखं करोति । तथा उषसः रथम् आत्मनो गमनाय वज्रेण सम्पिनष्टि जवहीनाः सेनाः विपरीताभिः विच्छिन्दन्निति ॥ ६ ॥

स वि॒द्वाँ अ॑प॒गोहं॑ क॒नीना॑मा॒विर्भव॒न्नुद॑तिष्ठत् परा॒वृक् ।
प्रति॑ श्रो॒णः स्था॒द् व्य१॒॑नग॑चष्ट॒ सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥ ७ ॥

सः । वि॒द्वान् । अ॒प॒ऽगो॒हम् । क॒नीना॑म् । आ॒विः । भव॑न् । उत् । अ॒ति॒ष्ठ॒त् । प॒रा॒ऽवृक् ।
प्रति॑ । श्रो॒णः । स्था॒त् । वि । अ॒नक् । अ॒च॒ष्ट॒ । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥ ७ ॥

---

1. प्रवर्तयन् मूको. 2-2. नास्ति मूको. 3. त्रुटितम् वि[1].

वेङ्कट० सः आत्मकामविपर्ययं कन्यकानाम् अपगोहम् इन्द्रं जुहाव। पङ्गुं मां कन्यका उपभोगाय नोप-तिष्ठन्तीति विषादः। अथ आत्मनः पङ्गुताम् इन्द्रप्रसादात् गतां प्रकाशयन् 'उत् अतिष्ठत्' परावृक् ऋषिः। किं मम पङ्गुता नष्टा 'उत न' इति परीक्षितुम् प्रत्यष्ठात्। तथा इन्द्रप्रसादादनन्धः सन् वि अपश्यच्च ॥ ७ ॥

भिनद् वलमङ्गिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृंहितान्यैरत् ।
रिणग्रोधांसि कृत्रिमाण्येषां सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ८ ॥

भिनत् । वलम् । अङ्गिरःऽभिः । गृणानः । वि । पर्वतस्य । दृंहितानि । ऐरत् ।
रिणक् । रोधांसि । कृत्रिमाणि । एषाम् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ८ ॥

वेङ्कट० भिनत् बलासुरम् अङ्गिरोभिः स्तूयमानः। वि ऐरत् गवाम् आवरणस्य[3] दृढीकृतानि। तथा एषाम् असुराणाम् कृत्रिमाणि निरोधनानि प्राकारादीनि अरिणक्[4] ॥ ८ ॥

स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं च जघन्थ दस्युं प्र दभीतिमावः ।
रम्भी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ९ ॥

स्वप्नेन । अभिऽउप्य । चुमुरिम् । धुनिम् । च । जघन्थ । दस्युम् । प्र । दभीतिम् । आवः ।
रम्भी । चित् । अत्र । विविदे । हिरण्यम् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभिवपनम् उपरि प्रक्षेपः। चुमुरिर्नामासुरः[5], धुनिश्च[6] तस्योपरि निद्रां निधाय स्वपन्तं तम् दस्युम् हतवान् असि। एवम् धुनिम् च। दभीतिम् ऋषिं च प्र आवः। रम्भी नाम कश्चित् सोऽपि अस्मिन् कर्मणि त्वत्तः हिरण्यम्[7] लेभे ॥ ९ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १० ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १० ॥

वेङ्कट० पूर्वं (ऋ २,११,२१) व्याख्याता ॥ १० ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः[8] ॥

१-१. उपतिष्ठन् क्वचे. २-२. नास्ति वि¹ क ग्रंथे. ३. आवरणार्थं वि¹ ग्रंथे. ४. रिणात् वि² अ¹; रीणात् वि¹ ग्रंथे. ५. "चुमुरिनामा" क प्रस्तावः ६. नास्ति वि¹ क ग्रंथे. ७. हिरण्मयम् अ¹. ८-८. नास्ति मूको.

[१६]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप्[1] ।

प्र वः स॒तां ज्येष्ठ॑तमाय सुष्टु॒तिम॒ग्नावि॑व समिधा॒ने ह॒विर्भ॑रे ।
इन्द्र॑मजु॒र्यं ज॒रय॑न्तमुक्षि॒तं स॒नाद् युवा॑न॒मव॑से हवामहे ॥ १ ॥

प्र । व॒: । स॒ताम् । ज्येष्ठ॑ऽतमाय । सु॒ऽस्तु॒तिम् । अ॒ग्नौऽइ॑व । स॒म्ऽइ॒धा॒ने । ह॒विः । भ॒रे ।
इन्द्र॑म् । अ॒जु॒र्यम् । ज॒रय॑न्तम् । उ॒क्षि॒तम् । स॒नात् । युवा॑नम् । अव॑से । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥ १ ॥

वेङ्कट० [2]'युष्मदर्थम् अहम्[2] सताम्[3] श्रेष्ठतमाय इन्द्राय सुष्टुतिम् प्र भरामि । यथा समिध्यमाने अग्नौ हविः प्रभरन्ति[4] एवम् इति । इन्द्रम् अन्यैः जरयितुम् अशक्यम् अन्यान् जरयन्तम् हविर्भिः उक्षितम् सनातनम् युवानम् रक्षणाय हवामहे ॥ १ ॥

यस्मा॒दिन्द्रा॑द् बृह॒तः किं च॒नेमृ॒ते विश्वा॑न्यस्मि॒न्त्संभृ॒ताधि॑ वी॒र्या॑ ।
ज॒ठरे॒ सोमं॑ त॒न्वी३ सहो॒ महो॒ हस्ते॒ वज्रं॒ भर॑ति शी॒र्षणि॒ क्रतु॑म् ॥ २ ॥

यस्मा॑त् । इन्द्रा॑त् । बृ॒ह॒तः । किम् । च॒न । ई॒म् । ऋ॒ते । विश्वा॑नि । अ॒स्मि॒न् । स॒म्ऽभृ॑ता । अधि॑ । वी॒र्या॑ ।
ज॒ठरे॑ । सोम॑म् । त॒न्वि॑ । सहः॑ । महः॑ । हस्ते॑ । वज्र॑म् । भर॑ति । शी॒र्षणि॑ । क्रतु॑म् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महतः यस्मात् इन्द्रात् ऋते बलवत् किम् अपि । न विद्यते इति वाक्यशेषः । तस्मिन्निन्द्रे विश्वानि अपि वीर्याणि सम्भृतानि भवन्ति । सः जठरे सोमम् धत्ते, शरीरे च महत् बलम्, हस्ते च वज्रम् बिभर्ति, शिरसि प्रज्ञानं यज्ञं वा ॥ २ ॥

न क्षो॒णीभ्यां॑ परि॒भ्वे॑ त इन्द्रि॒यं न स॑मु॒द्रैः पर्व॑तैरिन्द्र ते॒ रथः॑ ।
न ते॒ वज्र॒मन्व॑श्नोति॒ कश्च॒न यदा॒शुभिः॒ पत॑सि॒ योज॑ना पु॒रु ॥ ३ ॥

न । क्षो॒णीभ्या॑म् । प॒रि॒ऽभ्वे॑ । ते॒ । इ॒न्द्रि॒यम् । न । स॒मु॒द्रैः । पर्व॑तैः । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । रथः॑ ।
न । ते॒ । वज्र॑म् । अनु॑ । अ॒श्नो॒ति॒ । कः । च॒न । यत् । आ॒शुऽभिः॑ । पत॑सि । योज॑ना । पु॒रु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० न द्यावापृथिवीभ्यां तव वीर्यं परिभवितुं शक्यते । तथा गच्छतः तव रथः इन्द्र![5] उदकैः शिलोच्चयैः वा अविहतगतिः[6] भवति । न तव वज्रम् प्रति कः चिद् आगच्छति, यदा त्वम् आशुभिः अश्वैः पुरूणि योजनानि गच्छसि ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि[1] स[1]. ३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. प्रभरति वि[1] अ[1].
५. नास्ति मूको. ६. विहित इति वि[1] अ[1].

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्चते ।
वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ ४ ॥

विश्वे । हि । अस्मै । यजताय । धृष्णवे । क्रतुम् । भरन्ति । वृषभाय । सश्चते ।
वृषा । यजस्व । हविषा । विदुःऽतरः । पिब । इन्द्र । सोमम् । वृषभेण । भानुना ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'सर्वे हि अस्मै' यष्टव्याय धृष्णवे वृषभाय सङ्गच्छमानाय[२] कर्म सम्भरन्ति । त्वं च वर्षिता हविषाम् एतम् हविषा यजस्व । विद्वत्तरः त्वं च इन्द्र! वर्षिता[३] स्वतेजसा सोमम् पिब इति ॥ ४ ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिर्वृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।
वृषणाध्वर्यू वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ ५ ॥

वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्मिः । वृषभऽअन्नाय । वृषभाय । पातवे ।
वृषणा । अध्वर्यू इति । वृषभासः । अद्रयः । वृषणम् । सोमम् । वृषभाय । सुस्वति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वर्षितुः सोमस्य मधुनः प्रेरकः अंशुः पवते सोमान्नाय इन्द्राय पानार्थम् । वर्षितारौ अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च तथा वर्षणशीलाः ग्रावाणः च वर्षितारम् सोमम् वर्षणशीलाय[४] सुन्वन्ति[५] ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः'[६] ॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाण्यायुधा ।
वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृप्णुहि ॥ ६ ॥

वृषा । ते । वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः । वृषणा । हरी इति । वृषभाणि । आयुधा ।
वृष्णः । मदस्य । वृषभ । त्वम् । ईशिषे । इन्द्र । सोमस्य । वृषभस्य । तृप्णुहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ६ ॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दाधृषिः ।
कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिन्द्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ ७ ॥

प्र । ते । नावम् । न । समने । वचस्युवम् । ब्रह्मणा । यामि । सवनेषु । दधृषिः ।
कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽबोधिषत् । इन्द्रम् । उत्सम् । न । वसुनः । सिचामहे ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि॰ का॰　२. सङ्गच्छमाना॰ वि॰.　३. वर्षिता मूको.　४. °शीलो मूको.　५. सुन्वन्तु क.
६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० हे[1] यजमान! तव अहम् नावम् इव नर्या सङ्ग्रामे तारके स्तोत्रम् इच्छन्तम् इन्द्रं युद्धः यज्ञेषु स्तोत्रेण अभिगच्छामि। अस्माकम् इदं वचनम् इन्द्रः बहु बिबुध्यताम्। इन्द्रम् कूपम् इव उदकार्थं धनानाम् अर्थाय[2] सिञ्चामह इति ॥ ७ ॥

पुरा संबाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।
सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८ ॥

पुरा । सम्ऽबाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सम् । यवसस्य । पिप्युषी ।
सकृत् । सु । ते । सुमतिऽभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सम् । पत्नीभिः । न । वृषणः । नसीमहि ॥८॥

वेङ्कट० सम्बाधायाः[3] पूर्वमेव अस्मान् "अभि आ ववृत्स्व" धेनुः इव वत्सम् यवसेन तृप्ता । शतक्रतो! वयं तव सुमतिभिः सकृत् सु[4] सम् नसीमहि संसृष्टा भवेम, यथा पुमांसः पत्नीभिः सकृत्सकृत् सङ्गत । वृषणः इव पत्नीभिः इवेति द्वावुपमार्थीयावभ्यासान्विताविति[4] ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥९॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्यातेति ॥ ९ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टादशो वर्गः[5] ॥

[१७]

[6]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, अष्टमीनवम्यौ त्रिष्टुभौ[6] ।

तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रत्नथोदीरते ।
विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृंहितान्यैरयत् ॥ १ ॥

तत् । अस्मै । नव्यम् । अङ्गिरस्वत् । अर्चत । शुष्माः । यत् । अस्य । प्रत्नऽथा । उत्ऽईरते ।
विश्वा । यत् । गोत्रा । सहसा । परिऽवृता । मदे । सोमस्य । दृंहितानि । ऐरयत् ॥१॥

वेङ्कट० तत् अस्मै इन्द्राय स्तोतव्यम्[7] अङ्गिरसः इव अर्चत । शोषकाः च ये । यत् अस्य पुराणाः उद्गच्छन्ति । यत् च सर्वान् मेघान् बलेन परिवृतान् सोमस्य मदे दृढान् अपि प्रेरितवानिति ॥ १ ॥

---

१. नास्ति अ१. २. नास्ति मूको. ३. बाधायाः वि१ अ१. ४-४. अनभ्यासयुक्त्र वि१ अ१. ५. नास्ति कपं. ६-६. नास्ति मूको. ७. स्तोतव्यम् मूको.

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस ओजो मिमानो महिमानमातिरत् ।
शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत शीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥ २ ॥

सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धायसे । ओजः । मिमानः । महिमानम् । आ । अतिरत् ।
शूरः । यः । युत्ऽसु । तन्वम् । परिऽव्यत । शीर्षणि । द्याम् । महिना । प्रति । अमुञ्चत ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः भवतात्, यः प्रथमाय धात्रे इन्द्राय बलं कुर्वन् महिमानम् स्तोत्रैः वर्धयति, यः शूरः सङ्ग्रामेषु आत्मीयं शरीरं शत्रुभ्यः परिनिधत्ते रक्षति, शिरसि द्याम् माहात्म्येन प्रति मुञ्चते धारयति ॥ २ ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद् यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः ।
रथेष्ठेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्र्यक् पृथक् ॥ ३ ॥

अध । अकृणोः । प्रथमम् । वीर्यम् । महत् । यत् । अस्य । अग्रे । ब्रह्मणा । शुष्मम् । ऐरयः ।
रथेऽस्थेन । हरिऽअश्वेन । विऽच्युताः । प्र । जीरयः । सिस्रते । सध्र्यक् । पृथक् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वं पूर्वम् महत् वीर्यम् कृतवान् असि, यत्[1] अस्य वीर्यस्य अग्रतः ब्रह्मणा[2] शुष्मम् सम् ऐरयः। तस्मै वीर्यायोपहृतवानसीत्यर्थः। रथस्थेन हर्यश्वेन इन्द्रेण[3] विच्याविताः क्षिप्रकारिण्यो वीराः युद्धम् अपहाय सङ्गताः गच्छन्ति एकैकशश्च ॥ ३ ॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनेशानकृत् प्रवया अभ्यवर्धत ।
आद् रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत् सीव्यन् तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ ४ ॥

अध । यः । विश्वा । भुवना । अभि । मज्मना । ईशानऽकृत् । प्रऽवयाः । अभि । अवर्धत ।
आत् । रोदसी इति । ज्योतिषा । वह्निः । आ । अतनोत् । सीव्यन् । तमांसि । दुधिता । सम् । अव्ययत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च यः सर्वाणि भुवनानि[4] बलेन अभिभवति, स स्वामित्वस्य कर्ता प्रसिद्धान्नः अभि वर्धते। अनन्तरम् एव द्यावापृथिवी ज्योतिषा[5] वोढा इन्द्रः विस्तारयति। सूच्येव तेजसा तमांसि सीव्यन् दुर्निहितानि सङ्गमयति[6] ॥ ४ ॥

स प्राचीनान् पर्वतान् दृंहदोजसाऽधराचीनमकृणोदपामपः ।
अधारयत् पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्नान्मायया द्यामवस्रसः ॥ ५ ॥

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । दृंहत् । ओजसा । अधराचीनम् । अकृणोत् । अपाम् । अपः ।
अधारयत् । पृथिवीम् । विश्वऽधायसम् । अस्तभ्नात् । मायया । द्याम् । अवऽस्रसः ॥ ५ ॥

---

१. यत् वि[1] अ[1]. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि[1]. ४. नास्ति वि[1] लपं. ५. ज्योतिषां लपं; °तिषा क. ६. सहग[1] वि[1] अ[1].

वेङ्कट० सः शिलोच्चयान् ऊर्ध्वान् अदृंहत् पृथिव्याः बलेन, तथा अपाम् वेगम् अवाङ्मुखं प्रवणाभिमुखम् अकरोत्, अधारयत् च विश्वस्य धात्रीम् पृथिवीम्, ताम् च अस्तभ्नात् प्रज्ञानेन अवष्टम्भनात् ॥ ५ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वर्गः[1] ॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद् विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।
येना पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हत्व्यवृणक् तुविष्वणिः ॥ ६ ॥

सः । अस्मै । अरम् । बाहुऽभ्याम् । यम् । पिता । अकृणोत् । विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः । परि ।
येन । पृथिव्याम् । नि । क्रिविम् । शयध्यै । वज्रेण । हत्वी । अवृणक् । तुविऽस्वनिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः सोमः अस्मै इन्द्राय पर्याप्तो[2] भवति, यम् अस्य पालयिता यजमानः करोति बाहुभ्याम् सर्वस्मात् एव जातात् धनात्। परिः पञ्चम्यर्थे स्फुटीकरोति। येन [3]सोमेन गौतमस्य[3] अग्रतः शाययितुं[4] दूरस्थं कूपम्[5] वज्रेण हत्वा [6]नि अवृणक्[6] महास्वनः आनयनार्थं[7] कूपम्। अस्य [8]वज्रे मूले[8] निधाय मूलमच्छिनत् इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगम् ।
कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दद्धि भागं तन्वो येन मामहः ॥ ७ ॥

अमाजूःऽइव । पित्रोः । सचा । सती । समानात् । आ । सदसः । त्वाम् । इये । भगम् ।
कृधि । प्रऽकेतम् । उप । मासि । आ । भर । दद्धि । भागम् । तन्वः । येन । मामहः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दौर्भाग्यादलब्धपतिका यावज्जीवम् पित्रोः सह जीर्णा अस्मिन् गृहे पितृभ्यां भवामि इति यदा अमन्यत, आत्मनः पितृभ्यां च साधारणात् पितृगृहात् अन्यत्र पतिगृहं गन्तुम् इन्द्र! त्वाम् कन्यका भगम् याचे। तदा सर्वं च कृतवान् असि प्रज्ञानं बहुधनस्य। ताम् उप मासि पूरयसि आहरसि च। तस्यै भाग्यं प्रयच्छसि शरीरस्य। येन तां पूजितवान् असि। पूरणम् इव इति ॥ ७ ॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्ट्वमिन्द्रापांसि वाजान् ।
अविड्ढीन्द्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निन्द्र वस्यसो नः ॥ ८ ॥

भोजम् । त्वाम् । इन्द्र । वयम् । हुवेम । ददिः । त्वम् । इन्द्र । अपांसि । वाजान् ।
अविड्ढि । इन्द्र । चित्रया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. पर्याप्तम् वि[1,2] अ[1] लं. ३-३. सोमस्य अ[1]; "न गौत" वि[1]. ४. शायितुम् वि[1] अ[1]. ५. नास्ति वि[1] लं. ६-६. न्यावृणक् वि[1] अ[1]. ७. नयनार्थं लं; नयार्थं वि[1]. ८-८. वज्रे मूलं वि[2]; वज्रे मूले वि[1] लं; वज्रमूले अ[1] क.

वेङ्कट० शासतम् इन्द्र! त्वा वयम्[2] हुवेम। दाता त्वम् इन्द्र! कर्माणि जनानि च। रक्ष अस्मान् इन्द्र! चित्रेण रक्षणेन। कुरु एतत्[3] वसीयसः अस्मानिति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्यातेयम् ऋक् ॥ ९ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये विंशो वर्गः[1] ॥

[१८]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

प्राता रथो नवो योजि सस्निश्चतुर्युगस्त्रिकशः सप्तरश्मिः ।
दशारित्रो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंह्यो भूत् ॥ १ ॥

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्निः । चतुःऽयुगः । त्रिऽकशः । सप्तऽरश्मिः ।
दशऽअरित्रः । मनुष्यः । स्वःऽसाः । सः । इष्टिऽभिः । मतिऽभिः । रंह्यः । भूत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रातरेव रथः नवतरः युक्तः[4] शुद्धः चतुर्भिः युगैः युक्तः त्रिभिः च अश्वताडनीभिः युक्तः सप्तभिः च रश्मिभिः गमनसाधनैः दशभिः अरित्रैः च मनुष्येभ्यो हितः स्वर्गस्य सम्भक्ता। सः रथः इष्टिभिः स्तुतिभिः च रंहणीयो नेयः भवति। तत्र महर्त्विजो युगाः, ऋचो यजूंषि सामानीति कशाः, दश चमसा भवन्ति, सप्त छन्दांसि ॥ १ ॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।
अन्यस्या गर्भमन्य ऊ जनन्त सो अन्येभिः सचते जेन्यो वृषा ॥ २ ॥

सः । अस्मै । अरम् । प्रथमम् । सः । द्वितीयम् । उतो इति । तृतीयम् । मनुषः । सः । होता ।
अन्यस्याः । गर्भम् । अन्ये । ऊँ इति । जनन्त । सः । अन्येभिः । सचते । जेन्यः । वृषा ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः यज्ञः इन्द्राय प्रथमम् पर्याप्तं प्रातःसवने। एवं माध्यन्दिने तृतीयसवने च। सः[5]

१. नास्ति वि' अ'. २. ॰म मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. युक्तः क, कर्म; योजितः क प्रस्तावः.
५. नास्ति वि' अ'.

यज्ञः[1] मनुष्यस्य देवेभ्यः स्वधनं प्रयच्छतः प्रदाता, देवान् वा आत्मना आह्वयति । पृथिव्या उत्पन्नैः हविर्भिः वायव्यैः च यज्ञो जायते इति पृथिव्याः गर्भ उच्यते । तम् ऋत्विजः जनयन्ति । सः च जातः देवैः सङ्गच्छते उपदीकः कामानां वर्षिता इति ॥ २ ॥

हरी नु कं रथ इन्द्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसा नवेन ।
मो षु त्वामत्र बहवो हि विप्रा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ॥ ३ ॥

हरी इति । नु । कम् । रथे । इन्द्रस्य । योजम् । आऽयै । सुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।
मो इति । सु । त्वाम् । अत्र । बहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ॥३॥

वेङ्कट० एवं वितते यज्ञे अश्वौ अस्मत्पदम् इन्द्ररथे योजयामि आयातुम् सुष्ठूच्यमानेन स्तोत्रेण नवतरेण । मा त्वाम् अन्ये यजमानाः कस्मिन् अहनि आह्वयन्तु । बहवः हि भवन्तु[2] मेधाविनो लोके । ते सर्वे नि रमयन्तु । अत्र विरमन्तु अन्ये यजमाना इति ॥ ३ ॥[3]

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिन्द्र याह्या चतुर्भिरा षड्भिर्हूयमानः ।
आष्टाभिर्दशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥ ४ ॥

आ । द्वाभ्याम् । हरिऽभ्याम् । इन्द्र । याहि । आ । चतुःऽभिः । आ । षट्ऽभिः । हूयमानः ।
आ । अष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयम् । अयम् । सुतः । सुऽमख । मा । मृधः । कुरिति कः ॥ ४॥

वेङ्कट० सोमपानं प्रत्यागमनम् । अयं सोमः त्वदर्थं सुतः, सम्प्रति मा सङ्ग्रामं कार्षीः, क्रोधं मा कुर्विति[4] ॥ ४ ॥

आ विंशत्या त्रिंशता याह्यर्वाङा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।
आ पञ्चाशता सुरथेभिरिन्द्रा षष्ट्या सप्तत्या सोमपेयम् ॥ ५ ॥

आ । विंशत्या । त्रिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।
आ । पञ्चाशता । सुऽरथेभिः । इन्द्र । आ । षष्ट्या । सप्तत्या । सोमऽपेयम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्गः[5] ॥

आशीत्या नवत्या याह्यर्वाङा शतेन हरिभिरुह्यमानः ।
अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इन्द्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

---

१. यज्ञे वि॰ अ॰. २. ॰न्ति वि॰ अ॰. ३. इतः परम् निगदव्याख्याताः मूको. ४. कुर्वीति वि॰. ५-५. नास्ति मूको.

आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । शतेन । हरिऽभिः । उह्यमानः ।
अयम् । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः । इन्द्र । त्वाऽया । परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वाया[1] त्वत्कामतया । तव मदार्थम् परिषिक्तः इति ॥ ६ ॥

मम ब्रह्मेन्द्र याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य ।
पुरुत्रा हि विहव्यो बभूथास्मिञ्छूर सवने मादयस्व ॥ ७ ॥

मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि । अच्छ । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्व । रथस्य ।
पुरुऽत्रा । हि । विऽहव्यः । बभूथ । अस्मिन् । शूर । सवने । मादयस्व ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! मम स्तोत्राणि प्रति आगच्छ । तदर्थम् रथस्य धुरि अश्वौ स्थापय । त्वं बहुषु स्थानेषु विविधं मय्यागच्छ मय्यागच्छ इति आह्वातव्यः भवसि । सम्प्रति अस्मिन् यज्ञे शूर ! मादयस्व इति ॥ ७

न म इन्द्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।
उप ज्येष्ठे वरूथे गभस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि । योषत् । अस्मभ्यम् । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।
उप । ज्येष्ठे । वरूथे । गभस्तौ । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

वेङ्कट०
'निहत्य तौ गृत्समदम् ऋषिं शक्रोऽन्वभाषत ।
यथेष्टं मां सखे ! पश्य प्रियत्वं ह्यागतोऽसि[2] मे ॥ १ ॥

वरं गृहाण मत्तस्त्वम् अक्षयं चास्तु ते तपः ।
प्राहुस्त्वं[3] प्रत्युवाचर्षिर् अस्माकं ददतां वरं[4] ॥ २ ॥

तनूनामस्तु [5]चारिष्टिर् वाक् चास्तु हृदयङ्गमा[5] ।
सुवीरा रयिमन्तश्च वयं त्वामिन्द्र ! धीमहि[6] ॥ ३ ॥

इन्द्र ![7] त्वां च[8] विजानीमो वयं जन्मनि जन्मनि ।
त्वद्गतश्चैव मे भावो [9]मापगास्त्वं रथीतरः[9] ॥ ४ ॥

तथेत्युक्त्वा[10] तुराषाट् तु[11] पाणौ जग्राह दक्षिणे ।
अभिप्नात्य सखित्वेन पाणिना पाणिमस्पृशत्' ॥ ५ ॥ (बृदे ४,७०-७२,७५) इति ॥

---

१. त्वया मूको. २. °वस्त्वम्याग° मूको. ३. प्रभुस्त्वं मूको. ४. वरः ह. ५-५. चो वदत्व °मतः मूको. ६. धीमहि मूको. ७. इन्द्रं मूको. ८. न ह. ९-९. मापगाद् तु रथीतर मूको. १०. रथे° वि° अ° क्षं. ११. तं मूको.

वेङ्कट० न मे इदम् इन्द्रेण सख्यम् सख्यम् वियुतं भवतु। अस्मभ्यम् अस्य इन्द्रस्य दानम् अभिलषितं प्रयच्छतु। वयम् इन्द्रस्य श्रेष्ठे वारके शत्रूणां बाहौ उप स्याम तदाश्रया भवाम प्रयाणेप्रयाणे शत्रून्[1] जिगीवांसः इति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्याता ॥ ९ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः[2] ॥

[१९]

[2]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ।

अपाय्यस्यान्धसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।
यस्मिन्निन्द्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यन्तश्च नरः ॥ १ ॥

अपायि । अस्य । अन्धसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयसः ।
यस्मिन् । इन्द्रः । प्रऽदिवि । ववृधानः । ओकः । दधे । ब्रह्मण्यन्तः । च । नरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्य अद्यमानस्य मदार्थं मेधाविनः अभिषूयमाणस्य अन्नस्य[3] अंशः अपायि, यस्मिन् इन्द्रः पुराणे प्रदीप्यमाने वा वर्धमानः स्थानं धारयति, स्तोत्रमिच्छन्तः मनुष्याः च इति ॥ १ ॥

अस्य मन्दानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् ।
प्र यद् वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमन्त ॥ २ ॥

अस्य । मन्दानः । मध्वः । वज्रऽहस्तः । अहिम् । इन्द्रः । अर्णःऽवृतम् । वि । वृश्चत् ।
प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनाम् । चक्रमन्त ॥ २ ॥

वेङ्कट० अस्य मधुररसस्य सोमस्य तृप्यन् वज्रहस्तः इन्द्रः उदकस्य वारकम् अहिम् वि वृश्चत्। यदा पक्षिणः इव स्वावस्थानानि प्रति नदीनाम् वेगाः[4] न प्र चक्रमन्त गन्तुमुपचक्रमिरे। तर्हि च हतवान्, तदानीमेव नदीश्च प्रावर्तयदित्यर्थः ॥ २ ॥

---

१. शत्रुन् वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति मूको. ३. अन्नस्य मूको. ४. वेगा वेगान वि[1]; वेगाद् वेगान् अ[1]; वेगा वि[3] अपे; वेगाम् ल.

स माहिन इन्द्रो अर्णो अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रम् ।
अजनयत् सूर्यं विदद् गा अक्तुनाह्नां वयुनानि साधत् ॥ ३ ॥

सः । माहिनः । इन्द्रः । अर्णः । अपाम् । प्र । ऐरयत् । अहिऽहा । अच्छ । समुद्रम् ।
अजनयत् । सूर्यम् । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्नाम् । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः महान् इन्द्रः अपाम् स्रोतः समुद्रम् प्रति प्र ऐरयत् अहिहन्ता । सूर्यम् च अजनयत्, असुरैर्हृताः गाः च अविन्दत्[1], अञ्जनसाधनेन तेजसा अह्नाम् प्रज्ञानानि साधयति ॥ ३ ॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरूणीन्द्रो दाशद् दाशुषे हन्ति वृत्रम् ।
सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत् पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥ ४ ॥

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरूणि । इन्द्रः । दाशत् । दाशुषे । हन्ति । वृत्रम् ।
सद्यः । यः । नृऽभ्यः । अतसाय्यः । भूत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रो मनुष्याय यजमानाय असदृशानि पुरूणि धनानि प्रयच्छति, हन्ति च वृत्रम्, सद्यः एव यः मनुष्येभ्यः समाश्रयणीयः अभूत् स्पर्धमानेभ्यः 'सूर्यस्य सौवश्व्यस्य ऋषेः'[2] युद्धे सम्भजन इति । 'प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानम्' (ऋ १.६१.१५) इत्युक्तमिति च[3] ॥ ४ ॥

स सुन्वत इन्द्रः सूर्यमा देवो रिणङ्मर्त्याय स्तवान् ।
आ यद् रयिं गुहदवद्यमस्मै भरदंशं नैतशो दशस्यन् ॥ ५ ॥

सः । सुन्वते । इन्द्रः । सूर्यम् । आ । देवः । रिणक् । मर्त्याय । स्तवान् ।
आ । यत् । रयिम् । गुहत्ऽअवद्यम् । अस्मै । भरत् । अंशम् । न । एतशः । दशस्यन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः सुन्वते एतशाय सूर्यम् नाम अश्वम् आ रिणक् अयान स्तूयमानः यदा "आ भरत्"[4] धनं हविराख्यं[5] निरवद्यम् अस्मै इन्द्राय पिता पुत्राय अंशम् इव प्रयच्छन् एतशनामा[6] ऋषिः ॥ ५ ॥

"इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः"[7] ॥

स रन्धयत् सदिवः सारथये शुष्णमशुषं कुयवं कुत्साय ।
दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छम्बरस्य ॥ ६ ॥

---

1. अविन्दत् वि[1] कर्व. 2-2. सौवश्व्य सूर्यस्य ऋषेः वि[1]; सौवश्व सूर्यस्य ऋषेः अ[1]; सौवश्व्य सूर्यस्य ऋषेः वि[3]; सौवश्व्य सूर्यस्य ऋषेः कर्व. 3. नास्ति वि[1]. 4-4. अभरत् मूको. 5. हवि[2] वि[1]; स्यवि[2] अ[1]. 6. एतना[2] वि[3]. 7-7. नास्ति मूको.

सः । रन्धयत् । सुऽदिवे । सारथये । शुष्णम् । अशुषम् । कुयवम् । कुत्साय ।
दिवःऽदासाय । नवतिम् । च । नव । इन्द्रः । पुरः । वि । ऐरत् । शम्बरस्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः अरन्धयत् दीप्तिसहितः एवं स्वयम् आत्मीय सारथ्यं कुर्वते शुष्णम् असुरम् शोषयितुम् अशक्यं कुयवम् च कुत्साय अर्थाय । दिवोदासाय राज्ञे नवतिम् नव च इन्द्रः पुरः शम्बरस्य स्वभूताः वि ऐरयत् इति ॥ ६ ॥

एवा त इन्द्रोचथमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयन्तः ।
अश्याम तत् साप्तमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥ ७ ॥

एव । ते । इन्द्र । उचथम् । अहेम । श्रवस्या । न । त्मना । वाजयन्तः ।
अश्याम । तत् । साप्तम् । आशुषाणाः । ननमः । वधः । अदेवस्य । पीयोः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० एवं तव इन्द्र! स्तोत्रं प्रेरितवन्तः, यथा अन्नेच्छयोदारं दरिद्रा वाग्भिः स्तुवन्ति । एवं स्वयमेव स्तुवन्तः प्राप्नवाम[1] तत् सप्तपरिमाणं रत्नजातं चतुर्थं त्वां स्तुतिभिः व्याप्नुवन्तः । तदर्थम् असुरस्य [2]हिंसितुः यथार्थम् आत्मीयं वज्रं नमयेति[2] ॥ ७ ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तक्षुः ।
ब्रह्मण्यन्त इन्द्र ते नवीय इषमूर्जं सुक्षितिं सुम्नमश्युः ॥ ८ ॥

एव । ते । गृत्सऽमदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनानि । तक्षुः ।
ब्रह्मण्यन्तः । इन्द्र । ते । नवीयः । इषम् । ऊर्जम् । सुऽक्षितिम् । सुम्नम् । अश्युः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० [3]एवम् ते गृत्समदाः[3] हे शूर! स्तोत्राणि स्तुतवन्तः जिगमिषवः इव मार्गान् नवतरं ब्रह्म तुभ्यम् इच्छन्तः अन्नं रसं शोभननिवासं[4] गृहं सुखं च प्राप्नुयुः ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २, ११,२१) व्याख्याता ॥ ९ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[4] ॥

---

1. प्राप्नुमः (?) वि[1] अ[1]. २-२. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. ३. [3]एवं ते[3] मूको. ४-४. नास्ति मूको.

[२०]

¹गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीया विराड्रूपा¹ ।

वयं ते वय इन्द्र विद्धि षु णः प्र भरामहे वाजयुर्न रथम् ।
विपन्यवो दीध्यतो मनीषा सुम्नमियक्षन्तस्त्वावतो नॄन् ॥ १ ॥

वयम् । ते । वयः । इन्द्र । विद्धि । सु । नः । प्र । भरामहे । वाजऽयुः । न । रथम् ।
विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । सुम्नम् । इयक्षन्तः । त्वाऽवतः । नॄन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वयम् तुभ्यम् ²इन्द्र! अन्नं² प्रेरयामः । अस्मान्³ सुष्ठु बुध्यस्व । प्र भरस्व रथम् अन्नम् इच्छन् इव महते कर्मणे । स्तोतारः स्तुत्या दीप्यमानाः सुखं प्राप्तुम् इच्छन्तः त्वत्सदृशान् नेतॄन् अभिगच्छन्तीति ॥ १ ॥

त्वं न इन्द्र त्वाभिरूती त्वायतो अभिष्टिपासि जनान् ।
त्वमिनो दाशुषो वरूतेत्थाधीरभि यो नक्षति त्वा ॥ २ ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा । असि । जनान् ।
त्वम् । इनः । दाशुषः । वरूता । इत्थाऽधीः । अभि । यः । नक्षति । त्वा ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम्⁴ इन्द्र! त्वदीयाभिः ऊतिभिः त्वत्कामान् अभीष्टानां रक्षिता अस्मान् अपि रक्ष जनान् । त्वम् स्वामी दाशुषः सम्भक्ता, यः त्वाम् एवंविधकर्मा अभि व्याप्नोति ॥ २ ॥

स नो युवेन्द्रो जोहूत्रः सखा शिवो नरामस्तु पाता ।
यः शंसन्तं यः शशमानमूती पचन्तं च स्तुवन्तं च प्रणेषत् ॥ ३ ॥

सः । नः । युवा । इन्द्रः । जोहूत्रः । सखा । शिवः । नराम् । अस्तु । पाता ।
यः । शंसन्तम् । यः । शशमानम् । ऊती । पचन्तम् । च । स्तुवन्तम् । च । प्रऽनेषत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः युवा अस्माकम् आह्वातव्यः कल्याणः सखा नेतॄणाम् अस्तु रक्षकः । यः शंसन्तम् मार्गेण प्रणयति, शशमानः उद्योगकर्मा, आत्मार्थम् उद्युक्तमेव पचन्तम् स्तुवन्तम् च ॥ ३ ॥

तमु स्तुष इन्द्रं तं गृणीषे यस्मिन् पुरा वावृधुः शाशदुश्च ।
स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. वाणमन्नं वि'. ३. अस्मान् वि'. ४. त्वम् अस्मान् मूको.

तम् । ऊँ इति । स्तुषे । इन्द्रम् । तम् । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । ववृधुः । शाशदुः । च ।
सः । वस्वः । कामम् । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तम् एव स्तौमि इन्द्रम्, तम् एव च[1] शंसामि, यस्मिन् पुरा स्तोतारो वावृधुः[2] शाशदुः च शत्रून् । [3]सः गच्छन् याच्यमानो[3] वा[4] धनेन कामम् पूरयतु स्तुतिम् इच्छतः सम्प्रतितनस्य मनुष्यस्य गृत्समदस्य ॥ ४ ॥

सो अङ्गिरसामुचथा जुजुष्वान् ब्रह्मा तूतोदिन्द्रो गातुमिष्णन् ।
मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानश्नस्य चिच्छिश्नथत् पूर्व्याणि ॥ ५ ॥

सः । अङ्गिरसाम् । उचथा । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तूतोत् । इन्द्रः । गातुम् । इष्णन् ।
मुष्णन् । उषसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्नस्य । चित् । शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः अङ्गिरसाम् स्तोत्राणि सेवमानः आदित्यं प्रेरयति गमनम् इच्छन् । सूर्येण उषसा उषसः विनाशयन् स्तूयमानः मेघस्य अपि श्लथयति[5] पूर्वकालप्रादुर्भूतानि शरीराणि ॥ ॥ ५ ॥

[6]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[6] ॥

स ह श्रुत इन्द्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मतमः ।
अव प्रियमर्शसानस्य साह्वाञ्छिरो भरद् दासस्य स्वधावान् ॥ ६ ॥

सः । ह । श्रुतः । इन्द्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मऽतमः ।
अव । प्रियम् । अर्शसानस्य । सह्वान् । शिरः । भरत् । दासस्य । स्वधाऽवान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः विश्रुतः इन्द्रः नाम देवः प्राप्तः ऊर्ध्वः भवति मनुष्याणां दर्शनीयतमः । सोऽयं प्रजा बाधमानस्य वृत्रासुरस्य प्रियम् शिरः अवाभरत्[7] सहनशीलः अन्नवान् इति ॥ ६ ॥

स वृत्रहेन्द्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद् वि ।
अजनयन् मनवे क्षामपश्च सत्रा शंसं यजमानस्य तूतोत् ॥ ७ ॥

सः । वृत्रऽहा । इन्द्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरम्ऽदरः । दासीः । ऐरयत् । वि ।
अजनयत् । मनवे । क्षाम् । अपः । च । सत्रा । शंसम् । यजमानस्य । तूतोत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'सः वृत्रहा इन्द्रः' कृष्णासुरो यासां योनिषु ताः असुरस्त्रीः पुरंदरः वज्रेण वि ऐरयत् 'यः कृष्णगर्भा निरहन्' (ऋ १,१०१,१) इत्युक्तमिति । तथा मनवे उदकं क्षेत्रम् च अजनयत् । सत्यम् एव यजमानस्य अभिलषितं प्रेरयति ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति लपं. २. वव° वि° लपं. ३-३. गच्छन् याचमानो मूको. ४. नास्ति वि°. ५. श्लथयति वि°. ६-६. नास्ति मूको. ७. अवा° वि°; °भरत् लपं.

तस्मै तवस्यमनु दायि सत्रेन्द्राय देवेभिरर्णसातौ ।
प्रति यदस्य वज्रं बाह्वोर्धुर्हत्वी दस्यून्पुर आयसीर्नि तारीत् ॥ ८ ॥

तस्मै । तवस्यम् । अनु । दायि । सत्रा । इन्द्राय । देवेभिः । अर्णऽसातौ ।
प्रति । यत् । अस्य । वज्रम् । बाह्वोः । धुः । हत्वी । दस्यून् । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥८॥

वेङ्कट० उदकं यस्मिँल्लभ्यते सङ्ग्रामे तत्र अस्य बलवत्त्वं दृष्ट्वा तस्मै[1] इन्द्राय बलवद्भिः देवैः सत्यमेव करप्रदानं कृतम् । 'अनु ते दायि मह इन्द्रियाय' (ऋ ६,२५,८) इति मन्त्रः । स्तोत्रेण यदा अस्य वज्रम् बाह्वोः निदधुः देवाः तदा दस्यून् हत्वा शत्रूणाम् अयसा निर्मिताः पुरीः नि तारीत् इति ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥९॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्याता ॥ ९ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः[2] ॥

[२१]

[2]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, षष्ठी त्रिष्टुप्[2] ।

विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते सत्राजिते नृजित उर्वराजिते ।
अश्वजिते गोजिते अब्जिते भरेन्द्राय सोमं यजताय हर्यतम् ॥ १ ॥

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वःऽजिते । सत्राऽजिते । नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।
अश्वऽजिते । गोऽजिते । अप्ऽजिते । भर । इन्द्राय । सोमम् । यजताय । हर्यतम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'विश्वजिते' इत्यस्य प्रथमः शेषः । स्वः[1] स्वर्गः । सत्राशब्दो महच्छब्दपर्यायः, महदपि जयति धनम् इति । हर्यतम् स्पृहणीयम् इति ॥ १ ॥

अभिभुवेऽभिभङ्गाय वन्वतेऽषाळ्हाय सहमानाय वेधसे ।
तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥ २ ॥

१. नास्ति वि[1] अर्थ. २-२. नास्ति मूको.

अभिऽभुवे । अभिऽभङ्गाय । वन्वते । अषाळ्हाय । सहमानाय । वेधसे ।
तुविऽग्रये । वह्नये । दुस्तरीतवे । सत्राऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत ॥ २ ॥

वेङ्कट० शत्रूणामभिभवित्रे पुराणामभिभञ्जकाय[1] वननं शत्रूणां कुर्वते[2] शत्रुभिरसोढाय[3] तान् सहमानाय 'सर्वस्य विधात्रे' बहुस्तुत्ये वोढ्रे शत्रुभिः दुस्तराय बहूनाम् अभिभवित्रे इन्द्राय[4] नमस्कारं ब्रूत ॥ २ ॥

सत्रासाहो जनभक्षो जनंसहश्च्यवनो युध्मो अनु जोषमुक्षितः ।
वृतंचयः सहुरिर्विक्ष्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥ ३ ॥

सत्राऽसहः । जनऽभक्षः । जनम्ऽसहः । च्यवनः । युध्मः । अनु । जोषम् । उक्षितः ।
वृतम्ऽचयः । सहुरिः । विक्षु । आरितः । इन्द्रस्य । वोचम् । प्र । कृतानि । वीर्या ॥ ३ ॥

वेङ्कट० बहूनामभिभवित्ता जनानां सम्भक्ता अभिभवित्ता परेषाम्[5] । च्यावयिता च[6] योद्धा सेवानन्तरं सोमेन सिक्तः । परिवृतस्य बलस्य चायथिता सहनशीलः शत्रुषु तथायुधैः[8] सङ्गन्तारः । तस्य इन्द्रस्य 'प्र ब्रवीमि' कृतानि वीर्याणि ॥ ३ ॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वधो गम्भीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः ।
रध्रचोदः श्नथनो वीळितस्पृथुरिन्द्रः सुयज्ञ उषसः स्वर्जनत् ॥ ४ ॥

अनुनुऽदः । वृषभः । दोधतः । वधः । गम्भीरः । ऋष्वः । असमष्टऽकाव्यः ।
रध्रऽचोदः । श्नथनः । वीळितः । पृथुः । इन्द्रः । सुऽयज्ञः । उषसः । स्वः । जनत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अनुदानवर्जितोऽनपेक्षितबलप्रदानः वर्षिता कामानां कम्पयतः हन्ता, "महानवान् महान्[9] असमासस्तोत्रः, रध्राः[10] असुराः[10] रन्ध्रं कुर्वन्ति शरीरे इति, असुराणां प्रेरकः, श्नथयिता[11] सेनासङ्घस्य, दृढीकृतः पृथुः इन्द्रः शोभनयज्ञः[12] उषसः स्वः आदित्यं च जनयति ॥ ४ ॥

यज्ञेन गातुमप्तुरो विविद्रिरे धियो हिन्वाना उशिजो मनीषिणः ।
अभिस्वरा निषदा गा अवस्यव इन्द्रे हिन्वाना द्रविणान्याशत ॥ ५ ॥

यज्ञेन । गातुम् । अप्ऽतुरः । विविद्रिरे । धियः । हिन्वानाः । उशिजः । मनीषिणः ।
अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । इन्द्रे । हिन्वानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५ ॥

---

१. पुराणाम° वि[2] अ[1]. २. नास्ति वि[1,2] अ[1]. ३. °रभिसो° मूको. ४-४. स्तोत्रमित° वि[1] अ[1]. ५. नास्ति मूको. ६. च तेषाम् वि[1] अ[1]. ७. नास्ति अ[1]. ८. तथायु° अ[1]. ९-९. महा° वि[1] अ[1]. १०-१०. नास्ति अ[1]. ११. रधाः मूको. १२. नास्ति वि[1,2] अ[1] अ[1]. १३. श्नथयिता (?) अ[1]. १४. °यज्ञः ल अ[1].

वेङ्कट० यज्ञेन स्तुत्या प्रेरयितुः इन्द्रस्य गमनं तत्कामयन्तः कर्माणि प्रेरयन्तः[1] ऋत्विजः मेधाविनः अभिगमनेन निवदनेन च अस्मिन् इन्द्रे धाक्षः हिन्वानाः रक्षणेच्छवो मर्त्याः धनानि प्राप्नुवन्ति ॥ ५ ॥

इन्द्र॒ श्रेष्ठा॑नि॒ द्रवि॑णानि धेहि॒ चित्तिं॒ दक्ष॑स्य सुभग॒त्वम॒स्मे ।
पोषं॑ रयी॒णामरि॑ष्टिं त॒नूनां॑ स्वा॒द्मानं॑ वा॒चः सु॑दिन॒त्वमह्ना॑म् ॥ ६ ॥

इन्द्र॑ । श्रेष्ठा॑नि । द्रवि॑णानि । धे॒हि॒ । चित्ति॑म् । दक्ष॑स्य । सु॒भ॒ग॒ऽत्वम् । अ॒स्मे इति॑ ।
पोष॑म् । र॒यी॒णाम् । अरि॑ष्टिम् । त॒नूना॑म् । स्वा॒द्मान॑म् । वा॒चः । सु॒दि॒न॒ऽत्वम् । अह्ना॑म् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! त्वं प्रशस्यतराणि धनानि प्रयच्छ । तथा प्राणस्य विज्ञानं प्रयच्छ । अस्माकं शरीर-सौभाग्यं[2] देहि । [3]धनानाम् पोषम् देहि[3], तथा अङ्गानाम् अविनाशम्, वाचः मधुमत्त्वम्, अह्नाम् सुदिनत्वम् इति ॥ ६ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके पञ्चाध्याये सप्तविंशो वर्गः[4] ॥

[२२]

[5]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रथमा अष्टिः, द्वितीयातृतीये अतिशक्वर्यौ, चतुर्थी अष्टिः अतिशक्वरी वा छन्दः[5] ।

त्रिक॑द्रुकेषु महि॒षो यवा॑शिरं तुवि॒शुष्म॑स्तृ॒पत् सोम॑मपिब॒द् विष्णु॑ना सु॒तं यथाऽव॑शत् ।
स ईं॑ ममाद॒ महि॒ कर्म॒ कर्त॑वे म॒हामु॒रुं सैनं॑ सश्च॒द् दे॒वो दे॒वं स॒त्यमिन्द्रं॑ स॒त्य इन्दुः॑ ॥ १ ॥

त्रिऽक॑द्रुकेषु । म॒हि॒षः । यव॑ऽआशिरम् । तु॒वि॒ऽशु॒ष्मः । तृ॒पत् । सोम॑म् । अ॒पि॒ब॒त् । विष्णु॑ना ।
सु॒तम् । यथा॑ । अव॑शत् ॥ सः । ईम् । म॒मा॒द॒ । महि॑ । कर्म॑ । कर्त॑वे । म॒हाम् । उ॒रुम् । सः ।
ए॒न॒म् । स॒श्च॒त् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः । इन्दुः॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्रिकद्रुकेषु[6] यज्ञेषु महान् यवसक्तुमिश्रणं बहुबलः तृप्यन् सोमम् अपिबत् विष्णुना सह सुतम् यथा कामयते । सः च एनं मदयति महत् कर्म कर्तुं वृत्रवधादिकं महान्तं विस्तीर्णम् । सः सोमः एनम् सेवते देवः देवम् सत्यकर्माणम्[7] इन्द्रम्[7] सत्यकर्मा इन्दुः[8] ॥ १ ॥

अध॒ त्विषी॑माँ अ॒भ्योज॑सा॒ क्रिविं॑ यु॒धाभ॑व॒दा रोद॑सी अपृणदस्य म॒ज्मना॒ प्र वा॑वृधे ।
अध॑त्ता॒न्यं ज॒ठरे॒ प्रेम॑रिच्यत॒ सैनं॑ सश्च॒द् दे॒वो दे॒वं स॒त्यमिन्द्रं॑ स॒त्य इन्दुः॑ ॥ २ ॥

---

१. प्रेरयन्ति वि[1] लपं. २. शरीरस्य सौ° वि[1,2] अ°. ३-३. नास्ति वि[1] अ°. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति लपं. ६. नास्ति वि[1] लपं. ७. इन्द्रः वि[1]. ८. इन्द्रः मूको.

अध । त्विषिऽमान् । अभि । ओजसा । क्रिविम् । युधा । अभवत् । आ । रोदसी इति । अपृणत् । अस्य । मज्मना । प्र । ववृधे ॥ अधत्त । अन्यम् । जठरे । प्र । ईम् । अरिच्यत । सः । एनम् । सश्चत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अथ दीप्तिमान् अभि अभवत् युद्धेन बलकृतेन, 'क्रिविः' (निघ ३,२३) इति कूपनाम, तत्सदृशं गहनम् । अथ अस्य वज्रस्य बलेन द्यावापृथिवी तेजसा आ अपूरयत्¹, स्वयं च प्रवृद्ध आसीत् । अथ अन्यम् सोमम् सः जठरे निदधे, प्र अरेचयच्च पानशिष्टम् ॥ २ ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववक्षिथ साकं वृद्धो वीर्यैः सासहिर्मृधो विचर्षणिः ।
दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्चद् देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥ ३ ॥

साकम् । जातः । क्रतुना । साकम् । ओजसा । ववक्षिथ । साकम् । वृद्धः । वीर्यैः । ससहिः । मृधः । विऽचर्षणिः ॥ दाता । राधः । स्तुवते । काम्यम् । वसु । सः । एनम् । सश्चत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञानेन बलेन च सह जातः त्वं सर्वं जगद् वहसि सह वीर्यैः प्रवृद्धः सोढा शत्रून्² जगतो विद्रष्टा । दाता इति तृन् प्रत्ययः, दानशीलः । स्तुवते साधकम् अभिलषितं धनं दातेति ॥ ३ ॥

तव त्यन्नर्यं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतम् ।
यद् देवस्य शवसा प्रारिणा असुं रिणन्नपः ।
भुवद् विश्वमभ्यादेवमोजसा विदादूर्जं शतक्रतुर्विदादिषम् ॥ ४ ॥

तव । त्यत् । नर्यम् । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमम् । पूर्व्यम् । दिवि । प्रऽवाच्यम् । कृतम् । यत् । देवस्य । शवसा । प्र । अरिणाः । असुम् । रिणन् । अपः । भुवत् । विश्वम् । अभि । अदेवम् । ओजसा । विदात् । ऊर्जम् । शतऽक्रतुः । विदात् । इषम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तव एतत् नर्यम् नेतः! कर्म पूर्वकालकृतम्³ दिवि स्थितस्य मम प्रथमम् प्रवाच्यम् भवति । किं तत् कर्म । यत् त्वम् देवस्य तव बलेन प्र अगमयः अभिसारम् असुरं वृत्रम् उदकानि । निर्गमयन् । अभि भवतु सर्वम् असुरं बलेन शतक्रतुः लभतां⁴ रसम् अन्नं च ॥ ४ ॥

⁵इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टाविंशो वर्गः⁵ ॥

---

१. 'वत च वि'. २. शत्रुन् वि² अ¹. ३. पूर्वक° वि¹ अ२. ४. °तां च वि¹'³ अ¹ अ२. ५-५. नास्ति मूको.

[२३]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । प्रथमापञ्चमीनवम्येकादशीसप्तदश्येकोनविंशीनां ब्रह्मणस्पतिर्देवता, अन्यासां बृहस्पतिः । जगती छन्दः, पञ्चदश्येकोनविंश्यौ त्रिष्टुभौ[1] ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् ।
ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥ १ ॥

गणानाम् । त्वा । गणऽपतिम् । हवामहे । कविम् । कवीनाम् । उपमश्रवःऽतमम् ।
ज्येष्ठऽराजम् । ब्रह्मणाम् । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । ऊतिऽभिः । सीद । सदनम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवगणानां पतिं त्वाम्[2] हवामहे । कवीनाम् अपि कविम् । येषां श्रुतेन अन्यस्य श्रुतमुपमीयते ते उपमश्रवसः[3], तान् अपि अयम् अतिशेते । श्रेष्ठानाम् अपि राजानम् । हे मन्त्राणाम् पते ! अस्माकम् इदं बर्हिः[4] स्तोत्रम् शृण्वन् रक्षणैः सह आ सीद ॥ १ ॥

देवाश्चित् ते असुर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।
उस्रा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्य । प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियम् । भागम् । आनशुः ।
उस्राःऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषाम् । इत् । जनिता । ब्रह्मणाम् । असि ॥ २ ॥

वेङ्कट० देवाः अपि तव प्रसादात् असुराणां हन्तः ! प्रकृष्टज्ञानस्य बृहस्पते ! यज्ञियं भागम् प्राप्नुवन्ति । यस्मात् त्वं महान् सूर्यः इव ज्योतिषा प्रभाः[5] सर्वेषामां मन्त्राणां जनयिता भवसि असुरघ्नानामिति ॥ २ ॥

आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तं रथमृतस्य तिष्ठसि ।
बृहस्पते भीममामित्रदम्भनं रक्षोहणं गोत्रभिदं स्वर्विदम् ॥ ३ ॥

आ । विऽबाध्य । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्मन्तम् । रथम् । ऋतस्य । तिष्ठसि ।
बृहस्पते । भीमम् । अमित्रऽदम्भनम् । रक्षःऽहनम् । गोत्रऽभिदम् । स्वःऽविदम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठति परितो रक्षः तमांसि च विविधं बाधित्वा[6] ज्योतिष्मन्तम् रथम् यज्ञस्य गमनार्थम् बृहस्पते ! भीमम् अमित्रदम्भनम् रक्षसां हन्तारं मेघभिदम् उदकस्य लम्भयितारम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. त्वा अ[1]. ३. नास्ति वि[1]. ४. बर्हि वि[1] कर्व; बर्हि अ[1]; बर्हिः वि[3]; नास्ति ऊ. ५. प्रभा वि[123] क कर्व; प्रभया अ[1]. ६. बाधित्वा वि[1] कर्व.

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्नवत् ।
ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत् ते महित्वनम् ॥ ४ ॥

सुनीतिऽभिः । नयसि । त्रायसे । जनम् । यः । तुभ्यम् । दाशात् । न । तम् । अंहः । अश्नवत् ।
ब्रह्मऽद्विषः । तपनः । मन्युऽमीः । असि । बृहस्पते । महि । तत् । ते । महिऽत्वनम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तं जनम् सौमनस्यैः नयसि रक्षसि च, यः तुभ्यम् हविः प्रयच्छति । न च तं होतारं[1] व्याप्नोति दारिद्र्यम् । ब्रह्मद्विषः असुरस्य तापयिता त्वं[2] "इति मन्योश्च"[3] कर्ता भवसि । बृहस्पते! "महत् तत्"[3] ते महत्त्वम् ॥ ४ ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः ।
विश्वा इदस्माद् ध्वरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥

न । तम् । अंहः । न । दुःऽइतम् । कुतः । चन । न । अरातयः । तितिरुः । न । द्वयाविनः ।
विश्वाः । इत् । अस्मात् । ध्वरसः । वि । बाधसे । यम् । सुऽगोपाः । रक्षसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० न तम् अंहः अश्नोति, नापि दुरितम् अस्य कुतः चिदागच्छति । न च एनं शत्रवः तरन्ति, नापि द्वयाविनः सत्यानृतयुक्ताः । तथा त्वम् अस्मात् सर्वाः एव हिंसाः वि[4] बाधसे, यम् [4]ब्रह्मणः पते![4] त्वम् सुगोपाः रक्षसि ॥ ५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः[5] ॥

त्वं नो गोपाः पथिकृद् विचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।
बृहस्पते यो नो अभि ह्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तु दुच्छुना हरस्वती ॥ ६ ॥

त्वम् । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय । मतिऽभिः । जरामहे ।
बृहस्पते । यः । नः । अभि । ह्वरः । दधे । स्वा । तम् । मर्मर्तु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् नः गोपायिता मार्गकृत् प्राज्ञः । तव व्रतार्थं वयं स्तुतिभिः स्तुमः । बृहस्पते! यः अस्माकं हिंसाम् अभि दधाति, स्वा एव तम् मारयतु अबुद्धिः हिंसायुक्ता[7] । तेजोविशेषं हरः, तेनान्वं हरति ॥ ६ ॥

---

१. दुरितम् वि[1] अ[1]. २. नास्ति वि[2] अ[1] ल लपे. ३-३. मतिमन्त्रौ* वि[2] अ[1] ल लप. ४-४. नास्ति वि[1] लपे. ५. अपि वि[2] अ[1]. ६-६. नास्ति मूको. ७. 'हासंयु' वि[2] अ[1].

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।
बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुकः । वृकः ।
बृहस्पते । अप । तम् । वर्तय । पथः । सुऽगम् । नः । अस्यै । देवऽवीतये । कृधि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च यः अस्मानतिमा[1] छिन्द्यात् अनागसः अरातित्वम् आचरन् मनुष्यः समुच्छ्रितः[2] वृकः, बृहस्पते![3] तम् अस्माकम् मार्गात् अप वर्तय । शोभनगमनं मार्गम् अस्माकम् अस्यै इष्टये[4] कुर्विति ॥ ७ ॥

त्रातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पर्तरधिवक्तारमस्मयुम् ।
बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुम्नमुन्नशन् ॥ ८ ॥

त्रातारम् । त्वा । तनूनाम् । हवामहे । अवऽस्पर्तः । अधिऽवक्तारम् । अस्मऽयुम् ।
बृहस्पते । देवऽनिदः । नि । बर्हय । मा । दुःऽएवाः । उत्ऽतरम् । सुम्नम् । उत् । नशन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रक्षितारं त्वाम् अङ्गानाम् ह्वयामहे अवक्षितिः! अस्माकम् अधिवक्तारम् अस्मत्कामम् । बृहस्पते! देवनिन्दकान् नि बर्हय । मा दुर्गमाः नितरां सुखम् उत् नशन् 'आप व्याप्नुवन्तु', दुरारोहमिति ॥ ८ ॥

त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्या ददीमहि ।
या नो दूरे तळितो या अरातयोऽभि सन्ति जम्भया ता अनप्नसः ॥ ९ ॥

त्वया । वयम् । सुऽवृधा । ब्रह्मणः । पते । स्पार्हा । वसु । मनुष्या । आ । ददीमहि ।
याः । नः । दूरे । तळितः । याः । अरातयः । अभि । सन्ति । जम्भय । ताः । अनप्नसः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वया वयम् सुवर्धयित्रा[1] ब्रह्मणः पते! स्पृहणीयानि धनानि मनुष्येभ्यः[2] आ ददीमहि । याः च नः दूरे अरातयः शत्रुसेनाः याः च तळितः अन्तिकस्थाः अभि सन्ति । विनाशय ताः[3] । 'अप्न इति 'रूपनाम' इति यास्कः (३ ११) । अरूपाः[4] अकर्मणो वेति द्रष्टव्यम् इति । हिंसका वा तळितः ताडयन्ति इति ॥ ९ ॥

त्वया वयमुत्तमं धीमहे वयो बृहस्पते पप्रिणा सस्निना युजा ।
मा नो दुःशंसो अभिदिप्सुरीशत प्र सुशंसा मतिभिस्तारिषीमहि ॥ १० ॥

1. °तिमा वि[1] मू; °तिम् लघं. 2. °तः मा वि[2] अ[1]. 3. नास्ति मूको. 4. अध्ये वि[1]; अध्येः वि[2] अ[1] द लघं. 5-5. अनुपात्यु[2] अ[1]. 6. °त्रिता मूको. 7. °भ्यो मे वि[2] लघं. 8. तान् मूको. 9-9. °नामकत्वा: अति यास्कः वि[2] अ[1] लघं; नास्ति वि[1].

त्वया । वयम् । उत्ऽतमम् । धीमहे । वयः । बृहस्पते । पप्रिणा । सस्निना । युजा ।
मा । नः । दुःऽशंसः । अभिऽदिप्सुः । ईशत । प्र । सुऽशंसाः । मतिऽभिः । तारिषीमहि ॥१०॥

वेङ्कट० त्वया वयम् उत्तमम् अन्नं धारयेमहि बृहस्पते! पूरयित्रा शुद्धेन सहायेन। मा अस्माकम् स्तेनः अभिदम्भितुम् इच्छन् ईशिष्ट। वयम्[1] प्र तारिषीमहि वर्धे स्तुतिभिः सुशंसनाः इति ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रिंशो वर्गः' ॥

अनानुदो वृषभो जग्मिराहवं निष्टप्ता शत्रुं पृतनासु सासहिः ।
असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य चिद् दमिता वीळुहर्षिणः ॥ ११ ॥

अननुऽदः । वृषभः । जग्मिः । आऽहवम् । निःऽतप्ता । शत्रुम् । पृतनासु । ससहिः ।
असि । सत्यः । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पते । उग्रस्य । चित् । दमिता । वीळुऽहर्षिणः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सकृदेव दाता[1] कामानां वर्षिता युद्धं गन्ता शत्रोः तापयिता युद्धेषु सहनशीलो भवसि सत्यकर्मा ऋणानां च यापयिता, कामानां प्रदातेत्यर्थः। उग्रस्य अपि दमयिता दृढान् अपि हर्षयतो[1] बलेन दृढतनूत्वान् कुर्वतः ॥ ११ ॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति ।
बृहस्पते मा प्रणक् तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः ॥ १२ ॥

अदेवेन । मनसा । यः । रिषण्यति । शासाम् । उग्रः । मन्यमानः । जिघांसति ।
बृहस्पते । मा । प्रणक् । तस्य । नः । वधः । नि । कर्म । मन्युम् । दुःऽएवस्य । शर्धतः ॥१२॥

वेङ्कट० असम्यग्मायेन मनसा यः अस्मान् बाधते, शासनं च अस्मदीयम् उद्गूर्णः कुर्वन् जिघांसति, बृहस्पते! अस्य आयुधम् मा अस्मान् हिनस्तु। नि कुर्मः[4] मन्युम् दुष्टस्य आगच्छतः वेगं कुर्वतः ॥१२॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनंधनम् ।
विश्वा इदर्यो अभिदिप्स्वो३ मृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथाँइव ॥ १३ ॥

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गन्ता । वाजेषु । सनिता । धनम्ऽधनम् ।
विश्वाः । इत् । अर्यः । अभिऽदिप्स्वः । मृधः । बृहस्पतिः । वि । ववर्ह । रथान्ऽइव ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेषु आह्वातव्यः हविषा उपगन्तव्यः गन्ता युद्धेषु दाता सर्वं धनं सर्वाः एव अभिदम्भितुम् इच्छन्तीः मृधः शत्रून् बृहस्पतिः वि ववर्ह विविनक्ति[5], रथान् इव वेगेन आपततः ॥ १३ ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यम् ।
आविस्तत् कृष्व यदसत् त उक्थ्यं१ बृहस्पते वि परिरापो अर्दय ॥ १४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि॰ अ॰. ३. °णो बलेन अ॰. ४. कुर्म मूको. ५. विविश्रति मूको.

तेजिष्ठया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे । दृष्टऽवीर्यम् ।
आविः । तत् । कृष्व । यत् । असत् । ते । उक्थ्यम् । बृहस्पते । वि । परिऽरापः । अर्दय ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णेन शस्त्रेण राक्षसान् तप, ये राक्षसाः त्वाम् दृष्टवीर्यं योद्धुम् अशक्नुवन्तः निन्दितुं तिष्ठन्ति । आविः कुरुष्व तत्, यत् भवति तव स्तोतव्यं वीर्यम् । बृहस्पते ! वि अर्दय च परिरपः परितो वदतो राक्षसानिति ॥ १४ ॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद् द्युमद् विभाति क्रतुमज्जनेषु ।
यद् दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥ १५ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्यः । अर्हात् । द्युऽमत् । विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।
यत् । दीदयत् । शवसा । ऋतऽप्रजात । तत् । अस्मासु । द्रविणम् । धेहि । चित्रम् ॥१५॥

वेङ्कट० बृहस्पते ! यत् [1]'अदाशोऽप्यत्यर्हम्'[1] पूजयति, कथम् इदम् अनेन लब्धम् इति । यत्[2] दीप्तिमत्[3] कर्मवच्च जनेषु विभाति । यत् च[4] दीपयति बलेन । यज्ञार्थं प्रजात ! तादृशं धनम् चित्रम् अस्मासु स्थापय इति ॥ १५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकत्रिंशो वर्गः[5] ॥

मा न स्तेनेभ्यो ये अभि द्रुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।
आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । द्रुहः । पदे । निःऽरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जगृधुः ।
आ । देवानाम् । ओहते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० मा नः स्तेनेभ्यः वशं नय, ये स्तेनाः द्रोहस्य स्थाने तिष्ठन्तो निर्गतरमणाः रिपवः अन्नेषु अभि जागृधुः अभिकाङ्क्षन्ति अपहर्तुं माम् इव । वहन्ति[6] च देवानां हृदये पीडाम्, तेभ्यः[7] बृहस्पते ! त्वदन्ये न केवलं साम जानन्ति । 'साम वै रक्षोहा' (तै ६,६,३,१) इति ब्राह्मणम् इति ॥ १६ ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजनत् साम्नःसाम्नः कविः ।
स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हन्ता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजनत् । साम्नःऽसाम्नः । कविः ।
सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । द्रुहः । हन्ता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥१७॥

१-१. °रोऽपि वि° अपे; °रोऽप्यतो क.　२. नास्ति वि° अपे; येन वि° अ° क.　३. दीप्तिमान् क अपे.　४. नास्ति अ°.　५-५. नास्ति मूको.　६. इति मूको.　७. °भ्यः इति वि°° अ° अपे.

वेङ्कट० सर्वेभ्यः भूतेभ्यः उच्छ्रितम् हि त्वाम् माता जनयामास । त्वं नानाविधानि सामानि जानासि । सः त्वं स्तोतॄणां कामम् ऋणमिव हृदये चिनोषि, ऋणस्य च यापयिता भवसि[1] । ब्रह्मणः पतिः महतः मनुष्यस्य भर्तारं द्रोग्धारं हन्ति ॥ १७ ॥

तव॑ श्रि॒ये व्य॑जिहीत॒ पर्व॑तो॒ गवां॑ गो॒त्रमु॒दसृ॑जो॒ यद॑ङ्गिरः ।
इन्द्रे॑ण यु॒जा तम॑सा॒ परी॑वृतं॒ बृह॑स्पते॒ निर॒पामौ॑ब्जो अर्ण॒वम् ॥ १८ ॥

तव॑ । श्रि॒ये । वि । अ॒जि॒ही॒त॒ । पर्व॑तः । गवा॑म् । गो॒त्रम् । उ॒त्ऽअसृ॑जः । यत् । अ॒ङ्गि॒रः॒ ।
इन्द्रे॑ण । यु॒जा । तम॑सा । परि॑ऽवृतम् । बृह॑स्पते । निः । अ॒पाम् । औ॒ब्जः॒ । अ॒र्ण॒वम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० तव श्रयणार्थं शिलोच्चयः द्वारं विहाय ऊर्ध्वगतोऽतिष्ठत्, यदा त्वम् अङ्गिरसां कुले जात! गवाम् समूहम् उदसृजः पणिभिरपहृतम्, तथा "इन्द्रेण सहायेन" मेघतमसा वृत्रेण परिवृतम् बृहस्पते! अपाम्[2] अर्णवम् मेघम् निः औब्जः[2], उब्जति वधकर्मा, तेजोभिरयो विद्धवान् असि इति ॥ १८ ॥

ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य य॒न्ता सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जिन्व ।
विश्वं॒ तद्भ॒द्रं यदव॑न्ति दे॒वा बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ १९ ॥

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । त्वम् । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्य॑ । बो॒धि॒ । तन॑यम् । च॒ । जि॒न्व॒ ।
विश्व॑म् । तत् । भ॒द्रम् । यत् । अव॑न्ति । दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १९ ॥

वेङ्कट० "ब्रह्मणः पते!" त्वम् इदं जगत् सर्वं नियच्छसि । स इमम् इदं सूक्तं बुध्यस्व । स्वत्कुलजातत्वात् तव तनयम् माम् च प्रीणय । विश्वं तत् भद्रम् एव भवति यत्[3] रक्षन्ति[4] देवाः । वयं च त्वद्रक्षिताः बृहत् वदेम विदथे सुवीराः इति ॥ १९ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः[5] ॥

षष्ठं व्याख्यद् द्वितीयस्य माधवोऽध्यायमञ्जसा ।
सङ्कर्षणानुजो यस्य भ्राताऽऽसीदनुजः कविः[6] ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

—❁—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

१. भवति मूको. २-२. अविन्द द[1] वि[1] लपं. ३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. रक्षन्ति इति वि[1] लपं.
५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि[1] लपं. ७. नास्ति वि[1].

अथ द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः

वेङ्कट०

'सेमामविड्ढि प्रभृतिम्'[1] व्याचिख्यासति माधवः ।
तत्राक्रियेषु वाक्येषु कर्तव्यमुपदिश्यते ॥ १ ॥

अपेक्षया क्रियाक्षेपः कारकाणामिति स्थितिः ।
'यास्ते प्रजा अमृतस्य परस्मिन्'[2] परिचरन्ति ॥ २ ॥

'दर्शो नु विश्वदर्शतः'[3] इति याचते यामिति क्रिया ।
'ता त्रिकद्रुका मदुमेदं सुमीनाः'[5] याचते उक्तम् ॥ ३ ॥

उपसर्गाः प्रयुज्यन्ते क्रियाक्षेपाय च[6] क्वचित् ।
'अग्ने मखिभ्य आ वरम्'[7] आप्रयच्छेदिति क्रिया ॥ ४ ॥

'इमे सोमास इन्दवः सुतासो[8] अधि'[9] आसते क्रिया ।
'अर्चन्ननु[10] स्वराज्यम्'[9] इत्यत्राप्यास्ते[11] क्रियापदम् ॥ ५ ॥

यच्चैव यदादियोगेऽपि निहतं[11] यदि तिङ्पदम् ।
मन्ये क्रियापदाक्षेपस्तत्तद्वाक्यानुरूपतः[12] ॥ ६ ॥

[13]'महाँ इन्द्रो य ओजसा'†, 'प्र यद्दिवो हरिवः'‡ च ।
'स यो वरांस मृत्यानाम्§'[13] ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥ ७ ॥

'अत्यं न त्वा वारवन्तम्'[14], 'मनोजवेभिरिषिरैः'[15] ।
'ऋता यद् गर्भमदितिः'[16] आक्षिपन्ति[17] क्रियामिमाः[18] ॥ ८ ॥

[19]'यद्योपमेये नान्वेति[19] [20]क्रियाशब्दस्तदाऽपि च ।
उपमेयान्वये योग्यामन्यामध्याहरेत् क्रियाम्[20] ॥ ९ ॥

'मार्जाल्यान्धा बृहद्दिवे'[21], 'शुनाद्यजन्यो × जुहोमि'[22] ।
'आवि[?] समिधानि'[23] ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥ १० ॥

---

१. ऋ २,२४,१. २. ऋ १,१५८,१. ३. ऋ ६,६७,८ ४. नास्ति वि[1] ऋपं. ५. ऋ १,४,४. ६. तुना वि[1] अ[1] वेंकम. ७. ऋ १,१६,६. ८. नतु वि[1] ऋपं. ९ ऋ १,८०,०. १०. [°]य तसो वि[1] ऋपं; [°]त्यत्रास्ते वि[1] अ[1]. ११. निहिते वि[1] ऋपं. १२. 'तुरूप···वि[1]; [°]तुसारतः अ[1] वेंकम. १३-१३. नास्ति वि[1] अ[1]. † ऋ ८,६,१. ‡ ऋ १,३३,५. § ऋ १,१४३,५. १४. ऋ १,२७,१. १५. ऋ ६,६२,३. १६. ऋ ६,६७,४. १७. [°]ति वि[1] ऋपं. १८. [°]मिमाम् वि[1] ऋपं; क्रिया इमाः वेंकम. १९-१९. [°]त्येना[1] वेंकम. २०-२०. क्रिया···क्रियाम् वि[1] अ[1]. २१. ऋ १,११६,१. २२. ऋ २,१०,१. २३. ऋ २,१६,१.

'सन्त्विद्धि ते गिरो' यथा', 'स नो वृष्टिं दिवस्परि' ।
अपेक्ष्यन्ते‡ क्रियामेता† इत्याक्षेपः प्रवर्तितः ॥ इति' ॥ ११ ॥

[२४]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । ब्रह्मणस्पतिर्देवता,
नवम्यादश्ल्यर्धो बृहस्पतिः, द्वादश्या इन्द्राब्रह्मणस्पती । जगती छन्दः,
द्वादशीषोडश्यौ त्रिष्टुभौ' ।

सेमामविड्ढि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा ।
यथा नो मीढ्वान्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिम् ॥ १ ॥

सः । इमाम् । अविड्ढि । प्रऽभृतिम् । यः । ईशिषे । अया । विधेम । नवया । महा । गिरा ।
यथा । नः । मीढ्वान् । स्तवते । सखा । तव । बृहस्पते । सीसधः । सः । उत । नः । मतिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः । सः' इमाम् प्रक्रियमाणां' स्तुतिम् 'अविड्ढि धनप्रदानेन यः' त्वं धनस्य ईशिषे । अनया परिचरेम नवया महत्या स्तुत्या । यथा अस्माकं 'हविर्षां सेक्ता सखा† होता तव स्तुतिं करोति', हे बृहस्पते ! साधय अस्माकम् अभिलषितं तथेति ॥ १ ॥

यो नन्त्वान्यनमन्न्योजसोतादर्दर्मन्युना शम्बराणि वि ।
प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविशद्वसुमन्तं वि पर्वतम् ॥ २ ॥

यः । नन्त्वानि । अनमत् । नि । ओजसा । उत । अदर्दः । मन्युना । शम्बराणि । वि ।
प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च । अविशत् । वसुऽमन्तम् । वि । पर्वतम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः नमनीयानि बलेन नि नमयति । अपि च स विदारयति क्रोधेन 'असुरकुलानि । प्रच्यावयति च अच्युतानि ब्रह्मणस्पतिः† । तथा पणिभिः' अपहृतैः' पशुभिस्तद्वन्तं शिलोच्चयम् च वि' आ अविशत् सः । मन्युना तर्जति ॥ २ ॥

तद्देवानां देवतमाय कर्त्वमश्रथ्नन्दृळ्हाव्रदन्त वीळिता ।
उद्गा आजदभिनद्ब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥

तत् । देवानाम् । देवऽतमाय । कर्त्वम् । अश्रथ्नन् । दृळ्हा । अव्रदन्त । वीळिता ।
उत् । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा । वलम् । अगूहत् । तमः । वि । अचक्षयत् । स्व१रिति स्वः ॥ ३ ॥

---

१. ऋ १,२५,१. २-२. वृष्टि...त इति वि' अ'. † ऋ २,६,५. ‡ 'क्षे वि'; 'क्षे वेङ्कस. † 'मेत वेङ्कस वि'. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि'. ५. मर्ग' वि'' अ' लपं. ६-६. ...रोति वि' अ'. † तथा मूको. ७-७. नास्ति वि' अ'. † नास्ति मूको. ८. हृतैः वि' अ'. ९. नास्ति मूको.

वेङ्कट० तत् देवानाम् अतिशयेन देवाय 'कर्म, यत्[1]' गाः 'आविष्कृतः अस्य विवृतद्वाराणि अभवन्[2]', दृढान्यपि असुरकुलानि नुनुदे, ततो यत् पयान् उत आत्मा, अभिनत् च मन्त्रेण असुरम्, अन्धकारं च तमस्यत् अगूहत्, व्यदर्शयच्च आदित्यम् ॥ ३ ॥

अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।
तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणम् ॥ ४ ॥

अश्मऽआस्यम् । अवतम् । ब्रह्मणः । पतिः । मधुऽधारम् । अभि । यम् । ओजसा । अतृणत् । तम् । एव । विश्वे । पपिरे । स्वःऽदृशः । बहु । साकम् । सिसिचुः । उत्सम् । उद्रिणम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अश्मपिहितास्यम् कञ्चन कूपम्[3]' ब्रह्मणः पतिः मधुधारम् अभि अतृणत् यम् बलेन । मधुधारम् इति तत्रत्यमपामभिप्रायम् । तम् एव विश्वे पिबन्ति देवाः, ततो हविषामुत्पत्तेः । 'बहु च सह समुन्दनवत् गोधनम् ततः कूपात् उत्सं[4]' सिषिचुः इति । यास्कस्त्वाह— अश्मवन्तमास्यन्दनवन्तम् अवातितम्[5] ब्रह्मणस्पतिः मधुधारम् अभि[6] यमोजसा बलेनाभ्यतृणत्, तमेव सर्वे 'पिबन्ति रश्मयः सूर्यदृशः बहुलं सह सिञ्चन्ति उत्समुद्रिणम्' उदकवन्तम्' (१०,१३) इति ॥ ४ ॥

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरो वरन्त वः ।
अयतन्ता चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

सना । ता । का । चित् । भुवना । भवीत्वा । माद्ऽभिः । शरत्ऽभिः । दुरः । वरन्त । वः । अयतन्ता । चरतः । अन्यत्ऽअन्यत् । इत् । या । चकार । वयुना । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यानि प्रज्ञानानि मन्त्रैः[7] ब्रह्मणः पतिः चकार, तानि कानि चित् सनातनानि भूतानि भूत्वा असुरान् मासैः 'शरैः सह देवाः† युष्मदर्थम् पर्वतस्य द्वाराणि अभजन्[7]', तथा भूतानाम् अन्यदन्यत् च भूतम् प्रयत्नमकुर्वाणे सम्प्राप्ते ब्रह्मणस्पतेः निर्गच्छतः इति ॥ ५ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः[8] ॥

अभिनक्षन्तो अभि ये तमानशुर्निधिं पणीनां परमं गुहा हितम् ।
ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यानृता पुनर्यत उ आयन्तदुदीयुराविशम् ॥ ६ ॥

अभिऽनक्षन्तः । अभि । ये । तम् । आनशुः । निऽधिम् । पणीनाम् । परमम् । गुहा । हितम् । ते । विद्वांसः । प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः । यतः । ऊँ इति । आयन् । तत् । उत् । ईयुः । आऽविशम् ॥

१-१. नास्ति वि' लपं. २-२. 'दृढ...न्यभवन् वि'; 'पद्यः भवन् अ'. ३-३. प्रदितम् वि' अ'. ४. °स्य् येण मूको. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि' लपं. ७-७. 'भद्भिः मजन वि' अ'. † देवे° वि'. ८-८ नास्ति मूको.

वेङ्कट० अभिगच्छन्तः ये तम् आहवन्तः 'निधिम् पणिभिः अपहृतम् उत्तमं गुहायां निहितम् । ते आङ्गाः'[1] तत्र गोधनविषयाणि असुराणाम् अनृतानि मायाः दृष्ट्वा पुनः च यतो देवलोकात् आयन्, तम् एव आविश्य तत् ईयुः इति वृत्तान्ताह । अस्योत्तरा 'भूपते निर्वचनाय' ॥ ६ ॥

ऋतावानः प्रतिचक्ष्यानृता पुनरात आ तस्थुः कवयो महस्पथः ।
ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि नकिः षो अस्त्यरणो जहुर्हि तम् ॥ ७ ॥

ऋतऽवानः । प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः । आ । अतः । आ । तस्थुः । कवयः । महः । पथः ।
ते । बाहुऽभ्याम् । धमितम् । अग्निम् । अश्मनि । नकिः । सः । अस्ति । अरणः । जहुः । हि । तम् ॥

वेङ्कट० 'सत्यवन्तोऽसुराणाम्' अनृतानि दृष्ट्वा ततो पुनः च आस्थिताः विद्वांसः महतो[2] मार्गाद् देवलोकं प्रति गन्तुम् । ते बाहुभ्याम् धमितम् अग्निम् अश्मनि तस्मिन् 'पर्वते निदधुः । ततश्च तस्मिन् पुरे न कश्चित् सः आरणः† विद्यते पुरः सर्वैः[3] अध्यासिता इत्यः, यस्मात् तत्र वृत्ताः अग्निं तम् जहुः इति ॥ ७ ॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।
तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतऽज्येन । क्षिप्रेण । ब्रह्मणः । पतिः । यत्र । वष्टि । प्र । तत् । अश्नोति । धन्वना ।
तस्य । साध्वीः । इषवः । याभिः । अस्यति । नृऽचक्षसः । दृशये । कर्णऽयोनयः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यज्येन दृढज्येन शराणां क्षेपकेण धनुषा सह 'यत्र इच्छति, तत्र प्रगच्छति ब्रह्मणः पतिः । तस्य साधवः शराः[4], यैः प्रेरयति मनुष्याणां द्रष्टॄन् भूम्याः कृतमन्दकालान् असुरान्[5] देवानां दर्शनाय । देवानाम् अग्रतो वधाय 'तान् दर्शयति इति'[6] ॥ ८ ॥

स संनयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।
चाक्ष्मो यद् वाजं भरते मती धनाऽऽदित् सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९ ॥

सः । सम्ऽनयः । सः । विऽनयः । पुरःऽहितः । सः । सुऽस्तुतः । सः । युधि । ब्रह्मणः । पतिः ।
चाक्ष्मः । यत् । वाजम् । भरते । मती । धना । आत् । इत् । सूर्यः । तपति । तप्यतुः । वृथा ॥९॥

वेङ्कट० 'सः सम्यग्भिर्विशिष्टान्[7] सन्नयति । सङ्ग्रामेषु[8] विश्लथयति । देवैः पुरोहितः सुष्टु च स्तूयते,

---

१-१. नि ··· ङ्गाः वि[1] त्रुटितम् अ[1]. † पङ्गा वि[1]. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. ३. ··· णान् वि[1] अ[1]. ४. नास्ति वि[1]. ५-५. त्रुटितम् अ[1]; ··· नैः वि[1]. † नास्ति मूको. ६-६ नास्ति अ[1]; ··· यतः वि[1]. ७. सुरा वि[1] अ[1]. ८. संग्रामे कप.

युद्धेषु च प्रादुर्भवति 'नः प्राणः पतिः'। सोऽयम् दर्शयति मनुष्यस्य स्तुत्यम् 'धनम् अन्नम्, धनानि च भजते। ततोऽनन्तरं स^2 सुवीर्यः^3 तानि सर्वेभ्यो याचिताऽनायासेन ॥ ९ ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।
इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुञ्जते विशः ॥ १० ॥

विऽभु । प्रऽभु । प्रथमम् । मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः । सुऽविदत्राणि । राध्या ।
इमा । सातानि । वेन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः । उभये । भुञ्जते । विशः ॥ १० ॥

वेङ्कट० विभूनि प्रभूनि च प्रथमम् एव हविर्भिः सिञ्चतो यजमानस्य 'बृहस्पतेः शोभनधनानि राध्यानि भवन्ति इमानि दानानि' वेनानां कामयितॄणाम् आश्रयस्य बलवतोऽस्य, येन देवाः मनुष्याः च भुञ्जते इति ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः'।

योऽवरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रण्वः शवसा ववक्षिथ ।
स देवो देवान् प्रति पप्रथे पृथु विश्वेदु ता परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

यः । अवरे । वृजने । विश्वऽथा । विऽभुः । महाम् । ऊँ इति । रण्वः । शवसा । ववक्षिथ ।
सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वा । इत् । ऊँ इति । ता । परिऽभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः स्वयम् अवरे न्यूने ^4वृजने विस्तया विभुः महाम् उ रण्वः^4 बलेन वहसि। परोक्षः शेषः। सः देवः देवान् प्रति पप्रथे प्रथयामास पृथु बलम् आत्मीयम्। विश्वानि एव तानि परिभवति युद्धानि 'अयम् अरानिव नेमिः' ॥ ११ ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनन्ति व्रतं वाम् ।
अच्छेन्द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजेव वाजिना जिगातम् ॥ १२ ॥

विश्वम् । सत्यम् । मघऽवाना । युवोः । इत् । आपः । चन । प्र । मिनन्ति । व्रतम् । वाम् ।
अच्छ । इन्द्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नम् । युजाऽइव । वाजिना । जिगातम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रश्च देवता'। हे धनवन्तौ! युवयोरेव विश्वम् सत्यम् भवति। तथा युवयोरेव युष्मदीयं कर्म आपः अपि न हिंसन्ति'। हे इन्द्राब्रह्मणस्पती! "अस्मदीयम् हविः प्रति आगच्छतम्, यथा वाजलक्षणम् अन्नम् सहितौ" द्वावश्वाविति ॥ १२ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि^1 अ^1. ३. सर्व वेः वि^1'^1; सर्वैर्वेः अ^1. ४. बृहस्प···नि वि^1; बृहस्पति···नि अ^1. ५-५. नास्ति वि^1 अ^1 अपं. ६. नास्ति वि^1 अ^1. ७-७. आगछ···वि^1 अ^1.

उताशिष्ठा अनु शृण्वन्ति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।
वीळुद्वेषा अनु वश ऋणमाददिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥ १३ ॥

उत । आशिष्ठाः । अनु । शृण्वन्ति । वह्नयः । सभेयः । विप्रः । भरते । मती । धना ।
वीळुऽद्वेषाः । अनु । वशा । ऋणम् । आऽददिः । सः । ह । वाजी । समऽइथे । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अपि च शीघ्रतरा भूत्वा भवतोरनुशासनं देवाश्च अनु शृण्वन्ति वोढारः । तथा तुभ्यं सभायां साधुर्होता भरते [1]स्तुत्या हवींषि । स दृढक्रोधो वशावशः शत्रोः वशात्[1] यजमानानाम् ऋणम् आददिः एभ्यो देयमस्ति इति मन्यमानः । सः भवत् बलवान् भवति युद्धे ब्रह्मणः पतिः[2] इति ॥ १३ ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद् यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।
यो गा उदाजत् स दिवे वि चाभजन् महीव रीतिः शवसासरत् पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पतेः । अभवत् । यथाऽवशम् । सत्यः । मन्युः । महि । कर्म । करिष्यतः ।
यः । गाः । उत्ऽआजत् । सः । दिवे । वि । च । अभजत् । महीऽइव । रीतिः । शवसा । असरत् । पृथक् ॥

वेङ्कट० ब्रह्मणः पतेः स्वेच्छमनुगुणम् सत्यः एव [3]क्रोधो भवति महत् कर्म करिष्यतः । यः पणिभिरपहृताः गाः[3] उदाजत्, सः दिवि तासत्येभ्यो देवेभ्यो यथास्वं वि अभजत् च । महतीव उदकरीतिः वेगेन स्वंस्वं गृहं प्रति असरत् गवां समूह इति ॥ १४ ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्यो वयस्वतः ।
वीरेषु वीराँ उप पृङ्धि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मणः । पते । सुऽयमस्य । विश्वहा । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।
वीरेषु । वीरान् । उप । पृङ्धि । नः । त्वम् । यत् । ईशानः । ब्रह्मणा । वेषि । मे । हवम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० [4]ब्रह्मणः पते । शोभननियमनस्य सर्वदा धनस्य[4] नेतारः स्याम अन्नवतः । वीरेषु पुत्रेषु अस्माकम् त्वम् वीरान् उपसर्जय[5] अनुस्यूतं वीरान् गमय । यदा स्वामी हविषा सह कामयसे मम आह्वानम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।
विश्वं तद् भद्रं यदवन्ति देवा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

१-१. स्व … परस्तात् वि' अ'. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि' अ'. ४-४. नास्ति वि' अ' कर्. ५. उपसर्जय वि' अ'.

ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयम् । च । जिन्व ।
विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१६॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,२३,१९) व्याख्यातेयम् ॥ १६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

[२५]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । ब्रह्मणस्पतिर्देवता । जगती छन्दः ।'

इन्धानो अग्निं वनवद् वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद् रातहव्य इत् ।
जातेन जातमति स प्र सर्सृते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

इन्धानः । अग्निम् । वनवत् । वनुष्यतः । कृतऽब्रह्मा । शूशुवत् । रातऽहव्यः । इत् ।
जातेन । जातम् । अति । सः । प्र । सर्सृते । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥१॥

वेङ्कट० 'यमयम् ब्रह्मणः पतिः यम्' यम् सहायं करोति, सः अग्निम् इन्धानः यज्ञार्थं हन्ति हन्तुमिच्छतः शत्रून् । तथा कृतस्तोत्रो देवानां वर्धते दत्तहविष्कश्च । 'तथा स्वेन मनुष्येण शत्रुमनु †अति प्र सरति† अतिप्रसरिष्यति' च ॥ १ ॥

वीरेभिर्वीरान् वनवद् वनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद् बोधति त्मना ।
तोकं च तस्य तनयं च वर्धते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरेभिः । वीरान् । वनवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिम् । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।
तोकम् । च । तस्य । तनयम् । च । वर्धते । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥२॥

वेङ्कट० आत्मीयैः वीरैः अन्यान् वीरान् हन्तुम् इच्छतो हन्ति । गोभिः च धनं प्रथयति । बुध्यते च आत्मना विधेयम् । तथा 'पुत्रम् तस्य पुत्रम् च वर्धयति' ॥ २ ॥

सिन्धुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेव वध्रींरभि वष्ट्योजसा ।
अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिन्धुः । न । क्षोदः । शिमीऽवान् । ऋघायतः । वृषाऽइव । वध्रीन् । अभि । वष्टि । ओजसा ।
अग्नेःऽइव । प्रऽसितिः । न । अह । वर्तवे । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. पुत्रिणम् वि[२] अ[१]. ३-३. "तथा … प्रसरति वि[३] अ[१].
†-† अतिरसरस्यति वि[२] क्ष; अतिसरस्यति ख.

वेङ्कट० सिन्धुः नदी[1] इव उदकं कर्मवान् भूत्वा हिंसकान् शत्रून् प्रहिणोति । तथा शत्रून् बाधम्[2] अभि भवति ओजसा[3], यथा सान्द्र ऋषभः क्षिप्रवृषणान् । सः 'अग्नेः इव ज्वालासम्बन्धः न निवारयितुं शक्यते' इति ॥ ३ ॥

तस्मा अर्षन्ति दिव्या असश्चतः स सत्वभिः प्रथमो गोषु गच्छति ।
अनिभृष्टतविषिर्हन्त्योजसा यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मै । अर्षन्ति । दिव्याः । असश्चतः । सः । सत्वऽभिः । प्रथमः । गोषु । गच्छति ।
अनिभृष्टऽतविषिः । हन्ति । ओजसा । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तस्मै निपतन्ति दिव्याः आपः सङ्गवर्जिताः । सः आत्मीयैः परिचारकैः सह प्रथममेव गोषु[4] गच्छति । शत्रुभिः 'अनपभ्रंशितबलः हन्ति तान् बलेन'[4] ॥ ४ ॥

तस्मा इद्विश्वे धुनयन्त सिन्धवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरूणि ।
देवानां सुम्ने सुभगः स एधते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयन्त । सिन्धवः । अच्छिद्रा । शर्म । दधिरे । पुरूणि ।
देवानाम् । सुम्ने । सुऽभगः । सः । एधते । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तस्मै[6] एव सर्वे सिन्धवः स्यन्दन्ते, तथा अच्छिद्राणि[8] बहूनि गृहाणि ते धारयन्ति, देवकृते सुखे सुभगः सः वर्धते ॥ ५ ॥

[9]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः[9] ॥

[२६]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
ब्रह्मणस्पतिर्देवता । जगती छन्दः[1] ।

ऋजुरिच्छंसो वनवद्वनुष्यतो देवयन्निददेवयन्तमभ्यसत् ।
सुप्रावीरिद्वनवत्पृत्सु दुष्टरं यज्वेदयज्योर्वि भजाति भोजनम् ॥ १ ॥

ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवऽयन् । इत् । अदेवऽयन्तम् । अभि । असत् ।
सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्ऽसु । दुस्तरम् । यज्वा । इत् । अयज्योः । वि । भजाति । भोजनम् ॥

वेङ्कट० ऋजुः एव देवानां [10]स्तोमो हन्ति शत्रून्, देवानिच्छन्नेव अदेवयन्तम् अभि भवति । देवैः[10] सुष्ठु

---

१. नास्ति वि[1] हर्षः ··· नदी अ[1]. २. नास्ति वि[1]. ३. नास्ति मूको. ४-४. °षे ··· ग वि[3] अ[1]. ५. गोषे ल्प. ६-६ नास्ति वि[3] अ[1]. ७. नास्ति वि[3] अ[1]. ८. च्छिद्राणि क. ९-९ नास्ति मूको. १०-१०. °मो ··· वैः वि[3] अ[1].

प्रवृध्यमाण एव हन्ति युद्धेषु दुस्तरम् शत्रुम्, गत्वा एव अयजमानस्य[1] धनमादत्त इति, तदिदं सर्वं ब्रह्मणस्पतिनिरतं अवतीति ॥ १ ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।
हविष्कृणुष्व सुभगो यथाससि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २ ॥

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रम् । मनः । कृणुष्व । वृत्रऽतूर्ये ।
हविः । कृणुष्व । सुऽभगः । यथा । अससि । ब्रह्मणः । पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० [2]सुकृतो! ब्रह्मणस्पतिम् यजस्व । प्र गच्छ अनन्तरं मन्यमानान् शत्रून्[2] । मत्वा च भद्रम् मनः उत्सुकं[3] कुरु युद्धे । हविः च देवेभ्यः कुरु, यथा सुधनो भवसि । सर्वे वयं तव ब्रह्मणः पतेः रक्षणम्[4] आ वृणीमहे ॥ २ ॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।
देवानां यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥ ३ ॥

सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः । पुत्रैः । वाजम् । भरते । धना । नृऽभिः ।
देवानाम् । यः । पितरम् । आऽविवासति । श्रद्धाऽमनाः । हविषा । ब्रह्मणः । पतिम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० [5]सः एव जनपदेन जनपदस्थैः मनुष्यैः[5] च अन्नं धनानि च बिभर्ति, तथा[6] सर्वेण कालेन रक्षणेन आत्मीयैः पुत्रैर्दासैश्च सह, यः देवानाम् पालयितारम् ब्रह्मणः [7]पतिम् परिचरति श्रद्धानमनस्कः† हविषा इति[7] ॥ ३ ॥

यो अस्मै हव्यैर्घृतवद्भिरविधत् प्र तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।
उरुष्यतीमंहसो रक्षती रिषो३ऽंहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः ॥ ४ ॥

यः । अस्मै । हव्यैः । घृतवत्ऽभिः । अविधत् । प्र । तम् । प्राचा । नयति । ब्रह्मणः । पतिः ।
उरुष्यति । ईम् । अंहसः । रक्षति । रिषः । अंहोः । चित् । अस्मै । उरुऽचक्रिः । अद्भुतः ॥४॥

वेङ्कट० यः अस्मै हविर्भिः घृतसहितैः परिचरति, तम् असौ देवः ऊर्ध्वं नयति, अपर्तेः[8] च रक्षति एनम्, तथा हिंसितुः च रक्षति, [9]आहन्तुश्च । अस्मै †बहु करोति† महान् इति[9] ॥ ४ ॥

[10]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः[10] ॥

---

१. अयजमानस्य वि[1] अपि; अयजमा° अ[1]. २-२ त्रुटितम् वि[1] अ[1]. ३. उत्सुकं मूको. ४. °णम् वि[1]. ५-५. ···थैः वि[1]; मनुष्यैः अ[1]. ६. यथा मूको. ७-७. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. † श्रद्धानमनस्कः इ प्रस्तावः; श्रद्धानम° वि[1]. ८. आमतेः वि[1] अपि; न तेः वि[1] अ[1] इ. ९-९. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. †-† बहुक° इ. १०-१०. नास्ति मूको.

[२७]

[1]कूर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा ऋषिः । आदित्या देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

इमा गिर॑ आदि॒त्येभ्यो॑ घृ॒तस्नूः॑ स॒नाद् राज॑भ्यो जु॒ह्वा॑ जुहोमि ।
शृ॒णोतु॑ मि॒त्रो अ॑र्य॒मा भगो॑ नस्तुविजा॒तो वरु॑णो॒ दक्षो॒ अंशः॑ ॥ १ ॥

इ॒माः । गिरः॑ । आ॒दि॒त्येभ्यः॑ । घृ॒तऽस्नूः॑ । स॒नात् । राज॑ऽभ्यः । जु॒ह्वा॑ । जु॒हो॒मि॒ ।
शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भगः॑ । नः॒ । तु॒वि॒ऽजा॒तः । वरु॑णः । दक्षः॑ । अंशः॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० कूर्मो गार्त्समदः । इमाः स्तुतीः आदित्येभ्यः घृतप्रस्राविणीरिव स्वादुतया सनातनेभ्यः राजभ्यः यथा जुह्वा आहुतीर्जुहोति, [2]एवम् †प्रयच्छामि । ताश्चास्माकम्† मित्रादयः[2] कर्णाभ्यां पुत्राः[3] शृण्वन्तु बह्वाइ जायमानाः । बहुजनन इन्द्रः । धाता दक्षः इति ॥ १ ॥

इ॒मं स्तोमं॒ सक्र॑तवो मे अ॒द्य मि॒त्रो अ॑र्य॒मा वरु॑णो जुषन्त ।
आ॒दि॒त्यासः॒ शुच॑यो॒ धार॑पूता॒ अवृ॑जिना अनव॒द्या अरि॑ष्टाः ॥ २ ॥

इ॒मम् । स्तोम॑म् । सऽक्र॑तवः । मे॒ । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । जु॒ष॒न्त॒ ।
आ॒दि॒त्यासः॑ । शुच॑यः । धार॑ऽपूताः । अवृ॑जिनाः । अ॒न॒व॒द्याः । अरि॑ष्टाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम् स्तोमम् समानकर्माणः मे [4]अद्य †मित्रादयः सेवन्ताम् आदित्याः निर्मलाः†[4] पूतसोमधाराः अवक्रोदकाः अवद्यरहिताः अहिंसिताः ॥ २ ॥

त आ॑दि॒त्यास॑ उ॒रवो॑ गभी॒रा अद॑ब्धासो॒ दिप्स॑न्तो भूर्य॒क्षाः ।
अ॒न्तः प॑श्यन्ति वृजि॒नोत सा॒धु सर्वं॒ राज॑भ्यः पर॒मा चि॒दन्ति॑ ॥ ३ ॥

ते । आ॒दि॒त्यासः॑ । उ॒रवः॑ । ग॒भी॒राः । अद॑ब्धासः । दिप्स॑न्तः । भू॒रि॒ऽअ॒क्षाः ।
अ॒न्तरिति॑ । प॒श्य॒न्ति॒ । वृ॒जि॒ना । उ॒त । सा॒धु । सर्व॑म् । राज॑ऽभ्यः । प॒र॒मा । चि॒त् । अन्ति॑ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ते[5] आदित्याः बृहच्छरीराः गम्भीराः अहिंसिताः शत्रून् [6]हिंसितुम् इच्छन्तो बहुदर्शनाः । ते मनुष्याणाम्[6] अन्तः स्थित्वा पापानि साधूनि च पश्यन्ति । सर्वम् एषाम् अपि दूरस्थानि अन्तिके भवन्ति तत्रतत्र सद्भावात्[7] ॥ ३ ॥

धा॒रय॑न्त आदि॒त्यासो॒ जग॒त् स्था दे॒वा विश्व॑स्य॒ भुव॑नस्य गो॒पाः ।
दी॒र्घाधि॑यो॒ रक्ष॑माणा असु॒र्य॑मृ॒तावा॑न॒श्चय॑माना ऋ॒णानि॑ ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति अ[1]. †-† नास्ति वि[2]. ३. °णः इति वि[3] अ[1].
४-४. नास्ति अ[1]. †-† नास्ति वि[1]. ५. नास्ति वि[3] ऌपं. ६-६. हि ··· णाम् वि[3]; नास्ति अ[1].
७. सन्मनान् वि[1] ऌपं.

धारयन्तः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपाः ।
दीर्घऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यम् । ऋतऽवानः । चयमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० धारयन्तः आदित्याः जङ्गमं स्थावरं च देवाः विश्वस्य भुवनस्य गोपायितारः दीर्घकर्माणः रक्षमाणाः असुराणां स्वभूतं बलं यज्ञियाः मनुष्याणाम् ऋणानि चापयमानाः ॥ ४ ॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन्भय आ चिन्मयोभु ।
युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्याम् ॥ ५ ॥

विद्याम् । आदित्याः । अवसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् । मयःऽभु ।
युष्माकम् । मित्रावरुणा । प्रऽनीतौ । परि । श्वभ्राऽइव । दुःऽइतानि । वृज्याम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे आदित्याः! युष्मदीयं रक्षणमहं लभेय, अर्यमन्! मनुष्यस्य[1] भये सति यत् रक्षणम् आगत्य सुखं भावयति। हे मित्रावरुणौ! अहमादित्यानां 'प्रणयने परि वर्जयामि अवटानीव दुरितानि'[2] ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये षष्ठो वर्गः'[3] ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पन्था अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।
तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहन्तु शर्म ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पन्थाः । अनृक्षरः । वरुण । साधुः । अस्ति ।
तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः । दुःऽपरिहन्तु । शर्म ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे अर्यमन्! मित्र! वरुण! सुगमः कण्टकवर्जितश्च पन्थाः युष्माकम् अस्ति हि। तेन हे आदित्याः! अस्मान्[4] प्रणयन्तः[4] अस्माकमधिवचनं कुरुत। यच्छत 'च अस्मभ्यम् शत्रुभिः दुष्परिहरणं सुखम्'[5] ॥ ६ ॥

पिपर्तु नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।
बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ७ ॥

पिपर्तु । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि । अर्यमा । सुऽगेभिः ।
बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम । पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७ ॥

---

१. यद् म° वि' अ' ड कर्पे. २-२. नास्ति वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. तान् वि'' अ' कर्पे.
५. °ता ड.

वेङ्कट० राजानः पुत्रा यस्याः सा अदितिः अस्मान् अति पारयतु सुगमैर्मार्गैः शत्रून्, अर्यमा च। मित्रावरुणयोर्महत् शर्म गृहम् उप स्याम बहुपुत्रा अहिंसिताः ॥ ७ ॥

तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून् त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेषाम् ।
ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन् वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । त्रीन् । उत । द्यून् । त्रीणि । व्रता । विदथे । अन्तः । एषाम् ।
ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वम् । तत् । अर्यमन् । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० [1]महत्त्वात् लोका भूमय उच्यन्ते, दीप्तत्वात् दिवः। तिस्रः एव च:[1] भूमयः सन्ति, दिवश्च। 'तिस्रो द्यावः सवितुः' (ऋ १,३५.६) इति मन्त्रः। त्रीणि च यज्ञे अन्तः एषाम् व्रतानि इति सवनाभिप्रायम्। सत्येनैव महत् हे आदित्याः! भवतां महत्त्वम्। तत् [2]कल्याणं च इति[2] ॥ ८ ॥

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।
अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

त्री । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः । शुचयः । धारऽपूताः ।
अस्वप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदब्धाः । उरुऽशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [3]दिव्यानि त्रीणि रोचनानि लोकान् इमे[3] धारयन्ति हिरण्मयशरीराः निर्मलाः धाराभिरिव पूताः जाग्रतो निमेषवर्जिताः अहिंसिताः साधवे[4] यजमानाय बहुशंसनाः ॥ ९ ॥

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।
शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽश्यामायूंषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥

त्वम् । विश्वेषाम् । वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । असुर । ये । च । मर्ताः ।
शतम् । नः । रास्व । शरदः । विऽचक्षे । अश्याम । आयूंषि । सुऽधितानि । पूर्वा ॥ १० ॥

वेङ्कट० [5]ईश्वरीणाम्† वरुण! दैवीनां‡ मानुषीणाम् च विशाम्[5] राजा असि[6] बलवन्![7]। सः त्वम् अस्माकम् शतम् शरदः विदर्शनाय देहि। अश्याम[8] अन्नानि त्वयि सुनिहितानि पूर्वाणि ॥ १० ॥

[9]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः[9] ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।
पाक्या चिद् वसवो धीर्या चिद् युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम् ॥ ११ ॥

१-१. ...था वि' अ'. २-२. कला... वि'; कला...अ'. ३-३. ...लि वि' अ'. ४. साधवो वि' अ' दर्प. ५-५. ...शान वि'; सुदिवम् अ'. † ईश्वरीणाम् वि' अ दर्प. ‡ देवी° अ दर्प. ६. नास्ति मूको. ७. °वान् मूके. ८. 'श्यामः वि'' अ'. ९-९. नास्ति मूको.

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनम् । आदित्याः । न । उत । पश्चा ।
पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः । अभयम् । ज्योतिः । अश्याम् ॥११॥

वेङ्कट० रात्र्यामन्धकारसद्भावात्[1] न 'चतसृष्वपि दिक्षु किञ्चिदपि ज्ञायते। तथा सति[2] पक्तव्योऽप्राज्ञो' धीरो वाऽहं युष्माभिः प्रणीतः अभयम् तेजः अश्याम् हे वसवः! ॥ ११ ॥

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश यं वर्धयन्ति पुष्टयश्च नित्याः ।
स रेवान् याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥

यः । राजभ्यः । ऋतनिऽभ्यः । ददाश । यम् । वर्धयन्ति । पुष्टयः । च । नित्याः ।
सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा । विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ १२ ॥

शुचिरपः सूयवसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।
नकिष्टं घ्नन्त्यन्तितो न दूराद् य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ १३ ॥

शुचिः । अपः । सुऽयवसाः । अदब्धः । उप । क्षेति । वृद्धऽवयाः । सुऽवीरः ।
नकिः । तम् । घ्नन्ति । अन्तितः । न । दूरात् । यः । आदित्यानाम् । भवति । प्रऽनीतौ ॥१३॥

वेङ्कट० शुचिः, शोचतेः 'दीप्तिकर्मणः, उदकानि सुसस्यानि अहिंसितः उप निवसति' प्रवृद्धान्नः सुपुत्रः । तम् न केचन[5] घ्नन्ति समीपात् दूरात् चोत्थाय, यः[6] आदित्यानाम् भवति प्रणयने ॥ १३ ॥

अदिते मित्र वरुणोत मृळ यद् वो वयं चकृमा कच्चिदागः ।
उर्वश्यामभयं ज्योतिरिन्द्र मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥

अदिते । मित्र । वरुण । उत । मृळ । यत् । वः । वयम् । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
उरु । अश्याम् । अभयम् । ज्योतिः । इन्द्र । मा । नः । दीर्घाः । अभि । नशन् । तमिस्राः ॥१४॥

वेङ्कट० अदिते! मित्र! अपि च वरुण! दयां कुरु, 'यत्[†] किम् चित् वः वयम् आगः कृतवन्तः । हे इन्द्र![‡] महत् अभयम् ज्योतिः अश्याम् । मा[8] अस्मान् दीर्घाः अभि व्याप्नुवन्तु तमिस्राः ॥ १४ ॥

---

१. °रः सद्भावात् वि[1] अ[1]; °रसोभावात् लपं. २-२. न ... वि[1] अ[1]. ३. पक्तव्यो[°] वि[1] [°] अ[1] लपं. ४-४. दीप्ति...नि वि[1]; दीप्ति ... अ[1]. ५. केचन वि[1] अ[1]. ६. नास्ति वि[1] लपं. ७-७. त्रुटितम् वि[1]; नास्ति अ[1]. † यदि वि[1] लपं. ‡ नास्ति लपं. ८. नास्ति लपं.

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।
उभा क्षयावाजयन् याति पृत्सूभावर्धौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥

उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति सम्ऽईची । दिवः । वृष्टिम् । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ।
उभा । क्षयौ । आऽजयन् । याति । पृत्ऽसु । उभौ । अर्धौ । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥१५॥

वेङ्कट० द्यावापृथिवी समीची[1] अस्मै कामम् आप्याययतः । तत्र दिवः [2]अस्मै सुभगः वृष्टिम् पुष्यन् भवति । नाम इति पूरणम्[2] । एवमहि रात्री चाऽऽभिमुख्येन जयन्[3] याति युद्धेषु । तयोभे अर्धे पूर्वकायोऽपरकायश्च अस्मै साधुनी भवतः ॥ १५ ॥

या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।
अश्वीव ताँ अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्स्याम ॥ १६ ॥

याः । वः । मायाः । अभिऽद्रुहे । यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।
अश्वीऽइव । तान् । अति । येषम् । रथेन । अरिष्टाः । उरौ । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६ ॥

वेङ्कट० याः [4]वः मायाः† अभिद्रोग्धुः हे‡ यष्टव्याः!, ये च पाशाः† हे आदित्याः! रिपूणाम्[4] अर्थाय प्रसारिताः, अश्ववान् इव तान् रथेन अहमतीत्य यायाम्, अबाधाश्च महति सुखे आ भवेमेति[5] ॥ १६ ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१७॥

वेङ्कट० न अहम् धनवतः[2] सख्युः हे [6]वरुण! शूनम् मां वृद्धं त्वं धनप्रदानेन वर्धयेति आविदम् आवेदयामि बहुदानस्य[6] आपेः च । मा[7] अहम् राजन्![8] धनात्[8] सुयमात्[9] अवरूढो भवामि सुन्दु नियच्छतीति ॥ १७ ॥

[10]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्यायेऽष्टमो वर्गः[10] ॥

[२८]

[10]कूर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा ऋषिः । वरुणो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[10] ।

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सान्त्यभ्यस्तु मह्ना ।
अति यो मन्द्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरेः ॥ १ ॥

१. नास्ति मूको. २-२. °नौ ··· नम् वि° अ°. ३. जयन् क कर्र. ४-४. नः पूणान वि° अ°. † नास्ति मूको. ‡ ये वि° स कर्र. ५. गमनाः कर्र. ६-६. °नः! इदानस्य वि° अ°. ७. नास्ति वि°. ८. नास्ति वि° क. ९. सुदमात् वि° कर्र. १०-१०. नास्ति मूको.

इदम् । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । सन्ति । अभि । अस्तु । मह्ना ।
अति । यः । मन्द्रः । यजथाय । देवः । सुऽकीर्तिम् । भिक्षे । वरुणस्य । भूरेः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदम् अहं क्रान्तस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः विश्वानि [1]विद्यमानानि कर्माणि महत्वा स्तोत्रेणाभिभवामि । मादयिता यः† देवः अत्यन्तं यजमानाय भवति[1], तस्य प्रभूतस्य[2] वरुणस्य [3]शोभनकीर्तनं धनम्[3] भिक्षे ॥ १ ॥

तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्यो वरुण तुष्टुवांसः ।
उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो न जरमाणा अनु द्यून् ॥ २ ॥

तव । व्रते । सुऽभगासः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण । तुस्तुऽवांसः ।
उपऽअयने । उषसाम् । गोऽमतीनाम् । अग्नयः । न । जरमाणाः । अनु । द्यून् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव कर्मणि सुभगाः स्याम सुकर्माणो हे वरुण! [4]स्याम तुष्टुवांसः । उषसाम् शब्दवतीनाम् उपायने† अग्नयः इव स्तूयमाना[4] अन्वहम् । ते यथा दीप्ताः शोभनाः, एवं[5] वयमपि स्यामेति ॥ २ ॥

तव स्याम पुरुवीरस्य शर्मन्नुरुशंसस्य वरुण प्रणेतः ।
यूयं नः पुत्रा अदितेरदब्धा अभि क्षमध्वं युज्याय देवाः ॥ ३ ॥

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । शर्मन् । उरुऽशंसस्य । वरुण । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।
यूयम् । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः । अभि । क्षमध्वम् । युज्याय । देवाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तव स्याम बहुवीरस्य[6] सुखे बहुस्तुतस्य हे वरुण! प्रणेतः! । [7]यूयम् अस्मान् अदितेः पुत्राः! अहिंसिताः! अस्मद्वहनाय क्षमान्† कुरुत[7] देवाः![8] । 'अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत' (ऋ २,३३,१) इति मन्त्रः ॥ ३ ॥

प्र सीमादित्यो असृजद् विधर्ताँ ऋतं सिन्धवो वरुणस्य यन्ति ।
न श्राम्यन्ति न वि मुचन्त्येते वयो न पप्तू रघुया परिज्मन् ॥ ४ ॥

प्र । सीम् । आदित्यः । असृजत् । विऽधर्ता । ऋतम् । सिन्धवः । वरुणस्य । यन्ति ।
न । श्राम्यन्ति । न । वि । मुचन्ति । एते । वयः । न । पप्तुः । रघुऽया । परिऽज्मन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सिन्धून् वरुणः[9] सर्वतः प्र असृजत् विधर्ता । वरुणस्य उदकमेव ते न आप्नुवन्ति [10]न श्राम्यन्ति न च स्पन्दन्ते कदाचित् वि मुञ्चन्ति† एते‡ । पक्षिणः[10] इव पतन्ति रघवः परितो गमने ॥ ४ ॥

१-१. "माना ··· म" वि' अ'. † नास्ति मूको. २. बुद्ध° वि'. ३-३. "तिनगन् वि' कर्प. ४-४. सुदितम् वि' अ'. † नास्ति मूको ५. पत वि'. ६. "वीरस्य वि' अ'. ७-७. यूय ··· त वि' अ'. † शुक्तं वि' ल कर्प. ८ नास्ति मूको. ९. नास्ति वि' कर्प. १०-१०. सुदितम् वि' अ'. † 'शुमाति वि' ल कर्प. ‡ नास्ति मूको.

वि मच्छ्रथाय रशनामिवाग ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।
मा तन्तुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुर ऋतोः ॥ ५ ॥

वि । मत् । श्रथय । रशनाम्ऽइव । आगः । ऋध्याम । ते । वरुण । खाम् । ऋतस्य ।
मा । तन्तुः । छेदि । वयतः । धियम् । मे । मा । मात्रा । शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥५॥

वेङ्कट० हे वरुण! मत्तो रज्जुम् इव पापं विश्लथय[1] । प्राप्नुयाम तव अभ्युदयस्य नदीम् । मा सूत्रम् छिन्नं[2] भवतु कर्म [3]वयतः मे[3] । मा च मात्रा क्षीणा भवतु । कर्मणः[4] पुरा संस्थानकालात् इति कर्मकरणं[5] वस्त्रकरणमिवाह ॥ ५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः[5] ॥

अपो सु म्यक्ष वरुण भियसं मत् सम्राळृतावोऽनु मा गृभाय ।
दामेव वत्साद् वि मुमुग्ध्यंहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥ ६ ॥

अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसम् । मत् । सम्ऽराट् । ऋतऽवः । अनु । मा । गृभाय ।
दामऽइव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् । आरे । निऽमिषः । चन । ईशे ॥६॥

वेङ्कट० हे वरुण! मत्तो भयं सुष्ठु अपगमय । हे सम्राट्! सत्यवन्! माम् अनुगृहाण । [6]वत्सात् रज्जुमिव पापं विमोचय । नहि त्वयि असति[6] कश्चन निमेषस्य ईश्वरो भवति ॥ ६ ॥

मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टावेनः कृण्वन्तमसुर भ्रीणन्ति ।
मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि षू मृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥ ७ ॥

मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । इष्टौ । एनः । कृण्वन्तम् । असुर । भ्रीणन्ति ।
मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म । वि । सु । मृधः । शिश्रथः । जीवसे । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् आयुधैः हे वरुण! हिंसीः, ये तव यज्ञे वर्तामहे । पापं [7]कुर्वन्तं बलवन्! तवाऽऽयुधानि यानि हिंसन्ति तैः[7] । मा[8] वयम् ज्योतिषः प्रवासात् वियोगात् गन्म[8], सूर्यं पश्येम । अस्माकं जीवनाय बाधकान् सुष्ठु विश्लथयेति ॥ ७ ॥

नमः पुरा ते वरुणोत नूनमुतापरं तुविजात ब्रवाम ।
त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दूळभ व्रतानि ॥ ८ ॥

---

१. विश्लथय वि³ अ¹. २. नास्ति वि¹. ३-३. नास्ति वि¹ अ¹. ४. कार्यं वि¹ लवं ५-५. नास्ति मूको. ६-६. ···सति वि³ अ¹. ७-७. कुर्वं··· वि³ अ¹. ८. अगम्य मूको.

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनम् । उत । अपरम् । तुविऽजात । ब्रवाम ।
त्वे इति । हि । कम् । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽच्युतानि । दुःऽदभ । व्रतानि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पुरा च ते[1] नमः वरुण! 'सम्प्रति च अपि च तथोर्ध्वमपि बहुजनन! ब्रवाम[2]। त्वयि हि पर्वते इव श्रितानि, कम् इति पूरणम्, अप्रच्युतानि हे[3] दुर्दभ![4] तव कर्माणि ॥ ८ ॥

परं ऋणा सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।
अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषास आ नो जीवान् वरुण तासु शाधि ॥ ९ ॥

परा । ऋणा । सावीः । अध । मत्ऽकृतानि । मा । अहम् । राजन् । अन्यऽकृतेन । भोजम् ।
अविऽउष्टाः । इत् । नु । भूयसीः । उषसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तासु । शाधि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मत्कृतानि ऋणानि परा सावीः, मा[5] अहम् 'राजन्! अन्यप्रयुक्तेन धनेन भोक्षम्। अव्युष्टाः एव मम बह्वयः[6] उषसः। ऋणभयादनागतायां निद्रायाम् एवम् अव्युच्छन्तीषु तास्व-स्मान् जीवतः हे वरुण! कुरु स्वेनैव धनेन ॥ ९ ॥

यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।
स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद् वरुण पाह्यस्मान् ॥ १० ॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने । भयम् । भीरवे । मह्यम् । आह ।
स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वम् । तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः मे राजन् वरुण! नियोक्तव्यः[7] वा 'सखा वा स्वप्ने भयम् दृष्टमिति भीरवे मह्यम् वदति, स्तेनः[8] वा वृकः वा अस्मान् हिंसितुमिच्छति त्वम् तस्मात् वरुण! अस्मान् रक्षेति ॥ १० ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ११ ॥

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० (ऋ २,२७,१७ द्र.) ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः' ॥

---

१. तव वि[1] अ मूको. २-२. ···गाम वि[1] अ. ३. नास्ति अ मूको. ४. दुर्दम्न अ[1]. ५. न मूको. ६-६. ···द्व वि[1] अ[1]. ७. 'कव्यो नो वि[1] अ[1]. ८-८. नास्ति वि[1]; ···नो अ[1]. ९-९. नास्ति मूको.

[२९]

'कूर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[1] ।

धृतव्रता आदित्या इषिरा आरे मत् कर्त रहसूरिवागः ।
शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥ १ ॥

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त । रहसूःऽइव । आगः ।
शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् । अवसे । हुवे । वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे धृतकर्माणः! आदित्याः! इषिराः [2]एषणशीलाः! दूरे मत्तः कुरुत पापम्, ये रहस्यमन्यस्मै प्रेरयन्ति तानिव मन्त्रवेलायाम् । हे वरुणादयः! स्तुतीः शृण्वतः भवतो† भद्रं‡ जानन् रक्षणाय ह्वयामि । पुनः वः इति पूरणम् इति[2] ॥ १ ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्यूयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतर्युयोत ।
अभिक्षत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥ २ ॥

यूयम् । देवाः । प्रऽमतिः । यूयम् । ओजः । यूयम् । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।
अभिऽक्षत्तारः । अभि । च । क्षमध्वम् । अद्य । च । नः । मृळयत । अपरम् । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० [3]यूयम् देवाः! प्रमतिमाधिताः कुरुत† ओजः च, यूयम् एव अन्तर्हितानि द्वेषांसि पृथक् कुरुत, अभिक्षमणशीलाः अभि‡ च क्षमध्वम्, अद्य इतः च अस्मान् सुखयतेति[3] ॥ २ ॥

किमू नु वः कृणवामापरेण किं सनेन वसव आप्येन ।
यूयं नो मित्रावरुणादिते च स्वस्तिमिन्द्रामरुतो दधात ॥ ३ ॥

किम् । ऊँ इति । नु । वः । कृणवाम । अपरेण । किम् । सनेन । वसवः । आप्येन ।
यूयम् । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिम् । इन्द्रामरुतः । दधात ॥ ३ ॥

वेङ्कट० [4]युष्मभ्यं सम्प्रतितनेन किम् उ सनातनेन† हविषा परिचरणम् कुर्वाम, अथवा अपरेण इति । किंई स्यादम्‡[4] ॥ ३ ॥

हये देवा यूयमिदापयः स्थ ते मृळत नाधमानाय मह्यम् ।
मा वो रथो मध्यमवाळृते भून्मा युष्मावत्स्वापिषु श्रमिष्म ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. एषण ··· वि² अ¹. † °तां वि¹ क खपं. ‡ अभद्रम् वि¹.
३-३. त्रुटितम् वि¹ अ¹. † °थ वि¹ खपं. ‡ अपि वि¹ ख. ४-४. त्रुटितम् वि² अ¹.
† सत्त्वेन खपं; संततेन वि¹. ‡ °स्त इति वि¹.

त्ये । देवाः । यूयम् । इत् । आपयः । स्थ । ते । मृळत । नाधमानाय । मह्यम् ।
मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । ऋते । भूत् । मा । युष्माऽवत्ऽसु । आपिषु । श्रमिष्म ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'हे देवाः! यूयम् एव मम बन्धवः स्थ, ते सुखयत याचमानाय मह्यम्। मा युष्माकम् रथः मध्ये भवन्नन्तरिक्षे यो वहति दिवो युष्मान् स युष्माभिः ऋते भवतु। भवद्भिः सह गच्छतु। मा वयं युष्मत्सदृशेषु बन्धुषु सत्सु श्रमाम धनाभावादिनेति[1] ॥ ४ ॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शशास ।
आरे पाशा आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव ग्रभीष्ट ॥ ५ ॥

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताऽइव । कितवम् । शशास ।
आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि । पुत्रे । विम्ऽइव । ग्रभीष्ट ॥५॥

वेङ्कट० 'युष्माकम् एकः वरुणः भूरि पापं हिनस्ति। यस्मात् माम् पितेव कितवपुत्रम् शशास। वरुणभयात् हि पापं† नानुतिष्ठति। हे देवाः! वरुणपाशाः मत्तो दूरे भवन्तु, एवम् आहन्तॄणि पापानि। मा माम् अधि पुत्रे पश्यति पक्षिणम् इव व्याधः ग्रभीष्ट गृह्णीध्वं पाशैः[2] ॥ ५ ॥

अर्वाञ्चो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयम् ।
त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तादवपदो यजत्राः ॥ ६ ॥

अर्वाञ्चः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । भयमानः । व्ययेयम् ।
त्राध्वम् । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । त्राध्वम् । कर्तात् । अवऽपदः । यजत्राः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'हे यष्टव्याः देवाः! इतोऽभिमुखाः अद्य भवत। अहं बिभ्यत् युष्माकं हार्दं प्रियम् आ व्ययेयम्। तेनात्मानमावृणोमि। तथा सति रक्षध्वम्‡ अस्मान् नितरां हिंसातः वृकस्य। रक्षध्वं‡ चाऽवपातयितुः श्वभ्राद् इति[3] ॥ ६ ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ७ ॥

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्याम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

१-१. त्रुटितम् वि[१] अ[१]. २-२. त्रुटितम् वि[१] अ[१]. † नास्ति मूको. ३-३. त्रुटितम् वि[१] अ[१]; 'द्रुश्वा' मूको. ‡ रक्षत इति प्रस्तावः.

वेङ्कट० (अ २,२७,१० द्र.) ॥ ७ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः[1] ॥

[३०]

[2]गृत्समदः भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता, षष्ठ्याः इन्द्रासोमौ, अष्टम्याः पूर्वोऽर्धर्चस्य सरस्वती, नवम्या बृहस्पतिः, एकादश्या मरुतः । त्रिष्टुप् छन्दः, एकादशी जगती[2] ।

ऋ॒तं दे॒वाय॑ कृ॒ण्व॒ते स॑वि॒त्र इन्द्रा॑याहि॒घ्ने न र॑मन्त॒ आपः॑ ।
अह॑रहर्या॒त्य॒क्तुर॒पां किया॒त्या प्र॑थ॒मः सर्ग॑ आ॒साम् ॥ १ ॥

ऋ॒तम् । दे॒वाय॑ । कृ॒ण्व॒ते । स॒वि॒त्रे । इन्द्रा॑य । अ॒हि॒ऽघ्ने । न । र॒म॒न्ते॒ । आपः॑ ।
अहः॑ऽअहः । या॒ति॒ । अ॒क्तुः । अ॒पाम् । किय॑ति । आ । प्र॒थ॒मः । सर्गः॑ । आ॒साम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० [3]गृत्समदः । यथाभिन्नदेवतं सूक्तम्, एवंपूर्वम् अपि च । आदितः षडैन्द्र्यः । सत्यम् कुर्वते प्रेरयित्रे देवाय इन्द्राय अहिघ्ने न कदाचिदपि आपः विरामं कुर्वन्ति, सर्वदा निर्गच्छन्ति । अन्वहम् अपाम् बिन्दुरागच्छति । एवम् अपाम् अन्तोऽस्माभिर्न दृश्यते । अथ कियति काले स्थित्वा† आसाम् अपाम् प्रथमः सर्गः । अनादिः अपर्यन्तः इत्युक्तं भवति[3] ॥ १ ॥

यो वृ॒त्राय॒ सिन॒मत्राभ॑रिष्य॒त् प्र तं जनि॑त्री वि॒दुषे॑ उवाच ।
प॒थो रद॑न्ती॒रनु॒ जोष॑मस्मै दि॒वेदि॑वे॒ धुन॑यो य॒न्त्यर्थ॑म् ॥ २ ॥

यः । वृ॒त्राय॑ । सिन॑म् । अत्र॑ । अभ॑रिष्यत् । प्र । तम् । जनि॑त्री । वि॒दुषे॑ । उ॒वा॒च॒ ।
प॒थः । रद॑न्तीः । अनु॑ । जोष॑म् । अ॒स्मै॒ । दि॒वेऽदि॑वे । धुन॑यः । य॒न्ति॒ । अर्थ॑म् ॥ २ ॥

वेङ्कट० [1]यः इन्द्रो वृत्रं हन्तुं बन्धकं वज्रनिमित्तबन्धनम्‡ अत्र अभरत्, तम् इन्द्रम् वृत्रस्य माता विदुषे वृत्राय 'अयं त्वां हन्तुमुद्युक्तः' इत्युवाच, उक्त्वा च तस्योपदर्शेत । तथा मन्त्रः— 'उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीत्' (ऋ १,३२,९) इति । अथ वृत्रे हते मार्गान् खनन्त्यः इन्द्रस्य वशम् अन्वहं नद्यः वशं प्रति गच्छन्ति[1] ॥ २ ॥

ऊ॒र्ध्वो ह्यस्था॒दध्य॒न्तरि॑क्षे॒ऽधा॑ वृ॒त्राय॒ प्र व॒धं ज॑भार ।
मिहं॒ वसा॑न॒ उप॒ हीमदु॑द्रोत् ति॒ग्मायु॑धो अजय॒च्छत्रु॒मिन्द्रः॑ ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. त्रुटितम् वि[3] अ[1]. † [3]स्थित्वा मूको; * ओ भित् ह मस्ताव:
३-३. त्रुटितम् वि[3] अ[1]. ‡ °मित्तबन्धनम् मूको.

ऊर्ध्वः । हि । अस्थात् । अधि । अन्तरिक्षे । अध । वृत्राय । प्र । वधम् । जभार ।
मिहम् । वसानः । उप । हि । ईम् । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः । अजयत् । शत्रुम् । इन्द्रः ॥३॥

वेङ्कट० 'इन्द्रः ऊर्ध्वः अतिष्ठत् अन्तरिक्षे । वृत्रस्याधः स्थितस्य वज्रं प्र जहार । तदानीं स्म वृत्र एनं वृष्टिमाच्छादयन् उप दुद्राव । तम् शत्रुम् इन्द्रः तीक्ष्णायुधः अजयत् इति[1] ॥ ३ ॥

बृहस्पते तपुषाश्नेव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् ।
यथा जघन्थ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिन्द्र ॥ ४ ॥

बृहस्पते । तपुषा । अश्नाऽइव । विध्य । वृकऽद्वरसः । असुरस्य । वीरान् ।
यथा । जघन्थ । धृषता । पुरा । चित् । एव । जहि । शत्रुम् । अस्माकम् । इन्द्र ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रसहाय बृहस्पते! तेजसा अश्ना इव विध्य आदीयमानद्वारान्[2] वृत्रस्य वीरान् । हे इन्द्र! त्वम् यथा पुरा वज्रेण हतवानसि, तथा इदानीमपि अस्माकम् शत्रुम् जहि ॥ ४ ॥

अव क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मन्दसानो निजूर्वाः ।
तोकस्य सातौ तनयस्य भूरेरस्माँ अर्धं कृणुतादिन्द्र गोनाम् ॥ ५ ॥

अव । क्षिप । दिवः । अश्मानम् । उच्चा । येन । शत्रुम् । मन्दसानः । निऽजूर्वाः ।
तोकस्य । सातौ । तनयस्य । भूरेः । अस्मान् । अर्धम् । कृणुतात् । इन्द्र । गोनाम् ॥५॥

वेङ्कट० उच्चैः स्थितान् दिवः अव क्षिप वज्रम्, येन पुरा त्वम् हृष्यमाणः शत्रून् हिंसितवानसि । बहोः पुत्रस्य पौत्रस्य भजननिमित्तम् अस्मान् प्रति त्वदीयानां गवाम् अर्धम् कृणुतात् इति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः[3] ॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रध्रस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।
इन्द्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन् भयस्थे कृणुतमु लोकम् ॥ ६ ॥

प्र । हि । क्रतुम् । वृहथः । यम् । वनुथः । रध्रस्य । स्थः । यजमानस्य । चोदौ ।
इन्द्रासोमा । युवम् । अस्मान् । अविष्टम् । अस्मिन् । भयऽस्थे । कृणुतम् । ऊँ इति । लोकम् ॥ ६ ॥

१-१. वृष्टिम् वि' अ'. २. अदीयमानः मरुतान् मूको. ३-३. नास्ति मूको.

वेङ्कट० [1]‘इन्द्रासोमौ! यम् इथः । यस्य कर्म प्र वृथः विश्लथयथः† याचकस्य । यजमानस्य चोदयितारौ च भवथः । तौ युवम् अस्मान् रक्षतम् । अस्मिन्‡ सङ्ग्रामे कृणुतम् विलोकमन्§ अथवा स्थानम् इति’[1] ॥ ६ ॥

न मा॑ तम॒न्न श्र॑म॒न्नोत त॑न्द्र॒न्न वो॑चाम॒ मा सु॑नो॒तेति॒ सोम॑म् ।
यो मे॑ पृ॒णाद्यो दद॒द्यो नि॒बोधा॒द्यो मा॑ सु॒न्वन्त॒मुप॒ गोभि॒राय॑त् ॥ ७ ॥

न । मा॒ । त॒म॒त् । न । श्र॒म॒त् । न । उ॒त । त॒न्द्र॒त् । न । वो॒चा॒म॒ । मा । सु॒नो॒त॒ । इति॑ । सोम॑म् ।
यः । मे॒ । पृ॒णात् । यः । दद॑त् । यः । नि॒ऽबोधा॑त् । यः । मा॒ । सु॒न्वन्त॑म् । उप॑ । गोभिः॑ । आ । अय॑त् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [2]‘न माम् इन्द्रो ग्लपयतु । श्रमं च न श्राम्यतु, अपि च मा तन्द्रिं करोतु† । वयं प्रमादादपि सोमम् मा सुनोत इति न वोचाम । यः मम कामं पूरयति । यः च धनं प्रयच्छति । उक्तं च शृणोति । यः च माम् सुन्वन्तम् गोभिः सह उप आ‡ गच्छतीति’[2] ॥ ७ ॥

सर॑स्वति॒ त्वम॒स्माँ अ॑वि॒ड्ढि म॒रुत्व॑ती धृष॒ती जे॑षि॒ शत्रू॑न् ।
त्यं चि॒च्छर्ध॑न्तं तविषी॒यमा॑ण॒मिन्द्रो॑ हन्ति वृष॒भं शण्डि॑कानाम् ॥ ८ ॥

सर॑स्वति । त्वम् । अ॒स्मान् । अ॒वि॒ड्ढि॒ । म॒रुत्व॑ती । धृ॒ष॒ती । जे॒षि॒ । शत्रू॑न् ।
त्यम् । चि॒त् । शर्ध॑न्तम् । त॒वि॒षी॒ऽयमा॑णम् । इन्द्रः॑ । ह॒न्ति॒ । वृ॒ष॒भम् । शण्डि॑कानाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० [3]‘सरस्वति त्वमित्यस्मिन्नर्धर्चे मध्यमा तु वाक्’ इति शौनकः (बृदे ४,८५) । हे सरस्वति! त्वम् अस्मान् रक्ष । मरुद्भिः सहिता धर्षयन्ती जयसि शत्रून् । त्यम् चित् वेगं कुर्वन्तं बलमिवाचरन्तम् इन्द्रः हन्ति असुराणामीश्वरं वृषभम् शत्रुमिति†[3] ॥ ८ ॥

यो नः॑ सनु॒त्य उ॒त वा॑ जिघ॒त्नुर॑भि॒ख्याय॒ तं ति॑गि॒तेन॑ विध्य ।
बृह॑स्पत॒ आयु॑धैर्जेषि॒ शत्रू॑न्द्रु॒हे रिष॑न्तं॒ परि॑ धेहि राजन् ॥ ९ ॥

यः । नः॒ । स॒नु॒त्यः॑ । उ॒त । वा॒ । जि॒घ॒त्नुः । अ॒भि॒ऽख्याय॑ । तम् । ति॒गि॒तेन॑ । वि॒ध्य॒ ।
बृह॑स्पते । आयु॑धैः । जे॒षि॒ । शत्रू॑न् । द्रु॒हे । रिष॑न्तम् । परि॑ । धे॒हि॒ । रा॒ज॒न् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [4]‘यः अस्माकमन्तर्हितः, अपि च अस्मान् जिघांसति, तम् †अभि दृष्ट्वा† तेजितेनायुधेन विध्य । बृहस्पते! त्वम् आयुधैः शत्रून् जेषि । हे राजन्! हिंसन्तं द्रोग्धुं‡ परितो निधेहि’[4] ॥ ९ ॥

१-१. त्रुटितम् वि[२] अ[१]. 　† विश्लथयथः वि[१] कपे. 　‡ तस्मि॰ कपे. 　§ विलोमतन् कपे; विलोमितमस्माकम् वि[१]. 　२-२. त्रुटितम् वि[२] अ[१]. 　† ॰तु न वि[१]. 　‡ नास्ति कपे. 　३-३. नास्ति वि[२] अ[१]. 　† ॰र्तुमिति मूको. 　४-४. नास्ति वि[२] अ[१]. 　†-† अभिदृश्य वा प्रहारकः 　‡ द्रोग्धम् वि[१] कपे.

अस्माकेभिः सत्वभिः शूर शूरैर्वीर्या कृधि यानि ते कर्त्वानि ।
ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि ॥ १० ॥

अस्माकेभिः । सत्वऽभिः । शूर । शूरैः । वीर्या । कृधि । यानि । ते । कर्त्वानि ।
ज्योक् । अभूवन् । अनुऽधूपितासः । हत्वी । तेषाम् । आ । भर । नः । वसूनि ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'आस्माकीनैः† शूरैः पुरुषैः सह त्वं वीर्याणि कुरु शूर !,‡ यानि तव वीर्याणि§ कर्तव्यानि । चिरम् अभूवन् शत्रवः धूपायमानहृदयाः, तान् हत्वा तेषाम् वसूनि अस्माकम् आ भर' ॥ १० ॥

तं वः शर्धं मारुतं सुम्नयुर्गिरोप ब्रुवे नमसा दैव्यं जनम् ।
यथा रयिं सर्ववीरं नशामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ११ ॥

तम् । वः । शर्धम् । मारुतम् । सुम्नऽयुः । गिरा । उप । ब्रुवे । नमसा । दैव्यम् । जनम् ।
यथा । रयिम् । सर्वऽवीरम् । नशामहै । अपत्यऽसाचम् । श्रुत्यम् । दिवेऽदिवे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'शौनकः — 'बृहस्पतिस्तुतिर्यां मरुतं च अस्मिन्नुक्ता स्तुतिः' (बृदे ४, ८५) इति। हे जनाः ! युष्माकम् तम् मारुतम् बलिनं सुखमिच्छन्† स्तुत्या उप ब्रुवे नमसा च दैव्यम् जनम्, मरुतां प्रसादात् यथा‡ धनं सर्ववीरम्§ व्याप्नवाम§ पुत्राणां सम्भक्तृ¶ श्रवणीयम् अन्वहमिति' ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वर्गः' ॥

[३१]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
विश्वे देवा देवता । जगती छन्दः, सप्तमी त्रिष्टुप्' ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।
प्र यद्वयो न पप्तन्वस्मनस्परि श्रवस्यवो हृषीवन्तो वनर्षदः ॥ १ ॥

अस्माकम् । मित्रावरुणा । अवतम् । रथम् । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।
प्र । यत् । वयः । न । पप्तन् । वस्मनः । परि । श्रवस्यवः । हृषीवन्तः । वनःऽसदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'वैश्वदेवमिदम् । हे मित्रावरुणौ ! अस्माकम् रथम् रक्षतम् आदित्यादिभिः सहभुवौ । यदा प्र पतन्ति वसतेः स्वावासात् पक्षिणः इव अन्नमिच्छन्तः हृष्टाः वने सीदन्तो युद्धार्थमश्वाः' ॥ १ ॥

१-१. त्रुटितम् वि॰ अ॰. † अस्मा॰ मूको. ‡ नास्ति मूको. § वीर्येण मूको. २-२. त्रुटितम् वि॰ अ॰. † ॰च्छन् मूको. ‡ नास्ति मूको. § वीरम् मूको. § व्याप्नुवाम मूको. ¶ सम्भक्तृ मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. त्रुटितम् वि॰ अ॰. † यदा मूको.

अध स्मा न उदवता सजोषसो रथं देवासो अभि विक्षु वाजयुम् ।
यदाशवः पद्याभिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जङ्घनन्त पाणिभिः ॥ २ ॥

अध । स्म । नः । उत् । अवत । सऽजोषसः । रथम् । देवासः । अभि । विक्षु । वाजऽयुम् ।
यत् । आशवः । पद्याभिः । तित्रतः । रजः । पृथिव्याः । सानौ । जङ्घनन्त । पाणिऽभिः ॥२॥

वेङ्कट० 'अथ अस्माकम् उत् रक्षत सङ्गताः रथम् हे देवाः! अभि विक्षु अश्वमिच्छन्तम् । यदा अश्वाः[1] पद्याभिः गतिभिर्युक्ता देवं तरन्तः[1] पृथिव्याः उन्नते देशे पुनःपुनर्गच्छन्ति पाणिभिः अग्रपादैः ॥ २ ॥

उत स्य न इन्द्रो विश्वचर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुक्रतुः ।
अनु नु स्थात्यवृकाभिरूतिभी रथं महे सनये वाजसातये ॥ ३ ॥

उत । स्यः । नः । इन्द्रः । विश्वऽचर्षणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽक्रतुः ।
अनु । नु । स्थाति । अवृकाभिः । ऊतिऽभिः । रथम् । महे । सनये । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'अपि चायम् इन्द्रः सर्वद्रष्टा अस्माकम् रथम् दिवः[2] आगत्य मारुतेन वेगेन । सह सुकर्मा[3] सम्प्रति अनु तिष्ठति अवृकैर्मरुद्भिः सह महते लाभाय युद्धार्थमिति ॥ ३ ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सक्षणिस्त्वष्टा ग्नाभिः सजोषा जूजुवद् रथम् ।
इळा भगो बृहद्दिवोत रोदसी पूषा पुरंधिरश्विनावधा पती ॥ ४ ॥

उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सक्षणिः । त्वष्टा । ग्नाभिः । सऽजोषाः । जूजुवत् । रथम् ।
इळा । भगः । बृहत्ऽदिवा । उत । रोदसी इति । पूषा । पुरम्ऽधिः । अश्विनौ । अध । पती इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि चायम् देवः भुवनस्य सेवको 'ग्नाभिः च त्वष्टा' देवपत्नीभिः सहितः रथम् 'प्रेरयति । इळा च देवी भगः च तथा बृहद्दिवा' च भारती द्यावापृथिवी पूषा सरस्वती अश्विनौ च सर्वे प्रेरयन्तिति ॥ ४ ॥

उत त्ये देवी सुभगे मिथूदृशोषासानक्ता जगतामपीजुवा ।
स्तुषे यद् वां पृथिवि नव्यसा वचः स्थातुश्च वयस्त्रिवया उपस्तिरे ॥ ५ ॥

उत । त्ये इति । देवी इति । सुभगे इति सुऽभगे । मिथुऽदृशा । उषसानक्ता । जगताम् । अपिऽजुवा ।
स्तुषे । यत् । वाम् । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्थातुः । च । वयः । त्रिऽवयाः । उपऽस्तिरे ॥

१-१. कुटिलम् वि॰ अ॰. २. गत॰ वि॰ अ॰. ३-३. ॰गत ··· वर्मा वि॰ अ॰. † देवेन मूको.
४-४. प्रेर ··· बृह॰ वि॰ अ॰.

वेङ्कट० अपि चैते देव्यौ शोभनस्य मिथुनं दधमाने उषासानक्ता [1]लोकानाम् अभिद्रुवा प्रेरयित्र्यौ स्तौमि[1]। यद्वा हे विदुषी! नवतरेण वाम् वचसा सह स्वध्वरे यज्ञं च हविर्भिर्विधातारः युष्मा वां प्रदानार्थम्[2] उपगच्छन्ति, तदानीं स्तौमि इति[3]। [4]'ते यशरामा' (ऋ १,६६,९) 'इति मन्त्रः[4]' ॥ ५ ॥

उत वः शंसमुशिजामिव श्मस्यहिर्बुध्न्योऽज एकपादुत ।
त्रित ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

उत । वः । शंसम् । उशिजाम्ऽइव । श्मसि । अहिः । बुध्न्यः । अजः । एकऽपात् । उत ।
त्रितः । ऋभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपाम् । नपात् । आशुऽहेमा । धिया । शमि ॥६॥

वेङ्कट० अपि च युष्माकं स्तोत्रं कामयमानानामन्येषां यथाऽभ्युदयो भवति, एवं यथाऽभ्युदययुक्ताः (?) [5]अहिः बुध्न्यः बुध्नेऽन्तरिक्षे भवः[5] अजः एकपात् [6]आदित्यः त्रिस्थानः† इन्द्रः सविता च अस्मभ्यमन्नं[6] प्रयच्छतु अपाम् नपात् चाऽऽशुगन्ता गमनकर्मणा कर्मणि ॥ ६ ॥

एता वो वश्म्युद्यता यजत्रा अतक्षन्नायवो नव्यसे सम् ।
श्रवस्यवो वाजं चकानाः सप्तिर्न रथ्यो अह धीतिमश्याः ॥ ७ ॥

एता । वः । वश्मि । उत्ऽयता । यजत्राः । अतक्षन् । आयवः । नव्यसे । सम् ।
श्रवस्यवः । वाजम् । चकानाः । सप्तिः । न । रथ्यः । अह । धीतिम् । अश्याः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० एतानि वः कामये उद्यतानि हे यष्टव्याः!, सम् अतक्षन् मनुष्याः नवतराय [7]यानि स्तोत्राणि। यद्वा इच्छन्तः अन्नम् कामयमानाः[7] यथाऽश्वो रथे युक्तो युद्धं प्राप्नोति एवम् कर्म प्राप्नुवन्तु ॥ ७ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[8]।

[३२]

[8]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः।
प्रथमाया द्यावापृथिवी देवता, द्वितीयातृतीययोः इन्द्रस्त्वष्टा वा, चतुर्थीपञ्चम्यो राका,
षष्ठीसप्तम्योः सिनीवाली, अष्टम्या लिङ्गोक्ताः।
जगती छन्दः, तिस्रोऽन्त्या अनुष्टुभः[8] ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमवित्री वचसः सिषासतः ।
ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वसूयुर्वां महो दधे ॥ १ ॥

१-१. हे···सौ° वि¹ अ¹. २. प्रदानात्स्वमुपदिशन्ति अ¹; प्रदानात्वम् वि¹. ३. नास्ति वि¹.
४-४. नास्ति वि¹ अ¹. ५-५. बुध्नेऽन्तरिक्षे भवः नास्ति बुध्न्यः मूको. ६-६. °न्नः···न्नम्° वि¹ अ¹.
† °नः इन्द्रस्थानः वि¹ अ लपं. ७-७. या ... नाः° वि¹ अ¹. ८-८. नास्ति मूको.

अस्य । मे । द्यावापृथिवी इति । ऋतऽयतः । भूतम् । अवित्री इति । वचसः । सिसासतः ।
ययोः । आयुः । प्रऽतरम् । ते इति । इदम् । पुरः । उपस्तुते इत्युपऽस्तुते । वसुऽयुः । वाम् । महः । दधे ॥

वेङ्कट० हे द्यावापृथिवी! युवां सत्यमनुमिच्छतो मम अस्य वचनस्य [1]रक्षिके भवतम्। ययोः द्यावापृथिव्योः[1] प्रकृष्टमन्नमुत्पन्नं भवति, ते मया पुरः वर्तमाने उपस्तुते। तथाऽर्थमिच्छन् वाम् महद् हविः प्रयच्छामि ॥ १ ॥

मा नो गुह्या रिप आयोरहन् दभन् मा न आभ्यो रीरधो दुच्छुनाभ्यः ।
मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः सुम्नायता मनसा तत् त्वेमहे ॥ २ ॥

मा । नः । गुह्याः । रिपः । आयोः । अहन् । दभन् । मा । नः । आभ्यः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः ।
मा । नः । वि । यौः । सख्या । विद्धि । तस्य । नः । सुम्नऽयता । मनसा । तत् । त्वा । ईमहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० द्वयोरिन्द्रो देवता। [2]मा अस्मान् आयोः गूढाः हिंसकाः[2] हिंसिषुः, मा च दम्भिषुः। मा चास्मान् एभ्यो दुःसुखेभ्यः शत्रुभ्यो वशं नय। मा चास्माकं सख्यानि विश्लेषय। तस्य अस्य सर्वस्य अस्मदीयस्य वचनस्य बुध्यस्व। [3]सुखमिच्छता मनसा तत् इदं सर्वं त्वां याचामहे[3] ॥ २ ॥

अहेळता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिप्युषीमसश्चतम् ।
पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेळता । मनसा । श्रुष्टिम् । आ । वह । दुहानाम् । धेनुम् । पिप्युषीम् । असश्चतम् ।
पद्याभिः । आशुम् । वचसा । च । वाजिनम् । त्वाम् । हिनोमि । पुरुऽहूत । विश्वहा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अक्रुध्यता मनसा क्षिप्रकारिणीम् आ वह दुहानाम् धेनुम् पयः आप्याययन्तीम्[4] असक्ताम्। वाग्भिः स्तोत्रेण च शीघ्रं बलिनम् त्वाम् प्रेरयामि [5]अस्मत्कार्ये हे पुरुभिराहूत! सर्वदेति[5] ॥ ३ ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना ।
सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥ ४ ॥

राकाम् । अहम् । सुऽहवाम् । सुऽस्तुती । हुवे । शृणोतु । नः । सुऽभगा । बोधतु । त्मना ।
सीव्यतु । अपः । सूच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरम् । शतऽदायम् । उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० राकाम् अहम् शोभनाह्वानां सुष्टुत्या हुवे। शृणोतु अस्मान् सुधना। तथा आत्मनैव च बुध्यताम्। सीव्यतु च[6] वृद्धिलक्षणाः[7] अपः सूच्या अच्छिद्यमानया [7]स्वायुधभूतया। यास्कस्त्वाह— 'सीव्यत्वपः[7] प्रजननकर्म सूच्या' (११.३१) इति। ददातु वीरम् शतप्रदं स्तोतव्यमिति ॥ ४ ॥

१-१. रक्षके वि॰ अ॰ लपं; ...पृथिव्योः वि॰ अ॰. २-२. ... सका वि॰ अ॰. ३-३. ... दुखाका॰ वि॰ अ॰. ४. आप्याययन्तीम् क; आप्यायन्तिम् लपं. ५-५. त्रुटितम् वि॰ अ॰. ६. नास्ति वि॰. ७. पृथक्॰ वि॰.

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि ।
ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥

याः । ते । राके । सुऽमतयः । सुऽपेशसः । याभिः । ददासि । दाशुषे । वसूनि ।
ताभिः । नः । अद्य । सुऽमनाः । उपऽआगहि । सहस्रऽपोषम् । सुऽभगे । रराणा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० याः ते राके! सुमतयः सुरूपाः। याभिः सुमतिभिः प्रयच्छसि यजमानाय धनानि, ताभिः सह [1]अस्मान् अद्य सुमनाः भूत्वा सुभगे! उपागच्छ[1]† सहस्रधनपोषम् यजमानेषु रममाणेति ॥ ५ ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।
जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ ६ ॥

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानाम् । असि । स्वसा ।
जुषस्व । हव्यम् । आऽहुतम् । प्रऽजाम् । देवि । दिदिड्ढि । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यास्कः—'सिनीवालि! पृथुजघने!। स्तुकः स्त्यायतेः सङ्घातः। पृथुकेशस्तुके![2] पृथुस्तुते[3] वा[4]। या त्वं[5] देवानामसि स्वसा। स्वसा सु असा, स्वेषु सीदतीति वा। जुषस्व हव्यम् अदनम्[6]। प्रजां च देवि! दिश नः' (या ११,३२) इति[6] ॥ ६ ॥

या सुबाहुः स्वङ्गुरिः सुषूमा बहुसूवरी ।
तस्यै विश्पत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ ७ ॥

या । सुऽबाहुः । सुऽअङ्गुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी । तस्यै । विश्पत्न्यै । हविः । सिनीवाल्यै । जुहोतन ॥

वेङ्कट० या शोभनबाहुः शोभनाङ्गुलिः शोभनप्रजा बहूनां[7] जनयित्री, तस्यै विशां [8]पालयित्र्यै सिनीवाल्यै जुहोतन[8] हविः ॥ ७ ॥

या गुङ्गूर्या सिनीवाली या राका या सरस्वती । इन्द्राणीमह्व ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥८॥

या । गुङ्गूः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।
इन्द्राणीम् । अह्वे । ऊतये । वरुणानीम् । स्वस्तये ॥ ८ ॥

१-१. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. † उपग° वि[1] लपं. २. °स्तुका मूको. ३. °स्तुतिः मूको. ४. नास्ति लपं. ५. नास्ति मूको. ६. आहुतम् मूको. ७. बहून् वि[1] अपं. ८-८. ··· पुत्र अ[1], त्रुटितम् वि[1].

वेङ्कट० या गुङ्गूः इति कुहूमाहेति ॥ ८ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः[1] ॥

[३३]

[2]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः। रुद्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[2]।

आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ।
अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

आ । ते । पितः । मरुताम् । सुम्नम् । एतु । मा । नः । सूर्यस्य । सम्ऽदृशः । युयोथाः ।
अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत । प्र । जायेमहि । रुद्र । प्रऽजाभिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे मरुताम् पितः! तव सुखमस्मान् आ यातु†। मा अस्मान् सूर्यस्य [3]सन्दर्शनात् पृथक् कुरु। तथा अस्माकं पुत्रः अश्वे[3] शक्तो भवतु। हे रुद्र! तव प्रसादात् प्रजाभिः च वयम् प्र जायेमहि ॥ १ ॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः ।
व्यस्मद्द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः ॥ २ ॥

त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र । शम्ऽतमेभिः । शतम् । हिमाः । अशीय । भेषजेभिः ।
वि । अस्मत् । द्वेषः । विऽतरम् । वि । अंहः । वि । अमीवाः । चातयस्व । विषूचीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वया दत्तैः हे रुद्र! सुखतमैः भेषजैः शतम् संवत्सरान् व्याप्नुयाम्। अस्मत्तः शत्रून् वि चातय[4] पृथक् कुरु, पापं च दूरतरम्[5], एवं राक्षसांश्च नानादिक्कानिति ॥ २ ॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो ।
पर्षि णः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥ ३ ॥

श्रेष्ठः । जातस्य । रुद्र । श्रिया । असि । तवःऽतमः । तवसाम् । वज्रबाहो इति वज्रऽबाहो ।
पर्षि । नः । पारम् । अंहसः । स्वस्ति । विश्वाः । अभिऽइतीः । रपसः । युयोधि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे रुद्र! सर्वस्य भूतजातस्य त्वमेव श्रेष्ठः भवसि श्रिया। [6]वेगवत्तमः वेगवतामपि आयुधयुक्तबाहो![6]।

१-१. नास्ति मूको. २-२. °दीन···दु° वि° अ°. ३-३. मुदितम् वि° अ°. † यान्तु° वि° अर्थ. ४. यातय अ°. ५. दूरम् अर्थ. ६-६. वेग··· वि° अ°.

स त्वम् अस्मान्[1] पारय पापस्य पारम् अविनाशेन । रपसः पापस्य सर्वाः अभीतीः अभिगतीः पृथक् कुरु ॥ ३ ॥

मा त्वा॑ रुद्र चुक्रुधामा॒ नमो॑भि॒र्मा दुष्टु॑ती वृषभ॒ मा सहू॑ती ।
उन्नो॑ वी॒राँ अ॑र्पय भेष॒जेभि॑र्भि॒षक्त॑मं त्वा भि॒षजां॑ शृणोमि ॥ ४ ॥

मा । त्वा॒ । रु॒द्र॒ । चु॒क्रु॒धा॒म॒ । नमः॑ऽभिः । मा । दुः॒ऽस्तु॑ती । वृ॒ष॒भ॒ । मा । स॒ऽहू॑ती ।
उत् । नः॒ । वी॒रान् । अ॒र्प॒य॒ । भे॒ष॒जेभिः॑ । भि॒षक्ऽत॑मम् । त्वा॒ । भि॒षजा॑म् । शृ॒णो॒मि॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे रुद्र ! नमस्कारैः मा त्वां 'क्रोधयाम†' । मा च दुस्तोत्रेण[2] । हे वृषभ ! मा च अन्यैर्देवैः सहूत्या[3] 'सोमारुद्रा वि वृहतम् (ऋ ६,७४,२) इत्यादिकया । अस्माकम् वीरान् उत्थापय भेषजैः भिषक्तमम् त्वा भिषजाम् शृणोमि वृद्धेभ्य इति ॥ ४ ॥

हवी॑मभि॒र्हव॑ते॒ यो ह॒विर्भि॒रव॒ स्तोमे॑भी रु॒द्रं दि॑षीय ।
ऋ॒दू॒दरः॑ सु॒हवो॒ मा नो॑ अ॒स्यै ब॒भ्रुः सु॒शिप्रो॑ रीरधन्म॒नायै॑ ॥ ५ ॥

हवी॑मऽभिः । हव॑ते । यः । ह॒विःऽभिः॑ । अव॑ । स्तोमे॑भिः । रु॒द्रम् । दि॒षी॒य॒ ।
ऋ॒दू॒दरः॑ । सु॒ऽहवः॑ । मा । नः॒ । अ॒स्यै । ब॒भ्रुः । सु॒ऽशि॒प्रः । री॒र॒ध॒त् । म॒नायै॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'होमयोग्यैः हविर्भिः[4]' सह यः आहूयते, तम् रुद्रम् स्तोमैः अव दिषीय पृथक् करोमि अस्मत्[5] । 'ऋदूदरः सोमः[6] । मृदूदरः[7]' इति यास्कः (६, ४) । 'स्वाह्वानः मा अस्मान् अस्यै' दुरुवाग्मन्यमानायै 'वशं नयतु । अस्य बुद्धिः सर्वान् अमन्यत[8]' इति । बभ्रुवर्णः सुहनुः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये षोडशो वर्गः[9]' ॥

उन्मा॑ ममन्द वृष॒भो म॒रुत्वा॒न् त्वक्षी॑यसा॒ वय॑सा॒ नाध॑मानम् ।
घृणी॑व च्छा॒याम॑र॒पा अ॑शी॒या वि॑वासेयं रु॒द्रस्य॑ सु॒म्नम् ॥ ६ ॥

उत् । मा॒ । म॒म॒न्द॒ । वृ॒ष॒भः । म॒रुत्वा॑न् । त्वक्षी॑यसा । वय॑सा । नाध॑मानम् ।
घृ॒णिऽइ॑व । छा॒याम् । अ॒र॒पाः । अ॒शी॒य॒ । आ । वि॒वा॒से॒य॒म् । रु॒द्रस्य॑ । सु॒म्नम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उन्मदितवान् कामानां वर्षिता मरुद्भिः सहितो दीप्तेन हविषा 'याचमानम् माम्' ।

---

१. नास्ति ऌपं. २-२. को ··· वि[३] अ[१]. † क्रोधयेम् वि[१]. ३. सहूत्या अ[१]. ४-४. त्रुटितम् वि[३] अ[१]. ५. अस्मत वि[१] ऌपं. ६. नास्ति वि[३] अ[१] ऌपं. ७-७. त्रुटितम् अ[१]; नास्ति वि[३]. ८-८. नास्ति वि[३] अ[१]. ९-९. नास्ति मूको.

'यथा धर्मगृहीतं मूलम् जायाम्' अश्नुते, एवम् अरपाः अहमपि सुखं 'प्राप्नुयाम्। आ विवासनम् भरस्व सुखम्। अधिष्ठानम् आविवासः' ॥ ६ ॥

क्व१॒ स्य ते॑ रुद्र मृळ॒याकु॒र्हस्तो॒ यो अस्ति॑ भेष॒जो जला॑षः ।
अ॒प॒भ॒र्ता रप॑सो॒ दैव्य॑स्या॒भी नु मा॑ वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

क्व॑ । स्यः । ते॒ । रु॒द्र॒ । मृ॒ळ॒याकुः॑ । हस्तः॑ । यः । अस्ति॑ । भे॒ष॒जः । जला॑षः ।
अ॒प॒ऽभ॒र्ता । रप॑सः । दैव्य॑स्य । अ॒भि । नु । मा॒ । वृ॒ष॒भ॒ । च॒क्ष॒मी॒थाः॒ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० क्व सः ते रुद्र! सुखयिता हस्तः, यः विद्यते भैषज्यकृत् सुखकरोऽपहर्ता पापस्य देवकृतस्य। तादृशः[1] स्वम् माम्[1] वृषभ! अत्यन्तम् अभि क्षमस्वेति ॥ ७ ॥

प्र ब॒भ्रवे॑ वृष॒भाय॑ श्विती॒चे म॒हो म॒हीं सु॑ष्टु॒तिमी॑रयामि ।
न॒म॒स्या क॑ल्मली॒किनं॒ नमो॑भिर्गृणी॒मसि॑ त्वे॒षं रु॒द्रस्य॒ नाम॑ ॥ ८ ॥

प्र । ब॒भ्रवे॑ । वृ॒ष॒भाय॑ । श्वि॒ती॒चे । म॒हः । म॒हीम् । सु॒ऽस्तु॒तिम् । ई॒र॒या॒मि॒ ।
न॒म॒स्य॒ । क॒ल्म॒ली॒किन॑म् । नमः॑ऽभिः । गृ॒णी॒मसि॑ । त्वे॒षम् । रु॒द्रस्य॑ । नाम॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र ईरयामि '[2]बभ्रवे वर्षित्रे श्वेतिमानमञ्चते[2] महतोऽपि महतीम् सुस्तुतिम्। नमस्यत नमस्कारैर्दीप्तम्, ज्वलनामसु (निघ १,१७) पठितम् कल्मलीकिनम् इति, उज्ज्वलम्। उच्चारयामो 'दीप्तम् रुद्रस्य' नामधेयम् ॥ ८ ॥

स्थि॒रेभि॒रङ्गैः॑ पुरु॒रूप॑ उ॒ग्रो ब॒भ्रुः शु॒क्रेभिः॑ पिपिशे॒ हिर॑ण्यैः ।
ईशा॑नाद॒स्य भुव॑नस्य॒ भूरे॒र्न वा उ॑ योषद्रु॒द्राद॑सु॒र्य॑म् ॥ ९ ॥

स्थि॒रेभिः॑ । अङ्गैः॑ । पु॒रु॒ऽरूपः॑ । उ॒ग्रः । ब॒भ्रुः । शु॒क्रेभिः॑ । पि॒पि॒शे॒ । हिर॑ण्यैः ।
ईशा॑नात् । अ॒स्य । भुव॑नस्य । भूरेः॑ । न । वै । ऊँ इति॑ । यो॒ष॒त् । रु॒द्रात् । अ॒सु॒र्य॑म् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दृढैः '[3]अङ्गैः उग्रो बहुरूपः' बभ्रुवर्णः, 'शुक्रं शोचतेर्ज्वलतिकर्मणः' (या ८, ११), दीप्तैः आभरणैः अङ्गानि संयोजयति हिरण्मयैः। अस्य सर्वस्य बहोः भुवनस्य ईश्वरादस्मात् रुद्रात् न पृथग् 'भवतु असुराणां हन्तृ रूपम् इति' ॥ ९ ॥

१-१. ... माम् वि[१] अ[१]. २-२. °बाम् ... पिपास वि[१] अ[१]. ३. °ङ मूको. ४. मा वि[१]. ५-५. ...मानमा° वि[१] अ[१]. ६-६. °यम् न रुद्° वि[१] अ[१]; °भवतु° वि[१] मूको. ७-७. हृष्टिमम् वि[१] अ[१]. ८. भव ... वि[१] अ[१].

अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वार्हन् निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।
अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥

अर्हन् । बिभर्षि । सायकानि । धन्व । अर्हन् । निष्कम् । यजतम् । विश्वऽरूपम् ।
अर्हन् । इदम् । दयसे । विश्वम् । अभ्वम् । न । वै । ओजीयः । रुद्र । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

वेङ्कट० यत् अर्हन् त्वम् सायकानि धनुश्च बिभर्षि[1] निष्कम् आभरणं शोभनं नानारूपम् । [2]तथा अर्हन् त्वं[2] सर्वं महद्भुवनम् अनुगृह्णासि । न त्वत्तो बलवत्तरम् इह किञ्चित् अस्ति[3] ॥ १० ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वर्गः[4] ॥

स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रम् ।
मृळा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपन्तु सेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि । श्रुतम् । गर्तऽसदम् । युवानम् । मृगम् । न । भीमम् । उपऽहत्नुम् । उग्रम् ।
मृळ । जरित्रे । रुद्र । स्तवानः । अन्यम् । ते । अस्मत् । नि । वपन्तु । सेनाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० स्तोतः![5] स्तुहि विश्रुतं रथस्थम् युवानम् मृगम् इव भीमम् उपहन्तारं शत्रूणाम् उद्गूर्णम् । त्वं च रुद्र! स्तूयमानः स्तोत्रे सुखं कुरु । मत्तः अन्यम् तव सेनाः नि वपन्तु छिन्दन्तु ॥ ११ ॥

कुमारश्चित् पितरं वन्दमानं प्रति नानाम रुद्रोपयन्तम् ।
भूरेर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरम् । वन्दमानम् । प्रति । ननाम । रुद्र । उपऽयन्तम् ।
भूरेः । दातारम् । सत्ऽपतिम् । गृणीषे । स्तुतः । त्वम् । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥१२॥

वेङ्कट० [6]बालः इव पितरम् प्रह्वीभवन्तम्[6] उपगच्छन्तम् हे रुद्र! अहं त्वाम्[7] प्रति ननाम प्रणतोऽस्मि । तथा स्तौमि च बहुनः[8] दातारम् सतां पतिम् । स्तुतः च त्वम् अस्मभ्यं भेषजानि प्रयच्छसि ॥ १२ ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।
यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वश्मि ॥ १३ ॥

---

१. धनुः तथा वि[१] अ[१]. २-२. तदर्हस्त्वम् त्वम् अ[१]. ३. नास्ति वि[१] अ[१]. ४-४. नास्ति मूको. ५. स्तुतिम् वि[१] अ[१]. ६-६. ···बोभव' वि[१]; ···भीभव' अ[१]. ७. त्वा वि[१] अ[१]. ८. बहुना वि[१] अ[१].

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शम्ऽतमा । वृषणः । या । मयःऽभु ।
यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शम् । च । योः । च । रुद्रस्य । वश्मि ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'हे मरुतः! वृषणः! यानि वः भेषजानि शुचीनि, यानि सुखतमानि, यानि च मयोभूनि, यानि च सर्वेषामस्माकमर्थाय भवद्भ्यः मनुः पिता अवृणीत, तानि रुद्रस्य शम् च योः च कामये ॥ १३ ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।
अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य । दुःऽमतिः । मही । गात् ।
अव । स्थिरा । मघवत्ऽभ्यः । तनुष्व । मीढ्वः । तोकाय । तनयाय । मृळ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'रुद्रस्य आयुधम् अस्मान् वर्जयतु । तथा' दीप्तस्य दुर्मतिः चास्मान् अपहाय गच्छतु महती । किञ्चाऽऽततज्यानि स्थिराणि धनूंषि हविष्मद्भ्योऽवततज्यानि कुरु । हे वर्षितः! पुत्राय नप्तृकाय च न क्रुद्धो भव ॥ १४ ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि ।
हवनश्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

एव । बभ्रो इति । वृषभ । चेकितान । यथा । देव । न । हृणीषे । न । हंसि ।
हवनऽश्रुत् । नः । रुद्र । इह । बोधि । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'एवमेव हे बभ्रुवर्ण!' वृषन्! विद्वन्! देव! यथा न क्रुध्यसि, 'न तम् हंसि च', तथा स्तोत्रस्य श्रोता अस्मान् इह अनुकम्पयन् हे रुद्र! बुध्यस्वेति ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्यायेऽष्टादशो वर्गः' ॥

[३४]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
मरुतो देवता । जगती छन्दः, पञ्चदशी त्रिष्टुप्' ।

धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजसो मृगा न भीमास्तविषीभिरर्चिनः ।
अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणो भृमिं धमन्तो अप गा अवृण्वत ॥ १ ॥

१-१. ··· नि वि[३] अ[२]. २-२. त्रुटितम् वि[१] अ[१]. ३-३ नास्ति वि[३] अ[१]. ४-४. नास्ति मूको.

धाराऽवराः। मरुतः। धृष्णुऽओजसः। मृगाः। न। भीमाः। तविषीभिः। अर्चिनः।
अग्नयः। न। शुशुचानाः। ऋजीषिणः। भृमिम्। धमन्तः। अप। गाः। अवृण्वत ॥ १ ॥

वेङ्कट० उदकधाराणां सम्भक्तारः 'मरुतः धृष्टबलाः मृगाः इव भयावहाः बलैः अर्चिमन्तः'[1] अग्नयः इव दीप्यमानाः पांसुयुक्ताः, सोमस्य वा ऋजीषेण तद्वन्तः। भृमिशब्दो वाणवचनः, तथा मन्त्रः— 'धमन्तो वाणं मरुतः' (ऋ १,८५,१०) इति। त इमे वाणवायन् धमन्तः 'अप वृण्वन्ति'[2] उदकानि ॥ १ ॥

द्यावो न स्तृभिश्चितयन्त खादिनो व्य१भ्रिया न द्युतयन्त वृष्टयः।
रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषाजनि पृश्न्याः शुक्र ऊधनि ॥ २ ॥

द्यावः। न। स्तृऽभिः। चितयन्त। खादिनः। वि। अभ्रियाः। न। द्युतयन्त। वृष्टयः।
रुद्रः। यत्। वः। मरुतः। रुक्मऽवक्षसः। वृषा। अजनि। पृश्न्याः। शुक्रे। ऊधनि ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'द्यावः इव नक्षत्रैः ज्ञायन्ते†'[3] शोभया खादिभिरुज्ज्वलैरायुधैः। विद्योतन्ते चाभ्रेभ्यो विनिर्गताः वृष्टयः इव धाराकाराः पतन्तः। रुद्रः यदाऽजनयद् युष्मान् हे रुक्माभरणवक्षसः! मरुतः! 'वर्षिता पृश्न्याः ऊधनि पयसि शुक्लवर्णे'[4]। 'पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाताः' (द्र. तै २,२,११,४) इति ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

उक्षन्ते अश्वाँ अत्याँ इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयन्त आशुभिः।
हिरण्यशिप्रा मरुतो दविध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः ॥ ३ ॥

उक्षन्ते। अश्वान्। अत्यान्ऽइव। आजिषु। नदस्य। कर्णैः। तुरयन्ते। आशुऽभिः।
हिरण्यऽशिप्राः। मरुतः। दविध्वतः। पृक्षम्। याथ। पृषतीभिः। सऽमन्यवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० व्यापयन्ति आत्मीयान् अश्वान् गमनार्थं[5] यथा युद्धार्थमश्वान् योद्धारः। ततः नदस्य सिन्धोः 'कूलप्रदेशाद् निर्गच्छन्ति अश्वैः। हिरण्मयशिरस्त्राणाः'[6] हिरण्मयहनुका वा मरुतः! दविध्वतः विधुन्वन्तः[7] हविः प्रति गच्छथ[8] पृषद्वर्णाभिरश्वाभिः हे समानमनस्काः! ॥ ३ ॥

पृक्षे ता विश्वा भुवना ववक्षिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः।
पृषदश्वासो अनवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धूर्षदः ॥ ४ ॥

१-१. °तः··· मन्तः वि¹ अ¹. २-२. न वृण्वन्ति वि¹; वृणन्ति वि³ अ¹. ३-३. °दिताम् वि¹ अ¹. † ज्ञायन्ते वि¹ ल छपे. ४-४. वर्षिता··· पृ° वि³ अ¹. ५. गमनार्थं मूको. ६-६. कूल··· रि° वि³ अ¹. ७. विधुन्वन्तः मूको. ८. °न वि³ अ¹.

पृक्षे । ता । विश्वा । भुवना । ववक्षिरे । मित्राय । वा । सदम् । आ । जीरऽदानवः ।
पृषत्ऽअश्वासः । अनवभ्रऽराधसः । ऋजिप्यासः । न । वयुनेषु । धूःऽसदः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यानि भूतानि 'मरुतो वहन्ते, तानि अमी सर्वाणि एवं अन्ने वहन्ति मित्रायेभ्यः'। मित्रं प्रति च सदैव क्षिप्रदानाः पृषद्वर्णाऽश्वाः अनपभ्रष्टधनाः सारथयः इव भूतानि' मार्गेषु धुरि सीदन्तः। 'ऋजु गच्छन्ति ऋजिप्यासः इति' ॥ ४ ॥

इन्धन्वभिर्धेनुभी रप्शदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः ।
आ हंसासो न स्वसराणि गन्तन मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः ॥ ५ ॥

इन्धन्वऽभिः । धेनुऽभिः । रप्शदूधऽभिः । अध्वस्मऽभिः । पथिऽभिः । भ्राजत्ऽऋष्टयः ।
आ । हंसासः । न । स्वसराणि । गन्तन । मधोः । मदाय । मरुतः । सऽमन्यवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उदकप्रधानान् मनुष्यान् दीपयन्तीभिः महोध्नीभिः धेनुभिः सह अध्वंसनैः मार्गैः हे दीप्यमानायुधाः! आ गच्छत हंसा इव श्रेणिशः 'स्वनिलयानि सोमस्य मदाय हे' मरुतः! समानमनस्काः! ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥'

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सवनानि गन्तन ।
अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसम् ॥ ६ ॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नराम् । न । शंसः । सवनानि । गन्तन ।
अश्वाम्ऽइव । पिप्यत । धेनुम् । ऊधनि । कर्त । धियम् । जरित्रे । वाजऽपेशसम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! समन्यवः! अस्माकं स्तोत्राणि प्रति आ गच्छत, यथा ऋत्विजां स्तुतिः सवनानि अभिगच्छति। तथाऽस्मदीयाम् 'धेनुम् ऊधनि आप्याययत† पयसा', यथाऽश्वान् यवसेन सुहितान् कुर्वन्ति। कुरुत[8] च स्तोत्रे कर्म अन्ने संश्लिष्टम् इति ॥ ६ ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितयद् दिवेदिवे ।
इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनिं मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७ ॥

१-१. म … थैव वि; त्रुटितम् अ. २. °वेक्षायाम् वि वरं. ३. नास्ति वरे. ४-४. त्रुटितम् वि अ. ५-५. स … वि अ. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. धेनु … वि अ. † °प्यायत ह वरे. ८. कुरु मूको.

तम् । नः । दात । मरुतः । वाजिनम् । रथे । आपानम् । ब्रह्म । चितयत् । दिवेऽदिवे ।
इषम् । स्तोतृऽभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनिम् । मेधाम् । अरिष्टम् । दुस्तरम् । सहः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः![1] तम् अस्माकम् अश्वम् रथे नियोगाय प्रयच्छत व्याप्नुवानम् अन्वहम् अस्मदर्थं [2]प्रभूतम् अन्नं चेतयत । तथाऽन्नम्[3] स्तोतृभ्यः कर्मणः कर्त्रे च शत्रुबलेषु स्थितिं प्रयच्छत तथा धनं प्रज्ञाम् अहिंसितम् दुस्तरम् सहः च ॥ ७ ॥

यद् युञ्जते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान् रथेषु भग आ सुदानवः ।
धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषम् ॥ ८ ॥

यत् । युञ्जते । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । अश्वान् । रथेषु । भगे । आ । सुऽदानवः ।
धेनुः । न । शिश्वे । स्वसरेषु । पिन्वते । जनाय । रातऽहविषे । महीम् । इषम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदि[1] युञ्जते मरुतः रुक्माकृतवक्षसः [2]अश्वान् आत्मीयेषु रथेषु धनार्थं[3] सुदानाः । तथा धेनुः इव वत्साय अहःसु पिन्वते हुतहविषे यजमानाय महदन्नमिति ॥ ८ ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः ।
वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हन्तना वधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे । वसवः । रक्षत । रिषः ।
वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तम् । अव । रुद्राः । अशसः । हन्तन । वधरिति ॥९॥

वेङ्कट० हे मरुतः! यः अस्माकम् वृकतातिः, स्तेनोऽपि, आदानपरो मनुष्यो हिंसाकर्मा, हे वासयितारः! तस्मात्[4] हिंसकात् रक्षत अस्मान् । किञ्च तापयित्र्या चक्राकारया च भवतां[5] चक्रिया[7] तम् [6]अभि वर्तयत । हे रुद्रपुत्राः![8] अस्तोतुरस्याऽऽत्मीयमायुधम् अव जहतेति ॥ ९ ॥

चित्रं तद् वो मरुतो याम चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः ।
यद् वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥ १० ॥

चित्रम् । तत् । वः । मरुतः । याम । चेकिते । पृश्न्याः । यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।
यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । त्रितम् । जराय । जुरताम् । अदाभ्याः ॥ १० ॥

वेङ्कट० [9]हे मरुतः! तद् वः[9] प्रयाणम् चित्रम् प्रज्ञायते । पृश्नीति दिवो नाम (निघ १,४,),

---

१. नास्ति मूको. २-२. त्रुटितम् वि° अ°. ३. यद् अ°. ४-४. नास्ति ··· वि° अ°. ५. भवता° वि° अ°.
६. भवत क अस्त्रावः. ७. चक्रियया वि° अ°. ८-८. ··· पुत्राः वि° अ°. ९-९. त्रुटितम् वि° अ°.

तस्या मरुतः आपथः सम्पुत्रत्वात्[1], तस्या ऊधः यत् यस्मिन् प्रयाणे वृष्टिं भवन्तो दुदुहन्ति। अपि-शब्दः समुच्चये। मत्[2] वा प्रयाणं 'भवतां स्तुतेः कर्तुर्वो'[3] निन्दितादतः शत्रुरूस्तस्य[4] इत्यमाय भवति हे रुद्रपुत्रकाः।[2] किं तदित्याह—त्रितम् इति। त्रितम् ऋषिं अरचितुमनुधावतो वृकाणां हननाय हे अहिंसिताः! ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये विंशो वर्गः' ॥

तान् वो॑ म॒हो म॒रुत॑ एव॒याव्नो॒ विष्णो॑रे॒षस्य॑ प्र॒भृ॒थे ह॑वामहे ।
हिर॑ण्यवर्णान् ककु॒हान् य॒तस्रु॑चो ब्रह्म॒ण्यन्तः॒ शंस्यं॒ राध॑ ईमहे ॥ ११ ॥

तान्। वः। म॒हः। म॒रुतः॑। ए॒व॒ऽयाव्नः॑। विष्णोः॑। ए॒षस्य॑। प्र॒ऽभृ॒थे। ह॒वा॒म॒हे॒।
हिर॑ण्यऽवर्णान्। क॒कु॒हान्। य॒तऽस्रु॑चः। ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑। शंस्य॑म्। राधः॑। ई॒म॒हे॒ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० "तान् वः महतः" महतः एवं गच्छतो यज्ञस्याद्रेष्टपितुर्वृतमानस्य हविषः सम्भरणात्परम् हवामहे। हिरण्यवर्णान् उच्छ्रितान् उद्यतस्रुचः वयं स्तुतिं "वेच्छन्तः शंसनीयं धनं याचामहे" ॥ ११ ॥

ते द॒शग्वाः॑ प्रथ॒मा य॒ज्ञमू॑हिरे॒ ते नो॑ हिन्वन्तू॒षसो॒ व्यु॑ष्टिषु ।
उ॒षा न रा॒मीर॑रु॒णैरपो॑र्णुते म॒हो ज्योति॑षा शुच॒ता गोअ॑र्णसा ॥ १२ ॥

ते। द॒श॒ऽग्वाः। प्र॒थ॒माः। य॒ज्ञम्। ऊ॒हि॒रे॒। ते। नः॒। हि॒न्व॒न्तु॒। उ॒षसः॑। विऽउ॑ष्टिषु।
उ॒षाः। न। रा॒मीः। अ॒रु॒णैः। अप॑। ऊ॒र्णु॒ते॒। म॒हः। ज्योति॑षा। शु॒च॒ता। गोऽअ॑र्णसा ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ते मरुतो दर्शनीयगमनाः(?) प्रथममेव यज्ञम् वहन्ति। ते अस्मान् प्रेरयन्तु कार्येषु उषसः व्युच्छनेषु। उषाः[5] इव रात्रीः अरुणैः 'महानादित्यः ज्योतिषा'[6] दीप्यमानेन गमकस्रोतसा रात्रीः[7] "अप ऊर्णुते"[8]। "सम्प्रति रात्रिर्गता"[9] इत्यर्थः ॥ १२ ॥

ते क्षो॒णीभि॑ररु॒णेभि॒र्नाञ्जिभी॑ रु॒द्रा ऋ॒तस्य॒ सद॑नेषु वावृधुः ।
नि॒मेघ॑माना॒ अत्ये॑न॒ पाज॑सा सुश्च॒न्द्रं वर्णं॑ दधिरे सु॒पेश॑सम् ॥ १३ ॥

ते। क्षो॒णीभिः॑। अ॒रु॒णेभिः॑। न। अ॒ञ्जिऽभिः॑। रु॒द्राः। ऋ॒तस्य॑। सद॑नेषु। व॒वृ॒धुः॒।
नि॒ऽमेघ॑मानाः। अत्ये॑न। पाज॑सा। सु॒ऽच॒न्द्रम्। वर्ण॑म्। द॒धि॒रे॒। सु॒ऽपेश॑सम् ॥ १३ ॥

1. °मात् तथा मध्ये अ[1]. 2. नास्ति वि[1] अपं. 3-3. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. 4. तादृशत्र्[3] अपं. 5. °पुत्राः वि[1]. 6-6. नास्ति मूको. 7-7. नास्ति वि[1] अ[1]. 8. उषा क. 9-9. त्रुटितम् वि[1]; नास्ति अ[1]. 10. रोऽक्तिः वि[1] अ[1]; रात्रिः वि[1] द अपं. 11-11. अपोर्णुते मूको. 12-12. नास्ति वि[1].

वेङ्कट० ते मरुतः आरोचमानैः [1]आत्मीयैः †आभरणैरिव दीप्तैः†[1] सह[2] रुद्रपुत्रा उदकस्य स्थानेषु अन्तरिक्षेषु वावृधुः । निरतं सिञ्चन्तः सन्ततगमनेन बलेन सुकान्तम् वर्णम् धारयन्ति [2]शोभन-पुष्टिकमिति[3] ॥ १३ ॥

ताँ इयानो महि वरूथमूतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।
त्रितो न यान् पञ्च होतॄनभिष्टय आववर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

तान् । इयानः । महि । वरूथम् । ऊतये । उप । घ । इत् । एना । नमसा । गृणीमसि ।
त्रितः । न । यान् । पञ्च । होतॄन् । अभिष्टये । आऽववर्तत् । अवरान् । चक्रिया । अवसे ॥१४॥

वेङ्कट० तान् अभिगच्छन् महद् वारकं लभते रक्षणार्थम् । तथा सति वयं चानेन नमस्कारेण ह तान् उप[4] स्तुमः । यो मनुष्यः त्रितः इव कूपपतितः यान् इमान् [4]पञ्च मरुतोऽभिलषितसिद्ध्यर्थम् † आत्माभिमुखान्[4] रक्षणाय चक्रिया आयुधेन सहाऽऽवर्तयति । स तान् इयानः इति सम्बन्धः । पञ्च प्राणाः पुरुषप्रेरणात् होतार उच्यन्त इति । 'मरुतः प्रसौतिन्द्रं [5]बलेन' (तैआ २,१८,१) इति ब्राह्मणमिति†[5] ॥ १४ ॥

यया रध्रं पारयथात्यंहो यया निदो मुञ्चथ वन्दितारम् ।
अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो षु वाश्रेव सुमतिर्जिगातु ॥ १५ ॥

यया । रध्रम् । पारयथ । अति । अंहः । यया । निदः । मुञ्चथ । वन्दितारम् ।
अर्वाची । सा । मरुतः । या । वः । ऊतिः । ओ इति । सु । वाश्राऽइव । सुऽमतिः । जिगातु ॥१५॥

वेङ्कट० यया आराधकम् अंहः अति पारयथ, यया च[6] शत्रोः मुञ्चथ[7] स्तोतारम्, हे मरुतः ! सा अस्मदभिमुखी भवतु या युष्माकं स्वभूता ऊतिः । निर्गच्छतु सुष्ठु धेनुरिव सुमतिः[8] ॥ १५ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः[8] ॥

[३५]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
अपांनपाद् देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।
अपां नपादाशुहेमा कुवित् स सुपेशसस्करति जोषिषद्धि ॥ १ ॥

१-१. °ल्मी···सं° वि³. †-† त्रुटितम् अ¹. २-२ शोभन··· वि¹ अ¹. ३. नास्ति मूको. ४-४. °प्त···भिमुखान् वि¹ अ¹. † °तिन्द्रं वि¹ क. ५-५. नास्ति वि¹ अ¹. † नास्ति वि¹ क सर्वे. ६. नास्ति वि¹ अ¹. ७. नास्ति वि² अ¹ क्षपे. ८-८. नास्ति मूको.

उप । ईम् । असृक्षि । वाजऽयुः । वचस्याम् । चनः । दधीत । नाद्यः । गिरः । मे ।
अपाम् । नपात् । आशुऽहेमा । कुवित् । सः । सुऽपेशसः । करति । जोषिषत् । हि ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'मध्यमस्थानपठितोऽग्निरपां नपादिति'। उप एनं सृजामि[1] अन्नमिच्छन् स्तुतीच्छाम्। मम[1] दधातु स्तुतीश्च नादेयः। सः अपाम् पुत्रो यजमानेषु बहुः शीघ्रं गन्ता भवति, सुरूपांश्च 'करोति, सेवते हि स्तोतॄन् इति' ॥ १ ॥

इमं स्वस्मै हृद आ सुतष्टं मन्त्रं वोचेम कुविदस्य वेदत् ।
अपां नपादसुर्यस्य मह्ना विश्वान्यर्यो भुवना जजान ॥ २ ॥

इमम् । सु । अस्मै । हृदः । आ । सुऽतष्टम् । मन्त्रम् । वोचेम । कुवित् । अस्य । वेदत् ।
अपाम् । नपात् । असुर्यस्य । मह्ना । विश्वानि । अर्यः । भुवना । जजान ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम्[2] मन्त्रम् मनीषाद् हृदयात् सुष्टु तष्टम् सु[3] आ[3] वोचेम अस्मै बहु। इमं मन्त्रम् उच्यमानम् अयं वेत्ति हि। सोऽयमसुरहननिमित्तस्य बलस्य महत्त्वेन विश्वानि भुवनानि 'जनयितुं स्वामी'[4] ॥ २ ॥

समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पृणन्ति ।
तमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपां नपातं परि तस्थुरापः ॥ ३ ॥

सम् । अन्याः । यन्ति । उप । यन्ति । अन्याः । समानम् । ऊर्वम् । नद्यः । पृणन्ति ।
तम् । ऊँ इति । शुचिम् । शुचयः । दीदिऽवांसम् । अपाम् । नपातम् । परि । तस्थुः । आपः ॥

वेङ्कट० काश्चिन्महानद्यः[5] स्वरूपेण सङ्गच्छन्ते ऊर्वेण, अथ अन्याः क्षुद्रनद्यो महानदीभिः सङ्गताः उपगच्छन्ति। ताः सर्वा नदीनाम् 'साधारणमिमम् ऊर्वं'[6] पूरयन्ति। तम् एव शुचिम् दीप्तं निर्मलाः अपाम् नपातम् परितः तिष्ठन्ति आपः ॥ ३ ॥

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि यन्त्यापः ।
स शुक्रेभिः शिक्वभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥

तम् । अस्मेराः । युवतयः । युवानम् । मर्मृज्यमानाः । परि । यन्ति । आपः ।
सः । शुक्रेभिः । शिक्वऽभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदाय । अनिध्मः । घृतऽनिर्निक् । अप्ऽसु ॥

१-१. सुदितम् वि[1] अ[1]. २. °वानि वि[1] वर्ध. ३. नास्ति मूको. ४-४. करो ··· वि[1]; करोति ··· अ[1]. ५. सुदितम् वि[1] अ[1]. ६-६. जन ··· वि[1] अ[1]. ७. नया वि[1]. ८-८. असाधारणमिमम् ऊर्वं मूको.

वेङ्कट० स्मेरमुखा युवतयो भवन्ति, 'प्रसादवत्यः काश्चित्' युवतयः युवानम् अस्मन्तं परिचरन्त्यः परितः यन्ति आपः। सः 'दीप्तैस्तेजोभिः धनयुक्तम् अस्माकम्' दीप्यते काष्ठरहितः' तेजसा-क्षरद्रूपः' उदकेषु ॥ ४ ॥

अस्मै तिस्रो अव्यथ्याय नारीर्देवाय देवीर्दिधिषन्त्यन्नम् ।
कृता इवोप हि प्रसर्स्रे अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनाम् ॥ ५ ॥

अस्मै । तिस्रः । अव्यथ्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिषन्ति । अन्नम् ।
कृताःऽइव । उप । हि । प्रऽसर्स्रे । अप्ऽसु । सः । पीयूषम् । धयति । पूर्वऽसूनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० व्यथिर्हिंसाकर्मा। अव्यथनीयाय अस्मै देवाय इळा सरस्वती भारती च 'तिस्रः देव्यो धारयन्ति अन्नम्'। नार्यो जनयित्र्य इव' पुत्रे उपससार अप्सु। सः' पीयूषम् सारं पिबति पूर्वसूनाम्', पूर्वं या पुत्रम् अजनयन्निति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्द्रुहो रिषः संपृचः पाहि सूरीन् ।
आमासु पूर्षु परो अप्रमृष्यं नारातयो वि नशन्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । द्रुहः । रिषः । सम्ऽपृचः । पाहि । सूरीन् ।
आमासु । पूःऽसु । परः । अप्रऽमृष्यम् । न । अरातयः । वि । नशन् । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'अप्सुयोनिर्वा अश्वः' (तैसा २, ८, ४, ३) इति ब्राह्मणम्। 'अस्माद् अश्वोऽजायत'। 'स्वः' (निघ १, १२) इत्युदकनाम। अस्य उदकस्य' च अस्मादेव जन्म। स त्वं द्रोग्धॄन् विनाशयितॄंश्च सम्पर्कात् स्तोतॄन् रक्ष। आर्द्रासु पूरयित्रीषु नदीषु परः ''अप्रमर्षं त्वाम् अनभिभवनीयमुग्रं तेजो' विसृजति। न अस्मान् अरातयः व्याप्नुवन्तु, न च रक्षांसि ॥ ६ ॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमत्ति ।
सो अपां नपादूर्जयन्नप्स्व१न्तर्वसुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । सुऽदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधाम् । पीपाय । सुऽभु । अन्नम् । अत्ति ।
सः । अपाम् । नपात् । ऊर्जयन् । अप्ऽसु । अन्तः । वसुऽदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि' वर्ष. २-२. त्रुटितम् वि' अ'. ३. °रचितम् मूको. ४. तेजसाऽऽव° व वर्ष. ५-५. त्रुटितम् वि' अ'. ६. °जनितारिव मूको. ७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति मूको. ९-९. अस्मा...विसृजन्तोदकस्य वि' अ'. १०-१०. °र्षा ... वि' अ'.

वेङ्कट० स्वे गृहे सुदोहा यस्य धेनुः नदी स्वधाम् आप्याययति[1], स शोभनमन्नम् अन्नम् अत्ति[2]। [3]सः अयम् अपाम् नपात् अप्सु अन्तः[3] बलं कुर्वन् वसुदानाय परिचरते दीप्यते ॥ ७ ॥

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस्र उर्विया विभाति ।
वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अप्ऽसु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतऽवा । अजस्रः । उर्विया । विऽभाति ।
वयाः । इत् । अन्या । भुवनानि । अस्य । प्र । जायन्ते । वीरुधः । च । प्रऽजाभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः अप्सु अन्तः निर्मलेन देवार्हेण तेजसा यज्ञवान् नित्यः उरुः विभाति । अस्यापां नप्तुः [4]शाखाः एव अन्यानि भूतानि । किं च[4] अस्य प्रसादात् ओषधयः[5] प्रजायमानैः पुष्पफलैः प्र जायन्ते इति ॥ ८ ॥

अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।
तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यह्वीः ॥ ९ ॥

अपाम् । नपात् । आ । हि । अस्थात् । उपऽस्थम् । जिह्मानाम् । ऊर्ध्वः । विऽद्युतम् । वसानः ।
तस्य । ज्येष्ठम् । महिमानम् । वहन्तीः । हिरण्यऽवर्णाः । परि । यन्ति । यह्वीः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपाम् नपात् [6]आ तिष्ठति[6] अपाम् उपस्थम् तिर्यग् गच्छन्तीनां मध्ये स्वयम् ऊर्ध्वः दीप्तिमाच्छादयन् । तस्य प्रशस्यतमं तेजो वहन्त्यः हिरण्यवर्णाः[7] नद्यः परितो गच्छन्ति महत्यः ॥ ९ ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपात् सेदु हिरण्यवर्णः ।
हिरण्ययात् परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥ १० ॥

हिरण्यऽरूपः । सः । हिरण्यऽसंदृक् । अपाम् । नपात् । सः । इत् । ऊँ इति । हिरण्यऽवर्णः ।
हिरण्ययात् । परि । योनेः । निऽसद्य । हिरण्यऽदाः । ददति । अन्नम् । अस्मै ॥ १० ॥

वेङ्कट० हिरण्मयाङ्गो हिरण्मयसन्दर्शनः[8] सः[9] अयम् अपाम्[9] नपात् । तथा 'सः एव' हिरण्यवर्णः । तस्य योनिश्च हिरण्मयः, तस्माद् आगत्येह निषद्य हिरण्यस्य दाता अस्मै यजमानाय अन्नम् प्रयच्छति ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः' ॥

---

१. नाप्याययति अ वि. २. °ति त्वन्नम् वि; अत्तुद वि अ. ३-३. कुटिलम् वि अ. ४-४. शाखाः...च वि; शा...च अ. ५. °धः वि अ. ६-६. आऽतिष्ठति वि; अभिति अ. ७. नास्ति मूको. ८. °नमङ्गदर्शनो वि. ९-९. नास्ति मूको.

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नप्तुरपाम् ।
यमिन्धते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥

तत् । अस्य । अनीकम् । उत । चारु । नाम । अपीच्यम् । वर्धते । नप्तुः । अपाम् ।
यम् । इन्धते । युवतयः । सम् । इत्था । हिरण्यऽवर्णम् । घृतम् । अन्नम् । अस्य ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य तेजः। 'तस्य रश्मयोऽनीकानि' (तैब्रा १,६,६,२) इति ब्राह्मणम्। अपि चास्य शोभनं नामान्तर्हितम् वर्धते अपां नप्तुः। तद् वेदविज्ञैरवगन्तव्यम्। यम् इत्थं नद्यः सम् इन्धते हिरण्यवर्णम्। अस्य उदकम् अन्नम्[1] भवति ॥ ११ ॥

अस्मै बहूनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
सं सानु मार्ज्मि दिधिषामि बिल्मैर्दधाम्यन्नैः परि वन्द ऋग्भिः ॥ १२ ॥

अस्मै । बहूनाम् । अवमाय । सख्ये । यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविःऽभिः ।
सम् । सानु । मार्ज्मि । दिधिषामि । बिल्मैः । दधामि । अन्नैः । परि । वन्दे । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अस्मै बहूनाम् 'अपि देवानाम्' अन्तिकतमाय। 'अग्निर्वै देवानामवमः' (ऐब्रा १,१) इति ब्राह्मणम्। सख्ये यज्ञैः परिचरेम नमस्कारेण हविर्भिः च। तस्य निधानार्थं समुच्छ्रितं धिष्ण्यम् सम् मार्ज्मि। बिल्मशब्द उपायवचनः। धारयामि चोपायैः, धारयामि च हविर्भिः। परि स्तौमि च मन्त्रैः ॥१२॥

स ईं वृषाजनयत् तासु गर्भं स ईं शिशुर्धयति तं रिहन्ति ।
सो अपां नपादनभिम्लातवर्णोऽन्यस्येवेह तन्वा विवेष ॥ १३ ॥

सः । ईम् । वृषा । अजनयत् । तासु । गर्भम् । सः । ईम् । शिशुः । धयति । तम् । रिहन्ति ।
सः । अपाम् । नपात् । अनभिम्लातऽवर्णः । अन्यस्यऽइव । इह । तन्वा । विवेष ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अग्निरेवैनं रेतसः वृषा अजनयत् ओषधीषु गर्भम्। अथौषधिवनस्पतिभ्यो[1] जातः सः वृषा ओषधीः शिशुः भूत्वा धयति। ताश्चैनं वत्समिव जिह्वया लिहन्ति। सः अयम् अपाम् पौत्रः अम्लानवर्णः[2] अन्यस्य इव शरीरेणास्मिँल्लोके आ विवेश[2] व्याप्तः[3] ॥ १३ ॥

अस्मिन् पदे परमे तस्थिवांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीदिवांसम् ।
आपो नप्त्रे घृतमन्नं वहन्तीः स्वयमत्कैः परि दीयन्ति यह्वीः ॥ १४ ॥

---

१. नास्ति वि[1] कपं. २-२. नास्ति वि[1]. ३. °पधी° वि[1]. ४. °स्मान° वि[1] अ[1] कपं.
५. °वेष्ट वि[1] अ[1]. ६. व्याप्त वि[1] अ[1].

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्थिऽवांसम् । अध्वस्मऽभिः । विश्वहा । दीदिऽवांसम् ।
आपः । नप्त्रे । घृतम् । अन्नम् । वहन्तीः । स्वयम् । अत्कैः । परि । दीयन्ति । यह्वीः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अस्मिन्[1] परमे पदे तस्थिवांसम् अन्तरिक्षे अध्वस्मभिर्ध्वस्तेजोभिः सदा दीप्यमानम् स्वयम् एवात्कैः आपः परितो यन्ति महत्यस्तस्मा अपांनपातेऽन्नभूतम् घृतम् वहन्त्यः ॥ १४ ॥

अयांसमग्ने सुक्षितिं जनायायांसमु मघवद्भ्यः सुवृक्तिम् ।
विश्वं तद् भद्रं यदवन्ति देवा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

अयांसम् । अग्ने । सुऽक्षितिम् । जनाय । अयांसम् । ऊँ इति । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवृक्तिम् ।
विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वामहं शोभननिवासं जनार्थम्[2] अयासम्, तथा अयासम् इव हविष्मद्भ्यः शोभनस्तुतिमिति ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[3] ॥

[३६]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । ऋतवो देवाश्च देवता (प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च, द्वितीयाया मरुतो माधवश्च, तृतीयायाः त्वष्टा शुक्रश्च, चतुर्थ्याः अग्निः शुचिश्च, पञ्चम्या इन्द्रो नभश्च, षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्यश्च) ।
जगती छन्दः[1] ।

तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ट गा अपोऽधुक्षन्त्सीमविभिरद्रिभिर्नरः ।
पिबेन्द्र स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥ १ ॥

तुभ्यम् । हिन्वानः । वसिष्ट । गाः । अपः । अधुक्षन् । सीम् । अविऽभिः । अद्रिऽभिः । नरः ।
पिब । इन्द्र । स्वाहा । प्रऽहुतम् । वषट्ऽकृतम् । होत्रात् । आ । सोमम् । प्रथमः । यः । ईशिषे ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्र! तुभ्यम्[4] प्रेरयामीति मन्त्रीः अपः गृहीत्वा वासयति । अथ आसतेव ऋत्विजस्ताः परिगृह्य अविभिः दशापवित्रैः ग्रावभिश्च सोमं दुहन्ति । तं हुतम् वषट्कृतम् सोमम् इन्द्र! त्वम् पिब, तथा मम इत्वा आगाह होतुः सकाशात् सोमम् प्रथमः[5] यः त्वम् ईशिषे सोमपानस्येति ॥ १ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. जना[3] मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. तुभ्यम् इन्द्र अ[1].
५. प्रथमेव वि[1] अ[1].

यज्ञैः संमिश्लाः पृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्छुभ्रासो अञ्जिषु प्रिया उत ।
आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥ २ ॥

यज्ञैः । सम्ऽमिश्लाः । पृषतीभिः । ऋष्टिऽभिः । यामन् । शुभ्रासः । अञ्जिषु । प्रियाः । उत ।
आऽसद्य । बर्हिः । भरतस्य । सूनवः । पोत्रात् । आ । सोमम् । पिबत । दिवः । नरः ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'हविर्भिः यज्ञैः सार्धं संयुक्ताः आगमनवेलायां सौमायुक्ताः अपि आऽऽभरणेषु प्रियाः ते यूयम्' हे आदित्यस्य सूनवः मरुतः! अस्मिन् बर्हिषि आसद्य पोतुराहूय सोमम् पिबत दिवः नेतारः! ॥ २ ॥

अमेव नः सुहवा आ हि गन्तन नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन ।
अथा मन्दस्व जुजुषाणो अन्धसस्त्वष्टर्देवेभिर्जनिभिः सुमद्गणः ॥ ३ ॥

अमाऽइव । नः । सुऽहवाः । आ । हि । गन्तन । नि । बर्हिषि । सदतन । रणिष्टन ।
अथ । मन्दस्व । जुजुषाणः । अन्धसः । त्वष्टः । देवेभिः । जनिऽभिः । सुमत्ऽगणः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'हे देवपत्न्यः! गृहमागता इव स्वाह्वानाः! अस्मान् आ गच्छत'। आगत्य चास्मिन् बर्हिषि निषीदत रमध्वं च । अथ 'गासु आगतासु' त्वं च हे त्वष्टः! सोमेन तृप्यस्व सम्प्रीयमाणो देवैस्तेषां जायाभिश्च शोभनगणः ॥ ३ ॥

आ वक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चोशन्होतर्नि षदा योनिषु त्रिषु ।
प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिबाग्नीध्रात्तव भागस्य तृप्णुहि ॥ ४ ॥

आ । वक्षि । देवान् । इह । विप्र । यक्षि । च । उशन् । होतः । नि । सद । योनिषु । त्रिषु ।
प्रति । वीहि । प्रऽस्थितम् । सोम्यम् । मधु । पिब । आग्नीध्रात् । तव । भागस्य । तृप्णुहि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अग्ने विप्र! देवान् इह आ वह' यज च तान् कामयमानः । होतः! निषीद च गार्हपत्यादिषु स्थानेषु । प्रति कामय प्रस्थितम् सोममयम् मधु, पिब च आग्नीध्रात् । स्वकीयेन भागेन तृप्यस्व ॥ ४ ॥

एष स्य ते तन्वो नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि बाह्वोर्हितः ।
तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपत्पिब ॥ ५ ॥

एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः । ओजः । प्रऽदिवि । बाह्वोः । हितः ।
तुभ्यम् । सुतः । मघऽवन् । तुभ्यम् । आऽभृतः । त्वम् । अस्य । ब्राह्मणात् । आ । तृपत् । पिब ॥ ५ ॥

१-१. ...युक्ता वि' अ'. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि' कपे. ४-४. त्रुटितम् अ'. † नास्ति वि'. ५-५. त्रुटितम् वि' अ'. ६. नास्ति अ'. ७. 'दव मूको. ८. अथ त' वि' अ'. ९-९. स्वागताः वि' अ' कपे. १०-१०. वह अ'; आवह वि'. ११. -कामयम् वि'; कामय वि' अ'. १२. प्रस्थितं प्रस्थितम् वि'.

वेङ्कट० ननु 'मनो यस्य नृन् वा नमयति स नृम्ण इत्युच्यते'। हे इन्द्र! सोऽयं सोमः तव शरीरस्य वर्धनः। यथा पुराणं त्वयि बाह्वोः सहस्करः ओजस्करश्च अभिहितः। सोऽयम् नृम्णम् हुतः मघवन्! तथा नृम्णम् एव सम्भृतः। त्वम् इमं ब्राह्मणाच्छंसिनो यागात् तृप्यन् पिब इति ॥ ५ ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्व्या अनु ।
अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुषेथाम् । यज्ञम् । बोधतम् । हवस्य । मे । सत्तः । होता । निऽविदः । पूर्व्याः । अनु ।
अच्छ । राजाना । नमः । एति । आऽवृतम् । प्रऽशास्त्रात् । आ । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे मित्रावरुणौ! सेवेथाम् यज्ञम्, बुध्यतम्[2] च मदीयस्य आह्वानस्य। निषण्णः होता वाचः पूर्व्याः लक्षीकृत्य। यज्ञार्थं युवां सोमाख्यम् अन्नम् अच्छ एति। अध्वर्युणा अभिमुख्येन हुतं मैत्रावरुणात् आ पिबतम् सोममयम् मधु इति ॥ ६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः'[3] ॥

व्याख्यत् सप्तममध्यायं द्वितीयस्येति माधवः ।
गोविन्दो यस्य तनयो ज्येष्ठः पुत्रश्च वेङ्कटः ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ।

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

१-१. नृदितम् वि॰ अ॰. २. बुध्येथाम् ऊ प्रस्तावः ३-३. नास्ति मूको.

अथ द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः

वेङ्कट०

'मन्दस्व होत्रात्' इत्यादौ व्याचिख्यासति माधवः ।
दर्शयन्नात्मनेपदप्रयुक्तं भेदमादितः[१] ॥ १ ॥

किमत्र कारणं ब्रूहि धातवोऽमी त्रयःस्थिताः ।
परस्मैपदिनः केचिदात्मनेपदिनोऽपरे ॥ २ ॥

आत्मनेपदमेवैषु दृश्यते भावकर्मणोः[३] ।
उदाहरणमेतेषां बहुत्वान्न प्रदर्श्यते[३] ॥ ३ ॥

वदन्ति तत्र कवयः स्वभावादिह केचन ।
अभिसंयन्ति[४] कर्तारम् 'अग्निमीळे पुरोहितम्'[५] ॥ ४ ॥

फलं स्तुतेः[६] स्वभावेन कर्तारमुपगच्छति ।
अन्यार्थत्वे स्तुतेर्यज्ञात्[७] प्रतिपाद्यमिति स्थितिः ॥ ५ ॥

आत्मनेपदिनस्ते स्युः परस्मैपदिनोऽपरे ।
ईक्षतेः पश्यतेश्चापि भेदः सूक्ष्मोऽस्ति कश्चन ॥ ६ ॥

अभिसन्धाय कार्यार्थं दर्शनं विदुरीक्षणम् ।
'अवेक्षे सुप्रजास्त्वाय'[८] तत्राऽऽहुरत्र[९] निदर्शनम् ॥ ७ ॥

नियमः पश्यतेर्नास्ति 'नराशंसं सुधृष्टमम्'[१०] ।
परस्मैपदी[११] पश्यतिरन्यस्त्वेवात्मनेपदी[१२] ॥ ८ ॥

भवन्ति चोभयविधाः 'प्राता रत्नं प्रातरित्वा'[१३] ।
'अञ्जन्ति त्वामध्वरे'[१४] च 'चित्रैरञ्जिभिर्वपुषे'[१५] ॥ ९ ॥

कर्तृगामिन्यपि फले न भवत्यात्मनेपदम् ।
अविवक्षयोपपदात्[१६] प्रतीतेश्च तथा क्वचित् ॥ १० ॥

आत्मनेपदमित्येषा संज्ञाऽर्थं दर्शयत्यमुम् ।
यदि[१७] प्रयोगकर्मा स्यात् आत्मने भाषत[१८] इति ॥ ११ ॥

१. भेद° वि° छर्स २. द्र. पा १,३,१२. ३. °दृश्यते वि° कर्ष. ४. 'संयन्ति अ° छ. ५. ऋ १,१,१. ६. स्तोः वि° कर्ष. ७. °तेर्यज्ञात् वि° अ°. ८. तै १,१,१०,३. ९. तदाहुः कर्ष. १०. ऋ १,१८,९. ११. °पदि वि° क कर्ष. १२. पश्यन्ति अ° वि° अ°. १३. ऋ १,१२५,१. १४. ऋ ३,८,१. १५. ऋ १,६४,४. १६. °पपादात् कर्ष. १७. यदि छ. १८. भाषत अ°.

अन्ये भेदमनाश्रित्य परोक्षादौ लुकादयः ।
प्रयुज्यन्ते यथा तद्वत् लकारश्चापि दृश्यते ॥ १२ ॥

वदन्ति वैयाकरणा इमं भेदमुपग्रहम् ।
स कार्ये दुर्भेदो भेदः स्पष्टं तेभ्योऽवधार्यताम् ॥ १३ ॥ इति

[३७]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
सविता देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ।

मन्दस्व होत्रादनु जोषमन्धसोऽध्वर्यवः स पूर्णां वष्ट्यासिचम् ।
तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिर्होत्रात् सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ १ ॥

मन्दस्व । होत्रात् । अनु । जोषम् । अन्धसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्णाम् । वष्टि । आऽसिचम् ।
तस्मै । एतम् । भरत । तत्ऽवशः । ददिः । होत्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥

वेङ्कट० गृत्समदः । यथाकामम् होत्रात्[3] सोमेन तृप्यस्व । हे अध्वर्यवः! द्रविणोदाः पूर्णाम् आसिचम् सिञ्चतेः,[4] स्रुचम्[5] कामयते । अतः च तस्मै एतम् सोमम् भरत । तत्कामोऽयं दानशीलो द्रविणोदाः । [6]हे द्रविणोदः ![6] होतुः सोमम् ऋतुभिः सह पिब ॥ १ ॥

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददिर्यो नाम पत्यते ।
अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोत्रात् सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ २ ॥

यम् । ऊँ इति । पूर्वम् । अहुवे । तम् । इदम् । हुवे । सः । इत् । ऊँ इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते ।
अध्वर्युऽभिः । प्रऽस्थितम् । सोम्यम् । मधु । पोत्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥२॥

वेङ्कट० यम् एव पूर्वम् आहूतवान्, तम् इदानीमाह्वयामि । सः एव ह्वातव्यः[7] दाता, '[8]यः नाम[8] ईश्वरो भवति[9] सर्वस्य । 'सोम्यम् मधु' अध्वर्युभिः सह प्रस्थितम् इति ॥ २ ॥

मेद्यन्तु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन् वीळयस्वा वनस्पते ।
आयूया धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात् सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ ३ ॥

---

१. ठगा क. २-२. नास्ति मूको. ३. होता वि॰ अपे. ४. °ते वि॰ अपे. ५. सु वि॰ अ॰; सुवं वि॰ अपे. ६-६. नास्ति वि॰ अपे. ७. आह्वा॰ वि॰. ८-८. योऽयम् वि॰ अ॰ अपे. ९. °ति वि॰ अ॰ अपे.

मेद्यन्तु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिषण्यन् । वीळयस्व । वनस्पते ।
आऽयूय । धृष्णो इति । अभिऽगूर्य । त्वम् । नेष्ट्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥३॥

वेङ्कट० सुहिता मेद्यन्तु ते वह्नयः वोळ्हारोऽश्वाः यैरश्वैर्गच्छसि । अहिंसन् स्तम्भय, अत्र यास्कः— 'दृढीभव आयूय धृष्णो' अभिगूर्य त्वं नेष्ट्रात्, धिष्ण्यात्' (८,३) इति, वनानां पते! आक्रोड्य' हे धृष्णो! सोमम् पिब अभिगूर्य' । अभिगोरणम् आत्माभिमुखं नयनमिति ॥ ३ ॥

अपाद्धोत्रादुत पोत्रादमत्तोत नेष्ट्रादजुषत प्रयो हितम् ।
तुरीयं पात्रममृक्तममर्त्यं द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः ॥ ४ ॥

अपात् । होत्रात् । उत । पोत्रात् । अमत्त । उत । नेष्ट्रात् । अजुषत । प्रयः । हितम् ।
तुरीयम् । पात्रम् । अमृक्तम् । अमर्त्यम् । द्रविणःऽदाः । पिबतु । द्राविणःऽदसः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० होतुः सोमम् अपात् । अपि च पोतुः सोमेनामाद्यत् । अपि च नेष्टुरन्नं सेवितवान् निहितम् । अधुना चतुर्थम् पात्रम् अमर्त्यम्' [illegible] द्रविणोदाः पिबतु आत्मीयस्य सोमस्य' ॥ ४ ॥

अर्वाञ्चमद्य यय्यं नृवाहणं रथं युञ्जाथामिह वां विमोचनम् ।
पृङ्क्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं वाजिनीवसू ॥ ५ ॥

अर्वाञ्चम् । अद्य । यय्यम् । नृऽवाहनम् । रथम् । युञ्जाथाम् । इह । वाम् । विऽमोचनम् ।
पृङ्क्तम् । हवींषि । मधुना । आ । हि । कम् । गतम् । अथ । सोमम् । पिबतम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अस्मदभिमुखम् अद्य अश्वयन्तं यन्तं नेतॄर्युवयोर्वाहनम् रथम् युञ्जाथाम्, यो रथः वाम् इह विमोचयति । सम्पर्चयतम्' हवींषि सेवने' तदर्थं मदनीयेन मधुना सह आगच्छतम् । कम् इति पूरणम् । अथ सोमम् पिबतम् हे अन्नवसू अश्विनौ! ॥ ५ ॥

जोष्यग्ने समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिम् ।
विश्वेभिर्विश्वाँ ऋतुना वसो मह उशन्देवाँ उशतः पायया हविः ॥ ६ ॥

जोषि । अग्ने । सम्ऽइधम् । जोषि । आऽहुतिम् । जोषि । ब्रह्म । जन्यम् । जोषि । सुऽस्तुतिम् ।
विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इति । महः । उशन् । देवान् । उशतः । पायय । हविः ॥६॥

१. °ष्णो त्वं पि° मू°. २. °सोम पि° मू°. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि° कर्ध.
५. °र्च° कर्ध. ६. °तम पि° कर्ध.

वेङ्कट० उपस्थ ओ। सांनिध्यादिकम्, तमभवमुखकम्। सर्वैर्ऋतुभिः सह सर्वान् हे वासयितः! महतः कामयमानान् देवान् कामयमानः सोमम् पायय ॥ ६ ॥

¹इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये प्रथमो वर्गः¹ ॥

[३८]

¹गृत्समदो आर्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । सविता देवता । त्रिष्टुप् छन्दः¹ ।

उदु ष्य देवः सविता सवाय शश्वत्तमं तदपा वह्निरस्थात् ।
नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद् वीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । देवः । सविता । सवाय । शश्वत्ऽतमम् । तत्ऽअपाः । वह्निः । अस्थात् ।
नूनम् । देवेभ्यः । वि । हि । धाति । रत्नम् । अथ । आ । अभजत् । वीतिऽहोत्रम् । स्वस्तौ ॥ १ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठति अयम् देवः² सविता सर्वेषां प्रसवाय नित्यं तत्कर्मा वोढा । नूनम् सः³ देवेभ्यः रमणीयं धनं वि दधाति । तथा वियज्ञं च यजमानम् अविनाशे प्रापयति ॥ १ ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।
आपश्चिदस्य व्रत आ निमृग्रा अयं चिद् वातो रमते परिज्मन् ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा । पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।
आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निऽमृग्राः । अयम् । चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० विश्वस्य स्वकार्येषु क्षिप्रत्वाय देवः ऊर्ध्वः⁴ प्र सारयति ⁵बाहू पृथुपाणिः । आपः चित् अस्य कर्माणि आ †निमर्त्याः निमृज्यन्ते†⁵ शुद्धिलक्षणाः । अयम् वातः च परितो गन्तरि सवितरि रमते ॥ २ ॥

आशुभिश्चिद् यान् वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।
अह्यर्षूणां चिन्न्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्यागात् ॥ ३ ॥

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनम् । अरीरमत् । अतमानम् । चित् । एतोः ।
अह्यर्षूणाम् । चित् । नि । अयान् । अविष्याम् । अनु । व्रतम् । सवितुः । मोकी । आ । अगात् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आशुभिः अश्वैः सम्प्रति अस्तमनवेलायाम् यान् वि मुञ्चति । नूनम्⁶ रमयति⁷ गच्छन्तं

१-१. नास्ति मूको. २. देव्यः मूको. ३-३. नास्ति वि॰ अ॰ ४. ॰र्ध्वम् वि॰ अ॰ द. ५-५. ॰हू...मृज्य॰ वि॰ अ॰ †-† निमिण्वानि मू॰ वि॰ ल लपं. ६. नास्ति वि॰ अ॰ लपं ७. उपरम॰ वि॰ लपं.

'व्याति पथि गमनात्'। आशूनाम्[^2] सर्वासां तेषाम् नि यमान् निर्गमनानि करोति प्राणिनां रक्षणीयां रात्रि प्रतीति गम्यते। सवितुः इदमस्तमयकर्म अनु रात्रिरागतेति ॥ ३ ॥

पुनः समव्यद् विततं वयन्ती मध्या कर्तोर्न्यधाच्छक्म धीरः ।
उत् संहायास्थाद् व्यृतूँरदर्धररमतिः सविता देव आगात् ॥ ४ ॥

पुनरिति । सम् । अव्यत् । विऽततम् । वयन्ती । मध्या । कर्तोः । नि । अधात् । शक्म । धीरः ।
उत् । सम्ऽहाय । अस्थात् । वि । ऋतून् । अदर्धः । अरमतिः । सविता । देवः । आ । अगात् ॥४॥

वेङ्कट० 'पुनः-शब्दो मध्यमवचनः, 'पुनर्निष्कृतो रथः दक्षिणा' (तै १,५,२,४) इति मध्यकाले[^3] प्रागेव वरणात् संस्कृत' इत्यर्थः। रश्मिजालम् विततम् वस्त्रम्[^4] वयन्ती तन्तुवायस्त्री मध्ये तद् सम् अव्यत् संवेष्टयति आदाय गृहे निधातुम्। तथा करणस्य मध्ये कर्म निदधे प्रातः करिष्यामीति धीरः[^6]। सोऽयं सविता रश्मिम् संहाय प्रातरुत्तिष्ठति, ऋतून् च विधारयति[^7] स्वागमनेन विवेचयति 'मासोऽयम् अर्धमासोऽयम्'[^8]। अनुपरमणः सविता देवः आ गच्छतु इति ॥ ४ ॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।
ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥ ५ ॥

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वम् । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रऽभवः । शोकः । अग्नेः ।
ज्येष्ठम् । माता । सूनवे । भागम् । आ । अधात् । अनु । अस्य । केतम् । इषितम् । सवित्रा ॥५॥

वेङ्कट० नाना वासान् वासरेषु[^9] प्रविशन् सर्वस् अन्नं हविर्लक्षणं प्रति [^10]"वि तिष्ठते"[^10] अग्नेः प्रभावतः शोकः दीप्तिः। सवितुर्दिनान्तेऽग्निमयं प्रविशतीत्यर्थः। अथ प्रातःसवनमग्निहोत्रात्मकम् भागम् रात्रिः पुत्रायाग्नये तस्याऽऽगमनज्ञानानन्तरम् आदधाति प्रेषितम् सवित्रा इति ॥ ५ ॥

[^11]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वितीयो वर्गः[^11] ।

समाववर्ति विष्ठितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभूत् ।
शश्वाँ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥ ६ ॥

सम्ऽआववर्ति । विऽस्थितः । जिगीषुः । विश्वेषाम् । कामः । चरताम् । अमा । अभूत् ।
शश्वान् । अपः । विऽकृतम् । हित्वी । आ । अगात् । अनु । व्रतम् । सवितुः । दैव्यस्य ॥६॥

1-1. नास्ति ख. 2. पुनः शब्दः वि[^1?] अ[^1] क; पुनः शब्द अर्ह भी वेणा दर्शने कर्प. 3-3. 'पुनर्निष्कृतो दक्षिणेऽध्यकाले वि[^1];···त्वो दक्षिणाऽध्यकाले वि[^3]; ... दक्षिणेऽध्यकाले ख; 'पुनर्निर्गतो दक्षिणेऽध्यकाले क कर्प. 4. संस्कृत कर्प. 5. नास्ति वि[^1] कर्प. 6. धीरः कर्प. 7. विदार' मूको. 8-8. 'सोऽतिसायम् वि[^1] कर्प. 9. वासेषु कर्प. 10-10. तिष्ठते वि[^3]. 11-11. नास्ति मूको.

वेङ्कट० समावर्तते शुचये अग्निश्चो होता । तथा सर्वेभ्यः एव अहमागनात् अतंगच्छति यथेतरि गृहे प्रति कामः भवति । 'अमा' (निघ ३,४) इति गृहनाम, तस्मिन्नमृत् काम इति । तथा तनूकरणस्य[1] कर्ता आध्वानं[2] तथा स्वाभिहुतं कर्म हित्वा आ गच्छति देवस्य सवितुः अस्तमयं प्रति ॥ ६ ॥

त्वया हितमप्यमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।
वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥

त्वया । हितम् । अप्यम् । अप्ऽसु । भागम् । धन्व । अनु । आ । मृगयसः । वि । तस्थुः ।
वनानि । विऽभ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वया हितम् आप्यम् भागम् अन्तरिक्षे निरुदकां भूमिम् अनु मृगयमाणा मनुष्याः आ[3] वि[3] तिष्ठन्ति । तथाऽरण्यानि पक्षिभ्यः आवासाय भवन्ति उदकवर्जितानि । न केचिद् अस्य तान्यानि देवस्य सवितुः[4] कर्माणि हिंसन्ति ॥ ७ ॥

याद्राध्यं१ं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः ।
विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुर्गात्स्थशो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

याद्ऽराध्यम् । वरुणः । योनिम् । अप्यम् । अनिऽशितम् । निऽमिषि । जर्भुराणः ।
विश्वः । मार्ताण्डः । व्रजम् । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः । जन्मानि । सविता । वि । आ । अकरित्यकः ॥

वेङ्कट० अन्तर्गच्छतां संराधनीयम् अप्सु भवम् वरुणः स्थानम् अतीक्ष्णे रात्रौ मनुष्याणां निमेषणदेशनाम् जर्भुराणः भवति । गच्छतीत्यर्थः । तथा सर्वो मार्तण्डः[5] पक्षी[6] पशुः च व्रजम् आ[7] गच्छति । सर्वाणि जातानि सविता स्थाने-स्थाने वि आ करोति स्वं-स्वं निलयं प्रति[8] आगमयति ॥ ८ ॥

न यस्येन्द्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न मिनन्ति रुद्रः ।
नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥

न । यस्य । इन्द्रः । वरुणः । न । मित्रः । व्रतम् । अर्यमा । न । मिनन्ति । रुद्रः ।
न । अरातयः । तम् । इदम् । स्वस्ति । हुवे । देवम् । सवितारम् । नमःऽभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति खर्ग. २. °रस्य वि°. ३. नाशा वि°. ४. नास्ति मूको. ५. °गो° वि° अ°. ६. पक्षीव वि° अ°. ७. प्रत्येव वि° खर्ग. ८. गम° वि° खर्ग.

भगं धियं वाजयन्तः पुरंधिं नराशंसो ग्नास्पतिर्नो अव्याः ।
आये वामस्य संगथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भगम् । धियम् । वाजयन्तः । पुरम्ऽधिम् । नराशंसः । ग्नाःपतिः । नः । अव्याः ।
आऽअये । वामस्य । सम्ऽगथे । रयीणाम् । प्रियाः । देवस्य । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥

वेङ्कट० ध्यातारं बहुप्रज्ञम् भगम् देवं बलिनं कुर्वन्तः[1] अग्निः त्वष्टा च अस्मान् रक्षतु । आभिमुख्येन गन्तव्ये धनानां श्रेष्ठस्य धनस्य सम्भजने स्याम वयम् देवस्य सवितुः प्रियाः इति ॥ १० ॥

अस्मभ्यं तद् दिवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात् ।
शं यत् स्तोतृभ्य आपये भवात्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥ ११ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । दिवः । अत्ऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया । दत्तम् । काम्यम् । राधः । आ । गात् ।
शम् । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । उरुऽशंसाय । सवितः । जरित्रे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्मभ्यम् तत् त्रिभ्यो लोकेभ्यः त्वया दत्तम् कमनीयं धनम् आगच्छतु । किं च तत् स्तोतृभ्यः यजमानाय च यत् शम् भवति तद् बहुस्तुतये मह्यम् सवितः! जरित्रे प्रयच्छ ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

[३९]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे गृध्रेव वृक्षं निधिमन्तमच्छ ।
ब्रह्माणेव विदथ उक्थशासा दूतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ १ ॥

ग्रावाणाऽइव । तत् । इत् । अर्थम् । जरेथे इति । गृध्राऽइव । वृक्षम् । निधिऽमन्तम् । अच्छ ।
ब्रह्माणाऽइव । विदथे । उक्थऽशासा । दूताऽइव । हव्या । जन्या । पुरुऽत्रा ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] यथा[2] दृषदुपले बीजं[3] चूर्णीकुरुतः, एवं[4] तदानीमेव शत्रुं जरयेथेः बधेच्छयः इति । यथा गृध्रौ वृक्षम् प्रत्यागच्छतः[5], एवं हविष्मन्तं प्रत्यागच्छथः, ब्राह्मणौ इव यज्ञे शस्त्राणां शंसितारौ शंसनमार्जिगरणयोः[6] कर्तारौ दूतौ इव पुरुत्रा जनपदेषु भवौ यजमानैराह्वातव्यौ इति ॥ १ ॥

१. "शौ नये तव वि[ ]" अ[ ] क्षपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि[ ] अ[ ].
५. नास्ति अ[ ]. ६. यत क्षपं. ७. गच्छथः क. ८. शंसेन प्र[ ] क.

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा सचेथे ।
मेने इव तन्वा३ शुम्भमाने दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

प्रातःऽयावाना । रथ्याऽइव । वीरा । अजाऽइव । यमा । वरम् । आ । सचेथे इति ॥
मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुम्भमाने इति । दम्पतीइवेति दम्पतीऽइव । क्रतुऽविदा । जनेषु ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] प्रातरेव गन्तारौ लौकिकौ कौ चित् रथिनौ इव वीरौ अजौ इव यमजातौ सुखदौ[2] पर्याप्तम् आ सचेथे स्त्रियौ इव शरीरेण शोभमाने दम्पती इव च सक्रतौ कर्मवन्तौ मनुष्येषु इति ॥२॥

शृङ्गेव नः प्रथमा गन्तमर्वाक्छफाविव जर्भुराणा तरोभिः ।
चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुस्राऽर्वाञ्चा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३ ॥

शृङ्गाऽइव । नः । प्रथमा । गन्तम् । अर्वाक् । शफौऽइव । जर्भुराणा । तरःऽभिः ।
चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तोः । उस्रा । अर्वाञ्चा । यातम् । रथ्याऽइव । शक्रा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![3] पशोः शृङ्गे इव 'अस्मदभिमुखम् आगच्छतम्' प्रथमम् एव शफाविव च तरणैः[4] पृथिवीं हरमाणौ[5]। मिथुनभूतौ चक्रवाकौ इव अहः प्रति हे उस्रवर्णौ! आगच्छतम् रथिनौ इव हे शक्तौ! ॥३॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।
श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४ ॥

नावाऽइव । नः । पारयतम् । युगाऽइव । नभ्याऽइव । नः । उपधीइवेत्युपधीऽइव प्रधी इवेति प्रधीऽइव ॥ श्वानाऽइव । नः । अरिषण्या । तनूनाम् । खृगलाऽइव । विऽस्रसः । पातम् । अस्मान् ॥४॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] नावा नदीम् इव अस्मान् पारयतम्। तथा युगौ इव नभ्यं[6] चक्रमध्यस्थं फलकम्, तस्मिन् फलके दारुमयी च उपधीयते स उपधिः, पार्श्वस्थे धनुराकारे प्रधी, एभिः सर्वैरिव पारयतम् इति। यथा श्वानौ अङ्गानि न[3] हिंसत्येवम् अस्माकम् तनूनाम् अहिंसकौ[7], खृगलं[8] तनुत्राणम् इत्याहुः, ते इव[9] विस्रंसनात्[10] अस्मान् रक्षतम् इति ॥ ४ ॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् ।
हस्ताविव तन्वे३ शंभविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. सुखदौ वि[1] अपं. ३-३. 'मुखे ना ग[0] वि[1] अ[1]. ४. तरणैः अपं. ५. ०माणा मूको. ६. नर्भ मूको. ७ अहिंसितौ वि[1] अपं. ८. खृगलं वि[1] अ[1]; खृगल अपं. ९. इव वि[1] अपं. १०. विस्रंसनात् अ.

वाताऽइव । अजुर्या । नद्याऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षीऽइव । चक्षुषा । आ । यातम् । अर्वाक् ।
हस्तौऽइव । तन्वे । शम्ऽभविष्ठा । पादाऽइव । नः । नयतम् । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] वाताविव अजरौ अस्मान्[2] आगच्छतम् । नदीभवा जलरीतिः इव तथा अक्षी इव मध्यस्थेन[3] तेजसा सह अस्मान्[2] आगच्छतम् । हस्ताविव शरीरस्य सुखस्य भावयितारौ पादौ इव अस्मान् नयतम् अभ्युदयं प्रति ॥ ५ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्थो वर्गः[1] ॥

ओष्ठाविव मध्वास्ने वदन्ता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।
नासेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठौऽइव । मधु । आस्ने । वदन्ता । स्तनौऽइव । पिप्यतम् । जीवसे । नः ।
नासाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौऽइव । सुऽश्रुता । भूतम् । अस्मे इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] यथा ओष्ठौ आस्ये[4] मधुपानसाधनावेवमिमौ च भवतः मनुष्याणाम् आस्याय मधुदानं वदन्ताविति अस्मान् स्तनाविव आप्याययतम्[7] जीवितुम् । नासिके इव अस्माकं[8] शरीरस्य रक्षितारौ भवतम्[9] । तथा कर्णाविव सुश्रवणौ भवतम् अस्माकमिति ॥ ६ ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि ।
इमा गिरो अश्विना युष्मयन्तीः क्ष्णोत्रेणेव स्वधितिं सं शिशीतम् ॥ ७ ॥

हस्ताऽइव । शक्तिम् । अभि । संददी इति सम्ऽददी । नः । क्षामेऽइव । नः । सम् । अजतम् । रजांसि ।
इमाः । गिरः । अश्विना । युष्मऽयन्तीः । क्ष्णोत्रेणऽइव । स्वऽधितिम् । सम् । शिशीतम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यथा हस्तौ[9] शक्तिम्[10] अभि संयच्छतम् । तथा द्यावापृथिवी इव अस्माकम् उदकानि प्रेरयतम्[11] । हे अश्विनौ! युवाम् इच्छन्तीः एताः स्तुतीः यथा तेजनसाधनेन शिलादिना स्वधितिम् तीक्ष्णीकरोति एवं संस्कुरुतम्[12] ॥ ७ ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।
तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. अस्मान् वि[1,3] अ[1] लपं; अस्मत् ह; अस्मदभिमुखे क प्रस्तावः. ३. मध्यमेन लपं. ४. अस्माकम् वि[2] अ[1]. ५-५. नास्ति मूको. ६. जस्य मूको. ७. °प्यायतम् मूको. ८. °तः वि[1,3] अ[1] ह; °तम् लपं. ९. नास्ति वि[1]. १०. नास्ति वि[1] अ[1]. ११. नास्ति लपं; °त वि[1,3] अ[1] ह. १२. नास्ति वि[1]; °तम् इति अ[1].

एतानि । वाम् । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमम् । गृत्सऽमदासः । अक्रन् ।
तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तानि[1] एतानि वचनानि युवयोः वर्धनानि इति द्वितीयान्वयः । ब्रह्म स्तोत्रं गृत्समदाः कृतवन्तः । तानि हे नरौ ! सेवमानौ आगच्छतम् इति ॥ ८ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चमो वर्गः[2] ॥

[४०]

[3]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
सोमापूषणौ देवता, षष्ठ्या अन्त्यार्धर्चस्य अदितिः । त्रिष्टुप् छन्दः[3] ।

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥ १ ॥

सोमापूषणा । जनना । रयीणाम् । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।
जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे सोमापूषणौ ! युवाम् एतेषां जनयितारौ जातौ सर्वस्य भुवनस्य[4] च गोपायितारौ कृतवन्तः[5] देवाः अमृतस्य उत्पत्तिस्थानम् ॥ १ ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।
आभ्यामिन्द्रः पक्वमामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्रियासु ॥ २ ॥

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषन्त । इमौ । तमांसि । गूहताम् । अजुष्टा ।
आभ्याम् । इन्द्रः । पक्वम् । आमासु । अन्तः । सोमापूषऽभ्याम् । जनत् । उस्रियासु ॥२॥

वेङ्कट० इमौ देवौ जायमानौ एव देवाः कार्यार्थमजुषन्त । तथैतौ तमांसि नाशितवन्तौ अपर्याप्तानि स्वतेजसा । आभ्याम् सोमापूषभ्याम्[5] इन्द्रः पक्वम् पयः आमासु गोषु अन्तः जनयति । सोमः ओषधीः जनयति पृथिव्या गोभ्यः इति ॥ २ ॥

सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम् ।
विषूवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति वि[?]. २-२. नास्ति मूको. ३. सर्वमुप० मूको. ४. °वन्तौ मूको. ५. नास्ति मूको.

सोमापूषणा । रजसः । विऽमानम् । सप्तऽचक्रम् । रथम् । अविश्वऽमिन्वम् ।
विषुऽवृतम् । मनसा । युज्यमानम् । तम् । जिन्वथः । वृषणा । पञ्चऽरश्मिम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे सोमापूषणौ! लोकस्य परिच्छेत्तारं[1] सप्तचक्रं संवत्सररथं[2] सर्वैः अपरिच्छिद्यमानं नानावर्तमानम् एताभ्याम्[3] मनसा एव प्रयुज्यमानम् तम् इन्वथ प्रीणयथः[4] हे वर्षितारौ! पञ्चर्तुरश्मिमिति ॥३॥

दिव्य१॒॑न्यः सद॑नं च॒क्र उ॒च्चा पृ॑थि॒व्याम॒न्यो अध्य॒न्तरि॑क्षे ।
ताव॒स्मभ्यं॑ पुरु॒वारं॑ पुरु॒क्षुं रा॒यस्पोषं॒ वि ष्य॑तां॒ नाभि॑म॒स्मे ॥ ४ ॥

दिवि । अ॒न्यः । सद॑नम् । च॒क्रे । उ॒च्चा । पृ॒थि॒व्याम् । अ॒न्यः । अधि॑ । अ॒न्तरि॑क्षे ।
तौ । अ॒स्मभ्य॑म् । पु॒रु॒ऽवार॑म् । पु॒रु॒ऽक्षुम् । रा॒यः । पोष॑म् । वि । स्य॒ता॒म् । नाभि॑म् । अ॒स्मे इति॑ ॥

वेङ्कट० तयोरेकः पूषा दिवि उच्चैः सदनम् चक्रे। अथ अन्यः सोमः ओषधिरूपेण पृथिव्याम् वर्तते, चन्द्ररूपेण अन्तरिक्षे। तौ इमौ अस्मभ्यम् बहूनां वरणीयं बहूनां कीर्तनीयं धनस्य पोषम् विमुञ्चतां नहनम् अस्माकम् इति ॥ ४ ॥

विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑ना ज॒जान॒ विश्व॑म॒न्यो अ॑भि॒चक्षा॑ण एति ।
सोमा॑पूषणा॒वव॑तं॒ धियं॑ मे यु॒वाभ्यां॒ विश्वाः॒ पृत॑ना जयेम ॥ ५ ॥

विश्वा॑नि । अ॒न्यः । भुव॑ना । ज॒जान॑ । विश्व॑म् । अ॒न्यः । अ॒भि॒ऽचक्षा॑णः । ए॒ति॒ ।
सोमा॑पूषणौ । अव॑तम् । धिय॑म् । मे॒ । यु॒वाभ्या॑म् । विश्वाः॑ । पृत॑नाः । ज॒येम॒ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तयोः पूषा सर्वाण्येव भुवनानि जनयति, अथ अन्यः चन्द्रमाः विश्वम् भुवनम् पश्यन् एति। अथ प्रत्यक्षः। सोमापूषणौ! रक्षतम् कर्म अस्मदीयम्। युवाभ्याम् सर्वाः एव पृतनाः जयेम इति ॥५॥

धियं॑ पू॒षा जि॑न्वतु विश्वमि॒न्वो र॒यिं सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु ।
अव॑तु दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा बृ॒हद् व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ ६ ॥

धिय॑म् । पू॒षा । जि॒न्व॒तु॒ । वि॒श्व॒म्ऽइ॒न्वः । र॒यिम् । सोमः॑ । र॒यि॒ऽपतिः॑ । द॒धा॒तु॒ ।
अव॑तु । दे॒वी । अदि॑तिः । अ॒न॒र्वा । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कर्म पूषा प्रीणयतु सर्वस्य माता। विदथे स्यामिति ॥ ६ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वर्गः[5] ॥

---

१. नास्ति वि' सपे. २. °सत्तरथं रथं वि'. ३. एव ताभ्याम् सपे. ४. प्रणयथ वि' अ'.
५-५. नास्ति मूको.

[४१]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः। प्रथमाद्वितीययोर्वायुर्देवता, तृतीयाया इन्द्रवायू, चतुर्थीपञ्चमीषष्ठीनां मित्रावरुणौ, सप्तम्यष्टमीनवमीनाम् अश्विनौ, दशम्येकादशीद्वादशीनामिन्द्रः, त्रयोदशीचतुर्दशीपञ्चदशीनाम् विश्वे देवाः, षोडशीसप्तदश्यष्टादशीनां सरस्वती, एकोनविंशीविंश्येकविंशीनां द्यावापृथिव्यौ हविर्धाने वा, एकोनविंश्यास्तृतीयपादस्य अग्निर्वा। गायत्री छन्दः, षोडशीसप्तदश्यौ अनुष्टुभौ, अष्टादशी बृहती[1]।

वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभिरा गहि। नियुत्वान्त्सोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति। ये। ते। सहस्रिणः। रथासः। तेभिः। आ। गहि॥ नियुत्वान्। सोमऽपीतये ॥१॥

वेङ्कट० हे वायो! ये[2] तव सहस्रसंख्याः रथाः तैः आगच्छ[3] नियुद्भिर्युक्तः सोमपानाय ॥ १ ॥

नियुत्वान्वायवा गह्ययं शुक्रो अयामि ते। गन्तासि सुन्वतो गृहम् ॥ २ ॥

नियुत्वान्। वायो इति। आ। गहि। अयम्। शुक्रः। अयामि। ते॥ गन्ता। असि। सुन्वतः। गृहम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे वायो! नियुद्भिर्युक्तः त्वमागच्छ। अयम् सोमः, तं[4] गमयामि तुभ्यम्। त्वं[5] हि यजमानस्य गृहम् गन्ता असि ॥ २ ॥

शुक्रस्याद्य गवाशिर इन्द्रवायू नियुत्वतः। आ यातं पिबतं नरा ॥ ३ ॥

शुक्रस्य। अद्य। गोऽआशिरः। इन्द्रवायू इति। नियुत्वतः॥ आ। यातम्। पिबतम्। नरा ॥३॥

वेङ्कट० शुक्रस्य[4] अद्य गोभिः श्रितस्य हे इन्द्रवायू! वायोः सम्बन्धिनः आगच्छतम् पिबतम् च ॥ ३ ॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा। ममेदिह श्रुतं हवम् ॥ ४ ॥

अयम्। वाम्। मित्रावरुणा। सुतः। सोमः। ऋतऽवृधा॥ मम। इत्। इह। श्रुतम्। हवम् ॥४

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ४ ॥

राजानावनभिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे। सहस्रस्थूण आसाते ॥ ५ ॥

राजानौ। अनभिऽद्रुहा। ध्रुवे। सदसि। उत्ऽतमे॥ सहस्रऽस्थूणे। आसाते इति ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि[१] अ[१]. ३. 'च्छसि वि[१] अ[१]. ४. तं वि[१] अर्पः त्वाम् वि[१] अ[१].
५. नास्ति वि[१].

वेङ्कट० विसदृश्याख्याता ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः'[1]।

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सचेते अनवह्वरम् ॥ ६ ॥

ता । सम्ऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या । दानुनः । पती इति ॥ सचेते इति । अनवऽह्वरम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तौ सम्राजौ घृतदोहनौ मित्रावरुणौ दानस्य स्वामिनौ सेवेते कर्मणोऽनपभ्रंशम्[2] ॥ ६ ॥

गोमदू षु नासत्याऽश्वावद् यातमश्विना । वर्ती रुद्रा नृपाय्यम् ॥ ७ ॥

गोऽमत् । ऊँ इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातम् । अश्विना ॥ वर्तिः । रुद्रा । नृऽपाय्यम् ॥

वेङ्कट० हे असत्यरहितौ अश्विनौ! गोमत् अश्ववत् च आयातं[3] मार्गेण युद्धे क्रूरकर्माणौ! नृभिः पातव्यं सोमम् ॥ ७ ॥

न यत् परो नान्तर आदधर्षद् वृषण्वसू । दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८ ॥

न । यत् । परः । न । अन्तरः । आऽदधर्षत् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥ दुःऽशंसः । मर्त्यः । रिपुः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'असातिः ज्ञातिर्वा'[4] यत् अभिभवितुम् न शक्नोति हे प्रदीयमानधनौ![5]। यच्च दुःशंसनः मर्त्यः रिपुः च न आधर्षति। उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ८ ॥

ता न आ वोळ्हमश्विना रयिं पिशङ्गसंदृशम् । धिष्ण्या वरिवोविदम् ॥ ९ ॥

ता । नः । आ । वोळ्हम् । अश्विना । रयिम् । पिशङ्गऽसन्दृशम् ॥ धिष्ण्या । वरिवःऽविदम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![6] तादृशम् रयिम् अस्मभ्यम् "आ वहतम्" पिशङ्गरूपम् हे स्तोत्रार्हौ! पूजायाः लम्भयितारम् ॥ ९ ॥

इन्द्रो अङ्ग महद् भयमभी षदप चुच्यवत् । स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १० ॥

इन्द्रः । अङ्ग । महत् । भयम् । अभि । सत् । अप । चुच्यवत् ॥ सः । हि । स्थिरः । विऽचर्षणिः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अङ्गेत्यप्रातिलोम्यं[7] द्योतयति क्षिप्रवचनम्[7]। इन्द्रः क्षिप्रम् महत् भयम् अभि भवति। अस्मिन् एके[8] वैयाकरणाः सकारमाचक्षते। तथा सति शत्रून् अपच्यावयतु[9] सः हि स्थिरः विद्रष्टा ॥ १० ॥

इन्द्रश्च मृळयाति नो न नः पश्चादघं नशत् । भद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. "भ्रंशं" अर्थ. ३. यातम् वि[1]. ४-४. नास्ति वि[2] अ[1]. ५. दीयमानधनौ लर्थ. ६. नास्ति अ[1]. ७-७. "(व)देते वि[2] अ[1]. ८. "च्यवत्" मूको. ९. "वनानः ल. १०. एके मूको. ११. अपिच्या" वि[2] अ[1].

इन्द्रः । च । मृळयाति । नः । न । नः । पश्चात् । अघम् । नशत् ॥ भद्रम् । भवाति । नः । पुरः ॥११॥

वेङ्कट० इन्द्रः चेदयम्[1] अस्मान् सुखयति, न ततः पश्चात् अस्मान् अघम्[2] प्राप्नोति, भद्रम् अस्माकम् पुरः भवति[3] ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्यायेऽष्टमो वर्गः' ॥

इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रून् विचर्षणिः ॥ १२ ॥

इन्द्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयम् । करत् ॥ जेता । शत्रून् । विऽचर्षणिः ॥१२॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[4] ॥ १२ ॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता म इमं हवम् । एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ १३ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमम् । हवम् ॥ आ । इदम् । बर्हिः । नि । सीदत ॥१३॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[4] ॥ १३ ॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः । एतं पिबत काम्यम् ॥ १४ ॥

तीव्रः । वः । मधुऽमान् । अयम् । शुनऽहोत्रेषु । मत्सरः ॥ एतम् । पिबत । काम्यम् ॥१४॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[4] ॥ १४ ॥

इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवम् ॥ १५ ॥

इन्द्रऽज्येष्ठाः । मरुत्ऽगणाः । देवासः । पूषऽरातयः ॥ विश्वे । मम । श्रुत । हवम् ॥१५॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[5] ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वर्गः' ॥

अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति । अप्रशस्ता इव स्मसि प्रशस्तिमम्ब नस्कृधि ॥१६॥

अम्बिऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति ।
अप्रशस्ताःऽइव । स्मसि । प्रऽशस्तिम् । अम्ब । नः । कृधि ॥ १६ ॥

---

१. चेदत् मूको. २. अस्मान् ख. ३. °ति अवशिष्टो वर्गः व्याख्यातः मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० शौनकः—'गायत्र्यो ऐन्द्रवायव्यो पञ्चाथ प्राक्शस्तृचात् ।
ऐन्द्रं स्तौति हविर्धाने अग्निस्तत्र निपातभाक् ।
द्यावापृथिव्यौ द्यावेति हविर्धाने ततः परे' ॥ (बृदे ४,९२) इति ॥

मातृतमे! नदीभ्यो वरिष्ठे! देवितमे! सरस्वति! धनाभावात् अप्रशस्ताः इव स्मः, तानस्मान् धनप्रदानेन प्रशस्तान् कुरु ॥ १६ ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूंषि देव्याम् । शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥१७॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूंषि । देव्याम् ।
शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रऽजाम् । देवि । दिदिड्ढि । नः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० त्वयि सर्वाणि सरस्वति! श्रितानि अन्नानि देव्याम्, सा त्वम् शुनहोत्रेषु[1] स्तोत्रेण मदस्व, हे देवि! प्रजाम् च देहि नः ॥ १७ ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति ।
या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुह्वति ॥ १८ ॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुषस्व । वाजिनीऽवति ।
या । ते । मन्म । गृत्सऽमदाः । ऋतऽवरि । प्रिया । देवेषु । जुह्वति ॥ १८ ॥

वेङ्कट० इमानि हवींषि सेवस्व अन्नवति सरस्वति!, आज्यानि प्रियतमानि यानि गृत्समदाः देवमध्ये तुभ्यम् जुह्वति हे ऋतावरि! ॥ १८ ॥

प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा युवामिदा वृणीमहे । अग्निं च हव्यवाहनम् ॥१९॥

प्र । इताम् । यज्ञस्य । शम्ऽभुवा । युवाम् । इत् । आ । वृणीमहे । अग्निम् । च । हव्यऽवाहनम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छताम् यज्ञस्य सुखस्य भावयितारौ । युवाम् एव हविर्वहनाय आ वृणीमहे, अग्निम् च हविषो वोढारम्[2] ॥ १९ ॥

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥ २० ॥

द्यावा । नः । पृथिवी इति । इमम् । सिध्रम् । अद्य । दिविऽस्पृशम् । यज्ञम् । देवेषु । यच्छताम् ॥ २० ॥

---

१. ऋ २,४१,१९. २. ऋ २,४१,२०. ३. °होत्रगुणेषु वि'; शुनहोत्रगुणेषु अ'. ४. °रमिति वि'" अ'; °द्यावेति त्वं.

वेङ्कट० यज्ञे द्यावापृथिवी हविर्धाने भवत इति प्रसङ्गात्, तयोः स्तुतिः । द्यावापृथिवी अस्माकं साधके दिवः स्पृहणीयम् इमम् यज्ञम् हविर्धाने भूत्वा सर्वं देवेषु गच्छताम् ॥ २० ॥

आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥ २१ ॥

आ । वाम् । उपऽस्थम् । अद्रुहा । देवाः । सीदन्तु । यज्ञियाः । इह । अद्य । सोमऽपीतये ॥२१॥

वेङ्कट० आ सीदन्तु युवयोः उत्सङ्गे 'हे अद्रुहौ!' यज्ञियाः देवाः अस्मिन् यज्ञे अद्य सोमपानाय ॥२१॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः' ।

[४२]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
शकुन्तः (कपिञ्जलरूपीन्द्रः) देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयर्ति वाचमरितेव नावम् ।
सुमङ्गलश्च शकुने भवासि मा त्वा का चिदभिभा विश्व्या विदत् ॥ १ ॥

कनिक्रदत् । जनुषम् । प्रऽब्रुवाणः । इयर्ति । वाचम् । अरिताऽइव । नावम् ।
सुऽमङ्गलः । च । शकुने । भवासि । मा । त्वा । का । चित् । अभिऽभा । विश्व्या । विदत् ॥१॥

वेङ्कट० शौनकः— 'स्तुतिं तु पुनरेवैच्छन् इन्द्रो भूत्वा कपिञ्जलः ।
ऋषेर्जिगमिषोराशां वचसाऽऽशाय दक्षिणाम् ॥
स तमार्षेण सम्प्रेक्ष्य चक्षुषा पक्षिरूपिणम् ।
पराभ्यामभितुष्टाव सूक्ताभ्यां तु 'कनिक्रदत्' ॥ (बृहद्दे ४,९३;९४) इति ।

'व्यक्रन्दीज्जन्म प्रब्रुवाणः' इति यास्कः (९, ४) । शब्दं कुर्वन्निति यदस्य उत्तरत्र स्वरः सिध्यति अस्य । उदयो जन्म, शब्दं कुर्वन्नुद्गमम् प्रब्रुवाणः प्रेरयति वाचः क्रमेण प्रेरयितेव नावम् अरित्रेण । तव मत्स्यः । कल्याणमङ्गलः च शकुने! भवसि । विश्वो 'बालसिता व्यासः'(?) तेन निहिता का चित् अभिभा बाधा(!) मा त्वां विन्दतु । 'मा च त्वा' काचिदभिभूतिः सर्वतो विदत्' इति यास्कः (९,४) ॥ १ ॥

मा त्वा श्येन उद् वधीन्मा सुपर्णो मा त्वा विददिषुमान् वीरो अस्ता ।
पित्र्यामनु प्रदिशं कनिक्रदत् सुमङ्गलो भद्रवादी वदेह ॥ २ ॥

---

१. °ताः वि° अ° ख छपं. २. नास्ति मूको. ३-३. अद्रुहः मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. °गम् मूको. ६. न्यायः कमसत्तावः ७. त्वा वि°. ८. नास्ति वि°° छपं. ९. त्वां वि छपं.

मा । त्वा । श्येनः । उत् । वधीत् । मा । सुऽपर्णः । मा । त्वा । विदत् । इषुऽमान् । वीरः । अस्ता ।
पित्र्याम् । अनु । प्रऽदिशम् । कनिक्रदत् । सुऽमङ्गलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'मा त्वा' श्येनसुपर्णौ कपिञ्जलम् उत हताम्[2] । मा च त्वां विन्दतु शरवान् व्याधः प्रेरयिता । पित्र्याम् प्रकृष्टां दक्षिणां महादिशम् अनु स्थित्वा शब्दं कुर्वन् कल्याणमङ्गलः इह भद्रवादी 'वद इति भद्रं वदेत्यर्थः'[3] ॥ २ ॥

अव क्रन्द दक्षिणतो गृहाणां सुमङ्गलो भद्रवादी शकुन्ते ।
मा नः स्तेन ईशत माघशंसो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

अव । क्रन्द । दक्षिणतः । गृहाणाम् । सुऽमङ्गलः । भद्रऽवादी । शकुन्ते ।
मा । नः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'गृहाणाम् दक्षिणतः क्रन्दनं कुरु सुमङ्गलः' भद्रवादी हे शकुन्ते! । मा अस्माकं मार्गे स्तेनः ईश्वरो भवतु, मा च पापाभिशापः ॥ ३ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वर्गः'[1] ॥

[४३]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । शकुन्तः (कपिञ्जलरूपीन्द्रः) देवता । जगती छन्दः, द्वितीया अतिशक्वरी अष्टिर्वा[1] ।

प्रदक्षिणिदभि गृणन्ति कारवो वयो वदन्त ऋतुथा शकुन्तयः ।
उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रऽदक्षिणित् । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः । ऋतुऽथा । शकुन्तयः ।
उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाःऽइव । गायत्रम् । च । त्रैस्तुभम् । च । अनु । राजति ॥

वेङ्कट० प्रदक्षिणं[2] कपिञ्जलं गच्छन्तं स्तुवन्ति स्तोतारः । [3]शकुन्तयः च तेषाम् अन्नम् वदन्तः भवन्ति कालेषु । शकुन्तानाम् आगच्छतां †भविष्यद्† अन्नं वदति । सोऽयम् कपिञ्जलो न केवल इत्युभे(?) वाची वदति । यथा[4] सामगाः शोभनं स्तुवन्ति, सोऽप्येवं वदन् गायत्रम् च त्रैष्टुभम् चोभे[5] सामनी लक्ष्यीकृत्य राजति । तं उच्चारयन् यथा राजत्येवं राजतीति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. हतः मूको. ३-३. नास्ति ब[1]. ४. नास्ति वि[1]; 'क्षिणिन् कपे. ५-५. नास्ति वि[1] ब[1]. †-† भव[1] मूको. ६. नास्ति कपे.

उद्गातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्रइव सवनेषु शंससि ।
वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद ।
विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वद ॥ २ ॥

उद्गाताऽइव । शकुने । साम । गायसि । ब्रह्मऽपुत्रःऽइव । सवनेषु । शंससि ।
वृषाऽइव । वाजी । शिशुऽमतीः । अपिऽइत्य । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रम् । आ । वद ।
विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यम् । आ । वद ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे शकुने! यथा उद्गाता साम गायति, एवं च गानं करोषि। यज्ञेषु होता इव शंससि। यथा पुमानश्वः शिशुमतीः वडवाः संगत्य शब्दं करोति, एवं वदसि। स त्वम् शकुने! सर्वाभ्यो दिग्भ्यः[1] भद्रम् आ[2] वद, विश्वतः च रक्षःप्रभृतिभ्यः इति ॥ २ ॥

आवदंस्त्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्धि नः ।
यदुत्पतन् वदसि कर्करिर्यथा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आऽवदन् । त्वम् । शकुने । भद्रम् । आ । वद । तूष्णीम् । आसीनः । सुऽमतिम् । चिकिद्धि । नः ।
यत् । उत्ऽपतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन शब्दं कुर्वन् त्वम् शकुने! अस्माकं कल्याणम् आ वद, तूष्णीम् आसीनः च सुमतिम् चिन्तय। यत् त्वम् उत्पतन् कर्करिः इव, महावत वक्तो वाद्यविशेषः शाट्यायनके, भद्रम् वदसि। ततो वयम् बृहद् वदेम गृहे सुपुत्राः ॥ ३ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वादशो वर्गः[3] ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयं मण्डलं समाप्तम् ॥

१. नास्ति वि[3] लप. २. नास्ति लप. ३-३. नास्ति मूको.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

तृतीयं मण्डलम्

[१]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्ने वह्निं चकर्थ विदथे यजध्यै ।
देवाँ अच्छा दीद्यद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व ॥ १ ॥

सोमस्य । मा । तवसम् । वक्षि । अग्ने । वह्निम् । चकर्थ । विदथे । यजध्यै ।
देवान् । अच्छ । दीद्यत् । युञ्जे । अद्रिम् । शमऽआये । अग्ने । तन्वम् । जुषस्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० "कुशिकस्त्वैषीरथिरिन्द्रतुल्यं पुत्रमिच्छन् ब्रह्मचर्यं चचार । तस्येन्द्र एव गाथी पुत्रो जज्ञे । गाथिनो विश्वामित्रः । स तृतीयं मण्डलमपश्यत् 'सोमस्य'" (ऋअ २,३,१) इति । हे अग्ने![2] सोमस्य वेगं प्रति माम् वह च, वोढारं च कुरु यज्ञे देवान् यष्टुम् । देवान् प्रति दीप्यमानोऽहम् ग्रावाणं च युनज्मि, त्वं च सुखप्राप्त्यर्थम् मम तन्वम् सेवस्वेति ॥ १ ॥

प्राञ्चं यज्ञं चकृम वर्धतां गीः समिद्भिरग्निं नमसा दुवस्यन् ।
दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुमीषुः ॥ २ ॥

प्राञ्चम् । यज्ञम् । चकृम । वर्धताम् । गीः । समित्ऽभिः । अग्निम् । नमसा । दुवस्यन् ।
दिवः । शशासुः । विदथा । कवीनाम् । गृत्साय । चित् । तवसे । गातुम् । ईषुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्राञ्चम् यज्ञम् कर्मप्रवृत्तं कुर्मः । वर्धताम् स्तुतिः । समिद्भिः अन्नेन च अग्निम् परिचरन्तु । तथाऽग्निम् कवीनाम् प्रज्ञानानि दिवः पृथिव्यामागच्छेति[3] शशासुः । तथा तानि मेधाविने प्रवृद्धा- याऽग्नये गमने[4] यज्ञं प्रति इच्छन्ति[5] । ततोऽनुशासनमिति ॥ २ ॥

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबन्धुर्जनुषा पृथिव्याः ।
अविन्दन्नु दर्शतमप्स्व१न्तर्देवासो अग्निमपसि स्वसॄणाम् ॥ ३ ॥

मयः । दधे । मेधिरः । पूतऽदक्षः । दिवः । सुऽबन्धुः । जनुषा । पृथिव्याः ।
अविन्दन् । ऊँ इति । दर्शतम् । अप्ऽसु । अन्तः । देवासः । अग्निम् । अपसि । स्वसॄणाम् ॥

१-१ नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. ३. ॰गच्छ वि[1]; ॰गच्छति वि[1] अ[1]; ॰गच्छन्ति द; ॰गच्छे छं. ४. गमने वि[1] अ[1]. ५. इच्छति वि[1] अ[1].

वेङ्कट० शोभनबन्धनोऽग्निः जन्मना द्यावापृथिव्योः सुखं धारयति पवित्रः शुद्धतेजाः, तमिमं देवाः अजनयन् अपां मध्ये दुर्गमेषु चरन्तीनां नदीनां वेगेऽवस्थितम् ॥ ३ ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यह्वीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।
शिशुं न जातमभ्यारुरश्वा देवासो अग्निं जनिमन् वपुष्यन् ॥ ४ ॥

अवर्धयन् । सुऽभगम् । सप्त । यह्वीः । श्वेतम् । जज्ञानम् । अरुषम् । महिऽत्वा ।
शिशुम् । न । जातम् । अभि । आरुः । अश्वाः । देवासः । अग्निम् । जनिमन् । वपुष्यन् ॥४॥

वेङ्कट० अवर्धयन् सुभगम् सप्त नद्यो महत्यः श्वेतवर्णम् जायमानम् आरोचमानम् महत्त्वात्। यथा जातम् आत्मनः पुत्रम् अश्विनम् शिशुम् इव जातम् वडवाः अभि अगच्छन्। तस्मिन् जातम् अग्निम् देवाः जन्मना आचारतुमैच्छन्। वपुः आवपने मूर्त्यामिति ॥ ४ ॥

शुक्रेभिरङ्गै रज आततन्वान् क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।
शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५ ॥

शुक्रेभिः । अङ्गैः । रजः । आऽततन्वान् । क्रतुम् । पुनानः । कविऽभिः । पवित्रैः ।
शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपाम् । श्रियः । मिमीते । बृहतीः । अनूनाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० शुक्लैः अङ्गैः अन्तरिक्षम् विस्तारयन् कर्म च शोधयन् आत्मनः पवित्रैः कर्मभिः तेजः आच्छादयन् अपाम् गन्ता महतीः कान्तीः अन्यूनाः परितः करोति ॥ ५ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये त्रयोदशो वर्गः[1] ॥

वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो यह्वीरवसाना अनग्नाः ।
सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥ ६ ॥

वव्राज । सीम् । अनदतीः । अदब्धाः । दिवः । यह्वीः । अवसानाः । अनग्नाः ।
सनाः । अत्र । युवतयः । सऽयोनीः । एकम् । गर्भम् । दधिरे । सप्त । वाणीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'सीमिति परिग्रहार्थीयः' (या १,७)। शब्दमकुर्वतीः[2] अहिंसिताः दिवः सप्त नदीः अग्निर्गर्भो भूत्वा जाता अभिजगाम। सर्वतः परिगृह्य वस्त्रमनाच्छादयन्तीरपि जलाच्छादनात् अनग्नाः। पुरातनाः अन्तरिक्षे सप्त नद्यो गच्छन्त्यः समानयोनयः एकम् अग्न्यात्मकम् गर्भम् दधिरे सप्त नद्यः ॥ ६ ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनाम् ।
अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. शब्दं कुर्वतीः मूको.

स्तीर्णाः । अस्य । सम्ऽहतः । विश्वऽरूपाः । घृतस्य । योनौ । स्रवथे । मधूनाम् ।
अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति । दस्मस्य । मातरा । समीची इति सम्ऽईची ॥

वेङ्कट० हृवस्ततो विस्तीर्णाः पूर्वं जनयितुं सङ्गता नद्यः। उदकस्य योनौ अन्तरिक्षे मधूनाम् उदकानाम्[1] स्रवणे अस्मिन् उदकम् पिन्वमाना नद्यः तिष्ठन्ति। तत्र जातस्याऽग्नेः दर्शनीयस्य महती द्यावा-पृथिवी च समीची भवतः ॥ ७ ॥

बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद् दधानः शुक्रा रभसा वपूंषि ।
श्चोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८ ॥

बभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूंषि ।
श्चोतन्ति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । ववृधे । काव्येन ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उदकैर्धार्यमाणः हे सहसः सूनो! वि द्योतते भवान् अपामुपस्थे दधानः शुक्राणि वेगयुक्तानि अङ्गानि[2]। तत्र मधुसदृशस्य उदकस्य धाराः श्चोतन्ति[3], वर्षिता 'यत्र वर्धते' कर्मणा ॥ ८ ॥

पितुश्चिदूधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारा असृजद् वि धेनाः ।
गुहा चरन्तं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यह्वीभिर्न गुहा बभूव ॥ ९ ॥

पितुः । चित् । ऊधः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य । धाराः । असृजत् । वि । धेनाः ।
गुहा । चरन्तम् । सखिऽभिः । शिवेभिः । दिवः । यह्वीभिः । न । गुहा । बभूव ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः ऊधः जायमानः एव[4] जानाति, ज्ञात्वा च अस्य धाराः उदकानि पृथिवीं प्रति विसृजति, प्रीणयित्रीरोषधीश्च। कर्षा मध्ये गुहायां चरन्तम् सखिभिः अन्यैरग्निभिः कल्याणैः दिवः अपि महद्भिः सा गुहा[6] न सम्बभूव। ततोऽयमपाम् उपस्थानादिरचरति तथाऽसम्भूतः[7] ॥ ९ ॥

पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभ्रे पूर्वीरेको अधयत् पीप्यानाः ।
वृष्णे सपत्नी शुचये सबन्धू उभे अस्मै मनुष्ये३ नि पाहि ॥ १० ॥

पितुः । च । गर्भम् । जनितुः । च । बभ्रे । पूर्वीः । एकः । अधयत् । पीप्यानाः ।
वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये । सबन्धू इति सऽबन्धू । उभे इति । अस्मै । मनुष्ये३ इति । नि । पाहि ॥

वेङ्कट० पितुः दिवः जनयितुः च अस्य लोकस्य उभयोः गर्भम् अग्निर्बिभर्ति, दिवः[8] अपो बिभर्ति

१. नास्ति वि॰. २. °तान्यङ्गानि वि॰ कर्प. ३. श्च्यो° वि॰ ख॰. ४-४. जानाति स्म वि॰ कर्प. ५. एव वि॰ कर्प. ६. इमा वि॰ कर्प. ७. °तः दिवः वि॰ कर्प. ८. दिवि कर्प.

पृथिव्या ओषधीः । तथा पूर्वीः अपः एकः एव धयति अग्निमाप्याययन्तीः[1] । अथ प्रत्यक्षः । हविषो वर्धिते समानपतिके सुनये समानबन्धने द्यावापृथिव्यौ उभे अग्ने मनुष्याय नितराम् रक्ष ॥ १० ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[2] ॥

उ॒रौ म॒हाँ अ॑निबा॒धे व॑व॒र्धापो॑ अ॒ग्निं य॒शसः॒ सं हि पू॒र्वीः ।
ऋ॒तस्य॒ योना॑वशय॒द् दमू॑ना जा॒मीना॑म॒ग्निर॒पसि॒ स्वसॄ॑णाम् ॥ ११ ॥

उ॒रौ । म॒हान् । अ॒नि॒ऽबा॒धे । व॒व॒र्ध॒ । आपः॑ । अ॒ग्निम् । य॒शसः॑ । सम् । हि । पू॒र्वीः ।
ऋ॒तस्य॑ । योनौ॑ । अ॒श॒य॒त् । दमू॑नाः । जा॒मीना॑म् । अ॒ग्निः । अ॒पसि॑ । स्वसॄ॑णाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट॰ विस्तीर्णे महान् बाधारहिते ववर्ध अपामवकाशे[3], आपः[4] एनम्[4] अग्निम् यशस्वत्यः पूर्वम् सम् हि दधिरे इति क्रिया । ततश्च ऋतस्य [5]उदकस्य अशयत् योनौ[5] दममनाः । सोऽयम् बन्धूनाम् स्वयं सरन्तीनाम्[6] वेगेऽशयदिति ॥ ११ ॥

अ॒क्रो न ब॒भ्रिः स॑मि॒थे म॒हीनां॑ दिदृ॒क्षेयः॑ सू॒नवे॒ भाऋ॑जीकः ।
उ॒दु॒स्रिया॒ जनि॑ता॒ यो ज॒जाना॒पां गर्भो॒ नृत॑मो य॒ह्वो अ॒ग्निः ॥ १२ ॥

अ॒क्रः । न । ब॒भ्रिः । स॒म्ऽइ॒थे । म॒हीना॑म् । दि॒दृ॒क्षेयः॑ । सू॒नवे॑ । भाःऽऋ॑जीकः ।
उ॒त् । उ॒स्रियाः॑ । जनि॑ता । यः । ज॒जान॑ । अ॒पाम् । गर्भः॑ । नृऽत॑मः । य॒ह्वः । अ॒ग्निः ॥ १२ ॥

वेङ्कट॰ अक्रः[7] 'अक आक्रमणात्' इति यास्कः (६,१७), अक इव वीर्यवान् भर्ता सङ्ग्रामे महतीनाम्[8] सेनानाम् दर्शनीयः हविषां प्रेरयित्रे भाऋजीकः[8], 'भाऋजीकः प्रसिद्धभाः' इति यास्कः (६,४), यः पशूनां जनयिता पशून् जनयति, सोऽयम् अपाम् गर्भः नेतृतमः महान् अग्निः ॥ १२ ॥

अ॒पां गर्भं॑ दर्श॒तमोष॑धीनां॒ वना॑ जजान सु॒भगा॒ विरू॑पम् ।
दे॒वास॑श्चि॒न्मन॑सा॒ सं हि ज॒ग्मुः पनि॑ष्ठं जा॒तं त॒वसं॑ दुवस्यन् ॥ १३ ॥

अ॒पाम् । गर्भ॑म् । द॒र्श॒तम् । ओष॑धीनाम् । वना॑ । ज॒जा॒न॒ । सु॒ऽभगा॑ । विऽरू॑पम् ।
दे॒वासः॑ । चि॒त् । मन॑सा । सम् । हि । ज॒ग्मुः । पनि॑ष्ठम् । जा॒तम् । त॒वस॑म् । दु॒व॒स्य॒न् ॥ १३ ॥

वेङ्कट॰ अपाम् गर्भम् दर्शयितारम्(?) ओषधीनाम् भजनीया माता जनयामास सुभगा[9] विविधरूपम् । तज्जातम् देवाः च मनसा सम् जग्मुः । ज्ञात्वा च देवानां स्तोतृतमम्[10] जातम् प्रवृद्धम् पर्यचरन्निति ॥ १३ ॥

---

१. °मप्याययन्तीः वि[1] अ; °प्यायन्तिः लग. २-२. नास्ति मूको. ३. अपामवकाशे वि[1] अ[1]. ४. नास्ति वि[1] लग. ५. यदन् मूको. ६-६. योनावुदकस्य मूको. ७. सरन्तीना लग. ८. महीनां वि[1]. ९. नास्ति मूको. १०. सुभगा वि[1]. ११. °°°तमम् वि[1] अ[1]; वि[1] लप्रस्तावः लग.

बृहन्त इद्भानवो भाऋजीकमग्निं सचन्त विद्युतो न शुक्राः ।
गुहेव वृद्धं सदसि स्वे अन्तरपार ऊर्वे अमृतं दुहानाः ॥ १४ ॥

बृहन्तः । इत् । भानवः । भाःऽऋजीकम् । अग्निम् । सचन्त । विऽद्युतः । न । शुक्राः ।
गुहाऽइव । वृद्धम् । सदसि । स्वे । अन्तः । अपारे । ऊर्वे । अमृतम् । दुहानाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० महान्तः एव भानवः ऋजुदीप्तिम् अग्निम् सेवन्ते विद्युतः इव दीप्यमानाः शुक्लवर्णाः वा । पर्वतगुहायाम् इव अपाम् अन्तः स्वस्मिन् स्थाने महान्तम् अग्निम् पारवर्जिते ऊर्वाख्ये[1] तस्मिन् उदकम् दुहानाः भानवः ॥ १४ ॥

ईळे च त्वा यजमानो हविर्भिरीळे सखित्वं सुमतिं निकामः ।
देवैरवो मिमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्येभिरनीकैः ॥ १५ ॥

ईळे । च । त्वा । यजमानः । हविःऽभिः । ईळे । सखिऽत्वम् । सुऽमतिम् । निऽकामः ।
देवैः । अवः । मिमीहि । सम् । जरित्रे । रक्ष । च । नः । दम्येभिः । अनीकैः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० याचे[2] च त्वाम् हविर्भिः यजमानः अहम् । तथा त्वया सख्यम् याचे शोभनमतिं त्वाम् निकामय-मानः । स्तोत्रे देवैः सह रक्षणम्[3] कुरु । रक्ष नः[4] अस्मान् दमनकुशलैः तव तेजोभिः ॥ १५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चदशो वर्गः[5] ॥

उपक्षेतारस्तव सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।
सुरेतसा श्रवसा तुञ्जमाना अभि ष्याम पृतनायूँरदेवान् ॥ १६ ॥

उपऽक्षेतारः । तव । सुऽप्रनीते । अग्ने । विश्वानि । धन्या । दधानाः ।
सुऽरेतसा । श्रवसा । तुञ्जमानाः । अभि । स्याम । पृतनाऽयून् । अदेवान् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! शोभनप्रणयन ! तव उपनिवासं कुर्वन्तः विश्वानि धनसमूहनानि धारयन्तः शोभन-कर्मणा अन्नेन याचमानेभ्यो दानं कुर्वन्तः अभिभवेम पृतनामिच्छतः अदेवान् ॥ १६ ॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मन्द्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।
प्रति मर्ताँ अवासयो दमूना अनु देवान्रथिरो यासि साधन् ॥ १७ ॥

---

१. ऋजुदे सा. २. याचि वि॰ अ॰. ३. ॰र रक्षे वि॰अ॰. ४. नास्ति वर्ष. ५-५. नास्ति मूको.

आ । देवानाम् । अभवः । केतुः । अग्ने । मन्द्रः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ।
प्रति । मर्तान् । अवासयः । दमूनाः । अनु । देवान् । रथिरः । यासि । साधन् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० देवानाम् निमन्त्रयिता त्वम् मनुष्येषु आ भवसि मादयिता सर्वाणि स्तोत्राणि जानन्। तथा मर्त्यांश्च[1] स्वेस्वे स्थाने प्रति वासयसि दमनाः, देवान् च अनु[2] गच्छसि रथवान् हविर्भिः साधयन् इति ॥ १७ ॥

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विदथानि साधन् ।
घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥ १८ ॥

नि । दुरोणे । अमृतः । मर्त्यानाम् । राजा । ससाद । विदथानि । साधन् ।
घृतऽप्रतीकः । उर्विया । वि । अद्यौत् । अग्निः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० नि ससाद गृहे देवः स मनुष्याणाम् राजा यज्ञान् साधयन्। आज्येन सन्धुक्षितावयवो विस्तीर्णो वि[3] दीप्यते अग्निः विश्वानि कविकर्माणि[4] जानन् ॥ १८ ॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान् महीभिरूतिभिः सरण्यन् ।
अस्मे रयिं बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः ॥ १९ ॥

आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ।
अस्मे इति । रयिम् । बहुलम् । सम्ऽतरुत्रम् । सुऽवाचम् । भागम् । यशसम् । कृधि । नः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० अस्मान् आ गच्छ कल्याणैः सख्यैः महद्भिः रक्षणैः सह महान् अभिसरणमिच्छन्। अस्माकम् [5]धनम् महत्[5] सन्तारयितृ शोभनवाचम् भजनीयम् यशस्विनं पुत्रं च कुरु। पुनः नः इति पूरणम्[6] इति ॥ १९ ॥

एता ते अग्ने जनिमा सनानि प्र पूर्व्याय नूतनानि वोचम् ।
महान्ति वृष्णे सवना कृतेमा जन्मञ्जन्मन् निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । जनिम । सनानि । प्र । पूर्व्याय । नूतनानि । वोचम् ।
महान्ति । वृष्णे । सवना । कृता । इमा । जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

---

१. दुहितम् क[1]. २. नास्ति वि[1] ख[1]. ३. नास्ति वि[1] ख[1]. ४. कर्माणि वि[1]. ५-५. महद्धनम् वि[1] ख[1]. ६. °म वि[1] ख[1].

वेङ्कट० अग्ने! तुभ्यम्[1] पुरातनाय सनातनानि नवतराणि च एतानि जन्मानि प्र अवोचम्, तथा महान्ति सवनानि[2] इत्येते कृतानि इमानि। सोऽयम् अग्निः अस्माभिः जन्मनिजन्मनि[3] आहितः इति। तद्योत्तरा सूक्ते निर्वचनाय ॥ २० ॥

जन्मञ्जन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ।
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्याऽपि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः । इध्यते । अजस्रः ।
तस्य । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सोऽयम् सर्वेषु जन्मसु विश्वामित्रैः आहितः[4] समिध्यते[5] अनवरतम्[6] जातवेदाः[7]। तस्य यज्ञियस्य वयम् सुमतौ स्याम, अपि च भजनीये सौमनसे ॥ २१ ॥

इमं यज्ञं संहसावन् त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो ररांणः ।
प्र यंसि होतर्बृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२ ॥

इमम् । यज्ञम् । सहसाऽवन् । त्वम् । नः । देवऽत्रा । धेहि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।
प्र । यंसि । होतः । बृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि । द्रविणम् । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

वेङ्कट० हे बलवन्! सुक्रतो![8] त्वम् अस्माकम् इमम् यज्ञम् देवेषु निधेहि रममाणः। प्र यच्छ होतः! महान्ति अन्नानि अस्मभ्यम्। तथा महच्च धनम् "आ यजस्व"[9] अग्ने ॥ २२ ॥

इळांमग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० बहुकर्माणम् गोः प्रदात्रीम् इडाख्य देवीम् बहुतममन्नम् अग्ने! साधय[10] यजमानाय। भवतु अस्माकम् अग्ने! पुत्रः पुत्राणां जनयिता। अग्ने! सा तव प्रसिद्धा सुमतिः अस्मासु अस्त्विति ॥ २३ ॥

[11]"इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चमो वर्गः।"[11] ॥

---

१. नास्ति वि[1] अर्प. २. °णानि च वि[1]. ३. जन्मनि मूको. ४. आध्याय वि[11] अ[1] क; आधारय अर्प. ५. °ध्यते वि[1] अ[1]. ६. अनवरम् वि[3] अ[1]. ७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति वि[11] अ[1] अर्प. ९. योजय वि[3] अ[1]. १०-१०. नास्ति मूको.

[२]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । जगती छन्दः[1] ।

वैश्वानराय धिषणामृतावृधे घृतं न पूतमग्नये जनामसि ।
द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

वैश्वानराय । धिषणाम् । ऋतऽवृधे । घृतम् । न । पूतम् । अग्नये । जनामसि ।
द्विता । होतारम् । मनुषः । च । वाघतः । धिया । रथम् । न । कुलिशः । सम् । ऋण्वति ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानराय स्तुतिम् यज्ञस्य वर्धयित्रे घृतम् इव पूतम् अग्नये जनयामः । अग्निम् मनुष्या यजमानाः[2] ऋत्विजः च सङ्गताः कर्मणा द्विता[3] क्षिपन्ति गार्हपत्यमाहवनीयं च रथाङ्गम् इव चक्रयोः वास्यादिः ॥ १ ॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत् पुत्र ईड्यः ।
हव्यवाळग्निरजरश्चनोहितो दूळभो विशामतिथिर्विभावसुः ॥ २ ॥

सः । रोचयत् । जनुषा । रोदसी इति । उभे इति । सः । मात्रोः । अभवत् । पुत्रः । ईड्यः ।
हव्यऽवाट् । अग्निः । अजरः । चनःऽहितः । दुःऽदभः । विशाम् । अतिथिः । विभाऽवसुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः रोचयति जन्मना द्यावापृथिवी उभे अपि । सः द्यावापृथिव्योः भवति पुत्रः स्तुत्यः हविषां वोढा अग्निः जरारहितः अन्नहितः दुर्दम्भः[4] मनुष्याणाम् अतिथिः दीप्तिधनः ॥ २ ॥

क्रत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयन्त चित्तिभिः ।
रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सनिष्यन्नुप ब्रुवे ॥ ३ ॥

क्रत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निम् । जनयन्त । चित्तिऽभिः ।
रुरुचानम् । भानुना । ज्योतिषा । महाम् । अत्यम् । न । वाजम् । सनिष्यन् । उप । ब्रुवे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कर्मणा प्रज्ञानैश्च दक्षस्य शत्रोस्तारकस्य विधारणार्थम् अग्निम् अजनयन् देवाः । दीप्यमानम् दीप्यमानेन[5] तेजसा महान्तम् अश्वम् इव बलिनं सङ्ग्रामम् भजिष्यन् उप स्तौमि ॥ ३ ॥

आ मन्द्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्रयं वाजमृग्मियम् ।
रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुमग्निं राजन्तं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. मनाः मूकं. ३. विधा वि[1,3] अ[1]; मूकं. ४. दुर्दमः वि[1] मूकं. ५. दीप्तेन वि[1].

आ । मन्द्रस्य । सनिष्यन्तः । वरेण्यम् । वृणीमहे । अह्रयम् । वाजम् । ऋग्मियम् ।
रातिम् । भृगूणाम् । उशिजम् । कविऽक्रतुम् । अग्निम् । राजन्तम् । दिव्येन । शोचिषा ॥४॥

वेङ्कट० आ वृणीमहे गाथिनः कम्बुलिप्समानाः वरणीयम् सम्भजनीयम् । तम् अह्रयम् अक्लान्तम् ऋग्मियम् अग्निम् भृगूणाम् रातिम्[1], तैः हि जन्मादाधिरे, कामिनम् कान्तप्रज्ञम्[2] दिव्येन तेजसा दीप्यमानम् इति ॥ ४ ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः ।
यतस्रुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाम् ॥ ५ ॥

अग्निम् । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजऽश्रवसम् । इह । वृक्तऽबर्हिषः ।
यतऽस्रुचः । सुऽरुचम् । विश्वऽदेव्यम् । रुद्रम् । यज्ञानाम् । साधत्ऽइष्टिम् । अपसाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्निम् सुखार्थम् आहवनीयं कुर्वन्ति जनाः अन्नवन्तम् अस्मिंल्लोके स्तरणाय वृक्तबर्हिषः आत्तस्रुचः सुरोचनम् सर्वदेवहितम् स्तोतारम् यज्ञानाम् तथा कर्मणां च साधदिष्टिम्[3] अभिलषितं येन साध्यते तमिति ॥ ५ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तदशो वर्गः[4] ॥

पावकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः ।
अग्ने दुव इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥

पावकऽशोचे । तव । हि । क्षयम् । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽबर्हिषः । नरः ।
अग्ने । दुवः । इच्छमानासः । आप्यम् । उप । आसते । द्रविणम् । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० शोधकदीप्ते! तव आवासम् परितः होतः! यज्ञेषु स्तीर्णबर्हिषः मनुष्याः तिष्ठन्ति । अग्ने! तव परिचरणम् त्वया सख्यं च इच्छन्तः त्वाम् उप आसते ये[5], तेभ्यः धनम् प्रयच्छ ॥ ६ ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।
सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातम् । यत् । एनम् । अपसः । अधारयन् ।
सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजऽसातये । चनःऽहितः ॥ ७ ॥

१. रातिम् वि¹ अ¹; राति वि¹ मूको. २. कान्तम° मूको. ३. °दिष्टम् वि¹; °दिष्टामिष्टम् अ¹.
४-४. नास्ति मूको. ५ नास्ति वि¹.

वेङ्कट० द्यावापृथिवी आ[1] पूरयति, महत् च अन्तरिक्षम् । जातम् सद्[2] एनम् कर्मकर्तारः धारयन्ति[3] । सः अयम् अध्वराय[4] परितः नीयते कान्तः[5] अश्वः इव लक्ष्माभाय अभ्यर्हितः[6] ॥ ७ ॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसम् ।
रथीर्ऋतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानामभवत् पुरोहितः ॥ ८ ॥

नमस्यत । हव्यऽदातिम् । सुऽअध्वरम् । दुवस्यत । दम्यम् । जातऽवेदसम् ।
रथीः । ऋतस्य । बृहतः । विऽचर्षणिः । अग्निः । देवानाम् । अभवत् । पुरःऽहितः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नमस्यत आह्वातव्यदानम्, हविषो वा दातारम् 'यजमानो वै हव्यदातिः' (माश १, ४, १,२४) इति ब्राह्मणम्, शोभनयज्ञम् । परिचरत[7] दमहितम् अग्निम् । यज्ञस्य रथ एव रथीः, 'रथीरध्वराणामिति । रथो ह वा एष भूत्वा[8] देवेभ्यो यज्ञं[9] वहति' (माश १,४,२,११) इति ब्राह्मणम्, महतः विद्रष्टा अग्निः देवानाम् अभवत् अग्रतो हितः ॥ ८ ॥

तिस्रो यह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुशिजो अमृत्यवः ।
तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उप जामिमीयतुः ॥ ९ ॥

तिस्रः । यह्वस्य । सम्ऽइधः । परिऽज्मनः । अग्नेः । अपुनन् । उशिजः । अमृत्यवः ।
तासाम् । एकाम् । अदधुः । मर्त्ये । भुजम् । ऊँ इति । लोकम् । ऊँ इति । द्वे इति । उप । जामिम् । ईयतुः ।

वेङ्कट० परितः गन्तुः महतः अग्नेः तिस्रः समेधिकाः[1] तनूः मृत्युरहिताः कामयितारो देवाः अपुनन् । तासाम् तनूनाम् एकाम् तनूमन्नपाकात्मिकाम् मर्त्ये लोके निदधुः भोगसाधनीम् । अथ अन्ये द्वे वायुः सूर्यश्च जामिम् लोकम् उपगतौ[10] अन्तरिक्षं दिवञ्चेति । 'देवा अपुनन्नुशिजो अमर्त्या × × लोकमिद् द्वे उप जामी ईयतुः' (काठसं १२ ७,१०) इति शाखान्तरे पाठः[11] ॥ ९ ॥

विशां कविं विश्पतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्त्स्वधितिं न तेजसे ।
स उद्वतो निवतो याति वेविषत् स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १० ॥

विशाम् । कविम् । विश्पतिम् । मानुषीः । इषः । सम् । सीम् । अकृण्वन् । स्वऽधितिम् । न । तेजसे ।
सः । उत्ऽवतः । निऽवतः । याति । वेविषत् । सः । गर्भम् । एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥ १० ॥

---

१. नास्ति मूको. २. सदा वि[1] अ[1]. ३. धारयन्तः वि[1] अपे. ४. अध्वरम् अपे. ५. कान्तः वि[11] अ[1] अपे. ६. अभिहितः वि[1] अपे. ७. °रत तं कमस्ततायाः. ८. भूतो वि[1]. ९. वि इन्द्रं वि[1] अ[1]. १०. उपागताम् वि[1] अपे. ११. पाठम् वि[1] अपे.

वेङ्कट० चित्राम् कान्तम्[1] धियो पालयितारम् मनुष्यसम्बद्धानि[2] अन्नानि सर्वतः संस्कुर्वन्ति स्वधितिम् इव तेजनाय। सः[3] उच्छ्रितान् निम्नांश्च देशान् गच्छति सर्वं व्याप्नुवन्। सः एव वैश्वानरो भूत्वा एषु सर्वेषु भूतेषु गर्भम् धारयति ॥ १० ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये अष्टादशो वर्गः[4] ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान् वृषा चित्रेषु नानदन्न सिंहः।
वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे ॥ ११ ॥

सः। जिन्वते। जठरेषु। प्रजज्ञिऽवान्। वृषा। चित्रेषु। नानदत्। न। सिंहः।
वैश्वानरः। पृथुऽपाजाः। अमर्त्यः। वसु। रत्ना। दयमानः। वि। दाशुषे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः प्रीणयति मनुष्याणामुदरेषु प्रजातः[5] कामानां वर्षिता चित्रेषु अरण्येषु स्थित्वा शब्दं कुर्वन् इव सिंहः। वैश्वानरः पृथुबलः अमर्त्यः वासयितॄणि रत्नानि प्रयच्छते यजमानाय विशेषेण प्रयच्छन् भवति ॥ ११ ॥

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहद् दिवस्पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः। प्रत्नऽथा। नाकम्। आ। अरुहत्। दिवः। पृष्ठम्। भन्दमानः। सुमन्मऽभिः।
सः। पूर्वऽवत्। जनयन्। जन्तवे। धनम्। समानम्। अज्मम्। परि। एति। जागृविः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० मातरिश्वात्मना जातः[6] वैश्वानरः तदानीमेव पुराणः दिवम् आ रोहति[7] दिवः पृष्ठं स्तूयमानः स्तोत्रैः। सः पुराण इव जनयन् यजमानाय धनम् एकमेव मार्गम् अन्वहं परि गच्छति जागरणशीलः ॥ १२ ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यमा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयम्।
तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतऽवानम्। यज्ञियम्। विप्रम्। उक्थ्यम्। आ। यम्। दधे। मातरिश्वा। दिवि। क्षयम्।
तम्। चित्रऽयामम्। हरिऽकेशम्। ईमहे। सुऽदीतिम्। अग्निम्। सुविताय। नव्यसे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सत्यवन्तम् यज्ञार्हम् मेधाविनम् स्तुत्यम् अन्तरिक्षे दीप्ते आत्मन आवासम्[8] यम् मातरिश्वा आ दधे, तम् अधिष्ठाय वसतीत्यर्थः। तम् चित्रगमनम्[9] हरितकेशम् याचामहे शोभनदीप्तिम् अग्निम् अभ्युदयाय नवतरायेति ॥ १३ ॥

---

1. कान्तं वि॰ कपं. 2. °म्बद्धानि वि॰ ऋ कपं; °म्बन्धीनि ऋ प्रस्तावः. 3. नास्ति अ॰. 4-4. नास्ति मूको. 5. प्रजाताः वि॰ अ॰. 6. नास्ति वि॰ कपं. 7. रोहति मूको. 8. आवासे कपं. 9. चित्रगमनं वि॰ अ॰.

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधम् ।
अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कुतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥

शुचिम् । न । यामन् । इषिरम् । स्वःऽदृशम् । केतुम् । दिवः । रोचनऽस्थाम् । उषःऽबुधम् ।
अग्निम् । मूर्धानम् । दिवः । अप्रतिऽस्कुतम् । तम् । ईमहे । नमसा । वाजिनम् । बृहत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० '[1]आदित्यम् इव गमने क्षिप्रम् सर्वस्य द्रष्टारम् प्रज्ञानम् दिवः रोचमानेषु तिष्ठन्तम् प्रातः प्रबुध्यमानम् अग्निम् दिवः† उच्छ्रितम् अमस्तकितम् अप्रतिमाच्छिन्नम्‡ वा तम् अभिगच्छामः अन्नेन बलिनम् महान्तम्[1]' ॥ १४ ॥

मन्द्रं होतारं शुचिमद्वयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिम् ।
रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे ॥ १५ ॥

मन्द्रम् । होतारम् । शुचिम् । अद्वयाविनम् । दमूनसम् । उक्थ्यम् । विश्वऽचर्षणिम् ।
रथम् । न । चित्रम् । वपुषाय । दर्शतम् । मनुःऽहितम् । सदम् । इत् । रायः । ईमहे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० मादकम् ह्वातारम् शुचिम् सत्यानृताभ्यामयुक्तं केवलसत्ययुक्तम् दमनमनसम् स्तोतव्यम् सर्वस्य द्रष्टारम् रथम् इव चित्रम् रूपस्य प्रदर्शकम्[2] मनुष्याणां हितम् सदा एव धनानि याचामहे ॥ १५ ॥

'[1]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकोनविंशो वर्गः[1]' ॥

[३]

'[3]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । जगती छन्दः[3]' ।

वैश्वानराय पृथुपाजसे विपो रत्ना विधन्त धरुणेषु गातवे ।
अग्निर्हि देवाँ अमृतो दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न दूदुषत् ॥ १ ॥

वैश्वानराय । पृथुऽपाजसे । विपः । रत्ना । विधन्त । धरुणेषु । गातवे ।
अग्निः । हि । देवान् । अमृतः । दुवस्यति । अथ । धर्माणि । सनता । न । दूदुषत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानराय पृथुतेजसे मेधाविनो विप्राः रमणीयानि हवींषि ददति धारकेषु देवेषु गन्तुम् । अग्निः हि देवान् अमृतः[4] परिचरति, तथा चिरन्तनानि धर्माणि च न[5] दूषयति परिपालयति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति छपे. † दिवन् मूको. ‡ नास्ति वि[3] अ[1] क. २. दर्शकम् वि[1]; प्रदर्शनकम् वि[3] अ[1]. ३-३. नास्ति मूको. ४. अमृतं वि[3] अ[1]. ५. नास्ति वि[3] अ[1].

अन्तर्दूतो रोदसी दस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।
क्षयं बृहन्तं परि भूषति द्युभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावसुः ॥ २ ॥

अन्तः । दूतः । रोदसी इति । दस्मः । ईयते । होता । निऽसत्तः । मनुषः । पुरःऽहितः ।
क्षयम् । बृहन्तम् । परि । भूषति । द्युऽभिः । देवेभिः । अग्निः । इषितः । धियाऽवसुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० दर्शनीयोऽग्निः द्यावापृथिवी अन्तः दूतः भूत्वा गच्छति । होता सन् होतृसदने निषण्णः मनुष्यस्य पुरो निहितः निवासं महान्तम् अलङ्करोति उत्तरवेदिं दीप्तिभिः देवैः अग्निः प्रेरितः[1] प्रज्ञावसुः ॥ २ ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रासो अग्निं महयन्त चित्तिभिः ।
अपांसि यस्मिन्नधि संदधुर्गिरस्तस्मिन्त्सुम्नानि यजमान आ चके ॥ ३ ॥

केतुम् । यज्ञानाम् । विदथस्य । साधनम् । विप्रासः । अग्निम् । महयन्त । चित्तिऽभिः ।
अपांसि । यस्मिन् । अधि । सम्ऽदधुः । गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यजमानः । आ । चके ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'पताकास्थानीयम् यज्ञानाम्'[2] गृहस्य साधयितारम् विप्राः अग्निम् पूजयन्ति कर्मभिः । यस्मिन्[3] कर्माणि स्तुतीश्च संदधुः, तस्मिन् सुखानि यजमानः मनुष्यः कामयते ॥ ३ ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघताम् ।
आ विवेश रोदसी भूरिवर्पसा पुरुप्रियो भन्दते धामभिः कविः ॥ ४ ॥

पिता । यज्ञानाम् । असुरः । विपःऽचिताम् । विऽमानम् । अग्निः । वयुनम् । च । वाघताम् ।
आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिऽवर्पसा । पुरुऽप्रियः । भन्दते । धामऽभिः । कविः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पालयिता यज्ञानाम् विपश्चिताम् अपि प्रज्ञावान् सोऽयम् अग्निः[4] ऋत्विजां विमानसाधनं[5] भवति, मेधाः[6] प्रज्ञासाधनं च । सोऽयम् आ विशति द्यावापृथिवी बहुरूपेण[7] तेजसा, बहूनां प्रियः स्तौति शरीरैः स्वैर्बहुभिः कविः ॥ ४ ॥

चन्द्रमग्निं चन्द्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदं स्वर्विदम् ।
विगाहं तूर्णिं तविषीभिरावृतं भूर्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः ॥ ५ ॥

चन्द्रम् । अग्निम् । चन्द्रऽरथम् । हरिऽव्रतम् । वैश्वानरम् । अप्सुऽसदम् । स्वःऽविदम् ।
विऽगाहम् । तूर्णिम् । तविषीभिः । आऽवृतम् । भूर्णिम् । देवासः । इह । सुऽश्रियम् । दधुः ॥५॥

---

१. प्रेरित वि[२] अ[१]. २-२. नास्ति कर्ण. ३. यस्मात् कर्ण. ४. नास्ति मूको. ५. ०विमान० वि[२] अ[१]. ६. मेधा वि[१] कर्ण. ७. बहुरूपेण वि[२] अ[१] ड कर्ण; बहु रूपेण वि[१].

वेङ्कट० कान्तम् अग्निम् कान्तदर्शनम्, ऋतमिति कर्मनाम हविर्लक्षणम्, वैश्वानरम् अप्सु ओषधीषु सर्वेषु भूतेषु विगाहमाने क्षिप्रं बलैः[1] आहुतम् मातरिश्वा इह लोके देवाः सुक्षियम् विदधुरिति॥ ५ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये विंशो वर्गः[2] ॥

अ॒ग्निर्दे॒वेभि॒र्मनु॑षश्च ज॒न्तुभि॑स्तन्वा॒नो य॒ज्ञं पु॑रु॒पेश॑सं धि॒या ।
र॒थीर॒न्तरी॑यते॒ साध॑दिष्टिभिर्जी॒रो दमू॑ना अभिश॒स्ति॒चात॑नः ॥ ६ ॥

अ॒ग्निः । दे॒वेभिः॑ । मनु॑षः । च॒ । ज॒न्तुऽभिः॑ । त॒न्वा॒नः । य॒ज्ञम् । पु॒रु॒ऽपेश॑सम् । धि॒या ।
र॒थीः । अ॒न्तः । ई॒य॒ते॒ । साध॑दिष्टिऽभिः । जी॒रः । दमू॑नाः । अ॒भि॒श॒स्ति॒ऽचात॑नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्निः देवानुद्दिश्य मनोः च जन्तुभिः अपत्यैः एताभिर्मानवीभिः प्रजाभिः तन्वानः यज्ञम् बहुरूपम् प्रज्ञया रथभूतः द्यावापृथिव्योः अन्तः गच्छति साधकाङ्गेभ्यः[3] मनुष्येभ्यः क्षिप्रः दममनाः रक्षसां चातयिता ॥ ६ ॥

अग्ने॒ जर॑स्व स्वप॒त्य आयु॑न्यू॒र्जा पि॑न्वस्व॒ समिषो॑ दिदीहि नः ।
वयां॑सि जिन्व बृह॒तश्च॑ जागृव उ॒शिग्दे॒वाना॒मसि॑ सु॒क्रतु॑र्वि॒पाम् ॥ ७ ॥

अग्ने॑ । जर॑स्व । सु॒ऽअ॒प॒त्ये । आयु॑नि । ऊ॒र्जा । पि॒न्व॒स्व॒ । सम् । इषः॑ । दि॒दी॒हि॒ । नः॒ ।
वयां॑सि । जि॒न्व॒ । बृ॒ह॒तः । च॒ । जा॒गृ॒वे॒ । उ॒शिक् । दे॒वाना॑म् । असि॑ । सु॒ऽक्रतुः॑ । वि॒पाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्ने! जरस्व अस्मान् शोभनापत्ययुक्ते जीविते, हविषा अस्माकं कामान् पिन्वस्व, अन्नानि च अस्मभ्यं प्रयच्छ, तथा महान्ति वयांसि अन्नवान् अस्मभ्यं प्रयच्छ जागरणशील रक्षक![4] । कामयिता देवानाम् भवसि, अपि[5] च सुप्रज्ञः विप्राणाम् ॥ ७ ॥

वि॒श्पतिं॑ य॒ह्वमति॑थिं॒ नरः॒ सदा॑ य॒न्तारं॑ धी॒नामु॒शिजं॑ च वा॒घता॑म् ।
अ॒ध्व॒राणां॒ चेत॑नं जा॒तवे॑दसं॒ प्र शं॑सन्ति॒ नम॑सा जू॒तिभि॑र्वृ॒धे ॥ ८ ॥

वि॒श्पति॑म् । य॒ह्वम् । अति॑थिम् । नरः॑ । सदा॑ । य॒न्तार॑म् । धी॒नाम् । उ॒शिज॑म् । च॒ । वा॒घता॑म् ।
अ॒ध्व॒राणा॑म् । चेत॑नम् । जा॒तऽवे॑दसम् । प्र । शं॒स॒न्ति॒ । नम॑सा । जू॒तिऽभिः॑ । वृ॒धे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विशां पतिं महान्तम् अतिथिम् मनुष्याः सदा कर्मणां नियन्तारं कामयितारं च ऋत्विजां यज्ञानां चेतयितारं जातप्रज्ञम् प्र शंसन्ति नमस्कारैः स्तुतिभिश्च वर्धनाय। जूतिः जवतेः स्तुतिकर्मणः ॥ ८ ॥

---

१. बलेन लर्ष. २-२. नास्ति मूको. ३. साधनकेभ्यः वि॰ अ॰. ४. नास्ति वि॰ अ॰.
५. अति वि॰ अ॰ ल.

विभावां देवः सुरणः परि क्षितीरुग्निर्बभूव शर्वसा सुमद्रथः ।
तस्य व्रतानि भूरिपोषिणों वयमुपं भूषेम दम आ सुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभाऽवां । देवः । सुऽरणः । परि । क्षितीः । अग्निः । बभूव । शर्वसा । सुमत्ऽरंथः ।
तस्यं । व्रतानि । भूरिऽपोषिणः । वयम् । उपं । भूषेम । दमें । आ । सुवृक्तिऽभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रभावान् देवः सुरमणः[1] प्रजाः सर्वाः पर्यभवत् अग्निः बलेन शोभनरथः । तस्य कर्माणि बहूनां पोषयितुः वयम् अलङ्कुर्मः[2] स्वगृहे शोभनस्तोत्रैः ॥ ९ ॥

वैश्वानर तव धामान्या चंके येभिः स्वर्विदभवो विचक्षण ।
जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १० ॥

वैश्वानर । तवं । धामानि । आ । चुके । येभिः । स्वःऽवित् । अभवः । विऽचक्षण ।
जातः । आ । अपृणः । भुवनानि । रोदसी इति । अग्ने । ता । विश्वा । परिऽभूः । असि । त्मना ॥

वेङ्कट० हे वैश्वानर ! तव शरीराणि आभिमुख्येन[3] कामये । यैस्त्वम् स्वर्गस्य लम्भयिता भवसि[4] प्राज्ञ ! । जातः आ पूरयसि भूतानि द्यावापृथिवी च[5] । अग्ने ! सर्वाणि तानि आत्मनैव परिभवसि अरानिव नेमिः ॥ १० ॥

वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः ।
उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरेतसा ॥ ११ ॥

वैश्वानरस्यं । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सुऽअपुस्यया । कविः ।
उभा । पितरा । महयन् । अजायत । अग्निः । द्यावापृथिवी इति । भूरिऽरेतसा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरस्य[6] कर्मभ्यः महत्त्वमिह एकः[7] प्राप्नोति शोभनकर्मेच्छया कविः । सोऽयम् उभौ पितरौ द्यां च पृथिवीं च[8] बहुरेतस्के [9]पूजयन् अजायत[9] । पृथिव्याः[10] ओषध्याद्यो रेतः, उदकं दिव इति ॥ ११ ॥

[11]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकविंशो वर्गः[11] ।

---

१. सुरमणं वि[2] अ[1]. २. कुर्मः वि[1] लपं. ३. °मुख्यानि वि[2] [3] अ[1]; °मुख्येन ल लपं. ४. भवसि° लपं. ५. वा वि[2] अ[1]. ६. नास्ति वि[1] लपं. ७. एकं वि[2] अ[1]. ८. नास्ति वि[2]. ९-९. पूजय ··· वि[2] अ[1]. १०. पृथिव्याम् वि[2] अ[1]. ११-११. नास्ति मूको.

[४]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । आप्रीसूक्तम् । प्रथमाया इध्मः समिद्धोऽग्निर्वा देवता, द्वितीयायाः तनूनपात्, तृतीयाया इळः, चतुर्थ्यां बर्हिः, पञ्चम्या देवीर्द्वारः, षष्ठ्या उषासानक्ता, सप्तम्या दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, अष्टम्याः तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, नवम्याः त्वष्टा, दशम्या वनस्पतिः, एकादश्याः स्वाहाकृतयः । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः ।
आ देव देवान्यजथाय वक्षि सखा सखीन्त्सुमना यक्ष्यग्ने ॥ १ ॥

सम्ऽइत्ऽसमित् । सुऽमनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुचा । सुऽमतिम् । रासि । वस्वः ।
आ । देव । देवान् । यजथाय । वक्षि । सखा । सखीन् । सुऽमनाः । यक्षि । अग्ने ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिधंसमिधम् सुमनाः बुध्यस्व । अग्ने![2] तेजसातेजसा भवदीयां धनस्य सुमतिम् अस्मभ्यं[3] देहि । आ वह च देव![3] देवान् यज्ञाय । अथ तान् समानख्यानान् त्वम् सखा[4] सन् शोभनमनाः यज च अग्ने! ॥ १ ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजन्ते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।
सेमं यज्ञं मधुमन्तं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधन्तम् ॥ २ ॥

यम् । देवासः । त्रिः । अहन् । आऽयजन्ते । दिवेऽदिवे । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
सः । इमम् । यज्ञम् । मधुऽमन्तम् । कृधि । नः । तनूऽनपात् । घृतऽयोनिम् । विधन्तम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् वरुणादयोऽपि देवाः अन्वहम् अहनि[5] त्रिः आयजन्ते[5] आह्नि त्रिषु सवनेषु । सः[6] त्वम् इमम् यज्ञम् मधुमन्तम् कुरु नः हे तनूनपात्! घृतोत्पत्तिस्थानम् देवान् परिचरन्तं यज्ञम् ॥ २ ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजध्यै ।
अच्छा नमोभिर्वृषभं वन्दध्यै स देवान्यक्षदिषितो यजीयान् ॥ ३ ॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारम् । इळः । प्रथमम् । यजध्यै ।
अच्छ । नमःऽभिः । वृषभम् । वन्दध्यै । सः । देवान् । यक्षत् । इषितः । यजीयान् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति क प्रकाशः. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. आयजन्ते वि[1] अ[1]. ६. नास्ति वि[1] अ[1].

वेङ्कट० प्र गच्छति दीप्तिः सर्वस्य जगतीया अग्निम् । स्तुतयश्च प्रथमम्[1] यष्टुम् अर्चैः सह वर्धितारम् अग्निम् वन्दितुम् अभिगच्छन्ति[2] । सः[3] देवान् यजतु प्रेषितः यष्टृतमः ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वो वां गातुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शोचींषि प्रस्थिता रजांसि ।
दिवो वा नाभा न्यसादि होता स्तृणीमहि देवव्यचा वि बर्हिः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वाम् । गातुः । अध्वरे । अकारि । ऊर्ध्वा । शोचींषि । प्रऽस्थिता । रजांसि ।
दिवः । वा । नाभा । नि । असादि । होता । स्तृणीमहि । देवऽव्यचाः । वि । बर्हिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे अग्नीषोमौ ! युवयोः गमनम् अध्वरे[4] ऊर्ध्वम् कृतम् इति । एतदेवोक्तम्—ऊर्ध्वानि शोषकाणि तेजांसि प्रस्थितानि । भवतोरेकः दिवः नाभौ इत्येतरवेद्या नाभौ निषीदति होताऽग्निः । ततो विविधं स्तृणीमसि [5]देवैर्व्याप्तम् बर्हिः[5] ॥ ४ ॥

सप्त होत्राणि मनसा वृणाना इन्वन्तो विश्वं प्रति यन्नृतेन ।
नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अभीमं यज्ञं वि चरन्त पूर्वीः ॥ ५ ॥

सप्त । होत्राणि । मनसा । वृणानाः । इन्वन्तः । विश्वम् । प्रति । यन् । ऋतेन ।
नृऽपेशसः । विदथेषु । प्र । जाताः । अभि । इमम् । यज्ञम् । वि । चरन्त । पूर्वीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सप्त वषट्कर्तारः होतृकर्माणि मनसा कामयमानाः सर्वं जगत् प्रीणयन्तः [6]प्रति गच्छन्ति[6] सत्येन मार्गेण । प्रविशद्भिर्मनुष्यैराश्लिष्टाः यज्ञेषु प्रादुर्भूताः इमम् यज्ञम्[7] अभि चरन्त[8] पुरातन्यः[9] द्वारो देव्यः[10] ॥ ५ ॥

"इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वाविंशो वर्गः" ॥

आ भन्दमाने उषसा उपाके उत स्मयेते तन्वा विरूपे ।
यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषदिन्द्रो मरुत्वाँ उत वा महोभिः ॥ ६ ॥

आ । भन्दमाने इति । उषसा । उपाके इति । उत । स्मयेते इति । तन्वा । विरूपे इति विऽरूपे ।
यथा । नः । मित्रः । वरुणः । जुजोषत् । इन्द्रः । मरुत्वान् । उत । वा । महःऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तूयमाने अहोरात्रे परस्परान्तिके[11], अपि च ताः[1] स्मयेते[11] सूर्येण नक्षत्रैश्च शरीरेण विरूपे । यथा अस्मान् मित्रावरुणौ जुषेताम्[12], इन्द्रः च मरुत्वान् महद्भिर्देवैस्तथाऽहोरात्रौ कुरुताम् ॥ ६ ॥

1. नास्ति मूको. 2. नास्ति लपं. 3. नास्ति वि[1]. 4. नास्ति अ[1]. 5-5. °व्याप्तमहिः वि[1] अ[1]. 6-6. प्रति गच्छन्ति वि[1] अ[1] ल लपं; प्रगच्छन्ति वि[1]. 7 इति मूको. 8. °न्त: वि[1][1] ल लपं. 9. °तना: मूको. 10. देव्या: वि[1] ल लपं. 11-11. नास्ति मूको. 12. °त्मिते ल मस्तावः. 13. स्तूयते वि[1]; स्तूयेते अ[1] ल. 14. जुषेताम् वि[1] अ[1] ल लपं.

दैव्या होतारा प्रथमा न्यृञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति ।
ऋतं शंसन्त ऋतमित् त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञ्जे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदन्ति ।
ऋतम् । शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतम् । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दैव्यौ होतारौ प्रथमौ हविर्भिः साधयामि । सप्त होतारः तौ च स्वधया मदन्ति । सत्यमन्त्रयोः स्तोत्रम् शंसन्तः सत्यम् एव[1] ते वदन्ति व्रतस्य रक्षितारः यज्ञे दीप्यमानाः ॥ ७ ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुष्येभिरग्निः ।
सरस्वती सारस्वतेभिरर्वाक् तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं सदन्तु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इळा । देवैः । मनुष्येभिः । अग्निः ।
सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः । आ । इदम् । सदन्तु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० भारती स्वानुचरीभिः भारतीभिः सहिता इळा च देवैः सहिता तथा तत्सहचरः अग्निः च मनुष्यैः सरस्वती च स्वानुचरैर्देवगणैः इत्थम् तिस्रः देव्यः इदम् बर्हिः आ सीदन्तु ॥ ८ ॥

तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।
यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरीपम् । अध । पोषयित्नु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।
यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुऽदक्षः । युक्तऽग्रावा । जायते । देवऽकामः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तत् रेतः अस्माकम् तारकम् अथ च पोषकम् देव! त्वष्टः! विसृज रममाणः । यतः रेतसः वीरः कर्मसु साधुः सुबलः यज्ञे प्रयुक्तग्रावा जायते देवान् कामयमानः ॥ ९ ॥

वनस्पतेऽव सृजोप देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।
सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।
सः । इत् । ऊँ इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानाम् । जनिमानि । वेद ॥१०॥

वेङ्कट० वनस्पते! हविः[2] देवान् प्रति उप अव सृज । अग्निः हविः संस्कर्ता संस्करोति । सः एव होता सत्यतरः देवान् यजति, यथायथा देवानाम् जन्मानि वेद इति ॥ १० ॥

---

१. °व न वि मूको. २. हविर्भिः वि° क मूको.

आ याह्यग्ने समिधानो अर्वाङिन्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।
बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

आ । याहि । अग्ने । सम्ऽइधानः । अर्वाङ् । इन्द्रेण । देवैः । सऽरथम् । तुरेभिः ।
बर्हिः । नः । आस्ताम् । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ याहि अग्ने! दीप्यमानः अभिमुखः इन्द्रेण देवैः च समानरथम् त्वरमाणैः । अस्माकम् इदम् बर्हिः शोभनपुत्रा अदितिः च आस्ताम् । स्वाहाकारेण देवाः च अमृताः मादयन्ताम्[1] ॥ ११ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टकेऽष्टमाध्याये त्रयोत्रिंशो वर्गः[2] ॥

[५]

[2]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ।

प्रत्यग्निरुषसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनाम् ।
पृथुपाजा देवयद्भिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो वह्निरावः ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसः । चेकितानः । अबोधि । विप्रः । पदऽवीः । कवीनाम् ।
पृथुऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । सम्ऽइद्धः । अप । द्वारा । तमसः । वह्निः । आवरित्यावः ॥ १ ॥

वेङ्कट० उषःसु[3] ज्ञायमानः अग्निः प्रबुद्ध आसीत् मेधावी कवीनाम् [4]पदानि धाता[4] पृथुबलः देवानिच्छद्भिः समिद्धः । सः तमसः द्वाराणि यैस्तमांसि प्रविशन्ति, तानि अपावृतवान् वह्निः ॥ १ ॥

प्रेद्वग्निर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतॄणां नमस्य उक्थैः ।
पूर्वीरृतस्य संदृशश्चकानः सं दूतो अद्यौदुषसो विरोके ॥ २ ॥

प्र । इत् । ऊँ इति । अग्निः । ववृधे । स्तोमेभिः । गीःऽभिः । स्तोतॄणाम् । नमस्यः । उक्थैः ।
पूर्वीः । ऋतस्य । सम्ऽदृशः । चकानः । सम् । दूतः । अद्यौत् । उषसः । विऽरोके ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र एव अग्निः वर्धते स्तोमैः स्तुतिभिः उक्थैः च स्तोतॄणाम् नमस्कार्यः । दीप्यमानः बह्वीः ऋतस्य सत्यस्य सन्दृशः उषसः दूतः[5] सं[5] विद्योतयति[6] उषसाम् प्रादुर्भावे ॥ २ ॥

अधाय्यग्निर्मानुषीषु विक्ष्व१पां गर्भो मित्र ऋतेन साधन् ।
आ हर्यतो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनाम् ॥ ३ ॥

---

1. मादयन्तः वि[1] लर्. 2-2. नास्ति मूको. 3. उषस्सु वि[1] लर्. 4-4. पदानि धाता: वि[1] लर्; पदनिधाता अ[1]. 5. नास्ति वि[1,2] अ[1]. 6. सन् वि[2] अ[1]. 7. बोतयति वि[1] लर्.

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विक्षु । अपाम् । गर्भः । मित्रः । ऋतेन । साधन् ।
आ । हर्यतः । यजतः । सानु । अस्थात् । अभूत् । ऊँ इति । विप्रः । हव्यः । मतीनाम् ॥३॥

वेङ्कट० निहितः अग्निः मानुषीषु¹ प्रजासु अपाम् पुत्रः मित्रभूतः सत्येन अभिलषितं साधयन् । आ तिष्ठति स्पृहणीयः यष्टव्यः समुच्छ्रितामुत्तरवेदिम् । अभवत् च मेधावी स्तुतीनाम् आह्वातव्यः ॥ ३ ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत् समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।
मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिन्धूनामुत पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । सम्ऽइद्धः । मित्रः । होता । वरुणः । जातऽवेदाः ।
मित्रः । अध्वर्युः । इषिरः । दमूनाः । मित्रः । सिन्धूनाम् । उत । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सखा भवति अग्निः, यदा समिद्धः भवति । ²सखा† मित्रः भवति² होता वारकः जातप्रज्ञः । तथा मित्रः भवति अध्वरमिच्छन् गमनशीलः दममनाः । सोऽयम् पर्वतनदीनाम् शिलोच्चयानाम् अपि मित्रः एव भवति ॥ ४ ॥

पाति प्रियं रिपो अग्रं पदं वेः पाति यह्वश्चरणं सूर्यस्य ।
पाति नाभा सप्तशीर्षाणमग्निः पाति देवानामुपमादमृष्वः ॥ ५ ॥

पाति । प्रियम् । रिपः । अग्रम् । पदम् । वेः । पाति । यह्वः । चरणम् । सूर्यस्य ।
पाति । नाभा । सप्तऽशीर्षाणम् । अग्निः । पाति । देवानाम् । उपऽमादम् । ऋष्वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० रक्षति गच्छतः पक्षिणः अभिमुखम् प्रियम् पदम् अन्तरिक्षम् । रक्षति च महान्³ सूर्यस्य स्थानम् दिवम् । रक्षति च उत्तरवेद्याः वर्तमानः सप्तच्छन्दःशिरस्कं यज्ञम् अग्निः⁴ । रक्षति च देवानाम् उपमादयितारं यज्ञम् दर्शनीयः ॥ ५ ॥

⁴इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः⁴ ॥

ऋभुश्चक्र ईड्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।
ससस्य चर्म घृतवत् पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुः । चक्रे । ईड्यम् । चारु । नाम । विश्वानि । देवः । वयुनानि । विद्वान् ।
ससस्य । चर्म । घृतऽवत् । पदम् । वेः । तत् । इत् । अग्निः । रक्षति । अप्रऽयुच्छन् ॥ ६ ॥

---

१. मानवीषु वि¹ मूको. २-२. नास्ति वि¹. † तदा मूको. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको.

वेङ्कट० दीप्तः[1] करोति स्तोतव्यं कल्याणम् उदकम् विश्वानि देवः[2] प्रज्ञानानि विद्वान् स्वपतः स्थावरस्य वेः गच्छतो जङ्गमस्य पालनसाधनम् उदकात् अन्तरिक्षाख्यं स्थानम् । तत्र एव रक्षति अप्रमाद्यन् अग्निः ॥ ६ ॥

आ योनिमग्निर्घृतवन्तमस्थात् पृथुप्रगाणमुशन्तमुशानः ।
दीद्यानः शुचिरृष्वः पावकः पुनःपुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७ ॥

आ । योनिम् । अग्निः । घृतऽवन्तम् । अस्थात् । पृथुऽप्रगानम् । उशन्तम् । उशानः ।
दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनःऽपुनः । मातरा । नव्यसी इति । करिति कः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठति स्थानम् अग्निः उदकवन्तम् पृथुप्रगमनं विस्तीर्णावकाशम् कामयमानम् कामयमानः दीप्यमानः शोधमानः दर्शनीयः शोधकः । पुनःपुनः द्यावापृथिवी नवतरे करोति वृष्ट्योषधिभिश्च[3] ॥ ७ ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववक्षे यदी वर्धन्ति प्रस्वो घृतेन ।
आप इव प्रवता शुम्भमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववक्षे । यदि । वर्धन्ति । प्रऽस्वः । घृतेन ।
आपःऽइव । प्रऽवता । शुम्भमानाः । उरुष्यत् । अग्निः । पित्रोः । उपऽस्थे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सद्यः एव जातः अग्निः ओषधीभिः उह्यते, यदि वृद्धा भवन्ति ओषधयः उदकेन आपः इव प्रवणवता मार्गेण शोभमानाः । सिक्ते ओषधयो वर्धन्ते । रक्षति अग्निः द्यावापृथिव्योः उत्सङ्गे ॥ ८ ॥

उदु ष्टुतः समिधा यह्वो अद्यौद् वर्ष्मन् दिवो अधि नाभा पृथिव्याः ।
मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दूतो वक्षद् यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उत् । ऊँ इति । स्तुतः । सम्ऽइधा । यह्वः । अद्यौत् । वर्ष्मन् । दिवः । अधि । नाभा । पृथिव्याः ।
मित्रः । अग्निः । ईड्यः । मातरिश्वा । आ । दूतः । वक्षत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'उत् द्योतते' स्तुतः समिधा महान् दिवः वर्ष्मन् अन्तरिक्षे पृथिव्याः च नाभावुत्तरवेद्याम् । सखा अग्निः स्तोतव्यः अन्तरिक्षे वर्तमानः [4]दूतः आ[5] वहतु यजनाय देवान् ॥ ९ ॥

---

१. दीप्तम् वि[1] अ[1] क लपं. २. देव वि[1] क लपं. ३. वृष्ट्यौ॰भि॰ वि[1] अ[1] लपं, "॰ओषधि" ङ. ४-४ दर्शा[?] मूको. ५-५. नास्ति मूको.

उदस्तम्भीत् समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानाम् ।
यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा सन्तं हव्यवाहं समीधे ॥ १० ॥

उत् । अस्तम्भीत् । सम्ऽइधा । नाकम् । ऋष्वः । अग्निः । भवन् । उत्ऽतमः । रोचनानाम् ।
यदि । भृगुऽभ्यः । परि । मातरिश्वा । गुहा । सन्तम् । हव्यऽवाहम् । सम्ऽईधे ॥ १० ॥

वेङ्कट० उत् अस्तम्भात् समिन्धनेन द्युलोकम् दर्शनीयः अग्निः दीप्यमानानाम् उत्तमः भवन्, यदि भृगुभ्यः अभ्युदयार्थं वायुः गुहायाम् सन्तम् हव्यवाहम् आहृत्य परि समीधे । 'रातिं भरद् भृगवे मातरिश्वा' (ऋ १,६०,१) इति मन्त्रः ॥ १० ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ ३,१,२३) व्याख्याता ।

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

[६]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयन्तः ।
दक्षिणावाड् वाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्नये घृताची ॥ १ ॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीम् । नयत । देवऽयन्तः ।
दक्षिणाऽवाट् । वाजिनी । प्राची । एति । हविः । भरन्ती । अग्नये । घृताची ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र नयत हे स्तोतारः ! ज्ञानेन उच्यमानाः देवानञ्चन्तीं[1] स्रुचम् देवान् कामयमानाः[1] पूर्वम् अपरेण आहवनीयं दक्षिणोद्गमाना स्रुक् अध्वर्युभिर्ह्रियमाणा प्राची गच्छति हविः भरन्ती अग्नये घृतमञ्चन्ती[4], यूयमपि तथा नयतेति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. 'ज्ञानेन वि' [illegible]. ३-३. कामयमानाः देवान् [illegible]. ४. 'मञ्जती मूको.

आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अध नु प्रयज्यो ।
दिवश्चिदग्ने महिना पृथिव्या वच्यन्तां ते वह्नयः सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अध । नु । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ।
दिवः । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वच्यन्ताम् । ते । वह्नयः । सप्तऽजिह्वाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रादुर्भवन्[1] द्यावापृथिव्यौ आ पूरितवानसि, अपि च प्र रिक्तवानसि अनन्तरम् एव प्रकर्षेण यष्टव्य! । द्यावापृथिव्योरुभयोः अपि स्तूयन्ताम् महत्त्वेन अग्ने![2] ते स्वभूताः वोढारोऽग्नयः सप्तभिर्जिह्वाभिः कालीकरालीत्यादिभिर्युक्ताः ॥ २ ॥

द्यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियासो नि होतारं सादयन्ते दमाय ।
यदी विशो मानुषीर्देवयन्तीः प्रयस्वतीरीळते शुक्रमर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियासः । नि । होतारम् । सादयन्ते । दमाय ।
यदि । विशः । मानुषीः । देवऽयन्तीः । प्रयस्वतीः । ईळते । शुक्रम् । अर्चिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिव्यौ देवाः च होतारम् त्वा नि सादयन्ते यज्ञाय । यदि मानुष्यः प्रजाः[3] देवानिच्छन्त्यः हविष्मत्यः स्तुवन्ति तव दीप्यमानम् तेजः,[4] तदानीं निषादयन्ति ॥ ३ ॥

महान्त्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तोऽन्तर्द्यावा माहिने हर्यमाणः ।
आस्के सपत्नी अजरे अमृक्ते सबर्दुघे उरुगायस्य धेनू ॥ ४ ॥

महान् । सधऽस्थे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अन्तः । द्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः ।
आस्के इति । सपत्नी इति सऽपत्नी । अजरे इति । अमृक्ते इति । सबर्दुघे इति सबःऽदुघे ।
उरुऽगायस्य । धेनू इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० महान् अस्मिन् लोके निश्चलः आ निषण्णः अन्तः द्यावापृथिवी महत्यौ गच्छन् भवति । आस्कन्दनशीले[5] समानपतिके जरावर्जिते शत्रुभिरपरिस्पृष्टे द्यावापृथिव्यौ विस्तीर्णगमनस्याग्नेः अमृतस्य दोग्ध्र्यौ भवतः ॥ ४ ॥

---

१. °वन् प्रादुर्भवन् खं. २. नास्ति मूको ३. प्रजाम् वि°° क° ख; प्रजा खं. ४. तेजसः ख खं. ५. द्यावापृथिव्यावास्कन्दन° मूको.

व्रता ते अग्ने महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ ततन्थ ।
त्वं दूतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥

व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तव । क्रत्वा । रोदसी इति । आ । ततन्थ ।
त्वम् । दूतः । अभवः । जायमानः । त्वम् । नेता । वृषभ । चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० व्रतानि ते [1]अग्ने! महतः[1] महान्ति । तव प्रज्ञानेन त्वम् द्यावापृथिव्यौ आ ततन्थ । त्वम् दूतः भवसि जायमानः प्रणेता च वृषभ! मनुष्याणाम् ॥ ५ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टकेऽष्टमाध्याये षड्विंशो वर्गः[1] ॥

ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्घृतस्नुवा रोहिता धुरि धिष्व ।
अथा वह देवान् देव विश्वान्त्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः । घृतऽस्नुवा । रोहिता । धुरि । धिष्व ।
अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मधुपर्पार्थिवो[2] वा-शब्दः । यज्ञं प्रत्यागमनार्थम् प्रशस्तकेशौ रोहितवर्णौ घृतक्षाविणावश्वौ[3] योक्त्ररज्जुभिः[4] स्वरथस्य धुरि नियोजय च । अथ आ वह च देवान्[5] देव! सर्वान्, सुयज्ञांश्च कुरु जातवेदः! ॥ ६ ॥

दिवश्चिदा ते रुचयन्त रोका उषो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।
अपो यदग्न उशधग्वनेषु होतुर्मन्द्रस्य पनयन्त देवाः ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयन्त । रोकाः । उषः । विऽभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।
अपः । यत् । अग्ने । उशधक् । वनेषु । होतुः । मन्द्रस्य । पनयन्त । देवाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दीप्तस्य तव आभिमुख्येन दीप्यन्ते रश्मयः । उषसश्च व्युच्छन्तीः "अनु दीप्यसे" । बह्वुं-चस्थाः यथोषसो विभान्ति तथा दीप्यसे । हे अग्ने![6] यदा त्वम् प्रियदाहः सन् अरण्येषु व्याप्नोषि । यदा वा होतुः मन्द्रस्य स्तोत्रं कुर्वन्ति देवाः ॥ ७ ॥

उरौ वा ये अन्तरिक्षे मदन्ति दिवो वा ये रोचने सन्ति देवाः ।
ऊमा वा ये सुहवासो यजत्रा आयेमिरे रथ्यो अग्ने अश्वाः ॥ ८ ॥

---

[1]-[1]. सवर्गोऽङ्के ब[1]. [2]-[2]. नास्ति मूको. [3]. खवृक्तवाँ[*] वि[1] अ[1] क लर्प. [4]. [*]नविन्नौ मूको. [5]. योक्तृ[*] वि[1] अ[1] क, [*]नरज्जु लर्प. [6]. नास्ति वि[1] लर्प. [7]-[7]. नास्ति क. [8]. नास्ति मूको.

उरौ । वा । ये । अन्तरिक्षे । मदन्ति । दिवः । वा । ये । रोचने । सन्ति । देवाः ।
ऊमाः । वा । ये । सुऽहवासः । यजत्राः । आऽयेमिरे । रथ्यः । अग्ने । अश्वाः ॥८॥

वेङ्कट० विस्तीर्णे वा अन्तरिक्षे ये देवाः मदन्ति वायुप्रभृतयः, दिवः आदित्यस्य रोचने दिवि वा ये भवन्ति अश्विप्रभृतयः । रक्षकाः, ये स्वाह्वानाः पार्थिवा देवाः वा आनियच्छन्ति रथिनः अग्ने! अश्वाः । [1]उत्तरत्र सम्बन्धः[1] ॥ ८ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षड्विंशो वर्गः[2] ॥

ऐभिरग्ने सरथं याह्यर्वाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वाः ।
पत्नीवतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

आ । एभिः । अग्ने । सऽरथम् । याहि । अर्वाङ् । नानाऽरथम् । वा । विऽभवः । हि । अश्वाः ।
पत्नीऽवतः । त्रिंशतम् । त्रीन् । च । देवान् । अनुऽस्वधम् । आ । वह । मादयस्व ॥९॥

वेङ्कट० एभिः सर्वैर्देवैः समानरथम् आ याहि अभिमुखः अग्ने! नानारथम् वा । विभवः हि तव अश्वाः भवन्ति । तथा तान्[3] त्रयस्त्रिंशतम् देवान्, पत्नीसंयुक्तान् इदं हविः आवह, मादयस्व च ॥ ९ ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञंयज्ञमभि वृधे गृणीतः ।
प्राची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये ॥ १० ॥

सः । होता । यस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । यज्ञम्ऽयज्ञम् । अभि । वृधे । गृणीतः ।
प्राची इति । अध्वराऽइव । तस्थतुः । सुमेके इति सुऽमेके । ऋतऽवरी इत्यृतऽवरी ।
ऋतऽजातस्य । सत्ये इति ॥ १० ॥

वेङ्कट० सः त्वम् होता यस्य तव शक्तम् उर्वी द्यावापृथिव्यौ अपि अभि गृणीतः यज्ञेयज्ञे प्रोत्साहनार्थम् । ते द्यावापृथिव्यौ त्वयि प्रसत्यभिमुखौ अध्वर्यू इव[4] तिष्ठतः शोभनपरिमाणे यज्ञवत्यौ यज्ञजातस्य सत्यभूते ॥ १० ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति वि¹; उत्त ··· न्धः लपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि³ अ¹ द०.
४. नास्ति लपं.

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥२३॥

वेङ्कट० ऋ ३. १. २३ ८.

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तदशो वर्गः' ॥

ऋगर्थदीपिका सेयं[2] द्वितीयस्याष्टमाष्टकः ।
चक्रे श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥ १ ॥

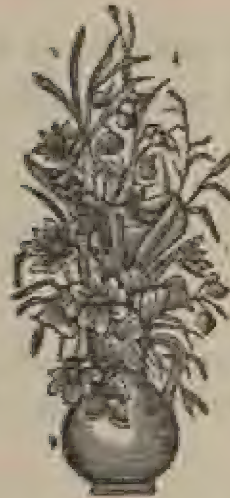
'शाकल्यदृष्टे† ऋग्वेदे द्वितीयस्याष्टकस्य यत् ।
भाष्यं तन्माधवीयाख्ये लिखितं देवशर्मणा‡' ॥ २ ॥

'इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने द्वितीयाष्टके अष्टमोऽध्यायः' ॥

— ॐ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके अष्टमोऽध्यायः ॥

द्वितीयाष्टकः समाप्तः ॥

१-१. नास्ति मूको. २. चेयं वि' अर्थ. ३-३. नास्ति वि' अ'. † 'ल्यदृष्ट मूको.
‡ देवशर्मणा वि'. ४-४. नास्ति वि' अ.

अथ तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः

तृतीयोऽध्यायऽष्टकस्तस्मिन्नध्यायादिषु वक्ष्यते ।
षड्भूक्ष्यं निपातेषु ब्राह्मणैश्छन्दसैरिह ॥ १ ॥

इत्यन्त इति सङ्ख्यानं निपातानां न शक्यते ।
उपसर्गास्तु[1] विज्ञेयाः क्रियायोगेषु विंशतिः ॥ २ ॥

निपाताः खलु काले वै पृथक् माच्छा सचा पुनः ।
नक्षत्रकं दिवा माकिर्मर्धेदिति सद[2] मुहुः ॥ ३ ॥

आदधाव मिथू[3] वीभं वृथा "सं ज्योगृषग् पृथक्"[4] ।
[5]हिरुक् श्रीपदरं[†] श्व सु[*] किल हन्त बकिर्वहुः[5] ॥ ४ ॥

अथो यदि नमस्तेऽमी चत्वारिंशदुदाहृताः ।
आद्युदात्ताश्च सर्वेऽमी सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ ५ ॥

नामेदाश्को(?)[6] वषट् स्वाहा नाना नोचे स्वदन्ति कर्म[7] ।
कनैस्तामि हि मा [8]बलि माकीमाकीं सनेमि[‡] माव[‡][9] ॥ ६ ॥

मृषस्त्वं मृषा त्रः अक्की वस्तोः षड्विंशतिः ।
अन्तोदात्ता निपातेषु ननु नूनं स्वयं पुरा ॥ ७ ॥

तथापितेव(?) माहिवत्था पश्चादेवममा तिरः ।
प्रातश्चाह मुहुर्वका कुवित्सत्र इह[10] मिथः ॥ ८ ॥

साकमारात्सह[11] चिरमन्तरात्तु सनादपि ।
अन्यत्र सत्रुतः श्वस्ति चनाऽऽरेऽथाऽऽनुषक् पुनः ॥ ९ ॥

दोषा सायं चत्वारिंशत् सन्ति चाऽन्ये च तादृशाः ।
हिरुक् सत्रा तुरक्[12] पराकैः[13] शमकैर्मिथुया तृपु[14] ॥ १० ॥

---

१. तु. पा १,४,५९. २. सदा वि[1] छर्प. ३. मिथु छर्प. ४-४. सन्ज्योगृषक्पृथक् बेंकप्र; सं ज्योगृषक् पृथक् वि[1] क; सं ज्योगृषक् छर्प; शज्योगृषक् पृथक् वि[2]; शज्योक् पृथक् क. ५-५. त्रुटितम् बेंकप्र. † श्रीपदरं वि[1][2] ब[1] छ छर्प. ६. नाहिर्वहुः वि[2] ब[1] क; नाहिर्वहुः वि[1] छर्प. ७. नामेदाक्ष्य छ छर्प. ८. स्वदन्ति वि[1] छर्प. ९-९. नास्ति बेंकप्र. † सनाऽऽसि क. ‡ माव वि[1][2] ब[1] छर्प. १०. इदं छर्प; इव वि[2]. ११-११. ॰सह वि[1] क. १२. तिरक् छ छर्प; तिरक् ब[1]. १३. प्राकैः वि[1][2] ब[1] छर्प. १४. तथा छ बेंकप्र.

सत्वरोपसना(?)[1] तेऽमी कृत सन्ति तथाऽपरे ।
स्वःस्वेति स्वरितौ विद्यात् इहन्याश्च तथाऽपरे ॥ ११ ॥

सीमुदुःस्विदस्मवाहेवा[2] इत्याद्यैते चिरादिभिः ।
अमी च सर्वानुदात्ता इहन्याश्च तथाऽपरे ॥ १२ ॥

अर्थान् निरीक्षणादेते निपाताः शतमुद्धृताः ।
त्रिधाच सूक्ष्मेक्षिकया समुदायांस्तथाऽपरे ॥ १३ ॥

वाक्यार्थेष्वप्रवृत्तेषु[3] निपाताश्चेदनन्विताः ।
छन्दःपादपूरणास्ते स्युरिति यास्कस्य दर्शनम्[4] ॥ १४ ॥

न वै किल नु नाभाथ खल्विदाद्य सीमु कम् ।
इत्यनूनमिवेत्वस्मपिद्वचाः स्युरनर्थकाः ॥ १५ ॥

अन्येषां तु निपातानां पूरणत्वं न दृश्यते ।
नाद्यः पूरणाश्च स्युर्यदा वाक्येष्वनन्विताः[5] ॥ १६ ॥

अप्रवृत्तेऽपि[6] वाक्यार्थे ब्राह्मणेष्वपि मन्त्रगः ।
दृश्यन्ते यत्र नाऽपेक्षा विद्यते पादपूरणैः ॥ १७ ॥

माधवस्तत्र वदति स्फुटत्वोद्ग्रहणादिकम् ।
वाक्यार्थे[7] जनयन्त्येते मन्त्रब्राह्मणयोरिति ॥ १८ ॥

स्फुटत्वोद्ग्रहणादिश्च क्वचित् सूक्ष्मः क्वचित् स्फुटः ।
यत्र[8] स्फुटस्तदा[9] सार्थाः सूक्ष्मे स्युः पूरणा इति ॥ १९ ॥

'नहु ह स्म वा अग्निभ्यः[10] त्रिभिः स्फुटतरोऽभवत्[11]' ।
अत्रैव 'तु ग्रां पा स्वालात्'[12] बहवः सन्ति तादृशाः ॥ २० ॥

उकारो विनिग्रहार्थस्तथाऽनेकत्र दर्शनात् ।
'तमु ष्टवाम यं गिरः'[12], 'तमु त्वा गोतमो गिरा'[13] ॥ २१ ॥

---

१. सत्वरोपादना छ. २. मुद्रितम् वि[1] अ[1]. ३. °वेष्वप्रवृत्तेषु वि[1] छपे. ४. तु. या १, ९. ५. °ष्वनन्विताः वि[1] छपे. ६. अप्रवृत्ते° वि[11] ब[1] छपे; अप्रवृत्ते तु वैकल्प ७. वाक्येषु वि[1] छपे. ८. यतः वि[1] छपे. ९. स्फुटात्तदा वि[1] अ[1]. १०. °ग्नो भवेत् वि[1] छपे वैकल्प. ११. तै १,१,१४,१. १२. ऋ ८,९५,६. १३. ऋ १,७८,२.

'सुषर्मु नु शर्मतसि'[1] न विनिग्रहसम्भवः ।
'उदु ष्य देवः सविता'[2] पूरणस्त्वास्मेषु सः ॥ २२ ॥

पूरकार्येण सदृश उकारोऽन्यत्र दृश्यते ।
मन्त्रेष्वेषु तु तस्याऽर्थः स्फुटत्वोद्ग्रहणादिकः ॥ २३ ॥

एतावता पूरणत्वं भागधेयादिति स्थितिः ।
आदागन्त्वर्थवचनो यथा 'आदह स्वधामनु'[3] ॥ २४ ॥

'आस्मै त्रुनयन् धामुषासम्'[4], 'आदित् ते हर्यता'[5] ।
'आदिद्धोतारं वृणत'[6] पूरणश्चाऽपि विद्यते ॥ २५ ॥

इदेवकारसदृशः 'स इद् भोजो यो गृहवे'[7] ।
'स इद् देवेषु गच्छति'[8] दृश्यते चाऽपि पूरणः ॥ २६ ॥

ईमिदंशब्दसदृश 'एनामृताय भर'[9] ।
'स ईं पाहि य ऋजीषी'[10] विद्यते चाऽपि पूरणः ॥ २७ ॥

उच्चावचेषु निपतन्तामर्थेष्वेषां[11] यथायथम् ।
ज्ञानोपादानविद्भ्यो न मन्त्रार्थेषु मुह्यति ॥ २८ ॥

[७]

[12]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[13] ।

प्र य आरुः शितिपृष्ठस्य धासेरा मातरा विविशुः सप्त वाणीः ।
परिक्षिता पितरा सं चरेते प्र सर्स्राते दीर्घमायुः प्रयक्षे ॥ १ ॥

प्र । ये । आरुः । शितिऽपृष्ठस्य । धासेः । आ । मातरा । विविशुः । सप्त । वाणीः ।
परिऽक्षिता । पितरा । सम् । चरेते इति । प्र । सर्स्राते इति । दीर्घम् । आयुः । प्रऽयक्षे ॥१॥

वेङ्कट॰ विश्वामित्रः । प्र गच्छन्ति ये नीलपृष्ठस्योदकस्य[14] पातुरग्नेः रश्मयः, ते [15]द्यां च पृथिवीं[15] च आ विशन्ति सप्त च गमनस्वभावा नदीः । 'एकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः' (ऋ ३,१,६) इति मन्त्रः । तेनाऽनेनाऽग्निना[16] द्यावापृथिवी परितो वर्तमाने सम् चरेते । 'मही दक्षस्य मातरा समीची' (ऋ ३,१,७) इति मन्त्रः । तयाऽग्नेः प्रकर्षेण यागाय दीर्घम् अन्नं च प्र सर्स्रातो विसृजतः ॥ १ ॥

१. ऋ १,३०,४. २. ऋ २,३८,१. ३. ऋ १,६,४. ४ ऋ १,१२,४. ५. ऋ ८,१२, २५-२७. ६. ऋ १,१४१,६. ७. ऋ १०,११७,३. ८. ऋ १,१,४. ९. तृतीये वेङ्कट. १०. ऋ १,४,७. ११ ऋ ६,१७,२. १२. °र्थेषु वेङ्कट. १३-१३. नास्ति मूको. १४. °कस्य ऋजीषा वि°. १५-१५. द्यावापृथिवी वि¹ ऊपे. १६. °िनाऽपि वि¹ ऊपे.

दिवक्षसो धेनवो वृष्णो अश्वा देवीरा तस्थौ मधुमद्वहन्तीः ।
ऋतस्य त्वा सदसि क्षेमयन्तं पर्येका चरति वर्तनिं गौः ॥ २ ॥

दिवक्षसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वाः । देवीः । आ । तस्थौ । मधुऽमत् । वहन्तीः ।
ऋतस्य । त्वा । सदसि । क्षेमऽयन्तम् । परि । एका । चरति । वर्तनिम् । गौः ॥ २ ॥

वेङ्कट० दिवं व्याप्नुवानाः प्रीणयित्र्यः वर्षितुरग्नेः अश्वाः । सोऽयं[1] मधुमत् उदकम् वहन्तीः देवीः नदीः आ तिष्ठति । तं त्वाम् उदकस्य स्थाने क्षेमं कुर्वन्तम् एका गौः परि चरति इति माध्यमिकां वाचमाह, व्याप्तः प्रवर्तयन्तम् ॥ २ ॥

आ सीमरोहत्सुयमा भवन्तीः पतिश्चिकित्वान्रयिविद्रयीणाम् ।
प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । सीम् । अरोहत् । सुऽयमाः । भवन्तीः । पतिः । चिकित्वान् । रयिऽवित् । रयीणाम् ।
प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ रोहति सर्वतः सुयमाः भवन्तीः अश्वाः[2] तासाम् पतिः प्राज्ञो धनानां लम्भयिता । प्रकर्षेण वासयति च आत्मनः सततगमनस्य[3] धातुः पानाय ताः[4] नदीः[5] नीलपृष्ठः बहुप्रकाराङ्गः ॥ ३ ॥

महि त्वाष्ट्रमूर्जयन्तीरजुर्यं स्तभूयमानं वहतो वहन्ति ।
व्यङ्गेभिर्दिद्युतानः सधस्थ एकामिव रोदसी आ विवेश ॥ ४ ॥

महि । त्वाष्ट्रम् । ऊर्जयन्तीः । अजुर्यम् । स्तभुऽयमानम् । वहतः । वहन्ति ।
वि । अङ्गेभिः । दिद्युतानः । सधऽस्थे । एकाम्ऽइव । रोदसी इति । आ । विवेश ॥ ४ ॥

वेङ्कट० महान्तं त्वष्टुर्जायमानं जरयितुमशक्यम् बलयन्त्यः स्तम्भनं लोकानामिच्छन्तम् अग्निम्[6] नद्यः धारयन्ति । दीप्यमानः अपाम् सधस्थे अवस्थितः एकामिव स्त्रियमनायासेन[7] अङ्गैः [7]द्यां च पृथिवीं[7] उभे अपि विविधम् आ विवेश इति ॥ ४ ॥

जानन्ति वृष्णो अरुषस्य शेवमुत ब्रध्नस्य शासने रणन्ति ।
दिवोरुचः सुरुचो रोचमाना इळा येषां गण्या माहिना गीः ॥ ५ ॥

---

१. लेखे मूको. २. नास्ति मूको. ३. सततगमनस्य वि[1] ऊर्व. ४. तां वि[1] अ[1]. ५. नदी वि[1] अ[1]. ६. मिव[1] अ[1]. ७-७. द्यावापृथिव्यौ वि[1] ऊर्व.

जानन्ति । वृष्णः । अरुषस्य । शेवम् । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणन्ति ।
दिवःऽरुचः । सुऽरुचः । रोचमानाः । इळा । येषाम् । गण्या । माहिना । गीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० जानन्ति वर्षितुः आरोचमानस्य आश्रितविषयं सुखम् । अपि च जानन्तः महतोऽग्नेः शासने रमन्ते । 'अस्य वासुरमपाणः' (ऋ १, ६०, २) इति मन्त्रः । द्युलोकस्य रोचकाः शोभनदीप्तयः रोचमानाः ते भवन्ति, येषाम् मनुष्याणाम् इळा महती स्तुतिः अग्नेर्गणनीया । येऽग्निं स्तुवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये प्रथमो वर्गः' ॥

उतो पितृभ्यां प्रविदाऽनु घोषं महो महद्भ्यामनयन्त शूषम् ।
उक्षा ह यत्र परि धानमक्तोरनु स्वं धाम जरितुर्ववक्ष ॥ ६ ॥

उतो इति । पितृऽभ्याम् । प्रऽविदा । अनु । घोषम् । महः । महत्ऽभ्याम् । अनयन्त । शूषम् ।
उक्षा । ह । यत्र । परि । धानम् । अक्तोः । अनु । स्वम् । धाम । जरितुः । ववक्ष ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च द्यावापृथिवीभ्याम् प्रवेदनेन घुष्यमाणम् सुखम् महतोऽपि महत्तमाम् अनु अनयन्त यजमानाः । यत्ननुत्पादनेन येषु यजमानेषु उदकस्य सेक्ता रात्रेः धारकम् आत्मीयम् तेजः होतुः स्तुतिश्रवणाय हि अनु वहति, सन्निधानं करोतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अध्वर्युभिः पञ्चभिः सप्त विप्राः प्रियं रक्षन्ते निहितं पदं वेः ।
प्राञ्चो मदन्त्युक्षणो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ ७ ॥

अध्वर्युऽभिः । पञ्चऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियम् । रक्षन्ते । निऽहितम् । पदम् । वेरिति वेः ।
प्राञ्चः । मदन्ति । उक्षणः । अजुर्याः । देवाः । देवानाम् । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥

वेङ्कट० उद्गात्रादिव्यतिरिक्ता द्वादश अथन्यृत्विजः, तेषु सप्त वषट्कारा:, पञ्चान्येऽध्वरं नयन्ति । पञ्चभिः सह[1] सप्त मेधाविनः गमनस्वभावस्य प्रियम् आहवनीयाख्यम् निहितम् पदम् रक्षन्ति । प्राङ्मुखाः सोमाः जरयितुमशक्यान्[2] देवान् मादयन्ति सेक्तारः । देवाः देवानाम् इति प्राणानाह । 'देवा देवेभ्यो देवत्वमायन' (मा १७, १४) इति मन्त्रः । ते हि सोमपानार्थं कर्माणि प्रधानानि अनु अगच्छन्निति ॥ ७ ॥

दैव्या होतारा प्रथमा न्यृञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति ।
ऋतं शंसन्त ऋतमित् त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ८ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञ्जे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदन्ति ।
ऋतम् । शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतम् । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० (ऋ ३, ४, ७ द्र.) ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति मूको.   २. नास्ति वि' अ'.   ३. °मशक्यम् मूको.

वृषायन्ते महे अत्याय पूर्वीर्वृष्णे चित्राय रश्मयः सुयामाः ।
देव होतर्मन्द्रतरश्चिकित्वान् महो देवान् रोदसी एह वक्षि ॥ ९ ॥

वृषऽयन्ते । महे । अत्याय । पूर्वीः । वृष्णे । चित्राय । रश्मयः । सुऽयामाः ।
देव । होतरिति । मन्द्रऽतरः । चिकित्वान् । महः । देवान् । रोदसी इति । आ । इह । वक्षि ॥९॥

वेङ्कट० वृषेवाऽऽचरन्ति ज्वालाः महते अश्वाय बहव इति । एतदेवाह — वृष्णे चित्रवर्णायाऽग्नये रश्मयः 'सुयामाः भवन्ति'[1] । अथ[2] प्रत्यक्षः । इत्थं समिद्धस्त्वम्[3] देव! होतः! मादयितृतरः जानन् महतः देवान् रोदसी च इह 'आ वह'[4] ॥ ९ ॥

पृक्षप्रयजो द्रविणः सुवाचः सुकेतव उषसो रेवदूषुः ।
उतो चिदग्ने महिना पृथिव्याः कृतं चिदेनः सं महे दशस्य ॥ १० ॥

पृक्षऽप्रयजः । द्रविणः । सुऽवाचः । सुऽकेतवः । उषसः । रेवत् । ऊषुः ।
उतो इति । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतम् । चित् । एनः । सम् । महे । दशस्य ॥१०॥

वेङ्कट० द्रविणः द्रवतेः । हे अग्ने! गमनस्वभाव! हविर्लक्षणान्यन्नानि यासु[5] होतुं प्रक्रम्यन्ते[6], ताः शोभनवाचो वचसा मनुष्याणां च शब्दैः सुप्रज्ञानाः उषसः धनयुक्तमस्माकम् व्युच्छन्तु । अपि च अग्ने! विस्तीर्णाया ज्वालायाः महत्त्वेन कृतम् अपि पापं महते यजमानाय सम् क्षपय ॥१०॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥

वेङ्कट० पूर्वं (ऋ ३,१,२३) व्याख्याता ।

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वितीयो वर्गः" ॥

[८]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । यूपो देवता, षष्ठीसप्तम्यष्टमीनवमीदशमीनाम् यूपाः, अष्टम्या विश्वेदेवा वा, एकादश्या व्रश्चनः । त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीयासप्तम्यौ अनुष्टुभौ" ।

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन ।
यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद् यद् वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि¹ अ¹. २. ···व वि³. ३. समिध्यस्त्वम् वि¹ ² अ¹ लं. ४-४. आवह वि¹ अ¹. ५. नास्ति वि¹. ६. प्रक्रम्यते वि¹ लं. ७-७. नास्ति मूको.

अञ्जन्ति । त्वाम् । अध्वरे । देवऽयन्तः । वनस्पते । मधुना । दैव्येन ।
यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा । क्षयः । मातुः । अस्याः । उपऽस्थे ॥

वेङ्कट० वनस्पते! यूपभूत![1] त्वाम् यज्ञे देवान् कामयमानाः 'एतद्वै [2]मधु दैव्यं[2] यदाज्यम्' (ऐब्रा २,२) इति[3] तेन [4]'दैव्येन मधुना'[4] अञ्जन्ति । तथा सति यदि च ऊर्ध्वः तिष्ठसि[5] यदि च शेषे[6] द्रविणमेव अस्मासु धेहि[7] अस्याः मातुः पृथिव्याः उत्सङ्गे इति ॥ १ ॥

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद् ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरम् ।
आरे अस्मदमतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥ २ ॥

सम्ऽइद्धस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । ब्रह्म । वन्वानः । अजरम् । सुऽवीरम् ।
आरे । अस्मत् । अमतिम् । बाधमानः । उत् । श्रयस्व । महते । सौभगाय ॥ २ ॥

वेङ्कट० आहवनीयस्य पुरस्तात् श्रयणं कुर्वन् अन्नं च जरावर्जितं शोभनपुत्रं प्रयच्छन् दूरं एव अस्मत्तः 'अमतिम् बाधमानः', 'अमतिं बाधमानः इत्यशनाया वै पाप्माऽमतिस्तामेव तदाराम्नुदते' (ऐब्रा २,२) इत्युक्तम्, उत् श्रयस्व महते सुधनत्वाय ॥ २ ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन् पृथिव्या अधि ।
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ ३ ॥

उत् । श्रयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अधि ।
सुऽमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठ वनस्पते! पृथिव्याः वर्ष्मन् अधि सारभूते देशे देवयजने । शोभनेन मानेन मीयमानः[8] यजमानाय वर्चः धेहि ॥ ३ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात् स उ श्रेयान् भवति जायमानः ।
तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्यो मनसा देवयन्तः ॥ ४ ॥

युवा । सुऽवासाः । परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊँ इति । श्रेयान् । भवति । जायमानः ।
तम् । धीरासः । कवयः । उत् । नयन्ति । सुऽआध्यः । मनसा । देवऽयन्तः ॥ ४ ॥

१. 'भूतं वि' अ'. २-२. दैव्यं मधु मूको. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. तिष्ठासि वि'' द; तिष्ठस्व अ'. ६. शयासे अ' द; नास्ति वि'. ७. देहि वि' अ'; धेहीति द. ८. मिमीयमानः वि' अ'.

वेङ्कट० युवा शोभनेन वाससा रशनया युक्तः[1] तथा परिवीतः आगतः । सः एव अन्येभ्यो वनस्पतिभ्यः श्रेयान् भवति जायमानः प्रशस्यमानेभ्यः । तम् च धीरासः कवयः उत् नयन्ति शोभनकर्माणः मनसा देवान् कामयमानाः ॥ ४ ॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां समर्य आ विदथे वर्धमानः ।
पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देवया विप्र उदियर्ति वाचम् ॥ ५ ॥

जातः । जायते । सुदिनऽत्वे । अह्नाम् । सऽमर्ये । आ । विदथे । वर्धमानः ।
पुनन्ति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् । इयर्ति । वाचम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पृथिव्याम् जातः सम्प्रति अह्नाम् सुदिनत्वे जायते सुदिनान्यहानि करोति मननयनेन समनुष्ये यज्ञे वर्धमानः । आ-कारः सहत्त्वं स्फुटीकरोति । तं प्रक्षालनादिभिः शोधयन्ति धीराः कर्मणः बुद्ध्या । देवानां यष्टा मेधावी च[2] होता स्तुतिलक्षणाम् वाचम् यूपे[3] प्रति प्रेरयति ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये तृतीयो वर्गः[5] ॥

यान् वो नरो देवयन्तो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततक्ष ।
ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिषन्तु रत्नम् ॥ ६ ॥

यान् । वः । नरः । देवऽयन्तः । निऽमिम्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततक्ष ।
ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत् । अस्मे इति । दिधिषन्तु । रत्नम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नरः बहवो यूपाः ! यान् युष्मान् देवान् कामयमानाः यागार्थमवटेषु[5] प्रक्षिप्तवन्तः । वनस्पते ! वा इमान् युष्मदीयान् परशुः चिच्छेद । ते दीप्ताः स्वरमन्तः तिष्ठन्तः प्रजायुक्तम् रत्नम् अस्मभ्यम् धारयन्तु ॥ ६ ॥

ये वृक्णासो अधि क्षमि निमितासो यतस्रुचः ।
ते नो व्यन्तु वार्यं देवत्रा क्षेत्रसाधसः ॥ ७ ॥

ये । वृक्णासः । अधि । क्षमि । निऽमितासः । यतऽस्रुचः ।
ते । नः । व्यन्तु । वार्यम् । देवऽत्रा । क्षेत्रऽसाधसः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ये परशुना छिन्नाः भूमावाम् अवटेषु प्रक्षिप्ताः यज्ञाय यतस्रुचः[6] ते गमयन्तु देवेषु अस्मदीयम् हविः क्षेत्राणां साधयितारो यजमानानामिति ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति वि' अर्व. २. नः अ'. ३. युष्मान् लः; यूपं वि[1-3] अ' अर्व. ४-४. नास्ति मूको. ५. यज्ञार्थम' वि' अर्व. ६. यतस्रुचः वि'; स्रुचः अर्व.

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामा पृथिवी अन्तरिक्षम् ।
सजोषसो यज्ञमवन्तु देवा ऊर्ध्वं कृण्वन्त्वध्वरस्य केतुम् ॥ ८ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा । पृथिवी । अन्तरिक्षम् ।
सऽजोषसः । यज्ञम् । अवन्तु । देवाः । ऊर्ध्वम् । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आदित्यादयः शोभननयनाः द्यावाभूमी च विस्तीर्णम् अन्तरिक्षम् च सङ्गताः यज्ञम् इमम् रक्षन्तु, यज्ञस्य च चिह्नभूतं यूपलक्षणम्[1] उच्छ्रयन्तु[2] ॥ ८ ॥

हंसा इव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।
उन्नीयमानाः कविभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यन्ति पाथः ॥ ९ ॥

हंसाःऽइव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः । आ । अगुः ।
उत्ऽनीयमानाः । कविऽभिः । पुरस्तात् । देवाः । देवानाम् । अपि । यन्ति । पाथः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हंसाः इव[3] पङ्क्तिशः यतमानाः[4] शुक्लानि वासांसि आच्छादयन्तः यूपाः अस्मान् आगताः । यज्ञस्य पुरस्तात् उन्नीयमानाः देवाः देवानाम् आप्नुवन्ति स्थानम् ॥ ९ ॥

शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सं ददृश्रे चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम् ।
वाघद्भिर्वा विहवे श्रोषमाणा अस्माँ अवन्तु पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

शृङ्गाणिऽइव । इत् । शृङ्गिणाम् । सम् । ददृश्रे । चषालऽवन्तः । स्वरवः । पृथिव्याम् ।
वाघतऽभिः । वा । विऽहवे । श्रोषमाणाः । अस्मान् । अवन्तु । पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

वेङ्कट० शृङ्गाणीव शृङ्गिणाम्[5] महिषादीनाम्[5] सम् दृश्यन्ते[6] चषालवन्तः यूपाः अस्याः पृथिव्याः । ऋत्विग्भिः इव[5] अस्माभिः विहवे क्रियमाणे सति स्तुतिम्[7] श्रोषमाणाः अस्मान् रक्षन्तु सेनासङ्गमनेषु ॥ १० ॥

वनस्पते शतवल्शो वि रोह सहस्रवल्शा वि वयं रुहेम ।
यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सौभगाय ॥ ११ ॥

---

१. यूपलक्षणं = वि[1] अपं. २. °न्तु = वि[1,3] अ[1]. ३. नास्ति अपं. ४. यत° वि[1,3] अ[1] अपं. ५. नास्ति वि[3] अ[1] क. ६. एव वि[1] अपं. ७. स्तुति मूको.

वनस्पते । शतऽवल्शः । वि । रोह । सहस्रऽवल्शाः । वि । वयम् । रुहेम ।
यम् । त्वाम् । अयम् । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनाय । महते । सौभगाय ॥ ११ ॥

वेङ्कट० वनस्पते! त्वम् शतशाखः वि रोह, वयम् च सहस्रशाखाः वि रुहेम । यम् त्वाम् अयम् परशुः निशिततारः[1] प्रणिनाय यज्ञे महते सौभाग्यायेति ॥ ११ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्थो वर्गः[2] ॥

[९]

[3]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । बृहती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप्[3] ।

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तास ऊतये ।
अपां नपातं सुभगं सुदीदितिं सुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवम् । मर्तासः । ऊतये ।
अपाम् । नपातम् । सुऽभगम् । सुऽदीदितिम् । सुऽप्रतूर्तिम् । अनेहसम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने! सखायः त्वां वृणीमहे देवम् मनुष्याः रक्षणाय अपाम् पौत्रम् सुधनम्[4] शोभनदीप्तिम् शोभनप्रतरणम् अनुपद्रवम् ॥ १ ॥

कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः ।
न तत् ते अग्ने प्रमृषे निवर्तनं यद् दूरे सन्निहाभवः ॥ २ ॥

कायमानः । वना । त्वम् । यत् । मातॄः । अजगन् । अपः ।
न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृषे । निऽवर्तनम् । यत् । दूरे । सन् । इह । अभवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अरण्यानि रक्षितुम्[5] कामयमानः यदा त्वम् मातॄः अपः गच्छसि, न[5] तदानीं तव अग्ने! प्रमर्षणाय भवति आत्माभिमुखं गमनम्, यदा त्वम् दूरे[6] जायमानः अंगेन समीपे भवसि ॥ २ ॥

अति तृष्टं ववक्षिथाथैव सुमना असि ।
प्रप्रान्ये यन्ति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति वि[1] लपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि[1]. ४. शोभना वि[1] अ[1].
५. नास्ति लपं. ६. दूरः वि[1]; दूरेण अ[1].

अति । तृष्टम् । ववक्षिथ । अथ । एव । सुऽमनाः । असि ।
प्रऽप्र । अन्ये । यन्ति । परि । अन्ये । आसते । येषाम् । सख्ये । असि । श्रितः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तोतुस्तृष्णाम् अति वहसि । सुमनाः च भवसि तदनन्तरम् एव तस्मै । ते त्वां केचित् अग्ने! स्तुतिभिः प्र गच्छन्ति, परितः आसते अन्ये[1], येषाम् त्वम् सख्ये श्रितः भवसि । सख्यमुपगच्छसीत्यर्थः ॥ ३ ॥

ईयिवांसमति स्रिधः शश्वतीरति सश्चतः ।
अन्वीमविन्दन् निचिरासो अद्रुहोऽप्सु सिंहमिव श्रितम् ॥ ४ ॥

ईयिऽवांसम् । अति । स्रिधः । शश्वतीः । अति । सश्चतः ।
अनु । ईम् । अविन्दन् । निऽचिरासः । अद्रुहः । अप्ऽसु । सिंहम्ऽइव । श्रितम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अति गच्छन्तम् उपक्षपयितृन् शत्रून् पूर्वं बह्वीश्च सेनाः सङ्गकारिणीः अतिगच्छन्तम् एनम् अपि तिरोहितम् अप्सु प्रविष्टम् सिंहमिव भीमम् अनु अविन्दन् नितरां चिरासो[2] विश्वे देवाः अद्रोग्धारः । 'पश्वा न तायुम्' (ऋ १,६५,१) इति मन्त्रः[3] ॥ ४ ॥

ससृवांसमिव त्मनाऽग्निमित्था तिरोहितम् ।
ऐनं नयन्मातरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥ ५ ॥

ससृवांसम्ऽइव । त्मना । अग्निम् । इत्था । तिरःऽहितम् ।
आ । एनम् । नयत् । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः । मथितम् । परि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यथा कश्चित् स्वयमेव सरति एवम् अग्निम् तिरोहितम् देवेभ्यः परि बलात् आहृतम् एनम् भृगवः! मातरिश्वा आ नयत्[4] दूरात् इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

तं त्वा मर्ता अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन ।
विश्वान् यद् यज्ञाँ अभिपासि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठ्य ॥ ६ ॥

तम् । त्वा । मर्ताः । अगृभ्णत । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।
विश्वान् । यत् । यज्ञान् । अभिऽपासि । मानुष । तव । क्रत्वा । यविष्ठ्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्ने! तम् त्वां[5] मनुष्याः देवेभ्यः पर्यगृह्णत हविषां वोढः! । यस्मात् त्वं सर्वान् एव यज्ञान् अभिरक्षसि मनुष्यहित! तव 'कर्मणा युवतम! इति' ॥ ६ ॥

---

१. °सोपि वि अपं. २. नास्ति वि अपं. ३. °मतिति वि अपं. ४-४. नास्ति मूको.
५. त्वा वि अ. ६-६. नास्ति वि अ.

तद् भद्रं तव॑ दंसना पाका॑य चिच्छदयति ।
त्वां यद॑ग्ने पुशव॑: समासते समि॑द्धमपिशर्वरे ॥ ७ ॥

तत् । भद्रम् । तव॑ । दंसना॑ । पाका॑य । चित् । छदयति ।
त्वाम् । यत् । अग्ने । पुशव॑: । सम्ऽआसते । सम्ऽइद्धम् । अपिऽशर्वरे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'तत् इदम् भद्रम् तव कर्म क्षुद्राय अपि मनुष्याय कामप्रदानेनोपच्छादनं करोति[1] । त्वाम् यस्मात् अग्ने![1] पशवः समुपासते[2] अपिशर्वरेषु समिद्धम् शर्वरीमुखे । प्रपश्यन्ति पश्वादिनस्यर्थः ॥७॥

आ जु॑होता स्वध्वरं शीरं पा॑वकशो॑चिषम् ।
आशुं दूतम॑जिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं स॑पर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरम् । शीरम् । पावकऽशोचिषम् ।
आशुम् । दूतम् । अजिरम् । प्रत्नम् । ईड्यम् । श्रुष्टी । देवम् । सपर्यत ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आहुतिभिः 'सर्पयत सुयज्ञं' शायितारं शोधकदीप्तिम्[3] । शीघ्रगन्तारं देवानाम् दूतम् गमनशीलं पुराणं स्तोतव्यं क्षिप्रम् देवम् इमम् सपर्यत ॥ ८ ॥

त्रीणि॑ शता त्री स॒हस्रा॑ण्यग्निं त्रिंशच्च॑ देवा नव॑ चासपर्यन् ।
औक्ष॑न् घृतैरस्तृ॑णन् बर्हिरस्मा आदिद्धोता॑रं न्य॑सादयन्त ॥ ९ ॥

त्रीणि॑ । शता । त्री । सहस्रा॑णि । अग्निम् । त्रिंशत् । च । देवाः । नव॑ । च । असपर्यन् ।
औक्षन् । घृतैः । अस्तृणन् । बर्हिः । अस्मै । आत् । इत् । होतारम् । नि । असादयन्त ॥९॥

वेङ्कट० त्रीणि सहस्राणि 'त्रीणि च[4] शतानि[4] त्रिंशत्[5] च नव च[6] देवाः अग्निम् अपूजयन् । घृतैः च[7] अग्निमनक्षन्त । बर्हिः च अस्मै अस्तृणन् । अनन्तरम् एव तस्मिन्[8] बर्हिषि होतारम् अग्निम् नि असादयन्त इति । तत्र ब्राह्मणम् — "महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव देवा इति । कतमे[9] ते त्रयस्त्रिंशदिति, अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिंशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशा-विति । कतमे[10] वसव इति, अग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं च" (माश १४,६,९,३;४) इत्यादिकं ब्राह्मणेनाभिप्रायः श्रोतव्यमिति ॥ ९ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षष्ठो वर्गः[11] ॥

१-१. त्रुटितम् वि[२] अ[१]. † नास्ति ल. २. °च्छन्तः अ[१]. ३. शोधकदीप्तिम् वि[१] अपे. ४-४. नास्ति वि[२] अ[१]. ५. नास्ति अपे. ६. नास्ति वि[२] अ[१]. ७. नास्ति वि[१] ल अपे. ८. न तथा वि[१] अपे. ९. अग्निम् वि[१] अपे १०. कमे न वि[१][२] अपे. ११-११. नास्ति मूको.

[१०]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । उष्णिक् छन्दः[1] ।

त्वाम॑ग्ने मनी॒षिणः॑ स॒म्राजं॑ चर्षणी॒नाम् । दे॒वं मर्ता॑स इन्धते॒ सम॑ध्व॒रे ॥ १ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । म॒नी॒षिणः॑ । स॒म्ऽराज॑म् । च॒र्ष॒णी॒नाम् । दे॒वम् । मर्ता॑सः । इ॒न्ध॒ते॒ । सम् । अ॒ध्व॒रे ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! मनस ईश्वराः प्रजानाम् अधिपतिम् देवम् मनुष्याः यज्ञे सम् इन्धते ॥ १ ॥

त्वां य॒ज्ञेष्वृ॒त्विज॒मग्ने॒ होता॑रमीळते । गो॒पा ऋ॒तस्य॑ दीदिहि॒ स्वे दमे॑ ॥ २ ॥

त्वाम् । य॒ज्ञेषु॑ । ऋ॒त्विज॑म् । अग्ने॑ । होता॑रम् । ई॒ळ॒ते॒ । गो॒पाः । ऋ॒तस्य॑ । दी॒दि॒हि॒ । स्वे । दमे॑ ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ २ ॥

स घा॒ यस्ते॒ ददा॑शति स॒मिधा॑ जा॒तवे॑दसे । सो अ॑ग्ने धत्ते सु॒वीर्यं॒ स पु॑ष्यति ॥ ३ ॥

सः । घ॒ । यः । ते॒ । ददा॑शति । स॒म्ऽइधा॑ । जा॒तऽवे॑दसे । सः । अ॒ग्ने॒ । ध॒त्ते॒ । सु॒ऽवीर्य॑म् । सः । पु॒ष्य॒ति॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! यः तुभ्यं समिदाधानं करोति जातप्रज्ञाय, सः खलु शोभनवीर्यं पुत्रं धारयति, पुष्यति च प्रजया पशुभिः ॥ ३ ॥

स के॒तुर॑ध्व॒राणा॑म॒ग्निर्दे॒वेभि॒रा ग॑मत् । अ॒ञ्जा॒नः स॒प्त होतृ॑भिर्ह॒विष्म॑ते ॥ ४ ॥

सः । के॒तुः । अ॒ध्व॒राणा॑म् । अ॒ग्निः । दे॒वेभिः॑ । आ । ग॒म॒त् । अ॒ञ्जा॒नः । स॒प्त । होतृ॑ऽभिः । ह॒विष्म॑ते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः अग्निः यज्ञानां चिह्नभूतो देवः देवैः सह आ गच्छतु सप्तभिः वषट्कर्तृभिः लोकेन यजमानार्थम् अज्यमानः[2] ॥ ४ ॥

प्र होत्रे॑ पू॒र्व्यं वचो॒ऽग्नये॑ भरता बृ॒हत् । वि॒पां ज्योतीं॑षि॒ बिभ्र॑ते॒ न वे॒धसे॑ ॥ ५ ॥

प्र । होत्रे॑ । पू॒र्व्य॑म् । वचः॑ । अ॒ग्नये॑ । भर॑त । बृ॒हत् । वि॒पाम् । ज्योतीं॑षि । बिभ्र॑ते । न । वे॒धसे॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पुराणं[3] स्तुतिलक्षणं महत् वचः '[4]प्र भरत[4]' अग्नये होत्रे मेधाविनां तेजांसि बिभ्रते विधात्रे । न इति पूरणः[5] इति ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तमो वर्गः[1] ॥

१-१. नास्ति मूको. २. अञ्जनमानः क; इज्यमानः ल मूको. ३. पूर्वं वि° लर्थ. ४-४. [illegible] वि° लर्थ. ५. पूरणेन वि° लर्थ.

अग्निं वर्धन्तु नो गिरो यतो जायत उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥६॥

अग्निम् । वर्धन्तु । नः । गिरः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्निम् वर्धन्तु नः स्तुतयः । यस्मात् कथं भवति स्तोतव्यः अस्माकम्, महते बलाय धनाय च दर्शनीयः ॥ ६ ॥

अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान् देवयते यज । होता मन्द्रो वि राजस्यति स्रिधः ॥७॥

अग्ने । यजिष्ठः । अध्वरे । देवान् । देवऽयते । यज । होता । मन्द्रः । वि । राजसि । अति । स्रिधः ॥७॥

वेङ्कट० बाधकान् अति वि राजसि । अवशिष्टं स्पष्टमिति ॥ ७ ॥

स नः पावक दीदिहि द्युमदस्मे सुवीर्यम् । भवा स्तोतृभ्यो अन्तमः स्वस्तये ॥८॥

सः । नः । पावक । दीदिहि । द्युऽमत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यम् । भव । स्तोतृऽभ्यः । अन्तमः । स्वस्तये ॥

वेङ्कट० सः त्वम् पावक ! अस्मदर्थं दीप्यस्व दीप्तियुक्तम् शोभनवीर्ययुक्तं[1] च । अस्मे इति पूरणम् । भव च स्तोतृभ्यः अन्तिकतमः अविनाशार्थम् ॥ ८ ॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । हव्यवाहममर्त्यं सहोवृधम् ॥ ९ ॥

तम् । त्वा । विप्राः । विपन्यवः । जागृऽवांसः । सम् । इन्धते । हव्यऽवाहम् । अमर्त्यम् । सहःऽवृधम् ॥९॥

वेङ्कट० तम् त्वां[3] मेधाविनः स्तोतारः प्रबुद्धाः सम् इन्धते हव्यवाहम्[4] अमर्त्यम् बलेन वर्धमानम् ॥ ९ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टमो वर्गः[5] ॥

[११]

[5]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः ।[5]

अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः । स वेद यज्ञमानुषक् ॥ १ ॥

अग्निः । होता । पुरःऽहितः । अध्वरस्य । विऽचर्षणिः । सः । वेद । यज्ञम् । आनुषक् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निः होता[6] पुरोहितः यज्ञस्य विद्रष्टा । सः वेत्ति यज्ञम् आनुपूर्व्येण ॥ १ ॥

---

१. यशस्व वि¹ अ¹. २. नास्ति वि¹ अर्व. ३. त्वा वि³ ⁴ अ. ४. हव्यवाहनम् वि¹ अर्व.
५-५. नास्ति मूको. ६. यता वि¹ अ¹.

स हव्यवाळमर्त्य उशिग्दूतश्चनोहितः । अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २ ॥

सः । हव्यऽवाट् । अमर्त्यः । उशिक् । दूतः । चनःऽहितः । अग्निः । धिया । सम् । ऋण्वति ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः हविषां वोढा अमरणधर्मा हविः कामयमानः देवानाम् दूतः निहितान्नोऽन्नेन[1] वा निहितः अग्निः प्रज्ञया सम् गच्छते ॥ २ ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूर्व्यः । अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३ ॥

अग्निः । धिया । सः । चेतति । केतुः । यज्ञस्य । पूर्व्यः । अर्थम् । हि । अस्य । तरणि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः अग्निः प्रज्ञया सर्वं जानाति यज्ञस्य केतुः पूर्वकालभवः गमनस्वभावम्[2] हि[3] अस्य तमसः तारकं तेजः ॥ ३ ॥

अग्निं सूनुं सनश्रुतं सहसो जातवेदसम् । वह्निं देवा अकृण्वत ॥ ४ ॥

अग्निम् । सूनुम् । सनऽश्रुतम् । सहसः । जातऽवेदसम् । वह्निम् । देवाः । अकृण्वत ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सहसः सूनुम् अग्निम् सनातनश्रवणं जातप्रज्ञं वोढारं महामभ्युदयार्थम् देवाः कृण्वन्तु ॥ ४ ॥

अदाभ्यः पुरएता विशामग्निर्मानुषीणाम् । तूर्णी रथः सदा नवः ॥ ५ ॥

अदाभ्यः । पुरःऽएता । विशाम् । अग्निः । मानुषीणाम् । तूर्णिः । रथः । सदा । नवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अहिंस्यः अग्निः मानुषीणाम् विशाम् पुरतो गन्ता त्वरणशीलः रथः हव्यवहनात् सदा एव नवः ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये नवमो वर्गः[4] ॥

साह्वान् विश्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृक्तः । अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥ ६ ॥

साह्वान् । विश्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः । देवानाम् । अमृक्तः । अग्निः । तुविश्रवःऽतमः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहमानः विश्वाः अभियोक्त्रीः सेनाः कर्ता देवानाम् शत्रुभिरपरिवृढः[5] अग्निः अतिशयेन बहुश्रुतः[6] ॥ ६ ॥

---

1. °हितान्नोऽन्नेन वि' कर्ष. 2. °स्वभावक वि³; °स्वभावत्व क. 3. नास्ति वि³ अ' क कर्ष.
4-4. नास्ति मूको. 5. शत्रुभिः परि° वि³. 6. °श्रुतः वि' अ' क; श्रुतः वि³ कर्ष.

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वाँ अश्नोति मर्त्यः । क्षयं पावकशोचिषः ॥ ७ ॥

अभि । प्रयांसि । वाहसा । दाश्वान् । अश्नोति । मर्त्यः । क्षयम् । पावकऽशोचिषः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वाहकेनाऽग्निना अन्नानि[1] अभि अश्नोति दाश्वान् मनुष्यः निवासं च शोधकदीप्तेरग्नेः अश्नुते ॥ ७ ॥

परि विश्वानि सुधिताऽग्नेरश्याम मन्मभिः । विप्रासो जातवेदसः ॥ ८ ॥

परि । विश्वानि । सुऽधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मऽभिः । विप्रासः । जातऽवेदसः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० परि अश्याम विश्वानि एव सौहित्यानि अग्नेः स्तोत्रैः मेधाविनः जातप्रज्ञात्[2] ॥ ८ ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे । त्वे देवास एरिरे ॥ ९ ॥

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे । त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० '[3]अग्ने! विश्वानि[4] धनानि' युद्धेषु सम्भजेमहि । तानि त्वयि देवाः अस्माकं प्रदानायागमयन्निति । 'अदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुते 'वनमग्नेर्मानुषाः' (तै २,१,२,८) इति मन्त्रः[5] ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये दशमो वर्गः[6] ॥

[१२]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्राग्नी देवता । गायत्री छन्दः[7] ।

इन्द्राग्नी आ गतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेषिता ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । सुतम् । गीःऽभिः । नभः । वरेण्यम् । अस्य । पातम् । धिया । इषिता ॥

वेङ्कट० 'इन्द्राग्नी! आ गच्छतम् सुतम् सोमं प्रति अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः† नभसः स्वर्गस्थानात्‡ वरणीयम् । आगत्य च अस्य पिबतम् कर्मणा प्रेरितौ' ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं सुतम् ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पातम् । इमम् । सुतम् ॥२॥

१. भजति वि० अ०. २. नास्ति वि० अ०; 'जात् ऊ. ३-३. चमसग्नेर्मानुषा इति मन्त्रः । अग्ने विश्वानि इन्द्राग्नी वि० अ०. ४. इन्द्राग्नि अ०; ··· नास्ति अ०. ५-५. नास्ति वि० अ०. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति वि० अ० † नास्ति मूको. ‡ स्वस्थानात् वि० अ०.

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी ! स्तोतुः हृदयात् स्तोमो युवामभि गच्छति मेघात् विद्युदिव । अनया स्तुत्या[1] च[2] पिबतम् इमम् सुतम् ॥ २ ॥

इन्द्र॑म॒ग्निं क॑वि॒च्छदा॑ य॒ज्ञस्य॑ जू॒त्या वृ॑णे । ता सोम॑स्ये॒ह तृ॑म्पताम् ॥ ३ ॥

इन्द्र॑म् । अ॒ग्निम् । क॒वि॒ऽछदा॑ । य॒ज्ञस्य॑ । जू॒त्या । वृ॒णे॒ । ता । सोम॑स्य । इ॒ह । तृ॒म्प॒ता॒म् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तोतॄणां कामैश्छन्दयितारौ[3] इन्द्राग्नी हविषः जवेन वृणे । तौ सोमेन अस्मिन् कर्मणि तृप्यताम् ॥ ३ ॥

तो॒शा वृ॑त्र॒हणा॑ हुवे स॒जित्वा॒नाप॑राजिता । इ॒न्द्रा॒ग्नी वा॑ज॒सात॑मा ॥ ४ ॥

तो॒शा । वृ॒त्र॒ऽहना॑ । हु॒वे॒ । स॒ऽजित्वा॑ना । अप॑राऽजिता । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । वा॒ज॒ऽसात॑मा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रूणां हन्तारौ उपद्रवाणां च[4] हन्तारौ अहम् हुवे समानजेतारौ[5] अपराजितौ इन्द्राग्नी अतिशयेन सङ्ग्रामाणां सम्भक्तारौ ॥ ४ ॥

प्र वा॑मर्चन्त्यु॒क्थिनो॑ नीथा॒विदो॑ जरि॒तार॑: । इन्द्रा॑ग्नी॒ इष॒ आ वृ॑णे ॥ ५ ॥

प्र । वा॒म् । अ॒र्च॒न्ति॒ । उ॒क्थिन॑: । नी॒थ॒ऽविद॑: । ज॒रि॒तार॑: । इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । इष॑: । आ । वृ॒णे॒ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी ! प्र अर्चन्ति वाम् शस्त्रिणः स्तोत्रविदश्च स्तोतारः[6] । तथाऽहं चान्नानि[7] आ वृणे ॥ ५ ॥

[8]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकादशो वर्गः[8] ॥

इन्द्रा॑ग्नी नव॒तिं पुरो॑ दा॒सप॑त्नीरधूनुतम् । सा॒कमेके॑न॒ कर्म॑णा ॥ ६ ॥

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । न॒व॒तिम् । पुर॑: । दा॒सऽप॑त्नीः । अ॒धू॒नु॒त॒म् । सा॒कम् । एके॑न । कर्म॑णा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी ! दासाः पतयो यासां ताः नवतिसंख्याः पुरः सह युवाम् एकेन एव उद्योगेन अकम्पयतम् ॥ ६ ॥

इन्द्रा॑ग्नी॒ अप॑स॒स्पर्युप॒ प्र य॑न्ति धी॒तय॑: । ऋ॒तस्य॑ प॒थ्या॒३॒॑ अनु॑ ॥ ७ ॥

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । अप॑सः । परि॑ । उप॑ । प्र । य॒न्ति॒ । धी॒तय॑: । ऋ॒तस्य॑ । प॒थ्या॑: । अनु॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी ! कर्मणः[9] [10]"उप प्र गच्छन्ति"[10] स्तुतयः यज्ञस्य मार्गान् लक्षीकृत्य ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति लपं. २. नास्ति वि॰. ३. कामैश्छादयि॰ लपं. ४. नास्ति वि॰ अ॰ [illegible]. ५. समान॰ [illegible] लपं. ६. [illegible]स्तोतारश्च वि॰. ७. चान्नानि वि॰ अ॰; चाज्यानि वि॰ छ लपं. ८-८. नास्ति मूको. ९. कर्मणा वि॰ लपं. १०-१०. उपयन्ति वि॰ लपं.

इन्द्राग्नी तविषाणि वां सधस्थानि प्रयांसि च । युवोरप्तूर्यं हितम् ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी इति । तविषाणि । वाम् । सधऽस्थानि । प्रयांसि । च । युवोः । अप्ऽतूर्यम् । हितम् ॥८॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी! युवयोः सह स्थितानि [1]बलानि अन्नानि[1] च[2] । तथा युवयोरेव अपां प्रेरणम् निहितम्[3] ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषथः । तद्वां चेति प्र वीर्यम् ॥ ९ ॥

इन्द्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि । वाजेषु । भूषथः । तत् । वाम् । चेति । प्र । वीर्यम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः [4]प्रकाशकौ हे इन्द्राग्नी[4]! सङ्ग्रामेषु युवां पतिः भवथः[5] । तत् युवयोः वीर्यम् प्रज्ञापयति ॥ ९ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वादशो वर्गः[6] ॥

[१३]

[6]ऋषभो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । अनुष्टुप् छन्दः[6] ।

प्र वो देवायाग्नये बर्हिष्ठमर्चास्मै ।
गमद्देवेभिरा स नो यजिष्ठो बर्हिरा सदत् ॥ १ ॥

प्र । वः । देवाय । अग्नये । बर्हिष्ठम् । अर्च । अस्मै ।
गमत् । देवेभिः । आ । सः । नः । यजिष्ठः । बर्हिः । आ । सदत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋषभो वैश्वामित्रः । अस्मै देवाय अग्नये यूयम् वृद्धतमं[7] स्तोत्रम् प्र अर्चयत उच्चारयत । आ गच्छतु सः अस्मान् देवैः सह यष्टृतमः बर्हिः[8] च आ सीदतु ॥ १ ॥

ऋतावा यस्य रोदसी दक्षं सचन्त ऊतयः ।
हविष्मन्तस्तमीळते तं सनिष्यन्तोऽवसे ॥ २ ॥

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दक्षम् । सचन्ते । ऊतयः ।
हविष्मन्तः । तम् । ईळते । तम् । सनिष्यन्तः । अवसे ॥ २ ॥

१-१. अन्नानि बलानि वि' अ'. २. न यथा वि' अ'. ३. हितम् अ' ड. ४-४. प्रकाशकाविन्द्रा° वि' अ'. ५. भवतः वि' अ'. ६-६. नास्ति मूको. ७. वृद्धतमं वि'' अ' ड; वृद्धमं अ'. ८. नास्ति वि' अ'.

वेङ्कट० सत्यकर्माणः[1] यस्य इमे द्यावापृथिवी वशे भवतः, तम् देवम् सेवन्ते मरुतः, सन्नद्धहविष्काः तम् स्तुवन्ति हविर्वहनार्थम्, तम्[2] एव कामं सम्भक्तुमिच्छन्तः रक्षणाय आह्वयन्ते ॥ २ ॥

स यन्ता विप्र एषां स यज्ञानामथा हि षः ।
अग्निं तं वो दुवस्यत दाता यो वनिता मघम् ॥ ३ ॥

सः । यन्ता । विप्रः । एषाम् । सः । यज्ञानाम् । अथ । हि । सः ।
अग्निम् । तम् । वः । दुवस्यत । दाता । यः । वनिता । मघम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एषाम्[3] हविष्मताम् सः[4] मेधावी नियन्ता । [5]सः एव यज्ञानाम् अपि नियन्ता[5] । पुनः सः इति पूरणम् । तम् अग्निम् यूयं परिचरत, दाता यः अग्निः धनं प्रयच्छति महनीयम् ॥ ३ ॥

स नः शर्माणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु शंतमा ।
यतो नः प्रुष्णवद्वसु दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥ ४ ॥

सः । नः । शर्माणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । शम्ऽतमा ।
यतः । नः । प्रुष्णवत् । वसु । दिवि । क्षितिऽभ्यः । अप्ऽसु । आ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः अस्मभ्यं सुखतमान् गृहान् कामाय प्रयच्छतु, यस्मादग्नेः अस्माकं पोषणयुक्तं[6] धनम् दिवि उत्पन्नं भवति । एवं [6]पृथिवीभ्यः अन्तरिक्षे चेति । यस्य प्रसादात् स्थिरेभ्योऽपि लोकेभ्यो धनम् अस्माकम् अवगमतीत्यर्थः । शत्रूणां वा शोषं कुर्वत् प्रुष्णवदिति[8] ॥ ४ ॥

दीदिवांसमपूर्व्यं वस्वीभिरस्य धीतिभिः ।
ऋक्वाणो अग्निमिन्धते होतारं विश्पतिं विशाम् ॥ ५ ॥

दीदिऽवांसम् । अपूर्व्यम् । वस्वीभिः । अस्य । धीतिऽभिः ।
ऋक्वाणः । अग्निम् । इन्धते । होतारम् । विश्पतिम् । विशाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'सन्दीप्यमानम् अभूतपूर्वम्' वसुमद्भिः[7] अस्य अग्नेः कर्मभिर्हेतुभूतैः होतारम् विशाम् पतिम् मन्त्रवन्तः अग्निम्[8] सन्दीपयन्ति ॥ ५ ॥

---

१. सत्यकर्मा वि' ल अर्प. २. नास्ति वि' अ'. ३. वेषां वि'. ४. नास्ति वि' अर्प. ५-५. नास्ति वि' अ'. ६-६. पोषणयुक्तान् अर्प; पोषयुक्तम् वि'. ७. वसुभिः वि'. ८. नास्ति मूको.

उत नो ब्रह्मन्नविष उक्थेषु देवहूतमः ।
शं नः शोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ६ ॥

उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः । उक्थेषु । देवऽहूतमः ।
शम् । नः । शोच । मरुत्ऽवृधः । अग्ने । सहस्रऽसातमः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मान् रक्ष शस्त्रेषु स्तोत्रे च देवानामाह्वातृतमः । सुखं च अस्माकं दीपय मरुद्भिर्वर्धमानः अग्ने! सहस्राणां दातृतमः ॥ ६ ॥

नू नो रास्व सहस्रवत् तोकवत् पुष्टिमद् वसु ।
द्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपक्षितम् ॥ ७ ॥

नु । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । तोकऽवत् । पुष्टिऽमत् । वसु ।
द्युऽमत् । अग्ने । सुऽवीर्यम् । वर्षिष्ठम् । अनुपऽक्षितम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्ने! क्षिप्रम् अस्मभ्यं देहि[1] सहस्रसंख्यं सपुत्रं पोषणवत् धनं दीप्तिमत् शोभनवीर्यम् अतिशयेन वृद्धम् अनुपक्षीणमिति ॥ ७ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोदशो वर्गः[3] ॥

[१४]

[2]ऋषभो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[3] ॥

आ होता मन्द्रो विदथान्यस्थात् सत्यो यज्वा कवितमः स वेधाः ।
विद्युद्रथः सहसस्पुत्रो अग्निः शोचिष्केशः पृथिव्यां पाजो अश्रेत् ॥ १ ॥

आ । होता । मन्द्रः । विदथानि । अस्थात् । सत्यः । यज्वा । कविऽतमः । सः । वेधाः ।
विद्युत्ऽरथः । सहसः । पुत्रः । अग्निः । शोचिःऽकेशः । पृथिव्याम् । पाजः । अश्रेत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ ह्वाता मोदनः यज्ञानां तिष्ठति सत्यकर्मा देवानां यष्टा अतिशयेन कविः सर्वस्य विधाता । विद्योतमानरथः सहसः सूनुः अग्निः ज्वालाकेशः पृथिव्याम् वर्तमानः बलं सेवते ॥ १ ॥

---

१. देहि लर्व. २-३. नास्ति मूको.

अयामि ते नम॑उक्तिं जुषस्व ऋता॑वस्तुभ्यं चेत॑ते सहस्वः ।
विद्वाँ आ व॑क्षि विदुषो नि षत्सि मध्य आ ब॒र्हिरूतये यजत्र ॥ २ ॥

अयामि । ते । नमः॑ऽउक्तिम् । जुषस्व । ऋत॑ऽवः । तुभ्य॑म् । चेत॑ते । सहस्वः ।
विद्वान् । आ । वक्षि । विदुषः॑ । नि । सत्सि । मध्ये॑ । आ । बर्हिः । ऊतये॑ । यजत्र ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रेरयामि तुभ्यम्[1] नमउक्तिम् । त्वं सेवस्व यज्ञवन्! । तुभ्यम् एव चेतते नमउक्तिः क्रियते बलवन्! । विद्वान् त्वम् आ वह देवान् विदुषः । नि सीद च बर्हिः मध्ये रक्षितुमस्मान् यजनीय![2] ॥ २ ॥

द्रवतां त उषसा वाजयन्ती अग्ने वातस्य पथ्याभिरच्छ ।
यत् सीमञ्जन्ति पूर्व्यं हविर्भिरा वन्धुरेव तस्थतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवताम् । ते । उषसा । वाजयन्ती इति । अग्ने । वातस्य । पथ्याभिः । अच्छ ।
यत् । सीम् । अञ्जन्ति । पूर्व्यम् । हविःऽभिः । आ । वन्धुराऽइव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने! अभिगच्छताम्[3] उपासानक्ते तव अन्नं कुर्वाणे । वातस्य मार्गैः शीघ्रं गच्छ[4] । यदा सर्वतः हविर्भिः पूर्व्यम् अग्निम् ऋत्विजः अञ्जन्ति, तदानीं त्वामुषासानक्ते आहूय तिष्ठतः, अहोरात्रयोर्हि यज्ञकरणम्, दुरवने । यथा वन्धुरावभिमुखौ[5] भवतः फलकासंघातौ[6] ॥ ३ ॥

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुम्नमर्चन् ।
यच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि क्षितीः प्रथयन्त्सूर्यो नॄन् ॥ ४ ॥

मित्रः । च । तुभ्यम् । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुम्नम् । अर्चन् ।
यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । तिष्ठाः । अभि । क्षितीः । प्रथयन् । सूर्यः । नॄन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बलवन् अग्ने! तुभ्यम् मित्रावरुणौ विश्वे च मरुतः सुखम् अर्चन्ति कुर्वन्ति । यदा त्वं दीप्त्या हे सहसः पुत्र! दीप्यमानः[7] तिष्ठसि मनुष्यान् अभि नेतॄन् आत्मनो रश्मीन् प्रथयन् शोभनवीर्यः ॥ ४ ॥

वयं ते अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।
यजिष्ठेन मनसा यक्षि देवानस्रेधता मन्मना विप्रो अग्ने ॥ ५ ॥

---

1. तुभ्यं तुभ्यं त्वा वि[1] अ[1]; °भ्यं त्वाम् वि[1] क लभ. 2. यजनीयः वि[1] अ[1]. 3. °गच्छेता वि[1] अ[1] लभ. 4. गच्छ वि[1] लभ. 5. वन्धु° वि[1] अ[1]. 6. °फलकासंघातौ क प्रस्तावः. 7. नास्ति वि[1] अ[1].

व॒यम् । ते॒ । अ॒द्य । र॒रि॒म । हि । काम॑म् । उ॒त्ता॒नऽह॑स्ताः । नम॑सा । उ॒प॒ऽसद्य॑ ।
यजि॑ष्ठेन । मन॑सा । य॒क्षि॒ । दे॒वान् । अस्रे॑धता । मन्म॑ना । विप्रः॑ । अ॒ग्ने॒ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वयम् तुभ्यम् अग्ने! अद्य कामम् हविः प्रयच्छामः हि हविष आदानार्थम् उत्तानहस्ताः नमस्कारेण सह उपसद्य । तथा अति यष्टृतमेन मनसा यज देवान् अक्षीयमाणेन स्तोत्रेण मेधावी त्वम् अग्ने! ॥५॥

त्वद्धि पु॑त्र सहसो॒ वि पू॒र्वीर्दे॒वस्य॒ यन्त्यू॒तयो॒ वि वाजाः॑ ।
त्वं दे॑हि सह॒स्रिणं॑ र॒यिं नो॑ऽद्रो॒घेण॒ वच॑सा स॒त्यम॑ग्ने ॥ ६ ॥

त्वत् । हि । पु॒त्र॒ । स॒ह॒सः॒ । वि । पू॒र्वीः । दे॒वस्य॑ । यन्ति॑ । ऊ॒तयः॑ । वि । वाजाः॑ ।
त्वम् । दे॒हि॒ । स॒ह॒स्रिण॑म् । र॒यिम् । नः॒ । अ॒द्रो॒घेण॑ । वच॑सा । स॒त्यम् । अ॒ग्ने॒ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहसः पुत्र अग्ने! त्वत्तः हि देवनशीलस्य यजमानस्य ऊतयः विविधं गच्छन्ति बह्व्यः । एवमन्नानि च वि गच्छन्ति । त्वम् सहस्रसङ्ख्यं धनम् अस्मभ्यम् देहि पराभिद्रोहरहितेन[1] वाक्येन सह सत्यभूतं परिगृह्णाम धनमिति ॥ ६ ॥

तुभ्यं॑ दक्ष कविक्रतो॒ यानी॒मा देव॒ मर्ता॑सो अध्व॒रे अक॑र्म ।
त्वं विश्व॑स्य सु॒रथ॑स्य बोधि॒ सर्वं॒ तद॑ग्ने अमृत स्वदे॒ह ॥ ७ ॥

तुभ्य॑म् । द॒क्ष॒ । क॒वि॒क्र॒तो॒ इति॑ कविऽक्रतो । यानि॑ । इ॒मा । देव॑ । मर्ता॑सः । अ॒ध्व॒रे । अक॑र्म ।
त्वम् । विश्व॑स्य । सु॒ऽरथ॑स्य । बो॒धि॒ । सर्व॑म् । तत् । अ॒ग्ने॒ । अ॒मृ॒त॒ । स्व॒द॒ । इ॒ह ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् प्रवृद्ध! क्रान्तप्रज्ञ! यानि इमानि हवींषि देव! मनुष्याः यज्ञे अकर्म । त्वम्[2] विश्वं शोभनरथं यजमानं बुध्यस्व । सर्वम् च तत् अग्ने! अमृत! हविः अस्मिन् कर्मणि स्वद इति ॥ ७ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[3] ॥

[१५]

[1]उत्कीलः कात्य ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

वि पाज॑सा पृ॒थुना॒ शोशु॑चानो॒ बाध॑स्व द्वि॒षो र॒क्षसो॒ अमी॑वाः ।
सु॒शर्म॑णो बृह॒तः शर्म॑णि स्याम॒ग्नेर॒हं सु॒हव॑स्य॒ प्रणी॑तौ ॥ १ ॥

---

१. °द्रोहरहित वि° अ°. २. °वं यतो वि° अप. ३-३. नास्ति मूको.

वि । पाजसा । पृथुना । शोशुचानः । बाधस्व । द्विषः । रक्षसः । अमीवाः ।
सुऽशर्मणः । बृहतः । शर्मणि । स्याम् । अग्नेः । अहम् । सुऽहवस्य । प्रऽनीतौ ॥ १ ॥

वेङ्कट० उरुकीलः[1] ज्वालः। विस्तीर्णेन तेजसा दीप्यमानः वि बाधस्व शत्रून् राक्षसान् अभ्यमनस्कराः व्याधींश्च। शोभनसुखदेवोः[2] महतस्तव सुखे स्याम् अग्नेः अहम् स्वाह्वानस्य प्रणयने ॥ १ ॥

त्वं नो॑ अ॒स्या उ॒षसो॒ व्यु॑ष्टौ॒ त्वं सूर॒ उदि॑ते बोधि गो॒पाः ।
जन्मे॑व॒ नित्यं॒ तन॑यं जुषस्व॒ स्तोमं॑ मे अग्ने त॒न्वा॑ सुजात ॥ २ ॥

त्वम् । नः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । त्वम् । सूरे । उत्ऽइते । बोधि । गोपाः ।
जन्मऽइव । नित्यम् । तनयम् । जुषस्व । स्तोमम् । मे । अग्ने । तन्वा । सुऽजात ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम्[3] अस्माकम्[4] अस्याः उषसः व्युच्छने,[5] तथा त्वम् सूर्ये च उदिते बुध्यस्व गोपायिता भवामीति। पिता इव औरसम् तनयम् अङ्गैः सेवस्व मदीयम् स्तोमम् अग्ने! शोभनजनन! ॥ २ ॥

त्वं नृ॒चक्षा॑ वृष॒भानु॒ पूर्वीः॑ कृ॒ष्णास्व॑ग्ने अरु॒षो वि भा॑हि ।
वसो॒ नेषि॑ च॒ पर्षि॒ चात्यंहः॑ कृ॒धी नो॑ रा॒य उ॒शिजो॑ यविष्ठ ॥ ३ ॥

त्वम् । नृऽचक्षाः । वृषभ । अनु । पूर्वीः । कृष्णासु । अग्ने । अरुषः । वि । भाहि ।
वसो इति । नेषि । च । पर्षि । च । अति । अंहः । कृधि । नः । राये । उशिजः । यविष्ठ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् मनुष्याणां[6] द्रष्टा वर्षितः! कामानाम् अनुक्रमेण प्रकाशय ज्वालाः रात्रिषु अग्ने! आरोचमानः। वासयितः! अस्मान् प्रणय, दारिद्र्यम् च अति पारय कुरु च[7] अस्मान् कामयमानान् धनाय युवतम![8] ॥ ३ ॥

अषा॑ळ्हो अग्ने वृष॒भो दि॑दीहि॒ पुरो॒ विश्वाः॒ सौभ॑गा संजिगी॒वान् ।
य॒ज्ञस्य॑ ने॒ता प्र॑थ॒मस्य॑ पा॒योर्जात॑वेदो बृह॒तः सु॑प्रणीते ॥ ४ ॥

अषाळ्हः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभगा । सम्ऽजिगीवान् ।
यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातऽवेदः । बृहतः । सुऽप्रनीते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रुभिरनभिभूतः त्वम् अग्ने! वृषभः दीप्यस्व शत्रुपुराणि सौभाग्यानि च विश्वानि सम्यग्जयन्[9] यज्ञस्य प्रणेता पुरातनस्य रक्षकस्य हे जातवेदः! महतः शोभनप्रणयन![10] ॥ ४ ॥

---

१. उरुकिलः मूको. २. शोभनसु° वि' अ'. ३. नास्ति अ'. ४. नास्ति वि'. ५. व्युच्छने वि' अ'. ६. मनुष्याण् वि' अ'. ७. वा वि' अ'. ८. यतः वि' अ'. ९. सम्यग्जयन् वि' अ'. १०. °णयन मूको.

अच्छिद्रा शर्म जरितः पुरूणि देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः ।
रथो न सस्निरभि वक्षि वाजमग्ने त्वं रोदसी नः सुमेके ॥ ५ ॥

अच्छिद्रा । शर्म । जरितरिति । पुरूणि । देवान् । अच्छ । दीद्यानः । सुऽमेधाः ।
रथः । न । सस्निः । अभि । वक्षि । वाजम् । अग्ने । त्वम् । रोदसी इति । नः । सुमेके इति सुऽमेके ॥

वेङ्कट० अच्छिद्राणि सुखानि देवानां स्तोतः! अग्ने! त्वयि बहूनि सन्ति। तथा त्वम् देवान् प्रति दीप्यमानो भवसि सुप्रज्ञः। रथः इव 'शुद्धः अभि प्रापय' अन्नम् अस्मान् अग्ने! त्वम् द्यावापृथिवी च अत्यन्तमेकवरे शोभमाने वेति। शिरोबाह्यमशुद्धं[2] भवति नैवं रथबाह्यमिति रथः सस्निः उच्यते ॥ ५ ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाजानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोघे ।
देवेभिर्देव सुरुचा रुचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परि ष्ठात् ॥ ६ ॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाजान् । अग्ने । त्वम् । रोदसी इति । नः । सुदोघे इति सुऽदोघे ।
देवेभिः । देव । सुऽरुचा । रुचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुःऽमतिः । परि । स्थात् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'प्र प्यायय' अस्मान् कामानां वर्षितः!, पूरय च अन्नानि, द्यावापृथिवी च सुदोहे कुरु देवैभिः[4] सह अग्ने! त्वम् यज्ञे शोभनरुचा[5] तेजसा रोचमानः। मा अस्मान् शत्रोर्मनुष्यस्य दुर्मतिः परितः तिष्ठतु[6] ॥ ६ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ७ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० (ऋ ३,१,२३ द्र.) ॥ ७ ॥

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चदशो वर्गः" ॥

[१६]

"उत्कीलः कात्य ऋषिः । अग्निर्देवता । प्रगाथः छन्दः, प्रथमातृतीयापञ्चम्यो बृहत्यः,
द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः" ।

अयमग्निः सुवीर्यस्येशे महः सौभगस्य ।
राय ईशे स्वपत्यस्य गोमत ईशे वृत्रहथानाम् ॥ १ ॥

१-१. शुद्धोऽपि प्रापय वि° अ° लर्प. २. 'अन्नम' लर्प. ३-३. प्राप्यायय वि° अ°; प्राप्यय वि° लर्प; प्र पायय क. ४. देवैः क प्रस्तावः. ५. शोभनरुचः लर्प. ६ तिष्ठ वि° लर्प. ७-७. नास्ति मूको.

अयम् । अग्निः । सुऽवीर्यस्य । ईशे । महः । सौभगस्य ।
रायः । ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमतः । ईशे । वृत्रऽहथानाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अयम् अग्निः' शोभनवीर्यस्य महतः सौभाग्यस्य[1] ईश्वरो भवति, तथा धनस्य च शोभनपुत्रस्य गोयुक्तस्य । तथा वृत्रहननानां च ईष्टे इति ॥ १ ॥

इमं नरो मरुतः सश्चता वृधं यस्मिन् रायः शेवृधासः ।
अभि ये सन्ति पृतनासु दूढ्यो विश्वाहा शत्रुमादभुः ॥ २ ॥

इमम् । नरः । मरुतः । सश्चत । वृधम् । यस्मिन् । रायः । शेऽवृधासः ।
अभि । ये । सन्ति । पृतनासु । दुःऽध्यः । विश्वाहा । शत्रुम् । आऽदभुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे नेतारः मरुतः! इमम् अग्निं वर्धमानं सेवध्वं[2] यस्मिन् धनानि सुखस्य वर्धयितॄणि सन्ति, ये पृतनासु अभि भवन्ति दुर्बुद्धीन्, रायः ये च सर्वदा आदम्भयन्ति शत्रुम् ॥ २ ॥

स त्वं नो रायः शिशीहि मीढ्वो अग्ने सुवीर्यस्य ।
तुविद्युम्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥ ३ ॥

सः । त्वम् । नः । रायः । शिशीहि । मीढ्वः । अग्ने । सुऽवीर्यस्य ।
तुविऽद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवतः । अनमीवस्य । शुष्मिणः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अग्ने! अस्मान् धनेन तीक्ष्णीकुरु सेक्तः[4] अग्ने! शोभनवीर्येण बहुधन! वृद्धतमेन प्रजावता अभिभवितृवर्जितेन बलवता ॥ ३ ॥

चक्रिर्यो विश्वा भुवनाभि सासहिश्चक्रिर्देवेष्वा दुवः ।
आ देवेषु यतत आ सुवीर्य आ शंस उत नृणाम् ॥ ४ ॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । ससहिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुवः ।
आ । देवेषु । यतते । आ । सुऽवीर्ये । आ । शंसे । उत । नृणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रूणां सहनशीलः यः अग्निः विश्वानि भूतानि करोति, यश्च देवेषु परिचर्यां करोति, सोऽयं देवाननुदिश्य आ यतते प्रयत्नं करोति, तथा सुवीर्ये, तथा शंसने च[5] सर्वस्मिन् मनुष्याणाम् इति ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. सौम भाग्यस्य वि२. ३. सेवध्वम् क प्रस्तावः. ४. सेक्तः वि१ अ१; सेक्तुः वि३; सेक्तुः मू२ क. ५. नास्ति वि१.

मा नो अग्नेऽमतये मावीरतायै रीरधः ।
मागोतायै सहसस्पुत्र मा निदेऽप द्वेषांस्या कृधि ।

मा । नः । अग्ने । अमतये । मा । अवीरतायै । रीरधः ।
मा । अगोतायै । सहसः । पुत्र । मा । निदे । अप । द्वेषांसि । आ । कृधि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अर्थाऽभावाद् या[1] दुर्गतिर्भवति तस्यै[2] मा अस्मान् अग्ने! वशं नैषीः, मा च अनपत्यतायै, मा च अपशुतायै, हे सहसः पुत्र! मा च निन्दित्रे । तदर्थम् सर्वान् द्वेष्टॄन् अस्मत्तः अप आ कुरु ॥ ५ ॥

शग्धि वाजस्य सुभग प्रजावतोऽग्ने बृहतो अध्वरे ।
सं राया भूयसा सृज मयोभुना तुविद्युम्न यशस्वता ॥ ६ ॥

शग्धि । वाजस्य । सुऽभग । प्रजाऽवतः । अग्ने । बृहतः । अध्वरे ।
सम् । राया । भूयसा । सृज । मयःऽभुना । तुविऽद्युम्न । यशस्वता ॥ ६ ॥

वेङ्कट० देहि अन्नम् सुधन! प्रजायुक्तम् अग्ने! महत् यज्ञे[3] । [4]सम् सृज च[4] भूयसा धनेन सुखस्य भावयित्रा[5] तुविद्युम्न! यशोयुक्तेन ॥ ६ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षोडशो वर्गः[6] ॥

[१७]

[6]कतो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[6] ।

समिध्यमानः प्रथमानु धर्मा समक्तुभिरज्यते विश्ववारः ।
शोचिष्केशो घृतनिर्णिक् पावकः सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान् ॥ १ ॥

सम्ऽइध्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सम् । अक्तुऽभिः । अज्यते । विश्वऽवारः ।
शोचिःऽकेशः । घृतऽनिर्निक् । पावकः । सुऽयज्ञः । अग्निः । यजथाय । देवान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० कतो वैश्वामित्रः । प्रथमानि[7] कर्माणि प्रति समिध्यमानः सम् अज्यते अञ्जनसाधनैर्हविर्भिः विश्वैर्वरणीयः ज्वालाकेशः घृतरूपः शोधकः शोभनयज्ञः अग्निः देवान् यष्टुम् ॥ १ ॥

१. न वि[1] अपं. २. तस्मै कपं. ३. नास्ति कपं. ४. न संसृज वि[12] क अपं; संसृज अ[1]. ५. मापयित्रा वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति मूको. ७. प्रथमानि कपं.

यथायंजो होत्रमंग्ने पृथिव्या यथां दिवो जांतवेदश्चिकित्वान् ।
एवानेनं हविषां यक्षि देवान् मंनुष्वद् यज्ञं प्र तिरेममद्य ॥ २ ॥

यथां । अयंजः । होत्रम् । अग्ने । पृथिव्याः । यथां । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।
एव । अनेनं । हविषां । यक्षि । देवान् । मनुष्वत् । यज्ञम् । प्र । तिर । इमम् । अद्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने![1] यथा यजमानाया अस्याः पृथिव्याः[2] पुरा त्वम् होत्रम् अयजः[3] कृतवानसि, यथा वा दिवः जातधन! प्राज्ञः[4], एवम् अनेन हविषा यज देवान्। मनोरिव[5] अस्माकम् इमम् यज्ञम् अद्य समर्धय[6] ॥ २ ॥

त्रीण्यायूंषि तवं जातवेदस्तिस्र आजानीरुषसंस्ते अग्ने ।
ताभिर्देवानामवों यक्षि विद्वानथां भव यजमानाय शं योः ॥ ३ ॥

त्रीणि । आयूंषि । तवं । जातऽवेदः । तिस्रः । आऽजानीः । उषसंः । ते । अग्ने ।
ताभिः । देवानाम् । अवंः । यक्षि । विद्वान् । अथं । भव । यजमानाय । शम् । योः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे जातधन अग्ने![1] तव त्रीणि अन्नानि आज्यौषधिसोमात्मकानि[4], 'अभि द्विजन्मा त्रिवृदन्नम्' (ऋ १.१४०,२) इति मन्त्रः। तथा ते एव उषसः सकाशात् त्रीणि आजननानि[6] भवन्ति अनुभवनम्[7]। ताभिः त्वम् देवानाम् अन्नं यज, जानन् अथ भव यजमानाय शम् च योः च ॥ ३ ॥

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तो नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः ।
त्वां दूतमंरतिं हव्यवाहं देवा अंकृण्वन्नमृतंस्य नाभिम् ॥ ४ ॥

अग्निम् । सुऽदीतिम् । सुऽदृशंम् । गृणन्तंः । नमस्यामंः । त्वा । ईड्यंम् । जातऽवेदः ।
त्वाम् । दूतम् । अरतिम् । हव्यऽवाहंम् । देवाः । अकृण्वन् । अमृतंस्य । नाभिम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निम् शोभनदीप्तिम् शोभनदर्शनम् स्तुवन्तः नमस्यामः त्वां स्तुत्यम् हे जातवेदः!। त्वाम् देवानाम् दूतम् गन्तारम् हविषां वोढारम् देवाः कृतवन्तः अमृतस्य धारकम्[8] ॥ ४ ॥

यस्त्वद्धोता पूर्वो अग्ने यजीयान् द्विता च सत्ता स्वधयां च शंभुः ।
तस्यानु धर्म प्र यंजा चिकित्वोऽथां नो धा अध्वरं देववीतौ ॥ ५ ॥

यः । त्वत् । होतां । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । द्विता । च । सत्तां । स्वधयां । च । शम्ऽभुः ।
तस्यं । अनुं । धर्म । प्र । यज । चिकित्वः । अथं । नः । धाः । अध्वरम् । देवऽवीतौ ॥५॥

1. नास्ति मूको. 2. अग्ने: वि[1] अर्प. 3. नास्ति वि[1] अर्प. 4. °मर्थयः वि[1] अ[1] क; आज्यौषः वि अर्प; अर्थेच क प्रस्तावः. 5. °यवसोमा° वि[1] अर्प. 6. °जना° वि[1] अ अर्प; आजननानि वि[1] अ[1]. 7. °भुवनं वि[1,2] अ[1]. 8. धारकम् वि[2] अ[1].

वेङ्कट० यः त्वत्तः प्रादुर्भूतः होता पुरातनः अग्ने! यष्टृतरः देवानां ईडनम् कुर्वन् यष्टृत्वेन च इच्छत्वेन[1] च अन्येन देवानां सुखं भावयति, तस्य कर्मणा देवान् प्रकर्षेण यज हे चिकित्वः! । अथ अस्माकं धारय यज्ञं देवानां प्रीताविति ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तदशो वर्गः[2] ॥

[१८]

[2]कतो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ।

भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ सखेव सख्ये पितरेव साधुः ।
पुरुद्रुहो हि क्षितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्दहतादरातीः ॥ १ ॥

भव । नः । अग्ने । सुऽमनाः । उपऽइतौ । सखाऽइव । सख्ये । पितराऽइव । साधुः ।
पुरुऽद्रुहः । हि । क्षितयः । जनानाम् । प्रति । प्रतीचीः । दहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

वेङ्कट० भव अस्माकम् अग्ने! शोभनमनस्कः उपगमने । यथा सखा सख्ये साधुः[3] भवति पुत्राय वा पितरौ, एवम् साधुः भव । बहुद्रोहाः[4] हि भवन्ति मनुष्याः जनानाम् । तथा सति प्रति दहतात् प्रतिमुखमागच्छन्तीः शत्रुसेनाः ॥ १ ॥

तपो ष्वग्ने अन्तराँ अमित्रान् तपा शंसमररुषः परस्य ।
तपो वसो चिकितानो अचित्तान् वि ते तिष्ठन्तामजरा अयासः ॥ २ ॥

तपो इति । सु । अग्ने । अन्तरान् । अमित्रान् । तप । शंसम् । अररुषः । परस्य ।
तपो इति । वसो इति । चिकितानः । अचित्तान् । वि । ते । तिष्ठन्ताम् । अजराः । अयासः ॥२॥

वेङ्कट० तपैव अग्ने! सुष्ठु छिद्रप्रवेशनपरान् अमित्रान्, एवमस्मभ्यम् अप्रयच्छतः शत्रोः शंसनं तप च । तपैव वासयितः! प्राज्ञस्त्वम् अस्मास्वपरकृचित्तान् । तदर्थं तव जरावर्जिताः गमनशीला रश्मयः वि तिष्ठन्ताम् इति ॥ २ ॥

इध्मेनाग्न इच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तरसे बलाय ।
यावदीशे ब्रह्मणा वन्दमान इमां धियं शतसेयाय देवीम् ॥ ३ ॥

इध्मेन । अग्ने । इच्छमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यम् । तरसे । बलाय ।
यावत् । ईशे । ब्रह्मणा । वन्दमानः । इमाम् । धियम् । शतऽसेयाय । देवीम् ॥ ३ ॥

---

१. यष्टृत्वेन वि[1] अ[1]; यज्वेन वि[1] अर्थः; पात्रवेन लघ्रस्वादः. २-२. नास्ति मूको. ३. साधु वि[1][3] अर्थ. ४. °द्रोहाणि वि[1] अ.

वेङ्कट० इध्मेन घृतेन च सह हव्यम् जुह्वन् अग्ने! जुहोमि त्वत्तः कामान् इच्छमानः[1] तारकं बले तवास्त्विति । यावता कालेन ईश्वरो भवामि मन्त्रेण स्तुवन्[2] एतत् [3]कर्म देवनशीलम्[3] तावत्कालाय कर्तुं, तावज्जुहोमि ॥ ३ ॥

उच्छोचिषा सहसस्पुत्र स्तुतो बृहद् वयः शशमानेषु धेहि ।
रेवदग्ने विश्वामित्रेषु शं योर्मर्मृज्मा ते तन्वं भूरि कृत्वः ॥ ४ ॥

उत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । स्तुतः । बृहत् । वयः । शशमानेषु । धेहि ।
रेवत् । अग्ने । विश्वामित्रेषु । शम् । योः । मर्मृज्म । ते । तन्वम् । भूरि । कृत्वः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे सहसः पुत्र! स्तुतः सन् महत्[4] अन्नं परिचरत्सु तेजसा [5]उत् धेहि[5] उच्छ्रितं कुरु धनवत्[6] । अग्ने! विश्वामित्रेषु अस्मासु शम् च योः च कुरु । [7]कृत्वः शब्दः[7] कृत्वसुजन्तपर्यायः । तव[8] शरीरं हविर्वहनार्थम्[9] अत्यन्तम् बहुकृत्वः वयं हस्तेन मार्ज्म[10] इति ॥ ४ ॥

कृधि रत्नं सुसनितर्धनानां स घेदग्ने भवसि यत् समिद्धः ।
स्तोतुर्दुरोणे सुभगस्य रेवत् सृप्रा करस्ना दधिषे वपूंषि ॥ ५ ॥

कृधि । रत्नम् । सुऽसनितः । धनानाम् । सः । घ । इत् । अग्ने । भवसि । यत् । सम्ऽइद्धः ।
स्तोतुः । दुरोणे । सुऽभगस्य । रेवत् । सृप्रा । करस्ना । दधिषे । वपूंषि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० धनानाम् सुष्ठु दातः! अस्मभ्यम् रत्नम्[11] प्रयच्छ । सः त्वम् अग्ने! भवसि यदा समिद्धः तदा [12]स्तोतुः गृहे[12] सुहविष्कस्य[13], यदा[14] पशुमान् स्यादित्येवमर्थं हविराहाय देवान् प्रति सर्पणशीलौ[15] आत्मीयौ करौ करोषि ज्वालाख्य ॥ ५ ॥

[16]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टादशो वर्गः[16] ॥

[१९]

[16]गाथी कौशिक ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[16] ।

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गृत्सं कविं विश्वविदममूरम् ।
स नो यक्षद् देवताता यजीयान् राये वाजाय वनते मघानि ॥ १ ॥

---

१. इच्छन् ल प्रस्तावः. २. स्तुवन् वि[1] अ[1] ल. ३-३. कर्मनशीलं वि[1] अ[1]; ॰देवनशीलं वि[1] ल. ४. नास्ति वि[1] लपं. ५-५. उद्धेहि वि[1]. ६. धनवत् वि[1] लपं. ७-७. कृत्वः वि[1] अ[1] ल. ८. ते वि[1] अ. ९. 'वहनार्थं मूको. १०. मर्मृज्म वि[1] अ[1] ल; मार्जन वि[1]. ११. धनं वि[1] लपं. १२-१२. स्तोतृगृहे वि[1] अ[1]. १३. सहवि॰ अ[1]. १४. यदा वि[1] अ[1]. १५. सर्पण॰ वि[1] अ[1] लपं. १६-१६. नास्ति मूको.

अग्निम् । होतारम् । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सम् । कविम् । विश्वऽविदम् । अमूरम् ।
सः । नः । यक्षत् । देवऽताता । यजीयान् । राये । वाजाय । वनते । मघानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० गाथी[थी] कौशिकः । अग्निम् अहं यज्ञे होतारम् प्र वृणोमि मेधाविनम् क्रान्तकर्माणम्[1] सर्वज्ञम् अमूढम् । सः नः यजतु यज्ञे[2] देवान् यष्टृतरः । स धनार्थम् अन्नार्थं च भजते हवींषि ॥ १ ॥

प्र ते॑ अग्ने ह॒विष्म॑तीमिय॒र्म्यच्छा॑ सुद्यु॒म्नां रा॒तिनीं॑ घृ॒ताची॑म् ।
प्र॒द॒क्षि॒णिद् दे॒वता॑तिमुरा॒णः सं रा॒तिभि॒र्वसु॑भिर्य॒ज्ञम॑श्रेत् ॥ २ ॥

प्र । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । ह॒विष्म॑तीम् । इ॒य॒र्मि॒ । अच्छ॑ । सु॒ऽद्यु॒म्नाम् । रा॒तिनी॑म् । घृ॒ताची॑म् ।
प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । दे॒वऽता॑तिम् । उ॒रा॒णः । सम् । रा॒तिऽभिः॑ । वसु॑ऽभिः । य॒ज्ञम् । अ॒श्रे॒त् ॥२॥

वेङ्कट० प्र ईरयामि तुभ्यम् अग्ने ! हविष्मतीम् जुहूं तव सुयशसं दानवतीं घृतसञ्चन्तीं[3] त्वाम् प्रति । देवाः तता[4] यस्मिन् तम् यज्ञम् प्रदक्षिणम् दीयमानैः वसुभिः अग्निः सम् योजयति उराणः,[5] 'उराण उरु कुर्वाणः' इति यास्कः (६,१७) । बहुं वरितः पशून् समानयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

स तेजी॑यसा॒ मन॑सा॒ त्वोत॑ उ॒त शि॑क्ष स्वप॒त्यस्य॑ शि॒क्षोः ।
अग्ने॑ रा॒यो नृत॑मस्य॒ प्रभू॑तौ भू॒याम॑ ते सुष्टु॒तय॑श्च॒ वस्वः॑ ॥ ३ ॥

सः । तेजी॑यसा । मन॑सा । त्वाऽऊ॑तः । उ॒त । शि॒क्ष॒ । सु॒ऽअ॒प॒त्यस्य॑ । शि॒क्षोः ।
अग्ने॑ । रा॒यः । नृऽत॑मस्य । प्रऽभू॑तौ । भू॒याम॑ । ते॒ । सु॒ऽस्तु॒तयः॑ । च॒ । वस्वः॑ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः तेजिष्ठेन मनसा संयुक्तो भवति त्वया रक्षितः[6] । [7]अपि च[7] देहि शोभनापत्यं धनम् । 'शिक्षोः इति' धनमाह, शिक्षतेर्दानकर्मणः । हे अग्ने ! धनस्य नेतृतमस्य महत्त्वे सति[8] तव सुष्टु स्तोतारः वासयितारः च वयं भवेमेति ॥ ३ ॥

भूरी॑णि॒ हि त्वे द॑धि॒रे अनी॒काऽग्ने॑ दे॒वस्य॒ यज्य॑वो॒ जना॑सः ।
स आ व॑ह दे॒वता॑तिं यविष्ठ॒ शर्धो॒ यद॒द्य दि॒व्यं यजा॑सि ॥ ४ ॥

भूरी॑णि । हि । त्वे इति॑ । द॒धि॒रे । अनी॑का । अग्ने॑ । दे॒वस्य॑ । यज्य॑वः । जना॑सः ।
सः । आ । व॒ह॒ । दे॒वऽता॑तिम् । य॒वि॒ष्ठ॒ । शर्धः॑ । यत् । अ॒द्य । दि॒व्यम् । यजा॑सि ॥ ४ ॥

---

१. क्रान्तकर्माण वि[1] कपं. २. नास्ति वि[1] छ कपं. ३. घृत सुवती वि[2] अ[1]. ४. तथा वि[1][2]; ततु अ[1] कपं. ५. नास्ति मूको. ६. °तो नास्ति कपं. ७-७. नास्ति वि[1] कपं. ८-८. सिद्धसंति वि कपं. ९. हि वि[1] कपं.

वेङ्कट० बहूनि तेजांसि त्वयि स्थापयन्ति हि[1] अग्ने! देवसङ्घस्य महान्तः जनाः। तथा सति नः त्वम् इमं यज्ञं प्रति गमय सुयज्ञम्!" इति भवन्, अन् सर्वैः अह[2] त्वं यजसि इति देवाभिप्रायमिति ॥४॥

यत् त्वा होतारमनजन् मियेधे निषादयन्तो यजथाय देवाः।
स त्वं नो अग्नेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनूषु ॥ ५ ॥

यत्। त्वा। होतारम्। अनजन्। मियेधे। निऽसादयन्तः। यजथाय। देवाः।
सः। त्वम्। नः। अग्ने। अविता। इह। बोधि। अधि। श्रवांसि। धेहि। नः। तनूषु ॥५॥

वेङ्कट० यदा त्वां[3] होतारम् "आज्येनाऽञ्जन्ति यज्ञे यागार्थम् स्थापयन्तः देवाः, तदानीम्† सः त्वम् अस्मान् अग्ने! अस्मिन् यज्ञे सति रक्षिता बुध्यस्व। तथाऽस्माकम् अङ्गेषु हस्तयोः शिरसि च विविधान्यन्नानि अधि निधेहि" ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकोनविंशो वर्गः" ॥

[२०]

"गाथी कौशिक ऋषिः। अग्निर्देवता, प्रथमापञ्चम्योः विश्वे देवाः। त्रिष्टुप् छन्दः" ।

अग्निमुषसमश्विना दधिक्रां व्युष्टिषु हवते वह्निरुक्थैः।
सुज्योतिषो नः शृण्वन्तु देवाः सजोषसो अध्वरं वावशानाः ॥ १ ॥

अग्निम्। उषसम्। अश्विना। दधिऽक्राम्। विऽउष्टिषु। हवते। वह्निः। उक्थैः।
सुऽज्योतिषः। नः। शृण्वन्तु। देवाः। सऽजोषसः। अध्वरम्। वावशानाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अग्निप्रभृतीन् उषसः व्युष्टिषु होता आह्वयते स्तोत्रैः। शोभनदीप्तिकाः देवाः अस्माकमाह्वानम् शृण्वन्तु सङ्गताः यज्ञं कामयमानाः। [विश्वे वैश्वदेवी]' ॥ १ ॥

अग्ने त्री ते वाजिना त्री षधस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वीः।
तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ २ ॥

अग्ने। त्री। ते। वाजिना। त्री। सधऽस्था। तिस्रः। ते। जिह्वाः। ऋतऽजात। पूर्वीः।
तिस्रः। ऊँ इति। ते। तन्वः। देवऽवाताः। ताभिः। नः। पाहि। गिरः। अप्रऽयुच्छन् ॥२॥

---

१. नास्ति वि[1] लपं. २. नास्ति मूको. ३. त्वां वि[1]. ४-४. नास्ति वि[1] अ.[*].
† नास्ति वि[1] अ लपं. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. नास्ति वि[1] लपं. †-† नास्ति अ.

वेङ्कट० ¹हे अग्ने! त्रीणि तव¹ यज्ञान्याज्यौषधिसोमात्मकानि²। त्रीणि च तव³ स्थानानि पृथिव्यादीनि। तथा तिस्रः तव जिह्वाः सन्ति गार्हपत्यादिकाः सत्यजन्मन्! यज्ञाद्वा⁴ जात! पुरातन्यः। तिस्रः एव ते तनवः देवैः समाश्रिताः यजमानः पावकः शुचिरिति। ताभिः अस्माकं स्तुतिभाजः रक्ष अप्रमाद्यन् ॥ २ ॥

अग्ने॒ भूरी॑णि॒ तव॑ जातवेदो॒ देव॑ स्वधावो॒ऽमृत॑स्य॒ नाम॑ ।
याश्च॑ मा॒या मा॒यिनां॑ विश्वमिन्व॒ त्वे पू॒र्वीः सं॑द॒धुः पृ॑ष्टबन्धो ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । भूरी॑णि । तव॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ । देव॑ । स्व॒धा॒ऽवः॒ । अ॒मृत॑स्य । नाम॑ । याः । च॒ । मा॒याः । मा॒यिना॑म् । वि॒श्व॒म्ऽइ॒न्व॒ । त्वे इति॑ । पू॒र्वीः । स॒म्ऽद॒धुः । पृ॒ष्ट॒ब॒न्धो॒ इति॑ पृष्टऽबन्धो ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! बहूनि तव जातवेदः! देव!⁵ अन्नवन्! अमृतस्य नामानि अग्निः जातवेदाः पावक इत्यादीनि। मायावतां⁶ देवानाम् याः च प्रज्ञाः सर्वव्यापिन्! त्वयि पुरातनीः देवाः संहितवन्तः, ताश्च बह्व्यः पृष्टबन्धो! इति। संस्पृष्टबन्धुः⁷ पृष्टबन्धुः इति ॥ ३ ॥

अ॒ग्निर्ने॒ता भग॑ इव क्षिती॒नां दैवी॑नां दे॒व ऋ॑तु॒पा ऋ॒तावा॑ ।
स वृ॑त्र॒हा स॒नयो॑ वि॒श्ववे॑दाः॒ पर्ष॒द्विश्वाति॑ दुरि॒ता गृ॒णन्त॑म् ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । ने॒ता । भगः॑ऽइव । क्षि॒ती॒नाम् । दैवी॑नाम् । दे॒वः । ऋ॒तु॒ऽपाः । ऋ॒तऽवा॑ । सः । वृ॒त्र॒ऽहा । स॒नयः॑ । वि॒श्वऽवे॑दाः । पर्ष॑त् । विश्वा॑ । अति॑ । दुः॒ऽइ॒ता । गृ॒णन्त॑म् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निः दैवीनाम्⁸ प्रजानाम् प्रणेता भवति⁹, यथा भगस्ताः प्रणयति, एवम् देवः ऋतूनां पालयिता सत्यकर्मा¹⁰। सः उपद्रवाणां हन्ता सम्भजनीयः सर्वज्ञः¹¹ अति नयतु विश्वानि दुरितानि स्तुवन्तम् ॥ ४ ॥

द॒धि॒क्राम॒ग्निमु॒षसं॑ च दे॒वीं बृह॒स्पतिं॑ सवि॒तारं॑ च दे॒वम् ।
अ॒श्विना॑ मि॒त्रावरु॑णा॒ भगं॑ च॒ वसू॑न्रु॒द्राँ आ॑दि॒त्याँ इ॒ह हु॑वे ॥ ५ ॥

द॒धि॒ऽक्राम् । अ॒ग्निम् । उ॒षस॑म् । च॒ । दे॒वीम् । बृह॒स्पति॑म् । स॒वि॒तार॑म् । च॒ । दे॒वम् । अ॒श्विना॑ । मि॒त्रावरु॑णा । भग॑म् । च॒ । वसू॑न् । रु॒द्रान् । आ॒दि॒त्यान् । इ॒ह । हु॒वे॒ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ५ ॥

¹²इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये विंशो वर्गः¹² ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. २. 'याज्यौषधिसोमात्म' अ॰. ३. त''' वि॰; नास्ति अ॰. ४. ज्ञानाद्वा वि॰ अ॰. ५. नास्ति वि॰ अ॰. ६. मायाविनाम् च प्रस्तावः. ७. संस्पृष्टबन्धु वि॰ अ॰. ८. देवानाम् वि॰ अ॰; दैवीनाम् वि॰ अ॰. ९. नास्ति वि॰. १०. सत्यात्मा वि॰ अ॰. ११ सर्वज्ञ वि॰ अ॰. १२-१२. नास्ति मूको.

[२१]

[1]गाथी कौशिक ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, द्वितीयातृतीये अनुष्टुभौ, चतुर्थी विराड्रूपा, पञ्चमी सतोबृहती[1] ।

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।
स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य होतः प्राशान प्रथमो निषद्य ॥ १ ॥

इमम् । नः । यज्ञम् । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातऽवेदः । जुषस्व ।
स्तोकानाम् । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । होतरिति । प्र । अशान । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! अस्माकम् इदं हविः देवेषु धेहि । इमानि हवींषि जातधन ! सेवस्व । हे अग्ने ! वपायाः घृतस्य च स्तोकान् प्रधानयागात् पूर्वमेव निषद्य आसित्वा प्राशान भक्षय ॥ १ ॥

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्चोतन्ति मेदसः ।
स्वधर्मन् देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् ॥ २ ॥

घृतऽवन्तः । पावक । ते । स्तोकाः । श्चोतन्ति । मेदसः ।
स्वऽधर्मन् । देवऽवीतये । श्रेष्ठम् । नः । धेहि । वार्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे पावक ! घृतयुक्ताः मेदसः स्तोकाः तुभ्यम् श्चोतन्ति । स्वभूतकर्मन्![2] यज्ञार्थम् अस्मभ्यं प्रशस्यतमं धनं प्रयच्छ ॥ २ ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्चुतोऽग्ने विप्राय सन्त्य ।
ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥ ३ ॥

तुभ्यम् । स्तोकाः । घृतऽश्चुतः । अग्ने । विप्राय । सन्त्य ।
ऋषिः । श्रेष्ठः । सम् । इध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! भजनीय ! तुभ्यम् मेधाविने घृतश्चुतः मेदसः स्तोकाः भवन्ति । सैस्त्वं द्रष्टा श्रेष्ठः सम् इध्यसे । स त्वं प्रकर्षेण रक्षिता भव यज्ञस्य[3] ॥ ३ ॥

तुभ्यं श्चोतन्त्यध्रिगो शचीवः स्तोकासो अग्ने मेदसो घृतस्य ।
कविशस्तो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. स्वभूतसर्वकर्मान् वि' छपे. ३. यज्ञस्य वि' छपे.

तुभ्यम् । श्चोतन्ति । अध्रिगो इत्यध्रिऽगो । शचीऽवः । स्तोकासः । अग्ने । मेदसः । घृतस्य ।
कविऽशस्तः । बृहता । भानुना । आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥ ४ ॥

वेङ्कट० "अध्रिगुः ··· अधृतगमन! कर्मवन्!"[1] इति यास्कः[1] (५, ११)। तुभ्यम् मेदसः घृतस्य च स्तोकाः श्चोतन्ति[2]। कविभिः स्तुतः त्वम्[3] अग्ने![4] महता तेजसा आ गच्छ, हव्यानि च सेवस्व मेधाविन्![5] ॥ ४ ॥

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्भृतं प्र ते वयं ददामहे ।
श्चोतन्ति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान् देवशो विहि ॥ ५ ॥

ओजिष्ठम् । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतम् । प्र । ते । वयम् । ददामहे ।
श्चोतन्ति । ते । वसो इति । स्तोकाः । अधि । त्वचि । प्रति । तान् । देवऽशः । विहि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० बलवत्तमम् ओजस्वितमम् मेदः पशोः मध्यतः स्वधर्मम् उद्धृतम् तुभ्यमेव च वयम् प्रयच्छामः। श्चोतन्ति[2] क्षरन्ति तव त्वचः उपरि मेदसः स्तोकाः[6] हे वासयितः!, तान् देवं देवम् प्रति गमय ॥ ५ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकविंशो वर्गः[7] ॥

[२२]

[7]गाथी कौशिक ऋषिः। अग्निर्देवता, चतुर्थ्याः पुरीष्या अग्नयः। त्रिष्टुप् छन्दः, चतुर्थी अनुष्टुप्[7]।

अयं सो अग्निर्यस्मिन्त्सोममिन्द्रः सुतं दधे जठरे वावशानः ।
सहस्रिणं वाजमत्यं न सप्तिं ससवान्त्सन्त्स्तूयसे जातवेदः ॥ १ ॥

अयम् । सः । अग्निः । यस्मिन् । सोमम् । इन्द्रः । सुतम् । दधे । जठरे । वावशानः ।
सहस्रिणम् । वाजम् । अत्यम् । न । सप्तिम् । ससऽवान् । सन् । स्तूयसे । जातऽवेदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् सः अग्निः, यस्मिन् अग्नौ हुतम् [8]'सुतम् सोमम्'[8] इन्द्रः स्वजठरे स्थापयति कामयमानः। अथ प्रत्यक्षः। स त्वं सहस्रसङ्ख्याकम् अन्नम् अतनशीलम् अश्वम् इव सम्भजन् अभितिष्ठन् अस्माभिः स्तूयसे जातवेदः![1] ॥ १ ॥

अग्ने यत् ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यजत्र ।
येनान्तरिक्षमुर्वाततन्थ त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

१-१. अध्रिगुरधृतगमन इति ('नः वि') यास्कः हे कर्मवन् मूको. २. श्च्योतन्ति अ'. ३. नास्ति मूको. ४. नाग्नेः मूको. ५. मेधिरः वि'' अ' लर्ग. ६. °काः श्चोतन्ति मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८-८. सोमं सुतम् वि'; सोमं सुतम् वि' अ' ड लर्ग.

अग्ने । यत् । ते । दिवि । वर्चः । पृथिव्याम् । यत् । ओषधीषु । अप्ऽसु । आ । यजत्र ।
येन । अन्तरिक्षम् । उरु । आऽततन्थ । त्वेषः । सः । भानुः । अर्णवः । नृऽचक्षाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे यष्टव्य अग्ने! यत् तव पृथिव्यादिषु स्थितम् वर्चः, येन वर्चसा विस्तीर्णम् अन्तरिक्षम् आ तनोषि, दीप्तः सः रश्मिः उदकवान् मनुष्याणां द्रष्टा ॥ २ ॥

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या ये ।
या रोचने परस्तात् सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः ॥ ३ ॥

अग्ने । दिवः । अर्णम् । अच्छ । जिगासि । अच्छ । देवान् । ऊचिषे । धिष्ण्याः । ये ।
याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवस्तात् । उपऽतिष्ठन्ते । आपः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! द्युलोकस्य उदकम् आभिमुख्येन गच्छसि। तथा स्तुत्यर्हाः ये देवाः तान् अच्छ स्तुतीर्ब्रवीषि । याः आपः सूर्यमण्डले परस्तात् उपतिष्ठन्ते, याः च अवस्तात्[1], ताः उभयीः च आपः पातयसि अभिगच्छसि वेति[2] ॥ ३ ॥

पुरीष्यासो अग्नयः प्रावणेभिः सजोषसः । जुषन्तां यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो महीः ॥४॥

पुरीष्यासः । अग्नयः । प्रवणेभिः । सऽजोषसः । जुषन्ताम् । यज्ञम् । अद्रुहः । अनमीवाः । इषः । महीः ॥४॥

वेङ्कट० पुरीषभवाः अग्नयः प्रवणैः अग्निचित्यायां चीयमानैः सङ्गताः सेवन्ताम् यज्ञम् अद्रोग्धारः, अमीवारहितानि महान्ति अन्नानि चेति ॥ ४ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥५॥

वेङ्कट० ऋ ३,१,२३ द. ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वाविंशो वर्गः[3] ॥

[२३]

[1]देवश्रवा देववातश्च भारतौ ऋषी । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीया सतोबृहती[1] ।

निर्मथितः सुधित आ सधस्थे युवा कविरध्वरस्य प्रणेता ।
जुर्यत्स्वग्निरजरो वनेष्वत्रा दधे अमृतं जातवेदाः ॥ १ ॥

---

१. परस्तात् ऋपं.　२. नास्ति वि''' छ ऋपं.　३-३. नास्ति मूको.

निःऽमथितः । सुऽधितः । आ । सधऽस्थे । युवा । कविः । अध्वरस्य । प्रऽनेता ।
जूर्यत्ऽसु । अग्निः । अजरः । वनेषु । अत्र । दधे । अमृतम् । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवश्रवा देववात इति द्वावृषी भारतौ। अरणीभ्याम् निर्मथितः सुष्ठु निहितश्च स्वस्थाने[1] युवा कविः यज्ञस्य प्रणेता जरत्सु काष्ठेष्वरण्यस्थेषु जराबाधितः अग्निः जातवेदाः अस्मिन् वने अमृतम् स्थापयति। दग्धे अरण्ये ओषधयः प्रादुर्भवन्ति ॥ १ ॥

अमन्थिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदक्षम् ।
अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्यून् ॥ २ ॥

अमन्थिष्टाम् । भारता । रेवत् । अग्निम् । देवऽश्रवाः । देवऽवातः । सुऽदक्षम् ।
अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अभि । राया । इषाम् । नः । नेता । भवतात् । अनु । द्यून् ॥ २ ॥

वेङ्कट० मथितवन्तावरणीभ्याम् भरतपुत्रौ धनयुक्तम् अग्निम् देवश्रवाः देववातः च शोभनबलम्। अग्ने! त्वम् महता धनेन अस्मान् आभिमुख्येन विविधम् पश्य, अन्नानाम् अस्माकं च[2] नेता भव दिवसेषु ॥ २ ॥

दश क्षिपः पूर्व्यं सीमजीजनन्त्सुजातं मातृषु प्रियम् ।
अग्निं स्तुहि दैववातं देवश्रवो यो जनानामसद्वशी ॥ ३ ॥

दश । क्षिपः । पूर्व्यम् । सीम् । अजीजनन् । सुऽजातम् । मातृषु । प्रियम् ।
अग्निम् । स्तुहि । दैवऽवातम् । देवऽश्रवः । यः । जनानाम् । असत् । वशी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० दश अङ्गुलयः पूर्वकालभवम्[3] अग्निं सर्वतः परिगृह्य अजनयन् शोभनजननम् अरणीषु सर्वेषाम् प्रियम्[4]। तमिमं देववातपुत्रम् अग्निम् हे देवश्रवः! त्वम् स्तुहि, यः अग्निः जनानाम् भवति नेता ॥ ३ ॥

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इळायास्पदे सुदिनत्वे अह्नाम् ।
दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥ ४ ॥

नि । त्वा । दधे । वरे । आ । पृथिव्याः । इळायाः । पदे । सुदिनऽत्वे । अह्नाम् ।
दृषत्ऽवत्याम् । मानुषे । आपयायाम् । सरस्वत्याम् । रेवत् । अग्ने । दिदीहि ॥ ४ ॥

---

१. स्थाने वि° अ° ल. २. नास्ति वि° अ° लपं. ३. °कालो भ° वि लपं. ४. प्रीणयन् वि° लपं.

वेङ्कट० त्वाम् नि दधे स्थापयामि पृथिव्याः उत्कृष्टे देशे देवयजने इळायाः पदे उत्तरवेद्याम् अह्नाम् सुदिनत्वे । अनवस्थानादह्नां[1] सुदिनत्वम् । स त्वम् अग्ने! दृषद्वत्याम् सरस्वत्याम् च धनयुक्तम् यजमानार्थम् दीप्यस्व । आपयेत्यापगाम् आह[2] परोक्षम् । देवश्रवसः स्थानं दृषद्वतीतीरे, देववातस्य सरस्वत्यामिति । अथवा तयोः कुलेषु[3] सत्रकरणमिति तत्र दीपनमिति ॥ ४ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥५॥

वेङ्कट० ऋ ३,१,२३ इ. ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः" ॥

[२४]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः, प्रथमा अनुष्टुप्" ।

अग्ने सहस्व पृतना अभिमातीरपास्य । दुष्टरस्तरन्नरातीर्वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य ।
दुस्तरः । तरन् । अरातीः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । 'अग्ने! अभिभव सेनाः†' शत्रूणाम्, अभिमातीः च निरस्य पृथक्कुरु। केनचिदपि तरितुमशक्यः स्वयमेव तरन् शत्रून् बलम् धेहि 'यज्ञस्य †वोढ्रे यजमानायेति†' ॥ १ ॥

अग्न इळा समिध्यसे वीतिहोत्रो अमर्त्यः । जुषस्व सू नो अध्वरम् ॥ २ ॥

अग्ने । इळा । सम् । इध्यसे । वीतिऽहोत्रः । अमर्त्यः । जुषस्व । सु । नः । अध्वरम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् पृथिव्या सम् इध्यसे प्रिययज्ञः अमर्त्यः । सेवस्व सुष्ठु अस्माकम् यज्ञम् ॥ २ ॥

अग्ने द्युम्नेन जागृवे सहसः सूनवाहुत । एदं बर्हिः सदो मम ॥ ३ ॥

अग्ने । द्युम्नेन । जागृवे । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । आ । इदम् । बर्हिः । सदः । मम ॥३॥

वेङ्कट० अग्ने! जागरणशील! सहसः पुत्र! अन्नेन आहुत! मम इदम् बर्हिः आ सीदेति ॥ ३ ॥

अग्ने विश्वेभिरग्निभिर्देवेभिर्महया गिरः । यज्ञेषु य उ चायवः ॥ ४ ॥

---

१. अनवस्था° वि° द ल्प°; अनवस्था° वि° अ°. २. नास्ति ल्प°. ३. कुलेषु मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि°. † नास्ति ल्प°. ६-६. यज्ञोद्वहन° वि ल्प°. †-† वेङ्कट० अ°.

अग्ने । विश्वेभिः । अग्निऽभिः । देवेभिः । महय । गिरः । यज्ञेषु । ये । ऊँ इति । चायवः ॥४॥

वेङ्कट० अग्ने! सर्वैः अग्निभिः सर्वैः '[1]च[†] देवैः[1]' सह मदीयाः स्तुतीः पूजय, ये[2] चाऽन्ये यज्ञेषु मनुष्यैश्चायनीयाः पूजनीयाः[3] तैश्च सहेति ॥ ४ ॥

अग्ने दा दाशुषे रयिं वीरवन्तं परीणसम् । शिशीहि नः सूनुमतः ॥ ५ ॥

अग्ने । दाः । दाशुषे । रयिम् । वीरऽवन्तम् । परीणसम् । शिशीहि । नः । सूनुऽमतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! प्रयच्छ यजमानाय धनम् पुत्रवत् बहु । तीक्ष्णीकुरु च अस्मान् पुत्रयुक्तानिति[5] ॥ ५ ॥

[4]'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः'[4] ॥

[२५]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता, चतुर्थ्यां अग्नीन्द्रौ । विराट् छन्दः' ।

अग्ने दिवः सूनुरसि प्रचेतास्तना पृथिव्या उत विश्ववेदाः ।
ऋधग्देवाँ इह यजा चिकित्वः ॥ १ ॥

अग्ने । दिवः । सूनुः । असि । प्रऽचेताः । तना । पृथिव्याः । उत । विश्वऽवेदाः ।
ऋधक् । देवान् । इह । यज । चिकित्वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः' (ऋ १०,४५,१) इति मन्त्रः । अग्ने! त्वम् दिवः पुत्रः असि प्रकृष्टज्ञानः, तनयः पृथिव्याः, अपि च विश्वधनः । स त्वं पृथक् देवान् अस्मिन् यज्ञे यज हे ज्ञातः! ॥ १ ॥

अग्निः सनोति वीर्याणि विद्वान्त्सनोति वाजममृताय भूषन् ।
स नो देवाँ एह वहा पुरुक्षो ॥ २ ॥

अग्निः । सनोति । वीर्याणि । विद्वान् । सनोति । वाजम् । अमृताय । भूषन् ।
सः । नः । देवान् । आ । इह । वह । पुरुक्षो इति पुरुऽक्षो ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्निः प्रयच्छति वीर्याणि जानन्, प्रयच्छति च अन्नम् अमृतत्वाय भवन् । सः त्वम् अस्माकम् देवान् इह आ वह हे बहुस्तुते![6] ॥ २ ॥

अग्निर्द्यावापृथिवी विश्वजन्ये आ भाति देवी अमृते अमूरः ।
क्षयन्वाजैः पुरुश्चन्द्रो नमोभिः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि[1]. † नास्ति अ[1]. २. नास्ति वि[2] अ[1]. ३. 'पूजनीयेति वि[2] अ[1].
४-४. नास्ति मूको. ५. 'युक्ते वि[1] अ[1].

अग्निः । द्यावापृथिवी इति । विश्वजन्ये इति विश्वऽजन्ये । आ । भाति । देवी इति । अमृते इति । अमूरः ।
क्षयन् । वाजैः । पुरुऽचन्द्रः । नमःऽभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट॰ अग्निः द्यावापृथिवी विश्वजनहिते आ[1] भासयति देवी अमर्त्ये, अमूढः निवसन् अन्नैः[1] नमस्कारैश्च बह्वाह्लादः ॥ ३ ॥

अग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातम् ।
अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अग्ने । इन्द्रः । च । दाशुषः । दुरोणे । सुतऽवतः । यज्ञम् । इह । उप । यातम् ।
अमर्धन्ता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४ ॥

वेङ्कट॰ अग्ने! त्वम् इन्द्रः च सुतवतः प्रयच्छतो यजमानस्य गृहे यज्ञम् प्रति इह उप आगच्छतम् अकुप्यन्तौ सोमपानार्थम् हे देवौ! ॥ ४ ॥

अग्ने अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यः सूनो सहसो जातवेदः ।
सधस्थानि महयमान ऊती ॥ ५ ॥

अग्ने । अपाम् । सम् । इध्यसे । दुरोणे । नित्यः । सूनो इति । सहसः । जातऽवेदः ।
सधऽस्थानि । महयमानः । ऊती ॥ ५ ॥

वेङ्कट॰ अग्ने! अपाम् स्थानेऽन्तरिक्षे सम् इध्यसे अनवरतः हे सहसः पुत्र जातवेदः! पूजयन् त्रींल्लोकान् रक्षणेन ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[3] ॥

[२६]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, सप्तम्या आत्मा । आद्यानां तिसृणां वैश्वानरोऽग्निर्देवता,
चतुर्थीपञ्चमीषष्ठीनां मरुतः, सप्तम्यष्टम्योः आत्मा अग्निर्वा, नवम्या विश्वामित्रोपाध्यायः ।
जगती छन्दः, अन्त्यास्तिस्रः त्रिष्टुभः[1] ।

वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्या हविष्मन्तो अनुषत्यं स्वर्विदम् ।
सुदानुं देवं रथिरं वसूयवो गीर्भी रण्वं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

वैश्वानरम् । मनसा । अग्निम् । निऽचाय्य । हविष्मन्तः । अनुऽसत्यम् । स्वःऽविदम् ।
सुऽदानुम् । देवम् । रथिरम् । वसुऽयवः । गीःऽभिः । रण्वम् । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि''' अ' कर्प. ३-३. नास्ति मूको.

वेङ्कट० वैश्वानरम् मनसा अग्निम् पूजयित्वा हविष्मन्तः सत्यानुगतम्[1] सर्वविदम् शोभनदानम् देवम् रथवन्तम् धनकामाः स्तुतिभिः रमणीयम् कुशिकवंशजाता वयम् ह्वयामहे ॥ १ ॥

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्वानमुक्थ्यम् ।
बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्यदम् ॥ २ ॥

तम् । शुभ्रम् । अग्निम् । अवसे । हवामहे । वैश्वानरम् । मातरिश्वानम् । उक्थ्यम् ।
बृहस्पतिम् । मनुषः । देवऽतातये । विप्रम् । श्रोतारम् । अतिथिम् । रघुऽस्यदम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम्[1] शोभमानम् अग्निम् रक्षणाय आह्वयामः वैश्वानरम् अन्तरिक्षे श्वसन्तमादित्यरूपम् स्तुत्यम् बृहतः[2] पतिम् मनुष्यस्य यज्ञाय मेधाविनम् स्तुतीनाम् श्रोतारम् यजमानानाम् अतिथिम् शीघ्रं स्यन्दमानं लघुगं वा ॥ २ ॥

अश्वो न क्रन्दञ्जनिभिः समिध्यते वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे ।
स नो अग्निः सुवीर्यं स्वश्व्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥ ३ ॥

अश्वः । न । क्रन्दन् । जनिऽभिः । सम् । इध्यते । वैश्वानरः । कुशिकेभिः । युगेऽयुगे ।
सः । नः । अग्निः । सुऽवीर्यम् । सुऽअश्व्यम् । दधातु । रत्नम् । अमृतेषु । जागृविः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अश्वः इव क्रन्दयमानो वासैः अग्निः अङ्गैः सम् इध्यते जातैः कुशिकैः वैश्वानरः युगे-युगे[4] पुत्रः पिता तत्पिता च सर्वे एव यजमाना एनं प्रज्वलयन्ति । सः अस्मभ्यम् शोभनवीर्यम् शोभनाश्वयुक्तम् च रत्नम् प्रयच्छतु देवेषु जागरणशीलः ॥ ३ ॥

प्र यन्तु वाजास्तविषीभिरग्नयः शुभे संमिश्लाः पृषतीरयुक्षत ।
बृहदुक्षो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयन्ति पर्वताँ अदाभ्याः ॥ ४ ॥

प्र । यन्तु । वाजाः । तविषीभिः । अग्नयः । शुभे । सम्ऽमिश्लाः । पृषतीः । अयुक्षत ।
बृहत्ऽउक्षः । मरुतः । विश्वऽवेदसः । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मारुतस्तृचः । प्र गच्छन्तु[5] बलिनः वैद्युताः अग्नयः, मरुद्भिः उदकार्थम् सङ्गताः आत्मीया अश्वाः योजयन्तु । प्रभूतं सिञ्चन्तः मरुतः[6] सर्वस्य वेदितारः केनचिदप्यहिंसिताः प्र कम्पयन्ति मेघान् ॥ ४ ॥

---

१. सत्यागतं वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'. ३. ह्वता वि' अ'. ४. °गे योजयते वि' अ' ल. ५. गच्छन्तु वि' अ'. ६. नास्ति मूको.

अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टय॒ आ त्वे॒षमु॒ग्रमव॑ ईमहे व॒यम् ।
ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒र्षनि॑र्णिजः सिं॒हा न हे॒षक्र॑तवः सु॒दान॑वः ॥ ५ ॥

अ॒ग्नि॒ऽश्रियः॑ । म॒रुतः॑ । वि॒श्वऽकृ॑ष्टयः । आ । त्वे॒षम् । उ॒ग्रम् । अवः॑ । ई॒म॒हे॒ । व॒यम् ।
ते । सु॒ऽआ॒निनः॑ । रु॒द्रियाः॑ । व॒र्षऽनि॑र्निजः । सिं॒हाः । न । हे॒षऽक्र॑तवः । सु॒ऽदान॑वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० दीप्तमग्निं श्रयन्तः विश्वस्य कर्तारः मरुतः । तेषां दीप्तम् उद्गूर्णं रक्षणम् वयम् आ याचामहे । ते शब्दवन्तः रुद्रपुत्राः वर्षरूपाः सिंहाः इव शब्दायमानाः गमनकर्माणः(?)[1] शोभनदानाः ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षड्विंशो वर्गः[2] ॥

व्रातं॑व्रातं ग॒णंग॑णं सुश॒स्तिभि॑र॒ग्नेर्भाम॑म्म॒रुता॒मोज॑ ईमहे ।
पृष॑दश्वासो अनव॒भ्ररा॑धसो॒ गन्ता॑रो य॒ज्ञं वि॒दथे॑षु॒ धीराः॑ ॥ ६ ॥

व्रात॑म्ऽव्रातम् । ग॒णम्ऽग॑णम् । सु॒श॒स्तिऽभिः॑ । अ॒ग्नेः । भाम॑म् । म॒रुता॑म् । ओजः॑ । ई॒म॒हे॒ ।
पृष॑त्ऽअश्वासः । अ॒न॒व॒भ्रऽरा॑धसः । गन्ता॑रः । य॒ज्ञम् । वि॒दथे॑षु । धीराः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नानाजातीयानां जनानां संघातो व्रातः, समानजातीयानां गणः । अग्नेः भामहेतुम् मरुताम् ओजः बलं स्तुतिभिः धनानि व्रातंव्रातम्[4] गणंगणं च याचामहे । ते मरुतः पृषद्वर्णाश्वाः अनपध्वंसितधनाः गन्तारः यज्ञम् यजमानगृहेषु प्राज्ञाः ॥ ६ ॥

अ॒ग्निर॑स्मि॒ जन्म॑ना जा॒तवे॑दा घृ॒तं मे॒ चक्षु॑र॒मृतं॑ म आ॒सन् ।
अ॒र्कस्त्रि॒धातू॒ रज॑सो वि॒मानोऽज॑स्रो घ॒र्मो ह॒विर॑स्मि॒ नाम॑ ॥ ७ ॥

अ॒ग्निः । अ॒स्मि॒ । जन्म॑ना । जा॒तऽवे॑दाः । घृ॒तम् । मे॒ । चक्षुः॑ । अ॒मृत॑म् । मे॒ । आ॒सन् ।
अ॒र्कः । त्रि॒ऽधातुः॑ । रज॑सः । वि॒ऽमानः॑ । अज॑स्रः । घ॒र्मः । ह॒विः । अ॒स्मि॒ । नाम॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आत्मानं ब्रह्मावगच्छन्[3] वदति । अग्निः जातवेदाः[5] अहम् अस्मि जन्मना एव तथाभूतः । तस्य मम चक्षुः घृतम् भवति, यच्चक्षुषा पश्यामि तेनाऽऽज्येनाग्निरिव दीप्तो भवामि । हविःस्थानीयममृतम् मम आस्येऽन्यदं प्रक्षिप्यते । तथा स्तोतव्यः त्रिगुणः प्राणापानव्यानात्मकः अन्तरिक्षलोकस्य निर्माता वायुश्चाऽस्मि । तथाऽनवरतः[6] अर्चीभिः[7] आदित्यश्चाऽहमस्मि[8] । किम् एवम् देवताः, ता अहमिति । तथाऽग्न्यादिनामकम्[9] हविः च अहमेव अस्मि ॥ ७ ॥

१. गमनक° वि'. २-२. नास्ति मूको. ३. आ° ··· वि'; प्रा° ··· अ'. ४. नास्ति वि' अ' ल. ५. नास्ति मूको. ६. तथाशुभ्यताऽनवरतः वि' अ'. ७. अर्चीभिः वि' अ'; अहर्वीभिः ल. ८. °मस्मि वि' अ'. ९. °न्यादीनां नामकम् वि' अ'.

त्रिभिः पवित्रैरपुपोद्ध्य१र्कं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन् ।
वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद् द्यावापृथिवी पर्यपश्यत् ॥ ८ ॥

त्रिऽभिः । पवित्रैः । अपुपोत् । हि । अर्कम् । हृदा । मतिम् । ज्योतिः । अनु । प्रऽजानन् ।
वर्षिष्ठम् । रत्नम् । अकृत । स्वधाभिः । आत् । इत् । द्यावापृथिवी इति । परि । अपश्यत् ॥८॥

वेङ्कट० हृदयेन बुध्यन् आत्माख्यं ज्योतिः अनु प्रजानन् मनुष्यः त्रिभिः पवित्रैः अग्निवायुसूर्यैः [illegible] सोममिवार्चनीयमात्मानम् ज्योतिः शोधयति हि । त्रिभिरेतैः परिपूतः[1] परमात्मेत्यवगच्छति । एक एव महानात्मा अवस्थाग्निवायुसूर्यशरीर इति । तथा च[2] ज्ञानम् वृद्धतरम् गवादिकम् रत्नम् अन्नैः सह आत्मनि करोति । तथैवमेवाऽवस्थितोऽनन्तरम् एव द्यावापृथिवी परितः पश्यति ॥ ८ ॥

शतधारमुत्समक्षीयमाणं विपश्चितं पितरं वक्त्वानाम् ।
मेळिं मदन्तं पित्रोरुपस्थे तं रोदसी पिपृतं सत्यवाचम् ॥ ९ ॥

शतऽधारम् । उत्सम् । अक्षीयमाणम् । विपःऽचितम् । पितरम् । वक्त्वानाम् ।
मेळिम् । मदन्तम् । पित्रोः । उपऽस्थे । तम् । रोदसी इति । पिपृतम् । सत्यऽवाचम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इयं मन्त्रविद्याप्रदातुराचार्यस्य स्तुतिः । बहूनामर्थानामुपदेशेऽप्यक्षीयमाणः अनेकज्ञानोदकधारः उत्स इव अवस्थुपाध्यायः, तम् प्राज्ञम् वक्तव्यानाम् पितरम् उत्पत्तिस्थानम्[3] वाचो मिश्रयितारं शिष्यस्य "द्यावापृथिव्योरुभयोरपि उत्सङ्गे आद्यन्तवन्तम् तम् इमम् पालयतम् हे द्यावापृथिवी!", यः सत्यमेव वक्तीति ॥ ९ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तविंशो वर्गः[4] ॥

[२७]

*विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निः ऋतवो वा देवता । गायत्री छन्दः[5] ।

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः ॥ १ ॥

प्र । वः । वाजाः । अभिऽद्यवः । हविष्मन्तः । घृताच्या । देवान् । जिगाति । सुम्नऽयुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'प्रैषा ××× आग्नेयी सप्तानिकता' (शाखा २,४,१,१६) इति वाजसनेयकम् । 'आद्या ऋतुदेवता वा' (ऋ० अनु २,१,२०) इत्युक्तमिति । 'ऋतवो वै वाजा ऋतवोऽभिद्यवो देवा हविष्मन्तो गौर्घृताची' (तै २,५,७,४) इति[6] ब्राह्मणम् । घृताच्या सह युष्माकम् एते यज्ञकारणभूता वाजादयः

१. परितृप्तो सर्व. २. नास्ति सर्व. ३. ...न् वि[3]; नास्ति अ[1]. ४-४. नास्ति अ[1].
* [illegible] मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि हपे.

न भवन्ति देवाश्च । यज्ञेन सुम्नमिच्छन् यजमानः गच्छति । 'यजमानो वै सुम्नयुः [1]स हि देवान् जिगीषति, स हि देवान् जिघांसति[1]' (माश१,४,१,२१ (तु. तै २,५,७,४)) इति ब्राह्मणम् । 'पशवो हविष्मन्तः स्रुग्घृताची' (तु. माश १,४,१,२) इति वाजसनेयकमित्युत्तरत्र सम्बन्धः ॥ १ ॥

ई॒ळे अ॒ग्निं वि॑प॒श्चितं॑ गि॒रा य॒ज्ञस्य॒ साध॑नम् । श्रु॒ष्टी॒वानं॑ धि॒ताव॑नम् ॥ २ ॥

ई॒ळे । अ॒ग्निम् । वि॒पः॒ऽचित॑म् । गि॒रा । य॒ज्ञस्य॑ । साध॑नम् । श्रु॒ष्टी॒ऽवान॑म् । धि॒तऽव॑नम् ॥२॥

वेङ्कट० स्तौमि अग्निम् प्राज्ञं स्तोत्रेण यज्ञस्य साधयितारं क्षिप्रकर्मयुक्तं निहितहविष्कं यजमानैः ॥ २ ॥

अग्ने॑ श॒केम॑ ते व॒यं यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑ । अति॒ द्वेषां॑सि तरेम ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । श॒केम॑ । ते॒ । व॒यम् । यम॑म् । दे॒वस्य॑ । वा॒जिनः॑ । अति॑ । द्वेषां॑सि । त॒रे॒म॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! वयम् कर्तुं समर्था भवाम यज्ञग्रहणं तव देवस्य बलवतः । अति शत्रून् तरेम तव प्रसादात् ॥ ३ ॥

स॒मि॒ध्यमा॑नो अध्व॒रे॒३॒॑ग्निः पा॑व॒क ईड्यः॑ । शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे ॥ ४ ॥

स॒म्ऽइ॒ध्यमा॑नः । अ॒ध्व॒रे । अ॒ग्निः । पा॒व॒कः । ईड्यः॑ । शो॒चिःऽके॑शः । तम् । ई॒म॒हे॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ४ ॥

पृ॒थुपा॑जा॒ अम॑र्त्यो घृ॒तनि॑र्णि॒क् स्वा॑हुतः । अ॒ग्निर्य॒ज्ञस्य॑ हव्य॒वाट् ॥ ५ ॥

पृ॒थुऽपा॑जाः । अम॑र्त्यः । घृ॒तऽनि॑र्निक् । सुऽआ॑हुतः । अ॒ग्निः । य॒ज्ञस्य॑ । ह॒व्य॒ऽवाट् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पृथुतेजाः अमर्त्यः क्षररूपः सुष्ठु आहुतः अग्निः यज्ञस्य हविषो वोढा । [2]'उत्तरत्र सम्बन्धः'[2] ॥ ५ ॥

[3]'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः'[3] ॥

तं स॒बाधो॑ य॒तस्रु॑च इ॒त्था धि॒या य॒ज्ञव॑न्तः । आ च॑क्रुर॒ग्निमू॒तये॑ ॥ ६ ॥

तम् । सु॒ऽबाधः॑ । य॒तऽस्रु॑चः । इ॒त्था । धि॒या । य॒ज्ञऽव॑न्तः । आ । च॒क्रुः॒ । अ॒ग्निम् । ऊ॒तये॑ ॥६॥

वेङ्कट० तम् अग्निं बाधासहिताः शत्रुभिः पीड्यमानाः गृहीतस्रुचः इत्थं कर्मणा यज्ञवन्तः आभिमुख्येन चक्रुः रक्षणाय ॥ ६ ॥

१-१. स देवान् जिगीषति स देवान् जिघांसति मूको. २-२. उत्तरत्र' वर्ष. ३-३. नास्ति मूको.

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादेति मायया । विदथानि प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया । विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० होता देवः अमर्त्यः अस्य प्रणीयमानस्य पुरस्तात् गच्छति मायया अपि, असुरराक्षसानां वधार्थं मायाप्रयोगः, प्रज्ञानानि ऋत्विजाम् प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते । विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते । विप्रः । यज्ञस्य । साधनः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० बलवान् सङ्ग्रामेषु पुरः धीयते, यज्ञेषु च[1] प्राच्यां दिशि नीयते[2] मेधावी यज्ञस्य साधयिता ॥ ८ ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दक्षस्य पितरं तना ॥ ९ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानाम् । गर्भम् । आ । दधे । दक्षस्य । पितरम् । तना ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञया कृतः वरणीयोऽग्निः इत्येतद्विशदमाह — भूतानाम् इति । दक्षस्य मनोः तनया इळा नाम अग्निं सर्वेषाम् भूतानाम् गर्भम् धारकम् यज्ञे आ दधे इति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ ९ ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दक्षस्येळा सहस्कृत । अग्ने सुदीतिमुशिजम् ॥ १० ॥

नि । त्वा । दधे । वरेण्यम् । दक्षस्य । इळा । सहःऽकृत । अग्ने । सुऽदीतिम् । उशिजम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० नि दधे त्वाम् वरणीयम् दक्षस्य मनोः इळा नाम दुहिता हे बलेनोत्पादित अग्ने! शोभन-दीप्तिम् कामयमानं हवींषि ॥ १० ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः[3] ॥

अग्निं यन्तुरमप्तुरमृतस्य योगे वनुषः । विप्रा वाजैः समिन्धते ॥ ११ ॥

अग्निम् । यन्तुरम् । अप्ऽतुरम् । ऋतस्य । योगे । वनुषः । विप्राः । वाजैः । सम् । इन्धते ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अग्निम् यन्तारं व्यापनशीलं यज्ञस्य प्रारम्भे वननीयस्य मेधाविनः अन्नैः सम् इन्धते ॥ ११ ॥

ऊर्जो नपातमध्वरे दीदिवांसमुप द्यवि । अग्निमीळे कविक्रतुम् ॥ १२ ॥

ऊर्जः । नपातम् । अध्वरे । दीदिऽवांसम् । उप । द्यवि । अग्निम् । ईळे । कविऽक्रतुम् ॥ १२ ॥

---

१. नास्ति छपं. २. निधीयते वि॰ छपे. ३-३. नास्ति मूको.

वेङ्कट० ऊर्जः पुत्रम् यज्ञे दीप्यमानम् द्युस्थाने उत्तरवेद्याः समीपे अग्निम् स्तौमि कान्तप्रज्ञम् ॥ १२ ॥

ईळेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः । समग्निरिध्यते वृषा ॥ १३ ॥

ईळेन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दर्शतः । सम् । अग्निः । इध्यते । वृषा ॥ १३ ॥

वेङ्कट० ईड्यश्च नमस्कार्यश्च तमांसि[1] तिरः दर्शयिता । “[2]तिर इव ह्येष तमांसि समिद्धो ददृशे[2]” (माश १, ४, १, ३९) इति वाजसनेयकम् । सोऽयम् अग्निः सम् इध्यते यज्ञे कामानां वर्षिता ॥ १३ ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः । तं हविष्मन्त ईळते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सम् । इध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः । तम् । हविष्मन्तः । ईळते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० “[3]अश्वो ह वा एष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति[3]” (माश १,४,१,३०) इति वाजसनेयकम् । वृषा अयम् अग्निः सम् इध्यते अश्वः इव हविषां वोढा, तम् इमम् हविष्मन्तः मनुष्याः स्तुवन्ति ॥ १४ ॥

वृषणं त्वा वयं वृषन् वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीद्यतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणम् । त्वा । वयम् । वृषन् । वृषणः । सम् । इधीमहि । अग्ने । दीद्यतम् । बृहत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० कामानां वर्षितारम् त्वाम्[4] वयम् वृषन्![†] हविषां वर्षितारः सम् इधीमहि अग्ने! दीप्यमानम् बृहन्तम् ॥ १५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रिंशो वर्गः[5] ।

[२८]

[6]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः, तृतीया उष्णिक्,
चतुर्थी त्रिष्टुप्, पञ्चमी जगती[6] ।

अग्ने जुषस्व नो हविः पुरोळाशं जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥

अग्ने । जुषस्व । नः । हविः । पुरोळाशम् । जातऽवेदः । प्रातःऽसावे । धियावसो इति धियाऽवसो ॥

वेङ्कट० अग्ने! सेवस्व नः हविः पुरोडाशाख्यम् जातवेदः! प्रातः सोमस्याऽभिषवे प्रातः-सवने कर्मवसो! ॥ १ ॥

---

१. तमांसीति वि' अ'. २-२. तिरो वेव तमांसि ददृशे समिद्धः (सामिध्यते वि' रूपे) मूको. ३-३. 'अश्वो भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं व' मूको. † हव्य मूको. ४. त्वा वि'. ५. नास्ति मूको. ६-६. नास्ति मूको.

पुरोळा अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः । तं जुषस्व यविष्ठ्य ॥ २ ॥

पुरोळाः । अग्ने । पचतः । तुभ्यम् । वा । घ । परिऽकृतः । तम् । जुषस्व । यविष्ठ्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० पुरोळाशः 'अग्ने! यः[1] पक्वः तुभ्यम् एव आज्येन संस्कृतः । तम् सेवस्व युवतम! । आश्विनशस्त्रान्ते सपुरोळाशेन ग्रहेण[2] चरन्ति । तत्र सूत्रम्—" 'पुरोळा अग्ने पचतः' (ऋ ३,२८,२) 'अग्ने! वृधान आहुतिम्'" (ऋ ३,२८,६) इति वैश्वदेव्ये" (आश्वौ ६,५,२५) इति ॥ २ ॥

अग्ने वीहि पुरोळाशमाहुतं तिरोअह्न्यम् । सहसः सूनुरस्यध्वरे हितः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । पुरोळाशम् । आऽहुतम् । तिरःऽअह्न्यम् । सहसः । सूनुः । असि । अध्वरे । हितः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इयं तत्र वैकल्पिकी भवति । अग्ने! भक्षय पुरोळाशम् आहुतम् प्राप्तेऽहनि भवम् । सहसः पुत्रः त्वं निहितः 'असि यज्ञे' ॥ ३ ॥

माध्यंदिने सवनं जातवेदः पुरोळाशमिह कवे जुषस्व ।
अग्ने यह्वस्य तव भागधेयं न प्र मिनन्ति विदथेषु धीराः ॥ ४ ॥

माध्यंदिने । सवने । जातऽवेदः । पुरोळाशम् । इह । कवे । जुषस्व ।
अग्ने । यह्वस्य । तव । भागऽधेयम् । न । प्र । मिनन्ति । विदथेषु । धीराः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० माध्यन्दिने सवने जातवेदः! कवे! पुरोळाशम् अस्मिन् यज्ञे सेवस्व[3] । अग्ने! महतः तव भागधेयम् न प्र हिंसन्ति यज्ञेषु प्राज्ञाः ॥ ४ ॥

अग्ने तृतीये सवने हि कानिषः पुरोळाशं सहसः सूनवाहुतम् ।
अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नवन्तममृतेषु जागृविम् ॥ ५ ॥

अग्ने । तृतीये । सवने । हि । कानिषः । पुरोळाशम् । सहसः । सूनो इति । आऽहुतम् ।
अथ । देवेषु । अध्वरम् । विपन्यया । धाः । रत्नऽवन्तम् । अमृतेषु । जागृविम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! तृतीये हि सवने कामयसे पुरोळाशम् हे सहसः पुत्र! आहुतम् । अथ[4] देवेषु यज्ञम् त्वदीयया स्तुत्या धेहि रत्नयुक्तम् देवेषु रक्षणाय जागरणशीलमिति ॥ ५ ॥

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोळाशं जातवेदः । जुषस्व तिरोअह्न्यम् ॥ ६ ॥

१-१. अग्ने ये वि' मूको; अग्ने वि' का' ळ. २. आज्येन वि' मूको. ३. महुतम् वि' का' ळ. ४-४. अथन् अग्ने वि' मूको. ५. त्वदीयया देवेषु वि'' का' मूको. ६. नास्ति वि' मूको.

अग्ने । वृधानः । आऽहुतिम् । पुरोळाशम् । जातऽवेदः । जुषस्व । तिरःऽअह्न्यम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्ने![1] वर्धयन् आहुतिम् पुरोळाशम् जातवेदः! सेवस्व तिरोअह्न्यम् सोममिति ॥ ६ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकत्रिंशो वर्गः[2] ॥

[२९]

[2]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता, पञ्चम्या ऋत्विजो वा । त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमाचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः, षष्ठ्येकादशीचतुर्दशीपञ्चदश्यः जगत्यः[2] ।

अस्तीदमधिमन्थनमस्ति प्रजननं कृतम् ।
एतां विश्पत्नीमा भराग्निं मन्थाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदम् । अधिऽमन्थनम् । अस्ति । प्रऽजननम् । कृतम् ।
एताम् । विश्पत्नीम् । आ । भर । अग्निम् । मन्थाम । पूर्वऽथा ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्ति इदम् अधिमन्थनम्[3] शकलम्, अस्ति च प्रजननम् मथनसाधनम् कृतम् । एताम् विशां पालयित्रीम् अरणिम्[4] आ[5] हर, अग्निम् मन्थाम, यथा पूर्वेऽमथ्नन्निति ॥ १ ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु ।
दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भःऽइव । सुऽधितः । गर्भिणीषु ।
दिवेऽदिवे । ईड्यः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः । मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अरण्योः अन्तः निहितः अग्निः गर्भः इव निहितः गर्भिणीषु दिवसेदिवसे स्तुत्यः अप्रमाद्यद्भिः[6] हविष्मद्भिः मनुष्यैः[7] अग्निः ॥ २ ॥

उत्तानायामव भरा चिकित्वान्त्सद्यः प्रवीता वृषणं जजान ।
अरुषस्तूपो रुशदस्य पाज इळायास्पुत्रो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अव । भर । चिकित्वान् । सद्यः । प्रऽवीता । वृषणम् । जजान ।
अरुषऽस्तूपः । रुशत् । अस्य । पाजः । इळायाः । पुत्रः । वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अधरारण्याम् उत्तरारणिम् अव भर जानन् । निहितगर्भारणिः तदानीमेव अग्निम् जनयति । 'तस्मात्पराचीः प्रजाः प्रवीयन्ते[8] प्रतीचीर्जायन्ते' (तै ६,१,१,४;५) इति[9] ब्राह्मणम् । आरोच-

---

१. नास्ति कवे. २-२. नास्ति मूको. ३. अधिमन्थनं वि[1] अ[1]. ४. 'रणीम् कवे; 'धारयणीम् अ[1]. ५. नास्ति वि[1]. ६. प्रमा° क कवे. ७. मनुष्येभिः वि[1]. ८. प्रवीयते वि[1]; प्रवीयन्ते कवे. ९. इति रि कवे.

मामन्थनःसङ्घातः, तस्मात् अस्य[1] तेजः[2], सोऽयम् इळायाः पुत्रः ऊर्वेः पुत्रः मार्गे प्रादुर्भवतु । यद्वा गायत्र इत्येकमिति ॥ ३ ॥

इळायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।
जातवेदो नि धीमह्यग्ने हव्याय वोळ्हवे ॥ ४ ॥

इळायाः । त्वा । पदे । वयम् । नाभा । पृथिव्याः । अधि ।
जातऽवेदः । नि । धीमहि । अग्ने । हव्याय । वोळ्हवे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'मनोर्दुहितुः इळायाः' पदे वयम् पृथिव्याः च नाभाभौ उत्तरवेद्याः[4] नाभौ हे जातवेदः! त्वा नि धीमहि अग्ने! हविषः वहनायेति । 'एतद्वा इळायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिः' (ऐब्रा १,२८) इत्यादि ब्राह्मणमिति ॥ ४ ॥

मन्थता नरः कविमद्वयन्तं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकम् ।
यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेवम् ॥ ५ ॥

मन्थत । नरः । कविम् । अद्वयन्तम् । प्रऽचेतसम् । अमृतम् । सुऽप्रतीकम् ।
यज्ञस्य । केतुम् । प्रथमम् । पुरस्तात् । अग्निम् । नरः । जनयत । सुऽशेवम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मन्थत हे नरः! कविम् अद्वयन्तम् सत्यमनृतं[5] चोभयम् अकुर्वन्तं सर्वं प्रकृष्टज्ञानम् 'अमृतम् शोभनावयवम्'[6] यज्ञस्य चिह्नम् पुरातनम् प्रथमम् जनयत[7] अग्निम् हे नरः![8] सुसुखम्[9] ॥ ५ ॥

[10]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः[10]

यदी मन्थन्ति बाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरुषो वनेष्वा ।
चित्रो न याममश्विनोरनिवृतः परि वृणक्त्यश्मनस्तृणा दहन् ॥ ६ ॥

यदि । मन्थन्ति । बाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरुषः । वनेषु । आ ।
चित्रः । न । यामन् । अश्विनोः । अनिऽवृतः । परि । वृणक्ति । अश्मनः । तृणा । दहन् ॥६॥

वेङ्कट० यदि अग्निं मथ्नन्ति[11] बाहुभिः, अथायम् वि रोचते अश्वः इव वेगवान् आरोचमानः काष्ठेषु । चित्रः इव गमने अश्विनोः अप्रतिहतगतिः, 'ऊर्वो अग्निरप्रतिहतगतिर्भवति'[12], सोऽयम् अश्मनः वर्जयति तृणानि भस्मीकुर्वन्निति ॥ ६ ॥

१. नास्ति वि² अ¹. २. तेजसा लपं. ३-३. नास्ति वि¹ लपं ४. °त्तरवेदि वि¹ लपं. ५. सत्यमनृतं वि¹ अ¹. ६-६. अद्वयशोभना° वि¹ अ¹. ७. जनय लपं. ८. नः! वि¹ लपं. ९. सुखं लपं. १०-१०. नास्ति मूको. ११. मथ्नन्ति ह लपं. १२. 'प्रति··· र्भवति वि¹ अ¹.

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।
यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुऽदानुः ।
यम् । देवासः । ईड्यम् । विश्वऽविदम् । हव्यऽवाहम् । अदधुः । अध्वरेषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अरण्योर्जातमात्रः अग्निः दीप्यते अत्यन्तं जानन् बलवान् मेधावी कविभिः स्तुतः शोभनदानः । यम् अग्निम् देवाः स्तुत्यम् सर्वस्य वेदितारम् हविषां वोढारम् यज्ञेषु स्थापितवन्तः ॥ ७ ॥

सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्त्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।
देवावीर्देवान् हविषा यजास्यग्ने बृहद् यजमाने वयो धाः ॥ ८ ॥

सीद । होतरिति । स्वे । ऊँ इति । लोके । चिकित्वान् । सादय । यज्ञम् । सुऽकृतस्य । योनौ ।
देवऽअवीः । देवान् । हविषा । यजासि । अग्ने । बृहत् । यजमाने । वयः । धाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सीद हे होतः! स्वस्मिन् स्थाने उत्तरवेदिनाभौ[1] जानन् । सादय च यज्ञम् शोभनस्य कर्मणः स्थाने उत्तरवेद्याम् । 'यजमानो वै यज्ञः' (ऐब्रा १,२८) इति ब्राह्मणम् । देवान् 'प्रति गन्ता स्वयम्' देवान् हविषा यज, अग्ने! बृहत् च अन्नम् यजमाने स्थापय । 'प्राणो वै वयः'[2] (ऐब्रा १,२८) इति ब्राह्मणमिति ॥ ८ ॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्रेधन्त इतन वाजमच्छ ।
अयमग्निः पृतनाषाट् सुवीरो येन देवासो असहन्त दस्यून् ॥ ९ ॥

कृणोत । धूमम् । वृषणम् । सखायः । अस्रेधन्तः । इतन । वाजम् । अच्छ ।
अयम् । अग्निः । पृतनाषाट् । सुऽवीरः । येन । देवासः । असहन्त । दस्यून् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० कुरुत अग्नेः धूमम् अग्निं च वर्षितारम् हे सखायः!, अनुपक्षीणा भवन्तो यूयम् हविः[3] प्रति गच्छत[4] । सः अयम् अग्निः सेनानामभिभविता सुवीरः, येन देवाः शत्रून् असहन्त ॥ ९ ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्नग्न आ सीदाथा नो वर्धया गिरः ॥ १० ॥

---

१. 'वेदनाभौ वि'. २-२. नास्ति वि' लपं. ३. यवः मूको. ४. गच्छ मूको.

अयम् । ते । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः ।
तम् । जानन् । अग्ने । आ । सीद । अथ । नः । वर्धय । गिरः ॥ १० ॥

वेङ्कट० यतो जातः तव अयम् योनिः उत्पत्तिस्थानम्, यतो योनेः जातः त्वम् अरोचथाः[1] । तम्[2] इदानीं मम[3] योनिरिति जानन् कर्मणः संस्थाने आ सीद । अथ अस्माकम् गिरः च कामप्रदानेन वर्धय इति ॥ १० ॥

[4]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः[4] ।

तनूनपादुच्यते गर्भ आसुरो नराशंसो भवति यद् विजायते ।
मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गो अभवत् सरीमणि ॥ ११ ॥

तनूऽनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति । यत् । विऽजायते ।
मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० असुरशब्दः काष्ठवचनः अभेरसनात् । आसुरः[5] गर्भः अयम् तनूनपात् उच्यते । अथ नराशंसः भवति यदा अरण्योः विजायते, यस्मादेनं जातं नराः शंसन्ति । यदा अन्तरिक्षे स्वं तेजः करोति, तदानीम् मातरिश्वा उच्यते, 'मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति' (या ७, २६) इति । वातस्य सरणे सति सर्गः नाम भवतीति ॥ ११ ॥

सुनिर्मथा निर्मथितः सुनिधा निहितः कविः ।
अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान् देवयते यज ॥ १२ ॥

सुनिःऽमथा । निःऽमथितः । सुऽनिधा । निऽहितः । कविः ।
अग्ने । सुऽअध्वरा । कृणु । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सुनिर्मथनेन निर्मथितः सुनिधानेन निहितः क्रान्तदर्शनः सः[6] त्वम् अग्ने! सुयज्ञान् कुरु देवान् । तथा यज च देवान् इच्छते यजमानाय तानिति ॥ १२ ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽस्रेमाणं तरणिं वीळुजम्भम् ।
दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते ॥ १३ ॥

अजीजनन् । अमृतम् । मर्त्यासः । अस्रेमाणम् । तरणिम् । वीळुऽजम्भम् ।
दश । स्वसारः । अग्रुवः । समऽईचीः । पुमांसम् । जातम् । अभि । सम् । रभन्ते ॥ १३ ॥

---

१. °चथा मूको. २. तत् वि[1] अ[1]. ३. नास्ति वि[2,3] अ अर्थ. ४-४. नास्ति मूको.
५. असुरः वि[1] अर्थ. ६. अग्न° मूको. ७. सम् वि[1] अ[1].

वेङ्कट० जनयन्ति स्म अमरणधर्माणम् मर्त्याः अवायम् क्षिप्रम् दृढदंष्ट्रम्। तम् दश पाणेरङ्गुल्यः स्वसारः दशाङ्गुलयः समञ्चनाः[1] संश्लिष्टाः पुमांसम् जातम् अभिमुखाः सम्भूय गृह्णन्ति समिन्धनायेति ॥ १३ ॥

प्र सप्तहोता सनकादरोचत मातुरुपस्थे यदशोचदूधनि ।
न नि मिषति सुरणो दिवेदिवे यदसुरस्य जठरादजायत ॥ १४ ॥

प्र । सप्तऽहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः । उपऽस्थे । यत् । अशोचत् । ऊधनि ।
न । नि । मिषति । सुऽरणः । दिवेऽदिवे । यत् । असुरस्य । जठरात् । अजायत ॥ १४ ॥

वेङ्कट० चिरादेवारभ्य प्र रोचते, यस्याग्नेः सप्त वषट्कर्तारः भवन्ति, यदा पृथिव्याः उत्सङ्गे उत्तरवेद्याम् दीप्यते। न नि मिषति सर्वदा ज्वलति दिवेदिवे शोभनरमणः[2]। यदा काष्ठस्य जठरात् जायते ॥ १४ ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद् विदुः ।
द्युम्नवद् ब्रह्म कुशिकास एरिर एकएको दमे अग्निं समीधिरे ॥ १५ ॥

अमित्रऽयुधः । मरुताम्ऽइव । प्रऽयाः । प्रथमऽजाः । ब्रह्मणः । विश्वम् । इत् । विदुः ।
द्युम्नऽवत् । ब्रह्म । कुशिकासः । आ । ईरिरे । एकःऽएकः । दमे । अग्निम् । सम् । ईधिरे ॥१५॥

वेङ्कट० अमित्राणां योद्धारः, मरुतामिव वेगः यथा मारुतं शर्धो[3] वृक्षादीन् क्षिपति, प्रजापतेः प्रथममेव जाताः सर्वम् एवाग्निगतम् जानन्ति। तथा हविष्मत् स्तोत्रम् कुशिकपुत्राः अग्नये प्रेरयन्ति, तथा एकएकः सर्व एव स्वगृहे अग्निम् सम् एधितवन्तः ॥ १५ ॥

यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन् होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह ।
ध्रुवमया ध्रुवमुताशमिष्ठाः प्रजानन् विद्वाँ उप याहि सोमम् ॥ १६ ॥

यत् । अद्य । त्वा । प्रऽयति । यज्ञे । अस्मिन् । होतरिति । चिकित्वः । अवृणीमहि । इह ।
ध्रुवम् । अयाः । ध्रुवम् । उत । अशमिष्ठाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमम् ॥१६॥

वेङ्कट० यत् अद्य त्वा वर्तमाने यज्ञे अस्मिन् अग्ने! होतः! प्रज्ञावन्! होतारम् अवृणीमहि इह[4]। तत्सत्यम्

१. समञ्जनाः मूको. २. *मरणः मूको ३. इति अर्थ. ४. मारित मूको.

ध्रुवम् अयाक्षीः देवान्। ध्रुवम् एव अशमिष्ठाः। शमने संस्कारः पशोरभिप्रेतः। अरण्योः प्रजायमानः त्वम् विद्वान् उप गच्छ अस्मदीयमिमम् सोमम् इति॥ १६ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुस्त्रिंशो वर्गः'।

तृतीयस्याऽष्टकस्याऽऽद्यमध्यायं व्याकरोदिति।
धाता वसिष्ठस्य कुले सुन्दरी यमजीजनत्॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः।

— ॐ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः॥

१-१. नास्ति मूको.

अथ तृतीयाऽष्टके द्वितीयोऽध्यायः

वेङ्कट० अथो (-थ 'इ)च्छन्ति त्वा सोम्यासः'[1] क्वाचित्क्वासति माधवः ।
सङ्घातेषु निपातेषु वक्तव्यं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

पृथगर्थान् निपातेषु सङ्घातेषु प्रदर्शयेत् ।
'आदह स्वधामनु (-नु ह)ति'[1] तत्राऽऽहुश्च निदर्शनम् ॥ २ ॥

स्विदित्येको निपातोऽयम् 'अधः स्विदासीं[2] दुपरि'[1] ।
चन चेदन्वमी च स्युरभिन्ना इति निश्चयः ॥ ३ ॥

समुदाया निपातानां नामी[3] नो मो अथो इति ।
ओदन्तस्य[4] प्रगृह्यत्वे पृथक् शास्ति हि पाणिनिः[5] ॥ ४ ॥

'नो अहं विंद्रे रथम्'[6] 'मैनाहं द्विषते रथम् ।
एवं 'नो वयं मराम'†[7] 'नैव वयं मरामेति'[8] ॥ ५ ॥

समुदायत्वम् अनयोर् इच्छन् अर्थप्रतीतितः[9] ।
इच्छन्ति कवयः केचिद् द्वयोरेकः स्वरस्तथा ॥ ६ ॥

नहीत्येको निपातोऽयं पृथगर्थद्वयस्तु सन् ।
[10]'अधीयते इयुदानीं'[10] च 'न हांस्वा अपरं चन'[11] ॥ ७ ॥

नहीत्यनेन योगे च समतैव्यस्तिकुदात्तवान् ।
केवलेन हिना योगे शाब्दिकैः स्मर्यते यथा ॥ ८ ॥

बह्वृचा हिकमित्येकं किमिति द्वावधीयते ।
अर्थं च युज्यते लोक एकोदात्तस्य दर्शनात् ॥ ९ ॥

'राजा हि कं भुवनानाम्'[12] 'तिष्ठा सु कं मघवन् मा'[13] ।
'योना नु कं मानुषे'[14] च यथोऽमी निहताः कमः ॥ १० ॥

सूक्ष्मेक्षिकापरा विप्राः कथयन्त्यथ बह्वृचाः ।
यथा समासे पदयोरैकार्थ्यमुपजायते ॥ ११ ॥

---

१. ऋ १,९,४. २. ऋ १०,१२९,५. ३. नामी ह. ४. नास्ति वि° ब°; अतस्तेषां वेङ्कम. ५. तु पा १, १, १५. ६. ऋ १, ३०, १३. ७-७. त्रुटितम् वि° ब°; नास्ति वेङ्कम. † ऋ १, १९१,६०. ८-८. ...मरामेति क्वचं; नो वयं मराम इति वेङ्कम. ९. त्रुटितम् वि° ब°. १०-१०. 'नेऽध्रुवा' वेङ्कम. ११. तै १,७,१३,१ [वैतु. ऋ १०,८६,११ नुहा]. १२. ऋ १,९८,१. १३. ऋ ३,५३,२. १४. ऋ १,७२,८.

यथो हैव तथैवार्थं बह्वीष्वप्युपजायते ।
अर्थस्य च प्रधानत्वादन्तोदात्तमभूत् पदम् ॥ १२ ॥

द्विना योगे तुमुन्वां च कमित्येतन्निहन्यते ।
"राजा चित्कं भुवनानाम्"† 'वेला नु कं गाम्बर्वी(?)'‡ -इ)ति ॥ १३ ॥

पदेनान्येन[1] संयोगाद् यथाख्यातं निहन्यते ।
द्विनुयोगे कमित्येतदेवमेवेति बह्वृचाः ॥ १४ ॥

अध्यर्थवस्तु नैघण्टुक 'आदित्ये कं समर्मानाः'[3] ।
इत्युदात्तमधीयानाः पृथक् चार्थे[4] कमो विदुः ॥ १५ ॥

[३०]

[5]विश्वामित्रः गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ।

इच्छन्ति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वन्ति सोमं दधति प्रयांसि ।
तितिक्षन्ते अभिशस्तिं जनानामिन्द्र त्वदा कश्चन हि प्रकेतः ॥ १ ॥

इच्छन्ति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वन्ति । सोमम् । दधति । प्रयांसि ।
तितिक्षन्ते । अभिऽशस्तिम् । जनानाम् । इन्द्र । त्वत् । आ । कः । चन । हि । प्रऽकेतः ॥१॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । इच्छन्ति त्वाम्[6] सोमपानार्हाः समानख्याना यजमानाः, सुन्वन्ति सोमम् सुन्वन्ति निदधति च[7] अन्नानि । तथा तव बलात्कृतजनानाम्[8] अभिशंसनं च सहन्ते[9] । हे इन्द्र! त्वत्तोऽन्यः कः[10] नास्त्यस्ति हि प्रकर्षेण ज्ञायमान इति ॥ १ ॥

न ते दूरे परमा चिद् रजांस्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्याम् ।
स्थिराय वृष्णे सवना कृतेमा युक्ता ग्रावाणः समिधाने अग्नौ ॥ २ ॥

न । ते । दूरे । परमा । चित् । रजांसि । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । हरिऽभ्याम् ।
स्थिराय । वृष्णे । सवना । कृता । इमा । युक्ताः । ग्रावाणः । समऽइधाने । अग्नौ ॥ २ ॥

वेङ्कट० न तव दूरे भवन्ति दूरस्थानि अपि अवस्थानानि । शीघ्रम् आ प्र याहि हे हरिवः! हरिभ्याम् । स्थिराय वर्षित्रे सवनानि इमानि अस्माभिः कृतानि, युक्ताः चाभिषवार्थम् ग्रावाणः, होमार्थम् समिधाने अग्नौ आगच्छेति । दूराभावे[11] शीघ्रं तव गन्तुमर्हो मार्ग इति ॥ २ ॥

१-१. नास्ति वेंकट. † ऋ १,२४,१. ‡ ऋ १,७२,८. २. °नेन वेंकट. ३. ते १,५, १,५. ४. चार्थे लपे. ५-५. नास्ति मूको. ६. त्वा वि[1] ल[2]. ७. वा वि[1] लपं. ८. बलं राजुजनानाम् वि[1] लपं. ९. सहते वि[1] अ[1]. १०. नास्ति वि[1] लपं. ११. दूराभावः वि[1] अ[1] ल; °भावः वि[1] लपं.

इन्द्रः सुशिप्रो मघवा तरुत्रो महाव्रातस्तुविकूर्मिॠघावान् ।
यदुग्रो धा बाधितो मर्त्येषु क्व१ त्या ते वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इन्द्रः । सुऽशिप्रः । मघऽवा । तरुत्रः । महाऽव्रातः । तुविऽकूर्मिः । ऋघावान् ।
यत् । उग्रः । धाः । बाधितः । मर्त्येषु । क्व । त्या । ते । वृषभ । वीर्याणि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सुहनुः धनवान् तारयिता महता व्रातेन मरुतां[1] संयुक्तः बहूनामवदानकर्मणां कर्ता वा हिंसावान् यानि उद्गूर्णः धारयसि 'शत्रुभिः बाध्यमानः'[2] शत्रुषु मनुष्येषु जयार्थं कृतानि[3] क्व तानि[4] तव हे वृषभ! वीर्याणि इति न तानि सम्प्रति दृश्यन्ते, इत्यनालम्भनाद् इन्द्रम् अधिक्षिपति ॥ ३ ॥

त्वं हि ष्मा च्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्नमानः ।
तव द्यावापृथिवी पर्वतासोऽनु व्रताय निमितेव तस्थुः ॥ ४ ॥

त्वम् । हि । स्म । च्यवयन् । अच्युतानि । एकः । वृत्रा । चरसि । जिघ्नमानः ।
तव । द्यावापृथिवी इति । पर्वतासः । अनु । व्रताय । निमिताऽइव । तस्थुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! अच्युतानि अपि त्वम् शत्रुबलानि च्यावयन् असहायः[5] उपद्रवान् नाशयन् चरसि हि[6] तवदच द्यावापृथिवी पर्वताश्च तव कर्मणे भीताः सञ्चरणकुशला[7] अपि निमिता इव अनु तस्थुः[8], यथा पृथिव्यामुप्ताः स्थावरा अचलास्तिष्ठन्त्येवमिति ॥ ४ ॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरेको दृळ्हमवदो वृत्रहा सन् ।
इमे चिदिन्द्र रोदसी अपारे यत्संगृभ्णा मघवन्काशिरित्ते ॥ ५ ॥

उत । अभये । पुरुऽहूत । श्रवःऽभिः । एकः । दृळ्हम् । अवदः । वृत्रऽहा । सन् ।
इमे इति । चित् । इन्द्र । रोदसी इति । अपारे इति । यत् । सम्ऽगृभ्णाः । मघऽवन् । काशिः । इत् । ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अपि च हे बहुभिराहूत! अभयार्थम् अन्नैर्हविर्भिः एकः त्वम् दृढं वदसि युद्धे यजमानशत्रूणां हन्ता सन्। किं च यत् इमे द्यावापृथिव्यौ दूरपारे अपि संगृह्णासि हे मघवन् इन्द्र!, अतः तव मुष्टिः, महानिति शेषः, तथैव यास्केनोक्तम् (६,१) इति ॥ ५ ॥

[9]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये प्रथमो वर्गः[9] ॥

प्र सू त इन्द्र प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्नेतु शत्रून् ।
जहि प्रतीचो अनूचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥ ६ ॥

---

१. मरुता वि[1] अ[1]. २-२. शत्रुबाध्यमानः मूको. ३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. नास्ति वि[1] मूको. ५. न सहायः वि[1]. ६. नास्ति वि[1] अ[1]; हि तूर्ण वसु वि[1] मूको. ७. सञ्चारकु[°] वि[1] ८. अभितस्थुः मूको. ९-९. नास्ति मूको.

प्र । सु । ते । इन्द्र । प्रऽवता । हरिऽभ्याम् । प्र । ते । वज्रः । प्रऽमृणन् । एतु । शत्रून् ।
जहि । प्रतीचः । अनूचः । पराचः । विश्वम् । सत्यम् । कृणुहि । विष्टम् । अस्तु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छतु सुष्ठु तव, रथ इति शेषः, प्रवणेन मार्गेण अश्वाभ्याम् । प्र एतु च तव वज्रः[1] शत्रून् प्रकर्षेण हिंसन् । स त्वम् अग्रतः प्रतिमुखमागच्छतः पृष्ठतश्चानुमुखमागच्छतः अग्रत एव पराङ्मुखं गच्छतः सर्वानेव शत्रून्[2] जहि । त्वदीयं च[3] विश्वम् सत्यम् अस्मिन् युद्धे कृणुहि । निविष्टम्[4] अस्तु अस्मदीयं बलमिति ॥ ६ ॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायाभक्तं चिद् भजते गेह्यं१ सः ।
भद्रा त इन्द्र सुमतिर्घृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥ ७ ॥

यस्मै । धायुः । अदधाः । मर्त्याय । अभक्तम् । चित् । भजते । गेह्यम् । सः ।
भद्रा । ते । इन्द्र । सुऽमतिः । घृताची । सहस्रऽदाना । पुरुऽहूत । रातिः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्मै मनुष्याय धारकं त्वं प्रयच्छसि सः मर्त्यैः[5] अलब्धम् अपि[6] शत्रुभ्यो गृहयोग्यं धनं लभते । किंच कल्याणी तव सुमतिः, घोदकं वृष्टिलक्षणमञ्चति, तथा रातिः[7] अनेकदाना अनेकधनसम्प्रदानादिति[8] ॥ ७ ॥

सहदानुं पुरुहूत क्षियन्तमहस्तमिन्द्र सं पिणक् कुणारुम् ।
अभि वृत्रं वर्धमानं पियारुमपादमिन्द्र तवसा जघन्थ ॥ ८ ॥

सहऽदानुम् । पुरुऽहूत । क्षियन्तम् । अहस्तम् । इन्द्र । सम् । पिणक् । कुणारुम् ।
अभि । वृत्रम् । वर्धमानम् । पियारुम् । अपादम् । इन्द्र । तवसा । जघन्थ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० दानुनाम्ना असुरेण सहितम् हे पुरुहूत ! निवसन्तम् । यास्कः—'अहस्तम् इन्द्र ! कृत्वा सं पिण्डि परिक्वणनं मेघम्' (या ६.१), तथा अभि जघन्थ वृत्रम् वर्धमानम् 'उदकस्य पातारम्'[9-9] अपादम् कृत्वा हे इन्द्र ! बलेन ॥ ८ ॥

नि सामनामिषिरामिन्द्र भूमिं महीमपारां सदने ससत्थ ।
अस्तभ्नाद् द्यां वृषभो अन्तरिक्षमर्षन्त्वापस्त्वयेह प्रसूताः ॥ ९ ॥

नि । सामनाम् । इषिराम् । इन्द्र । भूमिम् । महीम् । अपाराम् । सदने । ससत्थ ।
अस्तभ्नात् । द्याम् । वृषभः । अन्तरिक्षम् । अर्षन्तु । आपः । त्वया । इह । प्रऽसूताः ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. नास्ति वि॰. ३. नास्ति वि॰ अप. ४. विष्टम् वि॰ अप. ५. नराः वि॰ अ॰.
६. इति वि॰ अप. ७. नास्ति मूको. ८. अनेकदानमनेक॰ मूको. ९-९. उदकस्यापातारम् अप.

वेङ्कट० समस्थलवतीम् [1]'सामनाम् दीर्घस्वरवदच्छान्दसः[1]'। विषमां समां कृत्वा गमनस्वभावाम् इन्द्र! भूमिम्[2] महतीम् अपर्वन्ताम् त्वम् सदने नि ससाथ स्वस्थाने स्थापितवान् । अथ परोक्षः । धारयति दिवम् अन्तरिक्षम् च कामानां वर्षिता । त्वया प्रेरिताः आपः अस्मिन् लोके गच्छन्तु ॥ ९ ॥

अलातृणो वल इन्द्र व्रजो गोः पुरा हन्तोर्भयमानो व्यार ।
सुगान् पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन् वाणीः पुरुहूतं धमन्तीः ॥ १० ॥

अलातृणः । वलः । इन्द्र । व्रजः । गोः । पुरा । हन्तोः । भयमानः । वि । आर ।
सुऽगान् । पथः । अकृणोत् । निःऽअजे । गाः । प्र । आवन् । वाणीः । पुरुऽहूतम् । धमन्तीः ॥

वेङ्कट० अलमातर्दनः वलः नामाऽसुरः देव! गोसङ्घस्य वजस्थानीयः 'पुरा हननात्' भीतः सन् वि आर तिरोबभूव । अथ परोक्षः । सुगमान् मार्गान् अकरोत् पथान् निर्गमयितुम् । अथवा वाण्यो बहुवाद्यानि उच्यन्ते । ताः इन्द्रं निर्गच्छन्त्यः पुरुहूतम् प्रत्यगच्छन्निति । यास्कस्त्वाह— [3]"अलातृणोऽलमातर्दनो मेघः[3]। वलो वृणोतेः । व्रजो व्रजत्यन्तरिक्षे । गोरेतस्या माध्यमिकाया वाचः । पुरा हननाद्भयमानो व्यार । [4]सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः[4]। सुगमनान् पथोऽकरोत्[5] निरगमनाय गवाम्' (या ६,२) इति ॥ १० ॥

[6]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वितीयो वर्गः[6] ॥

एको द्वे वसुमती समीची इन्द्र आ पप्रौ पृथिवीमुत द्याम् ।
उतान्तरिक्षादभि नः समीक इषो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एकः । द्वे इति । वसुमती इति वसुऽमती । समीची इति सम्ऽईची । इन्द्रः । आ । पप्रौ । पृथिवीम् । उत ।
द्याम् । उत । अन्तरिक्षात् । अभि । नः । सम्ऽईके । इषः । रथीः । सऽयुजः । शूर । वाजान् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० एकः[7] एव द्वे धनवत्यौ समीची परस्परमभिमुखे इन्द्रः तेजसाऽऽपूरयति द्यावापृथिव्यौ । अपि च अन्तरिक्षात् आगत्य अभि गच्छ अस्माकं सङ्ग्रामे रथवांस्त्वम् अस्माभिः सहगतानि अन्नानि बलानि च[8] कर्तुमिति[9] ॥ ११ ॥

दिशः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्वप्रसूताः ।
सं यदानळध्वन आदिदश्वैर्विमोचनं कृणुते तत् त्वस्य ॥ १२ ॥

दिशः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रऽदिष्टाः । दिवेऽदिवे । हर्यश्वऽप्रसूताः ।
सम् । यत् । आनट् । अध्वनः । आत् । इत् । अश्वैः । विऽमोचनम् । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण हरिहयेन प्रवर्तिताः दिशः सूर्यः न मिनाति न हिनस्ति अन्वहम् उदयेन दिग्वि-

---

१-१. सामानं दीर्घस्वर° छपं; सामानां दीर्घस्वर° वि[1]; समानदीर्घस्वर° वि[2] अ[1] ल. २. भूमिम् छपं. ३-३. कुटिलम् वि[1] अ[1]. ४-४. अलमातर्दनः मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. पथोऽकृणोत् मूको. ७. नास्ति वि[2] अ[1]. ८. नास्ति मूको. ९. नास्ति वि[1] छपं.

भागं करोति उद्दिश्य इन्द्रेण 'अनेन मार्गेण त्वया गन्तव्यम्' इति । यदा च गन्तव्यात् मार्गात् असौ श्रमम् अश्नुते, अनन्तरम् एव अचालात् स्थानात् विमोचनम् करोति । तत् इदं 'सर्वं कर्म' इन्द्रस्य प्रभावकृतमिति ॥ १२ ॥

दिदृक्षन्त उषसो यामन्नक्तोर्विवस्वत्या महि चित्रमनीकम् ।
विश्वे जानन्ति महिना यदागादिन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि ॥ १३ ॥

दिदृक्षन्ते । उषसः । यामन् । अक्तोः । विवस्वत्याः । महि । चित्रम् । अनीकम् ।
विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इन्द्रस्य । कर्म । सुऽकृता । पुरूणि ॥ १३ ॥

वेङ्कट० रात्रेः आगमने सति विवासनवत्याः उषसः महत् चित्रम् अनीकम्[1] रश्मिसङ्घम् जनाः द्रष्टुमिच्छन्ति । विश्वे च प्रातः तामागताम् जानन्ति । सा महिम्ना सह यत् आ गच्छति, तदेतदिन्द्रकृतम् । तस्मात् इन्द्रस्य सुकृतानि कर्माणि बहूनीति ॥ १३ ॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पक्वं चरति बिभ्रती गौः ।
विश्वं स्वाद्म संभृतमुस्रियायां यत् सीमिन्द्रो अदधाद् भोजनाय ॥ १४ ॥

महि । ज्योतिः । निऽहितम् । वक्षणासु । आमा । पक्वम् । चरति । बिभ्रती । गौः ।
विश्वम् । स्वाद्म । सम्ऽभृतम् । उस्रियायाम् । यत् । सीम् । इन्द्रः । अदधात् । भोजनाय ॥ १४ ॥

वेङ्कट० महत्[2] ज्योतिः निहितम् देवानां वहनशीलासु । एतद्विशदमाह — आमा गौः पक्वम् पयः बिभ्रती सञ्चरतीति । पयोदधिघृतमिति विश्वम् अन्नम् गवि संभृतम् यत् इन्द्रः मनुष्याणां भोजनार्थम् गवि स्थापितवानेतदिति । सीम् इति पूरणः परिग्रहार्थीयो वा । परिगृह्य निहितवानिति ॥ १४ ॥

इन्द्र दृह्य यामकोशा अभूवन् यज्ञाय शिक्ष गृणते सखिभ्यः ।
दुर्मायवो दुरेवा मर्त्यासो निषङ्गिणो रिपवो हन्त्वासः ॥ १५ ॥

इन्द्र । दृह्य । यामऽकोशाः । अभुवन् । यज्ञाय । शिक्ष । गृणते । सखिऽभ्यः ।
दुःऽमायवः । दुःऽएवाः । मर्त्यासः । निषङ्गिणः । रिपवः । हन्त्वासः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! अस्मिभ्यो धनानां दृंहणे साधो![3] तव प्रादुर्भवन्ति यामकोशाः[4] यजमानेभ्यागमने देयानि धनानि । तत आदाय त्वं गृणते[5] स्तुवते यजमानाय पुत्रपौत्रार्थे देहि, यज्ञशब्दो यजमान-

---

१-१. मोरूनं वि' कपे. २. नास्ति मूको. ३. मदि वि' कपे. ४. दृह्य कोदि मधु' मरूनो सोरे.
५. यामे कोशाः कपे.

वचनश्च दुर्बलान्,[1] सखिभ्यः यज्ञार्थं च देहीत्यपरमिति । दुर्मनसः दुष्टागमनाः मनुष्याः आयुधिनः शत्रवश्च हन्तव्याः त्वया ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये तृतीयो वर्गः' ।

सं घोषः शृण्वेऽवमैरमित्रैर्जही न्येष्वशनिं तपिष्ठाम् ।
वृश्चेमधस्ताद् वि रुजा सहस्व जहि रक्षो मघवन् रन्धयस्व ॥ १६ ॥

सम् । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जहि । नि । एषु । अशनिम् । तपिष्ठाम् ।
वृश्च । ईम् । अधस्तात् । वि । रुज । सहस्व । जहि । रक्षः । मघऽवन् । रन्धयस्व ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अभिसकाशैः शत्रुभिः क्रियमाणः शब्दः सम् श्रूयते । नि जहि एषु तापयितृतमाम् अशनिम् । किञ्च वृश्च एनान्[2] मूलतः वि रुज 'अभिभव च'[3] । तथा नाशय[4] रक्षः । हे मघवन् ! वशं च नय इत्यर्थमिति ॥ १६ ॥

उद् वृह रक्षः सहमूलमिन्द्र वृश्चा मध्यं प्रत्यग्रं शृणीहि ।
आ कीवतः सललूकं चकर्थ ब्रह्मद्विषे तपुषिं हेतिमस्य ॥ १७ ॥

उत् । वृह । रक्षः । सहऽमूलम् । इन्द्र । वृश्च । मध्यम् । प्रति । अग्रम् । शृणीहि ।
आ । कीवतः । सललूकम् । चकर्थ । ब्रह्मऽद्विषे । तपुषिम् । हेतिम् । अस्य ॥ १७ ॥

वेङ्कट० उद्धर रक्षः सहमूलम् हे इन्द्र !, छिन्धि च[5] तस्य मध्यम् । प्रति शृणीहि[6] च अग्रम्, शृणातिर्हिंसाकर्मा, शिरस्[7] उपरि वज्रं पातयेत्यर्थः । कीवितः कियतो दूरस्थितमपि सरणशीलं रक्षः त्वम् आ चकर्थ अभितः कुरु तस्माद्देशात् । अथ कर्मद्विषे तस्मै[8] तापयितृ आयुधम् क्षिपेति । अथवा समुच्चयार्थे आकारः । अत्र यास्कः — 'आ कियतो देशात् । सललूकं संलुब्धं[9] भवति । पापकमिति[10] नैरुक्ताः । सररूकं वा स्यात् सर्तेरभ्यस्तात्[11] । तपुषिस्तपतेः हेतिर्हन्तेः' (६.३) इति ॥ १७ ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिष आसत्सि पूर्वीः ।
रायो वन्तारो बृहतः स्यामास्मे अस्तु भग इन्द्र प्रजावान् ॥ १८ ॥

स्वस्तये । वाजिऽभिः । च । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । सम् । यत् । महीः । इषः । आऽसत्सि । पूर्वीः ।
रायः । वन्तारः । बृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजाऽवान् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० हे प्रकर्षेण नेतः इन्द्र ! अस्माकम् स्वस्तये अश्वैः च यत् महतीः इषः इष्टानि पुरातनानि सम् आसत्सि । धनस्य महतः सम्भक्तारः वयम् स्याम । अस्माकम् अस्तु प्रजायुक्तः भगः इति ॥ १८ ॥

---

१. °त् गृणते मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. एन वि[1] अपं. ४-४. चाभिभव वि[1] अपं. ५. नाशय च वि[1]. ६. नास्ति वि[1] अपं. ७. शृणीहि वि[3] अ[1]. ८. शिरसि वि[1]. ९. तस्मै वि[3] अ[1]. १०. पापक° वि[3] अ[1]. ११. °रभ्यासात् मूको.

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमन्तं नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररेके ।
ऊर्वइव पप्रथे कामो अस्मे तमा पृण वसुपते वसूनाम् ॥ १९ ॥

आ । नः । भर । भगम् । इन्द्र । द्युऽमन्तम् । नि । ते । देष्णस्य । धीमहि । प्रऽरेके ।
ऊर्वःऽइव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति । तम् । आ । पृण । वसुऽपते । वसूनाम् ॥१९॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! 'आ भर'[१] अस्माकं धनं दीप्तिमत्[२] । 'नि धीमहि'[३] वयं वयम् तव दानशीलस्य धनस्य[४] प्रेरणे स्थाने । वाडवः इव पप्रथे कामः अस्माकम्, तम् आ पूरय हे वसूनाम्[५] वसुपते! ॥ १९ ॥

इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैश्चन्द्रवता राधसा पप्रथश्च ।
स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ २० ॥

इमम् । कामम् । मन्दय । गोभिः । अश्वैः । चन्द्रऽवता । राधसा । पप्रथः । च ।
स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन् ॥ २० ॥

वेङ्कट० इमम् कामम् पूरय गोभिः अश्वैः च, सुखवता धनेन विस्तीर्णम् च कुरु । स्वस्य आगमनसुखं स्वर्गं वा आत्मन इच्छन्तः तुभ्यम् इन्द्राय स्तुतिभिः सह विप्राः वहनसाधनं स्तोत्रम् कुशिकवंशजाः कृतवन्तः ॥ २० ॥

आ नो गोत्रा दर्दृहि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यन्तु वाजाः ।
दिवक्षा असि वृषभ सत्यशुष्मोऽस्मभ्यं सु मघवन् बोधि गोदाः ॥ २१ ॥

आ । नः । गोत्रा । दर्दृहि । गोऽपते । गाः । सम् । अस्मभ्यम् । सनयः । यन्तु । वाजाः ।
दिवक्षाः । असि । वृषभ । सत्यऽशुष्मः । अस्मभ्यम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥२१॥

वेङ्कट० हे गोपते! अस्माकम् उदकानि 'मेघात् आ दर्दृहि'[६] रश्मिभिः, इति द्विकर्मकः[७] । सम् यन्तु[८] अस्मभ्यम् धनानि अन्नानि । दिवं व्याप्नुवंस्त्वम् वृषभ! असि सत्यबलः । सः[९] त्वम् अस्मभ्यम् सुष्ठु बुध्यस्व गोदाः भवामीति हे धनवन्!" इति ॥ २१ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ २२ ॥

१-१. आभर वि' अ'; भाभर वि' अपे. २. दीप्तम् वि'. ३-३. अभिधीमहि वि' अपे. ४. नास्ति अपे. ५. नप्तारो ते वि' अ'. ६-६. मेघाः ददृहि ह. ७. द्विकर्मकम् वि' अपे. ८. यन्ति अपे. ९. त वि' अपे. १०. सन्तम् वि' अपे.

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सुखतरम्[1] हुवेम[2] धनवन्तम् इन्द्रम् अस्मिन् संग्रामे नेतृतमम् अन्नलाभनिमित्ते शृण्वन्तम् आह्वानानि उद्गूर्णम् रक्षणाय युद्धेषु घ्नन्तम् शत्रून्[3] धनानाम् सम्यग्जेतारम् इति ॥ २२ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्थो वर्गः'[4] ।

[३१]

'कुशिक ऐषीरथिर्ऋषिः, गाथिनो विश्वामित्रो वा । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[5] ।

शासद् वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं गाद् विद्वाँ ऋतस्य दीधितिं सपर्यन् ।
पिता यत्र दुहितुः सेकमृञ्जन्त्सं शग्म्येन मनसा दधन्वे ॥ १ ॥

शासत् । वह्निः । दुहितुः । नप्त्यम् । गात् । विद्वान् । ऋतस्य । दीधितिम् । सपर्यन् ।
पिता । यत्र । दुहितुः । सेकम् । ऋञ्जन् । सम् । शग्म्येन । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥

वेङ्कट० कुशिको वैश्वामित्रः(?) । तृतीयस्यामृचि पुत्रप्रसङ्गादिदमुक्तम् 'अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति' (वाध १७,१७) । विट्पतेरनुशासनं कुर्वन् वह्निः दुहितरमनप्त्यं प्रति गमयन् दुहितुः पुत्रं गच्छति रेतसः धारकं पूजयन् । दौहित्रस्तस्य पुत्रो भवति । विट्पतिः यत्र अनपत्यस्य दुहितुः पुत्रिकायाः रेतःसेकम् ऋञ्जन् केवलसुखनिमित्तेन मनसा सन्धारयत्यात्मानं न पुत्रनिमित्तेनेति 'प्रशास्ति वोळ्हा सन्तानकर्मणे' (३, ४) इत्यादिके निरुक्तं द्रष्टव्यम् ।

'करोति पुत्रिकां नाम[6] यथा दुहितरं तथा ॥
तस्यां सिञ्चति रेतो वा तत्कामसदिति कीर्तितम्' । (बृदे ४,११०:१११) इति शौनकः ।

'रिक्थस्य दुहितुर्दाने नेत्यृचि प्रतिषिध्यते ॥
तस्माथाऽऽह यवीयांसं भ्रातरं ज्येष्ठमस्तुतम्' । (बृदे ४,१११;११२) इति च[7] ॥१॥

न जामये तान्वो रिक्थमारैक् चकार गर्भं सनितुर्निधानम् ।
यदी मातरो जनयन्त वह्निमन्यः कर्ता सुकृतोरन्य ऋन्धन् ॥ २ ॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थम् । अरैक् । चकार । गर्भम् । सनितुः । निऽधानम् ।
यदि । मातरः । जनयन्त । वह्निम् । अन्यः । कर्ता । सुऽकृतोः । अन्यः । ऋन्धन् ॥ २ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰ कर्ध. २. नास्ति वि॰. ३. शत्रून् मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति कर्ध. ६. तस्यां च वि॰ कर्ध. ७. नास्ति कर्ध.

वेङ्कट० 'न भगिन्यै तान्वः[1] आत्मजः पुत्रः रिक्थम्[2] दायित्वन् आदात्, चकार एनाम् गर्भम् सम्भक्तुर्ह-स्तग्राहस्य गर्भनिधात्रीम्। यदि मातरः जनयन्ति 'पुत्रम् एकस्य' भार्याः, तदानीं तयोः पुत्रस्य[3] दुहितुश्च अन्यः[4] पुत्रः शोभनस्य कर्मणः कर्ता भवति स्वतन्त्रः। यथा[5] अन्याः, दुहितृत्वधर्मः, सा तस्मै[6] 'वरमासमाने नयमाना[7] भवति। यास्कस्त्वाह—'यदी[8] मातरो जनयन्त। वह्नि पुत्रम्। अवह्निं च स्त्रियम्। अन्यतरः[10] सन्तानकर्ता भवति पुमान् दायादः। अन्यतरोऽर्दयित्वा जामिः प्रदीयते परस्मै[11] (३,६) इति ॥ २ ॥

अग्निर्जज्ञे जुह्वा रेजमानो महस्पुत्राँ अरुषस्य प्रयक्षे ।
महान् गर्भो मह्या जातमेषां मही प्रवृद्धर्यश्वस्य यज्ञैः ॥ ३ ॥

अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरुषस्य । प्रऽयक्षे ।
महान् । गर्भः । महि । आ । जातम् । एषाम् । मही । प्रऽवृत् । हरिऽअश्वस्य । यज्ञैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निः[1] जज्ञे[2] होमेन चलन् महतः पुत्रस्यारोचमानस्येन्द्रस्य[3] प्रकर्षेण यागाय। महान् एषाम् रश्मीनाम् उत्पत्तिस्थानम् महच्च जनयन्। महती च प्रवृत्तिः हर्यश्वस्य यज्ञार्थमिति ॥ ३ ॥

अभि जैत्रीरसचन्त स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरजानन् ।
तं जानतीः प्रत्युदायन्नुषासः पतिर्गवामभवदेक इन्द्रः ॥ ४ ॥

अभि । जैत्रीः । असचन्त । स्पृधानम् । महि । ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन् ।
तम् । जानतीः । प्रति । उत् । आयन् । उषसः । पतिः । गवाम् । अभवत् । एकः । इन्द्रः ॥४॥

वेङ्कट० पणिभिः स्पर्धमानमिन्द्रं जयहेतव उषसः अभि असचन्त। महच्च ज्योतिः पणिभिरुत्पादितात् अन्धकारात् निः अजानन्[14] इति। एतदेवाह—तमिति। तम् स्पर्धमानम् जानत्यः उषसः प्रति उत् आयन्[15]। अथ इन्द्रः असहायः गा जित्वा पतिः तासाम् अभवत् इति ॥ ४ ॥

वीळौ सतीरभि धीरा अतृन्दन् प्राचाहिन्वन् मनसा सप्त विप्राः ।
विश्वामविन्दन् पथ्यामृतस्य प्रजानन्नित्ता नमसा विवेश ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति वि[१] अ[१]. २. नास्ति वि[१] अ[१]. ३-३. पुत्रस्य क. ४. पुत्र वि[१] अ[१] क. ५. अन्यस्य मूको. ६. यथा मूको. ७. तस्मै वि[१] अ[१] क. ८. वरमासमाने नयमाना वि[१] अ[१]; वरमासमाना वि[१] क अपे. ९. यदि हि वि[१][२] अ[१]; यदि ह अपे. १०. तरः सन् वि[१]. ११. परा अपे. १२. जज्ञान वि[१] क. १३. रोचमानेन्द्र वि[१]. १४. जानन् वि[१] अ[१]. १५. आयन् अपे.

वीळौ । सतीः । अभि । धीराः । अतृन्दन् । प्राचा । अहिन्वन् । मनसा । सप्त । विप्राः ।
विश्वाम् । अविन्दन् । पथ्याम् । ऋतस्य । प्रऽजानन् । इत् । ता । नमसा । आ । विवेश ॥५॥

वेङ्कट० दृढे गिरिकोष्ठे वर्तमानाः[1] सप्त विप्राः ऋषयः अभि अतृन्दन्[2]। गिरिकोष्ठस्य द्वारापव-कुर्वन्नित्यर्थः। अथ प्राचीनेन पूर्वेणाऽपराङ्मुखेन मनसा युक्ता ऋषयः[3] ताः स्वर्गं प्रति अहिन्वन् प्रैरयन्, सर्वामेव[4] यज्ञस्य[5] भेषजभूतां गाम् अविन्दन्। अथ ताः प्रकर्षेण जानन्[6] एव सर्वो जनः अन्नार्थम् गृहेषु निवेशयति कोऽपि। मदीया एवैता इति प्रज्ञानमिति ॥५॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चमो वर्गः ॥

विदद् यदी सरमा रुग्णमद्रेर्महि पाथः पूर्व्यं सध्र्यक्कः ।
अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणामच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ ६ ॥

विदत् । यदि । सरमा । रुग्णम् । अद्रेः । महि । पाथः । पूर्व्यम् । सध्र्यक् । करिति कः ।
अग्रम् । नयत् । सुऽपदी । अक्षराणाम् । अच्छ । रवम् । प्रथमा । जानती । गात् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पणिभिरपहृता गा ज्ञात्वा देवेषु सरमा प्रत्याजगाम। अथ देवा वदन्ति[8]—यदि गिरिकोष्ठस्य बिलम् सरमा ज्ञातवती, महत् अन्नं पूर्वकालभवम् अस्मदीयं[9] गवात्मकम् अस्माभिः सहितं करोतु। यत्र गावो गत्वाऽतिष्ठन् सः अग्रम् उच्यते। तत् अस्मान्नयतु। शोभनपदी तदर्थमस्माकमग्रतः गवाम्, शत्रुष्वपि न हन्यन्त इति गावोऽक्षराण्युच्यन्ते, रवयुक्तम्[10] देशम् अवगच्छन्ती गच्छतु ॥६॥

अगच्छदु विप्रतमः सखीयन्नसूदयत् सुकृते गर्भमद्रिः ।
ससान मर्यो युवभिर्मखस्यन्नथाभवदङ्गिराः सद्यो अर्चन् ॥ ७ ॥

अगच्छत् । ऊँ इति । विप्रऽतमः । सखिऽयन् । असूदयत् । सुऽकृते । गर्भम् । अद्रिः ।
ससान । मर्यः । युवऽभिः । मखस्यन् । अथ । अभवत् । अङ्गिराः । सद्यः । अर्चन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अगच्छत् मेधावितमः सखित्वमङ्गिरोभिरिच्छन्[11] तेषां गोप्रदानार्थम्। अथ सुकृते इन्द्राय गिरिकोष्ठः गर्भभूतं गोसङ्घम् असूदयत्, सूदयतिः[12] क्षरणकर्मा, निरगमयत्। अथ मेधे च[13] गाः मरुद्भिः सह इन्द्रः यज्ञमिच्छन्। तथा अभवत् ऋषिः अङ्गिराः सद्यः एवेन्द्रं स्तुतिभिः[14] अर्चन् आहृता[15] गा इन्द्रेणेति ॥ ७ ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभूर्विश्वा वेद जनिमा हन्ति शुष्णम् ।
प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्त्सखा सखीँरमुञ्चन्निरवद्यात् ॥ ८ ॥

१. वर्तमानाः वि[1] अ[1]; 'माना गाः वि[1] कपे. २-२. अतृन्दन् वि[1][3] अ[1]. ३. नास्ति वि[1] कपे.
४. पूर्वमेव वि[1] कपे. ५. नास्ति वि[1]. ६-६. नास्ति वि[1] कपे. ७. नास्ति मूको. ८. वदन्ति वि[1] क.
९. 'काले भव' कपे. १०. रवयुक्तं वि[1] अ[1]. ११. सखीनगच्छन् वि[1] कपे; सखीमिच्छन् इच्छन् वि[1] अ[1].
१२. सूदतिः वि[1] कपे. १३. नास्ति क. १४. इतिभिः वि[1] कपे. १५. आहृता वि[1] कपे.

सतःऽसतः । प्रतिऽमानम् । पुरःऽभूः । विश्वा । वेद । जनिम । हन्ति । शुष्णम् ।
प्र । नः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा । सखीन् । अमुञ्चत् । निः । अवद्यात् ॥८॥

वेङ्कट० सर्वस्य सतः प्रतिमानम् अग्रतो भवन्निन्द्रः सर्वाणि वेत्ति जातानि भूतानि, हन्ति च शुष्णम् असुरम् । सोऽस्मान् दिवः पदवीभूतः अस्माकं गा इच्छन् गोभिश्चास्मान् प्र अर्चन् सखा सन् सखीन्[1] अस्मान् महतोऽवद्यात्[2] निर्मुञ्चतु[3] ॥ ८ ॥

नि गव्यता मनसा सेदुरर्कैः कृण्वानासो अमृतत्वाय गातुम् ।
इदं चिन्नु सदनं भूर्येषां येन मासाँ असिषासन्नृतेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अर्कैः । कृण्वानासः । अमृतऽत्वाय । गातुम् ।
इदम् । चित् । नु । सदनम् । भूरि । एषाम् । येन । मासान् । असिसासन् । ऋतेन ॥ ९ ॥

वेङ्कट० नि सेदुः सत्रमङ्गिरसः गा इच्छता मनसा स्तोत्रैः सह कुर्वन्तश्च अमृतत्वप्राप्त्यर्थम्[4] मार्गम् । इदम् चित् नु सत्राऽऽसनं बहु भवति एषाम्, येन मासेन मासान् सम्भक्तुमैच्छन् यज्ञेन अङ्गिरसो बहून् ॥ ९ ॥

सम्पश्यमाना अमदन्नभि स्वं पयः प्रत्नस्य रेतसो दुघानाः ।
वि रोदसी अतपद् घोष एषां जाते निःष्ठामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १० ॥

सम्ऽपश्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वम् । पयः । प्रत्नस्य । रेतसः । दुघानाः ।
वि । रोदसी इति । अतपत् । घोषः । एषाम् । जाते । निःऽस्थाम् । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥

वेङ्कट० सह पश्यन्तः स्वभूतं गोसङ्घम् अङ्गिरसः अभि अमदन् पुराणस्य रेतसः दुग्धस्य पयः दुहानाः । कुमारार्थं पयो यथापूर्वं दुहाना इत्यर्थः । [5]वि अतपत्[5] अङ्गिरसां तपोवेगादिन्द्रम् स्तुवताम् शब्दः द्यां च पृथिवीं च । अथ ते तपसा जाते भूते प्रजानम् अदधुः, गोषु च वीरान् इति । जातेषु स्वर्णं[6] निहितवन्त इत्यपरमिति ॥ १० ॥

[7]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षष्ठो वर्गः[7] ।

स जातेभिर्वृत्रहा सेदु हव्यैरुदुस्रिया असृजदिन्द्रो अर्कैः ।
उरूच्यस्मै घृतवद् भरन्ती मधु स्वाद्म दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । वृत्रऽहा । सः । इत् । ऊँ इति । हव्यैः । उत् । उस्रियाः । असृजत् । इन्द्रः । अर्कैः ।
उरूची । अस्मै । घृतऽवत् । भरन्ती । मधु । स्वाद्म । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. महतु॰ ल. ३. निर्मुञ्चतु वि॰ अ॰ ४. अमृतत्व॰ मूको. ५-५. अभ्यतपद् मूको. ६. वनो वि॰ अ॰ ल. ७-७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० सः[1] मनुष्यार्थं पशुहा । सः एव देवार्थं पणिभिरपहृता गाः पर्वतात् उत् अवृजत् इन्द्रः सहभिर्विप्रैः[2] प्रयुक्तैः स्तोत्रैः । उरुगमवज्जन्ती[3] मही[4] पणिभ्यो जिता गौः भरन्ती इन्द्राय पुनरुक्तं स्वद्वीर्यं पयः दुदुहे इति ॥ ११ ॥

पित्रे चिच्चक्रुः सदनं समस्मै महि त्विषीमत् सुकृतो वि हि ख्यन् ।
विष्कभ्नन्तः स्कम्भनेना जनित्री आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि मिन्वन् ॥ १२ ॥

पित्रे । चित् । चक्रुः । सदनम् । सम् । अस्मै । महि । त्विषिऽमत् । सुऽकृतः । वि । हि । ख्यन् ।
विऽस्कभ्नन्तः । स्कम्भनेन । जनित्री इति । आसीनाः । ऊर्ध्वम् । रभसम् । वि । मिन्वन् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० जगतां पालयित्रे इन्द्राय सदनम् स्थानमन्तरिक्षम् सम् चक्रुः । महदिदमन्तरिक्षम् दीप्तिमत् सुकृतः हि वि अख्यन् दृष्टवन्तः । प्रजनयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ स्कम्भनेन[5] इन्द्रेण विष्कभ्नन्तः आसीनाः अङ्गिरसः वेगवन्तम् इन्द्रम् अन्तरिक्षे ऊर्ध्वम् अस्थापयन् ॥ १२ ॥

मही यदि धिषणा शिश्नथे धात् सद्योवृधं विभ्वं रोदस्योः ।
गिरो यस्मिन्ननवद्याः समीचीर्विश्वा इन्द्राय तविषीरनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही । यदि । धिषणा । शिश्नथे । धात् । सद्यःऽवृधम् । विऽभ्वम् । रोदस्योः ।
गिरः । यस्मिन् । अनवद्याः । सम्ऽईचीः । विश्वाः । इन्द्राय । तविषीः । अनुत्ताः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० महती यदि वाक् सद्यो वर्धमानम्[6] द्यावापृथिव्योः व्याप्तमिन्द्रम् अभिष्टवत् न्यपीडयत्[7] । अथ स धारयत्वस्मानिन्द्रः । स्तुतयः यस्मिन् इन्द्रे अवद्यरहिताः सङ्गत्यो भवन्ति गच्छन्ति[8], अस्मा[9] एव इन्द्राय सर्वाण्येव बलानि शत्रुभिरनुत्तानि विद्यन्त इति[10] ॥ १३ ॥

मह्या ते सख्यं वश्मि शक्तीरा वृत्रघ्ने नियुतो यन्ति पूर्वीः ।
महि स्तोत्रमव आगन्म सूरेरस्माकं सु मघवन् बोधि गोपाः ॥ १४ ॥

महि । आ । ते । सख्यम् । वश्मि । शक्तीः । आ । वृत्रऽघ्ने । निऽयुतः । यन्ति । पूर्वीः ।
महि । स्तोत्रम् । अवः । आ । अगन्म । सूरेः । अस्माकम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! महत् तव सख्यम् आ कामये बलानि च[11] । आ यान्ति अस्मान् प्रति गमनाय इन्द्राय अश्वाः पुरातनाः । महत् स्तोत्रम् हविः च आ गमयामः सूरेः इन्द्रस्य तव । त्वम् अस्माकम् हे भगवन्! सुष्ठु बुध्यस्व गोपायिता भवामीति ॥ १४ ॥

---

१. नास्ति वि[1]. २. सहभिर्विप्रैः क. ३. °मवाती मूको. ४. मही: क. ५. स्तम्भ° वि[1] अर्थ. ६. नास्ति वि[1] अर्थ. ७. नास्ति क; निपविन्द् वि[1] अर्थ. ८. गच्छन्तः अ[1]. ९. अस्मात् अ[1]. १०. नास्ति वि[1] अ[1]. ११. ना अर्थ.

महि क्षेत्रं पुरु श्चन्द्रं विविद्वानादित् सखिभ्यश्चरथं समैरत् ।
इन्द्रो नृभिरजनद् दीद्यानः साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निम् ॥ १५ ॥

महि । क्षेत्रम् । पुरु । चन्द्रम् । विविद्वान् । आत् । इत् । सखिऽभ्यः । चरथम् । सम् । ऐरत् ।
इन्द्रः । नृऽभिः । अजनत् । दीद्यानः । साकम् । सूर्यम् । उषसम् । गातुम् । अग्निम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० महत्[1] क्षेत्रम् बहु च सुवर्णं च कल्पयन् अनन्तरम् एव स्तोतृभ्यः चरणशीलं गवादिकं च धनम् प्रैरयत्। इन्द्रः मनुष्यानुद्दिश्य अजनयत् दीप्यमानः सह सूर्यम् उषसम् गमनशीलं गातुम्[2] अग्निम् चेति ॥ १५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तमो वर्गः[3] ॥

अपश्चिदेष विभ्वो३ दमूनाः प्र सध्रीचीरसृजद् विश्वश्चन्द्राः ।
मध्वः पुनानाः कविभिः पवित्रैर्द्युभिर्हिन्वन्त्यक्तुभिर्धनुत्रीः ॥ १६ ॥

अपः । चित् । एषः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सध्रीचीः । असृजत् । विश्वऽचन्द्राः ।
मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रैः । द्युऽभिः । हिन्वन्ति । अक्तुऽभिः । धनुत्रीः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० एषः दममनाः[4] व्याप्ताः अपः च प्र असृजत् सहगामिनीः सर्वस्य कमनीयाः। सोमान्[5] पुनानाः[6] ऋत्विग्भिः पवित्रैश्च सह अहस्सु रात्रिषु[7] च[8] अनवरतं गच्छन्ति प्रीणयित्र्यः ॥ १६ ॥

अनु कृष्णे वसुधिती जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यजत्रे ।
परि यत् ते महिमानं वृजध्यै सखाय इन्द्र काम्या ऋजिप्याः ॥ १७ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यजत्रे इति ।
परि । यत् । ते । महिमानम् । वृजध्यै । सखायः । इन्द्र । काम्याः । ऋजिप्याः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० सूर्यस्येन्द्रस्य तेजांसि मंहनानि लोकस्याऽनुगच्छतः कृष्णा रात्रिरहश्च निहितधने उभे यजनीये। परि गन्तुम् तव महिमानम् यस्मात् समानख्यानाः हे इन्द्र! सञ्जातकामाः ऋजुगमनाः देवा इति ॥ १७ ॥

पतिर्भव वृत्रहन्त्सूनृतानां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।
आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान् महीभिरूतिभिः सरण्यन् ॥ १८ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. नास्ति वि[1]. ३-३. नास्ति मूको. ४. दानमनाः वि[1] अ[1]. ५. सोमं अ[1]. ६. पुनः पुनः अ[1]. ७. रात्रिषु अ[1]. ८. ना वि[1] अ[1].

पतिः । भव । वृत्रऽहन् । सूनृतानाम् । गिराम् । विश्वऽआयुः । वृषभः । वयःऽधाः ।
आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्वामी भव हे वृत्रहन्! सत्यानाम् स्तुतीनाम्[1] सर्वगमनः कामानां वर्षिता[2] अन्नस्य दाता च । आ गच्छ अस्मान् कल्याणैः सख्यैः महान् महद्भिः रक्षणैः सह सरणमिच्छन् ॥ १८ ॥

तमङ्गिरस्वन्नमसा सपर्यन्नव्यं कृणोमि सन्यसे पुराजाम् ।
द्रुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्त्सातये धाः ॥ १९ ॥

तम् । अङ्गिरस्वत् । नमसा । सपर्यन् । नव्यम् । कृणोमि । सन्यसे । पुराऽजाम् ।
द्रुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्वरिति स्वः । च । नः । मघऽवन् । सातये । धाः ॥

वेङ्कट० अङ्गिरस इव तम् त्वाम् अन्नेन पूजयन् नवम् कृणोमि स्तोतॄणां धनसम्भजनाय पुरा जातम् । यातिर्वधकर्मसु[3] पठितः, द्रोग्ध्रीः वि जहि बहुलाः[4] आसुरीः सेनाः । स्वर्गम् च अस्माकम् हे धनवन्! असुरविनाशेन भजनाय कुर्विति ॥ १९ ॥

मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्त्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासाम् ।
इन्द्र त्वं रथिरः पाहि नो रिषो मक्षूमक्षू कृणुहि गोजितो नः ॥ २० ॥

मिहः । पावकाः । प्रऽतताः । अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिपृहि । पारम् । आसाम् ।
इन्द्र । त्वम् । रथिरः । पाहि । नः । रिषः । मक्षुऽमक्षु । कृणुहि । गोऽजितः । नः ॥ २० ॥

वेङ्कट० नद्यः शोधयित्र्यः प्रतताः भवन्ति । स्वस्ति अस्मान् पारय तीरम् आसाम् इति नदीकतितीर्षुर्वदति । संवादश्च भविष्यति 'प्र पर्वतानाम्' (ऋ ३,३३,१) इति । त्वम् हे इन्द्र! रथवान् रक्ष अस्मान् 'विनाशात् क्षिप्रं च' अस्मान् गवां जेतॄन् कुरु ॥ २० ॥

अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्गा अन्तः कृष्णाँ अरुषैर्धामभिर्गात् ।
प्र सूनृता दिशमान ऋतेन दुरश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अन्तरिति । कृष्णान् । अरुषैः । धामऽभिः । गात् ।
प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० प्रायच्छत् वृत्रहा गवां पतिः पशून् । तदर्थं कृष्णवर्णान् असुरान् आरोचमानैः तेजोभिः अन्तः जगाम । प्र दिशन् धनप्रदानाभिमुखीः सत्या वाचः यज्ञेन सर्वाणि स्वानि द्वाराणि च अपावृणोत् धनप्रदानार्थमिति ॥ २१ ॥

१. नास्ति वि' कपं. २. वर्षिता च कपं. ३. °कर्म कपं. ४-४. नास्ति वि'.

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ २२ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ २२ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टमो वर्गः'[1] ॥

[३२]

'विश्वामित्रः गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[1] ।

इन्द्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सवनं चारु यत् ते ।
प्रप्रुथ्या शिप्रे मघवन्नृजीषिन् विमुच्या हरी इह मादयस्व ॥ १ ॥

इन्द्र । सोमम् । सोमऽपते । पिब । इमम् । माध्यंदिनम् । सवनम् । चारु । यत् । ते ।
प्रऽप्रुथ्य । शिप्रे इति । मघऽवन् । ऋजीषिन् । विऽमुच्य । हरी इति । इह । मादयस्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । हे सोमपते इन्द्र ! यत् त्वदीयम् माध्यन्दिनम् सवनम्[2] चारु, तत्र सोमम् इमम् पिब । प्रसार्य हनू मघवन् ! तृतीयसवनेऽप्यन्नवाद् ऋजीषवन् ! अश्वौ विमुच्य अत्र सोमेन तृप्यस्व ॥ १ ॥

गवाशिरं मन्थिनमिन्द्र शुक्रं पिबा सोमं ररिमा ते मदाय ।
ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥ २ ॥

गोऽआशिरम् । मन्थिनम् । इन्द्र । शुक्रम् । पिब । सोमम् । ररिम । ते । मदाय ।
ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गणेन । सऽजोषाः । रुद्रैः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥ २ ॥

वेङ्कट० अन्यः[3] कल्पः । 'पयोमिश्रणं करम्भणम्'[4] हे इन्द्र ! दीप्तम् पिब सोमम्, दद्मः युष्मभ्यम् मदाय । ब्रह्मकृता मरुताम् गणेन सहितः रुद्रैः च सह तृप्यन् आ सिञ्चस्व जठरे सोममिति ॥ २ ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्नर्चन्त इन्द्र मरुतस्त ओजः ।
माध्यंदिने सवने वज्रहस्त पिबा रुद्रेभिः सगणः सुशिप्र ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. सवनं वि[1] अ[1]. ३. अन्या मूको. ४-४. पयोमिश्रणकरम्भणम् वि[1] अपे.

ये । ते । शुष्मम् । ये । तविषीम् । अवर्धन् । अर्चन्तः । इन्द्र । मरुतः । ते । ओजः ।
माध्यन्दिने । सवने । वज्रऽहस्त । पिब । रुद्रेभिः । सऽगणः । सुऽशिप्र ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ये तव शोषकं तेजः वर्धयन्ति, ये च वृद्धिम्, पूजयन्तः इन्द्र! तव बलम् मरुतः, माध्यन्दिने सवने हे वज्रहस्त! पिब रुद्रपुत्रैस्तैः सहितः सोमं सुहनो! ॥ ३ ॥

त इन्न्वस्य मधुमद्विविप्र इन्द्रस्य शर्धो मरुतो य आसन् ।
येभिर्वृत्रस्येषितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥ ४ ॥

ते । इत् । नु । अस्य । मधुऽमत् । विविप्रे । इन्द्रस्य । शर्धः । मरुतः । ये । आसन् ।
येभिः । वृत्रस्य । इषितः । विवेद । अमर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते एव क्षिप्रम् अस्य मधुमत् उदकम् प्रावेपयन्[1], ये मरुतः अस्य वृत्रेण स्पर्धमानस्य बलम् अभवन् । येभिः यैः[2] मरुद्भिः प्रेषितः अमर्माऽहमस्मीति मन्यमानस्य वृत्रस्य मर्मस्थानं ज्ञातवानिति ॥ ४ ॥

मनुष्वदिन्द्र सवनं जुषाणः पिबा सोमं शश्वते वीर्याय ।
स आ ववृत्स्व हर्यश्व यज्ञैः सरण्युभिरपो अर्णा सिसर्षि ॥ ५ ॥

मनुष्वत् । इन्द्र । सवनम् । जुषाणः । पिब । सोमम् । शश्वते । वीर्याय ।
सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽअश्व । यज्ञैः । सरण्युऽभिः । अपः । अर्णा । सिसर्षि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मनोरिव अस्माकमपि सवनम् हे इन्द्र! सेवमानः पिब सोमम् सततमाय वीर्याय । सः त्वम् आ वर्तस्व हे[2] हर्यश्व!, यजनीयैर्मरुद्भिः । तव सरणमिच्छद्भिः[3] वृत्रस्थाः अपः गमनशीलाः निस्सारय ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये नवमो वर्गः[5] ॥

त्वमपो यद्ध वृत्रं जघन्वाँ अत्याँइव प्रासृजः सर्तवाजौ ।
शयानमिन्द्र चरता वधेन वव्रिवांसं परि देवीरदेवम् ॥ ६ ॥

त्वम् । अपः । यत् । ह । वृत्रम् । जघन्वान् । अत्यान्ऽइव । प्र । असृजः । सर्तवै । आजौ ।
शयानम् । इन्द्र । चरता । वधेन । वव्रिऽवांसम् । परि । देवीः । अदेवम् ॥ ६ ॥

---

1. प्रवेपयन्त अर्थ. 2. मा वि[1,2] अ[1]. 3. नास्ति वि[1] अर्थ. 4. शरणमिच्छन्ति वि[1] अर्थ.
5-5. नास्ति मूको.

वेङ्कट० तत् अहानि यदा वृत्रम् हतवानसि तदानीमह्नामिव 'अह्नामे नरण्यानि' पूर्व्याणि प्रति न सन्ति । शासानम् इन्द्र!' कृतं देवनशीलाः अतः परितः न अवासम् अदेवनशीलं तं 'प्रति गच्छता वज्रेण अभिवानित्यन्वय इति' ॥ ६ ॥

यजा॑म॒ इन्नम॑सा वृ॒द्धमिन्द्रं॑ बृ॒हन्त॑मृ॒ष्वम॒जरं॒ युवा॑नम् ।
यस्य॑ प्रि॒ये म॒मतु॑र्य॒ज्ञिय॑स्य॒ न रोद॑सी महि॒मानं॑ म॒माते॑ ॥ ७ ॥

यजा॑मः । इत् । नम॑सा । वृ॒द्धम् । इन्द्र॑म् । बृ॒हन्त॑म् । ऋ॒ष्वम् । अ॒जर॑म् । युवा॑नम् ।
यस्य॑ । प्रि॒ये इति॑ । म॒मतुः॑ । य॒ज्ञिय॑स्य । न । रोद॑सी इति॑ । म॒हि॒मान॑म् । म॒माते॒ इति॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यजामः एव 'अन्नेन प्रवृद्धम् इन्द्रम् महान्तं दर्शनीयं जरावर्जितम् युवानम् । यस्य प्रियतमे अत्यन्तं[1] परिच्छेतुः(?)[1] यज्ञार्हस्य न द्यावापृथिवी महिमानम् परिच्छेत्तुं शक्नुतः । 'परि द्यावापृथिवी जभ्र उर्वी नास्य ते महिमानम्' (ऋ १,६१,८) इत्युक्तमिति ॥ ७ ॥

इन्द्र॑स्य॒ कर्म॒ सुकृ॑ता पु॒रूणि॑ व्र॒तानि॑ दे॒वा न मि॑नन्ति॒ विश्वे॑ ।
दा॒धार॒ यः पृ॑थि॒वीं द्यामु॒तेमां ज॒जान॒ सूर्य॑मु॒षसं॑ सु॒दंसाः॑ ॥ ८ ॥

इन्द्र॑स्य । कर्म॑ । सुऽकृ॑ता । पु॒रूणि॑ । व्र॒तानि॑ । दे॒वाः । न । मि॒न॒न्ति॒ । विश्वे॑ ।
दा॒धार॑ । यः । पृ॒थि॒वीम् । द्याम् । उ॒त । इ॒माम् । ज॒जान॑ । सूर्य॑म् । उ॒षस॑म् । सु॒ऽदंसाः॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य कर्माणि सुकृतानि बहूनि । व्रतानि चाऽस्य सर्वे देवाः न हिंसन्ति । दधार[7] यः अन्तरिक्षं दिवं भूमिं च । 'पृथिवी' (निघ १,३) इति अन्तरिक्षनाम । जनयामास च सूर्यम् उषसम् च शोभनकर्मा ॥ ८ ॥

अद्रो॑घ स॒त्यं तव॒ तन्म॑हि॒त्वं स॒द्यो यज्जा॒तो अपि॑बो ह॒ सोम॑म् ।
न द्याव॑ इन्द्र त॒वस॑स्त॒ ओजो॒ नाहा॒ न मासाः॑ श॒रदो॑ वरन्त ॥ ९ ॥

अद्रो॑घ । स॒त्यम् । तव॑ । तत् । म॒हि॒ऽत्वम् । स॒द्यः । यत् । जा॒तः । अपि॑बः । ह॒ । सोम॑म् ।
न । द्याव॑ः । इ॒न्द्र॒ । त॒वस॑ः । ते॒ । ओज॑ः । न । अहा॑ । न । मासाः॑ । श॒रद॑ः । व॒र॒न्त॒ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अद्रोह हिंसारहित! सत्यम् तव तत् महत्त्वम्, सद्यः एव यत् जातः त्वम् सोमम् अपिबः । न द्युलोकाः[8] इन्द्र! वृद्धस्य तव बलम् निवारयन्ति, तथा अहःप्रभृतयश्चेति ॥ ९ ॥

१-१. तत्स्थाने दृश्यते वि' अपे. २. पृथिवी अपे. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि' अ'.
† गच्छ तावद् ल; गच्छता वज्रेण ल प्रस्ताव:. ५-५. नास्ति वि' अ'. ६. परिगच्छन्तु वि' ल.
७. दाधार अ'. ८. 'कान् मूको.

त्वं सद्यो अपिबो जात इन्द्र मदाय सोमं परमे व्योमन् ।
यद्ध द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्व्यः कारुधायाः ॥ १० ॥

त्वम् । सद्यः । अपिबः । जातः । इन्द्र । मदाय । सोमम् । परमे । विऽओमन् ।
यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ । अविवेशीः । अथ । अभवः । पूर्व्यः । कारुऽधायाः ॥१०॥

वेङ्कट० त्वम् सद्य एव अपिबः जातः इन्द्र! मदाय सोमम् परमे[1] व्योम्नि स्वस्थाने[2] स्थितः । यदा त्वं प्रादुर्भूत उदितः द्यावापृथिव्यौ आ विशसि, अथ भवसि पुरातनः कारूणां धर्ता ॥ १० ॥

[3]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये दशमो वर्गः[3] ॥

अहन्नहिं परिशयानमर्ण ओजायमानं तुविजात तव्यान् ।
न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्या३ क्षामवस्थाः ॥ ११ ॥

अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् । अर्णः । ओजायमानम् । तुविऽजात । तव्यान् ।
न । ते । महिऽत्वम् । अनु । भूत् । अध । द्यौः । यत् । अन्यया । स्फिग्या । क्षाम् । अवऽस्थाः ॥

वेङ्कट० उदकम् परिवृत्य शयानम् अहिम् हतवानसि बलमाचरन्तम्, हे बहुजनन! तवीयान् प्रवृद्धतरः । न तव महत्त्वम् अथ अनु भवति द्यौः अपि, यदा त्वम् अन्यतरया कट्या पृथिवीम् अवतिष्ठसि अधःस्थिताम् अभितिष्ठसीति ॥ ११ ॥

यज्ञो हि त इन्द्र वर्धनो भूदुत प्रियः सुतसोमो मियेधः ।
यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन् यज्ञस्ते वज्रमहिहत्य आवत् ॥ १२ ॥

यज्ञः । हि । ते । इन्द्र । वर्धनः । भूत् । उत । प्रियः । सुतऽसोमः । मियेधः ।
यज्ञेन । यज्ञम् । अव । यज्ञियः । सन् । यज्ञः । ते । वज्रम् । अहिऽहत्ये । आवत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यज्ञः हि तव हे इन्द्र! वर्धनः भवति । अपि च प्रियः सुतसोमः मेधार्हो यजमानः । ततस्त्वम् यज्ञेन यजमानम् रक्ष यज्ञार्हः सन् । यज्ञः तव वज्रम् अहिहनने[4] अरक्षत्[5] बलानुप्रदानादिति ॥१२॥

यज्ञेनेन्द्रमवसा चक्रे अर्वागैनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्याम् ।
यः स्तोमेभिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः ॥ १३ ॥

---

१. नास्ति वि[१] अपं.　२. स्वस्थाने वि[१] अपं.　३-३. नास्ति मूको.　४. °हनेन अपं.
५. रक्षत् वि[१] अपं.

युज्ञेन । इन्द्रम् । अवसा । आ । चुक्रे । अर्वाक् । आ । एनम् । सुम्नार्य । नव्यसे । वुवृत्याम् ।
यः । स्तोमेभिः । वुवृधे । पूर्व्येभिः । यः । मुध्यमेभिः । उत । नूतनेभिः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यज्ञेन बलेन इन्द्रम् आ करोमि । 'अभिमुखम् आ वर्तयेयम्' अथ[1] अहम् एनम् इन्द्रम् सुखाय नवतराय, यः स्तोमैः ववृधे पूर्वैः[1] अपि च मध्यमैः[2], अपि च सम्प्रतितनैः ॥ १३ ॥

वि॒वेष॒ यन्मा॑ धि॒षणा॑ ज॒जान॒ स्तवै॑ पु॒रा पार्या॒दिन्द्र॒मह्नः॑ ।
अंह॑सो॒ यत्र॑ पी॒पर॒द्यथा॑ नो ना॒वेव॒ यान्त॑मु॒भये॑ हवन्ते ॥ १४ ॥

वि॒वेष॑ । यत् । मा॒ । धि॒षणा॑ । ज॒जान॑ । स्तवै॑ । पु॒रा । पार्या॑त् । इन्द्र॑म् । अह्नः॑ ।
अंह॑सः । यत्र॑ । पी॒पर॑त् । यथा॑ । नः॒ । ना॒वाऽइ॑व । यान्त॑म् । उ॒भये॑ । ह॒व॒न्ते॒ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उपस्थिता यस्मात्[3] मां स्तुतिवाक्, अतस्तां जनयामि । स्तवानि 'पुरा एव पारे'[4] भवात् मरणादिवसात् इन्द्रम् । यस्मिन् स्तोत्रे सति येन प्रकारेण अस्मान् अंहसः पीपरत् इन्द्रः, तेनैव प्रकारेण वहन्तम् अस्मान् नावा यान्तम् इव उभयकूलस्था उभयपार्श्वस्था[5] आह्वयन्ति[6] लिप्सन्त इति ॥१४॥

आपू॑र्णो अस्य क॒लशः॒ स्वाहा॒ सेक्ते॑व॒ कोशं॑ सिसिचे॒ पिब॑ध्यै ।
समु॑ प्रि॒या आव॑वृत्र॒न्मदा॑य प्रद॒क्षि॒णिद॒भि सोमा॑स॒ इन्द्र॑म् ॥ १५ ॥

आऽपू॑र्णः । अ॒स्य॒ । क॒लशः॑ । स्वाहा॑ । सेक्ता॑ऽइव । कोश॑म् । सि॒सि॒चे॒ । पिब॑ध्यै ।
सम् । ऊँ इति॑ । प्रि॒याः । आ । अ॒व॒वृ॒त्र॒न् । मदा॑य । प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । अ॒भि । सोमा॑सः । इन्द्र॑म् ॥

वेङ्कट० इन्द्रार्थं सोमेन द्रोणकलशः आपूर्णः । स हूयते[7] ऋत्विग्भ्यादिके सिञ्चन् । यथा कोशम् सिञ्चति उत्सेक्ता, एवमहम् इन्द्रस्य सोमपानार्थम् द्रोणकलशम् उपसेचयामि सिञ्चामि । सम् अभि आ अववृत्रन्[8] प्रदक्षिणं 'प्रियाः सोमाः मदार्थम्'[9] इन्द्रम् इति ॥ १५ ॥

न त्वा॑ गभी॒रः पु॑रुहूत॒ सिन्धु॒र्नाद्र॑यः॒ परि॒ षन्तो॑ वरन्त ।
इ॒त्था सखि॑भ्य इषि॒तो यदि॒न्द्रा दृ॒ळ्हं चि॒दरु॑जो॒ गव्य॑मू॒र्वम् ॥ १६ ॥

न॒ । त्वा॒ । ग॒भी॒रः । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । सिन्धुः॑ । न । अद्र॑यः । परि॑ । सन्तः॑ । व॒र॒न्त॒ ।
इ॒त्था । सखि॑ऽभ्यः । इ॒षि॒तः । यत् । इ॒न्द्र॒ । आ । दृ॒ळ्हम् । चि॒त् । अरु॑जः । गव्य॑म् । ऊ॒र्वम् ॥ १६ ॥

1-1. द्रुटितम् वि[1] अ[1]. 2. नास्ति अ. 3. पूर्वे वि[1] अपं. 4. मध्यम" वि[1] अ[1] अ. 5. नास्ति वि[1] अपं. 6-6. नास्ति वि[1] अ[1]. 7. 'उभ्यः पार्श्व' वि[1] अपं. 8. ''' वन्ति वि[1] अ[1]. 9. 'ववृत्रन् इन्द्रं सूक्तो. 10-10. नास्ति वि[1] अपं.

वेङ्कट० हे पुरुभिराहूत इन्द्र! न त्वां गम्भीरा नद्यः परि वारयन्ति, न च शिलोच्चया विद्यमानाः। इत्थम् सुता उक्तेन प्रकारेण सखिभ्यः देवेभ्योऽङ्गिरोभ्यश्च तैः प्रेषितः सन् यदा त्वम् इन्द्र! गा अभजः त्वम् गवामावरणम् ऊर्वम् महान्तं शिलोच्चयम् इति ॥ १६ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १७ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० व्या ३,३०,२२ द्र. ॥ १७ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये एकादशो वर्गः[1] ॥

[३३]

[2]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीदशमीनां नद्य ऋषिकाः। नद्यो देवता, चतुर्थ्यष्टमीदशमीनां विश्वामित्रः, षष्ठीसप्तम्योरिन्द्रः। त्रिष्टुप् छन्दः, त्रयोदश्यनुष्टुप्[2]।

प्र पर्वतानामुशती उपस्थादश्वे इव विषिते हासमाने ।
गावेव शुभ्रे मातरा रिहाणे विपाट्छुतुद्री पयसा जवेते ॥ १ ॥

प्र । पर्वतानाम् । उशती इति । उपऽस्थात् । अश्वे इवेत्यश्वेऽइव । विषिते इति विऽसिते । हासमाने इति ।
गावाऽइव । शुभ्रे इति । मातरा । रिहाणे इति । विऽपाट् । शुतुद्री । पयसा । जवेते इति ॥१॥

वेङ्कट० यास्कः— 'विश्वामित्रः सर्वमित्रः[3]। स[4] वित्तं[4] गृहीत्वा विपाट्छुतुद्र्योः[5] सम्भेदमाययौ, अनुययुरितरे। स विश्वामित्रो नदीस्तुष्टाव, गाधा भवतेति। अपि द्विवत्। अपि बहुवत्' (२,२४) इति। तदेतद्[6] द्विवत् 'प्र पर्वतानाम्' इति। पर्वतानाम् उपस्थानात् निर्गत्य कामयमाने वडवे इव विमुक्ते, हासतिः स्पर्धाकर्मा, परस्परं स्पर्धमाने, हर्षकर्मा वा, हर्षमाणे गावाविव शोभमाने श्वेतवर्णे मातृस्थानीये इतरेतरं संलिहाने विपाट्छुतुद्र्यौ पयसा प्र जवेते ॥ १ ॥

इन्द्रेषिते प्रसवं भिक्षमाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।
समाराणे ऊर्मिभिः पिन्वमाने अन्या वामन्यामप्येति शुभ्रे ॥ २ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. त्रुटितम् मूको. ३. नास्ति वि¹'² अ¹. ४. तां वि² अ². ५. °शुत° वि¹ अ¹. ६. नास्ति वि¹; नैतत् वि² अ² छ कपे.

इन्द्रेषिते इतीन्द्रऽइषिते । प्रऽसवम् । भिक्षमाणे इति । अच्छ । समुद्रम् । रथ्याऽइव । याथः । समाराणे इति सम्ऽआराणे । ऊर्मिऽभिः । पिन्वमाने इति । अन्या । वाम् । अन्याम् । अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण प्रेषिते अस्मादनुज्ञाम् भिक्षमाणे समुद्रम् प्रति रथमार्गेण रथ इव युवां गच्छथः सङ्गच्छमाने परस्परम् ऊर्मिभिः उदकम् पिन्वमाने । युवयोः अन्या अन्याम् अपि एति हे शुभ्रे ॥ २ ॥

अच्छा सिन्धुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वीं सुभगामगन्म ।
वत्समिव मातरा संरिहाणे समानं योनिमनु संचरन्ती ॥ ३ ॥

अच्छ । सिन्धुम् । मातृऽतमाम् । अयासम् । विऽपाशम् । उर्वीम् । सुऽभगाम् । अगन्म । वत्सम्ऽइव । मातरा । संरिहाणे इति सम्ऽरिहाणे । समानम् । योनिम् । अनु । संचरन्ती इति सम्ऽचरन्ती ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अतिशयेन मातृस्थानीयाम्[1] सिन्धुम् आभिमुख्येन यामि शुतुद्रीम्[2], विपाशम् च विस्तीर्णाम् कल्याणीम् अभिगतवन्तः, वत्सम् इव मातरौ संलिहाने समानम् स्थानं समुद्रं [illegible] सञ्चरन्त्याविति ॥ ३ ॥

एना वयं पयसा पिन्वमाना अनु योनिं देवकृतं चरन्तीः ।
न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः किंयुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥ ४ ॥

एना । वयम् । पयसा । पिन्वमानाः । अनु । योनिम् । देवऽकृतम् । चरन्तीः ।
न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । किम्ऽयुः । विप्रः । नद्यः । जोहवीति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नद्यो वदन्ति । अनेन उदकेन वयम् आप्यायमानाः[3] देवेन कृते स्थाने समुद्रम् अनु चरन्त्यो[4] भवाम । न निवर्तयितुं शक्यः अस्माकमिन्द्रकृतः प्रसवः प्रवृत्तगमनः । 'अत्यो नाज्मन्त्सर्गप्रतक्तः' (ऋ १, ६५,३) इति मन्त्रः । एवं सति किमिच्छन् अयं ब्राह्मणः नदीः अस्मान् आह्वयति ॥ ४ ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरुप मुहूर्तमेवैः ।
प्र सिन्धुमच्छा बृहती मनीषावस्युरह्वे कुशिकस्य सूनुः ॥ ५ ॥

रमध्वम् । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतऽवरीः । उप । मुहूर्तम् । एवैः ।
प्र । सिन्धुम् । अच्छ । बृहती । मनीषा । अवस्युः । अह्वे । कुशिकस्य । सूनुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यदर्थमसौ गच्छति, तदर्थं च नदीरनुधावति । यास्कः—'उपरमध्वम् मे वचसे सोम्याय सोमसम्पादिने । ऋतावरीः ऋतवत्यः । ऋतमित्युदकनाम, प्रत्यृतं भवति । मुहूर्तम् एवैरयनैरवनैर्वा ।

1. °नीयम् मूको. 2. शुतुद्रि वि³; शतद्रुम् ब'. 3. प्यायमानाः वि' अ'. 4. चरन्त्यौ वि' अ'.

मुहुर्तो मुहुर्मुहुः । चतुर्थ्येकवचनम्, मुहुर्मुहुः इव वाचः, वाचमीर्ष्य वेति । अभिह्वयामि सिन्धुं बृहत्या महत्या मनीषया । मनन ईषया स्तुत्या अवसा वा । अवनाय कुशिकस्य सूनुः (२, २५) इति ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वादशो वर्गः ।

इन्द्रो अस्माँ अरदद् वज्रबाहुरपाहन् वृत्रं परिधिं नदीनाम् ।
देवोऽनयत् सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

इन्द्रः । अस्मान् । अरदत् । वज्रऽबाहुः । अप । अहन् । वृत्रम् । परिऽधिम् । नदीनाम् ।
देवः । अनयत् । सविता । सुऽपाणिः । तस्य । वयम् । प्रऽसवे । यामः । उर्वीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नद्यः प्रत्यूचुः । इन्द्रः अस्मान् अरदत् वज्रबाहुः । 'रदतिः खनतिकर्मा' (या २,२६) । अपहतवान् वृत्रासुरं परिधानम् नदीनाम् । अथ अस्मान् देवः अनयत् सविता कल्याणपाणिः । तस्य वयम् सवितुः प्रसवे यामः 'आच्छादयित्र्यो महत्यो' वेति ॥ ६ ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं तदिन्द्रस्य कर्म यदहिं विवृश्चत् ।
वि वज्रेण परिषदो जघानायन्नापोऽयनमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

प्रऽवाच्यम् । शश्वधा । वीर्यम् । तत् । इन्द्रस्य । कर्म । यत् । अहिम् । विऽवृश्चत् ।
वि । वज्रेण । परिऽसदः । जघान । आयन् । आपः । अयनम् । इच्छमानाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ऋषिवचनम् । छान्दसो धाप्रत्ययः । प्रवक्तव्यं सर्वथा वीर्यम् तत् । किं तत् इत्याह । इन्द्रस्य कर्म, यत् अहिम् विवृश्चत्, वि जघान च वज्रेण परितः सीदतः अनुचरान् अहेः । अथाऽगच्छन् आपः स्थानं समुद्रम् इच्छमानाः ॥ ७ ॥

एतद् वचो जरितर्मापि मृष्ठा आ यत् ते घोषानुत्तरा युगानि ।
उक्थेषु कारो प्रति नो जुषस्व मा नो नि कः पुरुषत्रा नमस्ते ॥ ८ ॥

एतत् । वचः । जरितरिति । मा । अपि । मृष्ठाः । आ । यत् । ते । घोषान् । उत्ऽतरा । युगानि ।
उक्थेषु । कारो इति । प्रति । नः । जुषस्व । मा । नः । नि । करिति कः । पुरुषऽत्रा । नमः । ते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० संवादात्मकम् । एतत् वचः हे स्तोतः ! मा अपि मृष्ठाः । अपिमार्जनं निराकरणम् । आ घोषयन्ति यत् त्वदीयमिदं वचो मनुष्याः उत्तराण्यपि युगानि । आगच्छति काल इत्यर्थः । तथापि स्मरणाद् अस्मानपि उक्थेषु कारो ! प्रति जुषस्व प्रतिसेवस्व, भजेत्यर्थः । मा नः नि कार्षीः स्तुत्याः पुरुषेषु । नमः ते इति ॥ ८ ॥

---

१. °तूद ब°. २. °इदवाचा मूको. ३. नास्ति लपे. ४-४. °हतवान° वि° लपे. ५-५ नास्ति मूको. ६. नास्ति लपे. ७ अपहतवान् वि° ल, अथ हतवान् वि° ब°. ८-८. °च्छादयित्री महती वि°. ९. स्तुत्या ल. १०. कुरु पु° मूको.

ओ षु स्वसारः कारवे शृणोत ययौ वो दूरादनसा रथेन ।
नि षू नमध्वं भवता सुपारा अधोअक्षाः सिन्धवः स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

ओ इति । सु । स्वसारः । कारवे । शृणोत । ययौ । वः । दूरात् । अनसा । रथेन ।
नि । सु । नमध्वम् । भवत । सुऽपाराः । अधःऽअक्षाः । सिन्धवः । स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपेक्षितमधुना विश्वामित्रो वदति । हे भगिन्यः! अस्मदीयं वचनं सुष्ठु आ शृणुत । आगतवान् अहम् युष्मान् दूरात् अनोभिश्च रथैश्च । आगतं मां दृष्ट्वा सुष्ठु नि नमध्वम्, स्वल्पाः भवत । भवत मम सुखेन पारयितव्याः । तदर्थं गमनानुगुणं हे सिन्धवः! स्रोतोभिः अक्षदघ्ना अधोभूता भवतेति ॥ ९ ॥

आ ते कारो शृणवामा वचांसि ययाथ दूरादनसा रथेन ।
नि ते नंसै पीप्यानेव योषा मर्यायेव कन्या शश्वचै ते ॥ १० ॥

आ । ते । कारो इति । शृणवाम । वचांसि । ययाथ । दूरात् । अनसा । रथेन ।
नि । ते । नंसै । पीप्यानाऽइव । योषा । मर्यायऽइव । कन्या । शश्वचै । ते इति ते ॥ १० ॥

वेङ्कट० यास्क आह — 'आ शृणवाम ते कारो! वचनानि । याहि दूरात् अनसा च रथेन च । नि नमाम ते, पाययमानेव योषा पुत्रम्, मर्यायेव कन्या परिष्वजनाय' (२,२७) इति । कन्या युवतिः मैथुनाय[1] निनमति, पुत्राय माता स्तनं प्रदातुमिति ॥ १० ॥

[2]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः[2] ॥

यदङ्ग त्वा भरताः संतरेयुर्गव्यन् ग्राम इषित इन्द्रजूतः ।
अर्षादह प्रसवः सर्गतक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानाम् ॥ ११ ॥

यत् । अङ्ग । त्वा । भरताः । सम्ऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । इषितः । इन्द्रऽजूतः ।
अर्षात् । अह । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । आ । वः । वृणे । सुऽमतिम् । यज्ञियानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यदा क्षिप्रम् भरतकुलजाताः[3] विश्वामित्रस्तत्सहायाश्च हे नदि! [4]त्वा सन्तरेयुः[4] इति । एतेद्वाह गा इच्छन् भरतानां संघातः[5] इन्द्रप्रेषितः इन्द्रेण कामदेनाऽऽकृष्टः अनन्तरमेव गच्छतु यथापूर्वम् प्रसक्तगमनः नद्योदकात्मकः[6] । अथ[7] बहुवदाह । आ वृणे वः सुमतिम् अहम् यज्ञार्हाणामिति ॥ ११ ॥

अतारिषुर्भरता गव्यवः सम् अभक्त विप्रः सुमतिं नदीनाम् ।
प्र पिन्वध्वमिषयन्तीः सुराधा आ वक्षणाः पृणध्वं यात शीभम् ॥ १२ ॥

---

१. मैथुनेन वि॰ अ॰. २-२ नास्ति मूको. ३. ...कुले वि॰ अ॰. ४-४. त्वा...रेयुः वि॰ अ॰.
५. संघः अ॰. ६. निरु... वि॰ अ॰. ७. नास्ति वि॰ अ॰.

अतारिषुः । भरताः । गव्यवः । सम् । अभक्त । विप्रः । सुऽमतिम् । नदीनाम् ।
प्र । पिन्वध्वम् । इषयन्तीः । सुऽराधाः । आ । वक्षणाः । पृणध्वम् । यात । शीभम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट॰ सम् अतारिषुः भरतवंशजाः[1] सर्वे पथेन गाः इच्छन्तः । अथ विश्वामित्रश्च नदीनाम् सुमतिम् अभक्त । अथ यूयं मनुष्याणाम् अन्नमुत्पादयितुमिच्छन्त्यः शोभनधनाः अपः[2] प्र पिन्वध्वम् प्रक्षरत, कूलानि चाऽऽपूरयत, यथापूर्वं शीघ्रम्[3] यात इत्युक्तार्णस्य वचनमिति ॥ १२ ॥

उद् व ऊर्मिः शम्या हन्त्वापो योक्त्राणि मुञ्चत ।
मादुष्कृतौ व्येनसाघ्न्यौ शूनमारताम् ॥ १३ ॥

उत् । वः । ऊर्मिः । शम्याः । हन्तु । आपः । योक्त्राणि । मुञ्चत ।
मा । अदुःऽकृतौ । विऽएनसा । अघ्न्यौ । शूनम् । आ । अरताम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट॰ हे आपः! युष्माकम् ऊर्मिः शकटेषु युक्तानां गवां याः[4] शम्यास्ताः उत् हन्तु [5]शम्यानां मूलमाहन्तु[5] न तत ऊर्ध्वं गच्छतु । तथा[6] यूयं गवां योक्त्राणि च विमुञ्चत[7] । अदुष्कारिण्यौ विगतपापे विपाट्छुतुद्र्यौ[8] अहन्तव्ये शूनिम् मा आगच्छतामिति ॥ १३ ॥

[9]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः[9] ॥

[३४]

[9]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[9] ।

इन्द्रः पूर्भिदातिरद् दासमर्कैर्विदद्वसुर्दयमानो वि शत्रून् ।
ब्रह्मजूतस्तन्वा वावृधानो भूरिदात्र आपृणद् रोदसी उभे ॥ १ ॥

इन्द्रः । पूःऽभित् । आ । अतिरत् । दासम् । अर्कैः । विदत्ऽवसुः । दयमानः । वि । शत्रून् ।
ब्रह्मऽजूतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिऽदात्रः । आ । अपृणत् । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ इन्द्रः पुरां भेत्ता वृत्रमसुरं स्तुतिभिः प्रवृद्धः आवधीत् लब्धमानधनः नि हिंसन् शत्रून्[10] । स्तुतिभिराहूतः शरीरेण वर्धमानः बहुदानः[11] द्यावापृथिवी उभे अपि[12] तेजसा आ पूरयति ॥ १ ॥

मखस्य ते तविषस्य प्र जूतिमियर्मि वाचममृताय भूषन् ।
इन्द्र क्षितीनामसि मानुषीणां विशां दैवीनामुत पूर्वयावा ॥ २ ॥

---

१. 'जाताः वि' ख्पं. २. आपः वि' क. ३. 'शत्रं वि'' ख' ख्पं. ४. याः मूको.
५-५. नास्ति वि' ख्पं. ६. यथा मूको. ७. नास्ति वि' ख्पं. ८. 'ष्टद्र्यौ ख'. ९-९. नास्ति मूको.
१०. शत्रुम् मूको. ११. नास्ति वि' ख'. १२. अपि च वि' ख्पं.

मखस्य । ते । तविषस्य । प्र । जूतिम् । इयर्मि । वाचम् । अमृताय । भूषन् ।
इन्द्र । क्षितीनाम् । असि । मानुषीणाम् । विशाम् । दैवीनाम् । उत । पूर्वऽयावा ॥ २ ॥

वेङ्कट० मखो मंहतेर्दानकर्मणः (तु० निघ ३,२०)। दातुः प्रवृद्धस्य तव आकर्षणसाधनभूतां स्तुतिम् अहं प्र ईरयामि अमृतत्वाय भवितुमिच्छन् । हे इन्द्र! त्वम् असि मानुषीणाम् प्रजानाम् अपि च दैवीनाम् विशाम् अग्रे गन्ता ॥ २ ॥

इन्द्रो वृत्रमवृणोच्छर्धनीतिः प्र मायिनाममिनाद् वर्पणीतिः ।
अहन् व्यंसमुशधग्वनेष्वाविर्धेना अकृणोद् राम्याणाम् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । वृत्रम् । अवृणोत् । शर्धऽनीतिः । प्र । मायिनाम् । अमिनात् । वर्पऽनीतिः ।
अहन् । विऽअंसम् । उशधक् । वनेषु । आविः । धेनाः । अकृणोत् । राम्याणाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः वृत्रम् अवृणोत् बलयुक्तनयनः तथा मायायुक्तानामसुराणाम् प्रकर्षेण कृतवान् हिंसां शत्रूणामावारकनयनः । तथा व्यंसनामासुरम् अहन् अभिकाङ्क्षितदहनः तस्याऽऽवासभूतेष्वरण्येषु । दग्धवांश्च तस्यारण्यमित्यर्थः । क्रियापदं वा उशधक् इति । इष्टीरपि कामयामास देवयजनभूते-ष्वरण्येष्विति । रमणकुशलानां कवीनाम् स्तुतीश्च आविः अकृणोत् ॥ ३ ॥

इन्द्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोशिग्भिः पृतना अभिष्टिः ।
प्रारोचयन्मनवे केतुमह्नामविन्दज्ज्योतिर्बृहते रणाय ॥ ४ ॥

इन्द्रः । स्वःऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उशिक्ऽभिः । पृतनाः । अभिष्टिः ।
प्र । अरोचयत् । मनवे । केतुम् । अह्नाम् । अविन्दत् । ज्योतिः । बृहते । रणाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः स्वर्गस्य सम्भक्ता दिवसांश्च जनयन् जयति[1] कामयमानैर्मरुद्भिः सह शत्रुसेनाः अन्वेषणशीलः । प्र दीपयति च मनुष्येभ्यः अह्नाम् केतुम् सूर्यम् । अन्धकारविनाशे महते सुखाय प्रकाशं लम्भयति ॥ ४ ॥

इन्द्रस्तुजो बर्हणा आ विवेश नृवद् दधानो नर्या पुरूणि ।
अचेतयद् धिय इमा जरित्रे प्रेमं वर्णमतिरच्छुक्रमासाम् ॥ ५ ॥

इन्द्रः । तुजः । बर्हणाः । आ । विवेश । नृऽवत् । दधानः । नर्या । पुरूणि ।
अचेतयत् । धियः । इमाः । जरित्रे । प्र । इमम् । वर्णम् । अतिरत् । शुक्रम् । आसाम् ॥ ५ ॥

---

१. जयति वि',

वेङ्कट० इन्द्रः शत्रूणां हिंसाः[1] परिवर्हणाय अभितः आ विशति मनुष्येषु निदधानो धनानि बहूनि । ज्ञापयत्येव कर्तव्यम् इतीमानि कर्माणि स्तोत्रे । वर्धयति च एषां कर्मणाम्[2] इमम् [3]शुक्लम् वर्णम्[†][4] । समलान्युपद्रवरहितानि कर्माणि करोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः" ॥

महो महानि पनयन्त्यस्येन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि ।
वृजनेन वृजिनान्त्सं पिपेष मायाभिर्दस्यूँरभिभूत्योजाः ॥ ६ ॥

महः । महानि । पनयन्ति । अस्य । इन्द्रस्य । कर्म । सुऽकृता । पुरूणि ।
वृजनेन । वृजिनान् । सम् । पिपेष । मायाभिः । दस्यून् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० महतः महानि अस्य स्तुवन्ति इन्द्रकर्माणि सुकृतानि बहूनि । बलेनाऽयम् स्तोतॄणामुपद्रवान्[5] सम् पिनष्टि, मायाभिः च दस्यून् अभिभवनशीलबलः ॥ ६ ॥

युधेन्द्रो मह्ना वरिवश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्षणिप्राः ।
विवस्वतः सदने अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कवयो गृणन्ति ॥ ७ ॥

युधा । इन्द्रः । मह्ना । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्ऽपतिः । चर्षणिऽप्राः ।
विवस्वतः । सदने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः । कवयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० युद्धेन[6] इन्द्रः महत्वा धनम् करोति देवेभ्यः सतां पतिः मनुष्याणां कामैः पूरयिता । यजमानस्य गृहे अस्य तानि कर्माणि क्रान्तदर्शनाः मेधाविनः शस्त्रैः गृणन्ति[7] प्रकाशयन्ति ॥ ७ ॥

सत्रासाहं वरेण्यं सहोदां ससवांसं स्वरपश्च देवीः ।
ससान यः पृथिवीं द्यामुतेमामिन्द्रं मदन्त्यनु धीरणासः ॥ ८ ॥

सत्राऽसहम् । वरेण्यम् । सहःऽदाम् । ससऽवांसम् । स्वः । अपः । च । देवीः ।
ससान । यः । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । इन्द्रम् । मदन्ति । अनु । धीऽरणासः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्रमेव शत्रूणामभिभवितारम्[8] वरणीयम् बलस्य दातारं स्तोतॄणां प्रयच्छन्तं च स्वर्गम् देवनशीलाः अपः च इन्द्रम् स्तुतिभिः अनु मदन्ति कर्मसु ये रमन्ते यजमानाः, यः इन्द्रः अन्तरिक्षम् द्याम् इमाम् भूमिं च मनुष्येभ्यः प्रायच्छत् । 'पृथिवी' (निघ १, ३) इत्यन्तरिक्षनामेति ॥ ८ ॥

---

१. हिंसा अ[१] लपं. २. कर्मणा वि[१२] अ लपं. ३-३. शुक्लाणम् वि[१] अ[१]. † नास्ति लपं. ४-४. नास्ति मूको. ५. 'द्रवाणाम् अ[१]. ६. युधा युद्धेन वि[१]. ७. गृणन्ति वि[१] लपं. ८. 'विता ··· वि[१] अ[१].

ससानात्याँ उत सूर्यं ससानेन्द्रः ससान पुरुभोजसं गाम् ।
हिरण्ययमुत भोगं ससान हत्वी दस्यून् प्रार्यं वर्णमावत् ॥ ९ ॥

ससान । अत्यान् । उत । सूर्यम् । ससान । इन्द्रः । ससान । पुरुऽभोजसम् । गाम् ।
हिरण्ययम् । उत । भोगम् । ससान । हत्वी । दस्यून् । प्र । आर्यम् । वर्णम् । आवत् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० जगतः इन्द्रः प्रायच्छत् अश्वान्, अपि च सूर्यम्, तथा बहुप्रकारभोज्याम् गाम् च । तथा हिरण्ययुक्तम् भोगम् च प्रयच्छति । सोऽयमिन्द्रः दस्यून् हत्वा त्रैवर्णिकान् प्र आवत् इति ॥ ९ ॥

इन्द्र ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीँरसनोदन्तरिक्षम् ।
बिभेद वलं नुनुदे विवाचोऽथाभवद् दमिताभिक्रतूनाम् ॥ १० ॥

इन्द्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् । अन्तरिक्षम् ।
बिभेद । वलम् । नुनुदे । विऽवाचः । अथ । अभवत् । दमिता । अभिऽक्रतूनाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० इन्द्रः ओषधीः अहानि प्रति प्रेरयति, तथा वनस्पतीन् अन्तरिक्षम् प्रति, वलम् आसुरम् बिभेद, वाचआक्षाकृतः विनुनुदे व्याचकार, अथ अभवत् दमिता अभिकर्मणां शत्रूणामिति ॥१०॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ३.३०,२२ द. ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षोडशो वर्गः' ।

[३५]

'गाथिनो विश्वामित्र ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[1] ।

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छ ।
पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे इन्द्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥ १ ॥

तिष्ठ । हरी इति । रथे । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ ।
पिबासि । अन्धः । अभिऽसृष्टः । अस्मे इति । इन्द्र । स्वाहा । ररिम । ते । मदाय ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इन्द्र! आ तिष्ठ रथमिमम्। तस्मिन् इमावश्वौ युज्यमानौ भवतः। अथाऽस्मान् अभि आ याहि, यथा वायुः नियुतः अच्छ याति। पिब च आगत्य सोमकलशममतम्, अस्माभिः तस्मिन्नभिविसृष्टः। हे इन्द्र! स्वाहुतमस्तु, सोमं दद्मः तुभ्यं मदार्थम् इति वाक्यद्वयम्। ततः स्वाहा इत्युवाचेति ॥ १ ॥

उपाजिरा पुरुहूताय सप्ती हरी रथस्य धूर्ष्वा युनज्मि ।
द्रवद् यथा संभृतं विश्वतश्चिदुपेमं यज्ञमा वहात इन्द्रम् ॥ २ ॥

उप । अजिरा । पुरुऽहूताय । सप्ती इति । हरी इति । रथस्य । धूःऽसु । आ । युनज्मि ।
द्रवत् । यथा । सम्ऽभृतम् । विश्वतः । चित् । उप । इमम् । यज्ञम् । आ । वहातः । इन्द्रम् ॥

वेङ्कट० उप आ युनज्मि ब्रह्मणा वेगवन्तौ बहुभिराहूताय सर्पणशीलौ हरी रथस्य धूर्षु। द्रवत् इदम् सम्भृतम् ऋत्विग्जाले भवति यथा सर्वतोदिशम्, एवम् इमम्[1] यज्ञम्[2] प्रति इन्द्रम् अश्वौ आ वहेताम्[3] ॥२॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्पोतेमव त्वं वृषभ स्वधावः ।
ग्रसेतामश्वा वि मुचेह शोणा दिवेदिवे सदृशीरद्धि धानाः ॥ ३ ॥

उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुःऽपा । उत । ईम् । अव । त्वम् । वृषभ । स्वधाऽवः ।
ग्रसेताम् । अश्वा । वि । मुच । इह । शोणा । दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अद्धि । धानाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उप नयस्व पुमांसौ बलस्य रक्षकौ त्वम् अश्वौ। अव एनं रक्ष हे कामानां वर्षितः 'मघवन्! तव'[4] अश्वाविमौ घासम् ग्रसेताम्, तदर्थं शोणवर्णावश्वौ अस्मिन् यज्ञे विमुञ्च। [5]दिवसेदिवसे[5] हारियोजनस्थिताः धानाः खाद ॥ ३ ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधमाद आशू ।
स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठन् प्रजानन् विद्वाँ उप याहि सोमम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधऽमादे । आशू इति ।
स्थिरम् । रथम् । सुऽखम् । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तव मन्त्रेण योजनीयौ सखायौ अश्वौ सङ्ग्रामे क्षिप्रगमनौ अहम् ब्रह्मणा युनज्मि। तम् [6]स्थिरम् रथम्[6] शोभनाक्षाविद्धारम् हे इन्द्र! अधितिष्ठन् प्रकर्षेण जानन् विद्वान् उप गच्छ इमम् सोमम् ॥ ४ ॥

---

१. इदम् मूको. २. नास्ति वि[२] अ[१]. ३. वहताम् लपं. ४-४. नास्ति वि[२] अ[१]. ५-५. दिवसे वि[३] अ[१]. ६-६. रथं स्थिरं वि[३] अ[१].

मा ते हरी वृषणा वीतपृष्ठा नि रीरमन् यजमानासो अन्ये ।
अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृणवाम सोमैः ॥ ५ ॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽपृष्ठा । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ।
अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयम् । ते । अरम् । सुतेभिः । कृणवाम । सोमैः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मा तव अश्वौ वर्षितारौ कान्तपृष्ठौ[1] यजमानाः अस्मद्व्यतिरिक्ताः [2]नि रीरमन् आत्मनि[2] निरमयन्तु[3] । तानतीत्यास्मानागच्छ । पुरातनाः वयम् सुतैः सोमैः तव [4]पर्याप्तिं कुर्मः[4] ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तदशो वर्गः[5] ।

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।
अस्मिन् यज्ञे बर्हिष्या निषद्या दधिष्वेमं जठर इन्दुमिन्द्र ॥ ६ ॥

तव । अयम् । सोमः । त्वम् । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत्ऽतमम् । सुऽमनाः । अस्य । पाहि ।
अस्मिन् । यज्ञे । बर्हिषि । आ । निऽसद्य । दधिष्व । इमम् । जठरे । इन्दुम् । इन्द्र ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [6]तव अयम् सोमः । त्वम् अस्मदभिमुखम् आगच्छ । शश्वत्तमशब्दः[6] सदा इत्यनेन समानार्थः । सर्वदा [7]शोभनमनाः इमं[7] सोमं पिब । अवशिष्टं[8] स्पष्टम्[9] इति ॥ ६ ॥

स्तीर्णं ते बर्हिः सुत इन्द्र सोमः कृता धाना अत्तवे ते हरिभ्याम् ।
तदोकसे पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवींषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णम् । ते । बर्हिः । सुतः । इन्द्र । सोमः । कृताः । धानाः । अत्तवे । ते । हरिऽभ्याम् ।
तत्ऽओकसे । पुरुऽशाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यम् । राता । हवींषि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आसनाय स्तीर्णम् तव बर्हिः, सुतः च इन्द्र ! सोमः, कृताः[10] धानाः तव अश्वयोः भक्षणार्थम् । बर्हिः[11] निवासस्थानं यस्य तस्मै बहुसहायाय वृष्णे मरुद्भिर्युक्ताय[12] तुभ्यम् दत्तानि हवींषि ॥ ७ ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिन्द्र गोभिर्मधुमन्तमक्रन् ।
तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन् विद्वान् पथ्या३ अनु स्वाः ॥ ८ ॥

---

१. ˚कान्त वि¹ अ¹ ल. २-२. नास्ति वि² अ¹. ३. रमयन्तु वि¹ अ¹ ल. ४-४. नास्ति वि¹ अर्थ. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. ……शब्दः वि¹ अर्थ. ७-७. शोभन… वि² अ¹. ८. ˚शिष्टः वि¹ ल. ९. स्पष्टः वि¹ ल. १०. कृताश्च वि² अ¹. ११. नास्ति वि¹ अर्थ. १२. ˚काय वि² अ¹.

इमम् । नरः । पर्वताः । तुभ्यम् । आपः । सम् । इन्द्र । गोभिः । मधुऽमन्तम् । अक्रन् ।
तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रऽजानन् । विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥८॥

वेङ्कट० इमम् मधुमन्तम् सोमम् ऋत्विजः ग्रावाणश्च तुभ्यम् वसतीवर्यश्च सम् अकरन् इन्द्र! अभिषवणचर्मप्रदैः गोभिः सह। तम् आगत्य शोभनमनाः दर्शनीय! पाहि, स्वान् मार्गान् प्रजानन् तान् अनु आगत्य विद्वान्[1] पाहि इति ॥ ८ ॥

याँ आभजो मरुत इन्द्र सोमे ये त्वामवर्धन्नभवन् गणस्ते ।
तेभिरेतं सजोषा वावशानोऽग्नेः पिब जिह्वया सोममिन्द्र ॥ ९ ॥

यान् । आ । अभजः । मरुतः । इन्द्र । सोमे । ये । त्वाम् । अवर्धन् । अभवन् । गणः । ते ।
तेभिः । एतम् । सऽजोषाः । वावशानः । अग्नेः । पिब । जिह्वया । सोमम् । इन्द्र ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [2]त्वम् इन्द्र! सोमे यान् मरुतः भजिनः† कृतवानसि, ये च त्वाम् अवर्धयन्, ये च ते गणः अभवन्, तेभिः‡ सहितः एतम् सोमं कामयमानः अग्नेः जिह्वया पिब सोमम् इन्द्र![2] ॥ ९ ॥

इन्द्र पिब स्वधया चित् सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।
अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ताद्धोतुर्वा यज्ञं हविषो जुषस्व ॥ १० ॥

इन्द्र । पिब । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि । जिह्वया । यजत्र ।
अध्वर्योः । वा । प्रऽयतम् । शक्र । हस्तात् । होतुः । वा । यज्ञम् । हविषः । जुषस्व ॥१०॥

वेङ्कट० इन्द्र! पिब बलेन अभिषुतं सोमम्, अथवा हुतं सोमम् अग्नेः जिह्वया सेवस्व[3] हे यष्टव्य!, अथवा शक्र![4] होमार्थम् आत्तम्[5] अध्वर्योः हस्तात् एव पिब। अथवा हविषः शंसं याज्यारूपं होतुः[6] सेवस्व ॥ १० ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । संऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२. द्र. ॥ ११ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्यायेऽष्टादशो वर्गः[7] ॥

---

१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि' अ'. † नः क खर्प. ‡ तैः क. ३. नास्ति वि' अ' क खर्प. ४. °मार्थं वि' खर्प. ५. यागम् ते वि' क खर्प. ६. होतुर्वा मूको. ७-७. नास्ति मूको.

[३६]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, चतुर्थ्या घोर आङ्गिरसः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[1]।

इमामू षु प्रभृतिं सातये धाः शश्वच्छश्वदूतिभिर्यादमानः ।
सुतेसुते वावृधे वर्धनेभिर्यः कर्मभिर्महद्भिः सुश्रुतो भूत् ॥ १ ॥

इमाम् । ऊँ इति । सु । प्रऽभृतिम् । सातये । धाः । शश्वत्ऽशश्वत् । ऊतिऽभिः । यादमानः ।
सुतेऽसुते । ववृधे । वर्धनेभिः । यः । कर्मऽभिः । महत्ऽभिः । सुऽश्रुतः । भूत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० इमाम् त्वदीयां धनस्य प्रभृतिम् प्रदानम्[2] अस्मासु[3] सुष्ठु निधेहि भजनाय नित्यं[4] महद्भिः सह अस्मान् प्रत्यागच्छन्। अथ परोक्षः। सुतेसुते ववृधे [5]इन्द्रो वर्धयितृभिः[5], यः इन्द्रः कर्मभिः महद्भिः जगति [6]विश्रुतः अभवदिति[6] ॥ १ ॥

इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदाना ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः ।
प्रयम्यमानान्प्रति षू गृभायेन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णः ॥ २ ॥

इन्द्राय । सोमाः । प्रऽदिवः । विदानाः । ऋभुः । येभिः । वृषऽपर्वा । विऽहायाः ।
प्रऽयम्यमानान् । प्रति । सु । गृभाय । इन्द्र । पिब । वृषऽधूतस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्राय सोमाः पूर्वेष्वप्यहस्सु ज्ञायमानाः भवन्ति। मेधावी यैः पीतैः[7] सम्पर्वा इन्द्रः महान् भवति। प्रदीयमानान् तान् इन्द्र! [8]सुष्ठु पाणी† गृहाण। इन्द्र![8] पिब अध्वर्युणा कम्पितं प्रक्षिप्तं वृषभं सोममिति ॥ २ ॥

पिबा वर्धस्व तव घा सुतास इन्द्र सोमासः प्रथमा उतेमे ।
यथापिबः पूर्व्याँ इन्द्र सोमाँ एवा पाहि पन्यो अद्या नवीयान् ॥ ३ ॥

पिब । वर्धस्व । तव । घ । सुतासः । इन्द्र । सोमासः । प्रथमाः । उत । इमे ।
यथा । अपिबः । पूर्व्यान् । इन्द्र । सोमान् । एव । पाहि । पन्यः । अद्य । नवीयान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पिब[9] सोमान्, वर्धस्व च तैः। तव एव खलु सुताः इन्द्र! सोमाः पूर्वे भवन्ति, अपि च अमी सम्प्रतितनाः। यतः त्वम् यथा अपिबः पुरातनान् इन्द्र! सोमान्, एवम् पिब स्तोतव्यः अद्यतनानपि नवतरः ॥ ३ ॥

महाँ अमत्रो वृजने विरप्श्युग्रं शवः पत्यते धृष्ण्वोजः ।
नाह विव्याच पृथिवी चनैनं यत्सोमासो हर्यश्वममन्दन् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि' अ' ड. ३. अस्य वर्ष. ४. नास्ति वि' वर्ष. ५-५. इन्द्रवर्ध* वि' अ' ड. ६-६. अभ भवदिति वि' अ'. ७. पीतैः वि'. ८-८. नास्ति वि'. † नास्ति वर्ष. ९. नास्ति वि'.

महान् । अमत्रः । वृजने । विऽरप्शी । उग्रम् । शवः । पत्यते । धृष्णु । ओजः ।
न । अह । विव्याच । पृथिवी । चन । एनम् । यत् । सोमासः । हरिऽअश्वम् । अमन्दन् ॥४॥

वेङ्कट० '[1]मंहनीयो महान्' (३, १३), 'अमत्रोऽमात्रः'[1] (६, २३), इति यास्कः। स्तुतिः विरप्शं महान् विरप्शी युद्धे स्तोतव्यः। उद्गूर्णं धर्षणशीलम् अस्य ओजः शत्रूणां बलस्य ईष्टे। न एव पृथिवी अपि एनम् व्याप्तवती[4], यदा पीताः सोमाः हर्यश्वम् अमन्दन्। तदा भूम्या अपि महानासीदिति ॥ ४ ॥

महाँ उग्रो वावृधे वीर्याय समाचक्रे वृषभः काव्येन ।
इन्द्रो भगो वाजदा अस्य गावः प्र जायन्ते दक्षिणा अस्य पूर्वीः ॥ ५ ॥

महान् । उग्रः । ववृधे । वीर्याय । समऽआचक्रे । वृषभः । काव्येन ।
इन्द्रः । भगः । वाजऽदाः । अस्य । गावः । प्र । जायन्ते । दक्षिणाः । अस्य । पूर्वीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० महान् उद्गूर्णः वृद्ध आसीत् वीर्यकरणाय। सोऽयम् स्तोतॄणां स्तोत्रेण[2] समभिमुखीक्रियते। सोऽयम्[3] इन्द्रः भजनीयः अन्नस्य दाता। अस्य स्वभूताः गावः विजायन्ते। तथा अस्य मनुष्येभ्यो दत्ताः दक्षिणाः प्रजाभिः प्र जायन्ते बह्व्यः ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः[5] ॥

प्र यत् सिन्धवः प्रसवं यथायन्नापः समुद्रं रथ्येव जग्मुः ।
अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान् यदीं सोमः पृणति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिन्धवः । प्रऽसवम् । यथा । आयन् । आपः । समुद्रम् । रथ्याऽइव । जग्मुः ।
अतः । चित् । इन्द्रः । सदसः । वरीयान् । यत् । ईम् । सोमः । पृणति । दुग्धः । अंशुः ॥६॥

वेङ्कट० यस्मिन् काले येन प्रकारेण नद्यः इन्द्रस्य अनुज्ञाम् प्र आयन्, तस्मिन् काले तेन प्रकारेण आपः समुद्रम् विस्तीर्णाः रथमार्गाः इव गच्छन्ति। अस्मात् कारणात् इन्द्रः स्वस्थानात् अन्तरिक्षात् अपि उरुतरः। यत् एनम् सोमः पूरयति दुग्धः अंशुः। अत्र यास्कः—'अंशुः शमष्टमात्रो भवति' (२,५) इति ॥ ६ ॥

समुद्रेण सिन्धवो यादमाना इन्द्राय सोमं सुषुतं भरन्तः ।
अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरित्रैर्मध्वः पुनन्ति धारया पवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिन्धवः । यादमानाः । इन्द्राय । सोमम् । सुऽसुतम् । भरन्तः ।
अंशुम् । दुहन्ति । हस्तिनः । भरित्रैः । मध्वः । पुनन्ति । धारया । पवित्रैः ॥ ७ ॥

१-१. 'सोऽमात्र इ; 'अऽमत्रः वि' ऊपं. २. नास्ति वि'. ३. नास्ति ज'. ४. हति इर्ये सोमम् वि'; सोममिति ज'; सोमम् वि' इ ऊपं. ५-५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० द्रोणकलशेन[1] आपः सङ्गच्छमानाः इन्द्राय सोमम् सुन्वन्तम् अभिगुणम्[2] समभरन्[3]। तथा अंशुम् दुहन्ति इत्युक्त्वा अध्वर्यवः सोमस्य स्नपनसाधनैः। मधूनि पुनन्ति धारया दशापवित्रेणेति ॥ ७ ॥

ह्रदाइव कुक्षयः सोमधानाः समीं विव्याच सवना पुरूणि ।
अन्ना यदिन्द्रः प्रथमा व्याश वृत्रं जघन्वाँ अवृणीत सोमम् ॥ ८ ॥

ह्रदाःऽइव । कुक्षयः । सोमऽधानाः । सम् । ईम् इति । विव्याच । सवना । पुरूणि ।
अन्ना । यत् । इन्द्रः । प्रथमा । वि । आश । वृत्रम् । जघन्वान् । अवृणीत । सोमम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ह्रदाः इव इन्द्रस्य जठरावकाशाः सोमाधाराः। सम् व्याप्नोति बहूनि सवनानि। ईम् इति पूरणम्। अन्त्यलोपश्छान्दसः। अन्नानि विविधानि पुरातनानि वृत्रवधात् पूर्वं यदाऽऽत् इन्द्रः विविधम् अश्नात्। अथ वृत्रम् जघन्वान् 'देवेभ्यः सोमम् पूर्वं' वृतवानिति ॥ ८ ॥

आ तू भर माकिरेतत् परि ष्ठाद्विद्मा हि त्वा वसुपतिं वसूनाम् ।
इन्द्र यत् ते माहिनं दत्रमस्त्यस्मभ्यं तद्धर्यश्व प्र यन्धि ॥ ९ ॥

आ । तु । भर । माकिः । एतत् । परि । स्थात् । विद्म । हि । त्वा । वसुऽपतिम् । वसूनाम् ।
इन्द्र । यत् । ते । माहिनम् । दत्रम् । अस्ति । अस्मभ्यम् । तत् । हरिऽअश्व । प्र । यन्धि ॥९॥

वेङ्कट० आ भर धनं क्षिप्रमस्मभ्यं दातुम्। मा कश्चित् त्वया दीयमानम् एतत् निरुणद्धु। जानीमः हि त्वाम् वसुपतिम् वसूनाम्। तथा सति इन्द्र! यत् तव पूजनीयं देयधनम् अस्ति, 'हे हर्यश्व!' तत् अस्मभ्यम् प्र यच्छेति ॥ ९ ॥

अस्मे प्र यन्धि मघवन्नृजीषिन्निन्द्र रायो विश्ववारस्य भूरेः ।
अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छश्वत इन्द्र शिप्रिन् ॥ १० ॥

अस्मे इति । प्र । यन्धि । मघऽवन् । ऋजीषिन् । इन्द्र । रायः । विश्वऽवारस्य । भूरेः ।
अस्मे इति । शतम् । शरदः । जीवसे । धाः । अस्मे इति । वीरान् । शश्वतः । इन्द्र । शिप्रिन् ॥

वेङ्कट० आङ्गिरसो[6] घोर एतां[7] ददर्श। अस्मभ्यं प्रयच्छ धनवन्! तृतीयसवनाभ्यासात् ऋजीषवन्! इन्द्र! सर्वैर्वरणीयं भूरि धनम्। तथाऽस्मभ्यं जीवनार्थम् 'शतम् शरदः प्रयच्छ' अस्मभ्यम् वीरान् च बहून् इन्द्र! शिप्रिन्!' ॥ १० ॥

---

१. °शकलेन ल. २. मुदितम् वि[1] अ[1]. ३. सम्भरन् मूको. ४-४. °भ्यः···व वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. ६. आङ्गिरसो मूको. ७. एव वि[1] कपं. ८-८. मुदितम् वि[1] अ[1]. ९. वाचनो वि[1] कपं.

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ ३.३०.२२ द. ॥ ११ ॥

[१]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये विंशो वर्गः[१] ॥

[३७]

[१]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, एकादशी अनुष्टुप्[१] ।

वार्त्रहत्याय शवसे पृतनाषाह्याय च । इन्द्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

वार्त्रऽहत्याय । शवसे । पृतनाऽसह्याय । च । इन्द्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

वेङ्कट० वार्त्रहत्याय शत्रुहननिमित्ताय सेनाभिभवनिमित्ताय च[२] बलाय तदस्माकं[३] यथा स्यादित्येवम् इन्द्र! त्वाम् आ वर्तयामः ॥ १ ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इन्द्र कृण्वन्तु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनम् । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । कृण्वन्तु । वाघतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अभिमुखं[४] सुष्ठु कुर्वन्तु तव मनः चक्षुः च हे बहुप्रज्ञ इन्द्र! वाघतः ऋत्विजः ॥ २ ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीर्भिरीमहे । इन्द्राभिमातिषाह्ये ॥ ३ ॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीःऽभिः । ईमहे । इन्द्र । अभिमातिऽसह्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे शतक्रतो[५] इन्द्र! शक्रपुरुहूतेत्यादीनि तव नामानि सर्वाभिः स्तुतिभिः अभिमातीनां[६] सहननिमित्तं याचामहे[७] ॥ ३ ॥

पुरुष्टुतस्य धामभिः शतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

पुरुऽस्तुतस्य । धामऽभिः । शतेन । महयामसि । इन्द्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि[१] अ[१]. ३. तथाऽस्माकं वि[१] अ[१]. ४. ...मुखं वि[१] अ[१]. ५. नास्ति मूको. ६. भातीनां वि[१] अर्थ. ७. "हे नेन्द्र चन्द्र इत्याद्य नामधर्त्न इतीत्यर्थमुत्कमिति वि[१]; "हे नेन्द्र...नेऽपि तानि नामान्युच्यन्त इतीत्यमुत्कमिति वि[१] अ[१]; "हे नेन्द्रा वा भावत्व शत्रुवरन्त इतीत्यर्थमुत्कमिति मूको.

वेङ्कट० बहुस्तुतस्य पृथक्संज्ञासंज्ञितैः शतेन धामभिः[1] तनुभिः[2] पूर्णां कुर्मो वयम् कीर्तिभिः इन्द्रस्य मनुष्यकृतः[3] ॥ ४ ॥

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे पुरुहूतमुप ब्रुवे । भरेषु वाजसातये ॥ ५ ॥

इन्द्रम् । वृत्राय । हन्तवे । पुरुऽहूतम् । उप । ब्रुवे । भरेषु । वाजऽसातये ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् 'उपद्रवस्य हननाय' बहुभिराहूतम् उप स्तौमि सङ्ग्रामेषु अन्नभजनाय ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये एकविंशो वर्गः[5] ॥

वाजेषु सासहिर्भव त्वामीमहे शतक्रतो । इन्द्र वृत्राय हन्तवे ॥ ६ ॥

वाजेषु । ससहिः । भव । त्वाम् । ईमहे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । वृत्राय । हन्तवे ॥६॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेषु अभिभविता भव, त्वाम् याचामहे हे शतकर्मन् इन्द्र ! शत्रुं हन्तुम् ॥ ६ ॥

द्युम्नेषु पृतनाज्ये पृत्सुतूर्षु श्रवःसु च । इन्द्र साक्ष्वाभिमातिषु ॥ ७ ॥

द्युम्नेषु । पृतनाज्ये । पृत्सुतूर्षु । श्रवःऽसु । च । इन्द्र । साक्ष्व । अभिऽमातिषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० धनेषु[6] पृतनाज्ये[7], 'पृतनाज्यम्'[8] (निघ २,१७) इति सङ्ग्रामनाम, सेनाविषयेषु तरणेषु कीर्तिषु सक्तो भव इन्द्र !, ये च त्वामभिमन्यन्ते तेषु चेति ॥ ७ ॥

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युम्निनं पाहि जागृविम् । इन्द्र सोमं शतक्रतो ॥ ८ ॥

शुष्मिन्ऽतमम् । नः । ऊतये । द्युम्निनम् । पाहि । जागृविम् । इन्द्र । सोमम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥

वेङ्कट० बलवत्तमम् अस्माकं रक्षणाय अन्नायबद्धुर्कं[8] पिब जागरणशीलम् बद्भूतरसम् इन्द्र ! सोमम् शतकर्मन् ! ॥ ८ ॥

इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्द्र तानि त आ वृणे ॥ ९ ॥

इन्द्रियाणि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पञ्चऽसु । इन्द्र । तानि । ते । आ । वृणे ॥

वेङ्कट० निषादपञ्चमेषु चतुर्षु वर्णेषु यानि त्वया दीयन्ते बलानि स्तोतृषु, 'अथवा तत्रास्य' बलानि व्यासक्तानि[9] तिष्ठन्ति, इन्द्र ! त्वदीयानि सर्वाण्येव तानि अहम् आ वृणे इति ॥ ९ ॥

अगन्निन्द्र श्रवो बृहद् द्युम्नं दधिष्व दुष्टरम् । उत् ते शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

---

१. नास्ति मूको. २. तनूभिः वि[1] अ. ३. 'ष्यस्य भूतः मूको. ४-४. अप···नाय वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि[1] अपं. ७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८. अन्नायतु[8] वि[1] अ[1]. ९-९. कुटिलम् वि[1] अ[1]. १०. आस[8] वि[1] अपं.

अगन् । इन्द्र । श्रवः । बृहत् । द्युम्नम् । दधिष्व । दुस्तरम् । उत् । ते । शुष्मम् । तिरामसि ॥ १० ॥

वेङ्कट॰ आगतम्[1] इन्द्र! बृहत् अन्नम् योतमानमन्नम्, तदस्मे धारय[2]। शत्रुभिः 'दुस्तरम् वर्धयामः' तव बलं सोमेन ॥ १० ॥

अर्वावतो न आ गह्यथो शक्र परावतः । उ लोको यस्ते अद्रिव इन्द्रेह तत आ गहि ॥ ११ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । अथो इति । शक्र । पराऽवतः ।
ऊँ इति । लोकः । यः । ते । अद्रिऽवः । इन्द्र । इह । ततः । आ । गहि ॥ ११ ॥

वेङ्कट॰ आसन्नात् देशात् अस्मान् आ गच्छ, अपि च शक्र! दूरात्। किं बहुना। यत् तव स्थानम् इन्द्र! इह ततः आ गच्छ ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

[३८]

'प्रजापतिः वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः, तावुभावपि वा, विश्वामित्रो गाथिनो वा ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'।

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।
अभि प्रियाणि मर्मृशत् पराणि कवीँरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥ १ ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषाम् । अत्यः । न । वाजी । सुऽधुरः । जिहानः ।
अभि । प्रियाणि । मर्मृशत् । पराणि । कवीन् । इच्छामि । सम्ऽदृशे । सुऽमेधाः ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ प्रजापतिर्वैश्वामित्रो[5] वाच्यो वा। यथा तष्टा काष्ठं संस्करोति, एवं त्वं स्तोतः![6] तव बुद्धिम् इन्द्रस्तवार्थम् अभिदीपय तीक्ष्णां कुरु, अतनशीलः अश्व इव सुष्ठु धूर्वहनक्षमः पन्थानं गच्छन्। सोऽपि तीक्ष्णबुद्धिर्भवति गमनाय। अथ तथा करोमीति वदति— अभि प्रियाणि इति। इन्द्रस्य प्रियतमानि उत्तमानि कर्माणि स्तोतुं बुद्ध्या विमृशन् कवीन् अभिगच्छामि सन्दर्शनाय प्राज्ञः। 'ये वै ते न ऋषयः पूर्वे प्रेतास्ते वै कवयः' (ऐब्रा ६, २०) इत्युक्तमिति ॥ १ ॥

इनोत पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतस्तक्षत द्याम् ।
इमा उ ते प्रण्यो३ वर्धमाना मनोवाता अध नु धर्मणि ग्मन् ॥ २ ॥

इना । उत । पृच्छ । जनिम । कवीनाम् । मनःऽधृतः । सुऽकृतः । तक्षत । द्याम् ।
इमाः । ऊँ इति । ते । प्रऽन्यः । वर्धमानाः । मनःऽवाताः । अध । नु । धर्मणि । ग्मन् ॥ २ ॥

---

१. अगत् कपे. २. धारय म[1] वि[2]. ३-३. दृढतरम् वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको. ५. वैश्वामित्रः वि[1] अ[1]. ६. स्तोतुः वि[1] अ कपे.

वेङ्कट० अपि च देवानीदृशान् पृच्छ पूर्वेषां मेधाविनाम् कर्मणाम् जन्मानि । मनसो धारयितारः शोभनकर्माणः[1] कर्तारः देवाः द्युलोकम् कृतवन्तः, कथमप्यत्र मेधाः वर्तन्ते । इमाः स्तुतयः त्वदीयाः इन्द्रं प्रति प्रणीयमानाः वर्धमानाः भवन्ति । अथ[2] अवमार्गे मनःसदृशगतयः त्वां धारयितुम् क्षिप्रम् आगताः । तान्[3] पृच्छेति ॥ २ ॥

नि षीमिदत्र गुह्या दधाना उत क्षत्राय रोदसी समञ्जन् ।
सं मात्राभिर्ममिरे येमुरुर्वी अन्तर्मही समृते धायसे धुः ॥ ३ ॥

नि । सीम् । इत् । अत्र । गुह्या । दधानाः । उत । क्षत्राय । रोदसी इति । सम् । अञ्जन् ।
सम् । मात्राभिः । ममिरे । येमुः । उर्वी इति । अन्तरिति । मही इति । समृते इति सम्ऽऋते । धायसे ।
धुरिति धुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् लोके सर्वत एव दुर्निरूपकारणानि नानाजातीयकानि[4] कर्माणि कुर्वन्तः अपि च प्राणिनां धनार्थं द्यावापृथिवी सम् अञ्जन् इदमित्थं अकुर्वन् । 'भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति दिवं जिन्वन्त्यग्नयः' (ऋ १,१६४,५१) इति[5] तथा कृतवन्त इत्यर्थः । इयत्तानाभिः मात्राभिः प्रमाणैः द्यां च पृथिवीं च निर्मितवन्तः, तथाऽयच्छन्, मध्ये धारणम्,[6] विस्तीर्णे,[7] तथा महती सङ्गते द्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षम् अन्तः दधुः सर्वेषां धारणार्थमिति ॥ ३ ॥

आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः ।
महत् तद् वृष्णो असुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ ॥ ४ ॥

आऽतिष्ठन्तम् । परि । विश्वे । अभूषन् । श्रियः । वसानः । चरति । स्वऽरोचिः ।
महत् । तत् । वृष्णः । असुरस्य । नाम । आ । विश्वऽरूपः । अमृतानि । तस्थौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हवींषि प्रत्यागच्छन्तम् इन्द्रम् विश्वे देवाः परितः भवन्ति । अथायं शोभाः वसानः यज्ञं[8] प्रति गच्छति स्वदीप्तिः । महत् तत् इदम् इन्द्रस्य मनुष्यान् प्रति नमनम् आगमनम्[9] कल्याणः, सोऽयम् विश्वरूपः[10] यज्ञे सोमान् आ तिष्ठति ॥ ४ ॥

असूत पूर्वो वृषभो ज्यायानिमा अस्य शुरुधः सन्ति पूर्वीः ।
दिवो नपाता विदथस्य धीभिः क्षत्रं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥ ५ ॥

असूत । पूर्वः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । शुरुधः । सन्ति । पूर्वीः ।
दिवः । नपाता । विदथस्य । धीऽभिः । क्षत्रम् । राजाना । प्रऽदिवः । दधाथे इति ॥ ५ ॥

---

१ °र्माणः वि² अ¹. २. तद् ऊपं; नास्ति वि¹; ता वि² अ². ३. तान् प्रति वि² ऊपं. ४. नास्ति वि¹ ऊपं. ५. नास्ति वि² अ¹. ६. धारणं न अ¹ ऊ. ७. °र्णेः मूको ८. यज्ञ वि² अ¹. ९. गमनमा° मूको. १०. नास्ति मूको.

वेङ्कट० अमुत्र पूर्वः कामानां वर्षिता वृषभः उदकानीमानि[1]। अस्य शुचो[2] रोदसिभ्यः पूर्व्यः आपः सन्ति। दिवः अदितौ! इन्द्रावरुणौ! यज्ञस्य कर्मनिरामयावितौ पुराणम् बलम् धारयेथे ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[3] ॥

त्रीणि राजाना विदथे पुरूणि परि विश्वानि भूषथः सदांसि ।
अपश्यमत्र मनसा जगन्वान् व्रते गन्धर्वाँ अपि वायुकेशान् ॥ ६ ॥

त्रीणि । राजाना । विदथे । पुरूणि । परि । विश्वानि । भूषथः । सदांसि ।
अपश्यम् । अत्र । मनसा । जगन्वान् । व्रते । गन्धर्वान् । अपि । वायुऽकेशान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे राजानौ! यज्ञे त्रीणि बहुयज्ञविषयत्वात्[4] बहुसंख्यानि सवनानि परिभवथः, तथा विश्वानि च सदांसि। किञ्च[5] अपश्यम् एषु सदःसु मनसा जगन्वान् मनस्तत्र प्रवेशयन् यज्ञे गन्धर्वान् स्तोतॄन् अपि वायुकेशान् नामेति ॥ ६ ॥

तदिन्न्वस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्म्यं गोः ।
अन्यदन्यदसुर्यं१ वसाना नि मायिनो ममिरे रूपमस्मिन् ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः । ममिरे । सक्म्यम् । गोः ।
अन्यत्ऽअन्यत् । असुर्यम् । वसानाः । नि । मायिनः । ममिरे । रूपम् । अस्मिन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य वर्षितुः प्रीणयितुः गमनशीलस्य युद्धनिमित्तमिन्द्रियं स्तोतारः उच्चारितैः नामभिः अभिमुखम् कुर्वन्ति। तथा अन्यदन्यत् नानाविधम् असुराणां स्वभूतम् रूपम् भीषणम् आच्छादयन्तः मायायुक्ता असुराः अस्मिन् इन्द्रे निमितं कुर्वन्ति[6] विनाशयन्ति ॥ ७ ॥

तदिन्न्वस्य सवितुर्नकिर्मे हिरण्ययीममतिं यामशिश्रेत् ।
आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योषा जनिमानि वव्रे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नकिः । मे । हिरण्ययीम् । अमतिम् । याम् । अशिश्रेत् ।
आ । सुऽस्तुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वमऽइन्वे । अपिऽइव । योषा । जनिमानि । वव्रे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य प्रेरयितृ रूपम् न मीयते केनचिदपि, हिरण्मयी यद् स्याम् अमत्याश्रयति। [7]किञ्च यः[7] सुष्टुत्या विश्वव्यापिन्यौ द्यावापृथिव्यौ अपि आ वृणोति, यथा जनयित्री स्त्री जातान्यपत्यानि ॥ ८ ॥

---

१. °दका ना हि वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. त्रुटितम् वि' अ'. ५. इति वि' अ'. ६. नास्ति वि' अ'. ७-७. नास्ति वि' अ'.

युवं प्रत्नस्य साधथो महो यद् दैवी स्वस्तिः परि णः स्यातम् ।
गोपाजिह्वस्य तस्थुषो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥ ९ ॥

युवम् । प्रत्नस्य । साधथः । महः । यत् । दैवी । स्वस्तिः । परि । नः । स्यातम् ।
गोपाऽजिह्वस्य । तस्थुषः । विऽरूपा । विश्वे । पश्यन्ति । मायिनः । कृतानि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० युवामिन्द्रावरुणौ पुराणस्य मम तद्धनं[1] साधयतम्, यत् महतः भगस्याऽऽयत्तम्[2]। [3]अस्मानपि परितः भवतम्[3]। गोप्त्री† स्तोतॄणां[4] यस्य वाग्[5] भवति धनप्रदानात् तस्य स्थितस्य नानाविधानि कर्माणि सर्वे पश्यन्ति प्रज्ञावन्तः। सूक्तमिदमनिरुक्तम्[6]। [7]वृद्धैः सह चिन्त्यमिति[7] ॥ ९ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १० ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ १० ॥

"इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः" ।

[३९]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

इन्द्रं मतिर्हृद आ वच्यमानाऽच्छा पतिं स्तोमतष्टा जिगाति ।
या जागृविर्विदथे शस्यमानेन्द्र यत् ते जायते विद्धि तस्य ॥ १ ॥

इन्द्रम् । मतिः । हृदः । आ । वच्यमाना । अच्छ । पतिम् । स्तोमऽतष्टा । जिगाति ।
या । जागृविः । विदथे । शस्यमाना । इन्द्र । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः[8]। इन्द्रम् स्तुतिः मदीयात् हृदयात् मथ्यमाना स्तोत्रियासंख्याभिः संस्कृता[9] स्वामिनम् अभि गच्छति, या स्तुतिः इन्द्रप्रबोधनाय जागर्ति यज्ञे शस्यमाना। तथा [10]"यदि हे इन्द्र! यत्†[10] त्वदर्थं वचः[8] मत्तः जायते, तद् विद्धि[11] ॥ १ ॥

१. नास्ति वि[1] लप. २. नास्ति वि[1]. ३-३. नास्ति लप. † गोप्त्रीः मूको. ४. नास्ति वि[1] लप. ५. तुल्यतमं[3] वि[1] लप. ६. नास्ति वि[1] अ[1] ल. ७-७. नास्ति मूको. ८. नास्ति वि[1]. ९. संस्कृता वि[1] लप. १०-१०. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1]. ११. नास्ति अ[1].

दिवश्चिदा पूर्व्या जायमाना वि जागृविर्विदथे शस्यमाना ।
भद्रा वस्त्राण्यर्जुना वसाना सेयमस्मे सनजा पित्र्या धीः ॥ २ ॥

दिवः । चित् । आ । पूर्व्या । जायमाना । वि । जागृविः । विदथे । शस्यमाना ।
भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसाना । सा । इयम् । अस्मे इति । सनऽजा । पित्र्या । धीः ॥२॥

वेङ्कट० द्युलोकाद् उदीयमाना पुरातनी जागरणशीला यज्ञे शस्यमाना कल्याणानि शुक्लानि वस्त्राणि वसाना विभवति । सा इयम् अस्माकम् क्रमादागतत्वात्[1] पुरातनी भवति धीः इति वाचमाह[2] 'यद्धि मनसा ध्यायति तद्वाचा वदति' इति ब्राह्मणम् इति ॥ २ ॥

यमा चिदत्र यमसूरसूत जिह्वाया अग्रं पतदा ह्यस्थात् ।
वपूंषि जाता मिथुना सचेते तमोहना तपुषो बुध्न एता ॥ ३ ॥

यमा । चित् । अत्र । यमऽसूः । असूत । जिह्वायाः । अग्रम् । पतत् । आ । हि । अस्थात् ।
वपूंषि । जाता । मिथुना । सचेते इति । तमःऽहना । तपुषः । बुध्ने । आऽइता ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य विवस्वतश्च स्तुतिमेताम्[3] मन्यते । अदितेर्द्वौ[4] पुत्रावजायेताम्, तत्रैक इन्द्रोऽपरो[5] विवस्वानिति । अपरं मतम्—यमसूः बुद्धिः यमौ अजनयत्[6] वाचं च मनश्च । तत्र जिह्वायाः अग्रम् चलनस्वभावम् वाग् आ तिष्ठति हि । ताविमौ मनुष्याणां शरीराणि जातौ मिथुनौ सेवेते ज्योतीरूपौ तमसो हन्तारौ, 'मनोज्योतिः' (माश १४,६,१,११) 'वाग्ज्योतिः' (माश १४,७,१,५) इति ब्राह्मणम्, बलस्य मूलम् आगताविति । केचिदिन्द्रावरुणयोः स्तुतिमेतां मन्यन्त इति ॥ ३ ॥

नकिरेषां निन्दिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोषु योधाः ।
इन्द्र एषां दृंहिता माहिनावानुद्गोत्राणि ससृजे दंसनावान् ॥ ४ ॥

नकिः । एषाम् । निन्दिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकम् । पितरः । गोषु । योधाः ।
इन्द्रः । एषाम् । दृंहिता । माहिनऽवान् । उत् । गोत्राणि । ससृजे । दंसनाऽवान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न कश्चिदस्ति एषाम् निन्दकः मनुष्येषु सुकर्मणाम्[7] । ये सर्वेषाम् अस्माकम् पितृभूता अङ्गिरसः पणिभिरपहृतासु[8] गोषु तदर्थं योद्धारः । इन्द्रः एषाम् अङ्गिरसाम् वर्धयिता पूजावान् गवामपवारणान्[10] मेघान् वज्रेण उत् ससृजे कर्मवान् इति[11] ॥ ४ ॥

१. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. २. वाचा[°] वि[1][0]. ३. °मेतां वि[1] ऋ सर्व. ४. दितेद्वौ ते वि[1] अ[1]; ति ते तौ वि[1]; तौ तौ सर्व; दितेर्द्वौ ऋ. ५. रन्द्रो मूको. ६. अजायत मूको. ७. सकर्म° वि[1]. ८. °हतेषु मूको. ९. नास्ति वि[1] अ[1]. १०. °वारणा वि[1] अ[1]. ११. नास्ति सर्व वि[1][1][1] ऋ.

सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरभिज्ञ्वा सत्वभिर्गा अनुग्मन् ।
सत्यं तदिन्द्रो दशभिर्दशग्वैः सूर्यं विवेद तमसि क्षियन्तम् ॥ ५ ॥

सखा । ह । यत्र । सखिऽभिः । नवऽग्वैः । अभिऽज्ञु । आ । सत्वऽभिः । गाः । अनुऽग्मन् ।
सत्यम् । तत् । इन्द्रः । दशऽभिः । दशऽग्वैः । सूर्यम् । विवेद । तमसि । क्षियन्तम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सखा खलु यत्र समानख्यानैः अङ्गिरोभिः युद्धार्थमभिगतजानुकैः सत्वभिः भटैः गाः आभिमुख्येनान्वगच्छत्[1] । सत्यम् तदानीम् इन्द्रः दशसंख्यैः अङ्गिरोभिः सह असुरान् हत्वा तमोहननेन[2] तमसि निवसन्तम् [3]विवेद सूर्यम् इति[3] ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[4] ॥

इन्द्रो मधु संभृतमुस्रियायां पद्वद्विवेद शफवन्नमे गोः ।
गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान् ॥ ६ ॥

इन्द्रः । मधु । सम्ऽभृतम् । उस्रियायाम् । पत्ऽवत् । विवेद । शफऽवत् । नमे । गोः ।
गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळ्हम् । अप्ऽसु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणऽवान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [5]इन्द्रः मधुरसम् गवि संभृतम् पयः विवेद, तत्कारणभूतं पद्वत्कम् शफवत्तत् च धने लेभे, गवार्थम् कृतवान् मननमित्यर्थः । गुहायाम् निहितम् अत एव गुह्यम् उदकेषु स्थितमर्कं स्तोतुः दक्षिणे हस्ते प्रयच्छति देयधनवानिति†[5] ॥ ६ ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विजानन्नारे स्याम दुरितादभीके ।
इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुषस्वेन्द्र पुरुतमस्य कारोः ॥ ७ ॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विऽजानन् । आरे । स्याम । दुःऽइतात् । अभीके ।
इमाः । गिरः । सोमऽपाः । सोमऽवृद्ध । जुषस्व । इन्द्र । पुरुऽतमस्य । कारोः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [6]ज्योतिः †समभजत् नैशस्य तमसः† सकाशात्‡ विजानमानः । ततो वयं दूरे स्याम दुरितात्§ सङ्ग्रामे । इमाः स्तुतीः हे सोमस्य पातः सोमेन वृद्ध ! सेवस्व हे इन्द्र ! बहूनां स्थापयितुः स्तोतुः[6] ॥ ७ ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अनु ष्यादारे स्याम दुरितस्य भूरेः ।
भूरि चिद्धि तुजतो मर्त्यस्य सुपारासो वसवो बर्हणावत् ॥ ८ ॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अनु । स्यात् । आरे । स्याम । दुःऽइतस्य । भूरेः ।
भूरि । चित् । हि । तुजतः । मर्त्यस्य । सुऽपारासः । वसवः । बर्हणाऽवत् ॥ ८ ॥

---

१. °न्वेनागच्छत् वि¹ अपे; °न्वेनागच्छत् ख; °च्छत् वि² अ¹. २. तमोऽवहनेन अ¹. ३-३. नास्ति वि¹ अपे. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि¹ अप. † देवन° वि² अ¹ ख. ६-६. नास्ति वि¹. †-† नास्ति अपे. ‡ नास्ति वि² अ¹ ख अपे. § दूरस्य वि² अ¹ ख अपे; दुरितस्य ख प्रस्तावः.

वेङ्कट० हे वसवः! अस्माकं यज्ञकरणार्थं नैशस्य तमसो बाधकं ज्योतिः द्यावापृथिवी अनु भवतु। आरे स्याम तमसा कृतस्य दुरितस्य भूरेः। इन्द्रमित्थं स्तुवतो बहु अपि धनम् देवार्थं प्रयच्छतः मर्त्यस्य शोभनधारणा यूयम् हे वसवः! धनं प्रयच्छथ वृद्धिमदिति ॥ ८ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ९ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अ ३,३०,२२ द्र. ॥ ९ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षड्विंशो वर्गः[1] ।

व्याख्यद् द्वितीयमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
मित्रावरुणयोर्वंशे मातुर्यस्य समुद्भवः ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ।

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

१-१. नास्ति मूको.

अथ तृतीयाऽष्टके तृतीयोऽध्यायः

वेङ्कट॰ 'इन्द्र त्वा वृषभं वयं' व्याचिख्यासति माधवः ।
निपातेष्वेव केषांचिद् वृत्तिभेदं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

निपाता ये विकल्पार्था ये समुच्चयवाचिनः ।
ये वा विनिग्रहार्थीया उपमार्थाश्च ये तथा ॥ २ ॥

सर्वे ते न प्रयुज्यन्त ऋक्पादादिष्विति[1] स्थितिः ।
'उत देवदत्त' इति न हि लोके प्रयुज्यते ॥ ३ ॥

'वा देवदत्त' इति वा तथा वेदे न दृश्यताम् ।
नन्वेवकारसदृश उकारो दर्शनात्तथा ॥ ४ ॥

स दृश्यते च पादादाव् [2]'उ लोकमंशो कृणवः'[2]† ।
'उ लोककृत्नुमीमहे'[3] 'उ लोककृत्नुमद्रिवः'[4] ॥ ५ ॥

'उ लोको यस्ते अद्रिवः'[5] ते चत्वार उदाहृताः ।
नासौ विनिग्रहार्थीयो न ह्यस्ति विनिग्रहः ॥ ६ ॥

पूरणत्वं च [6]'नैतेषां न ह्यादौ'[6] सन्ति पूरणाः ।
उ लोक उत्तमो लोकः इति वक्तुं[7] न युज्यते ॥ ७ ॥

शाकल्यो ह्यवगृह्णीयात् तदा नो इति दर्शयेत् ।
अथाप्युत्तमपर्यायं लोकात् प्राक् पर्यवस्थितम् ॥ ८ ॥

मन्यामहे कान्दिशीकास्तत्र ह्येषु निर्णयः ।
उपमार्थश्च मन्वादौ यथाशब्दः प्रयुज्यते ॥ ९ ॥

'तथा तदस्तु सोमपाः'[8], [9]'यथा त उश्मसीष्टये'[9] ।
प्रकारवचनः सोऽयं लौकिकाश्च प्रयुञ्जते ॥ १० ॥

येन प्रकारेण कृतं तेनास्माकं 'करोत्विति ।
कृतं' देवदत्तो'[10] कृते [11]'न तु'[11] दृष्टं तथा क्वचित् ॥ ११ ॥

---

१. कत्तरा* वि क॰. २-२. नास्ति वि॰ क॰. † ऋ ५,४,११. ३. ऋ ९,२,८. ४. ऋ ८,१५,४. ५. ऋ ३,३७,११. ६-६. नैतानमादौ वि॰ क॰. ७. नास्ति वि॰. ८. ऋ १,३०,१२. ९-९. नास्ति वि॰ अ॰. १०. देवदत्तेन वि॰ अ॰ वेङ्कट. ११-११. नास्ति वि॰ क॰.

तस्मात् यथैवौ[1] निपातार्थाविति सूक्ष्मेक्षिकापराः ।
प्रयुज्यते यथाशब्दे क्रियावदपेक्षितम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मसीत्यादिकं नैवमित्ययोगे[2] प्रयुज्यते ।
'बहुष्वर्थेषु दृष्टो नञ्' निषेधेऽथ समुच्चये ॥ १३ ॥

सम्प्रत्यर्थे इवार्थे च पूरणेऽपि च दृश्यते ।
प्रयुज्यते न वाक्यादावुपमार्थे इति स्थितिः ॥ १४ ॥

उपमायां निषेधे च दृश्यन्ते बहवो नञः ।
तथा[4] समुच्चयार्थीयाः 'अग्निमुखा न वेदते'[5] ॥ १५ ॥

'नर्मिन्त्वार्क विशुला न'[6], 'होता मनुष्वो न दक्षः'[7] ।
'अश्वे न चित्रे अरुषि'[8] सम्प्रत्यर्थे नञं विदुः ॥ १६ ॥

'अस्मै भीमाय'[9] च तथा सन्ति चान्येऽपि तादृशाः ।
'त्रिणी ज्योतींषि बिभ्रते'[10] मकारस्तत्र[11] पूरणः ॥ १७ ॥

पादादौ[12] न प्रयुज्यन्ते हि-स्म-चेत्-किल-ह-तैः-तथः ।
कारणं तत्र वाक्यादावर्थस्यैषामनन्वयः ॥ १८ ॥

पादादावपि सद्भावं[13] पूरणानामपीच्छति ।
यास्को यदाह[14]—'नूनं सा'[15] नूनमित्येष पूरणः ॥ १९ ॥

यथा 'न नूनमस्ति'[16] इति सम्प्रत्यर्थस्य[17] वाचकः ।
तथैव सम्प्रत्यर्थत्वमत्रापीच्छन्ति केचन ॥ २० ॥

नुशब्दः क्षिप्रवचनो वाक्यादावपि दृश्यते ।
'नू मर्तो दयते'[18] इति मध्ये प्रश्नस्य वाचकः ॥ २१ ॥

निपातानां [19]प्रयोगस्य स्थानं ज्ञात्वा† न मुह्यति[19] ।
अतो लोकानुसारेण निपातार्थं प्रदर्शयेत् ॥ २२ ॥ इति

---

1. यथैव वि[2]; सर्वेव क[1]. 2. नैवयोगे वि[2] क[1]. 3-3. नास्ति वि[2] क[1]. 4. एते वि[2]; नास्ति वि[1] क[1]. 5. ऋ १,१४१,१. 6. ऋ १,१६४,४८. 7. ऋ १,५९,४. 8. ऋ १,३०,२१. 9. ऋ १,५७,३. 10. ऋ ३,१०,५. 11. नकारस्तत्र वि[2] कर्ष. 12. पदादौ वि[2] कर्ष. 13. यद्-भावः वि[2] कर्ष; °वः वि[2] क[1] ल. 14. या १,६;७ इ. 15. ऋ २,११,२१. 16. ऋ १,१७०,१. 17. सम्प्रतिवाचक वेंकट. 18. ऋ ७,१००,१. 19-19. प्रयोगज्ञा न मुह्यन्ति कारकन् वेंकट.
† नास्ति मूको; ज्ञानम् वा ल प्रस्तावः.

[४०]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः[1] ।

इन्द्र॑ त्वा वृष॒भं व॒यं सु॒ते सोमे॑ हवामहे । स पा॑हि॒ मध्वो॒ अन्ध॑सः ॥ १ ॥

इन्द्र॑ । त्वा॒ । वृ॒ष॒भम् । व॒यम् । सु॒ते । सोमे॑ । ह॒वा॒म॒हे॒ । सः । पा॒हि॒ । मध्वः॑ । अन्ध॑सः ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । आद्या निगदसिद्धा ॥ १ ॥

इन्द्र॑ क्रतु॒विदं॑ सु॒तं सोमं॑ हर्य पुरुष्टुत । पिबा वृ॑षस्व॒ तातृ॑पिम् ॥ २ ॥

इन्द्र॑ । क्र॒तु॒ऽविद॑म् । सु॒तम् । सोम॑म् । ह॒र्य॒ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । पिब॑ । आ । वृ॒ष॒स्व॒ । तातृ॑पिम् ॥२॥

वेङ्कट० इन्द्र! प्रज्ञाया लम्भकम् सुतम् सोमम् इच्छ पुरुष्टुत!, अथ पिब, अङ्गे च सिञ्चस्व तर्पणसमर्थम्[2] ॥ २ ॥

इन्द्र॒ प्र णो॑ धि॒तावा॑नं य॒ज्ञं विश्वे॑भिर्दे॒वेभिः॑ । ति॒र स्त॑वान विश्पते ॥ ३ ॥

इन्द्र॑ । प्र । नः॒ । धि॒तऽवा॑नम् । य॒ज्ञम् । विश्वे॑भिः । दे॒वेभिः॑ । ति॒र । स्त॒वा॒न॒ । वि॒श्प॒ते॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! वर्धय अस्माकम् निहितसोमम् यज्ञम् विश्वैः देवैः सह हे स्तूयमान विशां पते! ॥ ३ ॥

इन्द्र॒ सोमाः॑ सु॒ता इ॒मे तव॒ प्र य॑न्ति सत्पते । क्षयं॑ च॒न्द्रास॒ इन्द॑वः ॥ ४ ॥

इन्द्र॑ । सोमाः॑ । सु॒ताः । इ॒मे । तव॑ । प्र । य॒न्ति॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ । क्षय॑म् । च॒न्द्रासः॑ । इन्द॑वः ॥४॥

वेङ्कट० इन्द्र! इमे सुताः सोमाः तव जठरं प्रति गच्छन्ति हे सत्पते! सोमाः हर्षकराः दीप्ताः ॥ ४ ॥

द॒धि॒ष्वा ज॒ठरे॑ सु॒तं सोम॑मिन्द्र॒ वरे॑ण्यम् । तव॑ द्यु॒क्षास॒ इन्द॑वः ॥ ५ ॥

द॒धि॒ष्व । ज॒ठरे॑ । सु॒तम् । सोम॑म् । इ॒न्द्र॒ । वरे॑ण्यम् । तव॑ । द्यु॒क्षासः॑ । इन्द॑वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! स्थापय[3] जठरे सुतम् सोमम् वरणीयम् । [4]तव भवन्ति[4] दीप्ताः सोमा इति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये प्रथमो वर्गः[5] ।

गिर्व॑णः पा॒हि नः॑ सु॒तं मधो॒र्धारा॑भिरज्यसे । इन्द्र॒ त्वादा॑त॒मिद्यशः॑ ॥ ६ ॥

गिर्व॑णः । पा॒हि । नः॒ । सु॒तम् । मधोः॑ । धारा॑भिः । अ॒ज्य॒से॒ । इन्द्र॑ । त्वाऽदा॑तम् । इत् । यशः॑ ॥६॥

वेङ्कट० [6]हे गीर्भिः[6] वननीय![6] पिब नः सुतम् सोमम् । मधुमदकस्य सोमस्य धाराभिः त्वम् अज्यसे । इन्द्र! त्वयैव दीयते यजमानानां कीर्तिः[7], ततस्तां च देहीति ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. तर्प° ड कर्ष. ३. अवस्था° वि[1]; वस्था अ[1]. ४-४. तवन्ति वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. ६. गीर्भिः अ[1]; वरणीय वि[1] कर्ष. ७. नास्ति वि[1]; कीर्तिः तव वि[1] अ[1] कर्ष.

अभि द्युम्नानि वनिन इन्द्रं सचन्ते अक्षिता । पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥ ७ ॥

अभि । द्युम्नानि । वनिनः । इन्द्रम् । सचन्ते । अक्षिता । पीत्वी । सोमस्य । ववृधे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्युम्नानि[1] 'द्युम्नं द्योततेः, यशो वान्नं[2] वा[3]' (या ५,५) इत्युक्तम्, सोमलक्षणान्यन्नानि भजनवतो यजमानाद् इन्द्रम् अभि सचन्ते अक्षीणानि । ततोऽयं पीत्वा सोमम् वर्धते ॥ ७ ॥

अर्वावतो न आ गहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुषस्व नो गिरः ॥ ८ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । पराऽवतः । च । वृत्रऽहन् । इमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥८॥

वेङ्कट० इन्द्र! समीपाद् अस्मान् आ गच्छ, दूरस्थः च इतः । अथाऽस्माकम् इमाः स्तुतीः सेवस्व ॥८॥

यदन्तरा परावतमर्वावतं च हूयसे । इन्द्रेह तत आ गहि ॥ ९ ॥

यत् । अन्तरा । पराऽवतम् । अर्वाऽवतम् । च । हूयसे । इन्द्र । इह । ततः । आ । गहि ॥९॥

वेङ्कट० दूरान्तिकयोः मध्ये वर्तमानस्त्वम् यस्माद् अस्माभिः आहूयसे, ततः[1] इन्द्र! अत्र आ गच्छ ॥ ९ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वितीयो वर्गः[4] ।

[४१]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः[1] ।

आ तू न इन्द्र मद्र्यग्घुवानः सोमपीतये । हरिभ्यां याह्यद्रिवः ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । मद्र्यक् । हुवानः । सोमऽपीतये । हरिऽभ्याम् । याहि । अद्रिऽवः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि क्षिप्रम् अस्मान् अस्मदभिमुखम् होतृभिर्हूयमानः सोमपानार्थम् अश्वाभ्याम् हे वज्रिन्! ॥१॥

सत्तो होता न ऋत्वियस्तिस्तिरे बर्हिरानुषक् । अयुज्रन् प्रातरद्रयः ॥ २ ॥

सत्तः । होता । नः । ऋत्वियः । तिस्तिरे । बर्हिः । आनुषक् । अयुज्रन् । प्रातः । अद्रयः ॥२॥

वेङ्कट० निषण्णः होता अस्माकम्, यागकालः प्राप्तो[5] यस्य सः[6] ऋत्वियः । तथा स्तीर्णं च बर्हिः अनुषक्तम् । युक्ताश्चाऽऽसन् प्रातः एव अभिषवार्थम् ग्रावाणः ॥ २ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. अन्नं वि' अ'. ३-३. ते ततः वि' अपे; ... वि' अ' ... ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि' अपे; प्राप्नोति अ'. ६. नास्ति अपे.

इमा ब्रह्म ब्रह्मवाहः क्रियन्त आ बर्हिः सीद । वीहि शूर पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

इमा । ब्रह्म । ब्रह्मऽवाहः । क्रियन्ते । आ । बर्हिः । सीद । वीहि । शूर । पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिर्वे उह्यते तस्य सम्बोधनम् ब्रह्मवाहः इति । हे ब्रह्मवाहः![1] इमानि ब्रह्माणि स्तुतयः क्रियन्ते त्वदर्थम् । ततः स्तीर्णम् बर्हिः आ सीद, भक्षय च शूर! पुरोडाशम् ॥ ३ ॥

रारन्धि सवनेषु ण एषु स्तोमेषु वृत्रहन् । उक्थेष्विन्द्र गिर्वणः ॥ ४ ॥

ररन्धि । सवनेषु । नः । एषु । स्तोमेषु । वृत्रऽहन् । उक्थेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० रमस्व सवनेषु अस्माकम् एषु[2] स्तोमेषु वृत्रहन्! शस्त्रेषु च[3] इन्द्र! गीर्भिर्वननीय! ॥ ४ ॥

मतयः सोमपामुरुं रिहन्ति शवसस्पतिम् । इन्द्रं वत्सं न मातरः ॥ ५ ॥

मतयः । सोमऽपाम् । उरुम् । रिहन्ति । शवसः । पतिम् । इन्द्रम् । वत्सम् । न । मातरः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्तुतयः सोमपातारम् महान्तम् लिहन्ति बलस्य पतिम् इन्द्रम् वत्सम् [4]इव मातरः[4] ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये तृतीयो वर्गः[5] ॥

स मन्दस्वा ह्यन्धसो राधसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ ६ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अन्धसः । राधसे । तन्वा । महे । न । स्तोतारम् । निदे । करः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् मन्दस्व अन्नेन महते धनाय शरीरभूतेन सोमेन[6] हि । स्तोतारम् च निन्दायै शत्रूणाम् मा कार्षीः । चशोपरस्यात्र सद्भावात् 'यद्धितुपरं छन्दसि' (पा ८,१,५६) इत्येवं[7] न प्रवर्तते । एवं चात्र हि इति पूरणम् ॥ ६ ॥

वयमिन्द्र त्वायवो हविष्मन्तो जरामहे । उत त्वमस्मयुर्वसो ॥ ७ ॥

वयम् । इन्द्र । त्वाऽयवः । हविष्मन्तः । जरामहे । उत । त्वम् । अस्मऽयुः । वसो इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वयम् इन्द्र! त्वत्कामाः हविष्मन्तः स्तुमः, अपि च त्वम् अपि अस्मत्कामो भव हे वासयितः! ॥ ७ ॥

मारे अस्मद् वि मुमुचो हरिप्रियार्वाङ् याहि । इन्द्र स्वधावो मत्स्वेह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुचः । हरिऽप्रिय । अर्वाङ् । याहि । इन्द्र । स्वधाऽवः । मत्स्व । इह ॥

१. नास्ति मूको. २. एषु न वि[1] अ[1]; एषु मा वि[3]. ३. च वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति वि[1]. ५-५. नास्ति मूको. ६. [illegible]न मन्दस्व मूको. ७. [illegible].

वेङ्कट० अस्मत्तः दूरेऽन्यस्मिन्[1] यजमाने यथाः मा नि मुचः हे हरिप्रिय!, अस्मदभिमुखम्[2] आगच्छ, इन्द्र! भगवन्! इह सोमेन मत्स्व ॥ ८ ॥

अर्वाञ्चं त्वा सुखे रथे वहतामिन्द्र केशिना । घृतस्नू बर्हिरासदे ॥ ९ ॥

अर्वाञ्चम् । त्वा । सुऽखे । रथे । वहताम् । इन्द्र । केशिना । घृतस्नू इति घृतऽस्नू । बर्हिः । आऽसदे ॥९॥

वेङ्कट० अस्मदभिमुखम् त्वाम् सुखे[3] रथे स्थापयित्वा वहताम् हे इन्द्र! अश्वौ केशवन्तौ घृतस्नू[4] "घृतम्" (निघ १,१२) इत्युदकनाम,[5] उदकस्राविणौ बर्हिः इदम् अधिष्ठातुम्[6] ॥ ९ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्थो वर्गः[7] ॥

[४२]

[8]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः[8] ।

उप नः सुतमा गहि सोममिन्द्र गवाशिरम् । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १ ॥

उप । नः । सुतम् । आ । गहि । सोमम् । इन्द्र । गोऽआशिरम् । हरिऽभ्याम् । यः । ते । अस्मऽयुः ॥१॥

वेङ्कट० उप आ गच्छ अस्माकम् 'सुतम् सोमम्' इन्द्र! पयोमिश्रम्[9], अश्वाभ्याम्, यः ते अस्मत्कामो रथः तेन चेति ॥ १ ॥

तमिन्द्र मदमा गहि बर्हिःष्ठां ग्रावभिः सुतम् । कुविन्न्वस्य तृष्णवः ॥ २ ॥

तम् । इन्द्र । मदम् । आ । गहि । बर्हिःऽस्थाम् । ग्रावऽभिः । सुतम् । कुवित् । नु । अस्य । तृष्णवः ॥२॥

वेङ्कट० तम् इमम् सोमम् इन्द्र! आ गच्छ बर्हिषि स्थितम् ग्रावभिः अभिषुतम् । बहु च अनेन तृप्यस्व ॥ २ ॥

इन्द्रमित्था गिरो ममाच्छागुरिषिता इतः । आवृते सोमपीतये ॥ ३ ॥

इन्द्रम् । इत्था । गिरः । मम । अच्छ । अगुः । इषिताः । इतः । आऽवृते । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् प्रति गच्छन्ति इत्थं प्रयुज्यमानाः मम स्तुतयः मया प्रेषिताः मत्सकाशात् मां प्रत्यागन्तुम् सोमं च पातुम् ॥ ३ ॥

---

1. दूरेऽस्मिन् वि॰.   2. °मुख वि॰ अपं.   3. मु वि॰; सु खे वि॰ अ॰.   4. नास्ति मूको.
5-5. नास्ति वि॰ अपं.   6. अभितिष्ठ वि॰.   7-7. नास्ति मूको.   8. सोमम् सुतम् वि॰ अपं.
9. °मिश्रम् अ.

इन्द्रं सोमस्य पीतये स्तोमैरिह हवामहे । उक्थेभिः कुविदागमत् ॥ ४ ॥

इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये । स्तोमैः । इह । हवामहे । उक्थेभिः । कुवित् । आऽगमत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् सोमपानार्थम् स्तोत्रैः[1] अस्मिन्[2] यज्ञे ह्वयामहे । स चाऽस्माकीयानि शस्त्राण्युद्दिश्य बहु इह आगच्छतु ॥ ४ ॥

इन्द्र सोमाः सुता इमे तान् दधिष्व शतक्रतो । जठरे वाजिनीवसो ॥ ५ ॥

इन्द्र । सोमाः । सुताः । इमे । तान् । दधिष्व । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । जठरे । वाजिनीवसो इति वाजिनीऽवसो ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! सुतान् सोमान् जठरे कुरु हे शतक्रतो ! अन्नेन वासयितः ! ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चमो वर्गः[3] ।

विद्मा हि त्वा धनंजयं वाजेषु दधृषं कवे । अधा ते सुम्नमीमहे ॥ ६ ॥

विद्म । हि । त्वा । धनम्ऽजयम् । वाजेषु । दधृषम् । कवे । अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जानीमः हि वयम् त्वाम्[4] धनानां जेतारम् सङ्ग्रामेषु धर्षितारं हे प्राज्ञ ! । अतो वयम् त्वत्तः सुखं याचामहे ॥ ६ ॥

इममिन्द्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिब । आगत्या वृषभिः सुतम् ॥ ७ ॥

इमम् । इन्द्र । गोऽआशिरम् । यवऽआशिरम् । च । नः । पिब । आगत्य । वृषऽभिः । सुतम् ॥

वेङ्कट० इमम् इन्द्र ! पयोमिश्रणम् यवसक्तुमिश्रणम् च अस्मदीयम् पिब सोमम् आगत्य अध्वर्यु-भिर्होतृभिर्वा सुतम् ॥ ७ ॥

तुभ्येदिन्द्र स्व ओक्ये सोमं चोदामि पीतये । एष रारन्तु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्य । इत् । इन्द्र । स्वे । ओक्ये । सोमम् । चोदामि । पीतये । एषः । ररन्तु । ते । हृदि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् एव इन्द्र ! [5]स्वे ओकसे आहवनीये[5] सोमम् प्रेरयामि पानाय[6] । एषः तव हृदये[7] रमताम् ॥ ८ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. अस्मिन् वि[1] अ[1]. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५-५. गोहरके वि अ[1] मूको; से ... वि[1] अ. ६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. एव वि[3]; नास्ति अ[3].

त्वां सुतस्य पीतये प्रत्नमिन्द्र हवामहे । कुशिकासो अवस्यवः ॥ ९ ॥

त्वाम् । सुतस्य । पीतये । प्रत्नम् । इन्द्र । हवामहे । कुशिकासः । अवस्यवः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ९ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठो वर्गः[1] ॥

[४३]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

आ याह्यर्वाङुप वन्धुरेष्ठास्तवेदनु प्रदिवः सोमपेयम् ।
प्रिया सखाया वि मुचोप बर्हिस्त्वामिमे हव्यवाहो हवन्ते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाङ् । उप । वन्धुरेऽस्थाः । तव । इत् । अनु । प्रऽदिवः । सोमऽपेयम् ।
प्रिया । सखाया । वि । मुच । उप । बर्हिः । त्वाम् । इमे । हव्यऽवाहः । हवन्ते ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप आ गच्छ अभिमुखः रथबन्धुरे तिष्ठन्, बन्धुरशब्दः फलकासङ्घातवचनः, तव[2] एव स्वभूतम् पुराणम् सोमपानम् लक्ष्यीकृत्य[3] । प्रियौ सखायावश्वौ वि मुञ्च उपेत्य बर्हिः । त्वाम् इमे हविषो वोढारः कुशिकाः ह्वयन्ते ॥ १ ॥

आ याहि पूर्वीरति चर्षणीराँ अर्य आशिष उप नो हरिभ्याम् ।
इमा हि त्वा मतयः स्तोमतष्टा इन्द्र हवन्ते सख्यं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ । याहि । पूर्वीः । अति । चर्षणीः । आ । अर्यः । आऽशिषः । उप । नः । हरिऽभ्याम् ।
इमाः । हि । त्वा । मतयः । स्तोमऽतष्टाः । इन्द्र । हवन्ते । सख्यम् । जुषाणाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० पूर्वान्[4] यजमानान् अतिक्रम्य अस्मान् प्रति आ याहि । एष आकारः पूरणः । स्वामी त्वम् अस्माकम् आशासनानि प्रति उपागच्छ[5] अश्वाभ्याम् । इमाः हि त्वाम् स्तुतयः त्रिवृदादिभिः संस्कृताः[6] इन्द्र ! ह्वयन्ते त्वया सख्यम् सेवमानाः ॥ २ ॥

आ नो यज्ञं नमोवृधं सजोषा इन्द्र देव हरिभिर्याहि तूयम् ।
अहं हि त्वा मतिभिर्जोहवीमि घृतप्रयाः सधमादे मधूनाम् ॥ ३ ॥

आ । नः । यज्ञम् । नमःऽवृधम् । सऽजोषाः । इन्द्र । देव । हरिऽभिः । याहि । तूयम् ।
अहम् । हि । त्वा । मतिऽभिः । जोहवीमि । घृतऽप्रयाः । सधऽमादे । मधूनाम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. ते वि॰. ३. नास्ति वि॰ अ॰. ४. पूर्वान् वि॰. ५. उपागच्छत वि॰ अ॰. ६. संस्कृता कर्प.

वेङ्कट० आ याहि अस्माकम् यज्ञम् अश्वेन वर्तमानम् मरुद्भिः सहितः हे इन्द्र! देव! अश्वैः तूर्णम्। अहम् हि त्वा स्तुतिभिः अत्यन्तमाह्वयामि करद्भ्यः सोमानाम् सहमदनस्थाने यज्ञे ॥ ३ ॥

आ च॒ त्वामे॒ता वृष॑णा॒ वहा॑तो॒ हरी॒ सखा॑या सु॒धुरा॒ स्वङ्गा॑ ।
धा॒नाव॒दिन्द्रः॒ सव॑नं जुषा॒णः सखा॒ सख्युः॑ शृणव॒द् वन्द॑नानि ॥ ४ ॥

आ । च॒ । त्वाम् । ए॒ता । वृष॑णा । वहा॑तः । हरी॒ इति॑ । सखा॑या । सु॒ऽधुरा॑ । सु॒ऽअङ्गा॑ ।
धा॒नाऽव॑त् । इन्द्रः॑ । सव॑नम् । जु॒षा॒णः । सखा॑ । सख्युः॑ । शृ॒ण॒व॒त् । वन्द॑नानि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ वहतः च त्वाम् एतौ वर्षितारौ अश्वौ तव सखायौ शोभनधुरौ शोभनाङ्गौ । वच-नोऽर्थः[1] परोक्षः। धानायुक्तम् सवनम् इन्द्रः सेवमानः सखा सख्युः यजमानस्य शृणुयात् स्तोत्राणि[2] ॥ ४ ॥

कु॒विन्मा॑ गो॒पां कर॑से॒ जन॑स्य कु॒विद् राजा॑नं मघवन्नृजीषिन् ।
कु॒विन्म॒ ऋषि॑ं पपि॒वांसं॑ सु॒तस्य॑ कु॒विन्मे॒ वस्वो॑ अ॒मृत॑स्य॒ शिक्षाः॑ ॥ ५ ॥

कु॒वित् । मा॒ । गो॒पाम् । कर॑से । जन॑स्य । कु॒वित् । राजा॑नम् । म॒घ॒ऽव॒न् । ऋ॒जी॒षि॒न् ।
कु॒वित् । मा॒ । ऋषि॑म् । प॒पि॒ऽवांस॑म् । सु॒तस्य॑ । कु॒वित् । मे॒ । वस्वः॑ । अ॒मृत॑स्य । शिक्षाः॑ ॥५॥

वेङ्कट० बहु मा त्वं पुत्रादेः गोपायितारम् करोषि, [3]कुवित् च धनस्येश्वरम् हे धनवन्! ऋजीषवन्! तृतीयसवनेऽन्वयात्, तथा बहु माम् द्रष्टारं करोषि[3], सोमम् पपिवांसम् । तथा मह्यम् अमृतत्वकम् वासयितारं गवादिकं 'बहु प्रयच्छ' । शिक्षतिर्दानकर्मेति ॥ ५ ॥

आ त्वा॑ बृ॒हन्तो॒ हर॑यो यु॒जाना अ॒र्वागि॑न्द्र सध॒मादो॑ वहन्तु ।
प्र ये द्वि॒ता दि॒व ऋ॒ञ्जन्त्याता॒ः सुसं॑मृष्टासो वृष॒भस्य॑ मू॒राः ॥ ६ ॥

आ । त्वा॒ । बृ॒हन्तः॑ । हर॑यः । यु॒जा॒नाः । अ॒र्वाक् । इ॒न्द्र॒ । स॒ध॒ऽमादः॑ । व॒ह॒न्तु॒ ।
प्र । ये । द्वि॒ता । दि॒वः । ऋ॒ञ्जन्ति॑ । आताः॑ । सुऽसं॑मृष्टासः । वृ॒ष॒भस्य॑ । मू॒राः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आ वहन्तु त्वाम् महान्तः अश्वाः रथे नियुज्यमानाः[4] अस्मदभिमुखम् इन्द्र! सह मादयन्तः, ये द्युलोकस्य, आताः इति दिङ्नाम, दिशः अन्धकारेण परिवृतत्वात् मूढाः प्रकर्षेण ऋञ्जन्ति द्वैधम्, मध्येन गच्छन्तः प्रकाशेन अलङ्कुर्वन्त्यारथार्थः, सुसम्मृष्टाङ्गाः कामानां वर्षितु-रिन्द्रस्य स्वभूताः ॥ ६ ॥

---

१. 'ऋत्यर्थः वि'. २. स्तोत्रमिति अर्थः; स्तोत्रमि वि'. ३-३. नास्ति अ'. ४-४. यम वि अ'.
५. सुसम° हर्य वि'.

इन्द्र॒ पिब॒ वृष॑धूतस्य॒ वृष्ण॒ आ यं ते॑ श्ये॒न उ॑श॒ते ज॒भार॑ ।
यस्य॒ मदे॑ च्या॒वय॑सि॒ प्र कृ॒ष्टीर्यस्य॒ मदे॒ अप॑ गो॒त्रा व॒वर्थ॑ ॥ ७ ॥

इन्द्र॑ । पिब॑ । वृष॑ऽधूतस्य । वृष्णः॑ । आ । यम् । ते॒ । श्ये॒नः । उ॒श॒ते । ज॒भार॑ ।
यस्य॑ । मदे॑ । च्य॒वय॑सि । प्र । कृ॒ष्टीः । यस्य॑ । मदे॑ । अप॑ । गो॒त्रा । व॒वर्थ॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! पिब ग्रावभिरभ्युन्मोऽवधूतम्[1] वृषाणं सोमम्, यम् श्येनरूपेण दिवः गायत्री आ जहार कामयमानाय । यस्य पीतस्य मदे मनुष्यान् प्र च्यावयसि[2], यस्य मदे मेघान् अप[3] ववर्थ ॥ ७ ॥

शु॒नं हु॑वेम म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म॒स्मिन्भरे॒ नृत॑मं॒ वाज॑सातौ ।
शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॒तये॑ स॒मत्सु॒ घ्नन्तं॑ वृ॒त्राणि॑ सं॒जितं॒ धना॑नाम् ॥ ८ ॥

शु॒नम् । हु॒वे॒म॒ । म॒घऽवा॑नम् । इन्द्र॑म् । अ॒स्मिन् । भरे॑ । नृऽत॑मम् । वाज॑ऽसातौ ।
शृ॒ण्वन्त॑म् । उ॒ग्रम् । ऊ॒तये॑ । स॒मत्ऽसु॑ । घ्नन्त॑म् । वृ॒त्राणि॑ । स॒म्ऽजित॑म् । धना॑नाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ ८ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तमो वर्गः[4] ।

[४४]

[5]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । बृहती छन्दः[5] ।

अ॒यं ते॑ अस्तु हर्य॒तः सोम॒ आ हरि॑भिः सु॒तः ।
जु॒षा॒ण इ॑न्द्र॒ हरि॑भिर्न॒ आ ग॒ह्या ति॑ष्ठ॒ हरि॑तं॒ रथ॑म् ॥ १ ॥

अ॒यम् । ते॒ । अ॒स्तु॒ । ह॒र्य॒तः । सोमः॑ । आ । हरि॑ऽभिः । सु॒तः ।
जु॒षा॒णः । इ॒न्द्र॒ । हरि॑ऽभिः । नः॒ । आ । ग॒हि॒ । आ । ति॒ष्ठ॒ । हरि॑तम् । रथ॑म् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम्[6] तव अस्तु पानाय प्रेप्सतः सोमः, आ-कारः पूरणः, ग्रावभिः सुतः । तमिमं सेवमानस्त्वम् इन्द्र![6] अस्माद् अश्वैः आ गच्छ । तदर्थं हरितवर्णम् रथम् आ तिष्ठ इति ॥ १ ॥

ह॒र्यन्नु॒षस॑मर्चयः॒ सूर्यं॑ ह॒र्यन्न॑रोचयः ।
वि॒द्वांश्चि॑कि॒त्वान्ह॑र्यश्व वर्धस॒ इन्द्र॒ विश्वा॑ अ॒भि श्रियः॑ ॥ २ ॥

ह॒र्यन् । उ॒षस॑म् । अ॒र्च॒यः॒ । सूर्य॑म् । ह॒र्यन् । अ॒रो॒च॒यः॒ ।
वि॒द्वान् । चि॒कि॒त्वान् । ह॒रि॒ऽअ॒श्व॒ । व॒र्ध॒से॒ । इन्द्र॑ । विश्वाः॑ । अ॒भि । श्रियः॑ ॥ २ ॥

---

१. °भ्युन् वि॰.   २. च्य॰ वि॰ अ॰.   ३. अव वि॰ अ॰ अपे.   ४-४. नास्ति मूको.
५. नास्ति वि॰.   ६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० दृश्यं करोमीति कामयमानः हरयम् प्रकाशितवानसि, सूर्यम्[1] रोचयः। केतनवेदनर्यन्तक्त्वो भेदः। स त्वं यजमानानां [2]'सर्वाः गिरः'[2] अभिकृत्य वर्धसे हे हरितवर्णाश्व इन्द्र। ॥ २ ॥

द्यामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिवर्पसम्। अधारयद्धरितोर्भूरि भोजनं ययोरन्तर्हरिश्चरत्॥ ३॥

द्याम्। इन्द्रः। हरिऽधायसम्। पृथिवीम्। हरिऽवर्पसम्।
अधारयत्। हरितोः। भूरि। भोजनम्। ययोः। अन्तः। हरिः। चरत्॥ ३ ॥

वेङ्कट० द्युलोकम् [3]'इन्द्रः रश्मीनां दिवो वा धारकं' हृतवान्, भूमिं च ओषधिभिर्हरितरूपाम्'[3]। तथा दिवि च पृथिव्यां च देवमनुष्याणां भूरि भोजनम् अधारयत्, ययोः मध्ये हरिः चरति ॥ ३ ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनम्।
हर्यश्वो हरितं धत्त आयुधमा वज्रं बाह्वोर्हरिम्॥ ४ ॥

जज्ञानः। हरितः। वृषा। विश्वम्। आ। भाति। रोचनम्।
हरिऽअश्वः। हरितम्। धत्ते। आयुधम्। आ। वज्रम्। बाह्वोः। हरिम्॥ ४ ॥

वेङ्कट० जायमानः हरितवर्णः इन्द्रः सर्वम् लोकम् प्रकाशयति। हरितवर्णाश्वः हरितवर्णम् आयुधम्[5] धारयति बाह्वोः वज्रसंज्ञम् शत्रूणां हरणशीलम्। आ-कारः पूरणः ॥ ४ ॥

इन्द्रो हर्यन्तमर्जुनं वज्रं शुक्रैरभीवृतम्। अपावृणोद्धरिभिरद्रिभिः सुतमुद्गा हरिभिराजत॥५॥

इन्द्रः। हर्यन्तम्। अर्जुनम्। वज्रम्। शुक्रैः। अभिऽवृतम्।
अप। अवृणोत्। हरिऽभिः। अद्रिऽभिः। सुतम्। उत्। गाः। हरिऽभिः। आजत॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः शत्रून् प्रेप्सन्तम् अर्जुनवर्णम् वज्रम् शुक्लैस्तेजोभिः[6] परिवृतम् आदाय रसाहरणशीलैः ग्रावभिः सुतम् सोमं पात्रस्थे पिहितद्वारम् पानाय अप अवृणोत्। अथ पीत्वा सोमं पणीन् वज्रेणहत्वा तैरपहृताः गाः उत् आजत इति ॥ ५ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्यायेऽष्टमो वर्गः[7] ॥

[४५]

[7]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः। इन्द्रो देवता। बृहती छन्दः[7]।

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः।
मा त्वा के चिन्नि यमन्विं न पाशिनोऽति धन्वेव ताँ इहि॥ १ ॥

---

१. सर्वमिति वि' अ' कपं. २-२. सर्वा गिरः मूको. ३-३. °इ.…°रूपं वि' कपं. ४. ओषधीभि' वि' अ' क कपं. ५. मानुषम् धनम् वि' कपं. ६. शुक्लै' वि' कपं. ७-७. नास्ति मूको.

आ । मन्द्रैः । इन्द्र । हरिऽभिः । याहि । मयूररोमऽभिः ।
मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विम् । न । पाशिनः । अति । धन्वऽइव । तान् । इहि ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि मदनशीलैः इन्द्र! अश्वैः मयूररोमसदृशरोमभिः। मा त्वा के चित् आगच्छन्तम् नि यच्छन्तु बध्नन्तु पक्षिणम् इव पाशिनः पाशैः। तान् सर्वान् अति गच्छ शीघ्रम् निरुदकमिव देशमिति ॥ १ ॥

वृत्रखादो वलंरुजः पुरां दर्मो अपामजः ।
स्थाता रथस्य हर्योरभिस्वर इन्द्रो दृळ्हा चिदारुजः ॥ २ ॥

वृत्रऽखादः । वलम्ऽरुजः । पुराम् । दर्मः । अपाम् । अजः ।
स्थाता । रथस्य । हर्योः । अभिऽस्वरे । इन्द्रः । दृळ्हा । चित् । आऽरुजः ॥ २ ॥

वेङ्कट० वृत्रासुरस्य खादिता हन्ता तथा[1] बलस्य[2] भङ्क्ता असुरपुराणाम् दारयिता मेघस्थानाम् अपाम् प्रेरकः अधिष्ठाता रथस्य गमनार्थम् अश्वयोः अभिस्वरणे सति इन्द्रः दृढानि अपि असुरपुराणि आरुजः ॥ २ ॥

गम्भीराँ उदधीँरिव क्रतुं पुष्यसि गा इव ।
प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा ह्रदं कुल्या इवाशत ॥ ३ ॥

गम्भीरान् । उदधीन्ऽइव । क्रतुम् । पुष्यसि । गाःऽइव ।
प्र । सुऽगोपाः । यवसम् । धेनवः । यथा । ह्रदम् । कुल्याःऽइव । आशत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० महावकाशानि उदधानानीवाद्भिः गा[3] इव च यवसेन यज्ञम् फलेन पुष्यसि[4]। यथा तृणम् धेनवः प्राश्नुवते, यथा वा ह्रदम् कुल्याः, एवमिन्द्रं सुष्टु गोपायितारः सोमाः[5] प्राश्नुवत[6] इति ॥ ३ ॥

आ नस्तुजं रयिं भरांशं न प्रतिजानते ।
वृक्षं पक्वं फलमङ्कीव धूनुहीन्द्र संपारणं वसु ॥ ४ ॥

आ । नः । तुजम् । रयिम् । भर । अंशम् । न । प्रतिऽजानते ।
वृक्षम् । पक्वम् । फलम् । अङ्कीऽइव । धूनुहि । इन्द्र । सम्ऽपारणम् । वसु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ भर अस्मभ्यम् क्षिप्रम् धनम्, अंशम् इव पुत्राय "जानन्तं पितरम्" प्रतिजानते। 'प्रति हि स्वः स्वं संजानीते' (माश ३,१,४,५) इति ब्राह्मणम्। यथा वृक्षम् पक्वम् फलम् अङ्की चालयन् अवधुनोति, एवमस्माकम् सम्पारयितृ धनम् त्वम् धूनुहि[9] ॥ ४ ॥

---

१. अथा वि[1]; अथ लपं. २. बलस्य मूको. ३. गाव वि[1] अ[1] लपं. ४. °ष्यति वि[1] लपं. ५. मास्थि वि[1] लपं. ६. °वत मूको. ७-७. जानन्तमपि° लपं. ८-८. हि स्व स्वं जा° मूको. ९. धु° वि[1] अ[1] लपं.

स्वयुरिन्द्र स्वराळसि स्मद्दिष्टिः स्वयशस्तरः ।
स वावृधान ओजसा पुरुष्टुत भवा नः सुश्रवस्तमः ॥ ५ ॥

स्वऽयुः । इन्द्र । स्वऽराट् । असि । स्मत्ऽदिष्टिः । स्वयशःऽतरः ।
सः । ववृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत । भव । नः । सुश्रवःऽतमः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! धनेच्छुः स्वयमेव राजसे सर्वस्य शोभनदेशनः अतिशयेन स्वायत्तकीर्तिः । सः त्वम् बलेन वर्धमानः हे बहुभिः स्तुत! भव अस्माकम् अतिशयेन शोभनान्नः ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये नवमो वर्गः[1] ॥

[४६]

[2]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ।

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्वेः ।
अजूर्यतो वज्रिणो वीर्याणीन्द्र श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । यूनः । स्थविरस्य । घृष्वेः ।
अजूर्यतः । वज्रिणः । वीर्याणि । इन्द्र । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० योधनशीलस्य वर्षितुः कामानाम् सर्वेश्वरस्य उद्गूर्णस्य तरुणस्य पुरातनस्य[3] शत्रूणां धर्षयितृ-स्य जरारहितस्य वज्रिणः विश्रुतस्य महतः तव हे इन्द्र! महान्ति[3] वीर्याणि भवन्तीति ॥ १ ॥

महाँ असि महिष वृष्ण्येभिर्धनस्पृदुग्र सहमानो अन्यान् ।
एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च क्षयया च जनान् ॥ २ ॥

महान् । असि । महिष । वृष्ण्येभिः । धनऽस्पृत् । उग्र । सहमानः । अन्यान् ।
एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योधय । च । क्षयय । च । जनान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'महान् महिषः' इति द्वे महन्नामनी । तत्रैकं नैघण्टुकम् । हे 'महिष! वीर्यैः त्वं' पूजनीयः भवसि शत्रुधनानामभिकाङ्क्षितः उद्गूर्ण! शत्रून् अभिभवन् । एकः[4] सर्वस्य लोकस्य ईश्वरो भवसि । सः त्वम् शत्रून् योधय, विनाशनम् च नय[5] तानिति ॥ २ ॥

प्र मात्राभी रिरिचे रोचमानः प्र देवेभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।
प्र मज्मना दिव इन्द्रः पृथिव्याः प्रोरोर्महो अन्तरिक्षादृजीषी ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि' अ'. ३-३. °ष सति…स्ते वि; °ष सति अ'. ४. एक धन वि' अ'. ५. नयन् मूको.

प्र । मात्राभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवेभिः । विश्वतः । अप्रतिऽइतः ।
प्र । मज्मना । दिवः । इन्द्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अन्तरिक्षात् । ऋजीषी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मात्रावतां मात्राः इन्द्रः प्र रिरिचे मात्राभिः[1] अतिरिक्तपरिमाणो भवति दीप्यमानः । एवं सर्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वत एव शत्रुभिरप्रतिगतः, तथा बलवतां बलाच्च प्र रिरिचे । किं बहुना, दिवः पृथिव्याः महतः उरोः अन्तरिक्षात् च प्र रिरिचे तृतीयसवनान्वयात् ऋजीषी ॥ ३ ॥

उरुं गभीरं जनुषाभ्यु१ग्रं विश्वव्यचसमवतं मतीनाम् ।
इन्द्रं सोमासः प्रदिवि सुतासः समुद्रं न स्रवत आ विशन्ति ॥ ४ ॥

उरुम् । गभीरम् । जनुषा । अभि । उग्रम् । विश्वऽव्यचसम् । अवतम् । मतीनाम् ।
इन्द्रम् । सोमासः । प्रऽदिवि । सुतासः । समुद्रम् । न । स्रवतः । आ । विशन्ति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विस्तीर्णम् गम्भीरम् जन्मप्रभृति उद्गूर्णम् सर्वव्यापिनम् स्तुतीनाम् कूपम् इन्द्रम् सोमाः पुराणेष्वप्यहःसु सुताः समुद्रम् इव नद्यः अभि आ विशन्ति ॥ ४ ॥

यं सोममिन्द्र पृथिवीद्यावा गर्भं न माता बिभृतस्त्वाया ।
तं ते हिन्वन्ति तमु ते मृजन्त्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥ ५ ॥

यम् । सोमम् । इन्द्र । पृथिवीद्यावा । गर्भम् । न । माता । बिभृतः । त्वाऽया ।
तम् । ते । हिन्वन्ति । तम् । ऊँ इति । ते । मृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातवै । ऊँ इति ॥

वेङ्कट० यम् [2]सोमम् हे इन्द्र! द्यावापृथिवी वर्षणादुत्पादनाच्च† गर्भम् इव माता बिभृतः‡ त्वत्कामनया, तम् आवर्तनः सुन्वन् ओषधिभ्यः प्रेरयन्ति[2] अभिषुण्वन्ति, तथा ग्रहेषु गृहीतम् पवित्रेण मृजन्ति हे वर्षितः! तव पानाय ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये दशमो वर्गः[3] ॥

[४७]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो रणाय पिबा सोममनुष्वधं मदाय ।
आ सिञ्चस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वं राजासि प्रदिवः सुतानाम् ॥ १ ॥

मरुत्वान् । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिब । सोमम् । अनुऽस्वधम् । मदाय ।
आ । सिञ्चस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मिम् । त्वम् । राजा । असि । प्रऽदिवः । सुतानाम् ॥१॥

---

1. मात्राभिः क प्रस्तावः. 2-2. नास्ति वि' अ'. † उत्पादन्न ख. ‡ बिभृतः मूको.
1-1. नास्ति मूको.

वेङ्कट० हे इन्द्र![1] मरुद्भिः सहितस्त्वम् कामानां वर्षिता आसुरैः सङ्ग्रामं कर्तुम् पिब[1] सोमम् अनुगतपुरोडाशम् मदाय । आ सिञ्चस्व जठरे मधुनः [2]ऊर्मिम् इति सोमाभिप्रायम् । त्वम् ईश्वरः असि पूर्वेष्वप्यहःसु सुतानाम्[2] ॥ १ ॥

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।
जहि शत्रूँरप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ २ ॥

सऽजोषाः । इन्द्र । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमम् । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ।
जहि । शत्रून् । अप । मृधः । नुदस्व । अथ । अभयम् । कृणुहि । विश्वतः । नः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्र![4] मरुद्भिः सहितः सङ्गतः[4] मरुद्भिः सहगणस्त्वम्[3], कार्येषु यः साहाय्यं करोति तं गणमाहुः, सोमम् पिब [5]वृत्रस्य हन्ता हे शूर! प्राज्ञः, †जहि शत्रून्, मृधः† च अप नुदस्व । अथ अभयम् कुरु सर्वतः[5] अस्माकमिति ॥ २ ॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोममिन्द्र देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।
याँ आभजो मरुतो ये त्वान्वहन् वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३ ॥

उत । ऋतुऽभिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोमम् । इन्द्र । देवेभिः । सखिऽभिः । सुतम् । नः ।
यान् । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा । अनु । अहन् । वृत्रम् । अदधुः । तुभ्यम् । ओजः ॥३॥

वेङ्कट० अपि [5]च मधुमाधवादिभिः सह पिब[5] सोमम् हे ऋतुभिः सह पातः इन्द्र! देवैश्च सह सखिभिः मरुद्भिः सुतम् अस्माकम् । यान् त्वम् मरुतः माहात्म्यार्धभाजमना संयोजितवानसि, ये त्वाम् अनु अजनन्ति[6], तैः सह हतवानसि वृत्रम्, ते च तुभ्यम् अदधुः ओजः ॥ ३ ॥

ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन् ये शाम्बरे हरिवो ये गविष्टौ ।
ये त्वा नूनमनुमदन्ति विप्राः पिबेन्द्र सोमं सगणो मरुद्भिः ॥ ४ ॥

ये । त्वा । अहिऽहत्ये । मघऽवन् । अवर्धन् । ये । शाम्बरे । हरिऽवः । ये । गोऽइष्टौ ।
ये । त्वा । नूनम् । अनुऽमदन्ति । विप्राः । पिब । इन्द्र । सोमम् । सऽगणः । मरुत्ऽभिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ये त्वाम् हे धनवन्! अहिहनने अवर्धयन्, ये वा शम्बरेण सह युद्धे हे अश्ववन्!, ये वा पणिभिरपहृतानां गवामन्वेषणे, [7]ये वा[7] सम्प्रति त्वाम् अनुमदन्ति मेधाविनः, मरुतः सकर्मकाश्च भवन्ति, तैः मरुद्भिः सहितस्त्वम् इन्द्र! पिब सोमम् ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति वि[1] लपं. २-२. नास्ति वि[1] अर्. ३. सगणो त्वम् वि[1] लपं. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1].
†-† मरुद्भिः सहितः गमनः वनः ऋतुनाम् मृधः वि[1] लपं; जहि प्रतिरोध्य रात्रः मृधः शत्रुनाशाय मृधः क.
५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. ६. भवन्ति मूको. ७-७. च त्वा वि[1]; ये च त्वां अ[1].

मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम् ।
विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ५ ॥

मरुत्वन्तम् । वृषभम् । ववृधानम् । अकवऽअरिम् । दिव्यम् । शासम् । इन्द्रम् ।
विश्वऽसहम् । अवसे । नूतनाय । उग्रम् । सहःऽदाम् । इह । तम् । हुवेम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मरुद्भिः सहितम् वृषभम् वीर्येण 'वर्धमानम् अकुत्सितशत्रुम्'[1], यस्मात् एवाक्वारयो भवन्ति, दिवि भवम् शासितारम् इन्द्रम् सर्वस्याभिभवितारम् रक्षणाय नवतराय उद्गूर्णम् बलस्य दातारम् अस्मिन् यज्ञे तम् आह्वयेम ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकादशो वर्गः' ॥

[४८]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदन्धसः सुतस्य ।
साधोः पिब प्रतिकामं यथा ते रसाशिरः प्रथमं सोम्यस्य ॥ १ ॥

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनः । प्रऽभर्तुम् । आवत् । अन्धसः । सुतस्य ।
साधोः । पिब । प्रतिऽकामम् । यथा । ते । रसऽआशिरः । प्रथमम् । सोम्यस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० सद्यः एव जातः इन्द्रः कामानां वर्षिता कान्तः कामयिता वा दीप्तो वा[2] सुतस्य सोमस्य प्रभर्तारं[2] यजमानम् अभिगच्छति । अथ प्रत्यक्षः । साधयितारम् पिब कामंकामं प्रति[3] प्रतिकामम् यथा ते कामो भवति, गोरसमिश्रणम् यज्ञमुख एव सोमम्, यकार उपजनः, सोमार्हस्य वा तव सम्बन्धिनं सोममिति ॥ १ ॥

यज्जायथास्तदहरस्य कामेंऽशोः पीयूषमपिबो गिरिष्ठाम् ।
तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिञ्चदग्रे ॥ २ ॥

यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अंशोः । पीयूषम् । अपिबः । गिरिऽस्थाम् ।
तम् । ते । माता । परि । योषा । जनित्री । महः । पितुः । दमे । आ । असिञ्चत् । अग्रे ॥२॥

वेङ्कट० यस्मिन्नहनि जातः[5] जायथाः तत् अहः एव अस्य अंशोः पातव्यम् अभिषुतम् अभिषवात् प्राक्[6] पर्वतेषु लतासु स्थितम् कामानुगुणम् अपिबः । तम् रसम् तव माता[7] आसिञ्चयित्री पृथिवी महतः द्युलोकादाकृष्य यज्ञे[8] सुवतः परितः आ असिञ्चत् इति ॥ २ ॥

१-१. °नकुत्सि° वि° अ¹; °नम् कुत्सि° वि¹ ल ऊपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि¹. ४. भर्ता° वि¹ ऊपं. ५. नास्ति मूको. ६. इतरस्य ऊपं; इतरस्यं वि¹. ७. नास्ति वि¹ ऊपं. ८. पर्वतेषु वि¹ ऊपं.

उपस्थाय मातरमन्नमैट्ट तिग्ममपश्यदभि सोममूधः ।
प्रयावयन्नचरद्गृत्सो अन्यान्महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपऽस्थाय । मातरम् । अन्नम् । ऐट्ट । तिग्मम् । अपश्यत् । अभि । सोमम् । ऊधः ।
प्रऽयावयन् । अचरत् । गृत्सः । अन्यान् । महानि । चक्रे । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्राजनीत इन्द्र उपगम्य पृथिवीम् आत्मनः अन्नम् ऐट्ट[1] इति । इच्छतेः रूपम् । अथ तीक्ष्णम् सोमम् तस्याः[2] ऊधः कक्षीकृत्य स्थितम् अपश्यत् । अथ तं पीत्वा प्रकर्षेण पृथक् कुर्वन् अचरत् मेधावी अन्यान् शत्रून्, महान्ति च चक्रे बहुप्रकारावयवः ॥ ३ ॥

उग्रस्तुराषाळभिभूत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।
त्वष्टारमिन्द्रो जनुषाभिभूयामुष्या सोममपिबच्चमूषु ॥ ४ ॥

उग्रः । तुराषाट् । अभिभूतिऽओजाः । यथाऽवशम् । तन्वम् । चक्रे । एषः ।
त्वष्टारम् । इन्द्रः । जनुषा । अभिऽभूय । आऽमुष्य । सोमम् । अपिबत् । चमूषु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उद्गूर्णः तूर्णमभिभविता अभिभवनशीलबलः यथाकामम् शरीरम् करोति, कामरूपो भवति अयम् । सोऽयम् इन्द्रः त्वष्टारम् पुत्रवधे[3] बलात् अनिन्द्रियं सोममाहरन्तम् प्रादुर्भावात् [4]अभिभूय चमूषु स्थितम् सोमम् परिमुष्य अपिबत् । 'स यज्ञवेशसम् कृत्वा प्रासहा सोममपिबत्' (माश १२,७,१,१; तै २,४,१२,१) इति ब्राह्मणम् इति[4] ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वादशो वर्गः[5] ॥

[४९]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

शंसा महामिन्द्रं यस्मिन्विश्वा आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन् ।
यं सुक्रतुं धिषणे विभ्वतष्टं घनं वृत्राणां जनयन्त देवाः ॥ १ ॥

१. नास्ति वि[1]. २. तस्य क. ३. पुत्रस्य वधं. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति मूको.

शंसं । महाम् । इन्द्रम् । यस्मिन् । विश्वाः । आ । कृष्टयः । सोमऽपाः । कामम् । अव्यन् ।
यम् । सुऽक्रतुम् । धिषणे इति । विभ्वऽतष्टम् । घनम् । वृत्राणाम् । जनयन्त । देवाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'स्तुहि महान्तम् इन्द्रम्, यस्मिन् विश्वाः सोमपायिन्यः[1] प्रजाः स्वाभिलषितम्[2] आभिमुख्येन गच्छन्ति, यम् सुकर्माणम् द्यावापृथिवी वृत्राणाम् हन्तारम् देवाः च[1] अजनयन्, 'विभ्वम्' इति महन्नाम, पृथुतष्टम् यथा महाशरीरो भवति तथा कृतमिति ॥ १ ॥

यं नु नकिः पृतनासु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्ठाम् ।
इनतमः सत्वभिर्यो ह शूषैः पृथुज्रया अमिनादायुर्दस्योः ॥ २ ॥

यम् । नु । नकिः । पृतनासु । स्वऽराजम् । द्विता । तरति । नृऽतमम् । हरिऽस्थाम् ।
इनऽतमः । सत्वऽभिः । यः । ह । शूषैः । पृथुऽज्रयाः । अमिनात् । आयुः । दस्योः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् नु न कश्चित् सङ्ग्रामेषु स्वराजम् नेतृतमम् अश्वस्थितम् द्वैधम् तरति । सबलम् एनमाक्रम्य मध्येन न गच्छतीत्यर्थः[4] । ईश्वरतमः भटैः बलिष्ठैः पृथुवेगः यः[5] असुरस्य जीवितम् हतवान्, तं शंसेति सम्बन्धः ॥ २ ॥

सहावा पृत्सु तरणिर्नार्वा व्यानशी रोदसी मेहनावान् ।
भगो न कारे हव्यो मतीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥

सहऽवा । पृत्ऽसु । तरणिः । न । अर्वा । विऽआनशिः । रोदसी इति । मेहनाऽवान् ।
भगः । न । कारे । हव्यः । मतीनाम् । पिताऽइव । चारुः । सुऽहवः । वयःऽधाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सहस्वान् सङ्ग्रामेषु शत्रूणां तरिता न च अन्यमाश्रितः द्यावापृथिव्यौ व्याप्तः मेहनवान् भगः इव देवः कर्तव्येऽवस्थिते[6] स्तोतृभिः आह्वातव्यः पितेव कल्याणः स्वाह्वानः अन्नस्य दाता अयमिन्द्रः ॥ ३ ॥

धर्ता दिवो रजसस्पृष्ट ऊर्ध्वो रथो न वायुर्वसुभिर्नियुत्वान् ।
क्षपां वस्ता जनिता सूर्यस्य विभक्ता भागं धिषणेव वाजम् ॥ ४ ॥

धर्ता । दिवः । रजसः । पृष्टः । ऊर्ध्वः । रथः । न । वायुः । वसुऽभिः । नियुत्वान् ।
क्षपाम् । वस्ता । जनिता । सूर्यस्य । विऽभक्ता । भागम् । धिषणाऽइव । वाजम् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. २. °ताम् वि॰ अ॰. ३. नास्ति ल. ४. गच्छतीति॰ मूको. ५. नास्ति वि॰ अ॰. ६. °वे स्तुयते॰ वि॰ अ॰.

वेङ्कट० इन्द्रः 'धर्ता दिवः लोकस्य द्युलोके' सूर्यः स्तृण्वन्' अन्तरिक्षे ऊर्ध्वं स्थितः रथः इव गन्ता। अथ तैः सह मरुत्सु(?)' नियुत्वान्' रात्रीणाम् आच्छादयिता उत्पादयिता सूर्यस्य विभक्ता षष्ठे स्वीयं भागम्, 'धिषणा' (निघ २,११) इति वाङ्नाम, यथा वागिन्द्रियम् अन्नम् विविधं भजत्येवमिति ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः" ॥

[५०]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

इन्द्रः स्वाहा पिबतु यस्य सोम आगत्या तुम्रो वृषभो मरुत्वान् ।
ओरुव्यचाः पृणतामेभिरन्नैरास्य हविस्तन्वः काममृध्याः ॥ १ ॥

इन्द्रः । स्वाहा । पिबतु । यस्य । सोमः । आऽगत्य । तुम्रः । वृषभः । मरुत्वान् ।
आ । उरुऽव्यचाः । पृणताम् । एभिः । अन्नैः । आ । अस्य । हविः । तन्वः । कामम् । ऋध्याः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः स्वादुतं सोमम् पिबतु, यस्य स्वभूतः सोमः भवति, तुम्रः शब्दकर्मा, आगत्य सिंहनादकृत् कामानां वर्षिता मरुत्वान् । आ पूरयतु आत्मानम् एभिः अन्नैः बहुव्याप्तिः । किञ्च अस्य हविः शरीराणि कामम् संवर्धयत्विति' ॥ १ ॥

आ ते सपर्यू जवसे युनज्मि ययोरनु प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।
इह त्वा धेयुर्हरयः सुशिप्र पिबा त्वस्य सुषुतस्य चारोः ॥ २ ॥

आ । ते । सपर्यू इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनु । प्रऽदिवः । श्रुष्टिम् । आवः ।
इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुऽशिप्र । पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ युनज्मि ते परिचरणशीलौ गमनाय अश्वौ, ययोः आनुगमनम् पुराणः त्वम्

१-१. ··· लोके वि' अ'. २. स्तृणन् वि' व' अ' द; नन् कर्ष. ३. बहुभिः मरुद्भिः सा. ४. नियन्त्रो वि'' कर्ष; निरन्तरो अ'. ५-५. नास्ति मूको. ६. छन्दयतु वि' कर्ष.

गच्छसीति । 'द्विवद् वक्तव्यं वसुवद् आह इव त्वा इति' । अस्मिन् यज्ञे त्वाम् निदधुः अध्वराः कुर्वाणाः । पिब सोमम् सुष्ठु सुतम् कल्याणं सोमम् इममिति ॥ २ ॥

गोभि॑र्मिमि॒क्षुं द॑धिरे सु॒पार॒मिन्द्रं॒ ज्यैष्ठ्या॑य॒ धाय॑से गृणा॒नाः ।
म॒न्दा॒नः सोमं॑ पपि॒वाँ ऋ॑जीषि॒न्त्सम॒स्मभ्यं॑ पुरु॒धा गा इ॑षण्य ॥ ३ ॥

गोभिः॑ । मि॒मि॒क्षुम् । द॒धि॒रे॒ । सु॒ऽपार॑म् । इन्द्र॑म् । ज्यैष्ठ्या॑य । धाय॑से । गृ॒णा॒नाः ।
म॒न्दा॒नः । सोम॑म् । प॒पि॒ऽवान् । ऋ॒जी॒षि॒न् । सम् । अ॒स्मभ्य॑म् । पु॒रु॒धा । गाः । इ॒ष॒ण्य॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिः वर्षेण सेक्तुमिच्छन्तम् धारयन्ति सुष्ठु पारयितारम् इन्द्रम् आत्मनो ज्यैष्ठ्याय धारणाय च स्तुवन्तः । मोदमानः सोमम् पपिवान् हे ऋजीषवन् इन्द्र ! सम्प्रेरय अस्मभ्यम् बहुप्रकारम् पशूनिति ॥ ३ ॥

इ॒मं कामं॑ मन्दया॒ गोभि॒रश्वै॑श्च॒न्द्रव॑ता॒ राध॑सा प॒प्रथ॑श्च ।
स्व॒र्यवो॑ म॒तिभि॒स्तुभ्यं॒ विप्रा॒ इन्द्रा॑य॒ वाहः॑ कुशि॒कासो॑ अक्रन् ॥ ४ ॥

इ॒मम् । काम॑म् । म॒न्द॒य॒ । गोभिः॑ । अश्वैः॑ । च॒न्द्रऽव॑ता । राध॑सा । प॒प्रथः॑ । च॒ ।
स्वः॒ऽयवः॑ । म॒तिऽभिः॑ । तुभ्य॑म् । विप्राः॑ । इन्द्रा॑य । वाहः॑ । कु॒शि॒कासः॑ । अ॒क्र॒न् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ३.३०,२० द. ॥ ४ ॥

शु॒नं हु॑वेम म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म॒स्मिन्भरे॒ नृत॑मं॒ वाज॑सातौ ।
शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॒तये॑ स॒मत्सु॒ घ्नन्तं॑ वृ॒त्राणि॑ सं॒जितं॒ धना॑नाम् ॥ ५ ॥

शु॒नम् । हु॒वे॒म॒ । म॒घऽवा॑नम् । इन्द्र॑म् । अ॒स्मिन् । भरे॑ । नृऽत॑मम् । वाज॑ऽसातौ ।
शृ॒ण्वन्त॑म् । उ॒ग्रम् । ऊ॒तये॑ । स॒मत्ऽसु॑ । घ्नन्त॑म् । वृ॒त्राणि॑ । स॒म्ऽजित॑म् । धना॑नाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ३.३०,२२ द. ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः' ॥

[५१]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमातृतीययोर्जगती, दशमीद्वादश्योर्गायत्री' ।

च॒र्ष॒णी॒धृतं॑ म॒घवा॑नमु॒क्थ्य१॒॑मिन्द्रं॒ गिरो॑ बृह॒तीर॒भ्य॑नूषत ।
वा॒वृ॒धा॒नं पु॑रुहू॒तं सु॑वृ॒क्तिभि॒रम॑र्त्यं॒ जर॑माणं दि॒वेदि॑वे ॥ १ ॥

१-१. द्विवः इत्वा च इव त्वा इति वि¹ अ¹; द्विवद्वक्त्वा वद्व च ना दे इत्वेति वि² मू¹; द्विवद्वक्त्वा च इव द आह ? इह त्वा इति क. २-२. नास्ति मूको.

चर्षणिऽधृतम् । मघऽवानम् । उक्थ्यम् । इन्द्रम् । गिरः । बृहतीः । अभि । अनूषत ।
वावृधानम् । पुरुऽहूतम् । सुवृक्तिऽभिः । अमर्त्यम् । जरमाणम् । दिवेऽदिवे ॥ १ ॥

वेङ्कट० मनुष्याणां धर्तारम्[1] धनवन्तम् प्रशस्यम् इन्द्रम् स्तुतयः महत्यः अभि अस्तुवन् स्तुतिभिः वर्धमानम् बहुभिराहूतम् अमर्त्यम् स्तूयमानम् अन्वहम् ॥ १ ॥

शतक्रतुमर्णवं शाकिनं नरं गिरो म इन्द्रमुप यन्ति विश्वतः ।
वाजसनिं पूर्भिदं तूर्णिमप्तुरं धामसाचमभिषाचं स्वर्विदम् ॥ २ ॥

शतऽक्रतुम् । अर्णवम् । शाकिनम् । नरम् । गिरः । मे । इन्द्रम् । उप । यन्ति । विश्वतः ।
वाजऽसनिम् । पूःऽभिदम् । तूर्णिम् । अप्ऽतुरम् । धामऽसाचम् । अभिऽसाचम् । स्वःऽविदम् ॥

वेङ्कट० बहुप्रज्ञम्[2] उदकवन्तम् सहायम् नेतारम् स्तुतयः मम इन्द्रम् सर्वतः उप गच्छन्ति वाजस्य दातारम् पुरां भेत्तारम् क्षिप्रकारिणम् कर्मसु त्वरमाणम् तेजांसि भजमानम् अभिसम्भक्तारं[3] (? अभिभवितारं) शत्रूणाम् सर्वज्ञम् ॥ २ ॥

आकरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ इन्द्रो दुवस्यति ।
विवस्वतः सदन आ हि पिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहनं स्तुहि ॥ ३ ॥

आऽकरे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः । स्तुभः । इन्द्रः । दुवस्यति ।
विवस्वतः । सदने । आ । हि । पिप्रिये । सत्राऽसहम् । अभिमातिऽहनम् । स्तुहि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभिमुखीकरणार्थम् धनस्य इन्द्रं स्तोता स्तौति । निरवद्याः स्तुतीः इन्द्रः पूजयति[4] । यजमानस्य गृहे हि इन्द्रः आसीनो भवति । बहूनां सोढारम् अभिमातीनां हन्तारम् इन्द्रम् स्तुहि ॥ ३ ॥

नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरभि प्र वीरमर्चता सबाधः ।
सं सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईशे ॥ ४ ॥

नृणाम् । ऊँ इति । त्वा । नृऽतमम् । गीःऽभिः । उक्थैः । अभि । प्र । वीरम् । अर्चत । सऽबाधः ।
सम् । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईशे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उत्तमं नेतारम् स्तोत्रशस्त्रैः त्वाम् एव बाधसहिता मनुष्याः प्र[5] आर्चन् । सोऽयमिन्द्रः

---

१. धारणम् वि॰ अ॰. २. °प्रभूतम् वि॰; प्रज्ञम् अ॰. ३. °संभक्तारम् वि॰. ४. पूरय° वि॰ अ॰ क॰. ५. नास्ति मूको.

बहुमन्त्रः बलाय स्तोतृभिः सङ्गच्छते । तस्य अस्य नमः अस्तु[1] । सोऽयं पुराणः एक एव सर्वस्येश्वरो भवति ॥ ४ ॥

पूर्वीरस्य निष्षिधो मर्त्येषु पुरू वसूनि पृथिवी बिभर्ति ।
इन्द्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षन्ति जीरयो वनानि ॥ ५ ॥

पूर्वीः । अस्य । निःऽसिधः । मर्त्येषु । पुरु । वसूनि । पृथिवी । बिभर्ति ।
इन्द्राय । द्यावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् । रक्षन्ति । जीरयः । वनानि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पुरस्सराणि अस्य दमनानि भवन्ति मनुष्येषु । बहूनि च धनान्युत्पादितानि[2] पृथिवी बिभर्ति । इन्द्रप्रीत्यर्थम् द्युलोकाः आपः ओषधयः च मनुष्याणामुपकारकं धनम् रक्षन्ति क्षिप्रगमना मरुतः अरण्यानि च ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः[3] ॥

तुभ्यं ब्रह्माणि गिर इन्द्र तुभ्यं सत्रा दधिरे हरिवो जुषस्व ।
बोध्यापिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितृभ्यो वयो धाः ॥ ६ ॥

तुभ्यम् । ब्रह्माणि । गिरः । इन्द्र । तुभ्यम् । सत्रा । दधिरे । हरिऽवः । जुषस्व ।
बोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो इति । जरितृऽभ्यः । वयः । धाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हरिवः! स्तोतारः तुभ्यम् एव स्तोत्रशस्त्राणि धारयन्ति पृथूनि, तानि त्वं सेवस्व । बुध्यस्व बन्धुः सन् रक्षणस्य नवतरस्य[4] । हे सखे वासयितः! स्तोतृभ्यः अन्नम् धेहि ॥ ६ ॥

इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्याते अपिबः सुतस्य ।
तव प्रणीती तव शूर शर्मन्ना विवासन्ति कवयः सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

इन्द्र । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमम् । यथा । शार्याते । अपिबः । सुतस्य ।
तव । प्रऽनीती । तव । शूर । शर्मन् । आ । विवासन्ति । कवयः । सुऽयज्ञाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! मरुत्वः! अस्मिन् यज्ञे पिब सोमम्, यथा शार्यातस्यानिन्द्रं[5] सोममाहरतो यज्ञे बलात् पुरा सुतं सोमम् अपिबः । हे शूर! तव प्रणयनेन तव सुखे वर्तन्ते कवयः शोभन-यज्ञाः ॥ ७ ॥

स वावशान इह पाहि सोमं मरुद्भिरिन्द्र सखिभिः सुतं नः ।
जातं यत् त्वा परि देवा अभूषन् महे भराय पुरुहूत विश्वे ॥ ८ ॥

1. अस्तु ते वि°. 2. °न्युत्पादितानि वि° अर्थ. 3-3. नास्ति मूको. 4. नास्ति वि° अर्थ.
5. इन्द्रं° मूको.

सः । वावशानः । इह । पाहि । सोमम् । मरुत्ऽभिः । इन्द्र । सखिऽभिः । सुतम् । नः ।
जातम् । यत् । त्वा । परि । देवाः । अभूषन् । महे । भराय । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः कामयमानः अस्मिन् यज्ञे पिब सोमम् मरुद्भिः सह इन्द्र! समानख्यानैः सुतम् अस्माकम्। जातम् यस्मात् त्वाम् परितः अभूषन् विश्वे देवाः मरुतः महते सङ्ग्रामाय हे पुरुहूत![1], तस्मात् तैः सह पिबेति ॥ ८ ॥

अप्तूर्ये मरुत आपिरेषोऽमन्दन्निन्द्रमनु दातिवाराः ।
तेभिः साकं पिबतु वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुषः स्वे सधस्थे ॥ ९ ॥

अप्ऽतूर्ये । मरुतः । आपिः । एषः । अमन्दन् । इन्द्रम् । अनु । दातिऽवाराः ।
तेभिः । साकम् । पिबतु । वृत्रऽखादः । सुतम् । सोमम् । दाशुषः । स्वे । सधऽस्थे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! उदकार्थे वृत्रेण सह युद्धे[2] युष्माकम् अयमिन्द्रः सहायो भवति। शेषः[3] इन्द्रविषयः परोक्षः[1]। इन्द्रम् वृत्रतूर्ये अनु अमन्दन् यजमानानां दानवरणीयधना मरुतः। तैः सह पिबतु वृत्रहन्ता सुतम् सोमम् यजमानस्य स्वे गृहे ॥ ९ ॥

इदं ह्यन्वोजसा सुतं राधानां पते । पिबा त्व१स्य गिर्वणः ॥ १० ॥

इदम् । हि । अनु । ओजसा । सुतम् । राधानाम् । पते । पिब । तु । अस्य । गिर्वणः ॥ १० ॥

वेङ्कट० इदम्[4] हि सोमलक्षणमन्नं हे धनानाम् पते! त्वाम् वशीकृत्य ओजसा[5] सुतम्। तथा सति पिब एतत् हे गीर्भिर्वननीय! ॥ १० ॥

यस्ते अनु स्वधामसत् सुते नि यच्छ तन्वम् । स त्वा ममत्तु सोम्यम् ॥ ११ ॥

यः । ते । अनु । स्वधाम् । असत् । सुते । नि । यच्छ । तन्वम् । सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः तव बलम् अनु भवति, तस्मिन् सुते सोमे नि यच्छ शरीरं यावनात। सः त्वा ममत्तु सोमार्हम् ॥ ११ ॥

प्र ते अश्नोतु कुक्ष्योः प्रेन्द्र ब्रह्मणा शिरः । प्र बाहू शूर राधसे ॥ १२ ॥

प्र । ते । अश्नोतु । कुक्ष्योः । प्र । इन्द्र । ब्रह्मणा । शिरः । प्र । बाहू इति । शूर । राधसे ॥ १२ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. युद्धेषु वि[१] अ[१]. ३. शेषम् वि[१] अ[१]. ४. °णम् वि[१] अ[१]. ५. स्वम् वि[१].

वेङ्कट० इन्द्र! सोमः तव कुक्ष्योः प्रकर्षेण व्याप्नोतु, शिरः च हविषा पुरोडाशादिना सह।
बाहू च हे शूर! अस्माकं धनाय प्र वर्ततु इति ॥ १२ ॥

¹इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये षोडशो वर्गः¹ ॥

[५२]

¹विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः
आद्याश्चतस्रो गायत्र्यः, षष्ठी जगती¹ ।

धानावन्तं करम्भिणमपूपवन्तमुक्थिनम् । इन्द्र प्रातर्जुषस्व नः ॥ १ ॥

धानाऽवन्तम् । करम्भिणम् । अपूपऽवन्तम् । उक्थिनम् । इन्द्र । प्रातः । जुषस्व । नः ॥१॥

वेङ्कट० धानादिभिर्युक्तम् उक्थवन्तं नः² सोमम् हे³ इन्द्र!⁴ प्रातःसवने सेवस्वेति ॥ १ ॥

पुरोळाशं पचत्यं जुषस्वेन्द्रा गुरस्व च । तुभ्यं हव्यानि सिस्रते ॥ २ ॥

पुरोळाशम् । पचत्यम् । जुषस्व । इन्द्र । आ । गुरस्व । च । तुभ्यम् । हव्यानि । सिस्रते ॥२॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् अस्मदीयं³ पचनीयम् सेवस्व। हे इन्द्र! उद्युक्तश्च भव⁴ आगमनाय। तुभ्यम्
हवींषि सरन्ति आहवनीयं प्रति ॥ २ ॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणाम् ॥ ३ ॥

पुरोळाशम् । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः । वधूयुःऽइव । योषणाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् च अस्माकम् भक्षय। सेवस्व स्तुतीः अस्माकम्, वधूयुः वरो भवति, स यथा
कन्यां क्षिप्रं सेवते ॥ ३ ॥

पुरोळाशं सनश्रुत प्रातःसावे जुषस्व नः । इन्द्र क्रतुर्हि ते बृहन् ॥ ४ ॥

पुरोळाशम् । सनऽश्रुत । प्रातःऽसावे । जुषस्व । नः । इन्द्र । क्रतुः । हि । ते । बृहन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् हे पुराणश्रुत! प्रातःसवने सेवस्व अस्माकम्। इन्द्र! प्रज्ञा हि तव महती ॥ ४ ॥

माध्यंदिनस्य सवनस्य धानाः पुरोळाशमिन्द्र कृष्वेह चारुम् ।
प्र यत् स्तोता जरिता तूर्ण्यर्थो वृषायमाण उप गीर्भिरीट्टे ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति मूको. ३. अन्नं च वि. ४. °व अस्माकम् वि.

माध्यंन्दिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोळाशम् । इन्द्र । कृष्व । इह । चारुम् ।
प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तूर्णिऽअर्थः । वृषऽअयमाणः । उप । गीःऽभिः । ईट्टे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० माध्यन्दिनस्य सवनस्य पुरोडाशस्य धानानां च चारुत्वकारणं भक्षणेन । यदा स्तोता [1]'शंसिता च होता प्रेरितहविष्कः तूर्णमाऽऽचरन् गीर्भिः'[1] अकर्मेण उपेत्य त्वां स्तौतीति ॥ ५ ॥

[2]'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तदशो वर्गः'[2] ॥

तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुत पुरोळाशमाहुतं मामहस्व नः ।
ऋभुमन्तं वाजवन्तं त्वा कवे प्रयस्वन्त उप शिक्षेम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीये । धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोळाशम् । आऽहुतम् । ममहस्व । नः ।
ऋभुऽमन्तम् वाजऽवन्तम् । त्वा । कवे । प्रयस्वन्तः । उप । शिक्षेम । धीतिऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे पुरुष्टुत ! तृतीयसवने धानाः पुरोडाशम् च आहुतम् अदस्व अस्माकम् । ऋभुः विभ्वा वाज इति त्रय 'ऋभवः । ऋभुभिर्युक्तम्' 'वाजेन च युक्तम् त्वा कवे ! अन्नवन्तो वयम् कर्मभिः विधेयं कुर्मः' ॥ ६ ॥

पूषण्वते ते चकृमा करम्भं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।
अपूपमद्धि सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पूषण्ऽवते । ते । चकृम । करम्भम् । हरिऽवते । हरिऽअश्वाय । धानाः ।
अपूपम् । अद्धि । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमम् । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [3]'पूष्णा सहिताय तुभ्यम् कुर्मः करम्भम् । हरिभिस्सहिताय हर्यश्वाय धानाः† कुर्मः । वृत्रहा विद्वान् त्वं हे शूर ! पुरोडाशम् भक्षय, मरुद्भिः सहितः सोमम् च पिब !'[3] ॥ ७ ॥

प्रति धाना भरत तूयमस्मै पुरोळाशं वीरतमाय नृणाम् ।
दिवेदिवे सदृशीरिन्द्र तुभ्यं वर्धन्तु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८ ॥

प्रति । धानाः । भरत । तूयम् । अस्मै । पुरोळाशम् । वीरऽतमाय । नृणाम् ।
दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । इन्द्र । तुभ्यम् । वर्धन्तु । त्वा । सोमऽपेयाय । धृष्णो इति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० [4]'नृणाम् मध्ये अतिशयेन वीराय अस्मै धानाः पुरोडाशम् च क्षिप्रम् प्रति भरत । अस्मदीय एकरूपाः स्तुतयः हे इन्द्र ! त्वदर्थं क्रियमाणाः त्वाम् वर्धयन्तु हे[5] धर्षणशील !'[4] तव सोमपानाय ॥८॥

[2]'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्यायेऽष्टादशो वर्गः'[2] ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि[1] अर्प. ४-४. नास्ति वि[1] अर्प. † धानानां क; भक्तो वि[1] अ[1]. ५. धर्षण° वि[1] अ[1].

[५३]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः। इन्द्रो देवता, आद्यया इन्द्रापर्वतौ, पञ्चदशीषोडश्योः
वाक् (ससर्परी), सप्तदश्यादिविंशत्यन्तानां रथाङ्गानि, एकविंश्यादि-
चतुर्विंश्यन्तानामभिशापः। त्रिष्टुप् छन्दः, दशमीषोडश्यौ जगत्यौ,
त्रयोदशी गायत्री, द्वादशीविंशीद्वाविंश्योऽनुष्टुभः,
अष्टादशी बृहती[1]।

इन्द्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिष आ वहतं सुवीराः ।
वीतं हव्यान्यध्वरेषु देवा वर्धेथां गीर्भिरिळया मदन्ता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता । बृहता । रथेन । वामीः । इषः । आ । वहतम् । सुऽवीराः ।
वीतम् । हव्यानि । अध्वरेषु । देवा । वर्धेथाम् । गीःऽभिः । इळया । मदन्ता ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रापर्वतौ! वननीयानि अन्नानि महता रथेन आ वहतम् शोभनापत्यसहितानि, भक्षयत च हवींषि यज्ञेषु, देवनशीलौ! वर्धेथाम्[2] च स्तुतिभिः अन्नेन माद्यन्तौ युवामिति ॥ १ ॥

तिष्ठा सु कं मघवन् मा परा गाः सोमस्य नु त्वा सुषुतस्य यक्षि ।
पितुर्न पुत्रः सिचमा रभे त इन्द्र स्वादिष्ठया गिरा शचीवः ॥ २ ॥

तिष्ठ । सु । कम् । मघऽवन् । मा । परा । गाः । सोमस्य । नु । त्वा । सुऽसुतस्य । यक्षि ।
पितुः । न । पुत्रः । सिचम् । आ । रभे । ते । इन्द्र । स्वादिष्ठया । गिरा । शचीऽवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मघवन्! सुष्ठु सुखं च अस्मत्पार्श्वे तिष्ठ। मा अस्मत्तः परागमः[3]। सोमेन सुष्ठु सुतेन शीघ्रम् अहं त्वा यजे। पितुः इव पुत्रः तव वाससोऽन्तम्, हे इन्द्र! अहं हस्तेन गृह्णामि स्वादुतमया स्तुतिवाचा संयुक्तोऽहम्, प्रज्ञावन्![4] ॥ २ ॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहीन्द्राय वाहः कृणवाव जुष्टम् ।
एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदाऽथा च भूदुक्थमिन्द्राय शस्तम् ॥ ३ ॥

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इन्द्राय । वाहः । कृणवाव । जुष्टम् ।
आ । इदम् । बर्हिः । यजमानस्य । सीद । अथ । च । भूत् । उक्थम् । इन्द्राय । शस्तम् ॥३॥

वेङ्कट० हे अध्वर्यो! शंसाव आवाम्। तत्र त्वम् मे प्रतिगरं कुरु—'ओथामो दैव' इति। इन्द्राय शस्त्रम् पर्याप्तम् कृणवाव। तदर्थम् आ सीद इदम् बर्हिः अस्य यजमानस्य। अथ भवतु इन्द्राय शस्तम् उक्थम् इति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको.　२. वर्धेताम् मूको.　३. °म मूको.　४. °वान् वि'' ब' कं.

जायेदस्तं मघवन्त्सेदु योनिस्तदित्त्वा युक्ता हरयो वहन्तु ।
यदा कदा च सुनवाम सोममग्निष्ट्वा दूतो धन्वात्यच्छ ॥ ४ ॥

जाया । इत् । अस्तम् । मघऽवन् । सा । इत् । ऊँ इति । योनिः । तत् । इत् । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहन्तु ।
यदा । कदा । च । सुनवाम । सोमम् । अग्निः । त्वा । दूतः । धन्वाति । अच्छ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मघवन्! पुरुषाणाम् जाया एव गृहं भवति, सा एव वासस्थानम्[1]। तत्र एव त्वामपि पीतसोमम् युक्ताः अश्वाः वहन्तु। पुनश्च वयम् यदा कदा च अत ऊर्ध्वम् सोमम् सुनवाम तदानीमयम् अग्निः दूतः त्वाम् प्रति धन्वाति अभिगच्छति, तदा पुनरागन्तव्यम्। अवसीदता सूक्ते निर्वचनाय ॥ ४ ॥

परा याहि मघवन्ना च याहीन्द्र भ्रातरुभयत्रा ते अर्थम् ।
यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥ ५ ॥

परा । याहि । मघऽवन् । आ । च । याहि । इन्द्र । भ्रातः । उभयत्र । ते । अर्थम् ।
यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानम् । विऽमोचनम् । वाजिनः । रासभस्य ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पीते सोमे परा गच्छ मघवन्, आ याहि च श्वः प्रभाते सोमपानाय। हे इन्द्र! भ्रातृस्थानीय! भर्तः![2] वा उभयत्र च तव प्रयोजनम् अस्ति। सोमपानमत्र प्रयोजनम् तत्र [3]जाया। यत्र[3] यत्रे महतः रथस्य विमुक्ताश्वस्य निधानम् भवति विमोचनम् च अश्वस्य वेगवतः, तत्रापयाहीति[4]। केचनमन्त्रे-[5]ऽहस्तु हारियोजनस्य पुरोऽनुवाक्यास्वेषु पूर्वेति ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः[7] ॥

अपाः सोममस्तमिन्द्र प्र याहि कल्याणीर्जाया सुरणं गृहे ते ।
यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत् ॥ ६ ॥

अपाः । सोमम् । अस्तम् । इन्द्र । प्र । याहि । कल्याणीः । जाया । सुऽरणम् । गृहे । ते ।
यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानम् । विऽमोचनम् । वाजिनः । दक्षिणाऽवत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पीतवानसि सोमम्, गृहम् इन्द्र! प्रतिगच्छ। कल्याणीः[7] जाया सुष्ठु रमणसाधनं विद्यते गृहे तव। यत्र इति गतम्। सायं कार्यान्ते रथाद् विमुक्तानां वाजिनां[7] दक्षिणा विद्यते न प्रातरिति। दक्षिणा च[8] खादः पानं चेति ॥ ६ ॥

इमे भोजा अङ्गिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो असुरस्य वीराः ।
विश्वामित्राय ददतो मघानि सहस्रसावे प्र तिरन्त आयुः ॥ ७ ॥

---

१. जायति° वि' ऋपे. २. भर्ता वि° अ° ३-३. नास्ति वि° अपं. ४. °यातीति मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. °णी अपं. ७. नास्ति मूको. ८. नास्ति क.

इमे । भोजाः । अङ्गिरसः । विऽरूपाः । दिवः । पुत्रासः । असुरस्य । वीराः ।
विश्वामित्राय । ददतः । मघानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरन्ते । आयुः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रानुचराः इमे राजानः विविधरूपाः अङ्गिरसः च दिवः पुत्राश्च मरुतः असुरस्य बलवतो रुद्रस्य वीराः विश्वामित्राय मह्यम् धनानि प्रयच्छन्तः अनेकस्मिन् सोमाभिषवे आयुः वर्धयन्तीति[1] ॥ ७ ॥

रूपंरूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वं१ परि स्वाम् ।
त्रिर्यद् दिवः परि मुहूर्तमागात् स्वैर्मन्त्रैरनृतुपा ऋतावा ॥ ८ ॥

रूपम्ऽरूपम् । मघऽवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः । तन्वम् । परि । स्वाम् ।
त्रिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तम् । आ । अगात् । स्वैः । मन्त्रैः । अनृतुऽपाः । ऋतऽवा ॥८॥

वेङ्कट० नानाविधं रूपम् भावयति मघवा स्वाम् तनुम् परितः मायाः कुर्वन् । याभिर्जनान् मोहयति सा माया उच्यते । बहुधा ह्येकमेव जना पश्यन्ते । मुहूर्तम् मुहुः ऋतं भवतीति सवनमुच्यते । दिवः परि यदा[2] सवनान्यागच्छति स्वैः स्तोत्रैर्हेतुभिः । अन्ये देवा ऋतौ कस्मिंश्चित् काले पिबन्ति अयं तु अनृतुपाः सर्वेषु सवनेषु पिबति यज्ञवानिति । यास्कः 'यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्देवता[3] भवति' (१०,१७) इति ॥ ८ ॥

महाँ ऋषिर्देवजा देवजूतोऽस्तभ्नात् सिन्धुमर्णवं नृचक्षाः ।
विश्वामित्रो यदवहत् सुदासमप्रियायत कुशिकेभिरिन्द्रः ॥ ९ ॥

महान् । ऋषिः । देवऽजाः । देवऽजूतः । अस्तभ्नात् । सिन्धुम् । अर्णवम् । नृऽचक्षाः ।
विश्वामित्रः । यत् । अवहत् । सुऽदासम् । अप्रियायत । कुशिकेभिः । इन्द्रः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० महान् अयम् ऋषिः देवार्थं जातः देवैराहूतः स्तम्भितवान् इन्द्रप्रसादात् 'उदकवन्तम् सिन्धुम्'[4] मनुष्याणां पुत्रपौत्रादीनां द्रष्टा । किञ्च यदा अयम् विश्वामित्रः[5] अश्वमेधेन याजयन् सुदासम् राजानम् पुरोधाः सन् अवहत् प्रणिनाय, तदानीं प्रीत आसीत् कुशिकैरस्माभिः इन्द्रः ॥ ९ ॥

हंसाइव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदन्तो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।
देवेभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुशिकाः सोम्यं मधु ॥ १० ॥

हंसाःऽइव । कृणुथ । श्लोकम् । अद्रिऽभिः । मदन्तः । गीःऽभिः । अध्वरे । सुते । सचा ।
देवेभिः । विप्राः । ऋषयः । नृऽचक्षसः । वि । पिबध्वम् । कुशिकाः । सोम्यम् । मधु ॥ १० ॥

---

१. नास्ति अ[1]. २. यदि वि[1] अ[1]. ३. तत्तदेव मूको. ४-४. सिन्धुम् उदकवन्तम् वि[1] अ[1].
५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० हे कुशिकाः! हंसा इव मृदुवाचः कुरुत स्तोत्रम् अभिषवग्रावभिः सह देवान् मादयन्तः स्तुतिभिः यज्ञे सुते सोमे सहभूताः। देवैः सह हे ब्राह्मणाः! हे ऋषयः! च मनुष्याणां द्रष्टारः! विविधम् पिबध्वम् सोममयम् मधु ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये विंशो वर्गः' ॥

उप॒ प्रेत॑ कुशिकाश्चे॒तय॑ध्व॒मश्वं॑ रा॒ये प्र मु॑ञ्चता सु॒दासः॑ ।
राजा॑ वृ॒त्रं ज॑ङ्घन॒त् प्रागपा॒गुद॒गथा॑ यजाते॒ वर॒ आ पृ॑थि॒व्याः ॥ ११ ॥

उप॑ । प्र । इ॒त॒ । कु॒शि॒काः॒ । चे॒तय॑ध्वम् । अश्व॑म् । रा॒ये । प्र । मु॒ञ्च॒त॒ । सु॒ऽदासः॑ ।
राजा॑ । वृ॒त्रम् । ज॒ङ्घ॒न॒त् । प्राक् । अपा॑क् । उद॑क् । अथ॑ । य॒जा॒ते॒ । वरे॑ । आ । पृ॒थि॒व्याः ॥

वेङ्कट० शौनकः— 'सुदासश्च' महायज्ञे शक्तिना गाथिसूनवे' ॥
निगृहीतं 'बलाच्चेतः सोऽवसीदद्' विचेतनः ।
तस्मै[4] ब्राह्मीं तु सौरीं वा नाम्ना वाचं ससर्परीम् ॥
सूर्यवेश्मादिहाहृत्य[5] ददुस्ते जमदग्नयः ।
कुशिकानां[6] ततः सा 'वाक् अमतिं तामपाहनत्' ॥
'उप प्र'[9] 'इ)ति चास्यां[10] कुशिकान् विश्वामित्रोऽन्वबोधयत्[11] ।
लब्ध्वा वाचं च हृष्टात्मा तानृषीन् प्रत्यपूजयत् ॥
'ससर्परी'[12] इति द्वाभ्यामृग्भ्यां[13] वाचं स्तुवन् स्वयम् ।
[14]'स्थिरौ'† इत्यनयोऽशान्त्यामनडुहः‡ गृहान्§ व्रजन् ॥
तत्राश्वं¶[15] स्वशरीरैः[16] गृहान् गच्छन् परीददे[17] ।
पराश्चतस्रो[18] यास्त्वत्र वसिष्ठद्वेषिण्यः[19] स्मृताः ॥
[19]विश्वामित्रेण ताः प्रोक्ता अभिशापा† इति स्मृताः ।
‡द्विषद्द्वेषास्तु‡ ताः §प्रोक्ताः विद्याच्चैवाभिचारिकाः§[19] ॥
वासिष्ठास्ता[20] न शृण्वन्ति तदाचार्यकसम्मतम् ।

१-१. नास्ति मूको. २. सौदासस्य मूको. ३. गाधि° वि[12] अ[1] ख; गाधी° लपं. ४-४. वादोक्तः सोपाली° मूको. ५. तस्य मूको. ६. °हाहृत्य वि[13] अ[1] लपं. ७. °नाम् वि[1] लपं. ८-८. ह मतिमान् (मति लपं.) तत्नाहनत् (°शुमाहनं मवं.) मूको. ९. ऋ ३,५३,११. १०. चास्या वि[1] लपं; च त्यात् वि[1] अ[1] क. ११. °बोऽन्वको° वि[13] अ[1] ख; °बोन्वपो° लपं. १२. ऋ ३,५३,१५;१६. १३. द्वाभ्यां गृह्यान् वि[1] अ[1] क; द्वाभ्यां वि[1] लपं. १४-१४. नास्ति वि[1] अ[1]. † ऋ ३,५३,१७. ‡ °हं न वि[1] ह लपं. § गृहम् ह. ¶ °श्वं न वि[1] ह लपं. १५ स्वशरीरं न वि[1] अ[1] क; स्वशरीरं न वि[1] लपं. १६. नास्ति वि[1]; त्रुटितम् अ[1]. १७. ऋ ३,५३,२१-२४. १८. वसि° क. १९-१९. पूर्वापरार्धश्लोकयोर्व्युत्क्रमः वि[12] क लपं; नास्ति अ[1]. † अभिचारा वि[1] लपं. ‡-‡ द्विष द्वेष° वि[1] क; द्विषे द्वेष वि[1] लपं. §-§ स्मृता विचारभित्रोषु प्रस्ते वि[12] क लपं. २०. वसिष्ठास्तु वि[1] क लपं; °ष्ठास्तु वि[1] अ[1].

'कीर्तनाच्छ्रवणाद् वापि महादोषश्च जायते'[1] ॥
शतधा भिद्यते मूर्धा[2] कीर्तितेन श्रुतेन वा[1] ।
तेषां बालाः प्रमीयन्ते तस्मात् तास्तु न कीर्तयेत्'[3] ॥ (बृदे ४,११२-१२०) इति ।

हे कुशिकाः! आगच्छत[4], मयोच्यमानं जानीत । सुदासः राज्ञः अश्वमेधाय अस्माकं धनाय च अश्वम्[5] च मुञ्चत । सोऽयं राजा प्राक् प्रत्यक् उदक् च शत्रून् मूर्धा हतवान् । अनार्यावासाद्[6] दक्षिणाया अकीर्तनम् । एवं सति सार्वभौमोऽयम्[7] पृथिव्याः वरिष्ठेऽस्मिन्देशे अश्वमेधेन यजत इति ॥ ११ ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिन्द्रमतुष्टवम् ।
विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनम् ॥ १२ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहम् । इन्द्रम् । अतुष्टवम् ।
विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । इदम् । भारतम् । जनम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः अहम् इमे द्यावापृथिवी इन्द्रम् मन्त्रकरणात् स्तावयामि । मद्दृष्टैर्मन्त्रैरुभये देवमनुष्याः स्तुवन्तीत्यर्थः । तस्य मम विश्वामित्रस्य मन्त्रः अयम् भरतकुलजातम् जनम् रक्षति इति ॥ १२ ॥

विश्वामित्रा अरासत ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे । करदिन्नः सुराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । अरासत । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे । करत् । इत् । नः । सुऽराधसः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्राः प्रायच्छन् स्तुतिम् वज्रिणे इन्द्राय । सोऽस्मान् करोतु शोभनधनान्[8] ॥ १३ ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नाशिरं दुह्रे न तपन्ति घर्मम् ।
आ नो भर प्रमगन्दस्य वेदो नैचाशाखं मघवन् रन्धया नः ॥ १४ ॥

किम् । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽशिरम् । दुह्रे । न । तपन्ति । घर्मम् ।
आ । नः । भर । प्रऽमगन्दस्य । वेदः । नैचाऽशाखम् । मघऽवन् । रन्धय । नः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० किं क्रियाभिः इति ये मन्यन्ते कीकटा नास्तिकाः, तेषु स्थिताः गावः तव हे इन्द्र! किम् कुर्वन्ति । नहि कीकटाः आशिरम् दुहन्ति, न च तापन्ति घर्मम्, तथा सति आ भर अस्माकम् कीकटेषु वर्तमानस्य प्रमगन्दस्य धनम् इति । एतदेवाह—परित्यक्तवेदशाखस्य मघवन्![1] धनम् अस्माकम् वशं नयेति । यास्कः—'कीकटा नाम देशोऽनार्यनिवासः । कीकटाः किंकृताः किं क्रियाभिरिति

१–१. नास्ति मूको. २. मूर्धा वि[1] लभ. ३. नास्ति वि[1] लभ. ४. अश्वम॰ अ[1]; अश्व॰ लभ. ५. नास्ति मूको. ६. °त्सयात् अ[1]. ७. °मो यः वि[1] लभ. ८ शोभनान् वि[1] लभ.

प्रेमा' (६, ३२) इति । तथोपरत्रोक्तम्—'प्रमन्दः कुसीदी । मांस्तो मामाममिष्यतीति च ददाति । तदपत्यं प्रमगन्दः । अत्यन्तकुसीदिकुलीनः । प्रमदको वा । योऽयमेवास्ति लोको न पर इति प्रेप्सुः । पण्डको वा' (६,३२) इत्यादि ॥ १४ ॥

ससर्प॒रीर॒मतिं॒ बाध॑माना बृ॒हन्मि॑माय ज॒मद॑ग्निदत्ता ।
आ सूर्य॑स्य दु॒हि॒ता त॑तान॒ श्रवो॑ दे॒वेष्व॒मृत॑मजु॒र्यम् ॥ १५ ॥

स॒स॒र्प॒रीः । अम॑तिम् । बाध॑माना । बृ॒हत् । मि॒मा॒य॒ । ज॒मद॑ग्निऽदत्ता ।
आ । सूर्य॑स्य । दु॒हि॒ता । त॒ता॒न॒ । श्रवः॑ । दे॒वेषु॑ । अ॒मृत॑म् । अ॒जु॒र्यम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० ससर्परीनाम्नी[1] शक्तिना कुशिकानामुत्पादितं मोहम् बाधमाना जमदग्निभिः सूर्यसकाशादाहृत्य दत्ता अत्यन्तम् शब्दायते । सेयम् सूर्यस्य दुहिता देवेषु अमृतत्वसाधनं च[2] अजरणसाधनं च अन्नम् मन्त्रात्मिका[3] आ तनोति[4] । वागपि देवेभ्यो हव्यं वहतीति ॥ १५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वर्गः[5] ॥

स॒स॒र्प॒रीर॑भर॒त् तूय॑मे॒भ्योऽधि॒ श्रवः॒ पाञ्च॑जन्यासु कृ॒ष्टिषु॑ ।
सा प॒क्ष्या॒३॒॑ नव्य॒मायु॒र्दधा॑ना॒ यां मे॑ पलस्तिजमद॒ग्नयो॑ द॒दुः ॥ १६ ॥

स॒स॒र्प॒रीः । अ॒भ॒र॒त् । तूय॑म् । ए॒भ्यः॒ । अधि॑ । श्रवः॑ । पाञ्च॑ऽजन्यासु । कृ॒ष्टिषु॑ ।
सा । प॒क्ष्या॑ । नव्य॑म् । आयुः॑ । दधा॑ना । याम् । मे॒ । प॒ल॒स्ति॒ऽज॒मद॑ग्नयः । द॒दुः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० रथकारपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः, तत्प्रभवासु प्रजासु अधि यत् अन्नम् अस्ति, तत् इदम् एभ्यः देवेभ्यः क्षिप्रम् भरति । पक्षः सूर्यः पतनात्, तत्प्रभवा सा नवतरम् अन्नम् दधाना भवति । पलस्तिशब्दः पलितवचनः मृत्युरहिताः(?)[5] अपलिताः(?) आसन्[6] जमदग्नयः, ते याम् मह्यम् दत्तवन्तः इति[7] ॥ १६ ॥

स्थि॒रौ गावौ॑ भवतां वी॒ळुरक्षो॒ मेषा वि व॑र्हि॒ मा यु॒गं वि शा॑रि ।
इन्द्रः॑ पात॒ल्ये॑ ददतां॒ शरी॑तो॒ररि॑ष्टनेमे अ॒भि नः॑ सचस्व ॥ १७ ॥

स्थि॒रौ । गावौ॑ । भ॒व॒ता॒म् । वी॒ळुः । अक्षः॑ । मा । ई॒षा । वि । व॒र्हि॒ । मा । यु॒गम् । वि । शा॒रि॒ ।
इन्द्रः॑ । पा॒त॒ल्ये॒ इति॑ । द॒द॒ता॒म् । शरी॑तोः । अरि॑ष्टऽनेमे । अ॒भि । नः॒ । स॒च॒स्व॒ ॥ १७ ॥

वेङ्कट० शकटे युक्तौ गावौ स्थिरौ भवताम् । अक्षः च दृढः, तथेयम् ईषा च विप्रहता मा भूत्, युगम् च मा भूत् विशीर्णम् । पातल्यशब्दो नूनम् कश्चित्प्राणिवचनः शरणं दुग्धा-

1. नाम्नी मूको. 2. नास्ति वि[3] अ[1]. 3. मन्त्रात्मिका वि[3] अ[1]. 4-4. नास्ति मूको.
5. [°]रहिताः वि[3] अ[1]. 6. दीर्घायुषः सा. 7. नास्ति वि[3] अ[1].

नामवरोधः, आ ततः इन्द्रः पातव्ये दत्ताम्। ददातिर्धारणकर्मा[1] (पु. का २, २) । त्वं च हे गरुड! अस्मान् अभि सचस्व शीघ्रगमनायेति ॥ १७ ॥

बलं॑ धेहि त॒नूषु॑ नो॒ बल॑मिन्द्राऩ॒ळुत्सु॑ नः ।
बलं॑ तो॒काय॒ तन॑याय जी॒वसे॒ त्वं हि ब॑ल॒दा असि॑ ॥ १८ ॥

बल॑म् । धे॒हि॒ । त॒नूषु॑ । नः॒ । बल॑म् । इ॒न्द्र॒ । अ॒न॒ळुत्ऽसु॑ । नः॒ ।
बल॑म् । तो॒काय॑ । तन॑याय । जी॒वसे॑ । त्वम् । हि । ब॒ल॒ऽदाः । असि॑ ॥ १८ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ १८ ॥

अ॒भि व्य॑यस्व खदि॒रस्य॒ सार॒मोजो॑ धेहि स्पन्द॒ने शिं॒शपा॑याम् ।
अक्ष॑ वीळो वीळित वी॒ळय॑स्व॒ मा यामा॑द॒स्मादव॑ जीहिपो नः ॥ १९ ॥

अ॒भि । व्य॒य॒स्व॒ । ख॒दि॒रस्य॑ । सार॑म् । ओजः॑ । धे॒हि॒ । स्प॒न्द॒ने । शिं॒शपा॑याम् ।
अक्ष॑ । वी॒ळो इति॑ । वी॒ळि॒त॒ । वी॒ळय॑स्व । मा । यामा॑त् । अ॒स्मात् । अव॑ । जी॒हि॒पः॒ । नः॒ ॥ १९ ॥

वेङ्कट० खदिरस्य सारेणाऽऽण्योः करणं भवति, शिंशपया चक्रयोः। तत्र इदमाह—अक्षपाश्वयोः खदिरस्य सारम् आणिम् आच्छादय तथा त्वं च बलम् स्पन्दनवेलायाम् शिंशपायाम् निधेहि। हे अक्ष! दृढ! पुर्वेव दृढीकृत! अत्यन्तं दृढो भव गमने। मा अस्मान् अस्मात् प्रयाणात् अव जीहिपः। अवहापनं[2] भवत्युपरिस्थितस्याक्षस्य भङ्ग इति ॥ १९ ॥

अ॒यम॒स्मान् वन॒स्पति॒र्मा च॒ हा मा च॑ रीरिषत् ।
स्व॒स्त्या गृ॒हेभ्य॒ आव॒सा आ वि॒मोच॑नात् ॥ २० ॥

अ॒यम् । अ॒स्मान् । वन॒स्पतिः॑ । मा । च॒ । हाः । मा । च॒ । रि॒रि॒ष॒त् ।
स्व॒स्ति । आ । गृ॒हेभ्यः॑ । आ । अ॒व॒ऽसै । आ । वि॒ऽमोच॑नात् ॥ २० ॥

वेङ्कट० शकटभूतः अयम् अस्मान् वनस्पतिः मा च त्याक्षीत्[3] मा च हिंसितान् कार्षीत्। किन्त्व विनाशहेतुर्भवतु[4] आ गृहप्राप्तेः, आ च अवसानात्, आ [5]च अनडुहोर्विमोचनात्[5] ॥ २० ॥

[6]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः[6] ॥

इन्द्रो॒तिभि॑र्बहु॒लाभि॑र्नो अ॒द्य या॑च्छ्रे॒ष्ठाभि॑र्मघवञ्छूर जिन्व ।
यो नो॒ द्वेष्ट्यध॑रः॒ सस्प॑दीष्ट॒ यमु॑ द्वि॒ष्मस्तमु॑ प्रा॒णो ज॑हातु ॥ २१ ॥

---

1. °कर्मेति यास्कः मूको. 2. °हापने वि° अ°. 3. त्यक्षीः मूको. 4. °वति वि° अ° लपं. 5-5. नास्ति° वि° अ° लपं. 6-6. नास्ति मूको.

इन्द्र । ऊतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अद्य । यात्ऽश्रेष्ठाभिः । मघऽवन् । शूर । जिन्व । यः ।
नः । द्वेष्टि । अधरः । सः । पदीष्ट । यम् । ऊँ इति । द्विष्मः । तम् । ऊँ इति । प्राणः । जहातु ॥ २१ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! मार्गैः बहुभिः अस्मान्[1] अद्य गन्तॄणां[2] प्रशस्यतमैः मघवन्! शूर! प्रीणय। यः अस्मान् द्वेष्टि अधरः सः विपद्यताम्। यम्[3] वयम् द्विष्मः तम् एव प्राणः जहातु। कोऽन्यैर्मार्गैरस्मान् प्रीणयेति[4] ॥ २१ ॥

परशुं चिद् वि तपति शिम्बलं चिद् वि वृश्चति ।
उखा चिदिन्द्र येषन्ती प्रयस्ता फेनमस्यति ॥ २२ ॥

परशुम् । चित् । वि । तपति । शिम्बलम् । चित् । वि । वृश्चति ।
उखा । चित् । इन्द्र । येषन्ती । प्रऽयस्ता । फेनम् । अस्यति ॥ २२ ॥

वेङ्कट० भारतो[5] जनस्त्वामाश्रित्य हे इन्द्र! युद्धार्थम्[6] परशुम्[7] तीक्ष्णीकरोति। शिम्बलशब्दः शिरोवचनः, यथा[8] कमेः कम्बलः एवं शिमेर्वैधकर्मणः शिम्बलः, वसिष्ठानां शिरश्च वि वृश्चति। येषतिः[9] स्रवणकर्मा। उखाशब्दः शिरोवचनः, [10]वसिष्ठानाम् उखा †च इन्द्र!† रुधिरं स्रवन्ती भरतक्षिप्ता शस्त्रैः फेनम् विसृजति[10] ॥ २२ ॥

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयन्ति पशु मन्यमानाः ।
नावाजिनं वाजिना हासयन्ति न गर्दभं पुरो अश्वान्नयन्ति ॥ २३ ॥

न । सायकस्य । चिकिते । जनासः । लोधम् । नयन्ति । पशु । मन्यमानाः ।
न । अवाजिनम् । वाजिना । हासयन्ति । न । गर्दभम् । पुरः । अश्वात् । नयन्ति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० [11]हे जनाः! वासिष्ठो वो जनो भरतानामिन्द्राश्रयसाधितसायकम् न जानाति†, ततश्च तपसि स्तोत्रे वा लुब्धमृषिमिमं विश्वामित्रम् बलात् नयन्ति पशुमेनम् मन्यमानाः। तथायुक्तं‡ वसिष्ठानामित्याह 'नावाजिनम्' इति। अनश्वम् अजादिकम्[12] अश्वेन सह प्रतिकूलमलब्ध्वा न हासयन्ति किन्त्वश्वेनैवाश्वेन[13] हेषयन्ति, न च गर्दभम् पापीयांसम् अश्वस्य पुरतः [13]नयन्ति, पश्चादेव नयन्ति इति[11] ॥ २३ ॥

इम इन्द्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वम् ।
हिन्वन्त्यश्वमरणं न नित्यं ज्यावाजं परि णयन्त्याजौ ॥ २४ ॥

---

१. नास्ति वि[1] लपं. २. गन्त° वि[1] लपं. ३. नास्ति वि[1]. ४. प्रण° अ[1] ल. ५. भर° वि[1] अ[1] ल. ६. °र्थं च वि[1] अ[1]. ७. °शुम् च वि[1] अ[1] लपं. ८. नास्ति वि[1] लपं. ९. नास्ति लपं. १०-१०. नास्ति वि[1]. †-† त्रुटितम् अ[1]. ११-११. नास्ति वि[1] लपं. † °ति अ[1] ल. ‡ °क्त वि[1]. १२. किमप° वि[1] अ[1]. १३-१३. नास्ति वि[1] अ[1].

इमे । इन्द्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वम् । चिकितुः । न । प्रऽपित्वम् ।
हिन्वन्ति । अश्वम् । अरणम् । न । नित्यम् । ज्याऽवाजम् । परि । नयन्ति । आजौ ॥ २४ ॥

वेङ्कट० 'विरहितारित्वं प्राप्तुं' त्वदाश्रयणात् हे इन्द्र! इमे भरतस्य पुत्राः कुशिकाः वसिष्ठैः अपपित्वम् एव कर्तव्यतया जानन्ति, न तु प्रपित्वम्। ततश्च युद्धार्थम् अश्वम् प्रेरयन्ति[2] 'शत्रूणाम् अरणीयम् स्वामिनि'[1] स्थिरभक्तिम् भटम् इव, तथा ज्यावन्तं धनुश्च सङ्ग्रामे मण्डलीकुर्वन्ति ॥ २४ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः' ॥

[५४]

'प्रजापतिर्वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः। विश्वे देवा देवता। त्रिष्टुप् छन्दः' ।

इमं महे विदथ्याय शूषं शश्वत् कृत्व ईड्याय प्र जभ्रुः ।
शृणोतु नो दम्येभिरनीकैः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रः ॥ १ ॥

इमम् । महे । विदथ्याय । शूषम् । शश्वत् । कृत्वः । ईड्याय । प्र । जभ्रुः ।
शृणोतु । नः । दम्येभिः । अनीकैः । शृणोतु । अग्निः । दिव्यैः । अजस्रः ॥ १ ॥

वेङ्कट० दक्षगोत्रः प्रजापतिः। वैश्वदेवीयानि[5] सूक्तानि चत्वारि। इमम् स्तोमम् महते यज्ञियाय सुखकरम् बहु कृत्वः स्तुत्याय वैश्वामित्राः प्र भरन्ति। स[6] चास्माकं स्तोमम् रक्षसां दमनकुशलैः अनीकैः ज्वालालक्षणैः अन्तरिक्षभवैः नित्यं समिद्धः अग्निः शृणोतु इति ॥ १ ॥

महि महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामो म इच्छञ्चरति प्रजानन् ।
ययोर्ह स्तोमे विदथेषु देवाः सपर्यवो मादयन्ते सचायोः ॥ २ ॥

महि । महे । दिवे । अर्च । पृथिव्यै । कामः । मे । इच्छन् । चरति । प्रऽजानन् ।
ययोः । ह । स्तोमे । विदथेषु । देवाः । सपर्यवः । मादयन्ते । सचा । आयोः ॥ २ ॥

वेङ्कट० महान्तं स्तोमम् द्यावापृथिवीभ्याम् उच्चारय। मदीयः कामः स्वाभिलषितम् इच्छन् द्यावापृथिव्यौ[7] प्रति चरति गच्छति तयोर्महिमानम् प्रकर्षेण जानन्। ययोः खलु स्तोमे क्रियमाणे यज्ञेषु देवाः सपर्या मनुष्यैः क्रियमाणामिच्छन्तः सह सर्वे माद्यन्ति, प्रतिगृह्णन्ति ताम्[8] इत्यर्थः ॥ २ ॥

युवोर्ऋतं रोदसी सत्यमस्तु महे षु णः सुविताय प्र भूतम् ।
इदं दिवे नमो अग्ने पृथिव्यै सपर्यामि प्रयसा यामि रत्नम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]; वि त्वमसमासुत वि[3] कपं. २-२. नास्ति वि[2]; 'ति···कर्मे अ[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको. ५. वैश्वदेवानि वि[1] कपं. ६. नास्ति वि[1] कपं. ७. °व्यौ छ प्रस्तावः. ८. स्तोत्रं वि[1,2] अ[1] कपं; स्वान् क.

युवोः । ऋतम् । रोदसी इति । सत्यम् । अस्तु । महे । सु । नः । सुविताय । प्र । भूतम् ।
इदम् । दिवे । नमः । अग्ने । पृथिव्यै । सपर्यामि । प्रयसा । यामि । रत्नम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे द्यावापृथिव्यौ[1]! युवयोराश्रितविषयम् ऋतम् आनुकूल्यम् सत्यम् अस्तु, महते अभ्युदयाय अस्माकम् सुष्ठु प्र भवतम्। इदम् नमः हे अग्ने! द्यावापृथिवीभ्याम्। किञ्च एते[2] अन्नेन पूजयामि, रत्नम् च याचे ॥ ३ ॥

उतो हि वां पूर्व्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः ।
नरश्चिद् वां समिथे शूरसातौ ववन्दिरे पृथिवि वेविदानाः ॥ ४ ॥

उतो इति । हि । वाम् । पूर्व्याः । आऽविविद्रे । ऋतवरी इत्यृतऽवरी । रोदसी इति । सत्यऽवाचः ।
नरः । चित् । वाम् । समऽइथे । शूरऽसातौ । ववन्दिरे । पृथिवि । वेविदानाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च हे सत्ययुक्ते द्यावापृथिवी! वाम् एव पूर्वकालभवाः सत्यवाचः ऋषयः अभिलषितं ज्ञापितवन्तः। नूतना मनुष्याः अपि वाम् सङ्ग्रामे शूरसम्भजनस्थाने स्तुवन्ति हे[3] पृथिवि! विद्वांसः ॥ ४ ॥

को अद्धा वेद क इह प्र वोचद् देवाँ अच्छा पथ्या३ का समेति ।
ददृश्र एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु व्रतेषु ॥ ५ ॥

कः । अद्धा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् । देवान् । अच्छ । पथ्या । का । सम् । एति ।
ददृश्रे । एषाम् । अवमा । सदांसि । परेषु । या । गुह्येषु । व्रतेषु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० कः मनुष्यः सत्यम् वेत्ति, कः वा इह[4] मनुष्येभ्यः एतत् [5]प्र वोचत्[5], को वा मार्गः देवान् अभि सम् एति, येन गत्वा याथात्म्यं जानीमः। एषाम् देवानां दिवि स्थितानाम् अवमानि अर्वाङ्मुखानि स्थानानि दृश्यन्ते। 'देवगृहा वै नक्षत्राणि' (तैब्रा २,५,२,६) इति ब्राह्मणम्। परमेषु दिवि स्थितेषु मनुष्याणां परोक्षेषु कर्मसु सत्सु तानि दृश्यन्ते। देवगृहा दृश्यन्ते, तत्रस्थानां देवानां कर्माणि परोक्षाणि भवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[6] ॥

कविर्नृचक्षा अभि षीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदन्ती ।
नाना चक्राते सदनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

---

१. द्यावापृथिव्यौ ल प्रस्तावः. २. एते अ[?]. ३. नास्ति ऋपं. ४. नास्ति मूको. ५-५. प्रावोचति वि[1] अ[?]; प्रवोचति वि[1] ल ऋपं; प्रवोचद्, प्रवक्ति वा ल प्रस्तावः. ६-६. नास्ति मूको.

कुविः। नृऽचक्षाः। अभि। सीम्। अचष्ट। ऋतस्य। योना। विघृते इति विऽघृते। मदन्ती इति।
नाना। चक्राते इति। सदनम्। यथा। वेः। समानेन। क्रतुना। संविदाने इति सम्ऽविदाने ॥६॥

वेङ्कट० कविः मनुष्याणां द्रष्टा भगवानिन्द्रः द्यावापृथिवी सर्वतः अभि पश्यति[1] ऋतस्य योनिरिन्दु-
दकनाम तस्मिन् प्रादुर्भूते सति मदन्ती, मदप्रकारं उक्तः, विधृते परस्परस्थाने । 'समानमेतदु-
दकमुच्चैत्यव चाहभिः' (ऋ १,१६४,५१) इत्येतदभिप्रायम् । एतदेवानयोः[2] समानं कर्म यदेव प्रीणने
द्यौः पृथिव्यं करोति तदेव पृथिव्यपि दिवः एतदेव संवेदनम् इति[3] । ते एते द्यावापृथिवी
यथा शकुन्तस्य कुलायान्यावासाय दृश्यन्ते एवं देवमनुष्याणामावासाय नानाविधम् सदनम्
कुरुत इति ॥ ६ ॥

समान्या वियुते दूरेअन्ते ध्रुवे पदे तस्थतुर्जागरूके ।
उत स्वसारा युवती भवन्ती आदु ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ७ ॥

समान्या। वियुते इति विऽयुते। दूरेअन्ते इति दूरेऽअन्ते। ध्रुवे। पदे। तस्थतुः। जागरूके इति।
उत। स्वसारा। युवती इति। भवन्ती इति। आत्। ऊँ इति। ब्रुवाते इति। मिथुनानि। नाम ॥७॥

वेङ्कट० समानपरिणामे[4] वा समानप्रयोजने वा एकीभूते वा वियुते पृथग्भूते च दूरे ययोः
पर्यन्तौ विस्तृतयोस्तादृशे अपि च स्वस्थानांते तरुण्यौ भवन्त्यौ ध्रुवे स्थाने तिष्ठतः ।
यत्र स्थिते न निपततस्तद्[5] ध्रुवम्[6] । जागरणशीले भूत्वा नश्वरं तिष्ठत इत्यर्थः । अन्यानि
अपि एवंजातीयकानि मिथुनानि नामधेयानि 'उर्वी' 'पृथ्वी' 'बहुले' 'दूरे'[7] इत्यादीनि
ब्रुवाते दृश्यमाने । तथा च द्यावापृथिव्योर्दर्शने एवंजातीयकानि नामानि निपतन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान् बिभ्रती न व्यथेते ।
एजद् ध्रुवं पत्यते विश्वमेकं चरत् पतत्रि विषुणं वि जातम् ॥ ८ ॥

विश्वा। इत्। एते इति। जनिम। सम्। विविक्तः। महः। देवान्। बिभ्रती इति। न। व्यथेते इति।
एजत्। ध्रुवम्। पत्यते। विश्वम्। एकम्। चरत्। पतत्रि। विषुणम्। वि। जातम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विश्वानि एव एते जातानि भूतानि विस्तीर्णतया सम् विविक्तः पृथक्पृथक् असङ्कीर्णं धार-
यतः । किञ्च महतः देवान् अग्निवाय्वादीन् बिभ्राणे न चलतः । तथाऽनयोः एजत् चलं
मनुष्यादिकम्[8] ध्रुवम् पर्वतादिकं च सर्वम् एकीभूतम् पतति वर्तते, यथा नानादिग्भ्यः समा-
गता नगरद्वारि । तद्वैवाऽऽह—चरत् पश्वादिकम् पतनशीलं शकुन्यादिकम् एवं[9] विष्वग्गमनम् भूत-
जातम् अनयोर्विविधं पततीति ॥ ८ ॥

---

१. °मित' वि[3] अ[1]. २. तदेना' वि[2] अपं. ३. अति वि[1] अपं. ४. °रिणामे वि[3] ५. पत[6] वि[1] अपं. ६. ध्रुवम् वि[1] अपं. ७. नास्ति वि[3] अ[1]. ८. °कम् न वि[1] अपं. ९. एव वि[1] अपं.

सना पुराणमध्येम्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।
देवासो यत्र पनितार एवैरुरौ पथि व्युते तस्थुरन्तः ॥ ९ ॥

सना । पुराणम् । अधि । एमि । आरात् । महः । पितुः । जनितुः । जामि । तत् । नः ।
देवासः । यत्र । पनितारः । एवैः । उरौ । पथि । विऽउते । तस्थुः । अन्तरिति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् महतः पितुः दिवः जनयितुर्नेदिष्ठं तत्[1] सनातनम् पुराणम् जामित्वम् अधि एमि पठामि उच्चारयामि सम्प्रति । आराच्छब्दोऽन्तिकवचनः सम्प्रतीत्यर्थः । देवाः यस्मिन् जामित्वे मया कथ्यमाने गमनैः आगत्य मां स्तुवन्तः, शृण्वन्तु त्वया स्तुतम् इति वचनम्, विस्तीर्णे पथि अन्तरिक्षे द्यावापृथिव्योः अन्तः स्तोत्रश्रवणार्थं स्थिताः । स्तुतिभिः पदस्यैवान्तरिक्षस्य[2] देवैर्बहुभिर्व्युतत्वमिति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ ९ ॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यृदूदराः शृण्वन्नग्निजिह्वाः ।
मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ १० ॥

इमम् । स्तोमम् । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । ऋदुदराः । शृण्वन् । अग्निऽजिह्वाः ।
मित्रः । सम्ऽराजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे द्यावापृथिवी! युवयोः इमम् स्तोमम् अहम् प्र ब्रवीमि । मृदुशब्दपर्याय ऋदुशब्द इति यास्कः (६,४)। मृदुः सोम उदरे येषाम् अग्निजिह्वानाम्[3] ते ते [4]शृण्वन्तु, मित्रः च वरुणः च अन्ये च सम्राजः[4] युवानः अदितेः पुत्राः[5] क्रान्तदर्शनाः विस्तीर्णाः भवन्तः ॥ १० ॥

[6]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[6] ॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानः ।
देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेरादस्मभ्यमा सुव सर्वतातिम् ॥ ११ ॥

हिरण्यऽपाणिः । सविता । सुऽजिह्वः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः ।
देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकम् । अश्रेः । आत् । अस्मभ्यम् । आ । सुव । सर्वऽतातिम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हिरण्यपाणिः सविता सुवाक् दिवः च यज्ञे अह्नः त्रिः आ-गच्छन्, अथ प्रत्यक्षः, स त्वं हे सवितः! [7]मदीयां वाचं स्तुतिरूपाम्[7] देवेषु स्तुत्येषु प्रापय । अनन्तरमेव प्रेरय च अस्मभ्यं सर्वदेवैस्ताप्यमानं धनम् ॥ ११ ॥

---

१. नास्ति वि° अ°. २. नई स्थैवा° वि° अ°. ३. °जिह्वाना वेदाना वि° अ°. ४-४. नास्ति वि° अ°. ५. नास्ति वि° अ°. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति वि° अ° अ°.

सुकृत् सुपाणिः स्ववाँ ऋतावा देवस्त्वष्टावसे तानि नो धात् ।
पूषण्वन्त ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमतष्ट ॥ १२ ॥

सुऽकृत् । सुऽपाणिः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । देवः । त्वष्टा । अवसे । तानि । नः । धात् ।
पूषण्ऽवन्तः । ऋभवः । मादयध्वम् । ऊर्ध्वऽग्रावाणः । अध्वरम् । अतष्ट ॥ १२ ॥

वेङ्कट० शोभनकारी[1] शोभनपाणिः धनवान् सत्यकर्मा देवः त्वष्टा तानि स्वकीयानि धनानि रक्षणार्थम् अस्मभ्यं प्रयच्छतु । हे ऋभवः ! यूयं च पूष्णा सहिताः अस्मद्यज्ञे मादयध्वम्, उच्छ्रितग्रावाणः अभिषवार्थम् अध्वर्यवः यज्ञम् सोमाभिषवेण संस्कृतवन्त[2] इति ॥ १२ ॥

विद्युद्रथा मरुत ऋष्टिमन्तो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः ।
सरस्वती शृणवन् यज्ञियासो धाता रयिं सहवीरं तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युत्ऽरथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमन्तः । दिवः । मर्याः । ऋतऽजाताः । अयासः ।
सरस्वती । शृणवन् । यज्ञियासः । धात । रयिम् । सहऽवीरम् । तुरासः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० विद्युद्युक्तरथाः, 'आ विद्युन्मद्भिः' (ऋ १,८८,१) इत्युक्तम्, मरुतः ऋष्टिभिरायुधैः सहिताः दिवः सम्बन्धिनः मर्याः[3] दिवः सूनवः उदकार्थं जाताः गन्तारः, तैः सहभूता माध्यमिका वाक् । शृण्वन्तु अस्मत्स्तोत्रम्[4] यज्ञार्हाः । अथ प्रत्यक्षः । दत्त धनम् पुत्रसहितम् हे क्षिप्रकारिणः ! ॥ १३ ॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि ग्मन् ।
उरुक्रमः ककुहो यस्य पूर्वीर्न मर्धन्ति युवतयो जनित्रीः ॥ १४ ॥

विष्णुम् । स्तोमासः । पुरुऽदस्मम् । अर्काः । भगस्यऽइव । कारिणः । यामनि । ग्मन् ।
उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य । पूर्वीः । न । मर्धन्ति । युवतयः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० विष्णुम् स्तोत्रशस्त्राणि बहूनां दर्शनीयं गमने गच्छन्त्यभिगच्छन्ति, यथा भजनीयस्याढ्यस्य कर्मकराः आगमने उद्युक्ता भवन्ति । विस्तीर्णक्रमः स देवः । दिशः बह्वः[5] यस्य प्रसादात् विविक्ता भवन्ति, तत्प्रभावादेव जनयित्र्यः युवतयः दिशः न मर्धन्ति न[6] परस्परं बाधन्ते यथास्थानं तिष्ठन्तीति ॥ १४ ॥

इन्द्रो विश्वैर्वीर्यैः पत्यमान उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।
पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ १५ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. संस्कृत° वि[1] अ[1]. ३. मत्याः वि[3]; °र्त्याः अ[1]. ४. जनित्र् स्तो° वि[3] अ[1]. ५. पूर्वीः वि[1] अ[1] ड. ६. नास्ति डर्प.

इन्द्रः । विश्वैः । वीर्यैः । पत्यमानः । उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ।
पुरम्ऽदरः । वृत्रऽहा । धृष्णुऽसेनः । सम्ऽगृभ्य । नः । आ । भर । भूरि । पश्वः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सर्वैः वीर्यैः सह आगच्छन् उभे द्यावापृथिवी महत्त्वेन आ[1] पूरयति । [2]'शिष्टः स्पष्टः'[2] । पुरां दारयिता वृत्रस्य हन्ता धर्षणसेनः त्वम्[3] पशोः भूरि हस्तेन सङ्गृह्य अस्मभ्यम् आ भर । बहून् देहि पशूनित्यर्थः ॥ १५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये षड्विंशो वर्गः[4] ।

नासत्या मे पितरा बन्धुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।
युवं हि स्थो रयिदौ नो रयीणां दात्रं रक्षेथे अकवैरदब्धा ॥ १६ ॥

नासत्या । मे । पितरा । बन्धुऽपृच्छा । सऽजात्यम् । अश्विनोः । चारु । नाम ।
युवम् । हि । स्थः । रयिऽदौ । नः । रयीणाम् । दात्रम् । रक्षेथे इति । अकवैः । अदब्धा ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'इमे अश्विनौ' (श. ब्रा ४.१,५,१६) इति ब्राह्मणाद् अश्विनौ द्यावापृथिव्यौ । अत उक्तम् अश्विनावेव मम मातापितराविति । बन्धनं यौ पृच्छतः कि त्वं बन्धोऽसि[5] इति तौ बन्धुपृच्छौ । तत्र शाट्यायनकम्—'अश्विनौ वै देवानां बन्धुपृच्छौ' इति । समाने जन्मनि भवम् अश्विनोः कल्याणम् नासत्यादिकं नाम । शेषः प्रत्यक्षः । युवाम् हि अस्माकं धनानाम् दातारौ भवथः, दत्तं[6] च धनम् रक्षेथे अकुत्सितैरर्थैः[7] शत्रुभिः अहिंसिताविति ॥ १६ ॥

महत् तद् वः कवयश्चारु नाम यद्ध देवा भवथ विश्व इन्द्रे ।
सख ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तक्षता नः ॥ १७ ॥

महत् । तत् । वः । कवयः । चारु । नाम । यत् । ह । देवाः । भवथ । विश्वे । इन्द्रे ।
सखा । ऋभुऽभिः । पुरुऽहूत । प्रियेभिः । इमाम् । धियम् । सातये । तक्षत । नः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० हे क्रान्तदर्शनाः कवयः! महत् तद् वः नमनम् अभ्युदयावहम्, यत् खलु यूयं सर्वे एव देवाः![8] इन्द्रे सङ्गताः भवथ । त्वं च हे पुरुहूत! समानख्यानो भवसि प्रियैः ऋभुभिः । इत्थमिन्द्रेण सङ्गता यूयम् इदं कर्म अस्माकं लाभाय कुरुत ॥ १७ ॥

अर्यमा णो अदितिर्यज्ञियासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि ।
युयोत नो अनपत्यानि गन्तोः प्रजावान् नः पशुमाँ अस्तु गातुः ॥ १८ ॥

---

१. नास्ति वि' अ'. २-२. परोक्षः शिष्टः वि' अ'. ३. "त्वमेव" वि' अ'. ४-४. नास्ति मूको. ५. बन्धोऽसि मूको. ६. दत्त मूको. ७. कुत्सि' मूको. ८. नास्ति मूको.

अर्यमा । नः । अदितिः । युज्ञियासः । अदब्धानि । वरुणस्य । व्रतानि ।
युयोत । नः । अनपत्यानि । गन्तोः । प्रजाऽवान् । नः । पशुऽमान् । अस्तु । गातुः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अर्यमा च अस्माकमस्तु अदितिः च देवास्य । असुरैरनुपहिंसितानि वरुणस्य व्रतानि भवन्ति,
स चास्माकमस्तु । ते यूयं हे सर्वमयनूतयः! अभिगन्तव्याद् गृहात् अनपत्यानि पुत्राणा-
मवोल्यानि ज्वरादीनि पृथक् कुरुत । ततोऽस्माकम् गातुः प्रजावान् अस्तु पशुमान् चेति ॥ १८ ॥

देवानां दूतः पुरुध प्रसूतोऽनागान् नो वोचतु सर्वताता ।
शृणोतु नः पृथिवी द्यौरुतापः सूर्यो नक्षत्रैरुर्व१न्तरिक्षम् ॥ १९ ॥

देवानाम् । दूतः । पुरुध । प्रऽसूतः । अनागान् । नः । वोचतु । सर्वऽताता ।
शृणोतु । नः । पृथिवी । द्यौः । उत । आपः । सूर्यः । नक्षत्रैः । उरु । अन्तरिक्षम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० देवानाम् दूतः अग्निः बहुप्रकारं यजमानैः प्रसूतः अपापाः भवन्त्वमी इति अस्मान् वदतु सर्वस्य
विस्तारयिता सर्वस्य कर्ता वा । शृणोतु अस्मान् पृथिवी द्यौः आपः सूर्यः च नक्षत्रैः सह विस्तीर्णम्
अन्तरिक्षम् च ॥ १९ ॥

शृण्वन्तु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळया मदन्तः ।
आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छन्तु नो मरुतः शर्म भद्रम् ॥ २० ॥

शृण्वन्तु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमासः । इळया । मदन्तः ।
आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छन्तु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० शृण्वन्तु अस्मान् सोमस्य वर्षितारः ग्रावाणः ध्रुवरक्षाः अन्नेन[1] मदन्तः । तथा आदित्यैः
सह अस्मान् अदितिः च शृणोतु । मरुतः च अस्मभ्यं भजनीयं सुखं प्रयच्छन्तु ॥ २० ॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पन्था मध्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त ।
भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उद् रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥ २१ ॥

सदा । सुऽगः । पितुऽमान् । अस्तु । पन्थाः । मध्वा । देवाः । ओषधीः । सम् । पिपृक्त ।
भगः । मे । अग्ने । सख्ये । न । मृध्याः । उत् । रायः । अश्याम् । सदनम् । पुरुऽक्षोः ॥२१॥

वेङ्कट० सदा शोभनगमनः अन्नवान् अस्तु मार्गोऽस्माकम् । तथा हे देवाः! ओषधीः मधुना
सम्पृक्ताः कुरुत । 'मधु' (निघ १,१२) इत्युदकनाम । हे अग्ने! त्वया सख्ये सति अस्माकम् भगः न
हिंस्येत । धनस्य सदनम् अहम् उत् अश्याम् बहुभिः शब्दनीयस्येति ॥ २१ ॥

1. नास्ति वि॰ अ॰.

स्वदस्व हव्या समिषो दिदीह्यस्मद्र्यक्सं मिमीहि श्रवांसि ।
विश्वाँ अग्ने पृत्सु ताञ्जेषि शत्रूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥ २२ ॥

स्वदस्व । हव्या । सम् । इषः । दिदीहि । अस्मद्र्यक् । सम् । मिमीहि । श्रवांसि ।
विश्वान् । अग्ने । पृत्ऽसु । तान् । जेषि । शत्रून् । अहा । विश्वा । सुऽमनाः । दीदिहि । नः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० स्वदस्व अग्ने! स्वदयीपि, सन्दीपय च अन्नान्यस्माकम्। तथाऽस्मदभिमुखानेव सम् मिमीहि अन्नानि सम्मानं कुरु। तथा सर्वान् अग्ने! सङ्ग्रामेषु तान् शत्रून् अस्मद्द्वेषान् जय। किं बहुना सर्वेष्वपि अहःसु शोभनमतिः सन् दीप्यस्व अस्माकं गृहे इति ॥ २२ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तविंशो वर्गः[1] ॥

[५५]

'प्रजापतिर्वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

उषसः पूर्वा अध यद् व्यूषुर्महद् वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।
व्रता देवानामुप नु प्रभूषन् महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १ ॥

उषसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊषुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरम् । पदे । गोः ।
व्रता । देवानाम् । उप । नु । प्रऽभूषन् । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० रात्रेरनन्तरम् उषसः पूर्वमाविभः यदा[2] व्युच्छन्ति ततः महत् अक्षरम् तेज आदित्याख्यम् वि जायते तेजसः स्थाने दिवि। तत उदित आदित्ये देवानाम् व्रतानि कर्माणि प्रकर्षेण भवितुमिच्छन्[3] यजमानः उप भवति, अनुतिष्ठति कर्माणीत्यर्थः। तदिदं देवानाम् महत् एकम् प्राबल्यम् इति ॥ १ ॥

मो षू णो अत्र जुहुरन्त देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः ।
पुराण्योः सद्मनोः केतुरन्तर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥

मो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरन्त । देवाः । मा । पूर्वे । अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः ।
पुराण्योः । सद्मनोः । केतुः । अन्तः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने! अस्माकम् अस्मिन् लोके देवाः मा जुहुरन्त कुटिला मा भूवन्, भागधेय-महणार्थमिहागच्छन्तु, मा च पितरः अस्माकम् पूर्वे मृताः पिण्डपितृयज्ञदेवताः स्थानज्ञाः

१-१. नास्ति मूको. २. यदाह व्यु° अ°. ३. नास्ति लप.

स्वकुलजातानामाधारभूताः । क्षितिः पूरणम् । पुराणयोः द्यावापृथिव्योः [1]सर्वेषामाधारभूतयोः मध्ये प्रज्ञापकस्त्वं दूतो भूत्वा[1] चरसि[2] । तस्मात् ते तथा कुर्वन्ति । यच्चैतद् देवानाम् महत् एकम् असुरत्वम् इति ॥ २ ॥

वि मे॑ पुरु॒त्रा प॑तयन्ति॒ कामा॒ः शम्यच्छा॑ दीद्ये पू॒र्व्याणि॑ ।
समि॑द्धे अ॒ग्नावृ॒तमिद् व॑देम म॒हद् दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ ३ ॥

वि । मे॒ । पु॒रु॒ऽत्रा । प॒त॒य॒न्ति॒ । कामा॑ः । शमि॑ । अच्छ॑ । दी॒द्ये॒ । पू॒र्व्याणि॑ ।
सम्ऽइ॑द्धे । अ॒ग्नौ । ऋ॒तम् । इत् । व॒दे॒म॒ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मम बहुविषयेषु मन्त्राग्न्यादिषु कामाः विविधम् पतन्ति । ततोऽहं [3]पुरातनानि वैदिकानि कर्माणि अभिलक्ष्य[3], तानि कर्तुमित्यर्थः, तदर्थमग्निं दीपयामि । अथ वयं समिद्धे सति अग्नौ तस्मै प्राप्तमासादितं हविः वदेम । यच्चैतदेवं[4] वयं कुर्मस्तदपि देवानाम् प्राबल्यकृतमिति ॥ ३ ॥

स॒मा॒नो राजा॒ विभृ॑तः पुरु॒त्रा शये॑ श॒यासु॒ प्रयु॑तो॒ वनानु॑ ।
अ॒न्या व॒त्सं भर॑ति॒ क्षेति॑ मा॒ता म॒हद् दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ ४ ॥

स॒मा॒नः । राजा॑ । विऽभृ॑तः । पु॒रु॒ऽत्रा । शये॑ । श॒यासु॑ । प्रऽयु॑तः । वना॑ । अनु॑ ।
अ॒न्या । व॒त्सम् । भर॑ति । क्षेति॑ । मा॒ता । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० [5]एक एव अयं[5] दीप्यमानोऽग्निः बहुषु[6] देशेषु विभृतः भवति क्षित्यंशेषु[7] । स[8] तत्र शेते शयनयोग्यासु भूमिषु प्रक्लृप्तः काष्ठानि अनु । वत्सम् अग्निम् एका माता पृथिवी हविर्भिर्धारयति । अथ अन्या माता द्यौः निवासयति[8] सुखमेवाग्निर्वत्सं भुङ्क्ते इति ॥ ४ ॥

आ॒क्षित् पूर्वा॒स्वप॑रा अनू॒रुत् स॒द्यो जा॒तासु॒ तरु॑णीष्व॒न्तः ।
अ॒न्तर्व॑तीः सुवते॒ अप्र॑वीता म॒हद् दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ ५ ॥

आ॒ऽक्षित् । पूर्वा॑सु । अप॑राः । अ॒नु॒ऽरुत् । स॒द्यः । जा॒तासु॑ । तरु॑णीषु । अ॒न्तरिति॑ ।
अ॒न्तःऽव॑तीः । सु॒व॒ते॒ । अप्र॑ऽवीताः । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० जरतीष्वप्योषधीषु आक्षिताऽग्निर्भवति, तथा अपराः च जनिष्यमाणाः अनुरुध्यते । तथेदानीम् जातासु तरुणीषु अपि अन्तः भवति । तत्र वर्तमानश्च गर्भवतीरोषधीः प्रेरयति प्रसूताः करोति ।

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. चरति मूको. ३-३. नास्ति वि[1] अपं. ४. °देव अपं.
५. एतावदेव.विषु वि[1] अपं. ६. धिष्ण्येष्व[1] वि[1]. ७. स तु वि[1] अ[1]. ८. निवसति वि[1] अपं.

दुर्भरनिषिक्तगर्भो अपि । "तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्ति"[१] (तै ७.१,१,३) इति ब्राह्मणम्, "तस्मात्तराचीः प्रजाः प्र वीयन्ते प्रतीचीर्जायन्ते" (तै ६,३.१,४) इति चेति ॥ ५ ॥

[२]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये अष्टाविंशो वर्गः[२] ॥

शयुः परस्तादध नु द्विमाताबन्धनश्चरति वत्स एकः ।
मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ६ ॥

शयुः । परस्तात् । अध । नु । द्विऽमाता । अबन्धनः । चरति । वत्सः । एकः ।
मित्रस्य । ता । वरुणस्य । व्रतानि । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपरस्यां दिशि गार्हपत्ये सर्वदा शयनशीलः द्यावोश्च लोकयोर्निर्माता कश्चित् वत्सः बन्धनरहितः[३] इतस्ततश्चरतीति । तादृशानि एतानि कर्माणि मित्रावरुणकृतानि । शयनं वरुणकृतम्, चरणं मित्रकृतमिति ॥ ६ ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राळन्वग्रं चरति क्षेति बुध्नः ।
प्र रण्यानि रण्यवाचो भरन्ते महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ७ ॥

द्विऽमाता । होता । विदथेषु । सम्ऽराट् । अनु । अग्रम् । चरति । क्षेति । बुध्नः ।
प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरन्ते । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्विमाता होता यज्ञेषु सम्राट् आहवनीयो भूत्वा अग्रम् उत्तरवेदिम् प्रति गच्छति, तथा बुध्नः भूत्वा परस्ताच्च अनवरतं निवसति । तस्मै अग्नये प्र भरन्ते रमणीयानि हवींषि, रमणीयाः स्तुतीश्च यजमाना इति ॥ ७ ॥

शूरस्येव युध्यतो अन्तमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।
अन्तर्मतिश्चरति निष्षिधं गोर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ८ ॥

शूरस्यऽइव । युध्यतः । अन्तमस्य । प्रतीचीनम् । ददृशे । विश्वम् । आऽयत् ।
अन्तः । मतिः । चरति । निःऽसिधम् । गोः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० शूरस्य इव युध्यतः अन्तिकतमस्य यथा समागच्छन्तं दृष्ट्वाऽन्ये पराङ्मुखा भवन्ति एवम् एनं दृष्ट्वा पराङ्मुखं भवति हविःपरिमोषणार्थमागच्छत् सर्वं रक्षः । सोऽयं द्यावापृथिव्योर्मध्ये देवानां स्तोता हविरादाय रक्षांसि निषिध्य[४] चरति पृथिव्या दिवं प्रति ॥ ८ ॥

१-१. "न्यञ्चो भवन्ति कः; "न्यञ्चो भवन्ति वि" अ". २-२. नास्ति मूको. ३. "नेन: वि" अ" कर्थ. ४. निषिध्यति मूको.

नि वेवेति पलितो दूत आस्वन्तर्महाँश्चरति रोचनेन ।
वपूंषि बिभ्रदभि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ९ ॥

नि । वेवेति । पलितः । दूतः । आसु । अन्तः । महान् । चरति । रोचनेन ।
वपूंषि । बिभ्रत् । अभि । नः । वि । चष्टे । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पालयिता श्वेतो वाऽग्निः दूतः सन् आसु[1] दिक्षु नि वेवेति गच्छत्याभिमुख्येन तोकस्मात् देवान् प्रति, द्यावापृथिव्योर्मध्ये महान् चरति तेजसा सह, रूपाणि धारयन् नः[1] यजमानांश्च अभि वि पश्यति ॥९॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पाथः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।
अग्निष्टा विश्वा भुवनानि वेद महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १० ॥

विष्णुः । गोपाः । परमम् । पाति । पाथः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः ।
अग्निः । ता । विश्वा । भुवनानि । वेद । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० विष्णुः गोपायिता उत्तमम् रक्षति स्थानम् प्रियाणि अमृतानि पृथिव्यादीनि बहूनि धारयन् अयम् अग्निः तानि सर्वाण्येव जानाति पार्थिवानि दिव्यानि च ॥ १० ॥

[2]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः[2] ॥

नाना चक्राते यम्या३ वपूंषि तयोरन्यद्रोचते कृष्णमन्यत् ।
श्यावी च यदरुषी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ११ ॥

नाना । चक्राते इति । यम्या । वपूंषि । तयोः । अन्यत् । रोचते । कृष्णम् । अन्यत् ।
श्यावी । च । यत् । अरुषी । च । स्वसारौ । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥११॥

वेङ्कट० 'यम्या' (निघ १,७) इति रात्रिनाम साहचर्यादहोरात्रयोः प्रयुज्यते । अहोरात्रौ[3] नानाविधानि रूपाणि कुरुतः । तदेवाह—तयोः अन्यत् रोचते तत्र शुक्लम् भवत्यहः, अथ रात्रिः कृष्णा भवति । 'श्यावी' (निघ १,७) इति रात्रिनाम, 'अरुषी' (निघ १,८) इत्यहर्नाम । यत् अहोरात्रौ एकस्मादादित्या-दुत्पत्तेः[3] स्वसारौ इत्थं भवतः, एतच्च देवकृतमिति । अस्यामप्यृच्यादित्य एव स्तूयते, अहोरात्रयोः कर्तृत्वात् तस्यैवोत्तरत्रापि स्तुतिः । स एवेन्द्र उक्तः 'निषिक्तपाः' (ऋ ३,५५,२२) इत्यस्यामृचीति प्रतिभाति ॥ ११ ॥

माता च यत्र दुहिता च धेनू सबर्दुघे धापयेते समीची ।
ऋतस्य ते सदसीळे अन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १२ ॥

---

१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. पतत्यौ° वि° अ°.

माता। च। यत्र॑। दु॒हि॒ता। च॒। धे॒नू इति॑। स॒ब॒र्दुघे॒ इति॑ स॒बः॒ऽदुघे॑। धा॒पये॑ते॒ इति॑। स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची। ऋ॒तस्य॑। ते इति॑। सद॑सि। ई॒ळे। अ॒न्तः। म॒हत्। दे॒वाना॑म्। अ॒सु॒र॒ऽत्वम्। एक॑म् ॥१२॥

वेङ्कट० निम्नयपि[1] खलु[1] ऋतशब्देनाऽऽदित्य उच्यते। माता पृथिवी, द्यौर्दुहिता यस्मात् तत्प्रत्यङ्-वित्त्वेन[2] वीतति। माता दुहिता च[3] यस्मिन्नाकाशे[4] वर्तमाने कामानां दोग्ध्र्यौ, सबर-शब्दोऽमृतनाम, अमृतस्य[5] दोग्ध्र्यौ, तत्र दिवस्तदुदकममृतम् अदः पृथिव्याः, ते महती भूत्वा अमृतं तरपयः पायतः। ते च अहं स्तौमि आदित्यस्य स्वभूते सदसि आकाशे वर्तमाने इति। यदिदमाकाशे द्यावापृथिवी तिष्ठतस्तदपि देवकृतमिति ॥ १२ ॥

अ॒न्यस्या॑ व॒त्सं रि॑ह॒ती मि॑माय॒ कया॑ भु॒वा नि द॑धे धे॒नुरूधः॑ ।
ऋ॒तस्य॒ सा पय॑सापिन्व॒तेळा॑ म॒हद् दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ १३ ॥

अ॒न्यस्याः॑। व॒त्सम्। रि॒ह॒ती। मि॒मा॒य॒। कया॑। भु॒वा। नि। द॒धे॒। धे॒नुः। ऊधः॑।
ऋ॒तस्य॑। सा। पय॑सा। अ॒पि॒न्व॒त॒। इळा॑। म॒हत्। दे॒वाना॑म्। अ॒सु॒र॒ऽत्वम्। एक॑म् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० पृथिव्याः वत्सभूतम् स्थावरं जङ्गमं च सर्वजिह्वया लिहती द्यौः शब्दं [6]करोति, सा धेनुः द्यौर्यया[7] वर्षणजलरहितया[8] भूम्याऽऽस्मीयम् ऊधः सन्दधाति। इळेति गोनाम (द्र. निघ २.११)। सैवम् गोसदृशी द्यौः इन्द्रोत्पादितेनैव पयसा पृथिवीं प्रति क्षरति[9] ॥ १३ ॥

प॒द्या॑ वस्ते पुरु॒रूपा॑ वपूं॒ष्यू॒र्ध्वा त॑स्थौ॒ त्र्यविं॒ रेरि॑हाणा ।
ऋ॒तस्य॒ सद्म॒ वि च॑रामि वि॒द्वान् म॒हद् दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ १४ ॥

प॒द्या॑। व॒स्ते॒। पु॒रु॒ऽरूपा॑। वपूं॑षि। ऊ॒र्ध्वा। त॒स्थौ॒। त्रि॒ऽअ॒विम्। रेरि॑हाणा।
ऋ॒तस्य॑। सद्म॑। वि। च॒रा॒मि॒। वि॒द्वान्। म॒हत्। दे॒वाना॑म्। अ॒सु॒र॒ऽत्वम्। एक॑म् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० पदनिधानयोग्या पृथिवी बहुरूपाणि स्थावरजङ्गमशरीराणि आच्छादयति। अथ ऊर्ध्वा द्यौः तिष्ठति त्र्यविस्थमानम् आदित्यं वत्सभूतम् लिहती[10]। तद् इन्द्रस्य स्थानं धाम् अहं जानन् इव वि चरामि ॥ १४ ॥

प॒दे इ॑व॒ निहि॑ते द॒स्मे अ॒न्तस्तयो॑र॒न्यद् गुह्य॑मा॒विर॒न्यत् ।
स॒ध्रीची॒ना प॒थ्या॑३ सा विषू॑ची म॒हद् दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ १५ ॥

---

१. नास्ति कर्प. २. तत्कथा ततः प्रत्येन वि॰ अ॰; तत्कथाह प्रत्येन वि॰ क कर्प. ३. वा वि॰ कर्प. ४. °श आकाशे वि॰ अ॰. ५. अमृतस्य वि॰ कर्प. ६-६. नास्ति वि॰ अ॰. ७. वर्षणजल° वि॰ क कर्प; वर्षणरहि° वि॰ अ॰. ८. रक्षति मूको. ९. नास्ति वि॰ अ॰. १०. °ती मूको.

पुदेइवेति पुदेऽइव । निर्हिते इति निऽहिते । दस्मे । अन्तरिति । तयोः । अन्यत् । गुह्यम् । आविः । अन्यत् ।
सध्रीचीना । पुथ्या । सा । विषूची । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'महत आकाशस्य पदे इव'[1] निहिते दर्शनीये द्यावापृथिवी आकाशस्य मध्ये । तयोः अन्यत् गुह्यम् पदं भवति स्वर्गः । आविः 'भवति अन्यत् पृथिवी । सोऽयम् द्यावापृथिव्यात्मको मार्गः'[2] सध्रीचीनश्च भवति विषूचीनश्च । पृथिव्यां नानाकर्माणो मनुष्याः सह वर्तन्ते, परलोके तु न कश्चित् कञ्चन पश्यति, बहुविधैः कर्मभिर्बहुदेहान् प्राप्नुवन्त्व[1] इत्यर्थः ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये त्रिंशो वर्गः'[2] ॥

आ धेनवो धुनयन्तामशिश्वीः सबर्दुघाः शशया अप्रदुग्धाः ।
नव्यानव्या युवतयो भवन्तीर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १६ ॥

आ । धेनवः । धुनयन्ताम् । अशिश्वीः । सबःऽदुघाः । शशयाः । अप्रऽदुग्धाः ।
नव्याःऽनव्याः । युवतयः । भवन्तीः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० वत्सवर्जिताः शयनशीलाः मनुष्यैश्च अप्रदुग्धाः सदा नवतराः तरुण्यइव भवन्त्यः अमृतस्य दोग्ध्र्यः धेनवः इति दिवमभिप्रायम्, ताः पयः आ धुनयन्ताम् "रक्षन्तु हे इन्द्र! तव प्रसादेनेति" मन्त्रैः माहात्म्यं वीर्यमिति ॥ १६ ॥

यदुन्यासु वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन् यूथे नि दधाति रेतः ।
स हि क्षपावान्त्स भगः स राजा महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १७ ॥

यत् । अन्यासु । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे । नि । दधाति । रेतः ।
सः । हि । क्षपाऽवान् । सः । भगः । सः । राजा । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यत् अन्यासु गोषु स्थित्वा[3] वृषभः शब्दं करोति तदानीमेव स वृषभः अन्यस्मिन् गोयूथे 'रेतः †नि दधाति । सः[4] वृषभः क इत्यपेक्षायामुक्तम् स हि इति । सः शत्रूणां क्षपणात् क्षपावान् भवति भजनीयश्च स्तोतॄणाम्, ईष्टे च सर्वस्य । एवं चायं दिक्षु स्थित्वा पृथिव्यामुदकं वर्षन्निन्द्रो भवति ॥ १७ ॥

वीरस्य नु स्वश्व्यं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः ।
षोळ्हा युक्ताः पञ्चपञ्चा वहन्ति महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १८ ॥

१-१. नास्ति वि[1]. २-२. नास्ति वि[2] अ[1]. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. स्थितः क. ६-६. नास्ति अ[1]. †-† नास्ति वि[3].

वीरस्य । नु । सुऽअश्व्यम् । जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः । अस्य । देवाः ।
षोळ्हा । युक्ताः । पञ्चऽपञ्च । आ । वहन्ति । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० एको नुः पुराणः[1] । हे जनाः ! वयमिन्द्रस्य शोभनाश्वत्वम् क्षिप्रम् प्र ब्रूमः । यदिदं प्रवोच्यमानम् देवाः एव जानन्ति । षोढा युक्ताः अश्वाः ते वीरे पञ्चपञ्च भूत्वा मनुष्यान् प्रति आ वहन्ति । ऋतवः षड् ऋतवो भवन्ति, तान् मनुष्या हेमन्तशिशिरयोर्भेदस्य सूक्ष्मत्वात् पञ्च कुर्वन्ति । बहुसंवत्सरापेक्षया वीप्सेति ॥ १८ ॥

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोष प्रजाः पुरुधा जजान ।
इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १९ ॥

देवः । त्वष्टा । सविता । विश्वऽरूपः । पुपोष । प्रऽजाः । पुरुधा । जजान ।
इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यास्कः—"देवः त्वष्टा सविता सर्वरूपः पोषति[2] प्रजा रसानुप्रदानेन । बहुधा चेमा[3] जनयति । इमानि च सर्वाणि भुवनान्युदकानि अस्य । महच्चास्मै देवानाम् असुरत्वम् एकम् । प्रज्ञावत्त्वं वा[4] अनवत्त्वं[5] वा" (१०,३४) इति ॥ १९ ॥

मही समैरच्चम्वा समीची उभे ते अस्य वसुना न्यृष्टे ।
शृण्वे वीरो विन्दमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २० ॥

मही इति । सम् । ऐरत् । चम्वा । समीची इति सम्ऽईची । उभे इति । ते इति । अस्य । वसुना । न्यृष्टे इति निऽऋष्टे । शृण्वे । वीरः । विन्दमानः । वसूनि । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० महत्यौ[7] द्यावापृथिवी परस्परं सङ्गमयति[8] मनसा धनेन समभिमुखे । ततश्च उभे ते द्यावापृथिवी इन्द्रोत्पादितेन धनेन हृद इवोर्मिभिः न्यृष्टे भवतः । सोऽयम् वीरः शत्रुभ्यो धनानि लभमानः श्रूयत इति ॥ २० ॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप क्षेति हितमित्रो न राजा ।
पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २१ ॥

इमाम् । च । नः । पृथिवीम् । विश्वऽधायाः । उप । क्षेति । हितऽमित्रः । न । राजा ।
पुरःऽसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २१ ॥

---

१. पुराणः वि¹ अ¹; प्रत्नार्थः क. २. पोषयती मूको. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि¹ अ¹. ५. प्राण° मूको. ६. नास्ति वि¹. ७. महती वि¹ अ¹. ८. 'पति च वि¹ सर्वे.

वेङ्कट० स वीरः इमाम् च अस्मदीयाम् वेदिलक्षणां पृथिवीम् विश्वस्य धर्ता उपेत्य निवसति परितः हितमित्रः यथा गच्छन्नेवमागच्छन्। तस्य पुरोगन्तारोऽनुचरा अप्रधृष्या[1] भवन्ति यथा गृहसदः वीराः। 'क्षमं' (निघ ३,४) इति गृहनाम। दुर्गस्था वीरा यथाऽनभिभवनीया [2]एवमिन्द्रप्रसादाद् भवन्तीति[2] ॥ २१ ॥

निष्षिध्वरीस्त ओषधीरुतापो रयिं त इन्द्र पृथिवी बिभर्ति ।
सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २२ ॥

निःऽसिध्वरीः । ते । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् । ते । इन्द्र । पृथिवी । बिभर्ति ।
सखायः । ते । वामऽभाजः । स्याम । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! तुभ्यम् ओषधयः आपः च स्वसारस्य हविषः निष्षिध्वर्यो भवन्ति। स्वसारं निर्गमयन्त्यीत्यर्थः। तथा पृथिवी अपि त्वदर्थमेव गवात्मकमौषध्यात्मकं च धनम् बिभर्ति। तस्य तव सखायः वयम् धनभाजः स्याम इति ॥ २२ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकत्रिंशो वर्गः[3] ॥

व्याख्यत् तृतीयमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
कुण्डिनस्य कुले जाता माताऽभूद् यस्य सुन्दरी ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

१. °ष्यो ख. २-२. °माद्…न्तीति मूको. ३-३. नास्ति ख.

अथ तृतीयाऽष्टके चतुर्थोऽध्यायः

वेङ्कट० 'न ता मिनन्ति मायिनः'¹ व्याचिख्यासति माधवः ।
चादीनां¹ निपातानामर्थमादौ प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

चकारः समुच्चयार्थश्चेदर्थे चापि प्रवर्तते ।
काकुः समुच्चये कश्चित् तं चेदर्थं विदुर्बुधाः ॥ २ ॥

यद्योगे निघातः स्यात् स चेदर्थः प्रकीर्तितः ।
समुच्चयार्थं तं विद्याद् यद्योगे तिङ् निहन्यते ॥ ३ ॥

'आ च त्वामेता वृषणा'[2], 'त्वं च सोम नो वशः'[3] ।
'इन्द्रश्च मृळयाति नः'[4] चेदर्थादिष इमे मताः ॥ ४ ॥

एवकारेण सदृशौ हाऽङ्गौ[5] यास्केन भाषितौ[6] ।
'यद्ध यान्ति मरुतो'[7]ऽत्र' हकारः खलुना समः ॥ ५ ॥

'कद्ध नूनं कधप्रियः'[8], 'को ह कस्मिन्नसि श्रितः'[9] ।
'कुवा ह तद्वरुणाय'[10] नैतेष्वस्ति विनिग्रहः ॥ ६ ॥

'नर्ते ह त्वदिन्द्र किंचन'[11] वर्तेते द्वौ विनिग्रहे[12] ।
स्फुटत्वोद्ग्रहणार्थीया हकारा[13] बहवः श्रुताः ॥ ७ ॥

'अत्राह तत् कण्व एषाम्'[14], 'अत्राह दानुमातिरः'[15] ।
'अत्राह तदुरुगायस्य'[16], 'दिप्सन्त इद्रिपवो नाह'[17] ॥ ८ ॥

अद्धा विनिग्रहार्थीयाश्चत्वारः समुदाहृताः ।
इहान्ते बहवोऽन्ये च सर्वेषु निहतास्तिङः ॥ ९ ॥

पूजार्थो गम्यमानायामाख्यातं न निहन्यते ।
'आदह स्वधामनु'[18] इति तत्रोदाहरणं विदुः[19] ॥ १० ॥

---

१. चादीनां च प्रस्तावः. २. ऋ ३,४३,४. ३. ऋ १,९१,६. ४. ऋ २,४१,११. ५. स्थिरौ वेङ्कट. ६. द्र. या १,५. ७. ऋ १,३७,१३. ८. ऋ १,३८,१. ९. ऋ १,७५,३. १०. ऋ ४,१,५. ११. ऋ ६,२०,१३. १२. [illegible]. १३. ह बहा वेङ्कट. १४. ऋ १,४८,४. १५. ऋ ४,३०,७. १६. ऋ १,१५४,६. १७. ऋ १,१४७,३. १८. ऋ १,६,४. १९. स्थूलम् वेङ्कट.

अनन्तरमेव [1]'वृत्रेर्गर्भस्य† प्राप्नुवन्नमम्‡'[1] ।
न चास्ते धर्मं[2] तूष्णीमिति पूजा प्रतीयते[3] ॥ ११ ॥
अङ्गेति क्षिप्रवचनं[4] सम्बोधयति चापरम् ।
'सो अङ्ग वेद यदि वा न'[5], 'त्वमङ्ग प्र शंसिषः'[6] ॥ १२ ॥
एते [7]सम्बोधने प्राहुर्[7] '[8]इन्द्रो अङ्ग'[8] मुदाहृतम्[9] ।
अत्राहुः क्षिप्रवचनं यदा सम्बोधनं भवेत् ॥ १३ ॥
तदानीं प्रातिलोम्यं वेदाख्यातं न विद्यते ।
प्रातिलोम्योदाहरणं न दृष्टमधुना मया ॥ १४ ॥ इति ॥

[५६]

[1]प्रजापतिः वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

न ता मिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।
न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ १ ॥

न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानाम् । प्रथमा । ध्रुवाणि ।
न । रोदसी इति । अद्रुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः । निऽनमे । तस्थिऽवांसः ॥ १ ॥

वेङ्कट० [9]प्रजापतिः । न तानि अन्यथा[9] कुर्वन्ति मायाविनोऽसुराः, नापि प्राज्ञाः । तत्र देवैर्दत्तानि पुराणानि व्रतानि तथैव स्थिराणि भवन्ति । [10]तत्रोदाहरणम्— न द्यावापृथिवी याः† च यावन्तो वेद्या अवगन्तव्या देवमनुष्यादिकाः[10] प्रजा विद्यन्ते ताभिः सर्वाभिः द्रोहवर्जिते निनमनाय भवतः, सह प्रजाभिर्धार्यमाणाभिरित्यर्थः । तथा पर्वताः च न निनमनाय भवन्ति तिष्ठन्तः[11] ॥ १ ॥

षड् भाराँ एको अचरन् बिभर्त्यृतं वर्षिष्ठमुप गाव आगुः ।
तिस्रो महीरुपरास्तस्थुरत्या गुहा द्वे निहिते दर्श्येका ॥ २ ॥

षट् । भारान् । एकः । अचरन् । बिभर्ति । ऋतम् । वर्षिष्ठम् । उप । गावः । आ । अगुः ।
तिस्रः । महीः । उपराः । तस्थुः । अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते । दर्शि । एका ॥

वेङ्कट० स्वयमचलः[12] एकः संवत्सरः षड् भारान् बिभर्ति । तद्[13] 'इदं च दैव्यमेकं पदम्' गच्छद्-

---

१-१. नास्ति वि³ अ¹. † वृत्तं° वि¹ ल कर्त. ‡ प्राप्नुवन्त° वि¹³ अ¹ ल कर्त. २. क्षिप्रः वि³ अ¹. ३. प्रशो° वि¹. ४. °वचनः वि³ अ³ वेङ्कट. ५. ऋ १०,१२९,७. ६. ऋ १,८४,१९. ७-७. नास्ति वि³ अ¹; एतौ सम्बोधनार्थौ वेङ्कट. ८. ऋ २,४१,१०. ९-९. नास्ति मूको. १०-१०. नास्ति वि³ अ¹. † वे क; या कर्त. ११. नास्ति अ³. १२. स्वं न दैव्यमेकं पदं स्वयं वि¹ ल कर्त. १३. नास्ति वि¹.

भूते पृथक्त्वम् गताः इत्र गच्छन्ति इति कालुमाह। यथा त्रयो लोकाः महान्तः स्वे-स्वे स्थाने उपतिष्ठन्ति गमनस्वभावाः अपि। तेषां द्वौ लोकौ गुहायां निहितौ। सर्वैर्मनुष्यैर्दृश्यमानो भवति अयं लोकः ॥ २ ॥

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत त्र्युधा पुरुध प्रजावान् ।
त्र्यनीकः पत्यते माहिनावान्त्स रेतोधा वृषभः शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

त्रिऽपाजस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुध । प्रजाऽवान् ।
त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिनऽवान् । सः । रेतःऽधाः । वृषभः । शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पाजसे तेजसे हितानि पाजस्यानि भवन्ति संवत्सरस्य त्रीणि, 'वसन्ते प्रातः, ग्रीष्मे मध्यन्दिनम्', सायमपराह्णः। कामानां वर्षिता, नानाविधरूपत्वात् ऋतूनाम् विश्वरूपः, व्रीहियवमाषयवालकुल्यादनात् त्र्युधस्कः, बहुप्रकारं प्रजनने कुर्वन्। अनीकशब्दो मुखवचनः। तेजोयुक्ताश्चत्वारो मासा भवन्ति, वर्षयुक्ताश्चत्वारः, शीतयुक्ताश्चत्वारः' तान्येकमुख उक्तः। सोऽयम् अभिगच्छति पृथ्वीम्, 'पूजयन प्रजाः' स संवत्सरः' इत्याह। सः रेतोधाः सर्वासामेव दिशां वर्षणाद् रेतो दधातीति ॥ ३ ॥

अभीक आसां पदवीरबोध्यादित्यानामह्वे चारु नाम ।
आपश्चिदस्मा अरमन्त देवीः पृथग्व्रजन्तीः परि षीमवृञ्जन् ॥ ४ ॥

अभीके । आसाम् । पदऽवीः । अबोधि । आदित्यानाम् । अह्वे । चारु । नाम ।
आपः । चित् । अस्मै । अरमन्त । देवीः । पृथक् । व्रजन्तीः । परि । सीम् । अवृञ्जन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वर्षासु दिक्षु यः पदं विन्दते अभिगच्छति दिशां समीपे बुध्यते सङ्गच्छते दिग्भिरित्यर्थः। यदाहं वर्षमिच्छन् वर्षस्येश्वराणाम् आदित्यानाम् आह्वयामि चारूणि नामानि। तस्मै अस्मै संवत्सराय आपः रमयन्ती देव्यः वर्षासु पृथग् गच्छन्त्यः। परि वर्जयन्ति च एनं सर्वतोऽन्येषु मासेषु ॥ ४ ॥

त्री षधस्था सिन्धवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदथेषु सम्राट् ।
ऋतावरीर्योषणास्तिस्रो अप्यास्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानाः ॥ ५ ॥

त्री । सधऽस्था । सिन्धवः । त्रिः । कवीनाम् । उत । त्रिऽमाता । विदथेषु । सम्ऽराट् ।
ऋतऽवरीः । योषणाः । तिस्रः । अप्याः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अथामिममर्थं बोधयति — त्रीणि सदनानि हे सिन्धवः! देवानां क्रान्तदर्शनानां स्थानानि, त्रिः च तेषां तेष्वागमनम्। अपि च त्रयाणां लोकानां निर्माता तेषु यज्ञेषु सम्राट् भवतीन्द्रः। तथा सत्यवत्यः स्त्रियश्च तिस्रः अन्तरिक्षभवाः इडा सरस्वती भारती चेति। अह्नो

१. हित मूको. २-२. नास्ति वि' अ'. ३. अपि च स्थानानां वि' अ अर्थ. ४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि' अर्थ. ६. वर्षन् अ. ७. संगच्छत् वि'. ८. तस्मात् वि' अर्थ. ९. तेषां गम' वि' अर्थ. १०. लोकान् वि' अर्थ.

दिवा इत्यपरम्। तानि च स्वर्गादि यज्ञे निर्वर्त्यन्ते भवन्ति। अनुसवनमागमनादि[1] इति बहुशः त्रिशब्दोच्चारणमपेक्षितमिति ॥ ५ ॥

त्रिरा दिवः सवितर्वार्याणि दिवेदिव आ सुव त्रिर्नो अह्नः।
त्रिधातु राय आ सुवा वसूनि भग त्रातर्धिषणे सातये धाः ॥ ६ ॥

त्रिः। आ। दिवः। सवितरिति। वार्याणि। दिवेऽदिवे। आ। सुव। त्रिः। नः। अह्नः।
त्रिऽधातु। रायः। आ। सुव। वसूनि। भग। त्रातः। धिषणे। सातये। धाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे सवितः! वरणीयानि धनानि दिवः त्रिः आगत्य अस्मभ्यम् अन्वहम् एकस्य अह्नः त्रिः प्रेरय। गोधनानि च त्रिधातूनि त्रिगुणानि आ सुव सवितः!। किं च हे भग! रक्षितः! अस्मान् धनाय धेहि। तथा त्वमपि हे धिषणे वाक्! इति ॥ ६ ॥

त्रिरा दिवः सविता सोषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी।
आपश्चिदस्य रोदसी चिदुर्वी रत्नं भिक्षन्त सवितुः सवाय ॥ ७ ॥

त्रिः। आ। दिवः। सविता। सोसवीति। राजाना। मित्रावरुणा। सुपाणी इति सुऽपाणी।
आपः। चित्। अस्य। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। रत्नम्। भिक्षन्त। सवितुः। सवाय ॥

वेङ्कट० सविता अमुष्माल्लोकात् अह्नः त्रिः प्रेरयति राजाना मित्रावरुणौ अहोरात्राधिपती शोभनपाणी। तावपि सवितृप्रेरितावित्यवगन्तव्यम्। 'आपः' (निघ १, ३) इत्यन्तरिक्षनाम। अस्य सवितुर्वशे अन्तरिक्षम् विस्तीर्णे द्यावापृथिवी च वर्तन्ते। तस्मादस्मात् सवितुः रत्नम् स्तोतारो याचन्ते प्रेरणाय। देहीति वदन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

त्रिरुत्तमा दूणशा रोचनानि त्रयो राजन्त्यसुरस्य वीराः।
ऋतावान इषिरा दूळभासस्त्रिरा दिवो विदथे सन्तु देवाः ॥ ८ ॥

त्रिः। उत्ऽतमा। दुःऽनशा। रोचनानि। त्रयः। राजन्ति। असुरस्य। वीराः।
ऋतऽवानः। इषिराः। दुःऽदभासः। त्रिः। आ। दिवः। विदथे। सन्तु। देवाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्रीणि उत्तमानि ऊर्ध्वानि नाशयितुमशक्यानि पृथिव्यादीनि रोचमानि त्रयः राजन्ति बलवतः संवत्सरस्य वीराः[2] अग्निर्वायुः सूर्यश्च। सत्यवन्तः हविषामेषारः दम्भितुमशक्याः दिवः त्रिः आ सन्तु अस्माकं यज्ञे देवाः ॥ ८ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये प्रथमो वर्गः[3] ॥

१. 'सुवस्व' वि' अ'. २. वीराः वि' अ' ख नास्ति. ३-३. नास्ति मूको.

[५७]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

प्र मे विविक्वाँ अविदन्मनीषां धेनुं चरन्तीं प्रयुतामगोपाम् ।
सद्यश्चिद् या दुदुहे भूरि धासेरिन्द्रस्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे । विविक्वान् । अविदत् । मनीषाम् । धेनुम् । चरन्तीम् । प्रऽयुताम् । अगोपाम् ।
सद्यः । चित् । या । दुदुहे । भूरि । धासेः । इन्द्रः । तत् । अग्निः । पनितारः । अस्याः ॥१॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः। प्र जानातु[2] मम गुणदोषविवेचनसमर्थः, पूजनसमर्थाम् धेनुम्, बन्धायुता प्रयुता विमुक्ता[3], विमुक्ताम् तृणानि भक्षयन्तीम् अगोपनीयाम्। सद्यः एव या दोग्धि बहु अन्नस्य। तत् च दुग्धम् अस्याः [4]'इन्द्रः अग्निः'[4] इत्यादयो देवाः स्तोतारो भवन्तीति। स्तुतिवाक्यः प्रवृत्ताया माधुर्यम् इन्द्रादयः स्तुवन्ति, सुष्ठु स्वधा स्तुतमित्यर्थः ॥ १ ॥

इन्द्रः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शशयं दुदुह्रे ।
विश्वे यदस्यां रणयन्त देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुम्नमश्याम् ॥ २ ॥

इन्द्रः । सु । पूषा । वृषणा । सुऽहस्ता । दिवः । न । प्रीताः । शशयम् । दुदुह्रे ।
विश्वे । यत् । अस्याम् । रणयन्त । देवाः । प्र । वः । अत्र । वसवः । सुम्नम् । अश्याम् ॥२॥

वेङ्कट० इन्द्रः पूषा वर्षितारावश्विनौ च शोभनहस्तौ अस्याः [5]'धेनोः स्तनं'[5] सुष्ठु दुहन्ति, यथा प्रीताः अमी दिवः स्तनम् मेघम् दुहन्ति। यस्मात् अस्याम् धेन्वाम् विश्वे अपि[6] देवाः रमन्ते, तस्मात्[7] अस्यां धेन्वाम् हे वासयितारः देवाः! [8]'युष्मदीयम् सुखम् अहम् प्रकर्षेण'[8] प्राप्नुयाम् ॥२॥

या जामयो वृष्ण इच्छन्ति शक्तिं नमस्यन्तीर्जानते गर्भमस्मिन् ।
अच्छा पुत्रं धेनवो वावशाना महश्चरन्ति बिभ्रतं वपूंषि ॥ ३ ॥

याः । जामयः । वृष्णे । इच्छन्ति । शक्तिम् । नमस्यन्तीः । जानते । गर्भम् । अस्मिन् ।
अच्छ । पुत्रम् । धेनवः । वावशानाः । महः । चरन्ति । बिभ्रतम् । वपूंषि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० जामयः जनयन्त्यास्वपत्यम्[1] इति यास्कः (३,६)। याः जामयः[2] स्त्रियः सेक्त्रे पुरुषाय पुत्रम् इच्छन्ति, तासां[3] परिचरन्त्यः तस्मिन् 'वृष्टिगर्भम् जनयन्ति, तदिदं देवकृतम्'। यथा धेनवः च[4] पुत्रम् वत्सम् कामयमानाः तदर्थं महान्ति रूपाणि बिभ्रतम् पेशलमृषभम् स्वयमेव आचरन्ति, एतच्च देवकृतमिति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. जानन्तु क. ३. नास्ति वि¹ अपे. ४-४. इन्द्राग्नी मूको. ५-५. नास्ति वि² अ¹. ६. नास्ति मूको. ७. 'कल्या त्वप' वि¹ अपे; 'मन्त्याः त्वप' वि² अ¹ क. ८. तासां: वि¹ अपे. ९. नास्ति वि² अ¹.

अच्छा॑ विवक्मि॒ रोद॑सी सु॒मेके॑ ग्राव्णो॑ यु॒जानो॑ अध्व॒रे म॑नी॒षा ।
इ॒मा उ॑ ते॒ मन॑वे॒ भूरि॑वारा ऊ॒र्ध्वा भ॑वन्ति दर्श॒ता यज॑त्राः ॥४॥

अच्छ॑ । वि॒व॒क्मि॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । सु॒मेके॒ इति॑ सु॒ऽमेके॑ । ग्राव्णः॑ । यु॒जा॒नः । अ॒ध्व॒रे । म॒नी॒षा ।
इ॒माः । ऊँ॒ इति॑ । ते॒ । मन॑वे । भूरि॑ऽवाराः । ऊ॒र्ध्वाः । भ॒व॒न्ति॒ । द॒र्श॒ताः । यज॑त्राः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० [१]अवशिष्टा आग्नेय्यः । द्यावापृथिवी[१] शोभनमात्रे लक्षीकृत्य स्तुतीः अहम्† विवक्मि । सोमाभिषवग्राव्णः यज्ञे युञ्जानः स्तुतिभिः सह शब्दमुत्पादयन् दिवं च पृथिवीं चाभ्युच्चरति । हे अग्ने! [२]तुभ्यम् मननकुशलाय इमाः स्तुतयः बहुभिर्वरणीयाः‡[२] दर्शनीयाः यजनकुशलाः ऊर्ध्वाः भवन्ति, अत्र उद्गच्छन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

या ते॑ जि॒ह्वा मधु॑मती सु॒मेधा॒ अग्ने॑ दे॒वेषू॒च्यत॑ उरू॒ची ।
तये॒ह विश्वाँ॒ अव॑से॒ यज॑त्रा॒ना सा॑दय पा॒यया॑ चा॒ मधू॑नि ॥ ५ ॥

या । ते॒ । जि॒ह्वा । मधु॑ऽमती । सु॒ऽमेधाः॑ । अग्ने॑ । दे॒वेषु॑ । उ॒च्यते॑ । उ॒रू॒ची ।
तया॑ । इ॒ह । विश्वा॑न् । अव॑से । यज॑त्रान् । आ । सा॒द॒य॒ । पा॒यय॑ । च॒ । मधू॑नि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० या तव जिह्वा[३], 'जिह्वा' (निघ १,११) इति वाङ्नामसु, रसवती सुसारा हे अग्ने! देवान् प्रति उच्यते [३]बहुगच्छन्ती† । तान् विश्वान् रक्षणाय[४] यजनीयान् देवान् आ सादय पायय च सोमान्[५] । ज्वाला वा[५] जिह्वा । यां सर्वैर्विधां वदन्ति शोभनप्रज्ञाहेतुमिति तदानीं मधुमत्त्वं स्वादू-करणादिति ॥ ५ ॥

या ते॑ अग्ने॒ पर्व॑तस्येव॒ धारास॑श्चन्ती पी॒पय॑द्देव चि॒त्रा ।
ताम॒स्मभ्यं॒ प्रम॑तिं जातवेदो॒ वसो॒ रास्व॑ सुम॒तिं वि॒श्वज॑न्याम् ॥ ६ ॥

या । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । पर्व॑तस्यऽइव । धाराः॑ । अस॑श्चन्ती । पी॒पय॑त् । दे॒व॒ । चि॒त्रा ।
ताम् । अ॒स्मभ्य॑म् । प्रऽम॑तिम् । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ । वसो॒ इति॑ । रास्व॑ । सु॒ऽम॒तिम् । वि॒श्वऽज॑न्याम् ॥

वेङ्कट० या [४]सुमतिः तव हे अग्ने! पर्वतस्य इव[४] निर्झरधारा अनवरतं प्रवृत्ता आप्याययति[६] स्तोतृन् देव! चित्रा, ताम् अस्मभ्यम् प्रमतिम् हे जातवेदः वासयितः! देहि शोभनाम् सर्वजनहिताम्[७] ॥ ६ ॥

[८]इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये द्वितीयो वर्गः[८] ॥

१-१. नास्ति वि[३] अ[१]. † नास्ति वि[१] क अपं. ‡ °चा वि[१] अपं. २. नास्ति मूको.
३-३. नास्ति वि[३] अ[१]. † °ती अ. ४. शोभन् वि[१] अपं. ५-५ मूको. ६. °यायति[१] वि[१]. ७. सर्वजन...वि[३] अ[१]; सर्वहिताम् वि[१] क अपं. ८-८. नास्ति मूको.

[५८]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहानान्तः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।
आ द्योतनिं वहति शुभ्रयामोषसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

धेनुः । प्रत्नस्य । काम्यम् । दुहाना । अन्तरिति । पुत्रः । चरति । दक्षिणायाः ।
आ । द्योतनिम् । वहति । शुभ्रऽयामा । उषसः । स्तोमः । अश्विनौ । अजीगरिति ॥ १ ॥

वेङ्कट० काचित् 'धेनुः प्रत्नस्य' अग्नेर्वैतस्य काम्यम् पयः अग्निहोत्राख्यम् दुहाना भवति । सः पुत्रः तस्या वर्धयित्र्या मध्ये चरति । स शोभनगमनो वत्सः दीप्तिम् आ वहति इत्युषसमाह । अस्यां वेलायामुषसि[2] प्रवृत्तः स्तोमः अश्विनौ उज्जहार इति स्तुतिश्रवणार्थं निर्गमयतीत्यर्थः ॥ १ ॥

सुयुग्वहन्ति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरेव मेधाः ।
जरेथामस्मद्वि पणेर्मनीषां युवोरवश्चकृमा यातमर्वाक् ॥ २ ॥

सुऽयुक् । वहन्ति । प्रति । वाम् । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । पितराऽइव । मेधाः ।
जरेथाम् । अस्मत् । वि । पणेः । मनीषाम् । युवोः । अवः । चकृम । आ । यातम् । अर्वाक् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यज्ञेन हेतुना सुयुक्ता अश्वाः वाम् प्रति वहन्ति, ऊर्ध्वाः च भवन्ति स्तोतॄणां प्रज्ञावन्तः[3] स्तोत्रार्थम् यथा पुत्रं दृष्ट्वा पितरावुत्तिष्ठतः । तौ युवामस्माकम् शत्रोः अभिलषितं विविधं जीर्णं कुरुतम् । वयं युवयोः अवनसाधनं स्तोमम् कुर्मः, आ[4] गच्छतम् अभिमुखम् ॥ २ ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दस्राविमं शृणुतं श्लोकमद्रेः ।
किमङ्ग वां प्रत्यवर्तिं गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दस्रौ । इमम् । शृणुतम् । श्लोकम् । अद्रेः ।
किम् । अङ्ग । वाम् । प्रति । अवर्तिम् । गमिष्ठा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शोभनयोगैः अश्वैः शोभनावर्तनेन च रथेन आगत्य हे दस्रौ! इमम् शृणुतम् श्लोकम् श्रद्धावतः स्तोतुः । किम् क्षिप्रमेव वाम् मनुष्याणाम् अवर्तिम् अजीवनम् प्रति गन्तृतरौ आहुः मेधाविनः हे अश्विनौ! पूर्वकालजाताः, किमिति प्रश्ने, एवं वदन्ति, तथा सति श्लोकं प्रत्यागच्छतमिति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि॰. ३. प्रज्ञावन्तः वि[1,2] अ[1] अपं; *वतः ल. ४-४. नाभि॰ वि[1] लपं.

आ म॑न्येथामा ग॑तं॒ कच्चि॒देवै॒र्विश्वे॒ जना॑सो अ॒श्विना॑ हवन्ते ।
इ॒मा हि वां॒ गोऋ॑जीका॒ मधू॑नि॒ प्र मि॒त्रासो॒ न द॒दुरु॒स्रो अग्रे॑ ॥ ४ ॥

आ । म॒न्ये॒था॒म् । आ । ग॒त॒म् । कत् । चि॒त् । एवैः॑ । विश्वे॑ । जना॑सः । अ॒श्विना॑ । ह॒व॒न्ते॒ ।
इ॒मा । हि । वा॒म् । गोऽऋ॑जीका । मधू॑नि । प्र । मि॒त्रासः॑ । न । द॒दुः । उ॒स्रः । अग्रे॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन अथास्माकं स्तुतिं बुध्यतम्, आगच्छतं च कदाचित् गमनसाधनरथैः। सर्वे एव जनाः अश्विनावेव ह्वयन्ते। किंच इमानि हि युवाभ्याम् गोमिश्रणानि सोममयानि मधूनि जनाः प्रयच्छन्ति यथा मित्रेभ्यो मित्राणि प्रयच्छन्ति धनानि[1]। तदाऽऽदित्यश्च प्राच्यां दिशि प्रादुर्भवति च स भवतोः काल इति ॥ ४ ॥

ति॒रः पु॒रू चि॑दश्विना॒ रजां॑स्याङ्गू॒षो वां॑ मघवाना॒ जने॑षु ।
एह या॑तं प॒थिभि॑र्देव॒यानै॒र्दस्रा॑वि॒मे वां॑ नि॒धयो॒ मधू॑नाम् ॥ ५ ॥

ति॒रः । पु॒रु । चि॒त् । अ॒श्वि॒ना॒ । रजां॑सि । आ॒ङ्गू॒षः । वा॒म् । म॒घ॒ऽवा॒ना॒ । जने॑षु ।
आ । इ॒ह । या॒त॒म् । प॒थिऽभिः॑ । दे॒व॒ऽयानैः॑ । दस्रौ॑ । इ॒मे । वा॒म् । नि॒ऽधयः॑ । मधू॑नाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'तिरः इति प्राप्तस्य' इति यास्कः (३.२०)। हे अश्विनौ![2] बहूनि औषधानि तेजांसि प्रादुर्भवन्ति। स्तोमश्च वाम् हे धनवन्तौ! स्तोतृषु वर्तते। तथा सति इह आगच्छतम् पथिभिः देवयानैः, हे दस्रौ! इमे वाम् सोमानाम् निधयः। निधयः[3] पात्रेषु गृहीताः सोमाः ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये तृतीयो वर्गः" ॥

पु॒रा॒णमोकः॑ स॒ख्यं शि॒वं वां॑ यु॒वोर्न॑रा॒ द्रवि॑णं ज॒ह्नाव्या॑म् ।
पुनः॑ कृण्वा॒नाः स॒ख्या शि॒वानि॒ मध्वा॑ मदेम स॒ह नू स॑मा॒नाः ॥ ६ ॥

पु॒रा॒णम् । ओकः॑ । स॒ख्यम् । शि॒वम् । वा॒म् । यु॒वोः । न॒रा॒ । द्रवि॑णम् । ज॒ह्नाव्या॑म् ।
पुन॒रिति॑ । कृ॒ण्वा॒नाः । स॒ख्या । शि॒वानि॑ । मध्वा॑ । म॒दे॒म॒ । स॒ह । नु । स॒मा॒नाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जह्नोरपत्यभूतायां कुशिकायां प्रजायां युवयोः नरा![4] पुराणम् ओकः[4] स्थानं तथा सख्यम् च, तस्यां कल्याणं भवति तथा[6] युवयोः धनमपि तस्यामेव विसृज्यते। वयं च जह्नोरपत्यभूताः पुनः युवाभ्यां सख्यानि शिवानि कुर्वाणाः सोमेन हे अश्विनौ! मदेम[7] सह क्षिप्रम् समानमनस्काः[8] ॥ ६ ॥

अश्वि॑ना वा॒युना॑ यु॒वं सु॑दक्षा नि॒युद्भि॑श्च स॒जोष॑सा युवाना ।
नास॑त्या ति॒रोअ॑ह्न्यं जुषा॒णा सोमं॑ पिबतम॒स्रिधा॑ सुदानू ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति वि' कपं. २. 'ना वि' अ'. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. मातः वि' कपं. ६. यथा वि'. ७. मदे वि' कपं अ'. ८. सहनाः वि' कपं.

अश्विना । वायुना । युवम् । सुऽदक्षा । नियुत्ऽभिः । च । सऽजोषसा । युवाना ।
नासत्या । तिरःऽअह्न्यम् । जुषाणा । सोमम् । पिबतम् । अस्रिधा । सुदानू इति सुऽदानू ॥७॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ! युवाम् वायुना सह हे शोभनबलौ! नियुद्भिः च सहितौ हे युवानौ[1] नासत्यौ! तिरोअह्न्यम् सोमम् पिबतम्[2] सेवमानौ अक्षीणौ[3] हे शोभनदानौ! ॥ ७ ॥

अश्विना परि वामिषः पुरूचीरीयुर्गीर्भिर्यतमाना अमृध्राः ।
रथो ह वामृतजा अद्रिजूतः परि द्यावापृथिवी याति सद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना । परि । वाम् । इषः । पुरूचीः । ईयुः । गीःऽभिः । यतमानाः । अमृध्राः ।
रथः । ह । वाम् । ऋतऽजाः । अद्रिऽजूतः । परि । द्यावापृथिवी इति । याति । सद्यः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० '[4]हे अश्विनौ![4]' परि गच्छन्ति वाम् अन्नानि बहुगमनानि[5] मन्त्रैः सह यतमानानि रक्षोभिरहिंसितानि । यततिर्गतिकर्मा (तु. निघ २,१४) । रथः च युवयोः दिवसकरणाय जातः शिलोच्चयेनाहृतः परि गच्छति द्यावापृथिवी सद्यः एकेनैवाह्ना । तत्र मन्त्रः—'न्यघ्न्यस्य मूर्धनि' (ऋ १,३०,१९) इति ॥ ८ ॥

अश्विना मधुषुत्तमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।
रथो ह वां भूरि वर्पः करिक्रत्सुतावतो निष्कृतमागमिष्ठः ॥ ९ ॥

अश्विना । मधुसुत्ऽतमः । युवाकुः । सोमः । तम् । पातम् । आ । गतम् । दुरोणे ।
रथः । ह । वाम् । भूरि । वर्पः । करिक्रत् । सुतऽवतः । निःऽकृतम् । आऽगमिष्ठः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ! मधुरसस्यातिशयेन सोता युवामेव कामयमानः सोमः भवति, तम् पिबतम् आ गच्छतं च गृहे । रथः ह वाम् बहु रूपम् कुर्वन् सुतवतः यजमानस्य निष्कृतम् सोमम् अतिशयेन आगन्तेति ॥ ९ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्थो वर्गः[6] ॥

[५९]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । मित्रो देवता । आदितः पञ्च त्रिष्टुभः छन्दांसि, शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः[1] ।

मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम् ।
मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. श्रीणाना मूको. ३. 'मौ युवाम् मूको. ४-४. नास्ति मूको वि' अ. ५. 'हननानि' वि'' अ'. ६-६. नास्ति मूको.

मि॒त्रः । जना॑न् । या॒त॒य॒ति॒ । ब्रु॒वा॒णः । मि॒त्रः । दा॒धा॒र॒ । पृ॒थि॒वीम् । उ॒त । द्याम् ।
मि॒त्रः । कृ॒ष्टीः । अनि॑ऽमिषा । अ॒भि । च॒ष्टे॒ । मि॒त्राय॑ । ह॒व्यम् । घृ॒तऽव॑त् । जु॒हो॒त॒ ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'प्रातः कार्यार्थिनो' 'जनान् निर्गमयति' मित्रः स्तूयमानः शब्दं कुर्वन् । स एव द्यावापृथिवी बिभर्ति । मित्रः एव मनुष्यान् अनिमेषेण अभि पश्यति, तस्मै मित्राय हविः घृतवत् जुहोत' ॥ १ ॥

प्र स मि॑त्र॒ मर्तो॑ अस्तु॒ प्रय॑स्वा॒न् यस्त॑ आदित्य॒ शिक्ष॑ति व्र॒तेन॑ ।
न ह॑न्यते॒ न जी॑यते॒ त्वोतो॒ नैन॒मंहो॑ अश्नो॒त्यन्ति॑तो॒ न दू॒रात् ॥२॥

प्र । सः । मि॒त्र॒ । मर्तः॑ । अ॒स्तु॒ । प्रय॑स्वान् । यः । ते॒ । आ॒दि॒त्य॒ । शिक्ष॑ति । व्र॒तेन॑ ।
न । ह॒न्य॒ते॒ । न । जी॒य॒ते॒ । त्वाऽऊ॑तः । न । ए॒न॒म् । अंहः॑ । अ॒श्नो॒ति॒ । अन्ति॑तः । न । दू॒रात् ॥

वेङ्कट० "हे मित्र! सः मर्त्यः प्रकर्षेण अन्नवान् अस्तु, यः" तुभ्यम्" हे अदितेः पुत्र! हविः प्रयच्छति यज्ञे सत्यादिना व्रतेन युक्तः । न शत्रुभिः हन्यते, न च जीयते त्वया रक्षितः, न च" एनम् रक्षः व्याप्नोति अन्तिकतः दूरात् वा ॥ २ ॥

अ॒न॒मी॒वास॒ इळ॑या॒ मद॑न्तो मि॒तज्ञ॑वो॒ वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः ।
आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑पक्षि॒यन्तो॑ व॒यं मि॒त्रस्य॑ सुम॒तौ स्या॑म ॥ ३ ॥

अ॒न॒मी॒वासः॑ । इळ॑या । मद॑न्तः । मि॒तऽज्ञ॑वः । वरि॑मन् । आ । पृ॒थि॒व्याः ।
आ॒दि॒त्यस्य॑ । व्र॒तम् । उ॒प॒ऽक्षि॒यन्तः॑ । व॒यम् । मि॒त्रस्य॑ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अराक्षसाः अन्नेन मदन्तः ज्ञायमानजानुकाः प्रकाशसद्भावात् गच्छन्तः पृथिव्याः विस्तीर्णे देशे वयम् अदितेः पुत्रस्य व्रतम् उपेत्य निवसन्तः मित्रस्य 'कल्याण्यां मतौ' स्याम ॥ ३ ॥

अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः॑ सु॒शेवो॒ राजा॑ सुक्ष॒त्रो अ॑जनिष्ट वे॒धाः ।
तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॒स्यापि॑ भ॒द्रे सौ॑मन॒से स्या॑म ॥ ४ ॥

अ॒यम् । मि॒त्रः । न॒म॒स्यः॑ । सु॒ऽशेवः॑ । राजा॑ । सु॒ऽक्ष॒त्रः । अ॒ज॒नि॒ष्ट॒ । वे॒धाः ।
तस्य॑ । व॒यम् । सु॒ऽम॒तौ । य॒ज्ञिय॑स्य । अपि॑ । भ॒द्रे । सौ॒म॒न॒से । स्या॒म॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम्' मित्रः नमस्कार्यः सुसुखः अस्माकं सर्वेषां राजा सुबलः प्रादुरभूत् विधाता सर्वस्य । तस्य वयम् यज्ञार्हस्य स्याम तथा भजनीये सौमनसे च । "मतिमनसोरल्पो भेदः" ॥४॥

१-१. प्रातःकालं" वि' अ'. २-२. नास्ति वि' अ'. ३. जुहोति मूको. ४. नास्ति अ'. ५. मा लपं. ६-६. नास्ति वि' लपं. ७. नास्ति वि' अ'. ८. नास्ति वि' लपं.

महाँ आदित्यो नमसोपसद्यो यातयज्जनो गृणते सुशेवः ।
तस्मा एतत् पन्यतमाय जुष्टमग्नौ मित्राय हविरा जुहोत ॥ ५ ॥

महान् । आदित्यः । नमसा । उपऽसद्यः । यातयत्ऽजनः । गृणते । सुऽशेवः ।
तस्मै । एतत् । पन्यतमाय । जुष्टम् । अग्नौ । मित्राय । हविः । आ । जुहोत ॥ ५ ॥

वेङ्कट० महान् आदित्यः नमस्कारेण उपसदनीयः यातयज्जनः, नियमयति प्रकाशकरणाद्[1] मनुष्यान्, स्तुवते च सुसुखः । 'तस्मै एतत्' स्तुत्यतमाय पर्याप्तम् अग्नौ मित्राय हविः आ जुहोत इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

मित्रस्य चर्षणीधृतोऽवो देवस्य सानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥ ६ ॥

मित्रस्य । चर्षणिऽधृतः । अवः । देवस्य । सानसि । द्युम्नम् । चित्रश्रवःऽतमम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मित्रस्य मनुष्याणां धारयितुः देवस्य रक्षणं भजनीयम् द्युम्नम्[2], 'द्युम्नं द्योततेः, यशः' इति यास्कः (५,५), 'तत् चित्रकीर्तिः अतिशेते'[3] ॥ ६ ॥

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि श्रवोभिः पृथिवीम् ॥७॥

अभि । यः । महिना । दिवम् । मित्रः । बभूव । सऽप्रथाः । अभि । श्रवःऽभिः । पृथिवीम् ॥७॥

वेङ्कट० अभि बभूव यः[5] महत्त्वेन दिवम् मित्रः सर्वतः पृथुतमः । अपि च कीर्तिभिः पृथिवीम् अभि अभवदिति[6] ॥ ७ ॥

मित्राय पञ्च येमिरे जना अभिष्टिशवसे । स देवान् विश्वान् बिभर्ति ॥८॥

मित्राय । पञ्च । येमिरे । जनाः । अभिष्टिऽशवसे । सः । देवान् । विश्वान् । बिभर्ति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मित्राय पञ्च जनाः आत्मानं नियच्छन्ति[7] शत्रूणाम् अभ्येषणशीलबलाय, सः देवान् सर्वान् धारयति ॥ ८ ॥

मित्रो देवेष्वायुषु जनाय वृक्तबर्हिषे । इष इष्टव्रता अकः ॥ ९ ॥

मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽबर्हिषे । इषः । इष्टऽव्रताः । अकरित्यकः ॥ ९ ॥

---

१. प्रकाश° मूको. २-२. नास्ति वि° अ°. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि°. ६. अभवदिति मूको. ७. °यति अपं; °च्छति वि¹²³ अ° स अपं.

वेङ्कट० देवमनुष्यदर्शनमात्रे यो जनो वृक्तबर्हिर्भवति[1], तस्मै मित्रः अभिलषितकर्मसाधनानि अन्नानि करोति ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये षष्ठो वर्गः' ॥

[६०]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । ऋभवो देवता, पञ्चमीसप्तम्योः इन्द्र ऋभवश्च जगती छन्दः' ।

इहेह वो मनसा बन्धुता नर उशिजो जग्मुरभि तानि वेदसा ।
याभिर्मायाभिः प्रतिजूतिवर्पसः सौधन्वना यज्ञियं भागमानश ॥ १ ॥

इहऽइह । वः । मनसा । बन्धुता । नरः । उशिजः । जग्मुः । अभि । तानि । वेदसा ।
याभिः । मायाभिः । प्रतिजूतिऽवर्पसः । सौधन्वनाः । यज्ञियम् । भागम् । आनश ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे नरः![1] युष्माकम् बन्धुता स्तोत्रम् इह च इह च अस्माकम् मनसा सङ्गच्छते, बहूनि कर्माणि स्तुत्यानि प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः । तानि च[2] कामयमानाः[3] स्तोतारः अभि गच्छन्ति[4] स्तोतुं प्रज्ञानेन । यैः कर्मभिः मनुष्याणां चक्षूंषि प्रतिगच्छद्रूपास्तेजस्विनः यूयम् हे सुधन्वनः पुत्राः! यज्ञियम् भागम् प्राप्तवन्तः ॥ १ ॥

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिंशत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।
येन हरी मनसा निरतक्षत तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिंशत । यया । धिया । गाम् । अरिणीत । चर्मणः ।
येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतक्षत । तेन । देवऽत्वम् । ऋभवः । सम् । आनश ॥ २ ॥

वेङ्कट० याभिः प्रज्ञाभिः चमसान् कृतवन्तः । 'एकं चमसं चतुरः कृणोतन' (ऋ १,१६१,२) इति मन्त्रः । यया वा प्रज्ञया चर्मणः गाम् अरिणीत निरगमयत । 'निश्चर्मण ऋभवो गामपिंशत' (ऋ १,११०,८) इति मन्त्रः । येन वा मनसा इन्द्राश्वौ कृतवन्तः । तेन सर्वेण कर्मणा यूयम् हे ऋभवः! देवत्वम् संप्राप्ताः ॥ २ ॥

इन्द्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसो दधन्विरे ।
सौधन्वनासो अमृतत्वमेरिरे विष्ट्वी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इन्द्रस्य । सख्यम् । ऋभवः । सम् । आनशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विरे ।
सौधन्वनासः । अमृतऽत्वम् । आ । ईरिरे । विष्ट्वी । शमीभिः । सुऽकृतः । सुऽकृत्यया ॥ ३ ॥

---

१. 'यति वक्षो हि देवान् मनुष्यांश्च बिभर्ति स' वि[1] अ[1] कपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति कपं. ४. नास्ति वि[1] कपं. ५. 'मानः वि[1] कपं. ६. ०च्छन्ति वि[1] कपं.

वेङ्कट० इन्द्रस्य[1] सख्यम् ऋभवः सम्प्राप्ताः तथा मनुष्यस्य सुधन्वनः पुत्राः सन्तः [2]देववत् सर्व-कर्माणि[2] धारयन्ति, यज्ञिया भवन्ति। सुधन्वनः पुत्राः देवत्वम् आभिमुख्येन[3] प्राप्ताः कृत्वा कर्माणि तैः कर्मभिः शोभनकर्मकरणेनैव सुकृतः ॥ ३ ॥

इन्द्रे॑ण याथ स॒रथं॑ सु॒ते सचाँ॒ अथो॒ वशा॑नां भवथा स॒ह श्रि॒या ।
न वः॑ प्रति॒मै सु॑कृ॒तानि॑ वाघतः॒ सौध॑न्वना ऋभवो वी॒र्या॑णि च ॥ ४ ॥

इन्द्रे॑ण । या॒थ॒ । स॒ऽरथ॑म् । सु॒ते । सचा॑ । अथो॒ इति॑ । वशा॑नाम् । भ॒व॒थ॒ । स॒ह । श्रि॒या ।
न । वः॒ । प्र॒ति॒ऽमै । सु॒ऽकृ॒तानि॑ । वा॒घ॒तः॒ । सौध॑न्वनाः । ऋ॒भ॒वः॒ । वी॒र्या॑णि । च॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण सह गच्छथ[4] समानरथं यज्ञे। अपि च कामयमानानाम्[5] [6]श्रिया सह भवथ। न युष्माकं प्रतिमातुं शक्यानि सुकृतानि[6] हे वहनशीलाः![†] सौधन्वनाः ऋभवः! एवं वीर्याणि अपि ॥ ४ ॥

इन्द्र॑ ऋ॒भुभि॑र्वा॒जव॑द्भिः॒ समु॑क्षितं सु॒तं सोम॒मा वृ॑षस्वा॒ गभ॑स्त्योः ।
धि॒येषि॒तो म॑घवन् दा॒शुषो॑ गृ॒हे सौ॑धन्व॒नेभिः॑ स॒ह म॑त्स्वा॒ नृभिः॑ ॥ ५ ॥

इन्द्र॑ । ऋ॒भुऽभिः॑ । वा॒जव॑त्ऽभिः । सम्ऽउ॑क्षितम् । सु॒तम् । सोम॑म् । आ । वृ॒ष॒स्व॒ । गभ॑स्त्योः ।
धि॒या । इ॒षि॒तः । म॒घ॒ऽव॒न् । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे । सौ॒ध॒न्व॒नेभिः॑ । स॒ह । म॒त्स्व॒ । नृऽभिः॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अवशिष्टानामिन्द्रश्च देवता। हे इन्द्र! वाजेन अन्नेन युक्तैः ऋभुभिः सह पात्रेषु[7] समुक्षितम् सुतम् इमम् सोमम् आसिञ्च स्वजठरे अध्वर्योर्बाहुभ्यामादाय। हे मघवन्! कर्मणा प्रेषितः यजमानस्य गृहे सुधन्वनः पुत्रैः सह मत्स्व मनुष्यैः ॥ ५ ॥

इन्द्र॑ ऋभु॒मान् वाज॑वान् मत्स्वे॒ह नो॒ऽस्मिन्त्सव॑ने॒ शच्या॑ पुरुष्टुत ।
इ॒मानि॒ तुभ्यं॒ स्वस॑राणि येमिरे व्र॒ता दे॒वानां॒ मनु॑षश्च॒ धर्म॑भिः ॥ ६ ॥

इन्द्र॑ । ऋ॒भुऽमान् । वाज॑ऽवान् । म॒त्स्व॒ । इ॒ह । नः॒ । अ॒स्मिन् । सव॑ने । शच्या॑ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ ।
इ॒मानि॑ । तु॒भ्य॑म् । स्वस॑राणि । ये॒मि॒रे॒ । व्र॒ता । दे॒वाना॑म् । मनु॑षः । च॒ । धर्म॑ऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [8]हे इन्द्र! ऋभुणा युक्तः वाजेन च त्वम् मत्स्व अस्माकम् इह अस्मिन् यज्ञे[9] तृतीयसवने कृत्या सह देव्या हे बहुभिः स्तुत!। तव प्रीत्यर्थमेवेन्द्रः इमानि अहानि मनुष्याणां कर्मभिः सह देवानाम् कर्माणि च यच्छन्ति यज्ञियानिति ॥ ६ ॥

---

१. इन्द्रेण वि[1] अ[1]; इन्द्रे वि[2] अ[2]. २-२. देवत्व[°] वि[1] अ[1]. ३. °मुखेन क. ४. जाग° वि[1] अ[1]. ५. °माना वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1] अप. ७. पात्रे वि[1] अ[1].

इन्द्र ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्निह स्तोमं जरितुरुप याहि यज्ञियम् ।
शतं केतेभिरिषिरेभिरायवे सहस्रणीथो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥

इन्द्र । ऋभुऽभिः । वाजिऽभिः । वाजयन् । इह । स्तोमम् । जरितुः । उप । याहि । यज्ञियम् ।
शतम् । केतेभिः । इषिरेभिः । आयवे । सहस्रऽनीथः । अध्वरस्य । होमनि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'हे इन्द्र!'[1] वाजेन तद्वद्भिः ऋभुभिः इह वाजं कुर्वन् स्तोमम् स्तोतुः[2] उप गच्छ यज्ञार्हं कल्याणम् । 'शतेन विचिन्तितेन इष्टेन सह मनुष्याय बहुनयनः[3] भवसि त्वम् यज्ञस्य सम्बन्धिनि होमे ॥ ७ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तमो वर्गः'[4] ॥

[६१]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[4] ।

उषो वाजेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुषस्व गृणतो मघोनि ।
पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरसि विश्ववारे ॥ १ ॥

उषः । वाजेन । वाजिनि । प्रऽचेताः । स्तोमम् । जुषस्व । गृणतः । मघोनि ।
पुराणी । देवि । युवतिः । पुरम्ऽधिः । अनु । व्रतम् । चरसि । विश्वऽवारे ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे उषः! हविषा सह अस्य स्तोतुः स्तोमम् च सेवस्व सुमतिस्त्वम् [5]हे अन्नवति धनवति!। हे देवि! पुराणी तरुणी! बहून्‡[5] धारयित्री त्वं हे विश्वैर्वरणीये! यज्ञं लक्षीकृत्य चरसि ॥ १ ॥

उषो देव्यमर्त्या वि भाहि चन्द्ररथा सूनृता ईरयन्ती ।
आ त्वा वहन्तु सुयमासो अश्वा हिरण्यवर्णां पृथुपाजसो ये ॥ २ ॥

उषः । देवि । अमर्त्या । वि । भाहि । चन्द्रऽरथा । सूनृताः । ईरयन्ती ।
आ । त्वा । वहन्तु । सुऽयमासः । अश्वाः । हिरण्यऽवर्णाम् । पृथुऽपाजसः । ये ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे उषः देवि! अमर्त्या त्वं व्युच्छ कान्तरथा 'मनुष्याणां वयसां च वाचः प्रेरयन्ती । त्वाम् आ वहन्तु सुयमाः अश्वाः, हिरण्मयवर्णाः'† पृथुबलाः ये भवन्तीति ॥ २ ॥

उषः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।
समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥ ३ ॥

१-१. इन्द्र हे वि[1] अ[1] लपं. २. स्तोतृन् वि[1] अ[1] लपं. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. अन्न···बहून् वि[1] अ[1]. † °णा वि[1] अ[1] लपं. ‡ नास्ति वि[1] लपं.

उषः । प्रतीची । भुवनानि । विश्वा । ऊर्ध्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः ।
समानम् । अर्थम् । चरणीयमाना । चक्रम्ऽइव । नव्यसि । आ । ववृत्स्व ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे उषः ! त्वम् सर्वाण्येव भुवनानि 'प्रतिमुखा भवन्ती उत्तिष्ठसि सुखानामुत्थापनात् । अमृतस्य प्रज्ञापयित्री सा त्वम् एकमेव' कार्यमुद्दिश्य जगद्रक्षणात्मकम् अन्वहं चरन्ती चक्रम् इव हे नवतरे ! एकरूपा आ वर्तस्व इति ॥ ३ ॥

अनु स्यूमेव चिन्वती मघोन्युषा याति स्वसरस्य पत्नी ।
स्व१र्जनन्ती सुभगा सुदंसा आन्ताद् दिवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥ ४ ॥

अनु । स्यूमऽइव । चिन्वती । मघोनी । उषाः । याति । स्वसरस्य । पत्नी ।
स्वः । जनन्ती । सुऽभगा । सुऽदंसाः । आ । अन्तात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'प्रकाशसद्भावात् सर्वे सुखान्यभिलषितानि प्राप्नुवन्ति, तत उषाः सुखं मनुष्याणाम्' चिन्वानेव अतः प्राच्यां दिशि प्रादुर्भवति धनवती उषाः अह्नः पत्नी । तमसा तिरोहित 'सर्वमेव जनयन्ती सुधना शोभनकर्मा आ|' दिवः अन्तात् प्रथिता भवति‡ आ च पृथिव्याः अन्तादिति' ॥ ४ ॥

अच्छा वो देवीमुषसं विभातीं प्र वो भरध्वं नमसा सुवृक्तिम् ।
ऊर्ध्वं मधुधा दिवि पाजो अश्रेत् प्र रोचना रुरुचे रण्वसंदृक् ॥ ५ ॥

अच्छ । वः । देवीम् । उषसम् । विऽभातीम् । प्र । वः । भरध्वम् । नमसा । सुऽवृक्तिम् ।
ऊर्ध्वम् । मधुधा । दिवि । पाजः । अश्रेत् । प्र । रोचना । रुरुचे । रण्वऽसंदृक् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० १प्रच्छन्तीम् उषसम् देवीम्' प्रति यूयं नमस्कारेण सह स्तुतिम् प्र भरध्वम् । पुनः वः इति पूरणम् । ऊर्ध्वम् 'अश्रेत |प्रादुरभूत दिवि| मधुनो धारकं तेजः इत्युपसमाह । प्रादुर्भूतं च तत् रमणीयं दर्शयत् लोकान्' प्र रोचयति ॥ ५ ॥

ऋतावरी दिवो अर्कैरबोध्या रेवती रोदसी चित्रमस्थात् ।
आयतीमग्न उषसं विभातीं वाममेषि द्रविणं भिक्षमाणः ॥ ६ ॥

ऋतऽवरी । दिवः । अर्कैः । अबोधि । आ । रेवती । रोदसी इति । चित्रम् । अस्थात् ।
आऽयतीम् । अग्ने । उषसम् । विऽभातीम् । वामम् । एषि । द्रविणम् । भिक्षमाणः ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. † नास्ति वि'. ‡ °न्ती क; °ती वि' अ'. २. नास्ति मूको.
३-३. नास्ति वि' अ' †-† दिवि प्रादुरभूत मूको.

वेङ्कट० वाग्भिर्युक्ता दिवः सकाशात् प्रातः प्रबुद्धानां स्तोतॄणां स्तुतिभिर्युक्ता 'प्रबुध्यते जायते। जाता सती बलवतीयम् द्यावापृथिवी नित्यम् [आ तिष्ठति][1] । तामिमाम् स्तुवन्तीम् आगच्छन्तीम् हे अग्ने! त्वं धनवतीम् अग्निहोत्राख्यं धनं याचमानः एधि ॥ ६ ॥

ऋतस्य॑ बु॒ध्न उ॒षसा॑मिष॒ण्यन् वृषा॑ म॒ही रोद॑सी॒ आ वि॑वेश ।
म॒ही मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्य मा॒या च॒न्द्रेव॑ भा॒नुं वि द॑धे पुरु॒त्रा ॥ ७ ॥

ऋ॒तस्य॑ । बु॒ध्ने । उ॒षसा॑म् । इ॒ष॒ण्यन् । वृषा॑ । म॒ही इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । आ । वि॒वे॒श ।
म॒ही । मि॒त्रस्य॑ । वरु॑णस्य । मा॒या । च॒न्द्राऽइ॑व । भा॒नुम् । वि । द॒धे॒ । पु॒रु॒ऽत्रा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'उषसाम् मूले हविः इच्छन् अग्निः कामानां वर्षिता द्यावापृथिवी तेजसा व्याप्नोति', प्रज्वलयति उषसोऽत्यर्थः[3] । अपि वा आहुः मूले उषसः इच्छन् अग्निः दीप्तः व्याप्नोति द्यावापृथिवी 'इत्यर्थः । महती मित्रावरुणयोः प्रज्ञा । यथा[4] रात्रौ वरुणश्चन्द्रम् पुरुत्रा बहुषु देशेषु चकार तद्वदुषस्यागतायाम्' मित्रस्य माया सूर्यम् 'अनेकेषु देशेषु वि दधे इति' ॥ ७ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टमो वर्गः' ॥

[६२]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, अन्त्यस्य तृचस्य जमदग्निर्वा । प्रथमस्य तृचस्य इन्द्रावरुणौ देवता, द्वितीयस्य बृहस्पतिः, तृतीयस्य पूषा, चतुर्थस्य सविता, पञ्चमस्य सोमः, षष्ठस्य मित्रावरुणौ । गायत्री छन्दः, आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः" ।

इ॒मा उ॑ वां भृ॒मयो॒ मन्य॑माना यु॒वाव॑ते॒ न तुज्या॑ अभूवन् ।
क्व१॒॑ त्यदि॑न्द्रावरुणा॒ यशो॑ वां॒ येन॑ स्मा॒ सिनं॒ भर॑थः॒ सखि॑भ्यः ॥ १ ॥

इ॒माः । ऊँ इति॑ । वा॒म् । भृ॒मयः॑ । मन्य॑मानाः । यु॒वाऽव॑ते । न । तुज्याः॑ । अ॒भू॒व॒न् ।
क्व॑ । त्यत् । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा॒ । यशः॑ । वा॒म् । येन॑ । स्म॒ । सिन॑म् । भर॑थः । सखि॑ऽभ्यः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'भ्रमणशीला अपि इमाः[5] प्रजाः वाम् मन्यमानाः अपि युवाभ्यां सहजाय[5] धनाभावात् दानार्हाः न भवन्ति । "हे इन्द्रावरुणौ! क्व तत् यशः युवयोर्गतम्, येन यशसा सखिभ्यः" अन्नम् भरथः ॥ १ ॥

अ॒यमु॑ वां पुरु॒तमो॑ रयी॒यञ्छ॑श्वत्त॒ममव॑से जोहवीति ।
स॒जोषा॑विन्द्रावरुणा म॒रुद्भि॑र्दि॒वा पृ॑थि॒व्या शृ॑णु॒तं हवं॑ मे ॥ २ ॥

१-१. नास्ति वि[२] अ[१]. †-† नातिलिखति वि[१] कपे. २-२ नास्ति वि[१] अ[१]. ३. उषसोऽत्यर्थः मूको. ४. °यथा हपे ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति कपे.

अयम् । ऊँ इति । वाम् । पुरुऽतमः । रयिऽयन् । शश्वत्ऽतमम् । अवसे । जोहवीति ।
सऽजोषौ । इन्द्रावरुणा । मरुत्ऽभिः । दिवा । पृथिव्या । शृणुतम् । हवम् । मे ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम् स्तोता रक्षार्थं सर्वदा वाम् आह्वयत्यत्यन्तम् पुरुतमः 'बहुस्तुतिकः धनमिच्छन्। तथा सति हे इन्द्रावरुणौ!' द्यावापृथिवीभ्याम् मरुद्भिः च सहितौ युवाम् मदीयम् आह्वानम् शृणुतम् इति ॥ २ ॥

अस्मे तदिन्द्रावरुणा वसु ष्यादस्मे रयिर्मरुतः सर्ववीरः ।
अस्मान् वरूत्रीः शरणैरवन्त्वस्मान् होत्रा भारती दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

अस्मे इति । तत् । इन्द्रावरुणा । वसु । स्यात् । अस्मे इति । रयिः । मरुतः । सर्वऽवीरः ।
अस्मान् । वरूत्रीः । शरणैः । अवन्तु । अस्मान् । होत्रा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! 'युवयोः तत् प्रसिद्धम् वसु अस्माकम् अस्तु। हे मरुतः!' अस्माकमेव सर्वैर्वीरैः सहितः रयिः अस्तु। देवपत्न्यश्च अस्मान् एव गृहैः समृद्धधनैः अवन्तु, अस्मान् एव 'होत्रा भारती च देव्यौ धनैरिति' ॥ ३ ॥

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥ ४ ॥

बृहस्पते । जुषस्व । नः । हव्यानि । विश्वऽदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाशुषे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'हे बृहस्पते! सेवस्व अस्माकम् हव्यानि हे विश्वेभ्यो देवेभ्यो हित!। देहि† च धनानि प्रयच्छते मह्यम्' ॥ ४ ॥

शुचिमर्कैर्बृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत । अनाम्योज आ चके ॥ ५ ॥

शुचिम् । अर्कैः । बृहस्पतिम् । अध्वरेषु । नमस्यत । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'शुचिम् बृहस्पतिम् दीप्तैः हविर्भिः यज्ञेषु परिचरत, ‡तस्य अनमनशीलम्‡ बलम् कामये' ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये नवमो वर्गः' ॥

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यम् । बृहस्पतिं वरेण्यम् ॥ ६ ॥

वृषभम् । चर्षणीनाम् । विश्वऽरूपम् । अदाभ्यम् । बृहस्पतिम् । वरेण्यम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'वर्षितारम् मनुष्याणाम् बहुरूपम्' हिंसितुमशक्यम् बृहस्पतिम् वरणीयं नमस्यतेति ॥ ६ ॥

इयं ते पूषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नव्यसी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयम् । ते । पूषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः । देव । नव्यसी । अस्माभिः । तुभ्यम् । शस्यते ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि[१] अ[१]. २-२. त्रुटितम् वि[१] अ[१]. ३-३. नास्ति वि[१] अ[१]. † देहि दर्प. ४-४. नास्ति वि[१] अ[१]. ‡-‡ 'स्वाभावम' मूको; तत्यानामशीलं ह प्रस्तावः. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. नास्ति वि[१]; त्रुटितम् अ[१].

वेङ्कट० हे पूषन्! आगतदीप्ते! [1]देव! मत्सरा[1] इयम् शोभना [2]स्तुतिः अस्माभिः स्वत्वीत्वर्थम् प्रास्यते ॥७॥

तां जु॑षस्व॒ गिरं॒ मम॑ वाज॒यन्ती॑मवा॒ धिय॑म् । व॒धू॒युरि॑व॒ योष॑णाम् ॥ ८ ॥

ताम् । जु॒षस्व॒ । गिर॑म् । मम॑ । वा॒ज॒ऽयन्ती॑म् । अ॒व॒ । धिय॑म् । व॒धू॒युःऽइ॑व । योष॑णाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० [3]ताम् मम गिरम्[3] सेवस्व । अन्नमिच्छन्तीम् मम बुद्धिम् अन्नप्रदानेन[4] तर्पय अभिगच्छ वा, वधूयुः वरः । 'सोमो वधूयुरभवत्' (ऋ १०,८५,९) इति मन्त्रः । स यथा योषितं युवतिमभिगच्छति ॥८॥

यो विश्वा॒भि वि॒पश्य॑ति॒ भुव॑ना॒ सं च॒ पश्य॑ति । स नः॑ पू॒षावि॒ता भु॑वत् ॥९॥

यः । विश्वा॑ । अ॒भि । वि॒ऽपश्य॑ति । भुव॑ना । सम् । च॒ । पश्य॑ति । सः । नः॒ । पू॒षा । अ॒वि॒ता । भु॒व॒त् ॥९॥

वेङ्कट० [5]यः पूषा सर्वाण्येव भुवनानि[5] अभि विपश्यति, [6]सह च† पश्यति[6] । प्रत्येकं च कामैर्मनुष्यान्[7] योजयति सर्वाण्यपीत्यर्थः । सः पूषा अस्माकम् रक्षकः भवतु ॥ ९ ॥

तत् स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि । धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त् ॥ १० ॥

तत् । स॒वि॒तुः । वरे॑ण्यम् । भर्गः॑ । दे॒वस्य॑ । धी॒म॒हि॒ । धियः॑ । यः । नः॒ । प्र॒ऽचो॒दया॑त् ॥१०॥

वेङ्कट० [8]तत् सवितुः देवस्य वरणीयं तेजः ध्यायेम, यः अस्माकम्[8] बुद्धिम् कर्मसु प्रचोदयति ॥ १० ॥

[9]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये दशमो वर्गः[9] ॥

दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्व॒यं वा॑ज॒यन्तः॒ पुरं॑ध्या । भग॑स्य रा॒तिमी॑महे ॥ ११ ॥

दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । व॒यम् । वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । पुर॑म्ऽध्या । भग॑स्य । रा॒तिम् । ई॒म॒हे॒ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० देवस्य सवितुः वयम् अन्नमिच्छन्तः प्रज्ञया धनस्य दानिम् याचामहे ॥ ११ ॥

दे॒वं नरः॑ सवि॒तारं॒ विप्रा॑ य॒ज्ञैः सु॑वृ॒क्तिभिः॑ । न॒म॒स्यन्ति॑ धि॒येषि॒ताः ॥ १२ ॥

दे॒वम् । नरः॑ । स॒वि॒तार॑म् । विप्राः॑ । य॒ज्ञैः । सु॒वृ॒क्तिऽभिः॑ । न॒म॒स्यन्ति॑ । धि॒या । इ॒षि॒ताः ॥१२॥

वेङ्कट० [10]देवम् विप्राः† मनुष्याः सवितारम् यज्ञैः शोभनस्तुतिभिः[10] परिचरन्ति प्रज्ञया[11] प्रेरिताः ॥ १२ ॥

सोमो॑ जिगाति गातु॒विद् दे॒वाना॑मेति निष्कृ॒तम् । ऋ॒तस्य॒ योनि॑मा॒सद॑म् ॥१३॥

सोमः॑ । जि॒गा॒ति॒ । गा॒तु॒ऽवित् । दे॒वाना॑म् । ए॒ति॒ । निः॒ऽकृ॒तम् । ऋ॒तस्य॑ । योनि॑म् । आ॒ऽसद॑म् ॥

वेङ्कट० सोमः गच्छति गमनवित्[12], देवानाम् प्राप्नोति संस्कृतस्थानम्, [13]इत्येतद् विशदमाह यज्ञस्य स्थानम् आसदम्† इति[13] ॥ १३ ॥

1-1. हे मत्सरे वि[1] अ[1]. 2-2. नास्ति वि[1] अ[1]. 3. [3]दानैः कपं; [3]धाने वि[1]. 4-4. नास्ति वि[1]. † नास्ति अ[1]. 5. कामेषु म[5] वि[1] कपं. 6-6. नास्ति मूको. 7-7. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1] कपं. 8. आ[1] वि[1] कपं. 9. संस्कृतः वि[1]; [9]स्कृतस्थो वि[2]; [9]तस्थो…अ[1]. 10-10. नास्ति वि[1] अ[1]. † आसननिति मूको.

सोमो अस्मभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अनमीवा इषस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । अस्मभ्यम् । द्विऽपदे । चतुःऽपदे । च । पशवे । अनमीवाः । इषः । करत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० सोमः अस्मभ्यम् आरोग्याणि अन्नानि करोतु, एवमन्यस्मै[1] द्विपदे चतुष्पदे च इति ॥ १४ ॥

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः सधस्थमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकम् । आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः । सोमः । सधऽस्थम् । आ । असदत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् [2]जीवितम् वर्धयन् शत्रून् अभिभवन् सोमः सद्म आ सीदतु[3] ॥ १५ ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुक्रतू ॥ १६ ॥

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यूतिम् । उक्षतम् । मध्वा । रजांसि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ॥

वेङ्कट० अस्यस्तृचो[3] जामदग्न्य इत्येकम्, वैश्वामित्र एवेत्यपरमिति । हे मित्रावरुणौ! अस्माकम् गवां मार्गम् उदकैः[4] सिञ्चतम् । एवं सर्वानेव लोकान्[4] पार्थिवान् उदकेन सिञ्चतम् हे सुकर्माणौ! इति ॥ १६ ॥

उरुशंसा नमोवृधा मह्ना दक्षस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः शुचिव्रता ॥ १७ ॥

उरुऽशंसा । नमःऽवृधा । मह्ना । दक्षस्य । राजथः । द्राघिष्ठाभिः । शुचिऽव्रता ॥ १७ ॥

वेङ्कट० बहुस्तुती वर्धयितारावन्नस्य बलस्य महत्त्वेन [5]राजथः दीर्घतमाभिरूतिभिर्युक्तौ† हे शुचिकर्माणौ! इति[5] ॥ १७ ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतम् । पातं सोममृतावृधा ॥ १८ ॥

गृणाना । जमदऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतम् । पातम् । सोमम् । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्तूयमानौ[6] जमदग्निना यज्ञस्य योनौ वेद्याम् निषीदतम् । निषद्य च पिबतम् सोमम् यज्ञस्य [6]वर्धयितारम् । अथ यदा विश्वामित्र एव मन्त्रदृष्टिस्तदानीमयमर्थः — जमदग्निना पुरा स्तूयमानौ[7] युवाम् तस्य यज्ञ इति ॥ १८ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये एकादशो वर्गः[7] ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयं मण्डलं समाप्तम् ॥

१. °न्यै च वि[1,2] अ[1]. २-२. नास्ति वि[2] अ[1]. ३. अस्यस्तृचो स्तुतस्य यामदग्न्याद्यन्यमिति स्तुतौ वि[1] अप. ४-४. °मः ··· वि[1] अ[1]. † °क्तः वि[1] क अप. ५. नास्ति वि[2] अ[1]; °तः वि[1] क अप. ६-६. नास्ति अ[1]. ७-७. नास्ति मूको.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

चतुर्थं मण्डलम्

[१]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता, द्वितीयायास्तिसृणां वरुणो वा । त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमा अष्टिः, द्वितीया अतिजगती, तृतीया धृतिः[1]।

त्वां ह्यग्ने सदमित् समन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरिर इति क्रत्वा न्येरिरे ।
अमर्त्यं यजत मर्त्येष्वा देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसम् ॥१॥

त्वाम् । हि । अग्ने । सदम् । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवम् । अरतिम् । निऽएरिरे । इति । क्रत्वा । निऽएरिरे । अमर्त्यम् । यजत । मर्त्येषु । आ । देवम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् । विश्वम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गौतमो वामदेवश्चतुर्थमण्डलमपश्यत् (तु. काअ २,४,१) । त्वाम् हि [2]अग्ने! सदा एव सकामाः देवाः देवम् गमनशीलम् न्येरिरे, मनुष्यलोके प्रतीत्यर्थम्, प्रज्ञया† कर्मणा[2] वा । पुनः न्येरिरे इत्यादिकं पूर्वं पादस्येववदिति । तमिमं [3]मर्त्येषु वर्तमानम् अमर्त्यम् देवम् यजत‡ । तमिमम् आदेवम् †आदीप्तं दीप्यमानारण्योः† जनयत प्रकृष्टज्ञानं[3] परिपूर्णमिति ॥ १ ॥

स भ्रातरं वरुणमग्न आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसम् ।
ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतम् ॥ २ ॥

सः । भ्रातरम् । वरुणम् । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छ । सुऽमती । यज्ञऽवनसम् । ज्येष्ठम् । यज्ञऽवनसम् । ऋतऽवानम् । आदित्यम् । चर्षणिऽधृतम् । राजानम् । चर्षणिऽधृतम् ॥२॥

वेङ्कट० आग्निवारुण्यस्तिस्रो भवन्ति । आग्नेय्य [4]इत्यपरमिति । सः त्वम् अग्ने! यजिष्ठान् देवान् प्रति तव †भ्रातृस्थानीयं वरुणम्† अपि आवर्तय, आहूर्वोऽन्तपर्यन्तः, स्तोतृविषयया सुमत्या सह । यज्ञस्य सम्भक्तारम्[4] प्रशस्यतमम् सत्यवन्तम् अदितेः पुत्रम् मनुष्याणां धारयितारम् राजानम् [5]इति ॥ २ ॥

1-1. नास्ति मूको. 2-2. स॰॰॰कर्मणा वि[1] अ[1]. † प्रज्ञया मूको. 3. मर्त्येषु॰॰॰ज्ञानम् वि[1] अ[1]. †-† आदीप्तानरण्य॰ममाना॰ मूको; आदीप्तादीप्यमाना॰ क प्रस्तावः. ‡ तु. वैप १,२५३८ c. 4-4. ॰मिति ॰॰॰ सम्भक्तारं वि[1] अ[1]. †-† ॰दीप्त॰ वि[1] अपे. 5. मनुष्या॰॰॰वि[1] अ[1].

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाशुं न चक्रं रथ्येव रंह्यास्मभ्यं दस्म रंह्या ।
अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।
तोकाय तुजे शुशुचान शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥ ३ ॥

सखे । सखायम् । अभि । आ । ववृत्स्व । आशुम् । न । चक्रम् । रथ्याऽइव । रंह्या । अस्मभ्यम् । दस्म । रंह्या ।
अग्ने । मृळीकम् । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्ऽसु । विश्वऽभानुषु ।
तोकाय । तुजे । शुशुचान । शम् । कृधि । अस्मभ्यम् । दस्म । शम् । कृधि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० [1]हे वरुणस्य सखे! त्वमस्मानभि आ वर्तय सखायम्[1] क्षिप्रगमनम् इव रथस्य चक्रम् रथ्ययेव रंहणयोग्यया[2] अस्मदर्थम् हे [3]दर्शनीय! । हे अग्ने! सुखकरं वरुणे सह स्थितः तेन सह जानीहि तथा मरुत्सु च पूर्णतेजस्केषु । स[3] त्वं [4]पुत्राय तत्पुत्राय[4] च सुखं कुरु हे दीपनशील! अस्मभ्यम् चेति ॥ ३ ॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेळोऽव यासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥ ४ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अव । यासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठः । वह्निऽतमः । शोशुचानः । विश्वा । द्वेषांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० [5]त्वम् अस्माकम् हे अग्ने! वरुणस्य क्रोधम् यष्टव्यं †जानन् अव यजस्व†[5] । यष्टृतमः वोढृतमः दीप्यमानः सर्वाण्येव द्वेष्टॄणि पापानि अस्मत्तः प्र मुञ्च ॥ ४ ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।
अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥ ५ ॥

सः । त्वम् । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ ।
अव । यक्ष्व । नः । वरुणम् । रराणः । वीहि । मृळीकम् । सुऽहवः । नः । एधि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० [6]सः त्वम्[6] [7]अस्माकम् हे अग्ने! आसन्नः भव रक्षणेन अस्याः[7] उषसः व्युच्छन्त्याम्[8] अन्तिकतमः । स त्वमस्माकम् अव यज वरुणम् शान्तहृदयं कुरु, रममाणः सुखकरं[9] हविश्च[9] भक्षय । स्वाह्वानैः अस्माकं भव ॥ ५ ॥

[10]इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये द्वादशो वर्गः[10] ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. °योग्यया कर्च. ३-३. °नीय…स वि[1] अ[1]. ४-४. तत्पुत्राय पुत्राय वि[1] अर्च. ५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. †-† नास्त्येव मकरन्द मूको. ६-६. नास्ति वि[1]. ७. °ने वि[1] अ. ८. °च्छन् वि[1] अ. ९. नास्ति मूको. १०-१०. नास्ति मूको.

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग् देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।
शुचि घृतं न तप्तमघ्न्यायाः स्पार्हा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥ ६ ॥

अस्य । श्रेष्ठा । सुऽभगस्य । सम्ऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा । मर्त्येषु ।
शुचि । घृतम् । न । तप्तम् । अघ्न्यायाः । स्पार्हा । देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अस्य[1] प्रशस्यतमा शोभमानधनस्य सन्दृष्टिः अनुग्रहात्मिका देवस्य पूज्यतमा स्तोतृषु मर्त्येषु । [2]दीप्तम् घृतम् इव लोके गोः स्पृहणीया भवति संदृक्[2], तथा[3] धेनोः पूजेव[4] पयःप्रदानादिका स्पृहणीयेति ॥ ६ ॥

त्रिरस्य ता परमा सन्ति सत्या स्पार्हा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।
अनन्ते अन्तः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७ ॥

त्रिः । अस्य । ता । परमा । सन्ति । सत्या । स्पार्हा । देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।
अनन्ते । अन्तरिति । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्रीणि अस्य अग्नेः देवस्य तानि [4]पुरातनानि सत्यानि स्पृहणीयानि जन्मानि सन्ति । 'दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः'† (ऋ १०,४५,१) इति । सोऽयम् अपर्यन्तेऽन्तरिक्षे मध्ये ज्वालाभिः परिवीतः आ गच्छति शुद्धरूपः शुक्रः, 'शुक्रम्'[5] '[6]ज्वलतिकर्मणः' (नि ८,११), सर्वस्यापि इनः भृशं दीप्यमानः[6] ॥ ७ ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।
रोहिदश्वो वपुष्यो विभावा सदा रण्वः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सद्म । होता । हिरण्यऽरथः । रम्ऽसुजिह्वः ।
रोहित्ऽअश्वः । वपुष्यः । विभाऽवा । सदा । रण्वः । पितुमतीऽइव । सम्ऽसत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'सः देवानां दूतः सर्वान्' एव अभि कामयते गृहान् होता हिरण्मयरथः रमणीयशोभन-ज्वालाजिह्वः रोहिद्वर्णाश्वः वपुषे[7] हितः, विभेति[8] 'प्रकाशनाम, दीप्तिमान्[8] सदा रमणीयः अन्नवदिव गृहम् ॥ ८ ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञबन्धुः प्र तं मह्या रशनया नयन्ति ।
स क्षेत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1] अ[1] क. ३. पूजे च वि[1] अ[1]; पूजेव च वि[1] लप. ४-४. पुरात···णि वि[1] अ[1]. ५. नास्ति मूको. ६-६. ज्वलति···र्भि वि[1] अ[1]. ७. वपु वि[1] अ[1]. ८-८. °प्रतान् दीप्तिमान् वि[1] लप.

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽबन्धुः । प्र । तम् । मह्या । रशनया । नयन्ति ।
सः । क्षेति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य । सधनिऽत्वम् । आप ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सः चेतयति मनुष्यान् यज्ञबन्धुः । प्र नयन्ति तम् पुरस्तात् वाचा मन्त्रात्मिकया रशनया । रशिर्नियमनकर्मा[1] । सः क्षेति वसति यजमानस्य अस्य गृहेषु कर्माणि साधयन् । किं बहुना देवः मरणस्वभावाय सधनित्वम् प्राप्नोति सधनो भवति, प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

स तू नो॑ अ॒ग्निर्न॑यतु प्रजा॒नन्नच्छा॒ रत्नं॑ दे॒वभ॑क्तं॒ यद॑स्य ।
धि॒या यद्विश्वे॑ अ॒मृता॒ अकृ॑ण्व॒न्द्यौष्पि॒ता ज॑नि॒ता स॒त्यमु॑क्षन् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अ॒ग्निः । न॒य॒तु॒ । प्र॒ऽजा॒नन् । अच्छ॑ । रत्न॑म् । दे॒वऽभ॑क्तम् । यत् । अ॒स्य॒ ।
धि॒या । यत् । विश्वे॑ । अ॒मृताः॑ । अकृ॑ण्वन् । द्यौः । पि॒ता । ज॒नि॒ता । स॒त्यम् । उ॒क्ष॒न् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सः क्षिप्रम् अस्मान् अग्निः नयतु प्रकर्षेण [2]जानन्, यत् अस्य अग्नेः देवैरपि सम्भक्तम् उत्तमम् रत्नम् तत्‡ प्रतीति । कर्मणा[3] यत् विश्वे देवाः अकुर्वन् उत्पादितवन्तः, सत्यभूतं तत् ब्रह्म, शुभ्रभूतयः स्वरसेनासिञ्चन् । तत्र पिता [3]इत्यन्तरिक्षलोकमाह । जनिता‡ इति पार्थिवम् अग्निम् । त्रयो लोका हविर्भिरुक्षन्तीत्यर्थः[4] ॥ १० ॥

[5]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोदशो वर्गः[5] ॥

स जा॑यत प्रथ॒मः प॒स्त्या॑सु म॒हो बु॒ध्ने रज॑सो अ॒स्य योनौ॑ ।
अ॒पाद॑शी॒र्षा गु॒हमा॑नो॒ अन्ता॒योयु॑वानो वृष॒भस्य॑ नी॒ळे ॥ ११ ॥

सः । जा॒य॒त॒ । प्र॒थ॒मः । प॒स्त्या॑सु । म॒हः । बु॒ध्ने । रज॑सः । अ॒स्य । योनौ॑ ।
अ॒पात् । अ॒शी॒र्षा । गु॒हमा॑नः । अन्ता॑ । आ॒ऽयोयु॑वानः । वृ॒ष॒भस्य॑ । नी॒ळे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः प्रादुरभूत् पूर्वम्, पस्त्या इति नदीनामधेयम् नदीषु 'पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्थम्' (ऋ १०,७) इति [5]मन्त्रः । महतः अन्तरिक्षस्य मूले अस्य पार्थिवस्य लोकस्य उत्पत्तिकारणे[6] पादरहितः शिरोवर्जितः पिण्डीभूतः[6] छादयन् तेजसा तानि पुनःपुनरात्मना मिश्रयन् पर्जन्यस्य मेघस्य वा नीळे अन्तरिक्षे । एभ्योऽग्निः प्रागजायतेत्यर्थः ॥ ११ ॥

प्र शर्ध॑ आर्त प्रथ॒मं वि॑प॒न्याँ ऋ॒तस्य॒ योना॑ वृष॒भस्य॑ नी॒ळे ।
स्पा॒र्हो युवा॑ वपु॒ष्यो॑ वि॒भावा॑ स॒प्त प्रि॒यासो॑ऽजनयन्त॒ वृष्णे॑ ॥ १२ ॥

१-१. 'नलकर्मा···वा न' वि' अ'. २-२. नास्ति वि' अ'. † तं मूको. ३-३. 'रिक्ष···वि' अ'. ‡ जनिता वि' लपं. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. मन्त्रः···रणे वि' अ'. ६. 'तं वि' लपं.

प्र । शर्धः । आर्त । प्रथमम् । विपन्या । ऋतस्य । योना । वृषभस्य । नीळे ।
स्पार्हः । युवा । वपुष्यः । विभाऽवा । सप्त । प्रियासः । अजनयन्त । वृष्णे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० वेगम् प्र गच्छति पुरातनं स्तोतृणां स्तुत्या प्रीतः वर्षणार्थमुदकस्य योनौ पर्जन्यस्य 'वासेऽन्तरिक्षे स्पृहणीयः युवा वपुषे हितः दीप्तिमान्'। तस्मै वृष्णे सप्त सिन्धवः प्रियाः अभवन्, अपि वा[1] सप्त सिन्धवः वृषाणमग्निम् अजनयन्। छन्दोऽनुविधानार्थो विभक्तिव्यत्ययः, यथा — 'उद्न्युरविना चन्दनाय' (ऋ १,११७,५) इति ॥ १२ ॥

अस्माकमत्र पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुर्ऋतमाशुषाणाः ।
अश्मव्रजाः सुदुघा वव्रे अन्तरुदुस्रा आजन्नुषसो हुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकम् । अत्र । पितरः । मनुष्याः । अभि । प्र । सेदुः । ऋतम् । आशुषाणाः ।
अश्मऽव्रजाः । सुऽदुघाः । वव्रे । अन्तः । उत् । उस्राः । आजन् । उषसः । हुवानाः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् अत्र पणिभिरपहृतानां गवां व्रजे पितरः मनुष्याः अङ्गिरसः अभि [1]प्र अगच्छन् सत्यभूतं गोधनम् अश्नुवानाः। ततः अश्मव्रजाः सुदोहाः व्रजे† अन्तः वर्तमानाः गाः[1] उत् आजन् अङ्गिरसः उषसः प्रति वासेच्छया शब्दायमानाः ॥ १३ ॥

ते मर्मृजत ददृवांसो अद्रिं तदेषामन्ये अभितो वि वोचन् ।
पश्वयन्त्रासो अभि कारमर्चन् विदन्त ज्योतिश्चकृपन्त धीभिः ॥ १४ ॥

ते । मर्मृजत । ददृऽवांसः । अद्रिम् । तत् । एषाम् । अन्ये । अभितः । वि । वोचन् ।
पश्वऽयन्त्रासः । अभि । कारम् । अर्चन् । विदन्त । ज्योतिः । चकृपन्त । धीभिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० ते अङ्गिरसः पणीन् परिमृष्टवन्तः 'गवामावरणं भित्त्वाद्रिं दारितवन्तः। तत् इदम् अङ्गिरसाम्[2] अद्भुतं कर्म अन्ये जनाः मनुष्याः[3] अभितः वि वोचन्। पशुप्रियमनाः कारम् अभि अर्चन्। [4]अर्चतिः स्तुतिकर्मा, शत्रुमार्जनं† क्रियार्थं ख्यापितवन्तः‡। अग्निप्रसादादन्धकारं विनाशयन्तो[5] ज्योतिः च लब्धवन्तः। अथ कर्मभिः चकृपन्त[6] कल्पन्ते[7] स्म। सिद्धकर्माण आसन्नित्यर्थः ॥ १४ ॥

ते गव्यता मनसा दृध्रमुब्धं गा येमानं परि षन्तमद्रिम् ।
दृळ्हं नरो वचसा दैव्येन व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः ॥ १५ ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. नास्ति अर्थे. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]; अभि···अपाजन वि[1] अ[1]. † व्रजे वि[1] अर्थ. ४. भ्यागाम् मूको. ५-५. ०रण···विना° वि[1] अ[1]. † 'अनयुक्त् वि[1] ख अर्थ ‡ व्यायित' वि[1]. ६. कल्पन्तः वि[1] अर्थ. ७. कल्पन्ते वि[1] अर्थ.

ते । गव्यता । मनसा । दृध्रम् । उब्धम् । गाः । येमानम् । परि । सन्तम् । अद्रिम् ।
दृळ्हम् । नरः । वचसा । दैव्येन । व्रजम् । गोऽमन्तम् । उशिजः । वि । वव्रुरिति वव्रुः ॥१५॥

वेङ्कट० 'अङ्गिरसः पशूनिच्छता मनसा दृंहितं पूर्णं पशुभिः अन्तर्नियच्छन्तं परितः सन्तम्[1] अभिनदन् अद्रिम् शिलोच्चयम् दृढम् मनुष्याः दैव्येन 'देवसम्बन्धिन्या स्तुत्या'[2] व्रजम् गोमन्तम् कामयमानाः 'विवृतद्वारं कृतवन्तः । तदिदमङ्गिरोभिस्त्वया सह कृतमित्याम्नायते[?] । तथैव[3] मन्त्रः — '[illegible] सह द्रविणमिच्छमाना व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः' (ऋ १०,४५,११) इति ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये चतुर्दशो वर्गः'[4] ॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विन्दन् ।
तज्जानतीरभ्यनूषत व्रा आविर्भुवदरुणीर्यशसा गोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमम् । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः । परमाणि । विन्दन् ।
तत् । जानतीः । अभि । अनूषत । व्राः । आविः । भुवत् । अरुणीः । यशसा । गोः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'अहर्देवानामासीद् रात्रिरसुराणाम् । तेऽसुरा यद् देवानां वित्तं वेद्यमासीत् तेन सह[5] रात्रिं प्राविशन् । ते देवा हीना अमन्यन्त । तेऽपश्यन् — 'आग्नेयी रात्रिः आग्नेयाः पशवः । इममेवाग्निं स्तवाम†। स‡ नः स्तुतः पशून् पुनर्दास्यतीति । तेऽग्निमस्तुवन् । स एभ्यः[6] स्तुतो रात्रिया अध्यहरभि पशून् निरार्जत्' (तै १,५,९,२-३) इति ब्राह्मणम् । तत्रेदमुच्यते — देवा अङ्गिरसः 'पूर्वं रात्रिम् नाम अभि स्तुवन्तः जगतस्य मातुः[7] त्रिः सप्तसंख्यानि परमाणि रत्नानि अविन्दन् । तत्र 'सप्त ग्राम्याः पशवः चतुर्दश ग्राम्यारण्याः [illegible]‡ एवमेकविंशतिर्भवति । अथ तत् धनम् जानन्त्यः[8] प्रजा यद्वा[9] संवृण्वत्यः[9] 'अभ्यस्तुवन् 'ममेयं गौः' 'ममायमश्वः' इति तत्र तेषां[9] साहाय्यं कर्तुमुषाः सूर्यस्य 'तेजसा सह आविरागमदिति' ॥ १६ ॥

नेशत् तमो दुधितं रोचत द्यौरुद् देव्या उषसो भानुरर्त ।
आ सूर्यो बृहतस्तिष्ठदज्राँ ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ १७ ॥

नेशत् । तमः । दुधितम् । रोचत । द्यौः । उत् । देव्याः । उषसः । भानुः । अर्त ।
आ । सूर्यः । बृहतः । तिष्ठत् । अज्रान् । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० ततोऽसुरैरत्यादिते[10] रात्रिकृतं तमः दुर्निधानं नष्टमासीत् । ततश्च[11] तमसा तिरोहिता

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २-२. °न्येन स्तुतिना मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. 'वाना···तत्र वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति अ[1]. † स्तवामः वि[1] क छपे. ‡ नास्ति वि[1] छपे. ६-६. नास्ति वि[1] अ[1]. † रात्रि पूर्वं छपे. ‡ 'प्रजा यद्वा' मूको. ७. यथा मूको. ८. ···न्त्यः वि[1] अ[1] क. ९-९. अभ्यस्तुव···तेषां वि[1] अ[1]. १०. नास्ति वि[1] अ[1]. ११. नास्ति छपे.

द्यौः च अरोचत । उत् अगच्छन् देव्याः [1]उषसः च तेजः । तथा सूर्यः च गमनपरान् महतः रश्मीन् आ तिष्ठत् मनुष्येषु[1] ऋजूनि साधूनि[1] कर्माणि वृजिनानि पापानि च पश्यन् इति ॥ १७ ॥

आदित् पश्चा बुबुधाना व्यख्यन्नादिद्रत्नं धारयन्त द्युभक्तम् ।
विश्वे विश्वासु दुर्यासु देवा मित्र धिये वरुण सत्यमस्तु ॥ १८ ॥

आत् । इत् । पश्चा । बुबुधानाः । वि । अख्यन् । आत् । इत् । रत्नम् । धारयन्त । द्युऽभक्तम् ।
विश्वे । विश्वासु । दुर्यासु । देवाः । मित्र । धिये । वरुण । सत्यम् । अस्तु ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अनन्तरम् एव उषस्यागतायां [2]बुध्यमानाः गवाश्वादिपदार्थान्† विविधम् अपश्यन् । तथा अनन्तरम् एव अह्नां[2] सम्भक्तम् रत्नम् च अधारयन् । तथा विश्वे [3]देवाः विश्वासु दुर्यासु यजमानगृहेषु यज्ञसद्भावादागताः†, दिवा हि यज्ञो भवति न तु रात्रौ इति । सोऽयमेवंविधः[3] अहोरात्रविभागो हे मित्रावरुणौ! मनुष्याणां कर्मकरणाय सत्यम् भवतु । मित्रावरुणावहोरात्रयोरीश्वरौ [4]असत्त्वादागतास्त इति[4] ॥ १८ ॥

अच्छा वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठम् ।
शुच्यूधो अतृणन्न गवामन्धो न पूतं परिषिक्तमंशोः ॥ १९ ॥

अच्छ । वोचेय । शुशुचानम् । अग्निम् । होतारम् । विश्वऽभरसम् । यजिष्ठम् ।
शुचि । ऊधः । अतृणत् । न । गवाम् । अन्धः । न । पूतम् । परिऽसिक्तम् । अंशोः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० [5]अभिप्रब्रवाणि‡ दीप्यमानम् अग्निम्[5] होतारम् सर्वस्य भर्तारं यष्टृतमम् । यथा गवाम् ऊधः कश्चित् शुचि पयः तृणत्ति, सोमलतायाः अभिषुतायाः रसम् इव [6]पूतम् पात्रेषु परितः सिक्तं पयः, एवं यजमानः† रात्रिम् अग्निम् अतुदत् रत्नानि दत्तवगन्तव्यमिति[6] ॥ १९ ॥

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम् ।
अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृळीको भवतु जातवेदाः ॥ २० ॥

विश्वेषाम् । अदितिः । यज्ञियानाम् । विश्वेषाम् । अतिथिः । मानुषाणाम् ।
अग्निः । देवानाम् । अवः । आऽवृणानः । सुऽमृळीकः । भवतु । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

वेङ्कट० विश्वेषाम् अपि यज्ञार्हाणाम् अक्षीणः तथा विश्वेषाम् अपि मानुषाणाम् अतिथिः भवति

१-१. उष···मनु° वि[२] अ[१]. २. °नि न वि[१] अ[१]. ३-३. नास्ति वि[२] अ[१]. † गोऽश्वान् पदार्थान् मूको. ४-४. नास्ति वि[१] अ[१]. † °या आगत वि[१] अवे. ५-५. नास्ति वि[१] अ[१]. ‡ °ब्रुवा° मूको. ६-६. पूतं···गन्त° वि[२] अ[१]. † नास्ति मू ेो.

[1]गृहेषु । सोऽयम् अग्निः देवानाम् रक्षणे अशकनयात् आ गृणानः सुम्नं[2] सुखयिता भवतु आत्मनः ॥ १० ॥

[3]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चदशो वर्गः[3] ॥

[२]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

यो मर्त्येष्वमृत ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।
होता यजिष्ठो मह्ना शुचध्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईरयध्यै ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतऽवा । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।
होता । यजिष्ठः । मह्ना । शुचध्यै । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईरयध्यै ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः अमरणः देवः देवेषु हविरादाय गच्छन् [3]सत्यवान् मनुष्येषु निहितः, होता अग्निः यष्टृतमः अत्यन्तं ज्वलितुम् हव्यैः[3] सह यजमानस्य देवान् प्रति गन्तुं च ॥ १ ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जाताँ उभयाँ अन्तरग्ने ।
दूत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

इह । त्वम् । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान् । उभयान् । अन्तः । अग्ने ।
दूतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुऽमुष्कान् । वृषणः । शुक्रान् । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे सहसः पुत्र! अस्मिन्नह्नि जातः सन् [4]उभयान् अपि जातान् मध्येन अग्ने! दूतः भूत्वा गच्छसि हविर्वहन आत्मानम्[4] युयुजानः[5] हे दर्शनीय! । कान् उभयान् इत्याह — ऋजुमुष्कान् वृषः[6] यजमानान् मनुष्यान् दीप्तान् [7]देवान् च[7] ॥ २ ॥

अत्या वृधस्नू रोहिता घृतस्नू ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।
अन्तरीयसे अरुषा युजानो युष्मांश्च देवान्विश आ च मर्तान् ॥ ३ ॥

अत्या । वृधस्नू इति वृधऽस्नू । रोहिता । घृतस्नू इति घृतऽस्नू । ऋतस्य । मन्ये । मनसा । जविष्ठा ।
अन्तः । ईयसे । अरुषा । युजानः । युष्मान् । च । देवान् । विशः । आ । च । मर्तान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० [8]अश्वसदृशौ वर्धमानान् प्रति गन्तारौ[8] रोहितवर्णौ घृतं प्रति गन्तारौ अग्नेः [9]अहम् मनसा[9] वेगवत्तमौ जानामि । तौ हि त्वं [†]स्वरथे[†] युञ्जानः मध्येन गच्छसि आरोपयन्तौ । कोऽयं कोऽस्यान्तः इत्याह — युष्मान् इति । स्वस्तिहितात्[1] देवान् आ विशांश्च मनुष्यान् च इति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति मूको. ३-३ सत्य…हव्यैः वि[1] अ[1]. ४-४. उभयान…त्मानं वि[1] अ[1]. ५. युञ्जानः वि[1] ल अर्थ; युयान्यः वि[1] अ[1]. ६-६. देव…वि[1] अ[1]. ७-७. नास्ति न[0] वि[1] अ[1]. ८-८. नास्ति वि[1] अ[1]. † युञ्जे वि[1] अर्थ. ९. तो हिता वि[1] अर्थ.

अर्यमणं वरुणं मित्रमेषामिन्द्राविष्णू मरुतो अश्विनोत ।
स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥ ४ ॥

अर्यमणम् । वरुणम् । मित्रम् । एषाम् । इन्द्राविष्णू इति । मरुतः । अश्विना । उत ।
सुऽअश्वः । अग्ने । सुऽरथः । सुऽराधाः । आ । इत् । ऊँ इति । वह । सुऽहविषे । जनाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एषाम् [1]मनुष्याणां मध्ये शोभनहविष्काय यजमानाय अर्यमप्रभृतीन्[1] स्वश्वः सुरथः शोभनधनः त्वम् हे अग्ने आ वह ॥ ४ ॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः ।
इळावाँ एषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावान् ॥ ५ ॥

गोऽमान् । अग्ने । अविऽमान् । अश्वी । यज्ञः । नृवत्ऽसखा । सदम् । इत् । अप्रऽमृष्यः ।
इळाऽवान् । एषः । असुर । प्रजाऽवान् । दीर्घः । रयिः । पृथुऽबुध्नः । सभाऽवान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! अयं यज्ञः त्वयाऽधिष्ठितः गवादिहेतुर्भवति । नेतृयुक्ता [2]यस्य सखायः सः† नृवत्सखा उक्तः । तादृशानपि साधयतीत्यर्थः । सदा एव अनभिभवनीयः[3] अन्नवान् एषः[3] हे प्राज्ञ! प्रजायुक्तः अविच्छिन्नः धनहेतुः पृथुमूलः परिषद्युक्त इति ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये षोडशो वर्गः[4] ॥

यस्त इध्मं जभरत् सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।
भुवस्तस्य स्वतवाँ पायुरग्ने विश्वस्मात् सीमघायत उरुष्य ॥ ६ ॥

यः । ते । इध्मम् । जभरत् । सिस्विदानः । मूर्धानम् । वा । ततपते । त्वाऽया ।
भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सीम् । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः तुभ्यम् [5]इध्मम् भरति स्विद्यन्, मूर्धानम् च तापयति त्वत्कामनया†, भव त्वं तस्य स्वायत्तबलः रक्षकः[5] हे अग्ने! । सर्वस्मात् पापमिच्छतश्च[6] एनं रक्षेति ॥ ६ ॥

यस्ते भरादन्नियते चिदन्नं निशिषन्मन्द्रमतिथिमुदीरत् ।
आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन् रयिर्ध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अन्निऽयते । चित् । अन्नम् । निऽशिषत् । मन्द्रम् । अतिथिम् । उत्ऽईरत् ।
आ । देवऽयुः । इनधते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. नास्ति मूको. ३-३. य...शोगः वि[1] अ[1]. † नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. † °या वि[1] अ[1]. ६. पापमि° वि[1] अ[1].

वेङ्कट० यः तुभ्यं भरति अन्नमिच्छते अन्नम्, यो वा मदकरं [1]सोमं† नियमेन ददाति, योऽ‡ वा अतिथिम् त्वाम् उदीरयति अरण्योरुत्पादयति, तथा देवान्[1] कामयमानः समिद्धं करोति गृहे, तस्मिन् रयिः नित्यः अस्तु दातव्याम् [2]अर्थिभ्यो दीयमानः[2] ॥ ७ ॥

यस्त्वा दोषा य उषसि प्रशंसात् प्रियं वा त्वा कृणवते हविष्मान् ।
अश्वो न स्वे दम आ हेम्यावान् तमंहसः पीपरो दाश्वांसम् ॥ ८ ॥

यः । त्वा । दोषा । यः । उषसि । प्रऽशंसात् । प्रियम् । वा । त्वा । कृणवते । हविष्मान् ।
अश्वः । न । स्वे । दमे । आ । हेम्याऽवान् । तम् । अंहसः । पीपरः । दाश्वांसम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः त्वां रात्रौ [3]स्तौति, यः वा उषसि, यो वा हविषा युक्तः त्वाम् प्रियम्† करोति[3], तम् यजमानं दारिद्र्यात् पारय, यथा अश्वः स्वगृहे स्थितः वेगवान् । आ-कारः संसम्बन्धं स्फुटीकरोति ॥ ८ ॥

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशद् दुवस्त्वे कृणवते यतस्रुक् ।
न स राया शशमानो वि योषन्नैनमंहः परि वरदघायोः ॥ ९ ॥

यः । तुभ्यम् । अग्ने । अमृताय । दाशत् । दुवः । त्वे इति । कृणवते । यतऽस्रुक् ।
न । सः । राया । शशमानः । वि । योषत् । न । एनम् । अंहः । परि । वरत् । अघऽयोः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [4]यः तुभ्यम् हे अग्ने! अमृताय हविः प्रयच्छति, यश्च त्वयि परिचर्याम्[4] करोति यज्ञार्थं यतस्रुक्, न[5] सः[5] त्वां भजमानः धनेन वियुक्तो भवतु । न च एनम् अघमिच्छतः अंहः [6]परि वृणोतु[6] ॥ ९ ॥

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।
प्रीतेदसद्धोत्रा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः ॥ १० ॥

यस्य । त्वम् । अग्ने । अध्वरम् । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुऽधितम् । रराणः ।
प्रीता । इत् । असत् । होत्रा । सा । यविष्ठ । असाम । यस्य । विधतः । वृधासः ॥ १० ॥

वेङ्कट० [7]यस्य त्वम् अग्ने! यज्ञं सेवसे देवः[7] मनुष्यस्य सुनिहितम् रममाणः[8] । प्रियः एव भवति यज्ञः[9] सः[10] हे युवतम! देवानाम् । स्याम च यस्य वयं परिचरन्तः वर्धकाः[11] ॥ १० ॥

[12]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तदशो वर्गः[12] ॥

१-१. नास्ति वि° अ°. † सोमम् वि° कपं. ‡ नास्ति वि° कपं. २-२. °न्तो धनं दीयमानं वि°[1] अ°. ३-३. नास्ति वि° अ°. † गृहे वि° कपं. ४-४. नास्ति वि° अ°. ५. नास्ति वि° कपं. ६. नास्ति मूको. ७-७. परि···वि° अ°. ८. °मानम् वि° कपं. ९. °ज्ञम् वि° अ° कपं. १०. तु वि°[1] अ° कपं. ११. नास्ति वि° अ°. १२-१२. नास्ति मूको.

चित्तिमचित्तिं चिनवद् वि विद्वान् पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान् ।
राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिमुरुष्य ॥ ११ ॥

चित्तिम् । अचित्तिम् । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्ठाऽइव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् ।
राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिम् । च । रास्व । अदितिम् । उरुष्य ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'ज्ञातव्यम् अज्ञातव्यं च विद्वान् अग्निः पृथक्' करोतु । पृष्ठे स्पृशतेः, पर्शव' उच्यन्ते । पर्शूनिव' विविक्तान् करोतु कान्तस्वभावान्' पापकृतः च 'मनुष्यान् । एवं कृत्वा अस्मभ्यं शोभनापत्याय धनाय हे देव ! † देयकारणम् ‡' प्रयच्छ अदेयम्' च अस्मत्तः पृथक् कुरु इति ॥ ११ ॥

कविं शशासुः कवयोऽदब्धा निधारयन्तो दुर्यास्वायोः ।
अतस्त्वं दृश्याँ अग्न एतान् पड्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥ १२ ॥

कविम् । शशासुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयन्तः । दुर्यासु । आयोः ।
अतः । त्वम् । दृश्यान् । अग्ने । एतान् । पट्ऽभिः । पश्येः । अद्भुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० कविम् अग्निम् एतद् दातव्यम् एतत् कर्तव्यम् इति वदन्ति कवयः 'अहिंसिताः नियमेन धारयन्तः गृहेषु यजमानस्य । तथा' सति त्वम् अनुग्राह्यान् अग्ने ! एतान् 'यजमानान् अद्भुतान्' गमनस्वभावैः ज्वालाख्यैः पादैः द्रष्टुमर्हसि' स्वामी ॥ १२ ॥

त्वमग्ने वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।
रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथु श्चन्द्रमवसे चर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वम् । अग्ने । वाघते । सुऽप्रनीतिः । सुतऽसोमाय । विधते । यविष्ठ ।
रत्नम् । भर । शशमानाय । घृष्वे । पृथु । चन्द्रम् । अवसे । चर्षणिऽप्राः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'त्वम् अग्ने ! यजस्व † वोढे सुप्रणयनः सुतसोमाय' देवान् परिचरते हे युवतम ! रत्नम् देहि भजमानाय हे घर्षणशील !'' विस्तीर्णं ह्लादनकरं'' रक्षणाय मनुष्याणां पूरयिता'' ॥ १३ ॥

अधा ह यद् वयमग्ने त्वाया पड्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनूभिः ।
रथं न क्रन्तो अपसा भुरिजोर्ऋतं येमुः सुध्य आशुषाणाः ॥ १४ ॥

१-१. नास्ति वि[१] अ[१]. २. पशवः वि[१] अ[१] द. ३. पशून् वि[१] अ[१]. ४. कान्त° वि[१] अ[१]. ५-५. °ष्यान्···शनम् वि[१] अ[१]. †-† नास्ति मूको. ‡ देयं कारणं वि[१] अ[१] द. ६. अदेयं वि[१] अ[१]. ७-७. °मानद्भुतान् लर्व. ८. °र्हसि वि[१]. ९-९. ···सोमाय वि[१] अ[१]. † सर्वमेतद्' वि[१] मूको. १०. घर्षं° वि[१]* अ[१] द्रर्व. ११. °दनकरम् वि[१]. १२. नास्ति वि[१] अ[१].

अर्ध । ह । यत् । वयम् । अग्ने । त्वाऽया । पुत्ऽभिः । हस्तेभिः । चकृम । तनूभिः ।
रथम् । न । क्रन्तः । अपसा । भुरिजोः । ऋतम् । येमुः । सुऽध्यः । आशुषाणाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'अथ खलु यदा वयम् हे अग्ने! त्वत्कामतया पादैः हस्तैः¹ अङ्गैश्चान्यैः कर्म कुर्वन्तः। रथम् इव कुर्वन्तः बाह्वोः वेगेन तदानीं यज्ञम् आत्मनि यच्छन्ति ²शोभनाध्याना देवाः व्यापनशीलाः² ॥ १४ ॥

अधा मातुरुषसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नॄन् ।
दिवस्पुत्रा अङ्गिरसो भवेमाऽद्रिं रुजेम धनिनं शुचन्तः ॥ १५ ॥

अर्ध । मातुः । उषसः । सप्त । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नॄन् ।
दिवः । पुत्राः । अङ्गिरसः । भवेम । अद्रिम् । रुजेम । धनिनम् । शुचन्तः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'अग्निं सप्ताङ्गिरसः प्रार्थयन्ते। अथ¹ वयं नृणां मातुः उषसः सप्त विप्राः प्रथमाः स्रष्टारः मनुष्यान् सर्वान् जनयामः। तथा द्युलोकस्य पुत्राः च भवेम अङ्गिरसः, तथा शिलोच्चयं च रुजेम पणिभिरपहृतैर्गोभिस्तद्धनवन्तम् दीप्यमानाः ॥ १५ ॥

³इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्यायेऽष्टादशो वर्गः³ ॥

अधा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्न ऋतमाशुषाणाः ।
शुचीदयन् दीधितिमुक्थशासः क्षामा भिन्दन्तो अरुणीरप व्रन् ॥ १६ ॥

अर्ध । यथा । नः । पितरः । परासः । प्रत्नासः । अग्ने । ऋतम् । आशुषाणाः ।
शुचि । इत् । अयन् । दीधितिम् । उक्थऽशसः । क्षाम । भिन्दन्तः । अरुणीः । अप । व्रन् ॥१६॥

वेङ्कट० अथ यथा अस्माकं पितरः पूर्वे पूर्वतरे च अग्ने! यज्ञम्⁴ अश्नुवाना आसन्, यथा शुचि एव तेजः ⁵प्राप्नुवन् उक्थानां शंसितारः, तथा क्षयकरं शिलोच्चयम् अभिन्दन्, गाः च पणिभिः अपहृताः|⁵ अपावृण्वन्निति ॥ १६ ॥

सुकर्माणः सुरुचो देवयन्तोऽयो न देवा जनिमा धमन्तः ।
शुचन्तो अग्निं ववृधन्त इन्द्रमूर्वं गव्यं परिषदन्तो अग्मन् ॥ १७ ॥

सुऽकर्माणः । सुऽरुचः । देवऽयन्तः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमन्तः ।
शुचन्तः । अग्निम् । ववृधन्तः । इन्द्रम् । ऊर्वम् । गव्यम् । परिऽसदन्तः । अग्मन् ॥१७॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २-२. 'प्याप'''वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. 'ज्ञत वि' अ'.
५-५. 'प्नु'''दह' वि' अ'. † 'ताम मूको.

वेङ्कट० शोभनकर्मदीप्तिकाः देवानिच्छन्तः लोहपिण्डम् इव असुरजातम्[१] अग्निना धमन्तः [२]देवाः अग्निम् दीपयन्तः वर्धयन्तः इन्द्रम् उरुम् गोसङ्घम्[२] परितः सीदन्तः लब्धवन्तः ॥ १७ ॥

आ यूथेव क्षुमति पश्वो अख्यद् देवानां यज्जनिमान्त्युग्र ।
मर्तानां चिदुर्वशीरकृप्रन् वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ । यूथाऽइव । क्षुऽमति । पश्वः । अख्यत् । देवानाम् । यत् । जनिम । अन्ति । उग्र ।
मर्तानाम् । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० यथा कश्चित् क्षुधायुक्ते जने आभिक्षणार्थं[३] यूथानि पश्येत्, एवं पशून् [४]आ अचष्ट यत् देवानाम् जनिम† जातिः पर्वतस्यान्तिकम्‡ आसीत् हे उग्र!, मनुष्येषु अर्मी[४] भवन्तो पशवः इत्यूचुः । अथ मर्त्यानां च उरुम्यामनुवानाः[५] प्रजाः ताः पशुलाभात् क्लृप्ता [६]आसन्, तथा पशुलाभात् स्वामी च मनुष्यस्य उपरस्य बालजनस्य[६] वर्धनाय आसीदिति ॥ १८ ॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम ऋतमवस्रन्नुषसो विभातीः ।
अनूनमग्निं पुरुधा सुश्चन्द्रं देवस्य मर्मृजतश्चारु चक्षुः ॥ १९ ॥

अकर्म । ते । सुऽअपसः । अभूम । ऋतम् । अवस्रन् । उषसः । विऽभातीः ।
अनूनम् । अग्निम् । पुरुधा । सुऽचन्द्रम् । देवस्य । मर्मृजतः । चारु । चक्षुः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० कृतवन्तः तुभ्यं कर्म, सुकर्माणश्च अभूम फललाभात् । तेजः [७]सत्यभूतम् आच्छादयन्ति उषसः व्युच्छन्त्यः, उषस्सु च परिपूर्णम् अग्निम् शोभनकान्तिम्[७] बहुधा स्वतेजसा मर्मृजतः[८] देवस्य आदित्यस्य कल्याणम् तेजः ॥ १९ ॥

एता ते अग्न उचथानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुषस्व ।
उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यन्धि ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । उचथानि । वेधः । अवोचाम । कवये । ता । जुषस्व ।
उत् । शोचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुऽवार । प्र । यन्धि ॥ २० ॥

वेङ्कट० एतानि तुभ्यम् [९]अग्ने! स्तोत्राणि हे सर्वस्य विधातः! वयम्† वक्तवन्तः क्रान्ताय‡, तानि[९] त्वं

---

१. क्षुर[१] लर्प. २-२. नास्ति वि[१] अ[१]. ३. अभिक्ष[१] वि[२,३] अ[१] ल वर्प. ४-४. आचष्ट···पशवो वि[१] अ[१]. † जन्म वि[१] वर्प. ‡ पर्वतस्य ल वर्प. ५. उरु[१] वि[१] वर्प. ६-६. आस···जनस्य वि[१] अ[१]. ७-७. 'मूलमा···शोभन' वि[१] अ[१]. ८. मर्मृज्यते वि[१] अ[१]; मर्मृजते वि[१] वर्प. ९-९. अग्ने···नि वि[१] अ[१]. † नास्ति मूको. ‡ कान्ताय मूको.

सेवस्व, दीप्यस्व[1], कुरु च[2] अस्मान् श्रेयसः, तदर्थं हे बहुभिर्वरणीय! महान्ति धनानि प्र यच्छ ॥ २० ॥

[3]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये एकोनविंशो वर्गः[3] ॥

[३]

[4]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता, प्रथमार्यां रुद्रः । त्रिष्टुप् छन्दः[4] ।

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययजं रोदस्योः ।
अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ १ ॥

आ । वः । राजानम् । अध्वरस्य । रुद्रम् । होतारम् । सत्यऽयजम् । रोदस्योः ।
अग्निम् । पुरा । तनयित्नोः । अचित्तात् । हिरण्यऽरूपम् । अवसे । कृणुध्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अभिमुखं यूयं कुरुध्वं यज्ञस्य स्वामिनं देवानां स्तोतारम्[5] प्रजानां दातारं सत्येन द्यावापृथिव्योः पूजयितारम् अग्निम् प्रागेव अचिन्तितागमनात्[6] तनयित्नोः हिरण्यसरूपम् [6]रक्षणार्थम् । अन्यमर्थमाह — तनयित्नुरिति मेघशब्दवद् भयङ्कर इति[6] ॥ १ ॥

अयं योनिश्चकृमा यं वयं ते जायेव पत्य उशती सुवासाः ।
अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयम् । योनिः । चकृम । यम् । वयम् । ते । जायाऽइव । पत्ये । उशती । सुऽवासाः ।
अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीद । इमाः । ऊँ इति । ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम्[7] योनिः वेदिरित्यर्थः, यम् योनिम् वयम्[8] कृतवन्तः तुभ्यम्, [9]यथा जाया भर्त्रे कामयमाना शोभनवस्त्रा स्वसमीपे स्थाने कल्पयति । तथा सति†[9] अस्मदभिमुखः ज्वालाभिः परिगतः[10] तस्मिन् नि षीद । इमाः स्तुतयः ते हे सुष्ठुपक्तव्यप्रज्ञ![11] प्रतिमुखगमनाः ॥ २ ॥

आशृण्वते अदृपिताय मन्म नृचक्षसे सुमृळीकाय वेधः ।
देवाय शस्तिममृताय शंस ग्रावेव सोता मधुषुद् यमीळे ॥ ३ ॥

आऽशृण्वते । अदृपिताय । मन्म । नृऽचक्षसे । सुऽमृळीकाय । वेधः ।
देवाय । शस्तिम् । अमृताय । शंस । ग्रावाऽइव । सोता । मधुऽसुत् । यम् । ईळे ॥ ३ ॥

---

१. °यस्व मूको. २. वा वि[1,2] अ[1] लप. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. भर्तारं वि[1] अ[1]. ६-६. °यत…वि[1] अ[1]. ७. योनिष्ट इन्द्र निषदे (ऋ १, १०४,१) इति मन्त्रः अयम् वि[1,2] अ[1] लप. ८. नास्ति वि[1]. ९-९. नास्ति वि[1] अ[1]. † स्थाने क. १०. गतः अ[1]. ११. °पक्तव्य° मूको.

वेङ्कट० [1]स्तोतॄणामभिकचित्तमाभिमुख्येन शृण्वते दर्परहिताय[1] मनुष्याणां दृष्ट्रे सुष्टु सुखयित्रे हे वेधः! देवाय [2]मन्म स्तोत्रम्[2] शस्तिम् शस्त्रम् अमरणाय शंस इति होतारमुद्गाताऽनुशास्ति[3]। [4]यथा ग्रावा अभिषवप्रवृत्तः मधुरसस्य सोता शब्दं करोति, एवमहं यम् अग्निम्[4] सामभिः स्तौमि ॥ ३ ॥

त्वं चिन्नः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यृतचित् स्वाधीः ।
कदा त उक्था सधमाद्यानि कदा भवन्ति सख्या गृहे ते ॥ ४ ॥

त्वम् । चित् । नः । शम्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्य । बोधि । ऋतऽचित् । सुऽआधीः ।
कदा । ते । उक्था । सधऽमाद्यानि । कदा । भवन्ति । सख्या । गृहे । ते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वम् एव अग्ने! अस्मान् यज्ञस्य अस्याः स्तुतेः कर्मणे समर्थान् कुरु। कृत्वा च तां [5]बुध्यस्व हे ऋतज्ञ! शोभनाध्यानः। कदा तव उक्थानि मदीयानि देवैः सह मदननिमित्तानि[5] भवन्ति। कदा[6] सख्यानि त्वदीयानि अस्माकम् गृहे ॥ ४ ॥

कथा ह तद् वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन्न आगः ।
कथा मित्राय मीळ्हुषे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यम्णे कद् भगाय ॥ ५ ॥

कथा । ह । तत् । वरुणाय । त्वम् । अग्ने । कथा । दिवे । गर्हसे । कत् । नः । आगः ।
कथा । मित्राय । मीळ्हुषे । पृथिव्यै । ब्रवः । कत् । अर्यम्णे । कत् । भगाय ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् अस्मदीयम् एनः कथम् वरुणाय गर्हसे, कथं [7]वा दिवे। एतैः† पापं कृतम् इति गर्हा। किं वा अस्माकम् एनः[7] कथं वा मित्राय कामानां सेक्त्रे पृथिव्यै च[8] अस्मान् ब्रूयाः, किं वा अर्यम्णे[9] भगाय वेति ॥ ५ ॥

[9]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये विंशो वर्गः[9] ॥

कद् धिष्ण्यासु वृधसानो अग्ने कद् वाताय प्रतवसे शुभंये ।
परिज्मने नासत्याय क्षे ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृघ्ने ॥ ६ ॥

कत् । धिष्ण्यासु । वृधसानः । अग्ने । कत् । वाताय । प्रऽतवसे । शुभम्ऽये ।
परिऽज्मने । नासत्याय । क्षे । ब्रवः । कत् । अग्ने । रुद्राय । नृऽघ्ने ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [10]किम् आयतनेषु वर्धमानः त्वम् अग्ने! प्रकृष्टबलाय[10] कल्याणं गच्छते वाताय ब्रूयाः। कदिति पूरणमेकं पदम्। परितो गन्त्रे नासत्याय, [11]अश्विनोरन्यतरस्य संज्ञेयम्, क्षा† पृथिवी तस्यै, मनुष्याणां पापकृतां[11] निहन्त्रे रुद्राय वेति ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति वि[२] अ[१]. † [१]ताय पृक्तीय वि[१] क छपं. २-२. नास्ति मूको. ३. होता उद्गा[२] वि[२] अ[१]. ४-४. यथा…मि वि[२] अ[१]. ५-५. बुध्यस्व…निमित्तानि वि[२] अ[१]. ६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति वि[२] अ[१]. † नैतैः वि[२] छपं. ८. वा वि[२] अ[१]. ९. नास्ति वि[२] छपं. १०-१०. [१]न्वत…कृतां वि[२] अ[१]. † क्षमा क छपं.

वेङ्कट० मा कस्य चिद् सर्वदा एव धनम् अपहरतः पूर्वो गमः, [1]मा च[1] मनुष्यस्य हिंसतः, मा च अस्माकं बन्धोः । तथाऽस्माकं भ्रातुः अपि[2] अग्ने![2] कुटिलस्य आपम् हविः मा वेः। वेतिः कान्तिकर्मा । वयम्[3] मा[3] सख्युः अशोचो धनम् भुञ्जेम[4], अपि तथाऽत्मीयमेव भुञ्जेम । तद्यमस्मास्वे वागच्छेति[4] ॥ १३ ॥

रक्षा णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमख प्रीणानः ।
प्रति ष्फुर वि रुज वीड्वंहो जहि रक्षो महि चिद् वावृधानम् ॥ १४ ॥

रक्ष । नः । अग्ने । तव । रक्षणेभिः । ररक्षाणः । सुऽमख । प्रीणानः ।
प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीळु । अंहः । जहि । रक्षः । महि । चित् । ववृधानम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० रक्ष अस्मान् अग्ने! त्वदीयैः रक्षणैः। रक्षणशीलस्त्वं[5] हे शोभनयज्ञ! प्रीयमाणः, प्रति गच्छ, भग्नं च [6]कुरु दृढम् हन्तृभूतम्[6] । एतदेवाह—नाशय रक्षः[7] महत् अपि वर्धमानम् इति[7] ॥ १४ ॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अर्कैरिमान्त्स्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।
उत ब्रह्माण्यङ्गिरो जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥

एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्कैः । इमान् । स्पृश । मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।
उत । ब्रह्माणि । अङ्गिरः । जुषस्व । सम् । ते । शस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

वेङ्कट० एभिः मन्त्रैः त्वम् अग्ने! सुमतिः[10] भव । तथा शूर! इमानि हवींषि च स्पृश मननकुशलैः प्रज्ञापकैः [9]तेजोभिः। अपि च[9] शस्त्राणि हे अग्ने! सेवस्व । तैः सह [11]ते हे अग्ने![11] देवैर्भवद्गुणश्रवणपरैः प्रार्थिता स्तुतिश्च[12] सम् जरेत भवद्गुणं स्तुयात्[13] इति ॥ १५ ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निण्या वचांसि ।
निवचना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्र उक्थैः ॥ १६ ॥

एता । विश्वा । विदुषे । तुभ्यम् । वेधः । नीथानि । अग्ने । निण्या । वचांसि ।
निऽवचना । कवये । काव्यानि । अशंसिषम् । मतिऽभिः । विप्रः । उक्थैः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० एतानि विश्वानि [14]विदुषे तुभ्यम् हे विधातः[14] अग्ने! [15]प्रशस्यानि अन्तर्हितभवद्गुणानि[15] वचांसि

१-१. नास्ति वि[1]. २. [अग्ने] ऌ. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. °शोभ ऌ. ६. °स्तेन ग° वि[1] अ[1]. ७. °क त्वम् वि[1]. ८-८. कुरु···भूतं वि[1] अ[1]; °दमहन्तृ° वि[1] लपं. ९. नास्ति ल लपं. १०. समतिः वि[1]. ११-११. तेने वि[1] अ[1]. १२. °तीश्च लपं. १३. स्तु° वि[1] लपं. १४-१४. विदुषे···तहि भव° वि[1] अ[1].

क्रान्तप्रज्ञाय तुभ्यम् आभिमुख्येन वचनीयानि काम्यानि कवेर्भवतः कर्माणि अहम् अशंसिषम् पूजनीयैः [1]सूक्तैः मेधावी[1] ॥ १६ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये द्वाविंशो वर्गः[2] ॥

[४]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः । रक्षोहाऽग्निः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[3] ।

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ इभेन ।
तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ १ ॥

कृणुष्व । पाजः । प्रऽसितिम् । न । पृथ्वीम् । याहि । राजाऽइव । अमऽवान् । इभेन ।
तृष्वीम् । अनु । प्रऽसितिम् । द्रूणानः । अस्ता । असि । विध्य । रक्षसः । तपिष्ठैः ॥ १ ॥

वेङ्कट० [4]विस्तारय ज्वालालक्षणं बलम् । तेज[4] एव वा पाजः[5] । प्रसितिः[6] प्रबन्धनात् , सन्तिर्वा[6] जालं वा मृगग्रहणाय, पृथ्वीम् प्रसितिम् इव याहि राजेव अमात्यवान् हस्तिना [7]क्षिप्रकारिणीम् प्रसितिम् राक्षसेषु अनु द्रूणानः । द्रूणातिर्विस्तारकर्मा[7] । निरसिता असि, राक्षसान् तप्ततमैस्ते-जोभिः[8] विध्य इति ॥ १ ॥

तव भ्रमास आशुया पतन्त्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः ।
तपूंष्यग्ने जुह्वा पतङ्गानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २ ॥

तव । भ्रमासः । आशुऽया । पतन्ति । अनु । स्पृश । धृषता । शोशुचानः ।
तपूंषि । अग्ने । जुह्वा । पतङ्गान् । असम्ऽदितः । वि । सृज । विष्वक् । उल्काः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव भ्रमणशीला रश्मयः आशवः पतन्ति । हे अग्ने! तेषामन्यतमेन धर्षणशीलेन 'अनु स्पृश† दीप्यमानः तापयितॄणि रक्षांसि[9] पतनशीलांश्चासुरान्[10] होमसाधनभूतेन । किं बहुना । दामभिर-सम्बद्धः[11] त्वं सर्वतः रक्षसां हननाय उल्काः वि सृज' ॥ २ ॥

प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदब्धः ।
यो नो दूरे अघशंसो यो अन्त्यग्ने माकिष्टे व्यथिरा दधर्षीत् ॥ ३ ॥

प्रति । स्पशः । वि । सृज । तूर्णिऽतमः । भव । पायुः । विशः । अस्याः । अदब्धः ।
यः । नः । दूरे । अघऽशंसः । यः । अन्ति । अग्ने । माकिः । ते । व्यथिः । आ । दधर्षीत् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २-२. नास्ति मूको. ३. वामः वि' अ' लपं. ४. 'सतिः अ'. ५. तन्तुर्वा ६,१२. ६-६. सि⋯द्रूणा' वि' अ'. ७. तप्त° लपं. ८-८. नास्ति वि' अ'. † स्पृशति मूको; स्पृशेति क प्रस्तावः. ९. °सि च वि' अ'. १०. °पतनशी° मूको. ११. °म्बन्धः वि' अ'.

वेङ्कट० [1]स्वप्रतिदर्शनकर्मा। प्रति वि सृज ज्वालाः अतिशयेन शत्रून् तरन्। भव रक्षकः अस्याः विशः त्वं रक्षोभिः अहिंसितः[1]। यः अस्माकम् दूरे अघायुः यो वा अन्तिके अग्ने! स मा अस्मान् व्यथयिता[2] आ 'धर्षयतु तव स्वभूतान्' ॥ ३ ॥

उदग्ने तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्य१मित्राँ ओषतात्तिग्महेते ।
यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कम् ॥ ४ ॥

उत् । अग्ने । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमित्रान् । ओषतात् । तिग्मऽहेते ।
यः । नः । अरातिम् । सम्ऽइधान । चक्रे । नीचा । तम् । धक्षि । अतसम् । न । शुष्कम् ॥४॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठ अग्ने!, प्रति विस्तारयाऽऽत्मानम्। नि अमित्रान् आभिमुख्येन दह हे तिग्मदीप्त्यायुध!। यः अस्माकम् अरातित्वं करोति हे समिधान!, न्यग्भूतं कृत्वा तम् दह अतसम् इव शुष्कम्। अतसात् अनायासतो[3] दहत्यग्निरन्येभ्यः काष्ठेभ्यः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।
अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शत्रून् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । दैव्यानि । अग्ने ।
अव । स्थिरा । तनुहि । यातुऽजूनाम् । जामिम् । अजामिम् । प्र । मृणीहि । शत्रून् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वम्[4] उत्तिष्ठ। अस्मत्तः अधि[5] रक्षांसि च प्रति विध्य। आविः कुरु च दैव्यानि तेजांसि अग्ने!। पतितज्यानि च[7] कुरु धनूंषि हिंसार्थं जवं कुर्वतां राक्षसानाम्। ज्ञातिम्[6] अज्ञातिं[6] वा शत्रून् प्र मृणीहि विनाशयेति ॥ ५ ॥

[8]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥[8]

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।
विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत् ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । सुऽमतिम् । यविष्ठ । यः । ईवते । ब्रह्मणे । गातुम् । ऐरत् ।
विश्वानि । अस्मै । सुऽदिनानि । रायः । द्युम्नानि । अर्यः । वि । दुरः । अभि । द्यौत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः तव जानाति कीदृशीं मतिं हे युवतम!, यः [9]गमनवते ब्रह्मणे[9] तुभ्यं[10] स्तुतिं[11] प्रेरयति।

1-1. नास्ति वि[2] अ[1]. 2. व्यावयिता वि[3] द; व्यथयिता वि[3] अ[1]. 3. अनायासतः मूको. 4. नास्ति वि[1] अर्प. 5. नास्ति अ[1]. 6. जाति वि[1] अर्प; जानि अ[1]. 7. नास्ति वि[2] अ[1]. 8-8. नास्ति मूको. 9-9. °णो न वे वि[1] अ[1]; °वते न व वि[1] अर्प. 10. नास्ति मूको. 11. °ती: अ[1].

[1]गातिः शब्दकर्मा[1] । तत्कथमित्याह — विश्वानि एव अस्मै सुदिनानि भवन्ति अहानि, धनानि च भवन्ति । तथाऽयम् ईश्वरो भूत्वा धनानि तद्द्वाराणि च लक्षीकृत्य वि द्योतते[2] ॥ ६ ॥

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।
पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥ ७ ॥

सः । इत् । अग्ने । अस्तु । सुऽभगः । सुऽदानुः । यः । त्वा । नित्येन । हविषा । यः । उक्थैः ।
पिप्रीषति । स्वे । आयुषि । दुरोणे । विश्वा । इत् । अस्मै । सुऽदिना । सा । असत् । इष्टिः ॥

वेङ्कट० सः[3] एव अग्ने! अस्तु शोभनधनः शोभनदानश्च, यः[4] त्वाम् अनवरतेन[5] हविषा प्रीणयितुमिच्छति, यः च उक्थैः आत्मीये जीवनार्थम् गृहे । तथा विश्वानि एव अस्मै सुदिनानि । सा भवतु इष्टिः । इष्ट्युपसंहार[6] इत्थं फलप्रदो भवत्विति ॥ ७ ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक् सं ते वावाता जरतामियं गीः ।
स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु द्यून् ॥ ८ ॥

अर्चामि । ते । सुऽमतिम् । घोषि । अर्वाक् । सम् । ते । ववाता । जरताम् । इयम् । गीः ।
सुऽअश्वाः । त्वा । सुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति । क्षत्राणि । धारयेः । अनु । द्यून् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उच्चारयामि तव सुमतिम् घोषयुक्तम् उच्चैः, यथा अर्वाक् सा[7] भवत्वस्मदभिमुखी । सम्[8] स्तौतु ते[9] प्रियतमा इयम् गीः त्वाम् । स्वश्वाः सुरथाः च सन्तो वयं तद्रक्षणार्थं परिचरेम त्वाम् । अस्मासु बलानि स्थापय[10] दिवसेषु ॥ ८ ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन् दोषावस्तर्दीदिवांसमनु द्यून् ।
क्रीळन्तस्त्वा सुमनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानाम् ॥ ९ ॥

इह । त्वा । भूरि । आ । चरेत् । उप । त्मन् । दोषाऽवस्तः । दीदिऽवांसम् । अनु । द्यून् ।
क्रीळन्तः । त्वा । सुऽमनसः । सपेम । अभि । द्युम्ना । तस्थिऽवांसः । जनानाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने![11] अस्मिन् लोके आत्मनि भूयिष्ठं प्राज्ञः त्वाम् उप आ चरति रात्रावह्नि च दीप्यमानं दिनेदिने । वयं च पुत्रैर्नप्तृभिश्च क्रीडन्तः सुमनसः मोदमानाः[12] त्वां भजेम शत्रुजनानाम् धनानि अभि तिष्ठन्तः ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति वि[1] लपं. २. °रो कर वि[1] लपं. ३. यः वि[1] अ[1]. ४. यद् वि[1] अ[1]. ५. °रतं तेन मूको. ६. इष्ट्युपसंहार मूको. ७. स वि[1] लपं. ८. नास्ति वि[1] लपं. ९. नास्ति लपं. १०. स्थापयत मूको. ११. अग्ने वि[1] अ[1] लपं. १२. मदाम वि[1] लपं.

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।
तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषग् जुजोषत् ॥ १० ॥

यः । त्वा । सुऽअश्वः । सुऽहिरण्यः । अग्ने । उपऽयाति । वसुऽमता । रथेन ।
तस्य । त्राता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यम् । आनुषक् । जुजोषत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः त्वाम् अग्ने! स्वश्वः सुहिरण्यः[1] वसुपूर्णेन[2] रथेन च युक्तः[3] तत्परिरक्षणार्थम् उपगच्छति, तस्य त्वम् त्राता भवसि सखा च। उपगमनप्रकारमाह — यः त्वदर्थम् आतिथ्यम् अनुषक्तम् सेवत इति ॥ १० ॥

[4]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[4] ॥

महो रुजामि बन्धुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।
त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतर्यविष्ठ सुक्रतो दमूनाः ॥ ११ ॥

महः । रुजामि । बन्धुता । वचःऽभिः । तत् । मा । पितुः । गोतमात् । अनु । इयाय ।
त्वम् । नः । अस्य । वचसः । चिकिद्धि । होतरिति । यविष्ठ । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दमूनाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० महतोऽपि शत्रून् अहम् रुजामि । मम हि त्वया हे अग्ने! बान्धवमस्ति स्तुतिवचनैः । तत्[5] बान्धवं मम पितुः [6]गोतमात् माम् अनु इयाय[6] । मया पित्रा च तवास्ति बान्धवमित्यर्थः । तथा सति त्वम् अस्माकम् इदं वचनं[7] बुध्यस्व । हे होतः! युवतम! सुप्रज्ञ! रक्षसां दमनमनाः त्वमिति ॥ ११ ॥

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।
ते पायवः सध्र्यञ्चो निषद्याग्ने तव नः पान्त्वमूर ॥ १२ ॥

अस्वप्नऽजः । तरणयः । सुऽशेवाः । अतन्द्रासः । अवृकाः । अश्रमिष्ठाः ।
ते । पायवः । सध्र्यञ्चः । निऽसद्य । अग्ने । तव । नः । पान्तु । अमूर ॥ १२ ॥

वेङ्कट० स्वापमकुर्वन्तः क्षिप्रगतयः सुसुखाः अनलसाः[8] स्तेनरहिताः अश्रान्ततमाः ते तव रश्मयः सहाञ्चन्तः निषद्य अग्ने! अस्मान् रक्षन्तु अमूढ! ॥ १२ ॥

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।
ररक्ष तान्त्सुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्त इद्रिपवो नाह देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयम् । ते । अग्ने । पश्यन्तः । अन्धम् । दुःऽइतात् । अरक्षन् ।
ररक्ष । तान् । सुऽकृतः । विश्वऽवेदाः । दिप्सन्तः । इत् । रिपवः । न । अह । देभुः ॥ १३ ॥

---

१. सहिरण्यः वि[1] छपं. २. °र्णो वि[1] लपं. ३. युक्तम् वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको. ५. स्वत् लपं. ६-६. °मानामिव" अ[1]. ७. नास्ति वि[1] लपं. ८. °सः छ.

वेङ्कट० ये रश्मयः समन्तात् अवश्यं दीर्घतमसं तव अग्ने! [1]'पश्यन्तः अन्धम्'[1] ऋषिं पीड्यमानं तस्मात् दुःखात् अरक्षन् । परोक्षः शेषः । अयमपि विश्ववेदाः तान् रश्मीन् शोभनकर्मणः कर्तृन् ररक्ष न परित्यजति । ततोऽस्मान्[2] दुर्दिम्भितुमिच्छन्तः 'एव शत्रवः[3] न एवं[3] देभुः तत्सम्भवादिति' ॥ १३ ॥

त्वया वयं सधन्य१स्त्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।
उभा शंसा सूदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुह्यह्रयाण ॥ १४ ॥

त्वया । वयम् । सधऽन्यः । त्वाऽऊताः । तव । प्रऽनीती । अश्याम । वाजान् ।
उभा । शंसा । सूदय । सत्यऽताते । अनुष्ठुया । कृणुहि । अह्रयाण ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वया वयम् हे अग्ने! सदा[5] सधन्यः, त्वया रक्षिताः तव प्रणयनेन भुञ्जीमहि[6] अन्नानि । स त्वं शत्रूणां प्रत्यक्षाभिशापं [7]परोक्षाभिशापं च विनाशय हे सत्यस्य विस्तारयितः![7] । साध्वेवास्माकं कुरु हे अहीतगमन![8] कामप्रदानादिति ॥ १४ ॥

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय ।
दहाशसो रक्षसः पाह्य१स्मान् द्रुहो निदो मित्रमहो अवद्यात् ॥ १५ ॥

अया । ते । अग्ने । सम्ऽइधा । विधेम । प्रति । स्तोमम् । शस्यमानम् । गृभाय ।
दह । अशसः । रक्षसः । पाहि । अस्मान् । द्रुहः । निदः । मित्रऽमहः । अवद्यात् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अनया समिधा तुभ्यम् अग्ने! परिचरामः[9] । स्तोमम् च अस्माभिः शस्यमानम् [10]प्रति गृहाण, दह च अशनपरान् राक्षसान्†, पाहि[10] च अस्मान् द्रोग्धुः निन्दितुश्च अवद्यात् हे मित्राणां पूजक! इति ॥ १५ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[11] ॥

व्याख्यच्चतुर्थमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
भवगोलकुले यस्य [12]मातुरासीत् समुद्भवः[12] ॥

[13]इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः[13] ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

१-१. नास्ति वि[3] अ[1]. २. ततोऽस्मान् वि[1,3] अ[1] ऊर्ध्व; ते नोऽस्मात् क. ३. एवं वि[3] अ[1].
४. के मन्यामिति वि[1] कर्प. ५. सदा वि[1] कर्प. ६. भुञ्जी° वि[3] अ[1]. ७-७. °भि···विस्तार° वि[3] अ[1].
८. तु. या ५,१५. ९. °चरेम वि[1] कर्प. १०-१०. प्रति···पाहि वि[3] अ[1]. † राक्षसः वि[1] कर्प.
११-११. नास्ति मूको. १२-१२. नास्ति वि[1]. १३-१३. नास्ति वि[1] कर्प; इति वेङ्कटमाधवाचार्यकृतौ ऋग्वेदभाष्ये तृतीये अष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः वि[3] अ[1]; इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः क.

अथ तृतीयाऽष्टके पञ्चमोऽध्यायः

वेङ्क० [1]'वैश्वानराय मीळ्हुषे'[1] व्याचिख्यासति माधवः ।
आदौ [2]'प्रवर्तयन्नर्थमृचां या'[2] हिभिरन्विताः ॥ १ ॥

वाक्यार्थस्य परार्थत्वे हिशब्दोऽयं प्रयुज्यते ।
[3]उद्गृह्णाति च वाक्यार्थम् 'इन्दवो वामुशन्ति हि'† ॥ २ ॥

उद्गृह्यमाणो[3] वाक्यार्थो न स्वस्मिन् पर्यवस्यति ।
कामयन्ते हि वां सोमास्तस्मादागच्छतं[4] युवाम् ॥ ३ ॥

'सुते हि त्वा हवामहे'[5], 'स हि नः प्रमतिर्मही'[6] ।
[7]'नहि त्वा रोदसी [7]उभे'† सर्वेषूद्ग्रहणं[7] स्फुटम् ॥ ४ ॥

वाक्यान्तरेणान्वयार्थमप्ययं हिः[8] प्रयुज्यते ।
असत्यपि च हेतुत्वे तथैवोद्ग्रहणेऽसति[9] ॥ ५ ॥

'युक्ष्वा हि देवहूतमान्'[10], 'उभौ वायुं हि [11]वंस्व यः'†‡ ।
'नहि ते क्षत्रं न सहः'¶[11], 'उरुं हि राजा वरुणः'[12] ॥ ६ ॥

अश्वान् रथे योजयित्वा तेनागत्य निषीद च ।
चित्रमर्थं प्रयच्छेत्यनेन यज्ञानुपावह[13] ॥ ७ ॥

अश्वादीनि [14]'वयो† नापुर्नाप्यापो'‡[14] वेगवत्तमाः ।
विस्तीर्णमार्गकरणात् पादाङ्कः[15] प्रतिघातवे ॥ ८ ॥

आश्चर्यं हिः[16] प्रसिद्धत्वं[17] च तथौचित्ये च दृश्यते ।
अस्ति चोद्ग्रहणं तेषु[18] सर्वेष्विति विनिश्चयः ॥ ९ ॥

'परा हि मे विमन्यवः'[19], 'आ हि ष्मा सूनवे पिता'[20] ।
'नहि वामस्ति दूरके'[21] आश्चर्यार्थं[22] इमे हयः ॥ १० ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २-२. °र्तय··· मिर° वि[1] अ[1]; °यन् ऋचि स्थिता ये हिभि वेङ्कम. ३-३. ··· उद्-गृह्य° वि[1] अ[1]. † ऋ १,२,४. ४. °ता: स्वस्म° अ[1]; °तस्मा° कपं; °स्मादगच्छत् वि[1]. ५. ऋ १,१६,४. ६. ऋ ६,४५,४. ७-७ नास्ति वि[1] अ[1]; 'उभे सिक्योऽत्र हिना स्फुटः वेङ्कम. † ऋ १,१०,८. ८. हि अ[1]. ९. °णे सति क. १०. ऋ ८,७५,१. ११-११. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वेङ्कम. ‡ ऋ १,४८,११. ¶ ऋ १,२४,६. १२. ऋ १,२४,८. १३. °ज्ञानुपाव इ वि[1] अ[1]; °ज्ञनुपाद च वेङ्कम. १४-१४. नास्ति वि[1] अ[1]. † वयो वि[1] कपं. ‡ °पुर्नवा° वेङ्कम. १५. तु. ऋ १,२४,८; पादा कः क. १६. हि वि[1] लप. १७. °द्धौ अ[1]. १८. तेन वि[1] अ[1]; तेषां वेङ्कम. १९. ऋ १,२५,४. २०. ऋ १,२६,३. २१. ऋ १,२२,४. २२. °र्था: क.

'स हि शुचिः'[1], 'त्वं ह्यग्ने'[2] प्रसिद्धयो[3] द्वौ शुचाविमौ ।
तथा[4] 'त्वां ह्यग्ने सदमित्'[5] बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ११ ॥
'एवा ह्यस्य सूनृता (तो[6] इ)ति तृचे दृष्टा[7] इवस्तथः ।
क्वचित्तयोः भवन्त्येते सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ १२ ॥
समुच्चये च निर्दिष्टः 'स मन्दस्वा ह्यन्धसः'[8] ।
तस्युरवाग्नुदात्तस्तिङ्[9] सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ १३ ॥
ईदृशं यो विजानाति न स मन्त्रेषु मुह्यति ।
तेन प्रदर्शितोऽस्माभिरर्थस्तस्य[10] मपश्चितः[11] ॥ १४ ॥ इति ॥

[५]

[12]वामदेवो गौतम ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[12] ।

वैश्वानराय मीळ्हुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्नये बृहद् भाः ।
अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोधः ॥ १ ॥

वैश्वानराय । मीळ्हुषे । सऽजोषाः । कथा । दाशेम । अग्नये । बृहत् । भाः ।
अनूनेन । बृहता । वक्षथेन । उप । स्तभायत् । उपऽमित् । न । रोधः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । वैश्वानराय अग्नये[13] सेक्त्रे सप्रीतयः कथं हविर्दद्याम । योऽयमनन्तं भासते, सोऽयम् अविकलेन महता वहनकुशलेन तेजसा रोधः द्याम् अधः स्थित्वा उप स्तभायत्, यथा उपमित् स्थूणावंशम् इति ॥ १ ॥

मा निन्दत य इमां मह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान् ।
पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो यह्वो अग्निः ॥ २ ॥

मा । निन्दत । यः । इमाम् । मह्यम् । रातिम् । देवः । ददौ । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ।
पाकाय । गृत्सः । अमृतः । विऽचेताः । वैश्वानरः । नृऽतमः । यह्वः । अग्निः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मा निन्दत[14] तम्[15], यः इमाम् मह्यम् रातिम् धनम् देवः ददौ[16] मर्त्याय अन्नवान् अपक्वप्रज्ञाय स्वयं मेधावी अमरणधर्मा विशिष्टचेताः वैश्वानरः नेतृतमः महान् अग्निः ॥ २ ॥

1. ऋ १,५५,६. 2. ऋ १,१४४,६. 3. °द्धौ अ¹. 4. तदा वि¹ छपे. 5. ऋ ४,१,१. 6. ऋ १,८,८. 7. दृष्टा वि². 8. ऋ ३,४१,६. 9. तत्पर° छपे. 10. °मिर्येवंस्य अ¹ वेंकटम्; °मिरवंस्य वि². 11. मपश्चितः वि¹ वि² अ¹ छ. 12-12. नास्ति मूको. 13. नास्ति मूको. 14. निन्द अ¹. 15. नास्ति वि². 16. ददे वि¹ अ¹.

सामं द्विबर्हा महिं तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मान् ।
पुदं न गोरपंगूळ्हं विविद्वान॒ग्निर्मह्यं प्रेदु वोचन्मनीषाम् ॥ ३ ॥

सामं । द्विऽबर्हाः । महिं । तिग्मऽभृष्टिः । सहस्रंऽरेताः । वृषभः । तुविष्मान् ।
पुदम् । न । गोः । अपंऽगूळ्हम् । विविद्वान् । अग्निः । मह्यम् । प्र । इत् । ऊँ इति । वोचत् । मनीषाम् ॥३॥

वेङ्कट० ऋक्स्थं[1] साम द्वयोः परिवृढः महत् ज्वालालक्षणतिग्मभृष्टिः[2], भृष्टिः भ्रंशयतीति, सहस्ररेताः नानाविधानां पशूनामुत्पादनात्, 'तद् वैश्वानरवत् प्रजननवत्तारमुपैति' (तैब्रा १,२,१,६) इति ब्राह्मणम्, कामानां वर्षिता बहुधनः स्थानम् इव चोरैरपहृतस्य गोः निगूढं[3] याथात्म्येन जानन्[4] अग्निः मह्यम् प्र एव वोचत् मनीषाम्[5] । 'साम वै रक्षोहा' (तै ६,६,२,१) इति ब्राह्मणमिति ॥ ३ ॥

प्र ताँ अ॒ग्निर्बभसत् ति॒ग्मज॑म्भ॒स्तपि॑ष्ठेन शो॒चिषा॒ यः सु॒राधाः॑ ।
प्र ये मि॒नन्ति॒ वरु॑णस्य॒ धाम॑ प्रि॒या मि॒त्रस्य॒ चेत॑तो ध्रु॒वाणि॑ ॥ ४ ॥

प्र । तान् । अ॒ग्निः । ब॒भ॒स॒त् । ति॒ग्मऽज॑म्भः । तपि॑ष्ठेन । शो॒चिषा॑ । यः । सु॒ऽराधाः॑ ।
प्र । ये । मि॒नन्ति॑ । वरु॑णस्य । धाम॑ । प्रि॒या । मि॒त्रस्य॑ । चेत॑तः । ध्रु॒वाणि॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्र [6]भक्षयतु तान्[6] अग्निः तीक्ष्णदंष्ट्रः तप्ततमेन तेजसा, यः अग्निः सुधनो भवति, ये राक्षसाः प्र मिनन्ति वरुणस्य स्थानानि, प्रघ्नन्तीत्यर्थः, प्रियाणि मित्रस्य जानतः [7]पुण्यवाधानि मनुष्याणाम् स्थिराणि[8] ॥ ४ ॥

अ॒भ्रा॒तरो॒ न योष॑णो॒ व्यन्तः॑ पति॒रिपो॒ न जन॑यो दु॒रेवाः॑ ।
पा॒पासः॒ सन्तो॑ अनृ॒ता अ॑स॒त्या इ॒दं प॒दम॑जनता गभी॒रम् ॥ ५ ॥

अ॒भ्रातरः॑ । न । योष॑णः । व्यन्तः॑ । प॒ति॒ऽरिपः॑ । न । जन॑यः । दुः॒ऽएवाः॑ ।
पा॒पासः॑ । सन्तः॑ । अ॒नृ॒ताः । अ॒स॒त्याः । इ॒दम् । प॒दम् । अ॒ज॒न॒त॒ । ग॒भी॒रम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यथा 'भ्रातृवर्जिताः स्त्रियः[9] पुंसः प्रतीच्यो गच्छन्ति एवं राक्षसा मां दृष्ट्वा व्यतिगच्छन्ति । यथा वा पतिलिप्साः पतिघ्नाः जायाः[9] परेषां दर्शनाद् प्रतीच्यः कुटिलगमना भवन्ति । पापस्वभावाः सन्तः[10] राक्षसाः अनृतयुक्ताः । 'बहु वै राजन्योऽनृतं करोति । उपजाम्यै हरते । जिनाति ब्राह्मणम् । वदत्यनृतम्' (तैब्रा १,७,२,६) इति ब्राह्मणम् । वाचिकमनृतमसत्यम् ।

---

१. ऋक् वि[1] लपं. २. °ष्टि वि[1] लपं. ३. नश्यन् वि[1] अ[1] लपं. ४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. नास्ति मूको. ६-६. °ष क्रतान् वि[1] अ[1]. ७. भुवाणि ल. ८-८. °नाशि° वि[1]. ९. °या वि[1] लपं. १०. नास्ति लपं.

एवंविधाः इदम् मदीयं वैश्वानरस्य स्थानभूतं जानन्ति हिंसार्थमभिगच्छन्तो लुप्यन्ते[१] गम्भीरम्। [२]उत्तरत्र सम्बन्धः[२] ॥ ५ ॥

[३]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये प्रथमो वर्गः[३] ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकाऽमिनते गुरुं भारं न मन्म ।
बृहद् दधाथ धृषता गभीरं यह्वं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ६ ॥

इदम् । मे । अग्ने । कियते । पावक । अमिनते । गुरुम् । भारम् । न । मन्म ।
बृहत् । दधाथ । धृषता । गभीरम् । यह्वम् । पृष्ठम । प्रयसा । सप्तऽधातु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [४]इदम् मह्यम् अग्ने! स्वल्पभूताय साधवे पावक! साधूनहिंसते गुरुम् इव भारम् मननीयं बृहत् धारय, धृष्टेन अन्नेन गम्भीरं महान्तं मदीयम् पृष्ठम्, †पृष्ठः[४] सप्तधातु च† शरीरवचनः। त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोऽस्थिमज्जानः सप्त धातव इति ॥ ६ ॥

तमिन्न्वे३व समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।
ससस्य चर्मन्नधि चारु पृश्नेरग्रे रुप आरुपितं जबारु ॥ ७ ॥

तम् । इत् । नु । एव । समना । समानम् । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।
ससस्य । चर्मन् । अधि । चारु । पृश्नेः । अग्रे । रुपः । आरुपितम् । जबारु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तम् एव सदृशी सदृशम्[५] अभि अश्नोति कर्मणा शोधयन्ती बुद्धिः। तस्यैव मतिः [६]कल्याणी भवतीत्यर्थः। प्रत्यक्षाभिवक्त्र[६] दहतीति वैश्वानरः स उच्यते। ससतिः स्वप्नकर्मा[७]। गौः पृश्निः। गोः अधि त्वचि। येन वैश्वानरस्य प्राग्रेव रोपयति[८] शरीराणीति [९]वैश्वानरो रुप् उच्यते(?) तस्य आरोपितम् अभिषवार्थम्[९] जबारु जवेन रोहणशीलं[१०] जवहेतुर्वा[११] सोमांशुरिति ॥ ७ ॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग् वदन्ति ।
यदुस्रियाणामप वारिव व्रन् पाति प्रियं रुपो अग्रं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रऽवाच्यम् । वचसः । किम् । मे । अस्य । गुहा । हितम् । उप । निणिक् । वदन्ति ।
यत् । उस्रियाणाम् । अप । वाःऽइव । व्रन् । पाति । प्रियम् । रुपः । अग्रम् । पदम् । वेरिति वेः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० गवां गुहायां निहितम्। निणिक् इति [१२]रूपनाम, निर्णेजनादिहेतुपयोवचनः। यत्† उस्रियाणाम् गुहायां निहितं[१२] मनुष्याः पय उदकमिव अप अवृण्वन्। दुग्धवन्त इत्यर्थः। तत्

---

१. लु° वि° लप. २-२. नास्ति वि° अ°. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि° अ°. †-† नास्ति मूको. ५. नास्ति वि° अ°. ६-६. त्या···क्षामि वि° अ°. ७. स्वप्न° वि° अ°. ८. रोचय° वि° अ°. ९-९. °अ···रोपित° वि° अ°. १०. कारोह° वि° अ°. ११. °हेतु वा लप. १२-१२ °नाम···निहि° वि° अ°. † वः मूको.

उप वदन्ति दुग्धाऽऽहावाग्रतः स्थित्वा पाथार्थं गृहाणेति वदन्ति। तस्य अस्य वचसः किम् मे प्रवाच्यम् प्रकर्षेण 'वक्तव्यम्। एवंविधं प्रियवचनं[†] प्रतिवक्तुं सुखं न दृश्यत इत्यर्थः। तद्धि वैश्वानरस्य कामयमानस्य प्रियम् उत्तमं[२] स्थानं शरीराख्यं रक्षतीति ॥ ८ ॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्रिया सचत पूर्व्यं गौः ।
ऋतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यद् रघुयद् विवेद ॥ ९ ॥

इदम् । ऊँ इति । त्यत् । महि । महाम् । अनीकम् । यत् । उस्रिया । सचत । पूर्व्यम् । गौः ।
ऋतस्य । पदे । अधि । दीद्यानम् । गुहा । रघुऽस्यत् । रघुऽयत् । विवेद ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इदम् एव तद् महतां [३]देवानाम् महत् अनीकम्। अनीकशब्दः अग्रवचनः। पणीन् प्रति[†] गच्छतां[३] देवानामग्निर्वैश्वानरो मुखमासीदित्यर्थः। यत् अनीकम् उस्राहाहा[४] गौः अग्रे स्थितं सेवते स्म। तदेवाह—यज्ञस्य स्थाने विष्ण्ये [५]दीप्यमानम् पर्वतस्य गुहायाम् लाघवेन[५] स्यन्दमानम् लघु[६] च[७] गच्छत् तदनीकं गौः[८] ज्ञातवती लब्धवती वेति ॥ ९ ॥

अध द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृश्नेः ।
मातुष्पदे परमे अन्ति षद् गोर्वृष्णः शोचिषः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अध । द्युतानः । पित्रोः । सचा । आसा । अमनुत । गुह्यम् । चारु । पृश्नेः ।
मातुः । पदे । परमे । अन्ति । सत् । गोः । वृष्णः । शोचिषः । प्रऽयतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

वेङ्कट० अथ दीप्यमानः द्यावापृथिव्योः सह आसनेन सहायभूतो वैश्वानरः पृश्नेः धेनोः गुहायां निहितं चारु पयः अमनुत। ममैतद् पातव्यमित्यर्थः। मातुः गोः पृथिव्या इत्यर्थः। तस्याः परमे पदमुत्तरवेदिस्तस्मिन् समीपे सीदन्त्यभवत् वर्षितुः दीप्यमानस्य निर्मलस्य[९] जिह्वा ज्वाला। घृतादिपानार्थम् उत्तरवेद्यामासीद् वैश्वानर इति ॥ १० ॥

[१०]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वितीयो वर्गः[१०] ॥

ऋतं वोचे नमसा पृच्छयमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदम् ।
त्वमस्य क्षयसि यद्ध विश्वं दिवि यद्द्रविणं यत् पृथिव्याम् ॥ ११ ॥

ऋतम् । वोचे । नमसा । पृच्छयमानः । तव । आऽशसा । जातऽवेदः । यदि । इदम् ।
त्वम् । अस्य । क्षयसि । यत् । ह । विश्वम् । दिवि । यत् । ऊँ इति । द्रविणम् । यत् । पृथिव्याम् ॥

१-१. नास्ति वि[२] अ[१]. † °गमिति वि[१] अर्य. २. उत्तं वि[१] अर्य. ३-३. नास्ति अ[१].
† नास्ति वि[१]. ४. 'स्वर' वि[१] अ[१]. ५-५. दीप्य…लाघ° वि[१] अ[१]. ६. नास्ति अर्य. ७. नास्ति वि[१]. ८. गोः मूको. ९. नास्ति वि[१] अर्य. १०-१०. नास्ति मूको.

वेङ्कट॰ सत्यम् अहं ब्रवीमि जिज्ञासुभिर्नमस्कारेण पृच्छयमानः । तदुच्यमानम् यदि तव आनंसनाय भवति । किं तदिति चेत् । त्वम् अस्य ईश्वरो भवसि, यत् ह नाम जगति 'सर्वं दृश्यते' । किञ्च यत् द्यावापृथिव्योः धनं तस्येशिषे ॥ ११

किं नो॑ अ॒स्य द्रवि॑णं॒ कद्ध॒ रत्नं॒ वि नो॑ वोचो जातवेदश्चिकि॒त्वान् ।
गुहाध्व॑नः पर॒मं यन्नो॑ अ॒स्य रेकु॑ प॒दं न नि॑दा॒ना अग॑न्म ॥ १२ ॥

किम् । न॒ः । अ॒स्य । द्रवि॑णम् । कत् । ह॒ । रत्न॑म् । वि । न॒ः । वो॒च॒ः । जा॒त॒ऽवे॒द॒ः । चि॒कि॒त्वान् ।
गुहा॑ । अध्व॑नः । प॒र॒मम् । यत् । न॒ः । अ॒स्य । रेकु॑ । प॒दम् । न । नि॒दा॒नाः । अग॑न्म ॥ १२ ॥

वेङ्कट॰ किम् नः अस्य स्तोतव्यस्य धनम् किं वा रत्नम् त्वम् वि नः[१] वोचः हे जातवेदः! विद्वान् । विवचनं दास्यामीति विस्पष्टवचनम् । अस्य अन्तरिक्षस्य गुहायां निहितम् यत् उत्तमं तदस्माकमस्तु । येन रेचकम् सुखरहितं स्थानं मनसा निन्दन्तः न गच्छेमेति ॥ १२ ॥

का म॒र्यादा॑ व॒युना॑ कद्ध॑ वा॒मम॑च्छा॑ गमेम र॒घवो॑ न वाज॑म् ।
क॒दा नो॑ दे॒वीर॒मृत॑स्य॒ पत्नी॒ः सूरो॒ वर्णे॑न ततनन्नु॒षास॑ः ॥ १३ ॥

का । म॒र्यादा॑ । व॒युना॑ । कत् । ह॒ । वा॒मम् । अच्छ॑ । ग॒मे॒म॒ । र॒घव॑ः । न । वाज॑म् ।
क॒दा । न॒ः । दे॒वीः । अ॒मृत॑स्य । पत्नी॑ः । सूर॑ः । वर्णे॑न । त॒त॒न॒न् । उ॒षस॑ः ॥ १३ ॥

वेङ्कट॰ का[१] काष्ठा कान्ता, किम् वा वननीयम्, तद् वयं लघुशरीराः सङ्ग्रामम् इव अभिगच्छेम । कदा नः देव्यः 'अमरणस्य सूर्यस्य' पत्न्यः उषसः सूर्यस्य तेजसा विस्तृता भवन्ति, व्युच्छन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अ॒नि॒रेण॒ वच॑सा फ॒ल्ग्वे॑न प्र॒तीत्ये॑न कृ॒धुना॑तृ॒पास॑ः ।
अधा॒ ते अ॑ग्ने॒ किमि॒हा व॑दन्त्यनायु॒धास॒ आस॑ता सचन्ताम् ॥ १४ ॥

अ॒नि॒रेण॑ । वच॑सा । फ॒ल्ग्वे॑न । प्र॒तीत्ये॑न । कृ॒धुना॑ । अ॒तृ॒पास॑ः ।
अध॑ । ते । अ॒ग्ने॒ । किम् । इ॒ह । व॒द॒न्ति॒ । अ॒ना॒यु॒धास॑ः । अस॑ता । स॒च॒न्ता॒म् ॥ १४ ॥

वेङ्कट॰ अनवेना अहविष्केण[२] वचसा फल्गुना [३]प्रतिगन्तव्येन, आगतः[३] पुरुषो यच्छ्रुत्वा प्रतिगच्छति न शृणोति, कटुको[४] नूनं कुधुकाख्येन वचसा हे अग्ने! युद्धे समुपस्थिते किम् तव वदन्ति तृप्तिरहिता राक्षसाः । तथा सति ते अधुना आयुधवर्जिताः अनृतेन[५] संयुज्यन्तां प्रतिभवन्तु ॥ १४ ॥

१-१. सेद्धवतो वि॰ कर्प. २. नास्ति वि॰ कर्प. ३-३. ॰रत्न दुवं वि॰ कर्प. ४. ॰भ्वेन वि॰ कर्प.
५-५. यगन्तव्यो ना॰ कर्प. ६. कटुको वि॰ कर्प; कमतो क. ७. मनाइयेन वि॰ कर्प.

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम आ रुरोच ।
रुशद् वसानः सुदर्शीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्यौत् ॥ १५ ॥

अस्य । श्रिये । सम्ऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकम् । दमे । आ । रुरोच ।
रुशत् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्यौत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्य होतुः अभ्युदयार्थं दीप्यमानस्य वर्षितुः [1]वासयितुः ज्वालाग्रम्[1] यजमानगृहे आ रोचते । श्वेतं रूपम् वसानः सुतरां दर्शनीयरूपः सोऽयं †पृथिवीव धनेन†, सा यथा सर्वं धनमुत्पादयत्येवम् अयं बहुभिर्वरणीयः द्योतते' ॥ १५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये तृतीयो वर्गः[2] ॥

[६]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[3] ।

ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतरग्ने तिष्ठ देवताता यजीयान् ।
त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसश्चित्तिरसि मनीषाम् ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊँ इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान् ।
त्वम् । हि । विश्वम् । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अग्ने! यष्टृतरः' त्वम् अस्माकं हे यज्ञस्य होतः! यस्मिन् काले देवास्तायन्त इज्यन्ते तत्र सुष्ठु त्वमुत्तिष्ठ । त्वम् हि विश्वम् मननीयमवगन्तव्यं जगत् अभि भवसि, तथा विधातुर्यजमानस्य अपि मनीषाम् वर्धयसि ॥ १ ॥

अमूरो होता न्यसादि विक्ष्वग्निर्मन्द्रो विदथेषु प्रचेताः ।
ऊर्ध्वं भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्याम् ॥ २ ॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विक्षु । अग्निः । मन्द्रः । विदथेषु । प्रऽचेताः ।
ऊर्ध्वम् । भानुम् । सविताऽइव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमम् । स्तभायत् । उप । द्याम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अमूढः होता निषण्णः मनुष्येषु मदनशीलो यज्ञेषु प्रकृष्टज्ञानः अग्निः ऊर्ध्वम् च भानुम् तत्र सविता इव श्रयते[4] । सोऽयं यथा माता पुरुषः मानदण्डम् उपस्तभ्नाति एवं दिवं[4] प्रति आत्मीयम् धूमम् उप स्तभ्नाति ॥ २ ॥

१-१. वासयितु···वि¹ अ¹. †-† "वीभवद् ध" मूको. २-२. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि¹ अ¹; °तर मूको. ४. नास्ति मूको.

यता सुजूर्णी रातिनी घृताची प्रदक्षिणिद् देवतातिमुराणः ।
उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥ ३ ॥

यता । सुऽजूर्णिः । रातिनी । घृताची । प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिम् । उराणः ।
उत् । ऊँ इति । स्वरुः । नवऽजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुऽधितः । सुऽमेकः ॥३॥

वेङ्कट० अध्वर्युणा संयता क्षुम्द्वाहवनीयं प्रति जवनस्य कर्त्री हविर्दानवती जुहूः, घृताची इति स्रुङ्नाम । तथा प्रदक्षिणं गच्छति यज्ञम् उरु कुर्वाणः ॥ ३ ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्ना ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुजुषाणो अस्थात् ।
पर्यग्निः पशुपा न होता त्रिविष्ट्येति प्रदिव उराणः ॥ ४ ॥

स्तीर्णे । बर्हिषि । सम्ऽइधाने । अग्नौ । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः । जुजुषाणः । अस्थात् ।
परि । अग्निः । पशुऽपाः । न । होता । त्रिऽविष्टि । एति । प्रऽदिवः । उराणः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यथा गोपालः पशून् परि एति तद्वदिति ॥ ४ ॥

परि त्मना मितद्रुरेति होताग्निर्मन्द्रो मधुवचा ऋतावा ।
द्रवन्त्यस्य वाजिनो न शोका भयन्ते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥

परि । त्मना । मितऽद्रुः । एति । होता । अग्निः । मन्द्रः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ।
द्रवन्ति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयन्ते । विश्वा । भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० परि गच्छति स्वयमेव मितगतिः ह्वाता अग्निः मदयिता मधुरस्वचनः यज्ञवान् । द्रवन्ति अस्य अश्वाः इव शोचका रश्मयः । तस्मा अग्नये विश्वान्येव भुवनानि बिभ्यति, यदाऽसौ[1] भ्राजत इति ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्थो वर्गः[3] ॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संदृग् घोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।
न यत् ते शोचिस्तमसा वरन्त न ध्वस्मानस्तन्वी३ रेप आ धुः ॥ ६ ॥

भद्रा । ते । अग्ने । सुऽअनीक । सम्ऽदृक् । घोरस्य । सतः । विषुणस्य । चारुः ।
न । यत् । ते । शोचिः । तमसा । वरन्त । न । ध्वस्मानः । तन्वि । रेपः । आ । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० भजनीया ते हे अग्ने! शोभनरश्म्यनीक! सन्दृष्टिः घोरस्य सतः विष्वगञ्चनस्य शोभना ।

1. 'र्णाम् वि' खपं. 2. यदा अ'. 3-3. नास्ति मूको.

यस्मात् ध्वंसनशीला राक्षसाः न तव तेजः तमसा आच्छादयन्ति, न चैतं[1] तव शरीरे [2]रेपः† पापं च आ दधुः, तस्मात्[2] शोभनेति ॥ ६ ॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरापितरा नू चिदिष्टौ ।
अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽग्निर्दीदाय मानुषीषु विक्षु ॥ ७ ॥

न । यस्य । सातुः । जनितोः । अवारि । न । मातरापितरा । नु । चित् । इष्टौ ।
अध । मित्रः । न । सुऽधितः । पावकः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विक्षु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य ओषध्यादेः जनयितुर्दावरूपस्य समुच्छ्रितो रश्मिः[3] न वार्यते, न येन चारण्ये जातेन माता पिता वा[4] [5]भरणार्थमिष्यते। किमम् एव[5] स्वयमेव वर्धत इत्यर्थः। सोऽयम् एवंविधः सखा इव सुष्ठु निहितः पावकः अग्निः दीप्यते मानुषीषु प्रजासु यज्ञपरासु ॥ ७ ॥

द्विर्यं पञ्च जीजनन्त्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विक्षु ।
उषर्बुधमथर्यो न दन्तं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मम् ॥ ८ ॥

द्विः । यम् । पञ्च । जीजनन् । सम्ऽवसानाः । स्वसारः । अग्निम् । मानुषीषु । विक्षु ।
उषःऽबुधम् । अथर्यः । न । दन्तम् । शुक्रम् । सुऽआसम् । परशुम् । न । तिग्मम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० द्विः पञ्च दश स्वसारः दिशः सर्वम् [6]आच्छादयन्त्यः मानुषीषु[6] प्रजासु यम् अग्निम् अजीजनन्। 'दशेमं त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्' (ऋ १,९५,२) इति मन्त्रः। उषसि प्रबुध्यमानम् अथर्यः स्त्रियः मैथुनेऽधरा भवन्तीति स्त्रियः इव दन्तम् दीप्तं [7]शोभनास्यम् परशुम् इव तीक्ष्णमिति[7] ॥ ८ ॥

तव त्ये अग्ने हरितो घृतस्ना रोहितास ऋज्वञ्चः स्वञ्चः ।
अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमह्वन्त दस्माः ॥ ९ ॥

तव । त्ये । अग्ने । हरितः । घृतऽस्नाः । रोहितासः । ऋजुऽअञ्चः । सुऽअञ्चः ।
अरुषासः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिम् । अह्वन्त । दस्माः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [8]तव एव ते[8] अग्ने। अश्वाः घृतस्य सनितारः रोहितवर्णाः ऋजु शोभनं च गन्तारः आरोचनशीलाः[8] सेक्तारः अकुटिलवृषणाः यज्ञम् आह्वयन्ति यज्ञो यज्ञ इति [9]वदन्ति दर्शनीयाः[9] ॥ ९ ॥

---

१. च ते मू[1]. २-२. नास्ति वि[1] मू[1]. † रेतः ल कपं. ३. रश्मिम् वि[1] मू[1]. ४. नास्ति मूको. ५-५. भरिष्य···मेव वि[1]; भिष्य···मू[1]. ६-६. नास्ति वि[1] मू[1]. ७-७. शोभना···वि[1] मू[1]. ८. रोचना[8] वि[1] कपं. ९-९. वदितम् वि[1] मू[1].

ये ह त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेषासो अग्ने अर्चयश्चरन्ति ।
श्येनासो न दुवसनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न शर्धः ॥ १० ॥

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्वेषासः । अग्ने । अर्चयः । चरन्ति ।
श्येनासः । न । दुवसनासः । अर्थम् । तुविऽस्वनसः । मारुतम् । न । शर्धः ॥ १० ॥

वेङ्कट० [1]ये खलु अमी[1] शत्रूणामभिभवनशीलाः गमनशीलाः दीप्ताः अग्ने! अर्चयः चरन्ति। श्येनाः इव शीघ्रम् अभिलषितम् परिचरन्तः ते भवन्ति[2] तथा बहुशब्दाः ते मारुतः[3] इव वेगः[4] ॥ १० ॥

अकारि ब्रह्म समिधान तुभ्यं शंसात्युक्थं यजते व्यू धाः ।
होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्नमस्यन्त उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥

अकारि । ब्रह्म । सम्ऽइधान । तुभ्यम् । शंसाति । उक्थम् । यजते । वि । ऊँ इति । धाः ।
होतारम् । अग्निम् । मनुषः । नि । सेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसम् । आयोः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० कृतम् स्तोत्रम् मया हे समिधान अग्ने! तुभ्यम्। कृत्वा च शंसति उक्थम् यजते चार्यं त्वाम्, तदिदं सर्वं विशेषेण धारय त्वम् अग्ने!। अवशिष्टः परोक्षः। ह्वातारम् अग्निम् मनुष्याः [5]नमस्यन्तः नि सेदुः कामयमानाः[5] शंसनीयम् उर्वशीपुत्रस्य आयोः[6] ॥ ११ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चमो वर्गः[7] ॥

[७]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः। अग्निर्देवता। आद्या जगती, द्वितीयाद्याः
पञ्चानुष्टुभः, शिष्टास्त्रिष्टुभः[7]।

अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः ।
यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १ ॥

अयम् । इह । प्रथमः । धायि । धातृऽभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईड्यः ।
यम् । अप्नवानः । भृगवः । विऽरुरुचुः । वनेषु । चित्रम् । विऽभ्वम् । विशेऽविशे ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् इह यज्ञे प्रथममेव निधीयते यजमानैः धारयितृभिः ह्वाता यष्टृतमः यज्ञेषु स्तोतव्यः। यम् अप्नवानः[8] भृगवः च ऋषयः विरोचयामासुः अरण्येषु चित्ररूपम्[9] मनुष्याय मनुष्याय अनेकशरीरम् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि[2] अ[1]. २. °मि दर्शनीयाः वि[2] अ[1]. ३. मरु° वि[2] अ[1]. ४. नास्ति वि[2]; °गः यथा अ[1]. ५-५. नमस्यन्तः निषेदुः अप्नवानः वि[1] अपे; 'नमस्य···माना वि[2] अ[1]. ६. °योरिति वि[2] अ[1]. ७-७. नास्ति मूको. ८. वान वि[2] अ[1]. ९. चित्ररूपं वि[2]; चित्ररूपं रूपं अ[1].

अग्ने॒ क॒दा त॑ आनु॒षग्भुव॑द्दे॒वस्य॒ चेत॑नम् ।
अधा॒ हि त्वा॑ जगृभ्रि॒रे मर्ता॑सो वि॒क्ष्वीड्य॑म् ॥ २ ॥

अग्ने॑ । क॒दा । ते॒ । आ॒नु॒षक् । भुव॑त् । दे॒वस्य॑ । चेत॑नम् ।
अध॑ । हि । त्वा॒ । ज॒गृ॒भ्रि॒रे । मर्ता॑सः । वि॒क्षु । ई॒ड्य॑म् ॥ २ ॥

वेङ्कट० कदा हे अग्ने! देवस्य तव अनुषक्तं प्रज्ञापनं[1] तेजः भवतीति प्रश्नस्य प्रयोजनम् । अथ हि त्वाम् परिगृह्णन्ति मनुष्या यज्ञार्थं मनुष्येषु[2] स्तुत्यमिति[3] ॥ २ ॥

ऋ॒तावा॑नं॒ विचे॑तसं॒ पश्य॑न्तो॒ द्यामि॑व॒ स्तृभिः॑ ।
विश्वे॑षामध्व॒राणां॑ हस्क॒र्तारं॒ दमे॑दमे ॥ ३ ॥

ऋ॒तऽवा॑नम् । विऽचे॑तसम् । पश्य॑न्तः । द्याम्ऽइ॑व । स्तृऽभिः॑ ।
विश्वे॑षाम् । अ॒ध्व॒राणा॑म् । ह॒स्क॒र्तार॑म् । दमे॑ऽदमे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'सत्यम् सुमतिम्'[4] पश्यन्तः[5] द्याम् इव नक्षत्रैस्तेजोभिः व्याप्तं सर्वेषामेव यज्ञानां विकासस्य कर्तारम् यजमानगृहेषु । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ३ ॥

आ॒शुं दू॒तं वि॒वस्व॑तो॒ विश्वा॒ यश्च॑र्ष॒णीर॒भि ।
आ ज॑भ्रुः के॒तुमा॒यवो॒ भृग॑वाणं वि॒शेवि॑शे ॥ ४ ॥

आ॒शुम् । दू॒तम् । वि॒वस्व॑तः । विश्वाः॑ । यः । च॒र्ष॒णीः । अ॒भि ।
आ । ज॒भ्रुः॒ । के॒तुम् । आ॒यवः॑ । भृग॑वाणम् । वि॒शेऽवि॑शे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् दूतम् यजमानस्य विश्वाः प्रजाः यः अभि भवति तम् आहृतवन्तः 'मनुष्याः यज्ञस्य[6] प्रज्ञापकम्[7] पचन्तम्[8] मनुष्याणां[9] मनुष्याय । भृगुः पाको भृज्जतेः[10], तद्वर्णमित्याहुः । भृगूणां रक्षकमित्यपरमिति ॥ ४ ॥

तमीं॒ होता॑रमानु॒षक्चि॑कि॒त्वांसं॒ नि षे॑दिरे ।
र॒ण्वं पा॑व॒कशो॑चिषं॒ यजि॑ष्ठं स॒प्त धाम॑भिः ॥ ५ ॥

तम् । ई॒म् । होता॑रम् । आ॒नु॒षक् । चि॒कि॒त्वांस॑म् । नि । से॒दि॒रे॒ ।
र॒ण्वम् । पा॒व॒कऽशो॑चिषम् । यजि॑ष्ठम् । स॒प्त । धाम॑ऽभिः ॥ ५ ॥

---

१. ज्ञापनं वि[1]; ज्ञापकं मूको. २. °तुषु वि[2] मूको. ३. स्तुत्यमिति वि[3] अ[1]. ४-४. नास्ति वि[3] अ[1]. ५. °न्त[3] वि[3] अ[1]. ६-६. मनुष्यय[3] वि[3] अ[1]. ७. मापकं अ[1]. ८. पचन्ताम् वि[3] अ[1]. ९. नास्ति वि[3] अ[1]. १०. भजतेः वि[1]; भृते वि[3] अ[1]; भ्राजतेः क मूको; भ्रस्जतेः क प्रस्तावः.

वेङ्कट० तम् एनम् होतारम् मनुष्यकम्[1] मानवम्[2] प्रति नि षेदिरे रमणीयम् शोचिष्केशिनम् यष्टृतमम् सप्तभिः छन्दोभिः ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षष्ठो वर्गः[3] ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतमश्रितम् ।
चित्रं सन्तं गुहा हितं सुवेदं कूचिदर्थिनम् ॥ ६ ॥

तम् । शश्वतीषु । मातृषु । वने । आ । वीतम् । अश्रितम् ।
चित्रम् । सन्तम् । गुहा । हितम् । सुऽवेदम् । कूचित्ऽअर्थिनम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् शश्वतीषु अपेः[4] मातृषु ओषधीषु वने गतम् आत्मन्यधिष्ठितम् चित्रम् सन्तम् गुहायाम्[5] निहितम् शोभनधनम्, यः काम्यर्थयते[6] स कूचिदर्थी, तं निषेदिरे देवा इति ॥ ६ ॥

ससस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्नृतस्य धामन्रणयन्त देवाः ।
महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ ७ ॥

ससस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन् । ऋतस्य । धामन् । रणयन्त । देवाः ।
महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय । सदम् । इत् । ऋतऽवा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [7]स्वप्नशीलस्य यदा वियुते सर्वस्मिन् ऊधनि आहवनीये यज्ञस्य आवासस्थाने रमन्ते देवाः, तदा महान् अग्निः नमस्कारेण देवेभ्यो दत्तहविष्कः सन् यज्ञाय गच्छति[7] [8]सदैव सत्यवान्[8] ॥ ७ ॥

वेरध्वरस्य दूत्यानि विद्वानुभे अन्ता रोदसी संचिकित्वान् ।
दूत ईयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥

वेः । अध्वरस्य । दूत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति । सम्ऽचिकित्वान् ।
दूतः । ईयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुःऽतरः । दिवः । आऽरोधनानि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० कामयसे[9] यज्ञस्य दूत्यानि विद्वान् । अथ द्यावापृथिवी मध्येन ते उभे अपि[9] जानन् दूतो भूत्वा गच्छसि पुराणः[10] उरु कुर्वाणः विद्वत्तरः द्युलोकस्य आरोधनानि[11] रक्षांसि ॥ ८ ॥

---

१. °नके होतारं वि[1] अ[1]. २. मा नई वि[1] अ[1]; मई वि[1]. ३-३. नास्ति मूको. ४. अग्रे लपं. ५. °याम् वि[1]. ६. यद्दर्थ° वि[1] लपं; यकृन्दर्थ वि[1] अ[1]; यद्यर्थ उ. ७-७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८. °वो ऊ लपं. ९. नास्ति वि[1] अ[1]. १०. °नपुराणा वि[1] अ[1]; °राण वि[1] लपं. ११. रोध° अ[1] लपं.

कृष्णं त एम रुशतः पुरो भाश्चरिष्ण्व१र्चिर्वपुषामिदेकम् ।
यदप्रवीता दधते ह गर्भं सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥ ९ ॥

कृष्णम् । ते । एम । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषाम् । इत् । एकम् ।
यत् । अप्रऽवीता । दधते । ह । गर्भम् । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊँ इति । दूतः ॥९॥

वेङ्कट० कृष्णः तव गमनमार्गः श्वेतवर्णस्य, पुरः च दीप्तिः । दह्यमानानाम् सर्वेषाम् एव सञ्चरणशीलम्[1] 'इदम् एकम्'[2] तेजः । यस्मात् अनिविष्टरेतांसि धारयन्ति ह गर्भम् दह्यान्योषध्यादीनि । "तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्ति"[3] (तैसं ७ १,१,३) इति ब्राह्मणम् । किञ्च जातः त्वं तदानीम् एव भवसि देवानाम् दूतः ॥ ९ ॥

सद्यो जातस्य ददृशानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।
वृणक्ति तिग्मामतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जम्भैः ॥ १० ॥

सद्यः । जातस्य । ददृशानम् । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनुऽवाति । शोचिः ।
वृणक्ति । तिग्माम् । अतसेषु । जिह्वाम् । स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जम्भैः ॥१०॥

वेङ्कट० तदानीमेव जातस्य दृश्यमानम् बलम् भवति यदा अस्य जातस्य तेजः वातः अनुवाति प्रेरयति । वृक्तिश्छेदनकर्मा[4] । 'तीक्ष्णां ज्वालाम् जिह्वाम्'[5] अतसेषु छिनत्ति । एवमपि भवति प्रयोगः । तथा स्थिराणि अपि काष्ठादीन्यन्नानि दंष्ट्राभिः विशेषेण क्षपयति ॥ १० ॥

तृषु यदन्ना तृषुणा ववक्ष तृषुं दूतं कृणुते यह्वो अग्निः ।
वातस्य मेळिं सचते निजूर्वन्नाशुं न वाजयते हिन्वे अर्वा ॥ ११ ॥

तृषु । यत् । अन्ना । तृषुणा । ववक्ष । तृषुम् । दूतम् । कृणुते । यह्वः । अग्निः ।
वातस्य । मेळिम् । सचते । निऽजूर्वन् । आशुम् । न । वाजयते । हिन्वे । अर्वा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रं यदा अन्नानि[6] क्षिप्रेण तेजसा वहति[7], तदानीं क्षिप्रकारिणमात्मानम् दूतम् करोति महान् अग्निः, वातस्य च सम्पर्कम् सेवते नितरामरण्यं हिंसन्, अश्वम् इव आत्मानं प्रेरयति गमनाय गमनस्वभावः[8] ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तमो वर्गः'[9] ॥

---

१. चरणशी° वि¹ अपं. २-२. नास्ति वि¹ अपं. ३-३. °भाशे भवन्ति मूको. ४. भवि° वि¹ अ¹; वृक्तिश्छेद° वि¹ अपं. ५-५. तीक्ष्णज्वालाजि° वि¹ अपं; तीक्ष्णा ज्वाला जिह्वाम् वि²; तीक्ष्णा ज्वाला जिह्वा अ¹. ६. अन्नानि वि¹ अ¹. ७. वपति वि¹ अपं. ८. °स्वभाव वि¹ अपं; स्वभावः वि²; स्वभाव इति अ¹. ९-९. नास्ति मूको.

[८]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः[1] ।

दू॒तं वो॑ वि॒श्ववे॑दसं हव्य॒वाह॒मम॑र्त्यम् । यजि॑ष्ठमृञ्जसे गि॒रा ॥ १ ॥

दू॒तम् । वः॒ । वि॒श्वऽवे॑दसम् । ह॒व्य॒ऽवाह॑म् । अम॑र्त्यम् । यजि॑ष्ठम् । ऋ॒ञ्ज॒से॒ । गि॒रा ॥ १ ॥

वेङ्कट० होतः! त्वम् अध्वराणाम् दूतम् सर्ववेदसम्[2] हविषां वोढारम् अमर्त्यम् यष्टृतमम् प्रसाधयसि गिरा ॥ १ ॥

स हि वेदा॒ वसु॑धितिं म॒हाँ आ॒रोध॑नं दि॒वः । स दे॒वाँ एह व॑क्षति ॥ २ ॥

सः । हि । वेद॑ । वसु॑ऽधितिम् । म॒हान् । आ॒ऽरोध॑नम् । दि॒वः । सः । दे॒वान् । आ । इ॒ह । व॒क्ष॒ति॒ ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः हि अग्निः वसुनो निधानम् वेत्ति महान् दिवः च आरोधनम् वशीकरणम् । सः एव देवान् इह आ वहति ॥ २ ॥

स वे॑द दे॒व आ॒नमं॑ दे॒वाँ ऋ॑ताय॒ते दमे॑ । दाति॑ प्रि॒याणि॑ चि॒द् वसु॑ ॥ ३ ॥

सः । वे॒द॒ । दे॒वः । आ॒ऽनम॑म् । दे॒वान् । ऋ॒त॒ऽय॒ते । दमे॑ । दाति॑ । प्रि॒याणि॑ । चि॒त् । वसु॑ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः वेत्ति देवः आनमयितुम् देवान् यज्ञमिच्छते गृहे प्रयच्छति [3]च प्रियाणि† धनानि[3] ॥ ३ ॥

स होता॒ सेदु॑ दू॒त्यं॑ चिकि॒त्वाँ अ॒न्तरी॑यते । वि॒द्वाँ आ॒रोध॑नं दि॒वः ॥ ४ ॥

सः । होता॑ । सः । इत् । ऊँ इति॑ । दू॒त्य॑म् । चि॒कि॒त्वान् । अ॒न्तः । ईय॑ते । वि॒द्वान् । आ॒ऽरोध॑नम् । दि॒वः ॥

वेङ्कट० [4]सः होता, सः एव दूतकर्म जानन् द्यावापृथिव्योः अन्तः गच्छति जानन् दिवः आगमनप्रकारम्[4] ॥ ४ ॥

ते स्या॑म॒ ये अ॒ग्नये॑ ददा॒शुर्ह॒व्यदा॑तिभिः । य ईं॒ पुष्य॑न्त इन्ध॒ते ॥ ५ ॥

ते । स्या॒म॒ । ये । अ॒ग्नये॑ । द॒दा॒शुः । ह॒व्यदा॑तिऽभिः । ये । ई॒म् । पुष्य॑न्तः । इ॒न्ध॒ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० [5]वयमपि अग्नये ते स्याम, ये दत्तवन्तः तुभ्यं† हविषां दानैः, ये च एनं पोषयन्तः संदीपयन्ति[5] ॥ ५ ॥

ते रा॒या ते सु॒वीर्यैः॑ सस॒वांसो॒ वि शृ॑ण्विरे । ये अ॒ग्ना द॑धि॒रे दुवः॑ ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. °दसं वि[1]; °दसम् अ[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. † प्रिया° वि[1] अ[1].
४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. † दत्तद्भ्यः° वि[1] अ[1].

ते । रा॒या । ते । सु॒ऽवी॒र्यैः॑ । स॒स॒ऽवांसः॑ । वि । शृ॒ण्वि॒रे॒ । ये । अ॒ग्ना । द॒धि॒रे । दुवः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [1]ते त्वां भजमानाः धनेन सुवीर्यैः च विश्रुता भवन्ति ये अग्निनिमित्तं परिचर्यां धारयन्ति[1] ॥६॥

अ॒स्मे रायो॑ दि॒वेदि॑वे॒ सं च॑रन्तु पुरु॒स्पृहः॑ । अ॒स्मे वाजा॑स ईरताम् ॥ ७ ॥

अ॒स्मे इति॑ । रायः॑ । दि॒वेऽदि॑वे । सम् । च॒र॒न्तु॒ । पु॒रु॒ऽस्पृहः॑ । अ॒स्मे इति॑ । वाजा॑सः । ई॒र॒ता॒म् ॥७॥

वेङ्कट० [2]'अस्मासु धनानि अन्वहम्' सम् चरन्तु[2] बहुभिः स्पृहणीयानि, अन्नानि च अस्मासु[3] अधुकानि भवन्तु ॥ ७ ॥

स विप्र॑श्चर्षणी॒नां शव॑सा॒ मानु॑षाणाम् । अति॑ क्षि॒प्रेव॑ विध्यति ॥ ८ ॥

सः । विप्रः॑ । च॒र्ष॒णी॒नाम् । शव॑सा । मानु॑षाणाम् । अति॑ । क्षि॒प्राऽइ॑व । वि॒ध्य॒ति॒ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः विप्रः मनुष्येषु पश्यत्सु बलेन शत्रून् [5]अति क्षिपति[5] धानुष्क इव क्षेप्ता शरान् इत्यग्नेः स्तोतारमाह[6] ॥ ८ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्यायेऽष्टमो वर्गः[7] ॥

[९]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः[7] ।

अग्ने॑ मृ॒ळ म॒हाँ अ॑सि॒ य ई॒मा दे॑व॒युं जन॑म् । इ॒येथ॑ ब॒र्हिरा॒सद॑म् ॥ १ ॥

अग्ने॑ । मृ॒ळ । म॒हान् । अ॒सि॒ । यः । ई॒म् । आ । दे॒व॒ऽयुम् । जन॑म् । इ॒येथ॑ । ब॒र्हिः । आ॒ऽसद॑म् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने! सुखय[8], महान् त्वम् असि, यः त्वम् इमम् [9]देवयुम् जनम्[9] रक्षितुम् आ गच्छसि आसत्तुम् बर्हिः ॥ १ ॥

स मानु॑षीषु दू॒ळभो॑ वि॒क्षु प्रा॒वीरम॑र्त्यः । दू॒तो विश्वे॑षां भुवत् ॥ २ ॥

सः । मानु॑षीषु । दुः॒ऽदभः॑ । वि॒क्षु । प्र॒ऽअ॒वीः । अम॑र्त्यः । दू॒तः । विश्वे॑षाम् । भु॒व॒त् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः मानुषीषु दुर्दभः[10] विक्षु प्रकर्षेण रक्षकः अमर्त्यः दूतः विश्वेषाम् देवानाम् अभवत् अग्निः ॥२॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. २-२. अस्मे···न्त्वह वि॰ अ॰. ३. 'रन्ति वि॰ अ॰. ४. अस्माकं वि॰. ५-५. 'विधि॰ वि॰ अ॰; 'पि क्षपयति वि॰ अ॰. ६. नास्ति वि॰ अ॰. ७-७. नास्ति मूको. ८. सुखय वि॰ अ॰ ९-९. देवं जनम् वि॰ अ॰; देवजनम् वि॰ अ॰. १०. दुदुभो वि॰ अ॰.

स सद्म परि णीयते होता मन्द्रो दिविष्टिषु । उत पोता नि षीदति ॥ ३ ॥

सः । सद्म । परि । नीयते । होता । मन्द्रः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि । सीदति ॥३॥

वेङ्कट० 'सः सद्म' यज्ञभवनं परितो नीयते मोदमानः दिवः अन्वेषणेषु होता सन्[१] यजमानैः । अपि च पोता सन् नि सीदति ॥ ३ ॥

उत ग्ना अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा नि षीदति ॥ ४ ॥

उत । ग्नाः । अग्निः । अध्वरे । उतो इति । गृहऽपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥४॥

वेङ्कट० अपि च अग्निः यज्ञे 'ग्नाः च' भवति[१]। देवपत्न्यो ग्ना उच्यन्ते । एवम् यज्ञगृहे यजमानश्च भूत्वा नि सीदति, ब्रह्मा च भवतीति ॥ ४ ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामुपवक्ता जनानाम् । हव्या च मानुषाणाम् ॥ ५ ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयताम् । उपऽवक्ता । जनानाम् । हव्या । च । मानुषाणाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अध्वरमिच्छताम् जनानाम् उपवक्ता सन् गच्छसि । हव्यानि च मानुषाणाम् गच्छसि ॥ ५ ॥

वेषीद्वस्य दूत्यं१ यस्य जुजोषो अध्वरम् । हव्यं मर्तस्य वोळ्हवे ॥ ६ ॥

वेषि । इत् । ऊँ इति । अस्य । दूत्यम् । यस्य । जुजोषः । अध्वरम् । हव्यम् । मर्तस्य । वोळ्हवे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० गच्छसि एव अस्य दूत्यम् यस्य भजसे यज्ञम् । हविः वोढुम् मनुष्यस्य दूत्यं वेषीति ॥ ६ ॥

अस्माकं जोष्यध्वरमस्माकं यज्ञमङ्गिरः । अस्माकं शृणुधी हवम् ॥ ७ ॥

अस्माकम् । जोषि । अध्वरम् । अस्माकम् । यज्ञम् । अङ्गिरः । अस्माकम् । शृणुधि । हवम् ॥७॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ७ ॥

परि ते दूळभो रथोऽस्माँ अश्नोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि । ते । दुःऽदभः । रथः । अस्मान् । अश्नोतु । विश्वतः । येन । रक्षसि । दाशुषः ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति वि[१] अ[१]. २. यजमान° वि[१] अ[१]. ३-३. नास्ति वि[१] अ[१]. ४. °मि वि[१] अ[१].

वेङ्कट० परि व्याप्नोतु[1] ते अभिहिंसितुमशक्यः रथः अस्मान्, सर्वत एव येन रथेन रक्षसि यजमानान् इति ॥ ८ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये नवमो वर्गः[2] ॥

[१०]

[2]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । पदपङ्क्तिः छन्दः, चतुर्थीषष्ठीसप्तम्यः उष्णिहः, पदपङ्क्तयो वा, पञ्चमी महापदपङ्क्तिः, अष्टमी उष्णिक्[2] ।

अग्ने॒ तम॒द्याश्वं॒ न स्तोमैः॒ क्रतुं॒ न भ॒द्रं हृ॑दि॒स्पृश॑म् । ऋ॒ध्यामा॑ त॒ ओहैः॑ ॥१॥

अग्ने॑ । तम् । अ॒द्य । अश्व॑म् । न । स्तोमैः॑ । क्रतु॑म् । न । भ॒द्रम् । हृ॒दि॒ऽस्पृश॑म् । ऋ॒ध्याम॑ । ते॒ । ओहैः॑ ॥

वेङ्कट० अग्ने! तम् त्वदीयम् भद्रम् स्तोतुः हृदिस्पृशम् कल्याणम् अद्य वयं वेगवन्तम् अश्वम् इव यज्ञम् इव यानैर्बहुशः गिरमच्छद्भिः स्तोमैः[3] समर्धयेम[4] । त्वदीयं कल्याणं कर्म स्तुम इति । 'यस्ते हृदिस्पृक्[5] स्तोमस्तं तऽऋध्यासमित्येतद्' (माश ९,२,३,४१) इति वाजसनेयकम् ॥ १ ॥

अधा॒ ह्य॑ग्ने॒ क्रतो॑र्भ॒द्रस्य॒ दक्ष॑स्य सा॒धोः । र॒थीर्ऋ॒तस्य॑ बृह॒तो ब॒भूथ॑ ॥२॥

अध॑ । हि । अ॒ग्ने॒ । क्रतोः॑ । भ॒द्रस्य॑ । दक्ष॑स्य । सा॒धोः । र॒थीः । ऋ॒तस्य॑ । बृ॒ह॒तः । ब॒भूथ॑ ॥ २ ॥

वेङ्कट० अथ त्वम् अग्ने! कर्मणः भजनीयस्य प्रवृद्धस्य साधयितुः सत्यभूतस्य महतः रथ इव हविषां वोढा भवसि ॥ २ ॥

ए॒भिर्नो॑ अ॒र्कैर्भवा॑ नो अ॒र्वाङ् स्व१॒र्ण ज्योतिः॑ । अग्ने॒ विश्वे॑भिः सु॒मना॒ अनी॑कैः ॥

ए॒भिः । नः॒ । अ॒र्कैः । भव॑ । नः॒ । अ॒र्वाङ् । स्वः॑ । न । ज्योतिः॑ । अग्ने॑ । विश्वे॑भिः । सु॒ऽमनाः॑ । अनी॑कैः ॥

वेङ्कट० एभिः अस्माकम् मन्त्रैः अस्मदभिमुखः भव । आदित्याख्यम् इव[6] ज्योतिः अग्ने![7] ते[8] सर्वैः तेजोभिः । 'तस्य रश्मयोऽनीकानि' (तैब्रा १,६,६,२) इति ब्राह्मणम् । शोभनमनस्कः[9] ॥ ३ ॥

आ॒भिष्टे॑ अ॒द्य गी॒र्भिर्गृ॒णन्तोऽग्ने॒ दाशे॑म । प्र ते॑ दि॒वो न स्त॑नयन्ति॒ शुष्माः॑ । ४ ॥

आ॒भिः । ते॒ । अ॒द्य । गीः॒ऽभिः । गृ॒णन्तः॑ । अग्ने॑ । दाशे॑म । प्र । ते॒ । दि॒वः । न । स्त॒न॒य॒न्ति॒ । शुष्माः॑ ॥४॥

वेङ्कट० आभिः स्तुतिभिः गृणन्तः अद्य तुभ्यम् अग्ने! हवींषि ददाम । न प्र स्तनयन्ति तव शोषका रश्मयः दीप्तस्य स्तोतॄन् । पादादित्वात् पङ्क्तिष्वामन्त्रितनिघाताभावो[10] बोद्धव्यः । उत्तमश्च पादः सप्ताक्षर इति ॥ ४ ॥

---

१. °ति वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति मूको. ३. सोमैः अ[1]. ४. °र्धयेम अ[1]; °समर्धं° छपे. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति छपे. ७. °ग्नेः वि[1] छपे ८. नास्ति वि[1] अ[1]. ९. नास्ति वि[1]. १०. °निघातस्य° वि[1] अ[1] छ छपे.

तव स्वादिष्ठाग्ने संदृष्टिरिदा चिदह्न इदा चिदक्तोः । श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥५॥

तव । स्वादिष्ठा । अग्ने । सम्ऽदृष्टिः । इदा । चित् । अह्नः । इदा । चित् । अक्तोः ।
श्रिये । रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तव स्वादुतमा अग्ने ! सन्दृष्टिः[1], यथा ज्वालया सम्बध्यन्ति । इदानीमह्नः कदाचिदक्तुरपरोक्षः ।
सा[2] कदाचित् अह्नः श्रियै[3] दीप्यते कदाचित् रात्रेः मणिः इव तयोः समीपे ॥ ५ ॥

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यम् । तत् ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥६॥

घृतम् । न । पूतम् । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यम् । तत् । ते । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० घृतम् इव पवित्रभूतम् तव शरीरम् 'निर्मलम् दीप्तम्' हिरण्यसदृशम् तत् तव रुक्मः इव[4]
रोचते हे हविष्मन् ! ॥ ६ ॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्न इनोषि मर्तात् । इत्था यजमानादृतावः ॥७॥

कृतम् । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेषः । अग्ने । इनोषि । मर्तात् । इत्था । यजमानात् । ऋतऽवः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कृतम् पुराणम् पापमपि[5] शत्रूनिव द्वेष्टॄन् अग्ने ! त्वमेव यजमानात्[6] मनुष्यात्[7] स्वम् प्रेरयसि
हे यज्ञवन् ! इति ॥ ७ ॥

शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सदने सस्मिन्नूधन् ॥८॥

शिवा । नः । सख्या । सन्तु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति ।
सा । नः । नाभिः । सदने । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० शिवानि नः सख्यानि भवन्तु[8] भ्रात्रा त्वया हेतुना अग्ने ! युष्मासु[9] देवेषु हे देव ! । सख्यं
हि अस्माकम् महनम् सर्वस्मिन् कामानामुपपत्तिस्थाने ऊधनि ॥ ८ ॥

"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये दशमो वर्गः" ॥

[११]

"वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः"[11] ।

भद्रं ते अग्ने सहसिन्ननीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।
रुशद् दृशे ददृशे नक्तया चिदरूक्षितं दृश आ रूपे अन्नम् ॥ १ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अर्प. २. नास्ति वि[1] अ[1]; स वि[1] ल अर्प. ३. श्रिये वि[1] अ[1]. ४-४. "ता[1]" अर्प.
५. "विपक् अप. ६. "मिव अ[1]. ७. नात्[1] अ[1]. ८. "भ्यात् अ[1] अर्प. ९. सन्तु वि[1] अर्प.
१०. युष्माकन् मूको. ११-११. नास्ति मूको.

भद्रम् । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकम् । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।
रुशत् । दृशे । ददृशे । नक्तऽया । चित् । अरूक्षितम् । दृशे । आ । रूपे । अन्नम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने बलवन्! कल्याणं तव रश्मीनाम् अनीकम् अह्नि सूर्यस्य समीपे दीप्यते[1] । तथा रात्र्या च सह सङ्गतम् श्वेतं वर्णं दर्शनाय भवति। किञ्च तव रूपे निहितम्[2] अन्नम् पश्यं सम्भक्तुं[3] योग्यं भवति कल्याणम् इति ॥ १ ॥

वि षा॑ह्यग्ने गृण॒ते म॑नी॒षां खं वेप॑सा तुविजात॒ स्तवा॑नः ।
विश्वे॑भि॒र्यद्वा॒वनः॑ शुक्र दे॒वैस्तन्नो॑ रास्व सुमहो॒ भूरि॒ मन्म॑ ॥ २ ॥

वि । स॒हि॒ । अ॒ग्ने॒ । गृ॒ण॒ते । म॒नी॒षाम् । खम् । वेप॑सा । तु॒वि॒ऽजा॒त॒ । स्तवा॑नः ।
विश्वे॑भिः । यत् । व॒वनः॑ । शु॒क्र॒ । दे॒वैः । तत् । नः॒ । रा॒स्व॒ । सु॒ऽम॒हः॒ । भूरि॑ । मन्म॑ ॥ २ ॥

वेङ्कट० वि षहस्व अग्ने! स्तुतिम् उच्चारयते छिद्रम् वेपकेन तव बलेन हे बहुजनन! स्तूयमानः। हे दीप्त! सर्वैः देवैः सह यत्[4] त्वं भजसे। पञ्चम्यर्थे तृतीया। तत्[5] धनम् अस्मभ्यं देहि हे शोभनदान! प्रभूतं मननीयम् ॥ २ ॥

त्वद॑ग्ने॒ काव्या॒ त्वन्म॑नी॒षास्त्वदु॒क्था जाय॑न्ते॒ राध्या॑नि ।
त्वदे॑ति॒ द्रवि॑णं वी॒रपे॑शा इ॒त्थाधि॑ये दा॒शुषे॒ मर्त्या॑य ॥ ३ ॥

त्वत् । अ॒ग्ने॒ । काव्या॑ । त्वत् । म॒नी॒षाः । त्वत् । उ॒क्था । जा॒य॒न्ते॒ । राध्या॑नि ।
त्वत् । ए॒ति॒ । द्रवि॑णम् । वी॒रऽपे॑शाः । इ॒त्थाऽधि॑ये । दा॒शुषे॑ । मर्त्या॑य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वत्तः अग्ने! कविकर्माणि स्तुतयः शस्त्राणि च सम्भावनीयानि यज्ञार्थं प्रादुर्भवन्ति। तथा त्वत्तः आगच्छति धनमपि वीररूपं वीरपरिवृतं सत्यकर्मणे प्रयच्छते मनुष्याय ॥ ३ ॥

त्वद्वा॒जी वा॑जंभ॒रो विहा॑या अभिष्टि॒कृज्जा॑यते स॒त्यशु॑ष्मः ।
त्वद्र॒यिर्दे॒वजू॑तो मयो॒भुस्त्वदा॒शुर्जू॑जु॒वाँ अ॑ग्ने॒ अर्वा॑ ॥ ४ ॥

त्वत् । वा॒जी । वा॒ज॒म्ऽभ॒रः । विऽहा॑याः । अ॒भि॒ष्टि॒ऽकृत् । जा॒य॒ते॒ । स॒त्यऽशु॑ष्मः ।
त्वत् । र॒यिः । दे॒वऽजू॑तः । म॒यः॒ऽभुः । त्वत् । आ॒शुः । जू॒जु॒ऽवान् । अ॒ग्ने॒ । अर्वा॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वत्त एव अश्वः अन्नस्याहर्ता महान् शत्रूणामभ्येषणस्य कर्ता सत्यबलः, त्वत्त एव धनमपि जायते देवैः प्रेरितं सुखस्य भावयितृ, त्वत्त एव वेगवान् गमनपरः अग्ने! अश्वः ॥ ४ ॥

---

१. °प्यते मूको. २. महितम् वि² कपं. ३. सीदतम् वि¹ कपं. ४. यः वि¹ कपं. ५. तु वि¹ कपं.

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मन्द्रजिह्वम् ।
द्वेषोयुतमा विवासन्ति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरम् ॥ ५ ॥

त्वाम् । अग्ने । प्रथमम् । देवऽयन्तः । देवम् । मर्ताः । अमृत । मन्द्रऽजिह्वम् ।
द्वेषःऽयुतम् । आ । विवासन्ति । धीभिः । दमूनसम् । गृहऽपतिम् । अमूरम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! प्रथमम् एव देवान् यष्टुमिच्छन्तः देवम्[1] मनुष्याः अमृत! मोदकवाचम्[2] राक्षसानां पृथक्कर्तारम् परिचरन्ति कर्मभिः दमनमनसम् गृहपतिम् अमूढम् ॥ ५ ॥

आरे अस्मदमतिमारे अंह आरे विश्वां दुर्मतिं यन्निपासि ।
दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित् सचसे स्वस्ति ॥ ६ ॥

आरे । अस्मत् । अमतिम् । आरे । अंहः । आरे । विश्वाम् । दुःऽमतिम् । यत् । निऽपासि ।
दोषा । शिवः । सहसः । सूनो इति । अग्ने । यम् । देवः । आ । चित् । सचसे । स्वस्ति ॥६॥

वेङ्कट० आरे[3] अस्मत्तः अतिविपर्यासम् पापं[3] सर्वं दुर्ज्ञानम्[4] च यस्मात् त्वं नियमेन रक्षसि । यथाऽस्मान् नैतानि प्राप्नुवन्ति तथा करोषि । रात्रौ कल्याणः त्वम् हे सहसः सूनो अग्ने! यम्[6] च देवनशीलः त्वम् आ सेवसे सोऽविनाशं प्राप्नोति ॥ ६ ॥

"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकादशो वर्गः" ॥

[१२]

"वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

यस्त्वामग्न इनधते यतस्रुक् त्रिस्ते अन्नं कृणवत् सस्मिन्नहन् ।
स सु द्युम्नैरभ्यस्तु प्रसक्षत् तव क्रत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वाम् । अग्ने । इनधते । यतऽस्रुक् । त्रिः । ते । अन्नम् । कृणवत् । सस्मिन् । अहन् ।
सः । सु । द्युम्नैः । अभि । अस्तु । प्रऽसक्षत् । तव । क्रत्वा । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः त्वाम् अग्ने! हविर्भिरिन्धे संयतस्रुक्कः, यश्च समाने अहनि त्रिः तुभ्यं हविः कृणोति, सः जनः अन्नैः सुष्ठु अभि भवतु[8] शत्रून् प्रकर्षेण त्वां पूजयन् तव कर्मणा हे जातवेदः![9] प्राज्ञः[10] ॥ १ ॥

१-१. °वान् कपे. २. यत्ते वि[2] अ[1]. ३. नास्ति वि[3]. ४. यावत् वि[3] अ[1]. ५. नास्ति वि[2]. ६. कथम् वि[3]. ७-७. नास्ति मूको. ८. °ति वि[3] अ[1]. ९. °मासः वि[2]; °मास कपं. १०. नास्ति वि[1]; प्राज्ञान् वि[3] अ[1]; प्राज्ञ ह कपं.

इध्मं यस्ते जभरच्छश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा सपर्यन् ।
स इधानः प्रति दोषामुषासं पुष्यन् रयिं सचते घ्नन्नमित्रान् ॥ २ ॥

इध्मम् । यः । ते । जभरत् । शश्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकम् । आ । सपर्यन् ।
सः । इधानः । प्रति । दोषाम् । उषसम् । पुष्यन् । रयिम् । सचते । घ्नन् । अमित्रान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० इध्मम् यः ते सम्भरति श्राम्यन् महतस्तव अग्ने! ज्वालानाम् अनीकम् परिचरन्, सः त्वाम् रात्रिम् उषसं च प्रति अहोरात्रयोः इन्धानः[1] प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्यन् धनं सेवते घ्नन् शत्रून् ॥ २ ॥

अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।
दधाति रत्नं विधते यविष्ठो व्यानुषङ्मर्त्याय स्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः । ईशे । बृहतः । क्षत्रियस्य । अग्निः । वाजस्य । परमस्य । रायः ।
दधाति । रत्नम् । विधते । यविष्ठः । वि । आनुषक् । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अयम् अग्निः ईश्वरो भवति महतः क्षात्रस्यापापसमर्पस्य[2] बलस्य, अग्निः अन्नस्य उत्तमस्य । स च धनस्येश्वरो भवति, वि दधाति च रत्नम् परिचरते युवतमः अनुषक्तम्[3] मनुष्याय[4] अन्नवान् ॥ ३ ॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।
कृधी ष्व१स्माँ अदितेरनागान् व्येनांसि शिश्रथो विष्वगग्ने ॥ ४ ॥

यत् । चित् । हि । ते । पुरुषऽत्रा । यविष्ठ । अचित्तिऽभिः । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
कृधि । सु । अस्मान् । अदितेः । अनागान् । वि । एनांसि । शिश्रथः । विष्वक् । अग्ने ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मनुष्यमध्ये वयं[5] तव हे युवतम अग्ने! अज्ञानैः कृतवन्तः यत् किञ्चित् एनः, ततः अस्मान् [6]कुरु अस्याः[6] पृथिव्याः अनागस्कान्[7] । इयं हि पापकृतो न धारयति । तदर्थम् एनांसि विष्वक् वि श्लथय हे अग्ने! ॥ ४ ॥

महश्चिदग्न एनसो अभीक ऊर्वाद्देवानामुत मर्त्यानाम् ।
मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय शं योः ॥ ५ ॥

महः । चित् । अग्ने । एनसः । अभीके । ऊर्वात् । देवानाम् । उत । मर्त्यानाम् ।
मा । ते । सखायः । सदम् । इत् । रिषाम । यच्छ । तोकाय । तनयाय । शम् । योः ॥ ५ ॥

---

१. इन्धानम् वि[1] अ[1]. २. क्षात्रा[?] मूको. ३. नास्ति वि[1] ऋर्य. ४. मनुष्य वि[1] ऋर्य, ५. वयम् वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. अनागस्कान् अ[1].

वेङ्कट० हे अग्ने! देवमनुष्यविषयस्य महतः विस्तीर्णस्य पापस्य समीपे वर्तमाना वयम् ते सखायः सदा एव मा रिषाम[1] । अस्मत्पुत्राय तत्पुत्राय च शम् च योः च ॥ ५ ॥

यथा ह त्यद् वसवो गौर्यं चित् पदि षिताममुञ्चता यजत्राः ।
एवो ष्व१स्मन्मुञ्चता व्यंहः प्र तार्यग्ने प्रतरं न आयुः ॥ ६ ॥

यथा । ह । त्यत् । वसवः । गौर्यम् । चित् । पदि । सिताम् । अमुञ्चत । यजत्राः ।
एवो इति । सु । अस्मत् । मुञ्चत । वि । अंहः । प्र । तारि । अग्ने । प्रऽतरम् । नः । आयुः ॥६॥

वेङ्कट० हे वसवः! यथा पुरा एतद्वसुरैरन्यैर्वा पदि[2] बद्धां गाम् अमुञ्चत हे यजनीयाः![3] । एवमेव अस्मत्तश्च पापं सुष्ठु [4]वि मुञ्चत । अथ[4] हे अग्ने! त्वया च वसुना प्रधानेन अस्माकम् आयुः प्रवर्ध्यताम्[5] ॥ ६ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वादशो वर्गः[6] ॥

[१३]

[6]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता (लिङ्गोक्तदेवता इत्येके) । त्रिष्टुप् छन्दः[6] ।

प्रत्यग्निरुषसामग्रमख्यद् विभातीनां सुमना रत्नधेयम् ।
यातमश्विना सुकृतो दुरोणमुत् सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसाम् । अग्रम् । अख्यत् । विऽभातीनाम् । सुऽमनाः । रत्नऽधेयम् ।
यातम् । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणम् । उत् । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

वेङ्कट० आग्नेयमेव सूक्तम् । लिङ्गोक्तदैवतमेके[7] । मनुष्याणां रत्नाधारभूतम् व्युच्छन्तीनाम् उषसाम् अग्रम् सुमनाः अग्निः प्रकाशयति । अस्मिन् काले हे अश्विनौ! यजमानस्य गृहं प्रति आगच्छतम्, उद् एति सूर्यः च देवः ज्योतिषा सह ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद् द्रप्सं दविध्वद् गविषो न सत्वा ।
अनु व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत् सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । भानुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । द्रप्सम् । दविध्वत् । गोऽइषः । न । सत्वा ।
अनु । व्रतम् । वरुणः । यन्ति । मित्रः । यत् । सूर्यम् । दिवि । आऽरोहयन्ति ॥ २ ॥

---

१. त…षाम वि[३]; त…मा[१]. २. पति वि[१]; पदि अ[१] द; पति लपं. ३. °नीय लपं. ४-४. °ञ्चाथाग्ने वि[१२] अ[१] लपं. ५. प्रवध्यताम् वि[१२] लपं; प्रवर्ध्यताम् अ[१]. ६-६. नास्ति मूको. ७. °दैवतमेके वि[३] अ[१]; °दैवत वि[१]; तु. ऋअ २,४,१३.

वेङ्कट० ऊर्ध्वमुखं तेजः सविता देवः[1] अयति तेजसां केतुं सूर्यं भुवनम्। यथा ऋक्के वर्तमाने सत्यम् अपाम्[2] इत्यत्र दर्शितम् उच्चरति सदृशिति। सवितुरोदयम् वरुणः मित्रः ये चान्ये सूर्यम् दिवि आरोहयन्ति, ते सर्वेऽनुगच्छन्ति ॥ २ ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अर्थम् ।
तं सूर्यं हरितः सप्त यह्वीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥

यम् । सीम् । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽक्षेमाः । अनवऽस्यन्तः । अर्थम् ।
तम् । सूर्यम् । हरितः । सप्त । यह्वीः । स्पशम् । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सर्वतः तमसः वियोजनाय यम् अकृण्वन् स्थिरक्षेमाः जगद्व्याप्त्यात्मकम् इदं[1] स्वकार्यम् असमापयन्तः[1] सर्वदाऽनुतिष्ठन्तः[2], तम् सूर्यम् अश्वाः सप्त महत्यः विश्वस्य जगतः कृताकृतस्य ज्ञातारम् वहन्ति ॥ ३ ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तन्तुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।
दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मेवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तन्तुम् । अवऽव्ययन् । असितम् । देव । वस्म ।
दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽइव । अव । अधुः । तमः । अप्ऽसु । अन्तः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे देव सूर्य! वोढृतमैरश्वैः आत्मीयं सूत्रसदृशं[4] तेजः विविधं हरन् गच्छसि, तद् तमोलक्षणं वासः यथा[4] तस्य तन्तोरधस्ताद् भवति 'तथा अवव्ययन्'। ततश्च भृशं विधुन्वन्तः रश्मयः सूर्यस्य नैशम् तमः चर्म इव अव अधुः[7] अन्तरिक्षस्य मध्ये ॥ ४ ॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानोऽव पद्यते न ।
कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकम् ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।
कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कम्भः । सम्ऽऋतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अयमूर्ध्वमाक्रम्य न तत्र केनचिद् बद्धः नाप्यधः। तथाविधः अयम् कथम्[8] न्यङ् न अवपतति। कथं वोर्ध्वम् उद्गच्छतीत्यवगन्तव्यम्। केन वा अन्नेन ध्रियमाणोऽयम् अन्तरिक्षे गच्छति। कश्चैनं ददर्श। सोऽयं द्युलोकस्य स्तम्भयिता सन् तेन सङ्गतः नाकम् लोकं रक्षति ॥ ५ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोदशो वर्गः[11] ॥

१. देव वि[1]. २-२. °त्यत्र° वि[1]. ३. नास्ति वि[1] अपं. ४. समाप° वि[1] अपं. ५. वतिति° वि[1] अपं. ६. तं मूको. ७. नास्ति मूको. ८-८. तथाप्यवं वि[11] अ[1]; यथाप्ययं ड. ९. °व वाधुः मूको. १०. तथा वि[1] अपं. ११-११. नास्ति मूको.

[१४]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

प्रत्यग्निरुषसो जातवेदा अख्यद् देवो रोचमाना महोभिः ।
आ नासत्योरुगाया रथेनेमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसः । जातऽवेदाः । अख्यत् । देवः । रोचमानाः । महःऽभिः ।
आ । नासत्या । उरुऽगाया । रथेन । इमम् । यज्ञम् । उप । नः । यातम् । अच्छ ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ प्रत्यग्निः[2] इति समानं पूर्वेण सूक्तेन । प्रकाशयति उषसः जातप्रज्ञः देवः तेजोभिः दीप्यमानाः । तथा सति इमम् नः यज्ञम् प्रति उप आ गच्छतम् रथेन बहुभिः स्तोतव्यौ हे अश्विनौ! इति ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन् ।
आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । केतुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वन् ।
आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षम् । वि । सूर्यः । रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

वेङ्कट॰ ऊर्ध्वम् तेजः सविता देवः[3] श्रयति सर्वस्मै लोकाय ज्योतिः कुर्वन् । आ पूरयति च त्रीन् लोकान् विविधम् सूर्यः[4] रश्मिभिः सर्वं जानन् इति ॥ २ ॥

आवहन्त्यरुणीर्ज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।
प्रबोधयन्ती सुविताय देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आऽवहन्ती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।
प्रऽबोधयन्ती । सुविताय । देवी । उषाः । ईयते । सुऽयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

वेङ्कट॰ आत्मीया अरुणवर्णा अश्वाः आवहन्ती ज्योतिषा सह आ गच्छति महती चित्ररूपा रश्मिभिः जायमाना[5] । सुप्तं जगत् प्रबोधयन्ती अभ्युदयाय देवी उषाः गच्छति सुष्ठु युक्तेन रथेन ॥ ३ ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहन्तु रथा अश्वास उषसो व्युष्टौ ।
इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन् यज्ञे वृषणा मादयेथाम् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति कपं. ३. देव कपं. ४. द्युतीयः वि॰ अ॰. ५. जाय॰ वि॰.

आ । वाम् । वहिष्ठाः । इह । ते । वहन्तु । रथाः । अश्वासः । उषसः । विऽउष्टौ ।
इमे । हि । वाम् । मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ वहन्तु वाम् वोढृतमाः अश्वाः ते अस्मिन् यज्ञे उषसः व्युच्छन्त्यास्तायाम् रथाः च । युवयोः मदकरस्य सोमस्य पानाय इमे सोमाः सम्भृताः । अस्मिन् यज्ञे हे वर्षितारौ ! मादयेथाम्[1] ॥४॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानोऽव पद्यते न ।
कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकम् ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।
कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कम्भः । समऽऋतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पूर्वं (४,१३,५) व्याख्याता ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[2] ॥

[१५]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता, सप्तम्यष्टम्योः सोमकः साहदेव्यः, नवमीदशम्योः अश्विनौ । गायत्री छन्दः[3] ।

अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन् परि णीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥ १ ॥

अग्निः । होता । नः । अध्वरे । वाजी । सन् । परि । नीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निः होता अस्माकं यज्ञे 'अश्वः भूत्वा'[2] परितः नीयते पर्यग्निकरणे देवः देवानां मध्ये यज्ञियः ॥ १ ॥

परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २ ॥

परि । त्रिऽविष्टि । अध्वरम् । याति । अग्निः । रथीःऽइव । आ । देवेषु । प्रयः । दधत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सारथिरिव परि याति अग्निः यज्ञं त्रिवेष्टनं त्रिरित्यर्थः, देवेषु अन्नम् आ दधत् इति ॥ २ ॥

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद् रत्नानि दाशुषे ॥ ३ ॥

परि । वाजऽपतिः । कविः । अग्निः । हव्यानि । अक्रमीत् । दधत् । रत्नानि । दाशुषे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० परि अक्रमीत् हवींषि अन्नपतिः कविः अग्निः, यजमानाय रत्नानि प्रयच्छन् इति ॥ ३ ॥

---

१. °मानिति वि° ऋ°; °मेथाम् कपे. २-२. नास्ति मूको. ३-३. सप्तम्याः वि° ऋ°.

अयं यः सृञ्जये पुरो दैववाते समिध्यते । द्युमाँ अमित्रदम्भनः ॥ ४ ॥

अयम् । यः । सृञ्जये । पुरः । दैवऽवाते । सम्ऽइध्यते । द्युऽमान् । अमित्रऽदम्भनः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् सोऽग्निः, यः पूर्वम् सृञ्जये राजनि दैववाते[1] समिध्यते[2] स दीप्तिमान् अमित्राणां हिंसकः ॥४॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीशीत मर्त्यः । तिग्मजम्भस्य मीळ्हुषः ॥ ५ ॥

अस्य । घ । वीरः । ईवतः । अग्नेः । ईशीत । मर्त्यः । तिग्मऽजम्भस्य । मीळ्हुषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एवं गमनवन्तम् अग्निम् तिग्मदंष्ट्रम् सेक्तारम् मनुष्यः वीरः भर्तुम् ईश्वरो भवेदिति[3] प्रश्नः ॥५॥

[4]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चदशो वर्गः[4] ॥

तमर्वन्तं न सानसिमरुषं न दिवः शिशुम् । मर्मृज्यन्ते दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तम् । अर्वन्तम् । न । सानसिम् । अरुषम् । न । दिवः । शिशुम् । मर्मृज्यन्ते । दिवेऽदिवे ॥६॥

वेङ्कट० तम् अश्वम् इव सम्भजनीयम् आरोचमानम्[5] दिवः पुत्रम् इवादित्यम् परिचरन्ति अन्वहम् ऋत्विजः ॥ ६ ॥

बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हूत उदरम् ॥ ७ ॥

बोधत् । यत् । मा । हरिऽभ्याम् । कुमारः । साहऽदेव्यः । अच्छ । न । हूतः । उत् । अरम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वामदेवाय सहदेवपुत्रः प्रादादश्वौ स्वकीयौ[6] तत्राह—बोधत् इति । स एव द्वयोर्देवता भवति, बोधयामास मामुत्तिष्ठेति यदा अश्वाभ्याम् कुमारः सहदेवपुत्रः, तदानीमेवाहम् आभिमुख्येन आहूतः पुरुषः इव शत्रून् प्रति उद्गतवानस्मि ॥ ७ ॥

उत त्या यजता हरी कुमारात् साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥ ८ ॥

उत । त्या । यजता । हरी इति । कुमारात् । साहऽदेव्यात् । प्रऽयता । सद्यः । आ । ददे ॥८॥

वेङ्कट० अपि च इमौ पूजनीयौ हरी[7] कुमारात् सहदेवस्य[7] पुत्रात् शुद्धवर्णौ सद्यः एव अहं लब्धवानस्मि ॥८॥

एष वां देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥ ९ ॥

एषः । वाम् । देवौ । अश्विना । कुमारः । साहऽदेव्यः । दीर्घऽआयुः । अस्तु । सोमकः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अथैतदर्थमश्विनौ अनुध्यायति[8] 'एषः वाम्' इति । हे देवौ अश्विनौ! युवयोः स्वभूतः अश्वयोः प्रदः[9] 'कुमारः साहदेव्यः'[9] सोमकः नाम दीर्घायुः अस्तु ॥ ९ ॥

---

१. देववाते वि[1]; देवाते कपं. २. °ध्यति वि[1] अ[1]. ३. भव° वि[1] कपं. ४-४. नास्ति मूको. ५. °मानं वि[1]° अ[1]. ६. नास्ति कपं. ७. °देवस्य वि[1]. ८. अनुभावति मूको. ९-९. दन यद वि[1]; दाताचन् कपं.

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यम् । दीर्घायुषं कृणोतन ॥ १० ॥

तम् । युवम् । देवौ । अश्विना । कुमारम् । साहऽदेव्यम् । दीर्घऽआयुषम् । कृणोतन ॥ १० ॥

वेङ्कट० कृणोतन कुरुतम् । द्विवचनेऽपि तनबादेशो दृष्ट इति ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

[१६]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवन्त्वस्य हरय उप नः ।
तस्मा इदन्धः सुषुमा सुदक्षमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥ १ ॥

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान् । ऋजीषी । द्रवन्तु । अस्य । हरयः । उप । नः ।
तस्मै । इत् । अन्धः । सुसुम । सुऽदक्षम् । इह । अभिऽपित्वम् । करते । गृणानः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ यातु सत्यकर्मा मघवान् ऋजीषेण तद्वान् । अस्य अश्वाः अस्मान् उप आगच्छन्तु । तदर्थम् एवेदम् अन्धः सोमं सुतवन्तो वयं सुबलम् । इह अभिप्राप्तिं करोतीन्द्रः स्तूयमानः ॥ १ ॥

अव स्य शूराध्वनो नान्तेऽस्मिन् नो अद्य सवने मन्दध्यै ।
शंसात्युक्थमुशनेव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्म ॥ २ ॥

अव । स्य । शूर । अध्वनः । न । अन्ते । अस्मिन् । नः । अद्य । सवने । मन्दध्यै ।
शंसाति । उक्थम् । उशनाऽइव । वेधाः । चिकितुषे । असुर्याय । मन्म ॥ २ ॥

वेङ्कट० अध्वनः अन्ते यथा पथिको विश्रमायाऽऽस्ते एवं हे शूर ! अद्य अस्मिन् नः माध्यन्दिने सवने सोमेन मदितुम् अव स्य । अवस्यतिरवसानार्थः । शंसति अयं शस्त्रम् उशना इव प्राज्ञः चिकितुषे जानते असुराणां हन्त्रे मननीयम्[2] तुभ्यमिति ॥ २ ॥

कविर्न निण्यं विदथानि साधन् वृषा यत् सेकं विपिपानो अर्चात् ।
दिव इत्था जीजनत् सप्त कारूनह्ना चिच्चक्रुर्वयुना गृणन्तः ॥ ३ ॥

कविः । न । निण्यम् । विदथानि । साधन् । वृषा । यत् । सेकम् । विऽपिपानः । अर्चात् ।
दिवः । इत्था । जीजनत् । सप्त । कारून् । अह्ना । चित् । चक्रुः । वयुना । गृणन्तः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. 'यः वि' कर्प.

वेङ्कट० उशना इव अन्तर्हितं स्तोमं करोति वामदेवश्च। कर्माणि साधयन् इन्द्रः यदा सोमस्य सेकम् विविधं पिबन् अङ्क्ते। यजमानो यज्ञार्थं दीक्षान् स्म वषट्कर्तॄन् ऋत्विजः इत्थं परिक्रमेण अनयति। ते च झटिति कुर्वन्ति प्रज्ञानानि[1] इन्द्रं स्तुवन्तः॥ ३॥

स्व१र्यद्वेदि सुदृशीकमर्कैर्महि ज्योती रुरुचुर्यद्ध वस्तोः।
अन्धा तमांसि दुधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टौ॥ ४॥

स्वः। यत्। वेदि। सुऽदृशीकम्। अर्कैः। महि। ज्योतिः। रुरुचुः। यत्। ह। वस्तोः।
अन्धा। तमांसि। दुधिता। विऽचक्षे। नृऽभ्यः। चकार। नृऽतमः। अभिष्टौ॥ ४॥

वेङ्कट० स्वरित्यादित्यनाम (तु. निघ १,४)। अर्चनैः[2] रश्मिभिः सुदर्शनम् स्वः यदा ज्ञायते, यदा च महत् ज्योतिः रश्मयः रोचयन्ति अह्नि, तदानीम् अन्धीकरणानि तमांसि दुर्निहितानि मनुष्येभ्यः विशेषेण[3] दर्शनाय करोति नेतृतमः अन्वेषणे प्रार्थनायामिति॥ ४॥

ववक्ष इन्द्रो अमितमृजीष्यु१भे आ पप्रौ रोदसी महित्वा।
अतश्चिदस्य महिमा वि रेच्यभि यो विश्वा भुवना बभूव॥ ५॥

ववक्षे। इन्द्रः। अमितम्। ऋजीषी। उभे इति। आ। पप्रौ। रोदसी इति। महिऽत्वा।
अतः। चित्। अस्य। महिमा। वि। रेचि। अभि। यः। विश्वा। भुवना। बभूव॥ ५॥

वेङ्कट० वहति इन्द्रः अमितम् स्थावरं जङ्गमं च ऋजीषेण वज्रात्। उभे च[4] द्यावापृथिवी महत्त्वेन आ पूरयति। योऽयं महिम्ना विश्वान्यपि भुवनानि अभि बभूव, तस्य महिमा [5]विश्वेभ्यः अपि भुवनेभ्यः विरिक्तो भवति बहिर्निश्चरति[5]॥ ५॥

[6]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वर्गः[6]।

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरेच सखिभिर्निकामैः।
अश्मानं चिद्ये बिभिदुर्वचोभिर्व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः॥ ६॥

विश्वानि। शक्रः। नर्याणि। विद्वान्। अपः। रिरेच। सखिऽभिः। निऽकामैः।
अश्मानम्। चित्। ये। बिभिदुः। वचःऽभिः। व्रजम्। गोऽमन्तम्। उशिजः। वि। वव्रुरिति वव्रुः॥ ६॥

वेङ्कट० [1]सर्वाणि शक्रः नृहितानि† जानन् उदकानि निर्गमयति मरुद्भिः स्निग्धैः। ये मरुतः अस्य वचनैः प्रेरिताः शिलोच्चये पूर्वम्‡ बिभिदुः, ते पर्वतस्यान्तः पणिभिः[1] अपहृतैर्गोभिर्युक्तं गोव्रजम् अपि विवृतवन्तः कामयमानाः॥ ६॥

---

१. प्रज्ञानानि वि[1]; प्रज्ञानानि अ[1]; प्रख्यानानि वि[3] ल कर्ष. २. सुदिवम् अ[1]; …ग्नैः वि[3]. ३. नास्ति ल कर्ष. ४-४. नास्ति कर्ष. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. …गिः कर्ष. † निहिता° वि[3] अ[1]. ‡ पूर्वे वि[3].

अपो वृत्रं वव्रिवांसं पराहन् प्रावत् ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।
प्रार्णांसि समुद्रियाण्यैनोः पतिर्भवञ्छवसा शूर धृष्णो ॥ ७ ॥

अपः । वृत्रम् । वव्रिऽवांसम् । परा । अहन् । प्र । आवत् । ते । वज्रम् । पृथिवी । सऽचेताः ।
प्र । अर्णांसि । समुद्रियाणि । ऐनोः । पतिः । भवन् । शवसा । शूर । धृष्णो इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० '[1]उदकानि वव्रिवांसम् अहिं यदा परा हतवानसि तदा समनस्का पृथिवी तव आयुधं प्रवर्धेन रक्षितवती । ततस्त्वम् अन्तरिक्षभवानि उदकानि प्र गमयसि स्वामी भवन् सर्वस्य बलेन हे शूर धृष्णो!'[1] ॥ ७ ॥

अपो यदद्रिं पुरुहूत दर्दराविर्भुवत् सरमा पूर्व्यं ते ।
स नो नेता वाजमा दर्षि भूरिं गोत्रा रुजन्नङ्गिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत् । अद्रिम् । पुरुऽहूत । दर्दः । आविः । भुवत् । सरमा । पूर्व्यम् । ते ।
सः । नः । नेता । वाजम् । आ । दर्षि । भूरिम् । गोत्रा । रुजन् । अङ्गिरःऽभिः । गृणानः ॥८॥

वेङ्कट० हे पुरुहूत! यदा त्वं देवानामन्नागमनार्थं शिलोच्चयं परिवेष्ट्य शयानं मेघम् उदकानि दारितवानसि । ततः प्रादुर्भूते पर्वते तव पुरातनं गोधनम् सरमा नाम शुनी पणिषु त्वया प्रेषिता पुनरागत्य त्वत्समीपे वर्तमाना दर्शयामास । अथ सः त्वम् नेता गवात्मकं बहु अन्नम् अस्मदर्थम् आ दारितवानसि शिलोच्चयान्[2] गवावरणान्[3] मेघान् भिन्दन् अङ्गिरोभिः स्तूयमानः ॥ ८ ॥

अच्छा कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षाता मघवन्नाधमानम् ।
ऊतिभिस्तमिषणो द्युम्नहूतौ नि मायावानब्रह्मा दस्युरर्त ॥ ९ ॥

अच्छ । कविम् । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वःऽसाता । मघऽवन् । नाधमानम् ।
ऊतिऽभिः । तम् । इषणः । द्युम्नऽहूतौ । नि । मायाऽवान् । अब्रह्मा । दस्युः । अर्त ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभिगतवानसि कविम् कुत्सं हे नृमणः!, नृषु मनो यस्य स तथोक्तः । सर्वैः सम्भजनीये[4] सङ्ग्रामे मघवन्! याचमाने रक्षणैः सह तम् कुत्सम् ऐच्छः अश्वार्थे तस्याह्वाने सति । ततस्तवाभ्यागते सति मायायुक्तः मन्त्रवर्जितः तस्य शत्रुरसुरः विनष्ट आसीदिति[5] ॥ ९ ॥

आ दस्युघ्ना मनसा याह्यस्तं भुवत् ते कुत्सः सख्ये निकामः ।
स्वे योनौ नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृतचिद्ध नारी ॥ १० ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. °च्चयं कर्प. ३. नास्ति कर्प. ४. °नीये वि' ह कर्प.
५. °दति वि'.

आ । दस्युऽघ्ना । मनसा । याहि । अस्तम् । भुवत् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः ।
स्वे । योनौ । नि । सदतम् । सऽरूपा । वि । वाम् । चिकित्सत् । ऋतऽचित् । ह । नारी ॥

वेङ्कट० कुत्सस्य अस्तम् गृहम् आगतवानसि तस्य शत्रून् हन्तुमिच्छता मनसा । जानते च सति त्वयि[1] तव सख्ये कुत्सः श्रद्धानः अभवत् । तथास्मिन्नयुक्ते स्वकीये आसने समानशरीराकारौ कुत्सश्च त्वं च निषण्णौ । किन्तु रूपे सदृशरूपौ स्थितौ वाम् कतरीत् नाम इन्द्रस्य भार्या कः कुत्सः[2] क इन्द्र इति व्यचिकित्सत्[3] इति । अत्र शाट्यायनकम्— 'कुत्सो ह वा और्व इन्द्रस्योरोरभिनिर्मितः[4] आस । यादृश एवेन्द्रस्तादृशो[5] यथात्मनो निर्मितः 'स्वादेवम्। तं सङ्ग्रहीतारं[6] चक्रे । तं ह जायामभिजग्राह शच्या पौलोम्या । तां होवाच— कथेत्थमकरिति । सा होवाच न वै व्यज्ञासमिति । स होवाच सलतिं वा एनं करिष्यामि, तथा विजानीतात्'[7] (जैमि ३,१९९) इत्यादि ॥ १० ॥

"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्यायेऽष्टादशो वर्गः" ॥

यासि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हर्योरीशानः ।
ऋज्रा वाजं न गध्यं युयूषन् कविर्यदहन् पार्याय भूषात् ॥ ११ ॥

यासि । कुत्सेन । सऽरथम् । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हर्योः । ईशानः ।
ऋज्रा । वाजम् । न । गध्यम् । युयूषन् । कविः । यत् । अहन् । पार्याय । भूषात् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० कुत्सं रक्षितुमिच्छन् अस्य गृहादिकं स्वमास्थाय गतवानसि [8]'वेगेन वातस्य'[8] प्रेरकः अश्वयोश्च ईश्वरो भवन् । ऋजुना मार्गेण अन्नम् इव मिश्रीभावार्हम् । 'गाधिर्मिश्रीभावकर्मा'[9] इति यास्कः (५, १५) । भोजनार्हमित्यर्थः । यौतिश्च मिश्रीभावकर्मा । सम्भक्तुमिच्छन्[7] जनेभ्यः शीघ्रं गच्छन्स्वयं गतवान् कुत्सः यस्मिन् अहनि पार्याय शत्रुभिर्युद्धकर्मणः समाप्तौ यदहर्भवति तदर्थम् अभवत् । तदहस्तस्य युद्धं संस्थितमासीदित्यर्थः ॥ ११ ॥

कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अह्नः कुयवं सहस्रा ।
सद्यो दस्यून् प्र मृण कुत्स्येन प्र सूरश्चक्रं वृहतादभीके ॥ १२ ॥

कुत्साय । शुष्णम् । अशुषम् । नि । बर्हीः । प्रऽपित्वे । अह्नः । कुयवम् । सहस्रा ।
सद्यः । दस्यून् । प्र । मृण । कुत्स्येन । प्र । सूरः । चक्रम् । वृहतात् । अभीके ॥ १२ ॥

वेङ्कट० कुत्सप्रीत्यर्थं शत्रुभिरशोष्यम् [10]शुष्णम् नामासुरम्[10] अमारयः । किं च अह्नः प्रपित्वे प्राप्तौ प्रातःकाले कुयवम् च [11]असुरम् नि बर्हीः[11] असुराणां सहस्रेण सह । स त्वम् इदानीम्

---

१. तथा ब्र[1] वि[3]. २. नास्ति वि[1] छपं. ३. व्यचि° वि[2]. ४. °रथोत्तरो° वि[1?] अ[1] छपं. ५. °शो वि[2] अ[1]. ६-६. °वं तं ह संगृ° वि[2] अ[1]. ७-७. नास्ति मूको. ८-८. वेगवातस्य क छपं; वेगतवातस्य वि[2] अ[1]. ९. °कमि° वि[1] छपं. १०-१०. शुष्णना° वि[1]. ११-११. नास्ति वि[1] छपं.

अस्माकमपि यथा कुत्साय हतवान् तेन प्रकारेण शत्रून् प्र मृण मारय। स त्वं सूर्यस्य चक्रम् मुषे प्रवृहेति ॥ १२ ॥

त्वं पिप्रुं मृगयं शूशुवांसमृजिश्वने वैदथिनाय रन्धीः ।
पञ्चाशत् कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा वि दर्दः ॥ १३ ॥

त्वम् । पिप्रुम् । मृगयम् । शूशुऽवांसम् । ऋजिश्वने । वैदथिनाय । रन्धीः ।
पञ्चाशत् । कृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कम् । न । पुरः । जरिमा । वि । दर्दरिति दर्दः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'हे इन्द्र!'[1] त्वम् पिप्रुम्[2] असुरम् मृगयम्[1] चासुरं वर्धमानं विदथिपुत्राय ऋजिश्वने वशं नीतवानसि । तथा कृष्णासुरसम्बद्धान्यसुराणां पञ्चाशतं सहस्राणि हत्वा पृथिव्याम् नि वपः । ततः कृष्णस्य[3] पुराणि च विविधं दारितवानसि । अत्क इति रूपनाम । यथा जरिमा कश्चानां[4] श्रियं विदारयत्येवमिति ॥ १३ ॥

सूर उपाके तन्वं१ दधानो वि यत् ते चेत्यमृतस्य वर्पः ।
मृगो न हस्ती तविषीमुषाणः सिंहो न भीम आयुधानि बिभ्रत् ॥ १४ ॥

सूरः । उपाके । तन्वम् । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्पः ।
मृगः । न । हस्ती । तविषीम् । उषाणः । सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । बिभ्रत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यत् तव अमृतस्य विज्ञायते उज्ज्वलं रूपं तेजस्वि[5] तस्य समीपे सूर्यश्च आत्मीयं शरीरं बिभ्रत् भवति। ततस्तस्य तेजो भवतीत्यर्थः। मार्गणशीलो मत्तः हस्ती इव त्वं भवसि शत्रुबलं दहन्। तथा सिंहः इव भयङ्करो भवसि[6] आयुधानि धारयन्निति ॥ १४ ॥

इन्द्रं कामा वसूयन्तो अग्मन्त्स्वर्मीळ्हे न सवने चकानाः ।
श्रवस्यवः शशमानास उक्थैरोको न रण्वा सुदृशीव पुष्टिः ॥ १५ ॥

इन्द्रम् । कामाः । वसुऽयन्तः । अग्मन् । स्वःऽमीळ्हे । न । सवने । चकानाः ।
श्रवस्यवः । शशमानासः । उक्थैः । ओकः । न । रण्वा । सुदृशीऽइव । पुष्टिः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् कामयमानाः धनानीच्छन्तः अभ्यगच्छन्[7] युद्धे इव यज्ञे[8] च स्तुवैर्धनैः दीप्यमानाः, अन्नमिच्छन्तः, उक्थैः इन्द्रमर्चन्तः। सोऽयमिन्द्रो गृहम् इव †रमयिता भवति† सुदर्शनेव च पुष्टिः इति ॥ १५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः[1] ॥

१-१. नास्ति मूको. २. पिप्रुम् अ[1] लपे. ३. 'मुम् अ[1]-४. 'स्य च वि' अ[1]. ५. तेजः वि[1] ल लपे. ६. भवति मूको. ७. 'न्यागच्छन् वि[1] ल लपे. ८. नास्ति लपे. †-† रम'''भवसीति वि[1] अ[1].

तमिद् व इन्द्रं सुहवं हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरूणि ।
यो मावते जरित्रे गध्यं चिन्मक्षू वाजं भरति स्पार्हराधाः ॥ १६ ॥

तम् । इत् । वः । इन्द्रम् । सुऽहवम् । हुवेम । यः । ता । चकार । नर्या । पुरूणि ।
यः । माऽवते । जरित्रे । गध्यम् । चित् । मक्षु । वाजम् । भरति । स्पार्हऽराधाः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० [1]तम् एव वयं युष्मदर्थं स्वाह्वानम्† आह्वयेम, यः तानि ‡चकार नृभ्यो हितानि‡ बहूनि[1], यः च मत्सदृशाय स्तोत्रे[2] भोजनयोग्यम् अन्नम् भरति क्षिप्रम् एव स्पृहणीयधनः ॥ १६ ॥

तिग्मा यदन्तरशनिः पताति कस्मिञ्चिच्छूर मुहुके जनानाम् ।
घोरा यदर्य समृतिर्भवात्यध स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥ १७ ॥

तिग्मा । यत् । अन्तः । अशनिः । पताति । कस्मिन् । चित् । शूर । मुहुके । जनानाम् ।
घोरा । यत् । अर्य । सम्ऽऋतिः । भवाति । अध । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णा अशनिः यदा[3] मध्ये पतति कस्मिन् चित् हे शूर! जनानाम् मोहके सङ्ग्रामे । घोरश्च यदा[3] हे स्वामिन्! मनुष्याणां सङ्ग्रामः[4] भवति । समृतिशब्दः सङ्ग्रामवचनः । तदनन्तरमेव अस्माकं शरीराणि गोपायिता भवामीति बुध्यस्वेति ॥ १७ ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाजसातौ ।
त्वामनु प्रमतिमा जगन्मोरुशंसो जरित्रे विश्वध स्याः ॥ १८ ॥

भुवः । अविता । वामऽदेवस्य । धीनाम् । भुवः । सखा । अवृकः । वाजऽसातौ ।
त्वाम् । अनु । प्रऽमतिम् । आ । जगन्म । उरुऽशंसः । जरित्रे । विश्वध । स्याः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० भव वामदेवस्य मम कर्मणां रक्षकः । भव च सखा रक्षोवर्जितः त्वं सङ्ग्रामे । त्वाम् प्रमतिम् वयम् अनु गच्छामः । त्वं चास्मै स्तोत्रे सर्वदा बहुशंसनः[5] स्याः इति ॥ १८ ॥

एभिर्नृभिरिन्द्र त्वायुभिष्ट्वा मघवद्भिर्मघवन्विश्व आजौ ।
द्यावो न द्युम्नैरभि सन्तो अर्यः क्षपो मदेम शरदश्च पूर्वीः ॥ १९ ॥

एभिः । नृऽभिः । इन्द्र । त्वायुऽभिः । त्वा । मघवत्ऽभिः । मघऽवन् । विश्वे । आजौ ।
द्यावः । न । द्युम्नैः । अभि । सन्तः । अर्यः । क्षपः । मदेम । शरदः । च । पूर्वीः ॥ १९ ॥

१-१. नास्ति मूको. † साह्वानं मूको. ‡-‡ नास्ति भ१. २. चास्तोत्रे वि१; वस्तोत्रे भ१.
३. यथा भ१. ४. संगमः मूको. ५. °शंसन मूको.

वेङ्कट० एभिः मनुष्यैः हे इन्द्र मघवन्! त्वत्कामैः मघवद्भिः सह सर्वेऽपि वयं सह्यामे, दिवसाः इव तेजोभिः अन्धकारम्, अरीन् अभि भवन्तः दशीः रात्रीः संवत्सरान् च बहून् मदेमोदयेम ॥ १९ ॥

एवेदिन्द्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथम् ।
नू चिद् यथा नः सख्या वियोषदसन्न उग्रोऽविता तनूपाः ॥ २० ॥

एव । इत् । इन्द्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म । भृगवः । न । रथम् ।
नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोषत् । असत् । नः । उग्रः । अविता । तनूऽपाः ॥२०॥

वेङ्कट० एवम् एव इन्द्राय कामानां वर्षित्रे पुंसे स्तोत्रं कृतवन्तः भृगवः[1] इव स्तोतारः रथम्। इन्द्राय भृगवो रथमारोहणाय नूनं कृतवन्तः। अथवा भृगव इव रंहणं[2] स्तोत्रं कृतवन्त इति। क्षिप्रम् एव यथा अस्माकमिन्द्रः सख्यानि विमिश्रयति। भवेच्च अस्माकम् उद्गूर्णः रक्षिता अङ्गानां पालयितेति ॥ २० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! क्षिप्रमेव पूर्वैः[3] स्तुतः क्षिप्रमेव सम्प्रतितनैः स्तूयमानः अन्नं स्तोत्रे पूरय अद्भिर्नदीः इव। हे हरिवः! अस्माभिस्तुभ्यं नूतनं स्तोत्रं कृतम्। तथा सति वयं रथयुक्ताः कर्मणा शत्रूणां सदा सम्भक्तारः स्याम ॥ २१ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वर्गः[4] ॥

[१७]

"वामदेवो गौतम ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः, पञ्चदशी एकपदा विराट्"।

त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।
त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्सृजः सिन्धूँरहिना जग्रसानान् ॥ १ ॥

त्वम् । महान् । इन्द्र । तुभ्यम् । ह । क्षाः । अनु । क्षत्रम् । मंहना । मन्यत । द्यौः ।
त्वम् । वृत्रम् । शवसा । जघन्वान् । सृजः । सिन्धून् । अहिना । जग्रसानान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वम् महान् असि हे इन्द्र!। तुभ्यम् ह पृथिवी बलम् अनु अमन्यत महती द्यौः च। त्वम् वृत्रम् बलेन हतवान् सन् अहिना ग्रस्यमानान् सिन्धून् अवासृजः। सिन्धूनवासृजः[5] सर्तवे[6] इति ॥ १ ॥

१. भृगवः कपे. २. रंहणम् वि' अ'. ३. पूर्वैः कपे. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति अ'.
६. सर्वतः वि' क.

तव॑ त्वि॒षो जनि॑मन् रेजत॒ द्यौ रेज॒द् भूमि॑र्भि॒यसा॒ स्वस्य॑ म॒न्योः ।
ऋ॒घा॒यन्त॑ सु॒भ्व१॒॑: पर्व॑तास॒ आर्द॑न् धन्वा॑नि स॒रय॑न्त॒ आप॑: ॥ २ ॥

तव॑ । त्वि॒षः । जनि॑मन् । रे॒ज॒त॒ । द्यौः । रेज॑त् । भूमि॑ः । भि॒यसा॑ । स्वस्य॑ । म॒न्योः ।
ऋ॒घा॒यन्त॑ । सु॒ऽभ्व॑ः । पर्व॑तासः । आर्द॑न् । धन्वा॑नि । स॒रय॑न्ते । आप॑ः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव 'तेजसः जन्मनि' द्यौः रेजत[2] कम्पते। भूमिः च अरेजत् स्वकीयस्य क्रोधस्य भयेन। तथा शिलोच्चयाः शोभनभवनाः ऋघायन्त अभिमतार्थम्[3]। ऋघायतिर्हिंसार्थः[4]। तथा सपत्नान् धनूंषि हिंसन्ति। आपः च स्वक्षयात् गच्छन्तीति ॥ २ ॥

भि॒नद् गि॒रिं शव॑सा॒ वज्र॑मि॒ष्णन्ना॑वि॒ष्कृ॒ण्वा॒नः स॑हसा॒न ओज॑: ।
वधी॑द् वृ॒त्रं वज्रे॑ण मन्दसा॒नः सर॒न्नापो॒ जव॑सा ह॒तवृ॑ष्णीः ॥ ३ ॥

भि॒नत् । गि॒रिम् । शव॑सा । वज्र॑म् । इ॒ष्णन् । आ॒विः॒ऽकृ॒ण्वा॒नः । स॒ह॒सा॒नः । ओज॑ः ।
वधी॑त् । वृ॒त्रम् । वज्रे॑ण । म॒न्द॒सा॒नः । सर॑न् । आप॑ः । जव॑सा । ह॒तऽवृ॑ष्णीः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० भिनत्[5] गिरिम्[6] बलेन आत्मीयम् वज्रम् प्रेरयन् आत्मीयम् ओजः प्रकाशयन् परेषामोजो-ऽभिभवन्[7]। सोऽयम् अवधीत् वृत्रं वज्रेण मोदमानः। [8]अथ आपः वेगेन असरन्† हतवृष्ण्यः‡। वृत्रे हते ततो निर्जग्मुरित्यर्थः[8] ॥ ३ ॥

सु॒वीर॑स्ते जनि॒ता म॑न्यत॒ द्यौरिन्द्र॑स्य क॒र्ता स्वप॑स्तमो भूत् ।
य ईं॑ ज॒जान॑ स्व॒र्यं॑ सु॒वज्र॒मन॑पच्युतं॒ सद॑सो॒ न भूम॑ ॥ ४ ॥

सु॒ऽवीर॑ः । ते॒ । ज॒नि॒ता । म॒न्य॒त॒ । द्यौः । इन्द्र॑स्य । क॒र्ता । स्वप॑ःऽतमः । भू॒त् ।
यः । ई॒म् । ज॒जान॑ । स्व॒र्य॑म् । सु॒ऽवज्र॑म् । अन॑पऽच्युतम् । सद॑सः । न । भूम॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शोभनपुत्रः तव जनयिता द्यौः अमन्यत लौकिकैः। अथ परोक्षः। इन्द्रस्य कर्ता जनयिता अतिशयेन शोभनकर्मा अभवत्, यः एनम्[9] जजान सर्वहितम् सुवज्रम् अनपभ्रष्टं परिषदः इव भूमानमिति ॥ ४ ॥

य एक॒ इच्च्या॒वय॑ति॒ प्र भूमा॒ राजा॑ कृ॒ष्टीनां॑ पुरुहू॒त इन्द्र॑: ।
स॒त्यमे॑न॒मनु॒ विश्वे॑ मदन्ति रा॒तिं दे॒वस्य॑ गृण॒तो म॒घोन॑: ॥ ५ ॥

१-१. °जसो जनि मूको. २. °जत् क लप. ३. °भिमवार्थम् अ[1]; °वार्थम् वि[1] लप. ४. °इन्तीत्य° वि[1] अ[1] लप. ५. नास्ति वि[1] लप. ६. नास्ति वि[1]. ७. °पामोजो° वि[1] अ[1]. ८-८. वि[1] (तु. ना ५, २१,३ भाष्यम्). † असर° अ[1]. ‡ गतवृ° वि[1] अ[1]. ९. एतम् वि[1].

सः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूम । राजा । कृष्टीनाम् । पुरुऽहूतः । इन्द्रः ।
सत्यम् । एनम् । अनु । विश्वे । मदन्ति । रातिम् । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'सः एकः एव सन्' शत्रूणां भूमानम् प्र च्यावयति मनुष्याणाम् राजा बहुभिराहूतः इन्द्रः । तम् एनम् अवश्यमेव 'सर्वे देवाः' अनु मदन्ति स्तूयमानस्य मघवतः देवस्य हविषां दातारं मनुष्यम् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

सत्रा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मदिष्ठाः ।
सत्राभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥ ६ ॥

सत्रा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सत्रा । मदासः । बृहतः । मदिष्ठाः ।
सत्रा । अभवः । वसुऽपतिः । वसूनाम् । दत्रे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्यैव सत्यमेव सर्वे सोमाः भवन्ति । एतदेव प्रकारान्तरेणाह—सत्यमेव[1] सोमाः मादयितृतमाः[2] महत इन्द्रस्य भवन्तीति । शेषः प्रत्यक्षः । सत्यमेव हे इन्द्र ! त्वम् वसूनाम् पतिः भवसि । स त्वम् हविषः प्रदातरि मयि सर्वाः[3] प्रजाः अधिधेहि ॥ ६ ॥

त्वमध प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ।
त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन् वि वृश्चः ॥ ७ ॥

त्वम् । अध । प्रथमम् । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ।
त्वम् । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानम् । अहिम् । वज्रेण । मघऽवन् । वि । वृश्चः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! त्वम् अथ सर्वेषाम्[4] देवानां पूर्वमेव जायमानः भये विश्वाः प्रजाः अधिधाः[5] । त्वम् निम्नान् प्रदेशान् लक्षीकृत्य आवृत्य शयानम् अहिम् इति स्पष्टम्[6] ॥ ७ ॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रम् ।
हन्ता यो वृत्रं सनितोत वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८ ॥

सत्राऽहनम् । दधृषिम् । तुम्रम् । इन्द्रम् । महाम् । अपारम् । वृषभम् । सुऽवज्रम् ।
हन्ता । यः । वृत्रम् । सनिता । उत । वाजम् । दाता । मघानि । मघऽवा । सुऽराधाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यमेव शत्रूणां हन्तारम् अभिभवितारम् , तुम्रिः[7] प्रेरणकर्मा, शत्रूणां प्रेरयितारम् इन्द्रम्

1-1. नास्ति वि[1] लघं. 2-2. सर्वदे[8] वि[1] लघं. 3-3. नास्ति मूको. 4. प्रत्यक्षेण वि[1] लघं.
5. सद[1] वि[1]. 6. नास्ति अ[1]. 7. °गमेव ल लघं. 8. अधिधाः वि[1] अ[1] लघं
9. स्पष्टमिति वि[1] अ[1] ल. 10. नास्ति वि[1] अ[1].

महान्तम् अनन्तपर्यन्तम् परिवितारम् भुवनम् अहं स्तौमि, यः लोकानामुपद्रवस्य ताच्छील्येन हन्ता भवति, अपि च दाता भवति[1] अन्नम्, प्रयच्छति धनम् मघवा शोभनधनः । सर्वत्र तृन्प्रत्ययः ॥ ८ ॥

अयं वृतश्चातयते समीचीर्य आजिषु मघवा शृण्व एकः ।
अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ९ ॥

अयम् । वृतः । चातयते । सम्ऽईचीः । यः । आजिषु । मघऽवा । शृण्वे । एकः ।
अयम् । वाजम् । भरति । यम् । सनोति । अस्य । प्रियासः । सख्ये । स्याम ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सम्मुखागच्छन्तीः परिवृण्वतीः परसेनाः अयम् विनाशयति[2], यः सङ्ग्रामेषु मघवा असहाय एव कार्यकरणः श्रूयते । अयम् अन्नं 'तस्मै प्रयच्छति' यम्[3] स्तोतारं भजते । तस्य अस्य सख्ये वर्तमानाः प्रियाः स्याम वस्त्वेति ॥ ९ ॥

अयं शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्र कृणुते युधा गाः ।
यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृळ्हं भयत एजदस्मात् ॥ १० ॥

अयम् । शृण्वे । अध । जयन् । उत । घ्नन् । अयम् । उत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।
यदा । सत्यम् । कृणुते । मन्युम् । इन्द्रः । विश्वम् । दृळ्हम् । भयते । एजत् । अस्मात् ॥ १० ॥

वेङ्कट० युद्धे[4] प्रविष्टः अयम् तदानीमेव शत्रून्[6] जयन् 'घ्नन् च'[7] श्रूयते[8] । अयम् अपि च[9] शत्रुभ्यः युद्धेन आत्मीयाः गाः प्रकाशयति[10] । यदा सत्यम् एव क्रोधं करोति इन्द्रः, सर्वमेव अस्मात् स्थावरं जङ्गमं च तदा बिभेति ॥ १० ॥

"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः" ॥

समिन्द्रो गा अजयत् सं हिरण्या समश्विया मघवा यो ह पूर्वीः ।
एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य शाकै रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः ॥ ११ ॥

सम् । इन्द्रः । गाः । अजयत् । सम् । हिरण्या । सम् । अश्विया । मघऽवा । यः । ह । पूर्वीः ।
एभिः । नृऽभिः । नृऽतमः । अस्य । शाकैः । रायः । विऽभक्ता । सम्ऽभरः । च । वस्वः ॥ ११ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. अयं ना[*] वर्ग. ३-३. प्रयच्छति तस्मै अ[1]. ४. यः वि[1] वर्ग ५. अयं युद्धे वि[3]. ६. °त्रुम् वि[1] अ[1] ७-७. नास्ति अ[1]. ८. °तेः हन् वि[1] वर्ग. ९. नास्ति वर्ग. १०. °कारयति वि[1,2] वर्ग. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० यः[1] इन्द्रः पूर्वीः सेनाः जिगाय, स ताः सेनाः गोहिरण्याश्वसमूहान्[2] सम् अजयत्[3]। भूमिः नेतृभिः सखिभिः सह नेतृतम अस्य[4] इन्द्रस्य सहायैः[5] स्तोतृषु धनस्य विभागं कुर्वन् सम्भरणशीलः च धनस्य शत्रुभ्यः ॥ ११ ॥

कियत् स्विदिन्द्रो अध्येति मातुः कियत् पितुर्जनितुर्यो जजान ।
यो अस्य शुष्मं मुहुकैरियर्ति वातो न जूतः स्तनयद्भिरभ्रैः ॥ १२ ॥

कियत् । स्वित् । इन्द्रः । अधि । एति । मातुः । कियत् । पितुः । जनितुः । यः । जजान ।
यः । अस्य । शुष्मम् । मुहुकैः । इयर्ति । वातः । न । जूतः । स्तनयत्ऽभिः । अभ्रैः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० "कियात्या मत्समया भवाति[6]" (ऋ १,११३,१०) इत्यनेन समानार्थो मन्त्रोऽयम्। प्रातः प्रादुर्भवन् द्यावापृथिव्योः पर्यन्तात् प्रादुर्भवति। तत्रास्य पृथिवीं मातरमाह पितरं दिवम्[7]। अयम्[8] इन्द्रः पृथिव्याः कियत् स्वित् अधि गच्छति। स्वतेजसा कियन्तं[9] देशं प्रकाशयन् गच्छतीत्यर्थः। कियत् च पितुः जनयितुः, यः एनमिन्द्रम् जजान। यः इन्द्रस्य बलम् मुहुर्मुहुः प्रेरयति। दिवि हीन्द्रो वर्तमानो बलिष्ठो भवति। सोऽयम् वातः इव क्रुद्धो[5] भवति स्तनयद्भिः मेघैः ॥ १२ ॥

क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोतीयर्ति रेणुं मघवा समोहम् ।
विभञ्जनुरशनिमाँ इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात् ॥ १३ ॥

क्षियन्तम् । त्वम् । अक्षियन्तम् । कृणोति । इयर्ति । रेणुम् । मघऽवा । सम्ऽओहम् ।
विऽभञ्जनुः । अशनिमान्ऽइव । द्यौः । उत । स्तोतारम् । मघऽवा । वसौ । धात् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० निवसन्तमपि अनिवसन्तम् एकं करोति। उत्क्षिपति प्रेरयति च सङ्ग्रामोत्थम् रेणुम् सम्यक्। शत्रूणां विभञ्जनशीलः यथा अशनिमान् द्यौः प्रजानां भञ्जनं करोति। सोऽयम् मघवा स्तोतारम् धने दधाति[10] ॥ १३ ॥

अयं चक्रमिषणत् सूर्यस्य न्येतशं रीरमत् ससृमाणम् ।
आ कृष्ण ईं जुहुराणो जिघर्ति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ॥ १४ ॥

अयम् । चक्रम् । इषणत् । सूर्यस्य । नि । एतशम् । रीरमत् । ससृमाणम् ।
आ । कृष्णः । ईम् । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुध्ने । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

१. नास्ति वि[1] लर्द. २. हिरण्या° वि[1] अर्द. ३. °मयजत् अ[1]. ४. यस्य वि[2] अ[1] ल अर्द. ५. °तः कुद्धो. ६. भवति वि[1] अ[1] अर्द. ७. अयमह वि[1] लर्द. ८. कि ते वि[1] ल; किय वि[1] अ[1]; किन अर्द. ९. आकृष्य वि[1] अ[1]. १०. ददाति वि[1] अ[1].

वेङ्कट० एकपदीयाः तथैकवाक्यम् । इषिः[1] प्रेरणकर्मा । सूर्यरथसम्बन्धि चक्रम् अयम् ततः इषणात् प्रावृहत् । अथ तेन चक्रेणैतशस्य शत्रुं हत्वा तम् एतशम् 'मृगुमवान्तं चकायमानम्' ति रीरमत् रमयामास । 'ऐतशो सूर्ये पस्पृधानम्' (ऋ १,६१,१५) इति 'मन्त्रः । तम् एतशम्' । स्वचिः संवरणकर्मा । तेन उच्यते । तस्य मूलभूते अस्य उदकस्य स्थानभूते वर्तमानम्' ॥ १४ ॥

असिक्न्यां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिक्न्याम् । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

वेङ्कट० ... ... ॥ १५ ॥

"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः" ॥

गव्यन्त इन्द्रं सख्याय विप्रा अश्वायन्तो वृषणं वाजयन्तः ।
जनीयन्तो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशम् ॥ १६ ॥

गव्यन्तः । इन्द्रम् । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयन्तः । वृषणम् । वाजयन्तः ।
जनिऽयन्तः । जनिऽदाम् । अक्षितऽऊतिम् । आ । च्यवयामः । अवते । न । कोशम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० "इन्द्रम् वृषणम् मेधाविनः गाः अश्वान् अन्नं चेच्छन्तः वयम् सख्याय आच्यावयामः, एवम् भार्यामिच्छन्तः जनीनां दातारम् [अक्षीणपरिरक्षणम् । यथा] कूपे स्थितमुदकाहरणार्थमाच्यावयन्ति । सरस्वतीतीरे कोशैरुदकमुद्धरन्ति न घटैः" ॥ १६ ॥

त्राता नो बोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्डिता सोम्यानाम् ।
सखा पिता पितृतमः पितॄणां कर्तेमु लोकमुशते वयोधाः ॥ १७ ॥

त्राता । नः । बोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता । मर्डिता । सोम्यानाम् ।
सखा । पिता । पितृऽतमः । पितॄणाम् । कर्ता । ईम् । ऊँ इति । लोकम् । उशते । वयःऽधाः ॥

वेङ्कट० 'रक्षकः अस्माकं भवामीति' बुध्यस्व आपिः दृश्यमानः सोमार्हाणाम् अभिख्यानं कुर्वन् सुखयिता च भव । सखा त्वं केषाञ्चित् पिता, पितृतमः च पितॄणाम् अतिशयेन पाता पितेत्यर्थः, कर्ता च इमम् लोकम्, कामयमानाय अन्नस्य दाता चेति' ॥ १७ ॥

सखीयतामविता बोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयो धाः ।
वयं ह्या ते चकृमा सबाध आभिः शमीभिर्महयन्त इन्द्र ॥ १८ ॥

---

१. नास्ति अ[1]. २-२. नास्ति ऊ. † °नात् अ[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. † °ः मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. †-† 'ते च वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. °ानं अ[1]. ८. °तैवे° वि[1] अ[1]. ९-९. नास्ति अ[1].

सखिऽयताम् । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इन्द्र । स्तुवते । वयः । धाः ।
वयम् । हि । आ । ते । चकृम । सऽबाधः । आभिः । शमीभिः । महयन्तः । इन्द्र ॥१८॥

वेङ्कट० सखित्वमिच्छतां रक्षकः सखा भवामीति बुध्यस्व । तथा स्तूयमानस्त्वम् हे इन्द्र ! स्तुवते धेहि अन्नम् । वयम् हि तुभ्यम् एभिः कर्मभिः आ चकृम पूजां कुर्वन्तः बाधसहिताः ॥ १८ ॥

स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हन्ति ।
अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन्नकिर्देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥ १९ ॥

स्तुतः । इन्द्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृत्रा । भूरीणि । एकः । अप्रतीनि । हन्ति ।
अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य । शर्मन् । नकिः । देवाः । वारयन्ते । न । मर्ताः ॥१९॥

वेङ्कट० स्तुतः इन्द्रः धनवान्, यस्मात् शत्रून् बहून् [1]एकः पूर्वं[1] अप्रतिगतान् हन्ति तस्मात् । अस्य प्रियः स्तोता । यस्य इन्द्रस्य प्रिये[2] स्तोत्रे क्रियमाणे स्तोतारम् देवाः च मनुष्याश्च न वारयन्ते अपि तर्हि शृण्वन्ति ॥ १९ ॥

एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शी करत् सत्या चर्षणीधृदनर्वा ।
त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरित्रे ॥ २० ॥

एव । नः । इन्द्रः । मघऽवा । विऽरप्शी । करत् । सत्या । चर्षणिऽधृत् । अनर्वा ।
त्वम् । राजा । जनुषाम् । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः । माहिनम् । यत् । जरित्रे ॥२०॥

वेङ्कट० एवम् अस्माकं इन्द्रः धनवान् महान् करोतु सत्यान्[3] मनुष्याणां धर्ता शत्रुभिरप्रधृष्टः[4] । त्वम् हे इन्द्र ! राजा जातानाम् अस्मासु अधि धेहि[5] श्रवः अन्नं धनं च, यत् जरित्रे प्रयच्छसि तदिति ॥ २० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० द्र ४,१६,२१ द्र. ॥ २१ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[6] ॥

१-१. एव एकः वि[1] अ[2]. २. प्रियस्तो[3] वि[1] अर्य. ३. सत्यम् अर्थ. ४. [3]भिः प्रधृ[3] वि[1] अ[1]. ५. देहि वि[1]. ६-६. नास्ति मूको.

[१८]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः, आद्याया इन्द्रः, चतुर्थ्या उत्तरार्धर्चस्य सप्तम्याश्च अदितिः । प्रथमायाश्चतुर्थ्या उत्तरार्धर्चस्य पञ्चमीषष्ठीसप्तमीनां च वामदेवो देवता, द्वितीयादिचतुर्थ्यन्तानाम् पूर्वार्धर्चानाम् अष्टम्यादित्रयोदश्यन्तानां च इन्द्रः । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

अयं पन्था अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायन्त विश्वे ।
अतश्चिदा जनिषीष्ट प्रवृद्धो मा मातरममुया पत्तवे कः ॥ १ ॥

अयम् । पन्थाः । अनुऽवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उत्ऽअजायन्त । विश्वे ।
अतः । चित् । आ । जनिषीष्ट । प्रऽवृद्धः । मा । मातरम् । अमुया । पत्तवे । करिति कः ॥१॥

वेङ्कट० इन्द्राऽदितिवामदेवानां संवादः (बृ. कथ २,४,१८) । तत्र दीर्घकालं वामदेवो गर्भे शिश्ये । तत्र इन्द्र आह — अयम् इति । अयम् योनिमार्गः सर्वैरेव जायमानैरनुक्रमेण लब्धः पुराणः । अतः एव देवाः अपि उद् अजायन्त सर्वे । वामदेवश्चास्माद् एव मार्गाद् आजनितुमर्हति गर्भे एव प्रवृद्धशिराः मा मातरम् अमुया, 'द्वितीयायाः याऽऽदेशः', पतितुं कार्षीदिति । परोक्षेण वामदेवमाहेति ॥ १ ॥

नाहमतो निरया दुर्गहैतत् तिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।
बहूनि मे अकृता कर्त्वानि युध्यै त्वेन सं त्वेन पृच्छै ॥ २ ॥

न । अहम् । अतः । निः । अय । दुःऽगहा । एतत् । तिरश्चता । पार्श्वात् । निः । गमानि ।
बहूनि । मे । अकृता । कर्त्वानि । युध्यै । त्वेन । सम् । त्वेन । पृच्छै ॥ २ ॥

वेङ्कट० गर्भे शयानस्य वामदेवस्य बुद्धिप्रकारं स्वयमेवाह — न अहम् अस्माद्योनिमार्गात् निर्गच्छामि । दुःखेन गाहितव्यं हि एतत् योन्याख्यं स्थानं सङ्कटम् । तस्मात् तिरश्चीनात् पार्श्वात् अहं निर्गच्छामि । तिर्यक्शब्दात् 'अपादाने चाहीयरुहोः' (पा ५,४,४५) इति तसिः, ततो विभक्तेः डादेशः[2] । बहूनि मे जातस्य अकृतानि जन्मान्तरे अस्मिन् जन्मनि कर्तव्यानि कार्याणि । केनचिच्छत्रुसवर्णेन युद्धं करवाणि । सम् पृच्छै च केनचित् प्रश्नं विधास्यामीति ॥ २ ॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।
त्वष्टुर्गृहे अपिबत् सोममिन्द्रः शतधन्यं चम्वोः सुतस्य ॥ ३ ॥

पराऽयतीम् । मातरम् । अनु । अचष्ट । न । न । अनु । गानि । अनु । नु । गमानि ।
त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् । सोमम् । इन्द्रः । शतऽधन्यम् । चम्वोः । सुतस्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्मान्निर्गमनेन मातरम् परागच्छन्तीं म्रियमाणाम् इन्द्रः अनु ब्रवीति । ततोऽहम् न न अनु गच्छामि अपि तर्हि क्षिप्रमेव 'अनु गमानि' अधोमार्गेण गच्छामि । यथा वामदेवो गर्भे

१-१. नास्ति मूको. २-२. 'गायत्रीदेशं वि' ल'; 'ग्रादेशः क मूको ३. सातो' क; स्रातो' वि' ल'. ४-४. अनुगमनानि वि'[4] ज्ञवं.

चिरं शिश्ये तथेन्द्रआऽदित्या उदरे शिश्ये[1]। अत् समुद्रमुताऽसदृद्मिति सन्दिहान आह—त्वष्टुः इति। [2]अर्धर्चयोः अनन्तरयोरेको[2] वाक्यार्थः। त्वष्टुः गृहे सोमम् अनेकधनक्रीतं तं प्रसह्य अपिबत् अभिषवणफलकयोः सुतम्। छन्दोऽनुविधानार्थौ[3] विभक्तिव्यत्ययः। तदेतद् अस्य स्पृहं कर्म ॥ ३ ॥

किं स ऋध॑क् कृणव॒द् यं स॒हस्रं॑ मा॒सो ज॒भार॑ श॒रद॑श्च पू॒र्वीः ।
न॒ही न्व॑स्य प्रति॒मान॒मस्त्य॒न्तर्जा॒तेषू॒त ये जनि॑त्वाः ॥ ४ ॥

किम् । सः । ऋध॑क् । कृ॒ण॒व॒त् । यम् । स॒हस्र॑म् । मा॒सः । ज॒भार॑ । श॒रदः॑ । च॒ । पू॒र्वीः ।
न॒हि । नु । अ॒स्य॒ । प्र॒ति॒ऽमान॑म् । अस्ति॑ । अ॒न्तः । जा॒तेषु॑ । उ॒त । ये । जनि॑ऽत्वाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अथ किम् सः इन्द्रः ऋधं कर्म कृतवान्, यम् एतम् अनेकान् मासान् बह्वीः च शरदः मातोदरे बभारेति। अथेन्द्रमाताऽदितिराह—नहि इति। नहि अस्ति इन्द्रस्य प्रतिमानम् सदृशम् जातेषु भूतेषु[4] अन्तः, अपि च ये जनिष्यमाणाः तेषु च। तादृशमित्याह—अवद्यम् इति[5] ॥ ४ ॥

अ॒व॒द्यमि॑व॒ मन्य॑माना॒ गुहा॑क॒रिन्द्रं॑ मा॒ता वी॒र्ये॑णा॒ न्यृ॑ष्टम् ।
अथोद॑स्थात् स्व॒यमत्कं॒ वसा॑न॒ आ रोद॑सी अपृणा॒ज्जाय॑मानः ॥ ५ ॥

अ॒व॒द्यम्ऽइ॑व । मन्य॑माना । गुहा॑ । अ॒क॒रिति॑ । इन्द्र॑म् । मा॒ता । वी॒र्ये॑ण । निऽऋ॑ष्टम् ।
अथ॑ । उत् । अ॒स्था॒त् । स्व॒यम् । अत्क॑म् । वसा॑नः । आ । रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒णा॒त् । जाय॑मानः ॥५॥

वेङ्कट० गर्ह्यम् इव इन्द्रम् मन्यमाना गुहायाम् कृतवती माता वीर्येण न्यृष्टम्। यथा हृद ऊर्मिभिर्न्यृष्टो भवत्येवमिन्द्रो वीर्येण न्यृष्टः। सोऽयं सर्वान् हिंस्यादिति गुहायां करणम्। अथ अयम् उत् अस्थात् स्वयम् एव तेजोरूपम् आच्छादयन्, आ अपूरयच्च द्यावापृथिवी तेजसा जायमानः ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[6] ॥

ए॒ता अ॑र्षन्त्यलला॒भव॑न्तीर्ऋ॒ताव॑रीरिव सं॒क्रोश॑मानाः ।
ए॒ता वि पृ॑च्छ॒ किमि॒दं भ॑नन्ति॒ कमापो॒ अद्रिं॑ परि॒धिं रु॑जन्ति ॥ ६ ॥

ए॒ताः । अ॒र्ष॒न्ति॒ । अ॒ल॒ला॒ऽभव॑न्तीः । ऋ॒तव॑रीःऽइव । स॒म्ऽक्रोश॑मानाः ।
ए॒ताः । वि । पृ॒च्छ॒ । किम् । इ॒दम् । भ॒न॒न्ति॒ । कम् । आपः॑ । अद्रि॑म् । प॒रि॒ऽधिम् । रु॒ज॒न्ति॒ ॥

वेङ्कट० एता आपः समुद्रं प्रति गच्छन्ति अललाशब्दं कुर्वत्यः धेनव इव[7] सह क्रन्दायमानाः। हे[8] वामदेव! त्वम् एताः वि पृच्छ। किमेतासु प्रष्टव्यमिति चेत्, किम् इदम्[9] आपः शब्दायन्ते[10]।

१. नास्ति ऊ. २-२. 'र्चयोरेको वि[11]' ऊपे. ३. छन्दोविधा वि[1]. ४. नास्ति ऊ. ५. नास्ति ऊ वि[11]. ६-६. नास्ति मूको. ७. नास्ति ऊपे. ८. नास्ति वि[1] ऊ. ९. इम् ऊ. १०. शब्द[1] वि[1].

भनिः शब्दकर्मा । अथादिन्द्रस्य शब्दायन्त इत्यभिप्रायः । कम्[1] च मेघम् अपां निवारकम् आत्मनो निर्गमनार्थं भज्यन्तीति[1] । स चेन्द्रहतो वृत्र इति ॥ ६ ॥

किमु ष्विदस्मै निविदो भनन्तेन्द्रस्यावद्यं दिधिषन्त आपः ।
ममैतान् पुत्रो महता वधेन वृत्रं जघन्वाँ असृजद् वि सिन्धून् ॥ ७ ॥

किम् । ऊँ इति । स्वित् । अस्मै । निऽविदः । भनन्त । इन्द्रस्य । अवद्यम् । दिधिषन्ते । आपः ।
मम । एतान् । पुत्रः । महता । वधेन । वृत्रम् । जघन्वान् । असृजत् । वि । सिन्धून् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'निवित्' (निघ १.११) इति वाङ्नाम । कौशिकानां वाचः किम् अवद्यम् इन्द्राय वदन्ति । यद्वा अस्य अवद्यं वृत्रवधादि, तदपि धारयन्ति आपः । तथा च श्लोकः— 'पाप्मानमिन्द्रस्य मही कर्षं च वृक्षाश्च कामं जगृहुः स्त्रियश्च' इति । एतान् मम पुत्रः वृत्रम् महता[2] वज्रेण हत्वा वि असृजत् सिन्धून् इति ॥ ७ ॥

ममच्चन त्वा युवतिः परास ममच्चन त्वा कुषवा जगार ।
ममच्चिदापः शिशवे ममृड्युर्ममच्चिदिन्द्रः सहसोदतिष्ठत् ॥ ८ ॥

ममत् । चन । त्वा । युवतिः । पराऽआस । ममत् । चन । त्वा । कुषवा । जगार ।
ममत् । चित् । आपः । शिशवे । ममृड्युः । ममत् । चित् । इन्द्रः । सहसा । उत् । अतिष्ठत् ॥

वेङ्कट० अथ सूक्तशेषेण वामदेव इन्द्रं स्तौति । माद्यन्ती[3] एव[3] त्वाम् युवतिः अदितिः स्वोदरात् परास्तवती[4] । तथा 'गर्भात् परास्ते त्वाम् † माद्यन्ती एव कुषवा †, कुषविर्निष्कर्षकर्मा, निष्कृष्टोदरी ‡ जगार । तथा माद्यन्त्य एव आपः च जाताय शिशवे स्नापनवेलायां सुखमुत्पादयाम्बभूवुः । अथ परोक्षः । माद्यन्[5] एव इन्द्रः तदानीमेव बलेन उत् अतिष्ठत् इति ॥ ८ ॥

ममच्चन ते मघवन् व्यंसो निविविध्वाँ अप हनू जघान ।
अधा निविद्ध उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेन ॥ ९ ॥

ममत् । चन । ते । मघऽवन् । विऽअंसः । निऽविविध्वान् । अप । हनू इति । जघान ।
अध । निऽविद्धः । उत्ऽतरः । बभूवान् । शिरः । दासस्य । सम् । पिणक् । वधेन ॥ ९ ॥

वेङ्कट० माद्यन् एव तव हे इन्द्र ! व्यंसासुरः निवरां विध्यन् हनू अप जघान । अथ व्यंसेन त्वम् "विद्धः सन्" स्वबलेन व्यंसस्य उत्तरः अभवन्, तस्यासुरस्य शिरः त्वं वज्रेण 'सम् पिणक्' चूर्णीकृतवानिति ॥ ९ ॥

---

१. कि वि[1] अ[1]. २. महती[1] मूको. ३. नास्ति मूको. ४. माद्यन्ती वि[1] क कर्प. ५. पराव प[1] वि[1] कर्प. ६-६. नास्ति कर्प. † नास्ति मूको. ‡ निष्क[1] वि[1]. ७-७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८-८. स पिनक् वि[1]; स पिनट् अ[1].

गृष्टिः ससूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुम्रमिन्द्रम् ।
अरीळ्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्व इच्छमानम् ॥ १० ॥

गृष्टिः । ससूव । स्थविरम् । तवागाम् । अनाधृष्यम् । वृषभम् । तुम्रम् । इन्द्रम् ।
अरीळ्हम् । वत्सम् । चरथाय । माता । स्वयम् । गातुम् । तन्वे । इच्छमानम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'यज्ञो दक्षिणामभ्यध्यायत् तां समभवत् तदिन्द्रोऽचायत्[1] सोऽमन्यत यो वा इतो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति [2]तां प्राविशत् तस्या इन्द्र एवाजायत सोऽमन्यत यो वै मदितोऽपरो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति[2] तस्या अनुमृश्य[3] योनिमाच्छिनत् सा सूतवशाऽभवत्[4]' (तै ६,१,३,६) इति ब्राह्मणम् । सकृत्प्रसूता गौर्गृष्टिरित्युच्यते । सा सूतवती पुरातनम् बलानामभिगन्तारम् अनाधृष्यम्[5] वृषभम् शत्रूणां प्रेरकम् इन्द्रम् । सोऽयं जातस्तदानीमेव गतः[6] तस्मात् मातुः जिह्वयाऽलीढः वत्स उच्यते, स्वैरमयं सञ्चरत्विति, स्वयम् एव परानपेक्षम् आत्मनः शरीराय गमनम् इच्छमानम् ॥ १० ॥

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।
अथाब्रवीद् वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥ ११ ॥

उत । माता । महिषम् । अनु । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः ।
अथ । अब्रवीत् । वृत्रम् । इन्द्रः । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । विऽतरम् । वि । क्रमस्व ॥

वेङ्कट० अपि च माता महान्तं पुत्रमभिलषितम् अनु अकामयत, अमी देवाः हे पुत्र! वृत्रेण[7] पीड्यमानाः त्वाम् परित्यजन्ति पतिमनिच्छन्तः, तस्मात् वृत्रं जहीति । अथ अब्रवीत् इन्द्रः वृत्रम् हनिष्यन् हे सखे विष्णो! अत्यन्तम् वि क्रमस्व, अहं वृत्रं हनिष्यामि मम[8] सहायो भवेति ॥ ११ ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कस्त्वामजिघांसच्चरन्तम् ।
कस्ते देवो अधि मार्डीक आसीद् यत् प्राक्षिणाः पितरं पादगृह्य ॥ १२ ॥

कः । ते । मातरम् । विधवाम् । अचक्रत् । शयुम् । कः । त्वाम् । अजिघांसत् । चरन्तम् ।
कः । ते । देवः । अधि । मार्डीके । आसीत् । यत् । प्र । अक्षिणाः । पितरम् । पादऽगृह्य ॥

वेङ्कट० जातः सन्निन्द्रो दक्षिणाया गोर्योनिमनुमृश्याच्छिनत् । यज्ञं च पितरम् क्रोधात् पादेषु गृहीत्वा परिभ्रमय्य देशान्तरे प्राक्षिणोत्[9] । तदेतदाह– कस्ते इति । हे इन्द्र! कः त्वाम् कर्ते

---

१. °न्द्रोऽजायत ल. २-२. नास्ति भ[1] लपं. ३. इन्द्रेणु° वि[1] अ लपं. ४-४. सासूत । वशा° ल. ५. °ष्यम् तः मूको. ६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. वृत्रेण मू° अ[1]. ८. नास्ति वि[1 1] अ[1] लपं. ९. प्राक्षिणोत् वि[1] अ लपं.

स्वमातरम् विधवाम् करोति । यस्य भवतो क्रमोऽयं यो वा इन्द्रो जनिष्यते स मां शयानं चरन्तम् वा हनिष्यति सर्वस्य च स्वामी भविष्यतीति । तत्राह शयुन् इति । एवंविधबलम् कः त्वाम् हन्तुमिच्छति । कः वा देवः अन्यः[1] 'सुखयितृवर्गे अधि भवति'[1], अपरसुखयतीत्यर्थः ॥१२॥

अव॑र्त्या॒ शुन॑ आ॒न्त्राणि॑ पेचे॒ न दे॒वेषु॑ विविदे मर्डि॒तार॑म् ।
अप॑श्यं जा॒याममही॑यमाना॒मधा॑ मे श्ये॒नो मध्वा ज॑भार ॥ १३ ॥

अव॑र्त्या । शुनः॑ । आ॒न्त्राणि॑ । पे॒चे॒ । न । दे॒वेषु॑ । वि॒वि॒दे॒ । म॒र्डि॒तार॑म् ।
अप॑श्यम् । जा॒याम् । अम॑हीयमानाम् । अध॑ । मे॒ । श्ये॒नः । मधु॑ । आ । ज॒भा॒र॒ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अहं वृत्त्यभावात् शुनः आन्त्राणि पेचे भक्षणार्थम् । न च देवेषु लब्धवानस्मि सुखयितारम् । दृष्टवांश्चास्मि जायाम् अन्नाभावाद् अपूज्यमानाम् । अथेन्द्रचोदितः कश्चित् श्येनः मह्यम् मधु आ जभार ॥ १३ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः'[3] ॥

व्याख्यत् पञ्चममध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
यज्ञनारायणकुले यस्य मातुः समुद्भवः ॥

'इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः'[4] ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

---

१. "न्व ॥" क्ष॰. २-२. "र्गो भवति वि॰ क्ष॰; "र्गे अभिभवति क. ३-३. नास्ति मूको.
४-४. नास्ति वि॰ क्ष॰; इति वेङ्कटमाधवाचार्यस्य कृतौ ऋग्वेदभाष्ये तृतीयेऽष्टके पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः क॰.

अथ तृतीयाऽष्टके षष्ठोऽध्यायः[1]

वेङ्कट० अथै(थ 'ए)तत् त्वामिन्द्र वज्रिन्[2] व्याचिख्यासति माधवः ।
निपातेष्वेव वक्तव्यं प्रागनुक्तं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अथाऽथेति समानार्थौ तौ पठन्ति च बह्वृचाः ।
अवधानेन महता [3]ज्ञायेते† तौ यथा पृथक्[3] ॥ २ ॥

न गुरुत्वं लघुत्वं वा वर्णमात्राभिरेव च ।
भवतः[3] छन्दसां किन्तु प्रयत्नैश्च पृथग्विधैः ॥ ३ ॥

यथा सर्षपमेरेषु[4] करोति गुरुलाघवम् ।
प्रसरेणुस्तथा वेदे प्रयत्नो वर्णगोचरः ॥ ४ ॥

एवं ह-घौ च पर्यायौ प्रसिद्धः प्रतिपादकौ ।
पृथक्-पृथक् प्रयुज्येते बह्वृचैरवधानतः[5] ॥ ५ ॥

'घा हु मत् स्थिरं कृध'[6], 'यद्व स्या ते पनीयसी'[7] ।
'आ घा गमद्यदि श्रवत्'[8], 'आ घा ये अग्निमिन्धते'[9] ॥ ६ ॥

'दुग्धिका वंकुन्तिका'[10], 'सूर्ये विषमा सजामि'[11] ।
अनयोरक्षरेऽर्थे च द्वैविध्यं दृश्यते पदे ॥ ७ ॥

अधीयते हि द्विविधं सो इत्यपि स[12] इत्यपि ।
न तत्र वासनामेके वक्तव्यां मन्यते जनाः ॥ ८ ॥

यथा(था 'अ)नु स्वधामनु मदित्[13], 'अर्कविहस्ता सुहस्तः'[14],
'सुरुमेळाल्लुन्तः'[14] इति पदद्वैविध्यदर्शनम्[15] ॥ ९ ॥

न[16] तत्र दोषः पूर्वेषां पृथक् मिथश्च कीर्त्यते ।
यस्येति द्वितीयस्मान् एकैकोऽकारभावति ॥ १० ॥

---

१. षष्ठोऽध्यायः । श्रीरस्तु ऋग्वेदभाष्ये वेङ्कटमाधवाचार्यकृतौ तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः । आदौ समयार्थ-कारिका अ[1]. २-२. तौ यथा नतः पृथक् पृथक् वेङ्कम. † नास्ति वि[3] अ[1]. ३. नास्ति वि[1]. ४. °समसरिमेरे° वि[1]; °सामन्तरिमे° अ[1]; °धा सरिमेरे° वि[1] कर्प. ५. °रभिधा च वि[1]. ६. ऋ १,३९,१. ७. ऋ ५,३,४. ८. ऋ १,१०,८. ९. ऋ ८,७४,१. १०. ऋ १,१९१,११. ११. ऋ १,१९१,१०. १२. नास्ति कर्प. १३. ऋ ५,६२,५. १४ ऋ ५,६२,६. १५. °नै ऋ वि[1]. १६. नास्ति वि[1] कर्प.

तस्मादत्रापि वक्तव्यं द्वैविध्यस्य प्रयोजनम् ।
तदुच्यते 'सा मे ऊमा'[1], 'सो चिन्नु भद्रा क्षुमती'[2] ॥ ११ ॥

"सो चिन्नु वृष्टिर्यूथ्या"† च त्रिणुकारः प्रदृश्यते ।
स्वाहीकरोति स धीत्वमुरित्याहुर्विपश्चितः[3] ॥ १२ ॥

ननु नाम्नामनेकस्मिन् वृत्तिरर्थेऽपि युज्यते ।
तानि ह्याख्यातजान्याहुर्यथा गौर्गमनादिति ॥ १३ ॥

गमनात् पृथिवी गौः स्यादादित्यः पशुरेव च ।
'वाग् वा सा'[5] गच्छति जलं नित्यं प्रत्येति सर्वदा ॥ १४ ॥

निपाता उपसर्गाश्च दृश्यन्ते केन[6] हेतुना ।
बहुष्वर्थेषु येष्वेते दृश्यन्त उपमादिषु ॥ १५ ॥

बहुष्वर्थेषु धातूनां वृत्तौ यत् कारणं भवेत् ।
तदेवात्रापि भवति सा च शक्तिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥

[१९]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[7] ।

एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।
महामुभे रोदसी वृद्धमृष्वं निरेकमिद् वृणते वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

एव । त्वाम् । इन्द्र । वज्रिन् । अत्र । विश्वे । देवासः । सुऽहवासः । ऊमाः ।
महाम् । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धम् । ऋष्वम् । निः । एकम् । इत् । वृणते । वृत्रऽहत्ये ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । एवम् त्वाम् हे इन्द्र वज्रवन्! अस्मिन् वृत्रहनने सर्वे देवाः सोमस्याह्वानाः[8] अवितारः उभे च[9] द्यावापृथिव्यौ महान्तम् वृद्धम् दर्शनीयम् एकम् एव आभिमुख्येन प्रार्थयन्ते ॥ १ ॥

अवासृजन्त जिव्रयो न देवा भुवः सम्राळिन्द्र सत्ययोनिः ।
अहन्नहिं परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २ ॥

अव । असृजन्त । जिव्रयः । न । देवाः । भुवः । सम्ऽराट् । इन्द्र । सत्यऽयोनिः ।
अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥ २ ॥

---

१. ऋ १०,९३,१६. २. ऋ १०,११,३. ३-३. नास्ति वि॰ अ॰. † ऋ १०,२३,४. ४. 'त्रिनुकिरता' क वि॰. ५-५. गौश्च स्यात् क वि॰ अपे; नाना स्यात् वि॰ अ॰. ६. नेव वि॰ अपे; तेन वि॰ अ॰ द. ७-७. नास्ति मूको. ८. सोमनाः वि॰ अपे. ९. नास्ति वि॰ क अपे.

वेङ्कट० यथा जीर्णाः पुमान् कार्येष्ववसृजन्ति[1] एवं त्वां देवाः वृत्रहत्ये अव सृष्टवन्तः । त्वं च वृत्रवधार्थं गच्छतां तेषां सम्राट् 'इन्द्र! अभवः[2] कल्याणवासस्थानः । हतवानसि[3] अहिम्[4] उदकं परिवृत्य शयानम् । अथ मार्गान् विश्वस्य प्रीणयितॄन् प्राचीनान् व्यलिखः यैर्मार्गैर्नद्यो गच्छन्ति ॥ २ ॥

अतृप्णुवन्तं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।
सप्त प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३ ॥

अतृप्णुवन्तम् । विऽयतम् । अबुध्यम् । अबुध्यमानम् । सुसुपानम् । इन्द्र ।
सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानम् । अहिम् । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निद्रायाम् अनुपरतबद्धं विवृतं पृथिव्यां विस्तृतं गतबुद्धिम् अत एव अबुध्यमानम् स्वपन्तम्[5] इन्द्र! सप्त प्रवणयुक्ता नदीः आवृत्य शयानम् अहिम् 'वज्रेण वि हिंसितवानसि' अकाण्डे निद्रामध्ये ॥ ३ ॥

अक्षोदयच्छवसा क्षाम बुध्नं वार्ण वातस्तविषीभिरिन्द्रः ।
दृळ्हान्यौभ्नादुशमान ओजोऽवाभिनत्ककुभः पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

अक्षोदयत् । शवसा । क्षाम । बुध्नम् । वाः । न । वातः । तविषीभिः । इन्द्रः ।
दृळ्हानि । औभ्नात् । उशमानः । ओजः । अव । अभिनत् । ककुभः । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उदकमूलं मेघम् इन्द्रः अक्षोदयत् यथा[7] क्षीणोदको भवति बलेन । तत्रोपमानम्—उदकम् इव वायुः बलैरिति । बलं कामयमानः तत्प्रकाशनार्थं मेघस्य दृढानि स्थानानि हिंसितवानिति । एतदेवाह—अभिनदिति । मेघानाम् उदकनिःसरणादिशः[8] अधस्तात् अभिनत् इति ॥ ४ ॥

अभि प्र दद्रुर्जनयो न गर्भं रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।
अतर्पयो विसृत उब्ज ऊर्मीन्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ५ ॥

अभि । प्र । दद्रुः । जनयः । न । गर्भम् । रथाःऽइव । प्र । ययुः । साकम् । अद्रयः ।
अतर्पयः । विऽसृतः । उब्जः । ऊर्मीन् । त्वम् । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अभि प्र दारितवन्तः प्रकाशितवन्तो मेघा उदकं जायाः इव गर्भम्, रथाः इव च प्र यान्ति साकम् मेघाः । इन्द्र! त्वम् विविधं गच्छतो मनुष्यादीन् अप्रीणयः, हतवानसि उदकोर्मीन्[9], ततश्च अहिना[10] परिवृतान् सप्त सिन्धून् अगमयः[11] ॥ ५ ॥

[12]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये प्रथमो वर्गः[12] ॥

१. °षेव सृ° वि° अ१. २-२. इन्द्रो भवः वि° अ१. ३. गत° वि° अपं. ४. अहिना अ१. ५. स्वपन्तम् वि° अ१. ६-६. वज्रेणाहि° वि१. ७. यदा वि°. ८. °कं निः° अ१. ९. °कोर्मि° वि° अ१. १०. महिना मूको. ११. गम° अ१. १२-१२. नास्ति मूको.

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये वय्याय क्षरन्तीम् ।
अरमयो नमसैजदर्णः सुतरणाँ अकृणोरिन्द्र सिन्धून् ॥ ६ ॥

त्वम् । महीम् । अवनिम् । विश्वऽधेनाम् । तुर्वीतये । वय्याय । क्षरन्तीम् ।
अरमयः । नमसा । एजत् । अर्णः । सुऽतरणान् । अकृणोः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् महती पृथिवी[1] विश्वस्य प्रीणयित्रीम् तुर्वीतये वय्याय च क्षरन्तीम् हविषा चलेन उदकम् एजत् अरमयः इति द्विकर्मकः उदकौघं स्वकर्मस्थं[2] कृत्वा तत्र पृथिवीं स्थापितवानसि । तदानीमुदकेनेरितान् सिन्धून् च[3] हे इन्द्र ! सुतरणान् कृतवानसीति ॥ ६ ॥

प्राग्रुवो नभन्वो३ न वक्वा ध्वस्रा अपिन्वद् युवतीरृतज्ञाः ।
धन्वान्यज्राँ अपृणक् तृषाणाँ अधोगिन्द्रः स्तर्यो३ दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । अग्रुवः । नभन्वः । न । वक्वाः । ध्वस्राः । अपिन्वत् । युवतीः । ऋतऽज्ञाः ।
धन्वानि । अज्रान् । अपृणक् । तृषाणान् । अधोक् । इन्द्रः । स्तर्यः । दमऽसुपत्नीः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्र अपिन्वत् नदीः, नभतिर्हिंसाकर्मा, सेनाः इव शब्दकारिणीः ध्वंसनशीलाः युवतीः सत्यज्ञाः । तत्रस्थाने निरुदकान् देशान् ये प्राप्नुवन्ति, तान् तृष्यतोन् उदकेन प्रीणयति । मेघान् दुग्धवान् इन्द्रः गमनशीलाः अपः दंसुपत्नीः दमनपरा असुरा यासां शोभनाः पतयः ॥ ७ ॥

पूर्वीरुषसः शरदश्च गूर्ता वृत्रं जघन्वाँ असृजद् वि सिन्धून् ।
परिष्ठिता अतृणद् बद्बधानाः सीरा इन्द्रः स्रवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उषसः । शरदः । च । गूर्ताः । वृत्रम् । जघन्वान् । असृजत् । वि । सिन्धून् ।
परिऽस्थिताः । अतृणत् । बद्बधानाः । सीराः । इन्द्रः । स्रवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वेङ्कट० महतीरुषस्योषसः शरदः च वृत्रेण[1] गूर्ताः भक्षिताः वृत्रम् जघन्वान् इन्द्रः 'वि अस्रुजत्', तथा सिन्धून् च । तथा परितः स्थिताः सर्वं देशं व्याप्य वर्तमानाः मनुष्यान् बाधमानाः नदीः वज्रेण समुद्रं प्रति स्रवितुम् अतृणत् पृथिव्या । तथा[2] हि सरन्त्यापः ॥ ८ ॥

वम्रीभिः पुत्रमग्रुवो अदानं निवेशनाद्धरिव आ जभर्थ ।
व्य१न्धो अख्यदहिमाददानो निर्भूदुखच्छित् समरन्त पर्व ॥ ९ ॥

वम्रीभिः । पुत्रम् । अग्रुवः । अदानम् । निऽवेशनात् । हरिऽवः । आ । जभर्थ ।
वि । अन्धः । अख्यत् । अहिम् । आऽददानः । निः । भूत् । उखऽछित् । सम् । अरन्त । पर्व ॥

१. नास्ति ख. २. नास्ति वि॰ अ॰ कपं. ३. पूर्वे ख. ४-४. अभ्यङ्‌॰ वि॰ अ॰ कपं. ५. तथा ख.

वेङ्कट० अग्रुवाः कस्यचित् पुत्रम् वम्रीकाभिः[1] अद्यमानम् हे हरिवः! तस्मात् वल्मीकनिवेशनात् आ कृतवानसि। भवत्प्रसादाद्धस्तेन सर्पम् प्रमादात् 'आददानः अग्रुवः[2] पुत्रः अन्धः सन् तस्य चक्षुस्ते सर्पान् वि अभवत्। तथा स ऋषिः वल्मीकोत्थापादहेता तस्मात् स्थानात् निः भूत् पृथग् भूतः। तस्य विश्लिष्टानि शरीरपर्वाणि च इन्द्रप्रसादात् समगच्छन्तासन् ॥ ९ ॥

प्र ते॒ पूर्वा॑णि॒ कर॑णानि विप्रावि॒द्वाँ आ॑ह वि॒दुषे॑ करां॑सि।
यथा॑यथा॒ वृष्ण्या॑नि॒ स्वगू॒र्ताऽपां॑सि राज॒न् नर्या॒विवे॑षीः ॥ १० ॥

प्र। ते॒। पूर्वा॑णि। कर॑णानि। वि॒प्र॒। आ॒ऽवि॒द्वान्। आ॒ह॒। वि॒दुषे॑। करां॑सि।
यथा॑ऽयथा। वृष्ण्या॑नि। स्वऽगू॑र्ता। अपां॑सि। रा॒ज॒न्। नर्या॑। अवि॑वेषीः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे मेधाविन्निन्द्र! तव पुरातनानि क्रियमाणानि च कर्माणि आजानन् अयमृषिः विदुषे जनाय प्र ब्रवीति। यथायथा[3] त्वं वर्षणनिमित्तानि स्वमुद्योगमानि कर्माणि राजन्! नृहितानि प्राप्तवानसि ॥ १० ॥

नू ष्टु॒त इ॑न्द्र॒ नू गृ॑णा॒न इषं॑ जरि॒त्रे न॒द्यो॒३॒॑ न पी॑पेः।
अका॑रि ते हरिवो॒ ब्रह्म॒ नव्यं॑ धि॒या स्या॑म र॒थ्यः॑ सदा॒साः ॥ ११ ॥

नु। स्तु॒तः। इ॒न्द्र॒। नु। गृ॒णा॒नः। इष॑म्। ज॒रि॒त्रे। न॒द्यः॑। न। पी॒पे॒रिति॑ पीपेः।
अका॑रि। ते॒। ह॒रि॒ऽवः॒। ब्रह्म॑। नव्य॑म्। धि॒या। स्या॒म॒। र॒थ्यः॑। स॒दा॒ऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४. १६, २१ द. ॥ ११ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः[4] ॥

[२०]

[5]वामदेवो गौतम ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[5]।

आ न॒ इन्द्रो॑ दू॒रादा न॑ आ॒साद॑भिष्टि॒कृदव॑से यासदु॒ग्रः।
ओजि॑ष्ठेभिर्नृ॒पति॒र्वज्र॑बाहुः सं॒गे स॒मत्सु॑ तु॒र्वणिः॑ पृत॒न्यून् ॥ १ ॥

आ। नः॒। इन्द्रः॑। दू॒रात्। आ। नः॒। आ॒सात्। अ॒भि॒ष्टि॒ऽकृत्। अव॑से। या॒स॒त्। उ॒ग्रः।
ओजि॑ष्ठेभिः। नृ॒ऽपतिः॑। वज्र॑ऽबाहुः। स॒म्ऽगे। स॒मत्ऽसु॑। तु॒र्वणिः॑। पृ॒त॒न्यून् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु अस्मान् पृतनाभिच्छतः इन्द्रः दूरात् देशस्थश्चेत्, अथान्तिकस्थश्चेत् ततः आ यातु अभिलषितानां[6] कर्ता रक्षणाय 'उद्गूर्णः बलवत्तमैरश्वैः नृणां पालयिता वज्रबाहुः सङ्ग्रामेषु शत्रुभिः संगे सति तरणशीलः[7] ॥ १ ॥

---

1. वम्री° वि° कर्त. 2-2. 'दधानो° अ°. 3. यथा वि°; नास्ति कर्त. 4-4. नास्ति मूको. 5. अभिकर्षितानाम् कर्त. 6-6. नास्ति वि° अ°.

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छार्वाचीनोऽवसे राधसे च ।
तिष्ठाति वज्री मघवा विरप्शीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥ २ ॥

आ । नः । इन्द्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अर्वाचीनः । अवसे । राधसे । च ।
तिष्ठाति । वज्री । मघऽवा । विऽरप्शी । इमम् । यज्ञम् । अनु । नः । वाजऽसातौ ॥ २ ॥

वेङ्कट० [1]आ यातु अस्मान् प्रति इन्द्रः अश्वैः इतोमुखः रक्षणाय[1] धनाय च । तिष्ठतु वज्री धनवान् महान् इमम् यज्ञम् अनु यज्ञस्य पश्चात् अस्मदर्थम् सङ्ग्रामे ॥ २ ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।
श्वघ्नीव वज्रिन्सनये धनानां त्वया वयमर्य आजिं जयेम ॥ ३ ॥

इमम् । यज्ञम् । त्वम् । अस्माकम् । इन्द्र । पुरः । दधत् । सनिष्यसि । क्रतुम् । नः ।
श्वघ्नीऽइव । वज्रिन् । सनये । धनानाम् । त्वया । वयम् । अर्यः । आजिम् । जयेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! अस्मदीयम् इमम्[2] यज्ञम् त्वम् पुरस्तात् धारयन् अथास्माकं युद्धं सम्भजसि । यथा कुत्सकस्त्री पक्षिणी जयति एवम् वज्रिन् ! धनानाम् लाभाय त्वया वयम् अरेः[3] सङ्ग्रामम् जयेम ॥ ३ ॥

उशन्नु षु णः सुमना उपाके सोमस्य नु सुषुतस्य स्वधावः ।
पा इन्द्र प्रतिभृतस्य मध्वः समन्धसा ममदः पृष्ठ्येन ॥ ४ ॥

उशन् । ऊँ इति । सु । नः । सुऽमनाः । उपाके । सोमस्य । नु । सुऽसुतस्य । स्वधाऽवः ।
पाः । इन्द्र । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः । सम् । अन्धसा । ममदः । पृष्ठ्येन ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् अन्तिके सुष्ठु सुतं सोमम् हे बलवन् इन्द्र ! कामयमानः सुमनाः[4] एवम् आहवनीये 'प्रति हृतं' सोममयं मधु सुष्ठु पिब, पीत्वा च पृष्ठस्य बलकरेण अन्धसा तेन सम्यक् मत्तो भव ॥ ४ ॥

वि यो ररप्श ऋषिभिर्नवेभिर्वृक्षो न पक्वः सृण्यो न जेता ।
मर्यो न योषामभि मन्यमानोऽच्छा विवक्मि पुरुहूतमिन्द्रम् ॥ ५ ॥

वि । यः । ररप्श । ऋषिऽभिः । नवेभिः । वृक्षः । न । पक्वः । सृण्यः । न । जेता ।
मर्यः । न । योषाम् । अभि । मन्यमानः । अच्छ । विवक्मि । पुरुऽहूतम् । इन्द्रम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रः नवैः ऋषिभिः स्तूयते पक्वफलः वृक्षः इव भवन्, सृण्यः कुञ्जरः अङ्कुशेन

1-1. मुखिकम् वि[1] अ[1]. 2. नास्ति मूको. 3. अरे वि[1] अपं. 4-4. प्रतिहृतम् क.

साध्यते स इव जेता, तम् पुरुहूतम् इन्द्रम् प्रति अहमपि विविधं वदामि, यथा मनुष्यः स्त्रियम् अभिगन्तुकामः[1] तामभिवदति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

गिरिर्न यः स्वतवाँ ऋष्व इन्द्रः सनादेव सहसे जात उग्रः ।
आदर्ता वज्रं स्थविरं न भीम उद्नेव कोशं वसुना न्यृष्टम् ॥ ६ ॥

गिरिः । न । यः । स्वऽतवान् । ऋष्वः । इन्द्रः । सनात् । एव । सहसे । जातः । उग्रः ।
आऽदर्ता । वज्रम् । स्थविरम् । न । भीमः । उद्नाऽइव । कोशम् । वसुना । निऽऋष्टम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्वायत्तबलः यः इन्द्रः[2] गिरिः इव महान् चिरात् एव आरभ्य शत्रुषु बलकरणाय जातः उद्गूर्णः, सः आदर्ता[3] वज्रम्[4], उदकेनेव मेघम् धनेन न्यृष्टम् परिवृतम् यथा स्थविरम् पर्वतादिकं भयङ्करो बलवान् मृगः ॥ ६ ॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधस आमरीता मघस्य ।
उद्वावृषाणस्तविषीव उग्रास्मभ्यं दद्धि पुरुहूत रायः ॥ ७ ॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नु । अस्ति । न । राधसः । आऽमरीता । मघस्य ।
उत्ऽववृषाणः । तविषीऽवः । उग्र । अस्मभ्यम् । दद्धि । पुरुऽहूत । रायः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य मंहनीयस्य[5] धनस्य जन्मना[6] अभिगन्ता न विद्यते आभिमुख्येन नाशयिता वा। स्तोतृभ्यो धनान्युत्सिञ्चन्[7] हे बलवन् उद्गूर्ण पुरुहूत! तद्[8] धनम् अस्मभ्यम् देहि ॥ ७ ॥

ईक्षे रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत व्रजमपवर्तासि गोनाम् ।
शिक्षानरः समिथेषु प्रहावान्वस्वो राशिमभिनेतासि भूरिम् ॥ ८ ॥

ईक्षे । रायः । क्षयस्य । चर्षणीनाम् । उत । व्रजम् । अपऽवर्ता । असि । गोनाम् ।
शिक्षाऽनरः । समत्ऽइषु । प्रहाऽवान् । वस्वः । राशिम् । अभिऽनेता । असि । भूरिम् ॥८॥

वेङ्कट० मनुष्याणां धनगृहयोः स्वम् ईशिषे, अपि च स्तोतृभ्यः प्रदानार्थम् अपावृणोषि गवाम् व्रजम्। शिक्षाया नेता सङ्ग्रामेषु उत्क्षेपणवान्[9][10] धनस्य महान्तम् राशिम् आभिमुख्येन प्रापयिता असि ॥ ८ ॥

---

1. अभिकामः वि' अ'. 2-2. नास्ति मूको. 3. नास्ति वि' अपे. 4. आदरा मूको.
5. मंहनीयस्य वि' अ'. 6. महती' अ'. 7. जन्म मूको. 8. 'न्युत्सवन् अ'; 'न्युत्सृजन् वि'.
9. नास्ति वि'. 10 क्षेपण' अपे; वसन् क्षेप' वि' अ'.

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठो यया कृणोति मुहु का चिदृष्वः ।
पुरु दाशुषे विचयिष्ठो अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति । मुहु । का । चित् । ऋष्वः ।
पुरु । दाशुषे । विऽचयिष्ठः । अंहः । अथ । दधाति । द्रविणम् । जरित्रे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० कया प्रज्ञया तत् निवेद्यमानं कार्यजातं शृणोति अतिशयेन प्राज्ञः[1]। यया प्रज्ञया स्तोत्रे मुहुर्मुहुः कानिचित् करोति महान् इन्द्रः । सोऽयं महदपि पापम् विचयिष्ठः अतिशयेन अपनेता दाशुषे, अनन्तरं प्रयच्छति धनम् जरित्रे ॥ ९ ॥

मा नो मर्धीरा भरा दद्धि तन्नः प्र दाशुषे दातवे भूरि यत् ते ।
नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन् त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवन्तः ॥ १० ॥

मा । नः । मर्धीः । आ । भर । दद्धि । तत् । नः । प्र । दाशुषे । दातवे । भूरि । यत् । ते ।
नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयम् । इन्द्र । स्तुवन्तः ॥१०॥

वेङ्कट० मा अस्मान् हिंसीः। आ हर अस्मदर्थं धनम्। आहृत्य चास्मभ्यम् तत् प्रयच्छ यजमानाय प्र दातुम्, यत् तव 'बहु धनं' विद्यते। नवतरे दानकुशले शस्ते अस्मिन् तव उक्थे वयम् इन्द्र! त्वाम् स्तुवन्तः अभिलषितं तुभ्यम् प्र ब्रवाम इति ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पूर्वं (४, १६, २१) व्याख्याता ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

[२१]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ यात्विन्द्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।
वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीर्द्यौर्न क्षत्रमभिभूति पुष्यात् ॥ १ ॥

---

१. मज्ञः वि' अ'. २-२. 'इतरत् अ'. ३-३ नास्ति मूको.

आ । यातु । इन्द्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः । सधऽमात् । अस्तु । शूरः ।
ववृधानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्यौः । न । क्षत्रम् । अभिऽभूति । पुष्यात् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उपागच्छतु रक्षणाय अस्मान् इन्द्रः। तथाऽस्मिन् यज्ञे अस्माभिः स्तुतः सन् अस्माभिः सह मादन् भवतु शूरः। यस्य पुरातनानि बलानि हविर्भिर्वर्धयन् पुरुषः अभिभावुकं[1] बलम् पुष्यति द्युलोक इव। स हि वीर्यकर्ता देवानामावासः सन् बलवान् भवति ॥ १ ॥

तस्येदिह स्तवथ वृष्ण्यानि तुविद्युम्नस्य तुविराधसो नॄन् ।
यस्य क्रतुर्विदथ्यो३ न सम्राट् साह्वान् तरुत्रो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्य । इत् । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युम्नस्य । तुविऽराधसः । नॄन् ।
यस्य । क्रतुः । विदथ्यः । न । सम्ऽराट् । सह्वान् । तरुत्रः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तस्य एव कर्माणि स्तुत इह वर्षणनिमित्तानि[2] बहुहविष्कान् मनुष्यान् प्रति बहुधनस्येन्द्रस्य, यस्य कर्म नगरस्थितः राजा इव राजते, यश्च शत्रूणां सहनशीलः तारकः शत्रून् अभि भवति ॥ २ ॥

आ यात्विन्द्रो दिव आ पृथिव्या मक्षू समुद्रादुत वा पुरीषात् ।
स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान् परावतो वा सदनादृतस्य ॥ ३ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मक्षु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।
स्वःऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा । सदनात् । ऋतस्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु इन्द्रः अस्मान् द्युलोकात्, अपि च पृथिव्याः, शीघ्रम् अन्तरिक्षात्, अपि वा उदकात्, अपि च सर्वमनुष्यात् रक्षणार्थम् अस्मान् मरुत्वान्। अपि च 'अत्यन्तं दूरस्थात्[3] सत्यस्य स्थानाद् आगच्छत्विति[4]' ॥३॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे तमु ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम् ।
यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईशे । तम् । ऊँ इति । स्तवाम । विदथेषु । इन्द्रम् ।
यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विस्तृतस्य महतः धनस्य यः ईश्वरो भवति, तम् एव स्तवाम यज्ञेषु इन्द्रम्। यः

---

१. भावुकम् वि॰ अ॰. २. °नानि कर्माणि वि॰ अ॰. ३-३. °त्यन्त° वि॰. ४. आगा ··· अ॰.

वायुना सह गत्वा पशुमतीषु बहुसेनासु जयति जेतव्यान्। यश्च प्र नमति शत्रुः(?) इन्द्रः अभ्युदयम् प्रति ॥ ४ ॥

उप यो नमो नमसि स्तभायन्नियर्ति वाचं जनयन् यजध्यै ।
ऋञ्जसानः पुरुवार उक्थैरेन्द्रं कृण्वीत सदनेषु होता ॥ ५ ॥

उप । यः । नमः । नमसि । स्तभायन् । इयर्ति । वाचम् । जनयन् । यजध्यै ।
ऋञ्जसानः । पुरुऽवारः । उक्थैः । आ । इन्द्रम् । कृण्वीत । सदनेषु । होता ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः अग्निः अन्नं नवं पुरोडाशेऽनुस्यूतं स्तम्भयन्[1] मनुष्यान् यज्ञार्थम् उप[2] प्रेरयति मन्त्रात्मिकाम् वाचम् यज्ञाय जनयन्। स देवान् उक्थैः प्रसाधयन् बहुभिर्वरणीयोऽग्निः होता[3] इन्द्रम् अस्मद्गृहेषु आ कृणोतु ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चमो वर्गः[4] ॥

धिषा यदि धिषण्यन्तः सरण्यान्त्सदन्तो अद्रिमौशिजस्य गोहे ।
आ दुरोषाः पास्त्यस्य होता यो नो महान्त्संवरणेषु वह्निः ॥ ६ ॥

धिषा । यदि । धिषण्यन्तः । सरण्यान् । सदन्तः । अद्रिम् । औशिजस्य । गोहे ।
आ । दुरोषाः । पास्त्यस्य । होता । यः । नः । महान् । सम्ऽवरणेषु । वह्निः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तुतिवाचा यदि स्तुतिवाचमिच्छन्तः सरणं पर्वतमार्गमिच्छन्ति आसीदन्तः शिलोच्चयम् औशिजस्य कक्षीवतः पर्वतमध्ये राक्षसैः संवरणे सति साहाय्यं कर्तुमेते वामदेवाः। ततस्त्वम् हे अग्ने! शीघ्रम् अस्मास्विन्द्रम् आवह राक्षसानां दुःखावहदहनः, पास्त्यस्य गृहस्थस्य यजमानस्य यस्त्वं देवानां ह्वाता भवसि, यः इन्द्रः अस्माकम् महान् राक्षसानाम् संवरणेषु तस्तु वोढा भवति ॥६॥

सत्रा यदीं भार्वरस्य वृष्णः सिषक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।
गुहा यदीमौशिजस्य गोहे प्र यद् धिये प्रायसे मदाय ॥ ७ ॥

सत्रा । यत् । ईम् । भार्वरस्य । वृष्णः । सिसक्ति । शुष्मः । स्तुवते । भराय ।
गुहा । यत् । ईम् । औशिजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामार्थं स्तुवते वामदेवाय तत्प्रीत्यर्थं सत्यमेव एनमौशिजं भाभिः शत्रूणां वारकस्य इन्द्रस्य बलं सेवते। यदि च[5] पर्वतस्य गुहायाम् अस्य औशिजस्य वरणे सति तमेनं त्वम् हे अग्ने! कर्मणे प्र गच्छसि[6]। यदि वा तस्मिन् सोमेन[7] मदाय प्र गच्छसि। ततस्त्वमिन्द्रमाकृणुहीति मनुष्य हवमौशिजो यद्यते। तदर्थं येन्द्रमस्मा आवहेति। एको यच्छन्दः पूरणः[8] ॥ ७ ॥

---

१. स्तम्भयन् वि[1] अ[1]. २. अप वि[1] अप. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति अ. ६. गच्छ° वि[1] अ[1]. ७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८. पूरणम् वि[1] अ[1].

वि यद् वरांसि पर्वतस्य वृण्वे पयोभिर्जिन्वे अपां जवांसि ।
विदद् गौरस्य गवयस्य गोहे यदी वाजाय सुध्यो३ वहन्ति ॥ ८ ॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृण्वे । पयःऽभिः । जिन्वे । अपाम् । जवांसि ।
विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः । वहन्ति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदि इन्द्रः[1] पर्वतस्य वरांसि प्रवेशननिरोधनानि[2] द्वाराणि वि[3] वृणोत्विति मन्यसे, तथा अपाम् जवांसि जातानि वृष्ट्यभावात् निरुदकानि पयोभिः यदीन्द्रः[4] पूरयति, यदि च लभतां गौरगवयौ[5] पशू पर्वतमध्ये संवृताद् गोस्थानात्, तत्र हि तावेव भवतो न ग्राम्याः पशव इति[6], यदि चैतमिन्द्रं अन्नलाभार्थं सुकर्माणः युद्धं प्रति च वहन्ति, तत आवह तमिति ॥ ८ ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयन्तारा स्तुवते राध इन्द्र ।
का ते निषत्तिः किमु नो ममत्सि किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥ ९ ॥

भद्रा । ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति । प्रऽयन्तारा । स्तुवते । राधः । इन्द्र ।
का । ते । निऽसत्तिः । किम् । ऊँ इति । नो इति । ममत्सि । किम् । न । उत्ऽउत् । ऊँ इति । हर्षसे । दातवै ।
ऊँ इति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! भजनीयौ तव हस्तौ, बाहोरधस्ताद्धस्तो[7] मणिबन्धादूर्ध्वं पाणिः, अपि च सुकर्माणौ पाणी प्रयच्छन्तौ स्तुवते धनम् । तथा सति का ते इयं निषत्तिः निषदनम् अनागमनेनावस्थानम् । किम् वाऽस्मिन् यज्ञे न मादयसि, किम् वाऽस्मभ्यं धनं दातुम्[8] न उद् हर्षसे ॥ ९ ॥

एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राड्ढन्ता वृत्रं वरिवः पूरवे कः ।
पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो दैव्यस्य ॥ १० ॥

एव । वस्वः । इन्द्रः । सत्यः । सम्ऽराट् । हन्ता । वृत्रम् । वरिवः । पूरवे । करिति कः ।
पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । शग्धि । रायः । भक्षीय । ते । अवसः । दैव्यस्य ॥ १० ॥

वेङ्कट० एवं धनस्य इन्द्रः सम्राट् सत्यमेव ईश्वरो भवति, वृत्रम् चाश्रितस्य हन्ति, धनं च मनुष्याय करोति । तथा सति त्वम्, हे इन्द्र पुरुष्टुत ! प्रज्ञया अस्मभ्यम् धनानि देहि । तव कल्याणं रक्षणं चाहं भक्षीय लभे ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

---

1. °न्द्रस्य वि° अर्थ; °द्र वि° अ° ल. 2. °वेशनानि वि° अरे. 3. नास्ति मूको. 4. °न्द्र अ°. 5. °लभौ वि° अ°. 6. इव वि° अर्थ. 7. बाहो° वि° अ°. 8. दातुः वि°; दातु वि° अ° अरे.

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४, १६, २१ द्र. ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः'[1] ॥

[२२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः'।

यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान् करति शुष्म्या चित् ।
ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्था यो अश्मानं शवसा बिभ्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।
ब्रह्म । स्तोमम् । मघऽवा । सोमम् । उक्था । यः । अश्मानम् । शवसा । बिभ्रत् । एति ॥ १ ॥

वेङ्कट० यदि अस्मान् इन्द्रः सेवते, यदि च अस्मान् कामयते, ततः अस्माकम् महान् कर्तव्यं करोति, तथास्मदर्थं बलयुक्तः च भवति। यः मघवा बलेन वज्रं धारयन् यज्ञं स्तोत्रशस्त्राणि सोमम् चाभिमुखं गच्छति ॥ १ ॥

वृषा वृषन्धिं चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।
श्रिये परुष्णीमुषमाण ऊर्णां यस्याः पर्वाणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषन्धिम् । चतुःऽअश्रिम् । अस्यन् । उग्रः । बाहुऽभ्याम् । नृऽतमः । शचीऽवान् ।
श्रिये । परुष्णीम् । उषमाणः । ऊर्णाम् । यस्याः । पर्वाणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥

वेङ्कट० वर्षिता इन्द्रः वर्षितॄणां धारकम् चतुष्कोटिम् वज्रम् बाहुभ्याम् प्रेरयन् उद्गूर्णः नेतृतमः कर्मवान् परुष्णीम् नदीम् उदकेन जगत् छादयन्तीम् आत्मीयैस्तेजोभिर्मनुष्याणां श्रयणार्थं शोषयन्[2] एतीति सम्बध्यते। 'यस्याः नद्याः'[3] पर्वाणि निम्नान् प्रदेशान्, मनुष्यैर्नद्यास्तस्याः सख्यसिद्ध्यर्थम्, 'विव्ये विहितान्यकरोदिति'[4] ॥ २ ॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।
दधानो वज्रं बाह्वोरुशन्तं द्याममेन रेजयत् प्र भूम ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. शोषय° वि' अ' ड. ३-३. यस्या नद्या वि' अ'. ४-४. 'व्येद्विति' वि'.

यः । देवः । देवऽतमः । जायमानः । महः । वाजेभिः । महत्ऽभिः । च । शुष्मैः ।
दधानः । वज्रम् । बाह्वोः । उशन्तम् । द्याम् । अमेन । रेजयत् । प्र । भूम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः देवतमः जायमानः एव महान् बलैः महद्भिः च शोषकैस्तेजोभिः सह प्रादुर्भवति धारयन् बाह्वोः वज्रम् शत्रून् कामयमानम्, सः देवः दिवं भूमिं च अमेन बलेन प्र कम्पयति ॥ ३ ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पूर्वीर्द्यौर्ऋष्वाज्जनिमन् रेजत क्षाः ।
आ मातरा भरति शुष्म्या गोर्नृवत् परिज्मन् नोनुवन्त वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा । रोधांसि । प्रऽवतः । च । पूर्वीः । द्यौः । ऋष्वात् । जनिमन् । रेजत । क्षाः ।
आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृऽवत् । परिऽज्मन् । नोनुवन्त । वाताः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विश्वानि रोधांसि स्थलानि प्रवणानि च बहूनि जायमाने इन्द्रे महतस्तस्मात् अरेजन्त, तथा[1] द्यौः च अरेजत[2] पृथिवी च। सोऽयं तेजस्वी सन् द्यावापृथिवी आ[3] बिभर्ति, आ[4] च पूरयति। उदकस्य परितो गन्तरि तस्मिन्[5] देवाः वायवः मनुष्यवत् अत्यन्तं शब्दं कुर्वन्ति यथा राजानं परितो मनुष्या इति ॥ ४ ॥

ता तू त इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित् सवनेषु प्रवाच्या ।
यच्छूर धृष्णो धृषता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेषीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इन्द्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सवनेषु । प्रऽवाच्या ।
यत् । शूर । धृष्णो इति । धृषता । दधृष्वान् । अहिम् । वज्रेण । शवसा । अविवेषीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तानि[6] क्षिप्रं तव इन्द्र! महतः महान्ति चरितानि अस्माभिः सर्वेषु एव सवनेषु प्रवाच्यानि[7]। यत् हे शूर धर्षितः! शत्रूणां धर्षणशीलेन '[8]वज्रेण अहिम् अभिभवन् बलेन[8]' त्वं[9] व्याप्तवानसि, तान्यजानीति[10] ॥ ५ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः[11] ॥

ता तू ते सत्या तुविनृम्ण विश्वा प्र धेनवः सिस्रते वृष्ण ऊध्नः ।
अधा ह त्वद् वृषमणो भियानाः प्र सिन्धवो जवसा चक्रमन्त ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविऽनृम्ण । विश्वा । प्र । धेनवः । सिस्रते । वृष्णः । ऊध्नः ।
अध । ह । त्वत् । वृषऽमनः । भियानाः । प्र । सिन्धवः । जवसा । चक्रमन्त ॥ ६ ॥

---

१. नास्ति कर्प. २. अरेजत् क. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि' कर्प. ५. °निमज्जिते वि' अ'. ६. तानि तानि वि' क कर्प. ७. प्राच्यानि कर्प; प्रवाच्यानि वि' अ'. ८-८. नास्ति वि' कर्प. ९. तम् वि' अ' कर्प. १०. °निति वि' अ'. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० तानि क्षिप्रं तव सत्यानि हे बहुधन! चरितानि प्रवाच्यानि सर्वाणि । वर्षितुः तव[1] काञ्चन[1] धेनवः ऊन्धः[1] आपः प्रसरन्ति । तदनन्तरम् पुत्र हे वर्षितुमनस्क![4] त्वत्तः बिभ्यतः[5] सिन्धवः प्र क्रमन्ते वेगेनेति ॥ ६ ॥

अत्राह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिन्द्र स्तवन्त स्वसारः ।
यत् सीमनु प्र मुचो बद्बधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यन्दयध्यै ॥ ७ ॥

अत्र । अह । ते । हरिऽवः । ताः । ऊँ इति । देवीः । अवःऽभिः । इन्द्र । स्तवन्त । स्वसारः ।
यत् । सीम् । अनु । प्र । मुचः । बद्बधानाः । दीर्घाम् । अनु । प्रऽसितिम् । स्यन्दयध्यै ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अत्र एव क्षणे तव हे हरिवः इन्द्र! ताः देव्यः मनुष्याणां रक्षणैर्हेतुभिः स्तोतृभिः स्तुता आसन् स्वयं सरणशीला नद्यः, यदा सर्वतः 'परिगृह्य अनुक्रमेण'[6] प्र मुक्तवानसि बाधमानाः दीर्घमार्गं प्रति स्यन्दितुम् इति ॥ ७ ॥

पिपीळे अंशुर्मद्यो न सिन्धुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः ।
अस्मद्र्यक् शुशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मिं तुव्योजसं गोः ॥ ८ ॥

पिपीळे । अंशुः । मद्यः । न । सिन्धुः । आ । त्वा । शमी । शशमानस्य । शक्तिः ।
अस्मद्र्यक् । शुशुचानस्य । यम्याः । आशुः । न । रश्मिम् । तुविऽओजसम् । गोः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पीडितः[7] सोमस्य अंशुः, तस्य च रसो मदकरः इव सिन्धुः महान् । अथ आ यच्छतु त्वां प्रवृद्धबलम् अस्मदभिमुखं स्तुतिकर्म शमनशीलं स्तुवतः दीप्यमानस्य अस्मदीयस्य होतुः[8], यथा क्षिप्रकारी पुरुषः गन्तुरश्वस्य रश्मिम् आयच्छत्येवमिति[9] ॥ ८ ॥

अस्मे वर्षिष्ठा कृणुहि ज्येष्ठा नृम्णानि सत्रा सहुरे सहांसि ।
अस्मभ्यं वृत्रा सुहनानि रन्धि जहि वधर्वनुषो मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

अस्मे इति । वर्षिष्ठा । कृणुहि । ज्येष्ठा । नृम्णानि । सत्रा । सहुरे । सहांसि ।
अस्मभ्यम् । वृत्रा । सुऽहनानि । रन्धि । जहि । वधः । वनुषः । मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे सहनशील! अस्माकं वृद्धतमानि प्रशस्यतमानि '[10]च धनानि बलानि'[10] च सत्यमेव कुरु । किञ्च अस्माकम् सुहनानि वृत्राणि शत्रून् वशं नय, जहि च आयुधम् अस्मान् प्रतः मनुष्यस्य ॥ ९ ॥

---

१. °व ऊन्धः मूको. २. काञ्च वि[1] अ[1] लपं. ३. नास्ति मूको. ४. °ना मनस्क(°स्के लपं.) वि[1] अ[1] लपं. ५. बिभ्यतः मूको; बिभ्यतः था ल प्रस्तावः, ६-६. 'गृह्यानुक्रमानुक' वि[1] अ[1]. ७. पीडितः वि[1] अ[1]. ८. हेतुः मूको. ९. °यच्छ[1] लपं. १०-१०. नास्ति वि[1] लपं.

अस्माकमित् सु शृणुहि त्वमिन्द्रास्मभ्यं चित्राँ उप माहि वाजान् ।
अस्मभ्यं विश्वा इषणः पुरंधीरस्माकं सु मघवन् बोधि गोदाः ॥ १० ॥

अस्माकम् । इत् । सु । शृणुहि । त्वम् । इन्द्र । अस्मभ्यम् । चित्रान् । उप । माहि । वाजान् ।
अस्मभ्यम् । विश्वाः । इषणः । पुरम्ऽधीः । अस्माकम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्माकम् एव स्तोत्राणि त्वम् इन्द्र ! सुष्ठु शृणुहि, तथा अस्मभ्यम् एव नानारूपाणि अन्नानि च उप आकुरु, तथा अस्मभ्यम् एव प्रेरय सर्वाः प्रज्ञाः, तथा मघवन् ! अस्माकम् सुष्ठु गवां दाता भवामीति बुध्यस्व ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४, १६, २१ द. ॥ ११ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टमो वर्गः[1] ॥

[२३]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, अष्टम्यादित्र्यृचस्य ऋतं वा । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

कथा महामवृधत् कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।
पिबन्नुशानो जुषमाणो अन्धो ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । महाम् । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञम् । जुषाणः । अभि । सोमम् । ऊधः ।
पिबन् । उशानः । जुषमाणः । अन्धः । ववक्षे । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० कथमिन्द्रः पूजयितारं वर्धयति । कीदृशं पूजकमित्यर्थः । कस्य वा होतुः यज्ञम् सेवमानः सोमम् अभि गच्छति कथमपि हविर्धाने स्थितम् । सोमम्[2] पिबन् कामयमानः सेवमानः सोऽर्थं[3] यजमानान् प्रति गच्छति दर्शनीयः यजमानानाम् दीप्यमानं[4] धनं दातुम् ॥ १ ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानंश सुमतिभिः को अस्य ।
कदस्य चित्रं चिकिते कदूती वृधे भुवच्छशमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्य । वीरः । सधऽमादम् । आप । सम् । आनंश । सुमतिऽभिः । कः । अस्य ।
कत् । अस्य । चित्रम् । चिकिते । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शशमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. सोऽर्थं वि' लपं. ३. सोमम् वि'' लपं. ४. दीप्यमानाम मूको.

वेङ्कट० कः वीरः इन्द्रस्य सधमादम् आप । इन्द्रेण सह माद्यतीत्यर्थः । कः वा इन्द्रस्य सुमतिभिः सङ्गत आसीत् । कदा वा अस्य चित्रम् कर्म प्रज्ञायते । कदा वाऽयमिन्द्रः रक्षणेन वर्धनाय भवति यजमानस्य यज्वोः ॥ २ ॥

कथा शृणोति हूयमानमिन्द्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।
का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथैनमाहुः पपुरिं जरित्रे ॥ ३ ॥

कथा । शृणोति । हूयमानम् । इन्द्रः । कथा । शृण्वन् । अवसाम् । अस्य । वेद ।
काः । अस्य । पूर्वीः । उपऽमातयः । ह । कथा । एनम् । आहुः । पपुरिम् । जरित्रे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कथम् शृणोति हूयमानम् हविः इन्द्रः । कथं वा शृण्वन् अस्य स्तोतुः जानाति रक्षणानि । काः वा अस्य पुरातन्यः स्तुतयः । कथम्[1] वा एनम् आहुः यथाऽयं स्तोत्रे जनाय कामानां पूरयिता भवति ॥ ३ ॥

कथा सबाधः शशमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।
देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा । सऽबाधः । शशमानः । अस्य । नशत् । अभि । द्रविणम् । दीध्यानः ।
देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानाम् । नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० कथं पीडायुक्तः यजमानः इन्द्रस्य धनम् [2]अभि व्याप्नोति[2] दीप्यमानः । सोऽयं देवः भवेत् ज्ञाता मम सत्यानां वचसाम् । हविः गृहीतवान् सन् मां यदि सेवते ॥ ४ ॥

कथा कदस्या उषसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।
कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन् कामं सुयुजं ततस्रे ॥ ५ ॥

कथा । कत् । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यम् । जुजोष ।
कथा । कत् । अस्य । सख्यम् । सखिऽभ्यः । ये । अस्मिन् । कामम् । सुऽयुजम् । ततस्रे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० केन प्रकारेण कदा च अस्याः उषसः व्युच्छने देवः मर्त्यस्य सख्यम् सेवते । कथं वा कदा वा अस्य सख्यम् भवति सखिभ्यः, ये सखायः इन्द्रे अभिलषितम् आत्मनः सुयुक्तम् अकुर्वन् ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः[3] ॥

---

१. कथा॰ वि॰ अ॰. २-२. अपि व्या॰ वि॰; अपि व्याप्नोतीति वि॰ अ॰. ३-३. नास्ति मूको.

किमादमत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।
श्रिये सुदृशो वपुरस्य सर्गाः स्वर्ण चित्रतममिष आ गोः ॥ ६ ॥

किम् । आत् । अमत्रम् । सख्यम् । सखिऽभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रम् । प्र । ब्रवाम ।
श्रिये । सुऽदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वः । न । चित्रऽतमम् । इषे । आ । गोः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० किम् तव आगमनशीलम् सख्यम् भवति सखिभ्यः । आत् इति पूरणः[1] । कदा नु ते वयं भ्रातृत्वम् प्र ब्रवाम । अस्य इन्द्रस्य वपुषः[2] सर्गाः शोभनदर्शनाः श्रियै भवन्ति । तथा स्वर्लोक इव '[3]विचित्रतमम् अस्य[3]' गन्तुः शरीरम् आभिमुख्येन स्तोतृभिरिष्यते ॥ ६ ॥

द्रुहं जिघांसन् ध्वरसमनिन्द्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।
ऋणा चिद् यत्र ऋणया न उग्रो दूरे अज्ञाता उषसो बबाधे ॥ ७ ॥

द्रुहम् । जिघांसन् । ध्वरसम् । अनिन्द्राम् । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसे । अनीका ।
ऋणा । चित् । यत्र । ऋणऽयाः । नः । उग्रः । दूरे । अज्ञाताः । उषसः । बबाधे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्रोग्ध्रीम् हिंसित्रीम्[4] इन्द्ररहितां सेनां हन्तुमिच्छन् अयमिन्द्रः तीक्ष्णीकरोति तिग्माः[5] सेनाः शत्रूणां हिंसायै, यदा अस्माकम् ऋणानीन्द्रः[6] ऋणानां याचयिता उद्गूर्णः प्रक्षिपति, यदा वै उषसः अस्याह्नः दूरे बाधते अज्ञाताः शत्रुसेना इति ॥ ७ ॥

ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीर्ऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।
ऋतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । शुरुधः । सन्ति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हन्ति ।
ऋतस्य । श्लोकः । बधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यस्य हि अस्य लोकस्य रोधयित्र्यः बह्व्यः आपः सन्ति । ऋतस्य प्रज्ञा वर्जनीयानि हन्ति[7] । किंच ऋतस्य शब्दो महान् बधिरौ कर्णौ तृणत्ति श्रद्धया श्रवणात् बोधयन् दीप्यमानः मनुष्यस्य ॥ ८ ॥

ऋतस्य दृळ्हा धरुणानि सन्ति पुरूणि चन्द्रा वपुषे वपूंषि ।
ऋतेन दीर्घमिषणन्त पृक्ष ऋतेन गाव ऋतमा विवेशुः ॥ ९ ॥

ऋतस्य । दृळ्हा । धरुणानि । सन्ति । पुरूणि । चन्द्रा । वपुषे । वपूंषि ।
ऋतेन । दीर्घम् । इषणन्त । पृक्षः । ऋतेन । गावः । ऋतम् । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

---

१. °णम् ख. २. वपुः कर्प. ३-३. विचित्रतमस्य वि[1] अ[1]. ४. नास्ति अ[1]. ५. अयं ति° मूको. ६. °णानीन्द्रः वि[1]; गवामिन्द्रः वि[2]; ऋणानीन्द्रः अ[1]. ७. नास्ति वि[1] कर्प. ८. याच° मूको.

वेङ्कट० ऋतस्य दृढान्युदकानि धारकाणि विद्यन्ते बहूनि आह्लादनानि निवसनाय[1] वपूंषि उदकानि। तथा ऋतेन अनुस्यूतम् अन्नं गच्छन्ति[2]। तथा ऋतेन एव रश्मयः उदकम् आ वेशयन्ति ॥ ९ ॥

ऋतं येमान ऋतमिद् वनोत्यृतस्य शुष्मस्तुरया उ गव्युः ।
ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥

ऋतम् । येमानः । ऋतम् । इत् । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरऽया । ऊँ इति । गव्युः ।
ऋताय । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋताय । धेनू इति । परमे इति । दुहाते इति ॥१०॥

वेङ्कट० उदकम् नियच्छन् उदकम् एव प्रयच्छति। तथा ऋतस्य शुष्मः बलं तूर्णगतिः एव सन् गा इच्छन् भवति। तथा ऋताय द्यावापृथिव्यौ[3] विस्तीर्णे गम्भीरे च भवतः। तथा ऋताय एव द्यावापृथिवी उत्तमे पयः दुहाते[4] ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४,१६,२१ द. ॥ ११ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वर्गः[5] ॥

[२४]

[6]वामदेवो गौतम ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः, दशमी अनुष्टुप्[7]।

का सुष्टुतिः शवसः सूनुमिन्द्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत् ।
ददिर्हि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्षिधां नो जनासः ॥ १ ॥

का । सुऽस्तुतिः । शवसः । सूनुम् । इन्द्रम् । अर्वाचीनम् । राधसे । आ । ववर्तत् ।
ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसूनि । सः । गोऽपतिः । निःऽसिधाम् । नः । जनासः ॥१॥

वेङ्कट० का शोभना स्तुतिः[7] बलस्य पुत्रम् इन्द्रम् इतोमुखम् आवर्तयति[8] अन्नाय। ददिः[8] दानशीलः हि अयम् वीरः स्तुवते यजमानाय धनानि। सः हि अस्माकं सन्निकृष्टानां हे जनाः![9] गवां पतिर्भवति ॥ १ ॥

---

१. वसनाय वि॰ अ॰. २. गच्छति ऊ. ३. °व्यौ वि॰ अ॰. ४. °हाते वि॰. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि॰. ७. °ष्नि मूको. ८. नास्ति मूको. ९. नास्ति वि॰ अ॰.

स वृत्रहत्ये हव्यः स ईड्यः स सुष्टुत इन्द्रः सत्यराधाः ।
स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात् ॥ २ ॥

सः । वृत्रऽहत्ये । हव्यः । सः । ईड्यः । सः । सुऽस्तुतः । इन्द्रः । सत्यऽराधाः ।
सः । यामन् । आ । मघऽवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुस्वये । वरिवः । धात् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः शत्रुहनने ह्वातव्यः । सः एव च स्तुत्यः । सः[1] सुष्टुतः[2] इन्द्रः सत्यधनः । सः आगमने मघवा मर्त्याय स्तुतिमिच्छते सुन्वते च मर्त्याय धनम् आ दधाति ॥ २ ॥

तमिन्नरो वि ह्वयन्ते समीके रिरिक्वांसस्तन्वः कृण्वत त्राम् ।
मिथो यत् त्यागमुभयासो अग्मन् नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ ॥ ३ ॥

तम् । इत् । नरः । वि । ह्वयन्ते । सम्ऽईके । रिरिक्वांसः । तन्वः । कृण्वत । त्राम् ।
मिथः । यत् । त्यागम् । उभयासः । अग्मन् । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातौ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् एव मनुष्याः [3]वि ह्वयन्ते[3] युद्धे । अत्यतिरिक्तबलाः[4] सन्तः शरीरस्य त्रातारमेनं कृण्वन्ति, मिथः यत् त्यागम् उभयेऽपि गच्छन्ति योद्धृभ्यो धनं परस्परं प्रयच्छन्ति, नरः तोकस्य[5] तनयस्य च[6] सम्भजननिमित्तम् अवधार्य ह्वयन्त इति ॥ ३ ॥

क्रतूयन्ति क्षितयो योग उग्राशुषाणासो मिथो अर्णसातौ ।
सं यद् विशोऽववृत्रन्त युध्मा आदिन्नेम इन्द्रयन्ते अभीके ॥ ४ ॥

क्रतुऽयन्ति । क्षितयः । योगे । उग्र । आशुषाणासः । मिथः । अर्णऽसातौ ।
सम् । यत् । विशः । अववृत्रन्त । युध्माः । आत् । इत् । नेमे । इन्द्रयन्ते । अभीके ॥४॥

वेङ्कट० क्रतुं कर्म कर्तुमिच्छन्ति मनुष्याः धनयोगार्थं हे उग्र![7] परस्परं व्याप्नुवानाः युद्धे । यदा योद्धृभ्यः प्रजाः सङ्गच्छन्ते अनन्तरम् एव नेमे केचित् इन्द्रमिच्छन्ति युद्धे ॥ ४ ॥

आदिद्ध नेम इन्द्रियं यजन्त आदित् पक्तिः पुरोळाशं रिरिच्यात् ।
आदित् सोमो वि पपृच्यादसुष्वीनादिज्जुजोष वृषभं यजध्यै ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेमे । इन्द्रियम् । यजन्ते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोळाशम् । रिरिच्यात् ।
आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । असुस्वीन् । आत् । इत् । जुजोष । वृषभम् । यजध्यै ॥

---

१. नास्ति वि[३] अ[१]. २. स्तुतः अ[१]. ३-३. नवि ह्व[?] वि[?] अ[?]. ४. 'या तिरि' वि[?] अ[?]. ५. तोकस्य क. ६. नास्ति अ[?]. ७. नास्ति वि[?] अप.

वेङ्कट० अनन्तरम् एव केचिदिन्द्रस्य इन्द्रियम्[1] यजन्ते । अथैकवदाह—अनन्तरम् एव पक्तिः पचन् 'पक्तव्यान् चरुपुरोडाशादीन्'[2] इन्द्रियाय प्रयच्छति । ततः सोऽयं सोमः सोता यजमानः अयजमानान् वि पवृच्यात् व्यर्थयति । अनन्तरम् एव सेवते वर्धितारम्[3] इन्द्रं यष्टुम् उपस्थिते[4] युद्धे । तृतीयः पादः फलमिति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः[5] ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्थेन्द्राय सोममुशते सुनोति ।
सध्रीचीनेन मनसाविवेनन्तमित्सखायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इत्था । इन्द्राय । सोमम् । उशते । सुनोति ।
सध्रीचीनेन । मनसा । अविऽवेनम् । तम् । इत् । सखायम् । कृणुते । समत्ऽसु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कृणोति अस्मै परिचर्याम्, यः इत्थम् इन्द्राय सोमम् च कामयमानाय सुनोति, इन्द्रेण सहाञ्चता मनसा तम् एवेन्द्रम् अविरूपम् सुष्ठु कामयमानम्[6] सखायम् कृणुते युद्धेषु ॥ ६ ॥

य इन्द्राय सुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः ।
प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । सुनवत् । सोमम् । अद्य । पचात् । पक्तीः । उत । भृज्जाति । धानाः ।
प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन् । तस्मिन् । दधत् । वृषणम् । शुष्मम् । इन्द्रः ॥७॥

वेङ्कट० यः एकस्मिन्नेव दिवसे सोमम् इन्द्राय सुनोति, पचति च[7] पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि, धानाः च भृज्जति, इन्द्रमेव मनसेच्छतः स्तोत्राणि प्रेप्सन्, तस्मिन् 'प्रति दधाति'[8] वर्षितारम् शुष्मम्[9] इन्द्रः ॥ ७ ॥

यदा समर्यं व्यचेदृघावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः ।
अचिक्रदद्वृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोमसुद्भिः ॥ ८ ॥

यदा । सऽमर्यम् । वि । अचेत् । ऋघावा । दीर्घम् । यत् । आजिम् । अभि । अख्यत् । अर्यः ।
अचिक्रदत् । वृषणम् । पत्नी । अच्छ । दुरोणे । आ । निऽशितम् । सोमसुत्ऽभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदा सङ्ग्रामम् वि चिनोति हिंसावान्, यदा वा दीर्घम् आजिम् आभिमुख्येन प्रकाशयति स्वामी, तदानीं वर्षितारमिन्द्रं सेना क्रन्दयति स्वेस्वे गृहे यजमानैः तीक्ष्णीकृतमिति ॥ ८ ॥

---

१. °ये च वि° अ°. २-२. °पक्तव्यचरु° वि° अपं. ३. नास्ति वि°. ४. °स्थितम् वि° अपं. ५-५. नास्ति मूको. ६. °मानः मूको. ७. नास्ति वि° अपं. ८-८. नास्ति वि° अपं. ९. नास्ति वि° अ°.

भूर्यसा वुस्नमंचरत् कनीयोऽविंक्रीतो अकानिषं पुनुर्यन् ।
स भूर्यसा कनीयो नारिरेचीद् दीना दक्षा वि दुहन्ति प्र वाणम् ॥ ९ ॥

भूर्यसा । वुस्नम् । अचरत् । कनीयः । अविंऽक्रीतः । अकानिषम् । पुनः । यन् ।
सः । भूर्यसा । कनीयः । न । आरिरेचीत् । दीनाः । दक्षाः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणम् ॥९॥

वेङ्कट० इह कश्चित् भूयसा महार्घेण वस्त्रेण न्यूनमूल्यम् अचरत् व्यवहरति । पुनश्च अविक्रीतः अयं भूयान् अनुचितमूल्यत्वादिति क्रेतारं अकानिषम् कामयेऽहम् पुनः तस्मिन् गच्छेति मन्यमानः । सः च क्रेता भूयसा विक्रीतं प्रदाय आत्मना दत्तम् कनीयः पुनः न आरिरेचीत् नाददे । एतस्मिन् विवादपदे निर्धनाः विक्रेतारः प्रवृद्धधनाः क्रेतारश्च वाणम् वि प्र दुहन्ति आत्मानं प्रतीक्षेऽस्माकुर्वन्ति ॥ ९ ॥

क इमं दुशभिर्ममेन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृत्राणि जङ्घनदथैनं मे पुनर्ददत् ॥१०॥

कः । इमम् । दुशऽभिः । मर्म । इन्द्रम् । क्रीणाति । धेनुऽभिः ।
यदा । वृत्राणि । जङ्घनत् । अर्थ । एनम् । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषंम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४,१६,२१ द्र. ॥ ११ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः[1] ॥

[२५]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

को अद्य नर्यो देवकाम उशन्निन्द्रस्य सुख्यं जुजोष ।
को वा महेऽवसे पार्याय समिद्धे अग्नौ सुतसोम ईट्टे ॥ १ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उशन् । इन्द्रस्य । सुख्यम् । जुजोष ।
कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । समऽइद्धे । अग्नौ । सुतऽसोमः । ईट्टे ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको.

वेङ्कट० कः अद्य नरहितः देवान् कामयमानः इन्द्रस्य सख्यम् प्रेप्सन् सेवते । कः वा महते रक्षणाय[1] पारयितुं समर्थाय तस्मिंश्च अग्नौ सुतसोमः सन् इन्द्रं स्तौति ॥ १ ॥

को नानाम वचसा सोम्याय मनायुर्वा भवति वस्त उस्राः ।
क इन्द्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कवये क ऊती ॥ २ ॥

कः । ननाम । वचसा । सोम्याय । मनायुः । वा । भवति । वस्ते । उस्राः ।
कः । इन्द्रस्य । युज्यम् । कः । सखिऽत्वम् । कः । भ्रात्रम् । वष्टि । कवये । कः । ऊती ॥२॥

वेङ्कट० कः नमनं करोति स्तुत्या सोमार्हाय । कः वा मनायुः भवति । स 'वसूलपि वस्ते' दीप्तीर्वा[2] आच्छादयति । कः इन्द्रसम्बन्धार्हताम्, कः वा सखित्वम् भ्रातृत्वं वा कामयते कवेरिन्द्रस्य, कः [3]वा अवनम् इति[3] ॥ २ ॥

को देवानामवो अद्या वृणीते क आदित्याँ अदितिं ज्योतिरीट्टे ।
कस्याश्विनाविन्द्रो अग्निः सुतस्यांशोः पिबन्ति मनसाविवेनम् ॥ ३ ॥

कः । देवानाम् । अवः । अद्य । वृणीते । कः । आदित्यान् । अदितिम् । ज्योतिः । ईट्टे ।
कस्य । अश्विनौ । इन्द्रः । अग्निः । सुतस्य । अंशोः । पिबन्ति । मनसा । अविऽवेनम् ॥३॥

वेङ्कट० कः देवानाम् रक्षणम् अद्य प्रार्थयते । कः वा आदित्यान् अदितिम् च[4] परम् ज्योतिः[4] स्तौति । कस्य वा सम्बन्धिनः सुतस्य अश्विनौ इन्द्रः अग्निः[5] च अंशोः पिबन्ति मनसा अविगतकामं यथा तथा[6] ॥ ३ ॥

तस्मा अग्निर्भारतः शर्म यंसज्ज्योक् पश्यात् सूर्यमुच्चरन्तम् ।
य इन्द्राय सुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणाम् ॥ ४ ॥

तस्मै । अग्निः । भारतः । शर्म । यंसत् । ज्योक् । पश्यात् । सूर्यम् । उत्ऽचरन्तम् ।
यः । इन्द्राय । सुनवाम । इति । आह । नरे । नर्याय । नृऽतमाय । नृणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तस्मै[7] अग्निः हविषो वोढा सुखं प्रयच्छति, तथा[8] स एव दीर्घं पश्यति सूर्यम् च उच्चरन्तम्, यः इन्द्राय सुनवाम इति आह नेत्रे नृहिताय नृणाम् अतिशयेन नेत्रे ॥ ४ ॥

न तं जिनन्ति बहवो न दभ्रा उर्वस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।
प्रियः सुकृत् प्रिय इन्द्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

---

१. रक्षणाय वि' अर्प. २-२. 'अपि ('पि वि'.) वस्तेति वि'' अ'. ३. 'तिनो मूको. ४-४. नास्ति मूको; अयम्, वासम् वा क प्रस्तावः. ५. नास्ति वि' अर्प. ६. नास्ति मूको. ७. वह्निः वि' अर्प, ८. यथा वि' अर्प. ९. तस्मै मूको.

न । तम् । जिनन्ति । बहवः । न । दभ्राः । उरु । अस्मै । अदितिः । शर्म । यंसत् ।
प्रियः । सुऽकृत् । प्रियः । इन्द्रे । मनायुः । प्रियः । सुप्रऽअवीः । प्रियः । अस्य । सोमी ॥५॥

वेङ्कट० 'न तम्' हिंसन्ति बहवः, न अपि अल्पाः । तस्मै अस्मै बहु अदितिः शर्म यच्छति । प्रियः सुष्ठु कर्मणां[1] कर्ता भवति । प्रियः इन्द्रे मनायुः । प्रियः सुष्ठु प्रकर्षेण रक्षणसाधः । प्रियः अस्य[2] सोमवान् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वर्गः' ॥

सुप्राव्यः प्राशुषाळेष वीरः सुष्वेः पक्तिं कृणुते केवलेन्द्रः ।
नासुष्वेरापिर्न सखा न जामिर्दुष्प्राव्योऽवहन्तेदवाचः ॥ ६ ॥

सुप्रऽअव्यः । प्राशुषाट् । एषः । वीरः । सुस्वेः । पक्तिम् । कृणुते । केवला । इन्द्रः ।
न । असुस्वेः । आपिः । न । सखा । न । जामिः । दुःप्रऽअव्यः । अवऽहन्ता । इत् । अवाचः ॥

वेङ्कट० सुष्ठु प्रकर्षेण रक्षणीयो भवति प्राशूनां[3] योद्धृणामभिभविता । एषः वीरः सोमं सुन्वतो यजमानस्य चरुपुरोडाशादीनामिव केवलम् पक्तिम्[4] कुरुते[4] स्वीकुरुते । न असुन्वेः आपिः, न च सखा, न अपि जामिः । दुःखेन प्रतर्पणीयः अवहन्ता एव भवति अवाचीनस्य पराङ्मुखस्य ॥ ६ ॥

न रेवता पणिना सख्यमिन्द्रोऽसुन्वता सुतपाः सं गृणीते ।
आस्य वेदः खिदति हन्ति नग्नं वि सुष्वये पक्तये केवलो भूत् ॥ ७ ॥

न । रेवता । पणिना । सख्यम् । इन्द्रः । असुन्वता । सुतऽपाः । सम् । गृणीते ।
आ । अस्य । वेदः । खिदति । हन्ति । नग्नम् । वि । सुस्वये । पक्तये । केवलः । भूत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० न[6] धनवताऽपि पणिना सख्यम् इन्द्रः करोति । असुन्वता 'सुतपाः न' सम्यक् सङ्गच्छते । अस्य धनम् आ खिदत् । अनन्तरञ्च नग्नम् अधनं तम् हन्ति । वि भवति येन्द्रः सुष्वये सोमस्य पक्त्रे चरुपुरोडाशस्य असाधारणः ॥ ७ ॥

इन्द्रं परेऽवरे मध्यमास इन्द्रं यान्तोऽवसितास इन्द्रम् ।
इन्द्रं क्षियन्त उत युध्यमाना इन्द्रं नरो वाजयन्तो हवन्ते ॥ ८ ॥

इन्द्रम् । परे । अवरे । मध्यमासः । इन्द्रम् । यान्तः । अवऽसितासः । इन्द्रम् ।
इन्द्रम् । क्षियन्तः । उत । युध्यमानाः । इन्द्रम् । नरः । वाजऽयन्तः । हवन्ते ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति कर्ष. २. 'मैणः वि' कर्ष. ३. प्राशु मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. प्राह् वि' क'. ६. पङ्क्तिम् मूको. ७. नास्ति वि'. ८. नास्ति वि' कर्ष. ९-९. 'धाना वि' कर्ष; 'धाना क मस्तावश.

वेङ्कट० इन्द्रम् एव परे अवरे[1] मध्यमाश्च ह्वयन्ते । इन्द्रम् एव गच्छन्तः[2], तथा युद्धभूमौ अवस्थिताः, ततस्तत्र निवसन्तश्च, अनन्तरमेव युध्यमानाः च । इन्द्रम् एव नरः वाजं कुर्वाणाः ॥ ८ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वर्गः[3] ॥

[२६]

[4]वामदेवो गौतम ऋषिः, आद्यानां तिसृणाम् इन्द्रो वा । आद्यानां तिसृणाम् इन्द्र आत्मा वा देवता, शिष्टानां श्येनः । त्रिष्टुप् छन्दः[4] ।

अहं मनुरभवं सूर्यश्चाहं कक्षीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।
अहं कुत्समार्जुनेयं न्यृञ्जेऽहं कविरुशना पश्यता मा ॥ १ ॥

अहम् । मनुः । अभवम् । सूर्यः । च । अहम् । कक्षीवान् । ऋषिः । अस्मि । विप्रः ।
अहम् । कुत्सम् । आर्जुनेयम् । नि । ऋञ्जे । अहम् । कविः । उशना । पश्यत । मा ॥ १ ॥

वेङ्कट० अहम् एव मन्वादिः अभवम् । अहम् अर्जुनीपुत्रम् कुत्सम् स्वकार्यसमर्थं करोमि । अहम् एव कविः उशना । माम् पश्यत इतीन्द्रस्य वामदेवस्य वा वचनम् ॥ १ ॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाशुषे मर्त्याय ।
अहमपो अनयं वावशाना मम देवासो अनु केतमायन् ॥ २ ॥

अहम् । भूमिम् । अददाम् । आर्याय । अहम् । वृष्टिम् । दाशुषे । मर्त्याय ।
अहम् । अपः । अनयम् । वावशानाः । मम । देवासः । अनु । केतम् । आयन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम्[5] पण्डिताय[5] भूमिम् ददामि । अहम् एव प्रयच्छते मर्त्याय वृष्टिम् । अहम् एव अपः अनयम् सर्वं प्रति कामयमानाः । मम आज्ञाम् देवाः अनु गच्छन्ति ॥ २ ॥

अहं पुरो मन्दसानो व्यैरं नव साकं नवतीः शम्बरस्य ।
शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावम् ॥ ३ ॥

अहम् । पुरः । मन्दसानः । वि । ऐरम् । नव । साकम् । नवतीः । शम्बरस्य ।
शतऽतमम् । वेश्यम् । सर्वऽताता । दिवःऽदासम् । अतिथिऽग्वम् । यत् । आवम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् पुरः मोदमानः विभिन्नमितस्ततः प्रेरितवान् नव[6] नवतीः च[7] शम्बरस्य । अथ तत्र शम्बरस्य पूरणं नगरं सर्वैराश्चर्यैस्ततम् तत् वेश्यम् प्रवेश्यम् अभवत् मम । कदा । यदा दिवोदासनामानम् ऋषिम् अतिथीन् प्रति गन्तारम् अहम् अरक्षम् ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति वि[1] सर्वे; अपरे मूको. २. °च्छन् मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि[1] अ[1].
५. दीक्षिताय ऊ. ६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. ···तिश्च अ[1].

प्र सु ष विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्य आशुपत्वा ।
अचक्रया यत् स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टम् ॥ ४ ॥

प्र । सु । सः । विऽभ्यः । मरुतः । विः । अस्तु । प्र । श्येनः । श्येनेभ्यः । आशुऽपत्वा ।
अचक्रया । यत् । स्वधया । सुऽपर्णः । हव्यम् । भरत् । मनवे । देवऽजुष्टम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शौनकः—'प्र सु ष[1] विभ्यो नवभिर्ऋग्भिः श्येनस्य[2] संस्तवः' (बृदे ४,१३६) इति । नः श्येनः विभ्यः गन्तृभ्योऽपि सुष्ठु हे मरुतः ! प्रगन्ता भवतु, श्येनेभ्यः अपि आशुपतन: श्येनः[2] । चक्ररहितेन आत्मप्रभवेन बलेन यत् सुपर्णः[3] देवैः सेवितं सोमं मनुष्याय आजहार ॥ ४ ॥

भरद् यदि विरतो वेविजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि ।
तूयं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे श्येनो अत्र ॥ ५ ॥

भरत् । यदि । विः । अतः । वेविजानः । पथा । उरुणा । मनःऽजवाः । असर्जि ।
तूयम् । ययौ । मधुना । सोम्येन । उत । श्रवः । विविदे । श्येनः । अत्र ॥ ५ ॥

वेङ्कट० भरति यदि पक्षी स्वर्गाद् चलन्, पथा विस्तीर्णेन मनोवेगः सृष्टोऽभवत् उत्सुकोऽभवत् । क्षिप्रम् अगच्छत् सोममयेन मधुना सह, अन्नम् अपि लेभे श्येनः स्वर्गे ॥ ५ ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मन्द्रं मदम् ।
सोमं भरद् दादृहाणो देवावान् दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥

ऋजीपी । श्येनः । ददमानः । अंशुम् । पराऽवतः । शकुनः । मन्द्रम् । मदम् ।
सोमम् । भरत् । दादृहाणः । देवऽवान् । दिवः । अमुष्मात् । उत्ऽतरात् । आऽदाय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ऋजुगामी श्येनः धारयन् अंशुं परावतः शकुनशीलः मदकरम् मदम् सोमम् दिव आहृतवान् सोमपालान् पीडयन् देवैस्तद्वान् दिवः अमुष्मात् उद्गततरात् आदाय ॥ ६ ॥

आदाय श्येनो अभरत् सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकम् ।
अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥

आऽदाय । श्येनः । अभरत् । सोमम् । सहस्रम् । सवान् । अयुतम् । च । साकम् ।
अत्र । पुरम्ऽधिः । अजहात् । अरातीः । मदे । सोमस्य । मूराः । अमूरः ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. °नम मूको. ३. °स्कृतः वि॰ अ॰; सेवितः वि॰ ग॰ ... ४. ... वि॰ अ॰; ... वि॰ ग॰ ... ५. पुष॰ ...

वेङ्कट० आदाय[1] श्येनः 'आजहार सोमम्' सहस्रम् अयुतम् च सह[2] सोमपालान्। अत्र बहुप्रज्ञः[3] शत्रून् अत्यजत् सोममदे 'मूढान् अमूढः'[5] ॥ ७ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चदशो वर्गः'[6] ॥

[२७]

'वामदेवो गौतम ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः'[6] ।

गर्भे नु सन्नन्वेषामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।
शतं मा पुर आयसीररक्षन्नध श्येनो जवसा निरदीयम् ॥ १ ॥

गर्भे । नु । सन् । अनु । एषाम् । अवेदम् । अहम् । देवानाम् । जनिमानि । विश्वा ।
शतम् । मा । पुरः । आयसीः । अरक्षन् । अध । श्येनः । जवसा । निः । अदीयम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गर्भे एव सन् अहम् एषाम् देवानाम् दिवि स्थितानां सर्वाणि जन्मानि अनुक्रमेण ज्ञातवानस्मि। शतम् मा पुरः अयसा निर्मिताः सोममभिजिहीर्षन्तम् अरक्षन्। अथ अहं जवेन[7] प्रविश्य सोममादाय निर्गतोऽस्मि ॥ १ ॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमास त्वक्षसा वीर्येण ।
ईर्मा पुरंधिरजहादरातीरुत वाताँ अतरच्छूशुवानः ॥ २ ॥

न । घ । सः । माम् । अप । जोषम् । जभार । अभि । ईम् । आस । त्वक्षसा । वीर्येण ।
ईर्मा । पुरम्ऽधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् । अतरत् । शूशुवानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० न एव खलु सः सोमरक्षी सेवमानं मां बलेन अपहृतवान्। अहं पुनरेव अभ्यभवं तत्कर्मणा बलेन। परोक्षः[8] शेषः। ईरणकुशलः बहुप्रज्ञः शत्रुसंघाताः अत्यजत्। अपि च आगतान् सोमपालान् अतरत् दीप्यमानः ॥ २ ॥

अव यच्छ्येनो अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिम् ।
सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्ज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥ ३ ॥

अव । यत् । श्येनः । अस्वनीत् । अध । द्योः । वि । यत् । यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरम्ऽधिम् ।
सृजत् । यत् । अस्मै । अव । ह । क्षिपत् । ज्याम् । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति कपं. २. [illegible] कपं. ३. नास्ति वि° कपं. ४. °प्रज्ञा वि° कपं. ५-५. मूढाः । अमू° क. ६-६. नास्ति मूको. ७. बलेन वि°° अ°. ८. °ष वि° अ° कपं; °क्षा वि°; °क्षे क.

वेङ्कट० अमन्दरं शीघ्रमानः श्येनः यदा अत्र आक्रमीत्, यदा वा[1] अस्मात् सोमस्थानात् पुरन्धिम् श्येनं विविधमपनीतवन्तः सोमपालकाः, यदा वा अस्मै कृशानुः इषुम् अत्र असृजत्, ज्याम् विक्षिपन्। तुग्र्यमाणश्छान्दसः। कृशानुः वेद्वा मनसा तुरण्यन्[2] गच्छन् भ्रममाणो वेपुम्[3] ॥ ३ ॥

ऋजिप्य ईमिन्द्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि ष्णोः ।
अन्तः पतत् पतत्र्यस्य पर्णमध यामनि प्रसितस्य तद् वेः ॥ ४ ॥

ऋजिप्यः । ईम् । इन्द्रऽवतः । न । भुज्युम् । श्येनः । जभार । बृहतः । अधि । स्नोः ।
अन्तरिति । पतत् । पतत्रि । अस्य । पर्णम् । अध । यामनि । प्रऽसितस्य । तत् । वेरिति वेः ॥४॥

वेङ्कट० ऋजुगामी श्येनः सोमम् इन्द्रवतः[4] यजमानस्य भोजनम् बृहतः सानोः अधि आजभार। द्यावापृथिव्योः अन्तः पपात पतनशीलम् अस्य पर्णम्[5] तदानीं गमने[6] प्रसक्तस्य पक्षिणः ॥ ४ ॥

अध श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिप्यानं मघवा शुक्रमन्धः ।
अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिन्द्रो मदाय प्रति धत् पिबध्यै शूरो मदाय प्रति धत् पिबध्यै ॥५॥

अध । श्वेतम् । कलशम् । गोभिः । अक्तम् । आऽपिप्यानम् । मघऽवा । शुक्रम् । अन्धः ।
अध्वर्युऽभिः । प्रऽयतम् । मध्वः । अग्रम् । इन्द्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै । शूरः । मदाय । प्रति ।
धत् । पिबध्यै ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अथ सोमात्मकम् श्वेतम् कलशम् गोविकारैर्दध्यादिभिः अक्तम् उपर्युपरि वर्धमानम् मघवा निर्मलम् अन्नमपि अध्वर्युभिः प्रयतम् मधुरस्य[7] अग्रभूतम् इन्द्रः मदाय पातुं श्रोत्रयोः प्रति अद्-धात् शूरः ॥ ५ ॥

[8]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः[8] ॥

[२८]

[9]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[9] ।

त्वा युजा तव तत् सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे सस्रुतस्कः ।
अहन्नहिमरिणात् सप्त सिन्धूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ १ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इन्द्रः । अपः । मनवे । सऽस्रुतः । करिति कः ।
अहन् । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽइव । खानि ॥१॥

वेङ्कट० त्वया सहायेन तव सख्ये सोम! तदानीम् इन्द्रः अपः[1] मनुष्याय सस्यन्दनाः[2] अकरोत् ।

---

१. नास्ति वि[1]. २. °र्ण वे° वि[1] अ[1]. ३. वेपन् मूको. ४. इन्द्रावतश्च वि[1] अ[1]. ५. वर्णे मूको. ६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. °धुर° वि[1] अ[1] ड; मेघरस्य अ[1]. ८-८. नास्ति मूको. ९. °त्यः ड.

अहन् अहिम्, अगमयश्च सप्त नद्यः, अप अवृणोत् अपिहितानीव द्वाराणि नदीनां निःसरणमार्गान् ॥ १ ॥

त्वा युजा नि खिदत् सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा सद्य इन्दो ।
अधि ष्णुना बृहता वर्तमानं महो द्रुहो अप विश्वायु धायि ॥ २ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रम् । सहसा । सद्यः । इन्दो इति ।
अधि । स्नुना । बृहता । वर्तमानम् । महः । द्रुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वया सहायेन प्रावृहत् इन्द्रः सूर्यस्य चक्रम् बलेन सद्यः एव हे सोम! । तत्[1] महता समुच्छ्रितेन पर्वतेन[2] गच्छत्[3] सर्वगं महतः द्रोग्धुः सूर्यात् अपि इन्द्रेण "अप अधायि" ॥ २ ॥

अहन्निन्द्रो अदहदग्निरिन्दो पुरा दस्यून् मध्यंदिनादभीके ।
दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरू सहस्रा शर्वा नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

अहन् । इन्द्रः । अदहत् । अग्निः । इन्दो इति । पुरा । दस्यून् । मध्यंदिनात् । अभीके ।
दुःऽगे । दुरोणे । क्रत्वा । न । याताम् । पुरु । सहस्रा । शर्वा । नि । बर्हीत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यदानीम् इन्द्रः दस्यून् अहन्, अग्निः[4] च तान् अदहत् हे सोम! मध्यंदिनात् प्रागेव सङ्ग्रामे । दुर्गे देशे पर्वतादौ कार्यार्थम् इव गच्छतां पथिकानां[5] पुरूणि सहस्राण्यसुराणां मार्यकत् भक्तानि हिंसक इन्द्रः नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

विश्वस्मात् सीमधमाँ इन्द्र दस्यून् विशो दासीरकृणोरप्रशस्ताः ।
अबाधेथाममृणतं नि शत्रूनविन्देथामपचितिं वधत्रैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीम् । अधमान् । इन्द्र । दस्यून् । विशः । दासीः । अकृणोः । अप्रऽशस्ताः ।
अबाधेथाम् । अमृणतम् । नि । शत्रून् । अविन्देथाम् । अपऽचितिम् । वधत्रैः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सर्वस्मात् लोकात् अधमान्[6] इन्द्र! सर्वान् दस्यून् अकृणोः, तथा कर्मक्षयविहीनश्च विशः अधमाः कृतवान् । त्वं च सोमश्च शत्रून्[7] नितरां बाधितवन्तौ मारितवन्तौ च, अलभेथाम् च पूजाम् शत्रूणां वधैः ॥ ४ ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।
आदर्दृतमपिहितान्यश्ना रिरिचथुः क्षाश्चित्ततृदाना ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि[१] कपं. ३. °च्छन् ख. ४-४. मनागपि वि[३] अ[१]. ५. °हिम् मूको. ६. अस्मान् वि[२] कपं. ७. शत्रून् वि[३] अ[१].

एव । सत्यम् । मघऽवाना । युवम् । तत् । इन्द्रः । च । सोम । ऊर्वम् । अश्व्यम् । गोः ।
आ । अदर्दृतम् । अपिऽहितानि । अश्ना । रिरिचथुः । क्षाः । चित् । ततृदाना ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एवम् सत्यम् धनवन्तौ! युवां तत् इदम् कृतवन्तौ इन्द्रः च सोम! 'स्वं च' गोः अपि अश्वसङ्घम् गन्तारम्, आ अदर्दृतम् च अपिहितद्वारान् मेघान्। तदानीं सर्वां' पृथिवीं 'मद्धनया रिरिचथुः' मेघान् विध्यन्तौ ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः' ॥

[२९]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ नः स्तुत उप वाजेभिरूती इन्द्र याहि हरिभिर्मन्दसानः ।
तिरश्चिदर्यः सवना पुरूण्याङ्गूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाजेभिः । ऊती । इन्द्र । याहि । हरिऽभिः । मन्दसानः ।
तिरः । चित् । अर्यः । सवना । पुरूणि । आङ्गूषेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'उप आयाहि' अश्वैः मोदमानः स्तुतः अस्माकम् अन्नैः सह रक्षणार्थम्, तिरः इति प्राप्तकालनाम[२] (द्र या ३.२०), प्राप्तकालानि सवनानि सर्वाणि स्वामी स्तोमैः स्तूयमानः सत्यधनः ॥ १ ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वान् हूयमानः सोतृभिरुप यज्ञम् ।
स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुष्वाणेभिर्मदति सं ह वीरैः ॥ २ ॥

आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वान् । हूयमानः । सोतृऽभिः । उप । यज्ञम् ।
सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सम् । ह । वीरैः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ हि स्म गच्छति नृहितः प्राज्ञः सोतृभिः[६] हूयमानः यज्ञम् उप । स्वश्वः यः निर्भयः मन्यमानः सोमसुद्भिः वीरैः सह मदति ॥ २ ॥

श्रावयेदस्य कर्णा वाजयध्यै जुष्टामनु प्र दिशं मन्दयध्यै ।
उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान् करन्न इन्द्रः सुतीर्थाभयं च ॥ ३ ॥

श्रवय । इत् । अस्य । कर्णा । वाजयध्यै । जुष्टाम् । अनु । प्र । दिशम् । मन्दयध्यै ।
उत्ऽववृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करत् । नः । इन्द्रः । सुऽतीर्था । अभयम् । च ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. ०र्वा वि' अ'. ३-३. 'मानिरिरिचथुः वि' अ'; 'मथुः ह. ४-४. 'यथाति वि' ०र्थ. ५. 'समास वि' अ'. ६. मातृ' वि' ०र्थ; सोतृ' वि' अ' क.

वेङ्कट० श्रावय एव इन्द्रस्य कर्णौ बलिनौ कर्तुम् । हे स्तोतः! त्वया मेधिकाम् धियम् मादयितुं प्रकर्षेण अनु श्रावय । सोऽयम् उद्गाप्राणः अश्वाय बलवान् करोतु अस्मान् इन्द्रः शोभनस्थानात्, अभयम् न करोतु ॥ ३ ॥

अच्छा यो गन्ता नाधमानमूती इत्था विप्रं हवमानं गृणन्तम् ।
उप त्मनि दधानो धुर्याँ३ऽशून्त्सहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥ ४ ॥

अच्छ । यः । गन्ता । नाधमानम् । ऊती । इत्था । विप्रम् । हवमानम् । गृणन्तम् ।
उप । त्मनि । दधानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रऽबाहुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभि गन्ता नः याचमानं रक्षणार्थम् इत्थं मेधाविनं ह्वयन्तं स्तुवन्तं च । उप दधाति आत्मनि स्वरथधुरि अश्वान् नियुञ्जन्[1] धनानाम् सहस्राणि शतानि च वज्रबाहुः[2] ॥ ४ ॥

त्वोतासो मघवन्निन्द्र विप्रा वयं ते स्याम सूरयो गृणन्तः ।
भेजानासो बृहद्दिवस्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः ॥ ५ ॥

त्वाऽऊतासः । मघऽवन् । इन्द्र । विप्राः । वयम् । ते । स्याम । सूरयः । गृणन्तः ।
भेजानासः । बृहत्ऽदिवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य । दावने । पुरुऽक्षोः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वया रक्षिताः[3] हे मघवन् इन्द्र! विप्राः वयम् च त्वदीयाः स्याम प्राज्ञाः[4] स्तुवन्तः भजमानाः महादीप्तिम् धनम् सर्वतः काम्यनीयम् दानाय बहुभिः भक्षितम् (?) ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टादशो वर्गः[5] ॥

[३०]

[6]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, नवमीदशम्येकादशीनाम् इन्द्रोषसौ ।
गायत्री छन्दः, अष्टमीचतुर्विंश्यौ त्रिष्टुभौ[6] ।

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरेवा यथा त्वम् ॥ १ ॥

नकिः । इन्द्र । त्वत् । उत्ऽतरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रऽहन् । नकिः । एव । यथा । त्वम् ॥

वेङ्कट० न कश्चित् हे वृत्रहन्[7] इन्द्र! त्वत्तः उत्तरकालीनः विद्यते, न च पूर्वकालीनः[7] विद्यते, नापि समः ॥ १ ॥

सत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः । सत्रा महाँ असि श्रुतः ॥ २ ॥

---

१. °त्रुम्न कर्ण. २. मङ्गला° वि° कर्ण. ३. °ता न वि° कर्ण. ४. प्रज्ञाः कर्ण. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति मूको. ७. नास्ति वि° क कर्ण; °लीनो विद्यते न च पूर्वकालीनः वि° अ°.

सत्रा। ते। अनु। कृष्टयः। विश्वाः। चक्राऽइव। वावृतुः। सत्रा। महान्। असि। श्रुतः॥२॥

वेङ्कट० सत्यमेव तव प्रजाः विश्वानि च भूतानि अनुवर्तनं कुर्वन्ति चक्राणीव रथम्। सत्यमेव महान् असि विश्रुतः॥२॥

विश्वे चनेदना त्वा देवास इन्द्र युयुधुः। यदहा नक्तमातिरः॥३॥

विश्वे। चन। इत्। अना। त्वा। देवासः। इन्द्र। युयुधुः। यत्। अहा। नक्तम्। आ। अतिरः॥३॥

वेङ्कट० '[1]सर्वे हि एव[1]' देवाः प्राणेन[2] बलेन हे इन्द्र! त्वां योधयाञ्चक्रुः, यदा[3] त्वं सूर्यस्य चक्रापहरणेन गमनं निरुन्धानः अहानि रात्रीः[4] च आ अतिरः विनाशितवानसि। [5]सूर्यानुदये लोककर्षं भवति सर्वम्[5]॥३॥

यत्रोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते। मुषाय इन्द्र सूर्यम्॥४॥

यत्र। उत। बाधितेभ्यः। चक्रम्। कुत्साय। युध्यते। मुषायः। इन्द्र। सूर्यम्॥४॥

वेङ्कट० यत्र बाधितेभ्यः कुत्ससैनिकेभ्यः कुत्साय च युध्यते रक्षणाय हे इन्द्र! सूर्यम् चक्रम् अमुष्णाः॥४॥

यत्र देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत्। त्वमिन्द्र वनूँरहन्॥५॥

यत्र। देवान्। ऋघायतः। विश्वान्। अयुध्यः। एकः। इत्। त्वम्। इन्द्र। वनून्। अहन्॥५॥

वेङ्कट० यस्मिन् युद्धे देवान् बाधमानान् सर्वान् एकः एव अयुध्यः, त्वम् इन्द्र! तत्र हिंसितॄंश्च हतवानसि॥५॥

[7]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वर्गः[7]॥

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्यम्। प्रावः शचीभिरेतशम्॥६॥

यत्र। उत। मर्त्याय। कम्। अरिणाः। इन्द्र। सूर्यम्। प्र। आवः। शचीभिः। एतशम्॥६॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! यस्मिन् अपि युद्धे मर्त्याय सूर्यम् बाधितवानसि, तत्र च प्रकर्षेण[8] रक्षितवानसि कर्मभिः एतशम् ऋषिम्, तदानीं च युयुत्सुः॥६॥

किमादुतासि वृत्रहन् मघवन् मन्युमत्तमः। अत्राह दानुमातिरः॥७॥

किम्। आत्। उत। असि। वृत्रऽहन्। मघऽवन्। मन्युमत्ऽतमः। अत्र। अह। दानुम्। आ। अतिरः॥

1-1. "बेङ्ग्येवम् वि' अ'. 2. "णेन ड्य'. 3. यथा अ'. 4. "रि वि'" अ' द. 5-5. "रेङ्गोक" वि'; "रेङ्गोक" वि'. 6. तवेव वि'. 7-7. नास्ति मूको. 8. नास्ति वि' सर्व.

वेङ्कट० हे वृत्रहन् मघवन्! यदि त्वं मन्युमान् भवसि कुप्यसि, तदानीम् एव असुरं विनाशयसीति समुदायार्थः । किम् इति प्रश्नविशेषार्थः ॥ ७ ॥

एतद् घेदुत वीर्यं१मिन्द्र चकर्थ पौंस्यम् । स्त्रियं यद् दुर्हणायुवं वधीर्दुहितरं दिवः ॥८॥

एतत् । घ । इत् । उत । वीर्यम् । इन्द्र । चकर्थ । पौंस्यम् ।
स्त्रियम् । यत् । दुःऽहनायुवम् । वधीः । दुहितरम् । दिवः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० एतत् खलु अपि च वीर्यम् इन्द्र! कृतवानसि पुंस्त्वावहम्, स्त्रियम् यत् त्वं दुर्हणं प्रजापतिमिच्छन्तीम् उषसम् अवधीः ॥ ८ ॥

दिवश्चिद् घा दुहितरं महान् महीयमानाम् । उषासमिन्द्र सं पिणक् ॥ ९ ॥

दिवः । चित् । घ । दुहितरम् । महान् । महीयमानाम् । उषसम् । इन्द्र । सम् । पिणक् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः खलु दुहितरम् महान् त्वम् महीयमानाम् जनैः उषसम् इन्द्र! सम् चूर्णितवानसि ॥ ९ ॥

अपोषा अनसः सरत् संपिष्टादह बिभ्युषी । नि यत् सीं शिश्नथद् वृषा ॥ १० ॥

अप । उषाः । अनसः । सरत् । सम्ऽपिष्टात् । अह । बिभ्युषी । नि । यत् । सीम् । शिश्नथत् । वृषा ॥१०॥

वेङ्कट० अप असरत् उषाः इन्द्रेण सम्पिष्टात्[1] शकटात् बिभ्युषी । यदा एनम्[2] इन्द्रः परिगृह्य नितराम् शिश्नथत् ॥ १० ॥

[3]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये विंशो वर्गः[3] ॥

एतदस्या अनः शये सुसंपिष्टं विपाश्या । ससार सीं परावतः ॥ ११ ॥

एतत् । अस्याः । अनः । शये । सुऽसंपिष्टम् । विऽपाशि । आ । ससार । सीम् । पराऽवतः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'एतत् अस्याः' विशीर्णम् अनः शेते सुष्ठु चूर्णितम् पाशिभिर्बन्धकैर्विरहितं च । सा इदं दूराद् देशात् प्रवणं प्रति आ ससार । सीम् इति पूरणम् । अत्र यास्कः—'अपासरदुषाः । अनसः सम्पिष्टान्मेघाद् बिभ्युषी । अनो वायुरनितेः । अपि वोपमार्थे स्यात् । अनस इव शकटादिव[4] । अनः शकटम् । आनद्धमस्मिंश्चीवरम् । अनितेर्वा स्यात् जीवनकर्मणः । उपजीवन्त्येनत्[5] । मेघोऽप्यन एतस्मादेव । यन्निरशिश्नथत् । वृषा वर्षिता मध्यमः । तस्या एषापरा भवति ××× । एतदस्या अन आशेते "सुसंपिष्टम् । इतरदिव" । विपाशि विमुक्तपाशि' (या ११.४७-४८) इति ॥ ११ ॥

---

१. सम्पिष्टा मूको. २. एनाम् वि[2] अ[1]. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. शकटवाः वि[1] अर्प. ५. ॰दिति मूको. ६. ॰न्त् वि[1][2] अ[2] अर्प. ७-७. ॰शमिव मूको.

उत सिन्धुं विबाल्यं वितस्थानामधि क्षमि । परि ष्ठा इन्द्र मायया ॥ १२ ॥

उत । सिन्धुम् । विऽबाल्यम् । विऽतस्थानाम् । अधि । क्षमि । परि । स्थाः । इन्द्र । मायया ॥१२॥

वेङ्कट० अपि[1] च[2] सिन्धुं विबाल्यम् परुष्णीं[3] पृथिव्यां सर्वतः वितिष्ठमानां पालितवानसि[4] इन्द्र! कर्मणा ॥ १२ ॥

उत शुष्णस्य धृष्णुया प्र मृक्षो अभि वेदनम् । पुरो यदस्य संपिणक् ॥ १३ ॥

उत । शुष्णस्य । धृष्णुऽया । प्र । मृक्षः । अभि । वेदनम् । पुरः । यत् । अस्य । सम्ऽपिणक् ॥१३॥

वेङ्कट० [5]अपि च[5] शुष्णस्य[6] धर्षणशीलः धनं प्रकर्षेणाभिमृष्टवानसि । [7]यत् अस्य[7] पुरः सम्पूर्णितवानसि ॥ १३ ॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि । अवाहन्निन्द्र शम्बरम् ॥ १४ ॥

उत । दासम् । कौलिऽतरम् । बृहतः । पर्वतात् । अधि । अव । अहन् । इन्द्र । शम्बरम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अपि च दासम् अत्यन्तकुलीनम्[8] महतः पर्वतात् अधि अधः ततः अपनीतवानसि इन्द्र! शम्बरम् ॥ १४ ॥

उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि शतावधीः । अधि पञ्च प्रधीँरिव ॥ १५ ॥

उत । दासस्य । वर्चिनः । सहस्राणि । शता । अवधीः । अधि । पञ्च । प्रधीन्ऽइव ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अपि च असुरस्य वर्चिनाम्नः[9] सहस्राणि शतानि चानुचरान् अवधीः पञ्च च प्रधीनिव परिगतान् ॥ १५ ॥

"[10]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्गः[10]" ॥

उत त्यं पुत्रमग्रुवः परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेष्विन्द्र आभजत् ॥ १६ ॥

उत । त्यम् । पुत्रम् । अग्रुवः । पराऽवृक्तम् । शतऽक्रतुः । उक्थेषु । इन्द्रः । आ । अभजत् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अपि च तम् पुत्रम् अग्रुवः परावृक्तम् नाम शतक्रतुः इन्द्रः उक्थेषु आ अभजत् । परावृगेव परावृक्तः ॥ १६ ॥

उत त्या तुर्वशायदू अस्नातारा शचीपतिः । इन्द्रो विद्वाँ अपारयत् ॥ १७॥

---

१. नास्ति अर्ध. २. नास्ति वि'. ३. 'निपात् वि' ल अर्ध; 'नीयाद् वि' अ'. ४. वारि° वि' अ'. ५-५. नास्ति वि' अ'. ६. नास्ति वि'. ७-७. यस्य वि'. ८. 'न्तकुलीनम् वि' अ'; 'कुलीनं वि' ल अर्ध. ९. वर्चिना° वि' अर्ध; वर्चिन° वि' अ' ल. १०-१०. नास्ति मूको.

उत । त्या । तुर्वशायदू इति॑ । अस्नातारा॑ । शची॑ऽपतिः । इन्द्रः॑ । विद्वान् । अपारयत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अपि च तौ तुर्वशं यदुं च अनभिषिक्तौ पितृशापात् शचीपतिः इन्द्रः जानन् अपारयत् कृतवान् राज्यार्हाविति ॥ १७ ॥

उ॒त त्या स॒द्य आर्या॑ स॒रयो॑रिन्द्र पा॒रतः॑ । अर्णा॑चि॒त्रर॑थावधीः ॥ १८ ॥

उत । त्या । सद्यः । आर्या॑ । सरयोः॑ । इन्द्र । पारतः॑ । अर्णा॑चित्ररथा । अवधीः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अपि च[1] तौ इन्द्र![2] सद्यः एव राजानौ सरयोः नद्याः पारे अर्णं चित्ररथं च हतवानसि ॥ १८ ॥

अनु॒ द्वा ज॑हि॒ता न॑यो॒ऽन्धं श्रो॒णं च॑ वृत्रहन् । न तत् ते॑ सु॒म्नमष्ट॑वे ॥ १९ ॥

अनु॑ । द्वा । जहि॑ता । नयः॑ । अन्धम् । श्रोणम् । च । वृत्र॒ऽहन् । न । तत् । ते॒ । सुम्नम् । अष्ट॑वे ॥ १९ ॥

वेङ्कट० 'हे वृत्रहन्![3]' 'अनु अनयः[4]' द्वौ वृद्धौ अन्धम् चक्षुर्हीनम् श्रोणम् परावृतम् च । न तत् तव सुखम् अन्येनाप्तुं शक्यं देवेन स्तुतेन ॥ १९ ॥

श॒तम॑श्म॒न्मयी॑नां पु॒रामिन्द्रो॒ व्या॑स्यत् । दिवो॑दासाय दा॒शुषे॑ ॥ २० ॥

शतम् । अश्मन्ऽमयी॑नाम् । पुराम् । इन्द्रः॑ । वि । आस्यत् । दिवः॑ऽदासाय । दाशुषे॑ ॥ २० ॥

वेङ्कट० शिलामयीनाम् पुराम् शतम् इन्द्रः व्यस्तवान् दिवोदासाय यजमानाय तत्प्रीतये[5] ॥ २० ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

अस्वा॑पयद् द॒भीत॑ये स॒हस्रा॑ त्रिं॒शतं॑ ह॒थैः । दा॒साना॒मिन्द्रो॑ मा॒यया॑ ॥ २१ ॥

अस्वा॑पयत् । दभीत॑ये । सहस्रा॑ । त्रिंशत॑म् । हथैः॑ । दासाना॑म् । इन्द्रः॑ । मायया॑ ॥ २१ ॥

वेङ्कट० दभीतिप्रीतये असुराणाम् त्रिंशतम् सहस्राणि हननैः भूमावशाययत् इन्द्रः कर्मणा ॥ २१ ॥

स घेदु॒तासि॑ वृत्रहन्त्समा॒न इ॑न्द्र॒ गोप॑तिः । यस्ता विश्वा॑नि चिच्यु॒षे ॥ २२ ॥

सः । घ । इत् । उत । असि । वृत्र॒ऽहन् । समा॒नः । इन्द्र । गोऽप॑तिः । यः । ता । विश्वा॑नि । चिच्यु॒षे ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सः खलु असि वृत्रहन् इन्द्र! सर्वेषां साधारणः गोपतिः, यः त्वं तानि विश्वानि असुरपुराणि च्यावयसि ॥ २२ ॥

उ॒त नू॒नं यदि॑न्द्रि॒यं क॑रि॒ष्या इ॑न्द्र॒ पौंस्य॑म् । अ॒द्या नकि॒ष्टदा मि॑नत् ॥ २३ ॥

---

१. नास्ति वि' छप. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. अन्वाइयौ मूको; अन्वनयद्वौ क प्रस्तावः. ५. तत्प्रीत° मूको.

उत । नूनम् । यत् । इन्द्रियम् । करिष्याः । इन्द्र । पौंस्यम् । अद्य । नकिः । तत् । आ । मिनत् ॥२३॥

वेङ्कट० अपि च पुरा यत् वीर्यं पुंस्त्वावहं कृतवानसि इन्द्र![1], तद् अद्य[2] न कश्चित् आ[3] हिनस्ति, इन्द्रसदृशानि व्रतानि यथानुवर्तन्ते ॥ २३ ॥

वामंवामं त आदुरे देवो ददात्वर्यमा । वामं पूषा वामं भगो वामं देवः करूळती ॥२४॥

वामम्ऽवामम् । ते । आऽदुरे । देवः । ददातु । अर्यमा ।
वामम् । पूषा । वामम् । भगः । वामम् । देवः । करूळती ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वननीयं[4] धनं तव आदरणे(?)[5] सति अर्यमादिः देवः अस्मभ्यम् ददातु । कृत्तदन्तः पूषा करूळती । पुनर्वचने विशेषणसमर्पणायेति[6] ॥ २४ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः'[6] ।

[३१]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, तृतीया पादनिचृत्'[7] ।

कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कया । नः । चित्रः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा । कया । शचिष्ठया । वृता ॥१॥

वेङ्कट० केन अस्मान् रक्षणेन पूजनीयः इन्द्रः आभिमुख्येन प्राप्नुयात् अस्माकं सदा वर्धयिता सखा, केन च अतिशयेन कर्मवता अन्नेन ॥ १ ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृळ्हा चिदारुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानाम् । मंहिष्ठः । मत्सत् । अन्धसः । दृळ्हा । चित् । आऽरुजे । वसु ॥२॥

वेङ्कट० कः त्वां मदहेतुभूतानां मध्ये सत्यभूतः अतिशयेन महान् मादयेत् । अन्नस्य सम्बन्धिनां दृढानि अपि धनानि स्तोतृभ्यो दानाय आरोक्तुं भङ्क्तुम् मत्सत् इति ॥ २ ॥

अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । सु । नः । सखीनाम् । अविता । जरितृणाम् । शतम् । भवासि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० "अभि भवसि" सुष्ठु अस्माकं तव सखीनां रक्षकः स्तोतृणां रक्षणप्रकारैः प्रभूतानाम् शतम् ॥३॥

---

१. नास्ति मूको. २. अन्यः वि' अ'; नान्यः लवे. ३. नानं तन' अ'. ४. वेप २,६४८ j इ. ५. विशेषण स' वि' क लवे; विशेषस' वि' अ'. ६-६. नास्ति मूको. ७. नास्ति' क लवे.

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः । नियुद्भिश्चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रम् । न । वृत्तम् । अर्वतः । नियुत्ऽभिः । चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभि आ वर्तस्व अस्मान् चक्रम् इव परिवृत्तम् अश्वान् मनुष्यान् अत्यागमनार्थैरश्वैः ॥ ४ ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि । अभक्षि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥

प्रऽवता । हि । क्रतूनाम् । आ । ह । पदाऽइव । गच्छसि । अभक्षि । सूर्ये । सचा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आरम्भेण हि कर्मणाम्[1] आगच्छसीन्द्रः मार्गेणेव । सेव्यते सूर्ये उदिते सह प्रातः ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[2] ॥

सं यत् त इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सम् । यत् । ते । इन्द्र । मन्यवः । सम् । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यत्[3] तव इन्द्र! क्रोधाः तेजः सन्दधिरे, यच्च बलानि, त्वय्यपि वा विद्यते सूर्ये वा ॥ ६ ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुम् ॥ ७ ॥

उत । स्म । हि । त्वाम् । आहुः । इत् । मघऽवानम् । शचीऽपते । दातारम् । अविऽदीधयुम् ॥

वेङ्कट० अपि च स्म हि त्वाम् आहुः धनिनम् शचीपते! दातारम् दीप्यमानम् ॥ ७ ॥

उत स्मा सद्य इत् परि शशमानाय सुन्वते । पुरू चिन्मंहसे वसु ॥ ८ ॥

उत । स्म । सद्यः । इत् । परि । शशमानाय । सुन्वते । पुरु । चित् । मंहसे । वसु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म सद्यः एव शशमानाय सुन्वते । बहु एव धनं प्रयच्छसि ॥ ८ ॥

नहि ष्मा ते शतं चन राधो वरन्त आमुरः । न च्यौत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि । स्म । ते । शतम् । चन । राधः । वरन्ते । आऽमुरः । न । च्यौत्नानि । करिष्यतः ॥९॥

वेङ्कट० न खलु स्म तव धनं सर्वतो मृताः शतम् अपि पुरुषाः वारयन्ति, न च बलानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

अस्माँ अवन्तु ते शतमस्मान्त्सहस्रमूतयः । अस्मान् विश्वा अभिष्टयः ॥ १० ॥

अस्मान् । अवन्तु । ते । शतम् । अस्मान् । सहस्रम् । ऊतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥

---

१. 'मंगा वि' अ'. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि' अ'.

वेङ्कट० अस्मान् रक्षन्तु तव शतं सहस्रम् च रक्षणानि, तथा विश्वानि अन्वेषणानि च ॥ १० ॥

[1]'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चविंशो वर्गः'[1] ॥

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिवित्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । इह । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्मान् इह आवृणीष्व सख्याय अविनाशाय च[2] महते धनाय च दीप्तिमते ॥ ११ ॥

अस्माँ अविड्ढि विश्वहेन्द्र राया परीणसा । अस्मान् विश्वाभिरूतिभिः ॥१२॥

अस्मान् । अविड्ढि । विश्वहा । इन्द्र । राया । परीणसा । अस्मान् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥

वेङ्कट० अस्मान् रक्ष सर्वदा इन्द्र! धनेन परितो नद्धेन विश्वैश्च रक्षणैः ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमतः । नवाभिरिन्द्रोतिभिः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यम् । तान् । अप । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽइव । गोऽमतः । नवाभिः । इन्द्र । ऊतिऽभिः ॥

वेङ्कट० अस्मदर्थम् तान् गोभिः सहितान् व्रजान् अप वृधि शरान् इव अस्ता नवैः इन्द्र! मरुद्भिः सह ॥ १३ ॥

अस्माकं धृष्णुया रथो द्युमाँ इन्द्रानपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥ १४ ॥

अस्माकम् । धृष्णुऽया । रथः । द्युऽमान् । इन्द्र । अनपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥१४॥

वेङ्कट० अस्माकम् धृष्णुः रथः दीप्तिमान् इन्द्र! शत्रुभिः अनपच्युतः गाः अश्वांश्चेच्छन् गच्छति ॥ १४ ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिवोपरि ॥ १५ ॥

अस्माकम् । उत्ऽतमम् । कृधि । श्रवः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठम् । द्याम्ऽइव । उपरि ॥१५॥

वेङ्कट० अस्माकम् उत्तमम्[3] अन्नम् कृधि देवेषु हे सुवीर्य! वृद्धतमम् द्युलोकम् इव उपरि स्थितम् ॥ १५ ॥

[1]'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः'[1] ॥

[३२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्ययोरिन्द्राश्वौ । गायत्री छन्दः' ।

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नस्माकमर्धमा गहि । महान् महीभिरूतिभिः ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रऽहन् । अस्माकम् । अर्धम् । आ । गहि । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥१॥

1-1. नास्ति मूको. 2. नास्ति ळपे. 3. उत्तरम् वि' ळपे.

वेङ्कट० आ गच्छ क्षिप्रम् अस्माकम् हे इन्द्र वृत्रहन्! [1]चित्रैः रक्षणैः[1] अर्धम महद्भिः। अस्माकम् इति पूरणम् ॥ १ ॥

भृमिश्चिद् घासि तूतुजिरा चित्र चित्रिणीष्वा । चित्रं कृणोष्यूतये ॥ २ ॥

भृमिः। चित्। घ। असि। तूतुजिः। आ। चित्र। चित्रिणीषु। आ। चित्रम्। कृणोषि। ऊतये ॥२॥

वेङ्कट० भ्रमणशीलः खलु असि हिंसकः, स त्वम् चित्र! चित्रिणीषु प्रजासु[2] चित्रम् धनम् आ कृणोषि रक्षणाय ॥ २ ॥

दभ्रेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि व्राधन्तमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥ ३ ॥

दभ्रेभिः। चित्। शशीयांसम्। हंसि। व्राधन्तम्। ओजसा। सखिऽभिः। ये। त्वे इति। सचा ॥३॥

वेङ्कट० क्षुद्रैः अपि त्वम् अभिभवन्तम् हंसि वर्धमानं बलेन मरुद्भिः[3], ये च त्वयि सह वसन्ति ॥ ३ ॥

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदव ॥ ४ ॥

वयम्। इन्द्र। त्वे इति। सचा। वयम्। त्वा। अभि। नोनुमः। अस्मान्ऽअस्मान्। इत्। उत्। अव ॥

वेङ्कट० वयम् हे इन्द्र! त्वयि समवेताः, वयम् त्वाम् अभि स्तुमः, अस्मान् एव त्वं सर्वदा रक्ष ॥ ४ ॥

स नश्चित्राभिरद्रिवोऽनवद्याभिरूतिभिः । अनाधृष्टाभिरा गहि ॥ ५ ॥

सः। नः। चित्राभिः। अद्रिऽवः। अनवद्याभिः। ऊतिऽभिः। अनाधृष्टाभिः। आ। गहि ॥५॥

वेङ्कट० सः अस्मान् चित्रैः मरुद्भिः अवद्यरहितैः शत्रुभिरनाधर्षैः आ गच्छ हे वज्रिन्! ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तविंशो वर्गः[4] ॥

भूयामो षु त्वावतः सखाय इन्द्र गोमतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥ ६ ॥

भूयामो इति। सु। त्वाऽवतः। सखायः। इन्द्र। गोऽमतः। युजः। वाजाय। घृष्वये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! त्वत्सदृशस्य गोमतः सुष्ठु सखायः भूयास्म[5] सङ्गताः अन्नाय शत्रूणां घर्षणशीलाय ॥ ६ ॥

त्वं ह्येक ईशिष इन्द्र वाजस्य गोमतः । स नो यन्धि महीमिषम् ॥ ७ ॥

त्वम्। हि। एकः। ईशिषे। इन्द्र। वाजस्य। गोऽमतः। सः। नः। यन्धि। महीम्। इषम् ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ७ ॥

१-१. वेदेरक्षणैः वि[1] अपं; वेदे° वि[1] अ[1]; वेदः रक्ष° ब. २. भूजा° वि[1] अ[1] ब अपं. ३. नास्ति वि[1]. ४-४. नास्ति मूको. ५. भूयास्म ब प्रस्तावः.

न त्वा॑ वरन्ते अ॒न्यथा॒ यद् दित्स॑सि स्तु॒तो म॒घम् । स्तो॒तृभ्य॑ इन्द्र गिर्वणः ॥८॥

न । त्वा॒ । व॒र॒न्ते॒ । अ॒न्यथा॑ । यत् । दित्स॑सि । स्तु॒तः । म॒घम् । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ॥

वेङ्कट० न त्वां[1] वारयन्ति[2] अन्यथा कर्तुम्, यदा त्वं दित्ससि स्तुतः धनम् स्तोतृभ्यः हे इन्द्र गिर्वणः ! ॥८॥

अ॒भि त्वा॒ गोत॑मा गि॒रानू॑षत॒ प्र दा॒वने॑ । इन्द्र॒ वाजा॑य घृ॒ष्वये॑ ॥ ९ ॥

अ॒भि । त्वा॒ । गोत॑माः । गि॒रा । अनू॑षत । प्र । दा॒वने॑ । इन्द्र॑ । वाजा॑य । घृ॒ष्वये॑ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभि अस्तुवन् प्रकर्षेण त्वाम् गोतमाः स्तोत्रेण इन्द्र ! दानाय अन्नाय च धर्षणशीलाय ॥ ९ ॥

प्र ते॑ वोचाम वी॒र्या॒३॑ या म॑न्दसा॒न आरु॑जः । पुरो॒ दासी॑र॒भीत्य॑ ॥ १० ॥

प्र । ते॒ । वो॒चा॒म॒ । वी॒र्या॑ । याः । म॒न्द॒सा॒नः । आ । अरु॑जः । पुरः॑ । दासीः॑ । अ॒भि॒ऽइत्य॑ ॥१०॥

वेङ्कट० प्र वोचाम तव वीर्याणि, याः पुरः मोदमानः सर्वतो भग्नवानसि दासस्सम्बन्धिनीः[3] अभिगम्य, तद्विषयाणि ॥ १० ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टाविंशो वर्गः[4] ॥

ता ते॑ गृणन्ति वे॒धसो॒ यानि॑ च॒कर्थ॒ पौंस्या॑ । सु॒तेष्वि॑न्द्र गिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते॒ । गृ॒ण॒न्ति॒ । वे॒धसः॑ । यानि॑ । च॒कर्थ॑ । पौंस्या॑ । सु॒तेषु॑ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तानि ते गृणन्ति स्तोतारः यानि कृतवानसि वीर्याणि यज्ञेषु हे इन्द्र गिर्वणः ! ॥ ११ ॥

अवी॑वृधन्त॒ गोत॑मा॒ इन्द्र॒ त्वे स्तोम॑वाहसः । ऐषु॑ धा वी॒रव॒द् यशः॑ ॥१२॥

अवी॑वृधन्त । गोत॑माः । इन्द्र॑ । त्वे इति॑ । स्तोम॑ऽवाहसः । आ । ए॒षु॒ । धाः॒ । वी॒रऽव॑त् । यशः॑ ॥

वेङ्कट० वर्धयन्तु गोतमाः हे इन्द्र ! त्वयि स्तोमानां वोढारः । आ धेहि गोतमेषु वीरवत् अन्नम् ॥ १२ ॥

यच्चि॒द्धि शश्व॑ता॒मसीन्द्र॒ साधा॑रण॒स्त्वम् । तं त्वा॑ व॒यं ह॑वामहे ॥ १३ ॥

यत् । चि॒त् । हि । शश्व॑ताम् । असि॑ । इन्द्र॑ । साधा॑रणः । त्वम् । तम् । त्वा॒ । व॒यम् । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥१३॥

वेङ्कट० यत् चित् हि बहूनाम् असि इन्द्र ! साधारणः त्वम् , तम् त्वा वयम् ह्वयामहे ॥ १३ ॥

अ॒र्वा॒ची॒नो व॑सो भवा॒स्मे सु म॒त्स्वान्ध॑सः । सोमा॑नामिन्द्र सोमपाः ॥ १४ ॥

अ॒र्वा॒ची॒नः । व॒सो॒ इति॑ । भ॒व॒ । अ॒स्मे इति॑ । सु । म॒त्स्व॒ । अन्ध॑सः । सोमा॑नाम् । इन्द्र॑ । सो॒म॒ऽपाः॒ ॥

---

१. त्वा वि[1] अर्प. २. धारय° वि[1] अ[1]. ३. दासस्सम्बन्धिनीभिः वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इतोमुखः भव हे वासयितः! अस्मासु । सुष्ठु तृप्यस्व सोमेन हे सोमस्य पातः इन्द्र! ॥ १४ ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोम इन्द्र यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥ १५ ॥

अस्माकम् । त्वा । मतीनाम् । आ । स्तोमः । इन्द्र । यच्छतु । अर्वाक् । आ । वर्तय । हरी इति ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् स्तुतीनाम् स्तोमः त्वाम् इन्द्र! आ गच्छतु । इतोमुखम् आ वर्तय अश्वौ ॥ १५ ॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणाम् ॥ १६ ॥

पुरोळाशम् । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः । वधूयुःऽइव । योषणाम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ ३,५२,३) गता ॥ १६ ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकत्रिंशो वर्गः ॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिन्द्रमीमहे । शतं सोमस्य खार्यः ॥ १७ ॥

सहस्रम् । व्यतीनाम् । युक्तानाम् । इन्द्रम् । ईमहे । शतम् । सोमस्य । खार्यः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० युक्तानाम् अश्वानाम् सहस्रम् इन्द्रम् याचामहे । शतम् इमाः सोमस्य खार्यः पानायेन्द्रस्येति ॥ १७ ॥

सहस्रा ते शता वयं गवामा च्यावयामसि । अस्मत्रा राध एतु ते ॥ १८ ॥

सहस्रा । ते । शता । वयम् । गवाम् । आ । च्यावयामसि । अस्मऽत्रा । राधः । एतु । ते ॥ १८ ॥

वेङ्कट० त्वत्तः वयम् गवाम् सहस्राणि शतानि च आ च्यावयामः[1] । अस्मासु[2] धनम्[3] आगच्छतु तव ॥ १८ ॥

दश ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृत्रहन् ॥ १९ ॥

दश । ते । कलशानाम् । हिरण्यानाम् । अधीमहि । भूरिऽदाः । असि । वृत्रऽहन् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० हिरण्यपूर्णान्[4] दश कलशान् त्वत्तः धारयेम । भूरिदाः असि हि वृत्रहन्! ॥ १९ ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर । भूरि घेदिन्द्र दित्ससि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दभ्रम् । भूरि । आ । भर । भूरि । घ । इत् । इन्द्र । दित्ससि ॥ २० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २० ॥

भूरिदा ह्यसि श्रुतः पुरुत्रा शूर वृत्रहन् । आ नो भजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिऽदाः । हि । असि । श्रुतः । पुरुऽत्रा । शूर । वृत्रऽहन् । आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

---

१. च्याव° वि°. २. अस्मान् वि°. ३. धनम् वि°. ४. °पूर्णकलशान् वि° अर्थ.

वेङ्कट० बहुनो दाता असि त्वम् हे शूर वृत्रहन्! पुरुषु देवेषु श्रुतः। अस्मान् आ भज धने ॥ २१ ॥

प्र ते॑ ब॒भ्रू वि॑चक्षण॒ शंसा॑मि गोषणो नपात्। माभ्यां॒ गा अनु॑ शिश्रथः ॥ २२ ॥

प्र। ते॒। ब॒भ्रू इति॑। वि॒ऽच॒क्ष॒ण॒। शंसा॑मि। गो॒ऽस॒नः॒। न॒पा॒त्। मा। आ॒भ्याम्। गाः। अनु॑। शि॒श्र॒थः॒ ॥

वेङ्कट० प्र शंसामि तव बभ्रुवर्णावश्वौ हे प्राज्ञ! दिव उदकस्य दातुः पुत्र! मा आभ्याम् अश्वाभ्यां दशून् अनु शिश्रथः। श्रथतिर्भेदनकर्मा ॥ २२ ॥

क॒नी॒न॒केव॑ विद्र॒धे नवे॑ द्रुप॒दे अ॑र्भ॒के। ब॒भ्रू यामे॑षु शोभेते ॥ २३ ॥

क॒नी॒न॒काऽइ॑व। वि॒द्र॒धे। नवे॑। द्रु॒ऽप॒दे। अ॒र्भ॒के। ब॒भ्रू इति॑। यामे॑षु। शो॒भे॒ते॒ इति॑ ॥ २३ ॥

वेङ्कट० कन्यके[1] इव सिद्धे नवे पादुके स्वके स्थिते[2] बभ्रू इन्द्रस्याश्वे गमनेषु शोभेते सदाके। निरुक्तं (या ४,१५) द्रष्टव्यम् ॥ २३ ॥

अरं॑ म उ॒स्रया॑म्णे॒ऽर॒मनु॑स्रयाम्णे। ब॒भ्रू यामे॑ष्व॒स्रिधा॑ ॥ २४ ॥

अर॑म्। मे॒। उ॒स्रऽया॑म्ने। अर॑म्। अनु॑स्रऽयाम्ने। ब॒भ्रू इति॑। यामे॑षु। अ॒स्रिधा॑ ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वामदेवस्य दातुर्वौ स्तः, ताभ्यां गच्छते सखामिन्द्रस्य बभ्रू अश्वौ गमनेषु अक्षोणौ[3] धर्म पर्यासमाहरताम्। एवं पादाभ्यां गच्छते।

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रिंशो वर्गः[5] ॥

व्याकरोत् षष्ठमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः।
दुहिता भवगोलस्य सुन्दरी श्रमतीजनत् ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

१. कन्यके वि[1] अ[1]. २. अवस्थिते वि[1] अ[1]. ३. दवप्नि° वि[1] अपं; अक्षावद्भि° वि[1] अ[1].
४-५. नास्ति मूको.

[1]अथ तृतीयाऽष्टके सप्तमोऽध्यायः[1]

वेङ्कट०

'प्र ऋभुभ्यो दूतमिव' व्याचिख्यासति माधवः ।
उपसर्गेषु वक्तव्यमादितः सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रकृतेः प्रत्ययस्य च ।
पृथगर्थपरिज्ञानमिति शाब्दिकनिर्णयः ॥ २ ॥

उपसर्गेष्वपि तथा भवेदिति विनिश्चयः ।
तदेतद्धातुसंज्ञायां स्पष्टमाह पतञ्जलिः ॥ ३ ॥

वदन्ति वाचकानेक उपसर्गान् विपश्चितः ।
[2]अर्थानां धातुलीनानां[2] द्योतकास्ते[3] पतञ्जलेः ॥ ४ ॥

प्रतिष्ठते तिष्ठतीति गमने स्थानमेव च ।
उभयं तिष्ठतेरर्थः प्रस्तत्र द्योतको गतेः ॥ ५ ॥

[4]शीतानि वपतीत्यत्र लिखते दृश्यते वपिः ।
'अधि पेशांसि वपते'† छेदने तत्र वर्तते ॥ ६ ॥

एवमन्येऽपि दृश्यन्ते बहुष्वर्थेषु धातवः ।
द्योत्यन्त उपसर्गैश्च तादर्थ्या इति निर्णयः[4] ॥ ७ ॥

'प्र यन्तु धीभिर्वाजभिः'[5] 'प्र वो भ्रियन्त इन्दवः'[6] ।
प्रारम्भे प्रोऽनयोर्दृष्टः प्रकर्षे चापि दृश्यते ॥ ८ ॥

'अर्चन्तु प्रार्चते' (त' इ)त्यत्र वैस्पष्ट्ये चापि दृश्यते ।
'अस्येदु प्र ब्रूहि पूर्व्या[9]' बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ९ ॥

प्रभुः प्रार्थयते कन्याम् प्रशान्तः प्राञ्जलिस्तथा ।
प्रसन्नमुदकं चेति भिन्नार्थाः प्र इमे मताः ॥ १० ॥

आङाभिमुख्यं वदति परा तद्विपर्ययम् ।
'परा याहि मघवन्[10]', 'परा हि मे विमन्यवः[11]' ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति ख्पं; 'ध्यायः प्रारभ्यते ख'. २-२. 'नां तु लीनाँ' वेङ्कट; 'नां तु···नाँ' वि' अ'; 'नान्धतुलि' वि' ख्पं. ३. 'कास्तु वि'. ४-४. नास्ति वि' ख्पं. † ऋ १,९२,४. ५. ऋ १,३७,१४. ६. ऋ १,१४,४. ७. ऋ ८,६९,८. ८. 'र्चन्ति वि' ख्पं. ९ ऋ १,६१,१३. १०. ऋ ३,५३,५. ११. ऋ १,२५,४.

समेकीभाववचनः पृथग्भावे[1] व्यवी स्मृतौ ।
'यत्रा नरः सं च वि च'[2], 'अप द्वेषो अप ह्वरः'[3] ॥ १२ ॥

अनुः सादृश्यवचनः पश्चाद्भावे च वर्तते ।
उद्वर्तत उद्गमने न्यग्वै नीचीनवृत्तिनी ॥ १३ ॥

सु पूजावचनं प्राहुर्विपरीतौ च निर्दुरौ ।
'अधेत्यरिभावार्थम् आभिमुख्यमभीर्विदुः' ॥ १४ ॥

अतेरर्थोऽतिक्रमणं प्रातिलोम्ये प्रतिः स्मृतः ।
अपिः संसर्गवचन उपश्चोपजने स्मृतः ॥ १५ ॥

वर्जने सर्वतोभावे परि प्राहुर्विपश्चितः ।
एषामिमे प्राधिकार्था इत्थं यास्केन दर्शिताः ॥ १६ ॥

पाणिनिश्चाह भगवानर्थानेषां बहूंस्तथा ।
उदाहरणमेतेषां बहुत्वान्न प्रदर्शितम् ॥ १७ ॥ इति ॥

[३३]

[5]वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ।

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्य उपस्तिरे श्वैतरीं धेनुमीळे ।
ये वातजूतास्तरणिभिरेवैः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुऽभ्यः । दूतम्ऽइव । वाचम् । इष्ये । उपऽस्तिरे । श्वैतरीम् । धेनुम् । ईळे ।
ये । वातऽजूताः । तरणिऽभिः । एवैः । परि । द्याम् । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । प्र ईरयामि ऋभुभ्यः दूतम् इव स्तुतिम् । ऋभूणामुपस्तरणाय श्वेतवर्णयुक्तां निर्मलां स्तुतिकामे याचे[6] । ये वातप्रेरिताः तारकैः गमनैः द्याम्[7] परि बभूवुः सद्यः एव वेगवन्तः ॥ १ ॥

यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।
आदिद् देवानामुप सख्यमायन् धीरासः पुष्टिमवहन् मनायै ॥ २ ॥

---

1. 'भावे वि'. 2. ऋ ६,७५,११. 3. ऋ ५,२०,२. 4-4. 'रिमवोर्थमाभि' वि[1]; 'रिमावोर्थ आभि' अ मनसायः; 'रिमावोर्थमाभि' वि[2] अ[1] ड अपं. 5-5. नास्ति मूको. 6. याच' वि[1] अ[1] ड; याचे वि[2] लपं. 7. नास्ति मूको.

यदा । अरम् । अक्रन् । ऋभवः । पितृऽभ्याम् । परिऽविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः ।
आत् । इत् । देवानाम् । उप । सख्यम् । आयन् । धीरासः । पुष्टिम् । अवहन् । मनायै ॥२॥

वेङ्कट० यदा अलमकुः पितृभ्याम् ऋभवः भोजनेन व्याप्त्या कर्मभिश्च, अनन्तरम् एव देवानाम् सख्यम् उप आयन् प्राज्ञाः, पुष्टिम् च अवहन् स्तुत्यर्थं स्तोतुः ॥ २ ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूपेव जरणा शयाना ।
ते वाजो विभ्वाँ ऋभुरिन्द्रवन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम् ॥ ३ ॥

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूपाऽइव । जरणा । शयाना ।
ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इन्द्रऽवन्तः । मधुऽप्सरसः । नः । अवन्तु । यज्ञम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुनः ये कृतवन्तः पितरौ युवानौ सनातनौ यूपाविव जीर्णौ शयानौ, ते वाजादयः इन्द्रवन्तः सोमं प्रति सरन्तः अस्माकम् यज्ञम् आगच्छन्तु ॥ ३ ॥

यत् संवत्समृभवो गामरक्षन् यत् संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।
यत् संवत्समभरन् भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाशुः ॥ ४ ॥

यत् । सम्ऽवत्सम् । ऋभवः । गाम् । अरक्षन् । यत् । सम्ऽवत्सम् । ऋभवः । माः । अपिंशन् ।
यत् । सम्ऽवत्सम् । अभरन् । भासः । अस्याः । ताभिः । शमीभिः । अमृतऽत्वम् । आशुः ॥४॥

वेङ्कट० यत् सहवासयुक्तम्, सह वसन्त इत्यर्थः, पित्रोः गाम् अरक्षन्, यत् च संवत्सम्[1] पित्रोरश-नार्थं मांसम् अपिंशन्, यत् च संवत्सम् अस्याः गोः भासः बहिर्मुखम् अभरन्, तैः कर्मभिः अमृतत्वम् आपन् । 'ओमासिक उदकम्' (ऋ १.१६१.१०) इत्युक्तम् ॥ ४ ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान् त्रीन् कृणवामेत्याह ।
कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत् पनयद् वचो वः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठः । आह । चमसा । द्वा । कर । इति । कनीयान् । त्रीन् । कृणवाम । इति । आह ।
कनिष्ठः । आह । चतुरः । कर । इति । त्वष्टा । ऋभवः । तत् । पनयत् । वचः । वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋभुः आह एकं चमसम् द्वौ करोमि इति, मध्यमः आह[2] 'त्रीन् करोमि' इति, तृतीयः आह[3] 'चतुरः करोमि'[3] इति । हे ऋभवः! त्वष्टा तत् युष्मद्वचनम् अपूजयत् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः'[1] ॥

---

1. नास्ति छपे. 2. नास्ति मूको. 3-3. नास्ति मूको.

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुरनु स्वधामृभवो जग्मुरेताम् ।
विभ्राजमानांश्चमसाँ अहेवावेनत् त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६ ॥

सत्यम् । ऊचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधाम् । ऋभवः । जग्मुः । एताम् ।
विऽभ्राजमानान् । चमसान् । अहाऽइव । अवेनत् । त्वष्टा । चतुरः । ददृश्वान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यदिदं[1] वेत्तारोऽमी सत्यम्[2] ऊचुः । तत्कर्म हि तथा अनुष्ठितवन्तः । पश्चात् एताम् स्वधाम् सोमम् ऋभवः अनु अगच्छन् । देवेषु दीप्यमानान् चतुरः चमसान् दिवसानिव अकामयत त्वष्टा पश्यन् ॥ ६ ॥

द्वादश द्यून् यदगोह्यस्यातिथ्ये रणन्नृभवः ससन्तः ।
सुक्षेत्राकृण्वन्ननयन्त सिन्धून् धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः ॥ ७ ॥

द्वादश । द्यून् । यत् । अगोह्यस्य । आतिथ्ये । रणन् । ऋभवः । ससन्तः ।
सुऽक्षेत्रा । अकृण्वन् । अनयन्त । सिन्धून् । धन्व । आ । अतिष्ठन् । ओषधीः । निम्नम् । आपः ॥

वेङ्कट० द्वादश दिवसान् यदा गूहितुमशक्यस्य सवितुः आतिथ्ये अरमन्त[3] स्वपन्तः ऋभवः, तदानीं सविते शोभनानि क्षेत्राणि अकुर्वन्, नदीश्च अनयन्[4], तदानीं स्थलम्[5] ओषध्यः आ अतिष्ठन्, प्रवणम् आपः । 'उद्वत्स्वस्मा अकृणोतन' (ऋ १,१६१,११) इत्युक्तम् ॥ ७ ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपाम् ।
त आ तक्षन्त्वृभवो रयिं नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथम् । ये । चक्रुः । सुऽवृतम् । नरेऽस्थाम् । ये । धेनुम् । विश्वऽजुवम् । विश्वऽरूपाम् ।
ते । आ । तक्षन्तु । ऋभवः । रयिम् । नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रथम् ये चक्रुः सुवर्तनं नेतरीन्द्रे स्थितम्, ये च धेनुम् विश्ववेगां नानारूपां बृहस्पतये । ते आ कुर्वन्तु[6] ऋभवः रयिम् अस्माकम् सुरक्षणाः सुकर्माणः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

अपो ह्येषामजुषन्त देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।
वाजो देवानामभवत् सुकर्मेन्द्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विभ्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषाम् । अजुषन्त । देवाः । अभि । क्रत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।
वाजः । देवानाम् । अभवत् । सुऽकर्मा । इन्द्रस्य । ऋभुक्षाः । वरुणस्य । विऽभ्वा ॥ ९ ॥

---

१. यदि° वि° कपं. २. तद् स° वि° कपं. ३. रमन्तः वि°. ४. °यन्त वि° ५. नास्ति वि° कपं. ६. कुर्वन् कपं.

वेङ्कट० कर्म हि एषाम् अकुर्वन्त देवाः दीप्यमानाः प्रज्ञया मनसा च[1]। तत्र वाजः सर्वेषां देवानाम् सुकर्मा अभवत्, इन्द्रस्य ज्येष्ठः, वरुणस्य मध्यमः ॥ ९ ॥

ये हरी मेधयोक्था मदन्त इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वा ।
ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयन्तो न मित्रम् ॥ १० ॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदन्तः । इन्द्राय । चक्रुः । सुऽयुजा । ये । अश्वा ।
ते । रायः । पोषम् । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । क्षेमऽयन्तः । न । मित्रम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० ये इन्द्राय अश्वौ प्रज्ञया उक्थैः मदन्तः चक्रुः ये च तावश्वौ रथे संयुक्तौ, ते यूयम् हे ऋभवः![2] रायः पोषम् द्रविणानि च अस्मभ्यम् धत्त क्षेमं कुर्वन्तः मित्रम् इव ॥ १० ॥

इदाह्नः पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः ।
ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्त्सवने दधात ॥ ११ ॥

इदा । अह्नः । पीतिम् । उत । वः । मदम् । धुः । न । ऋते । श्रान्तस्य । सख्याय । देवाः ।
ते । नूनम् । अस्मे इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीये । अस्मिन् । सवने । दधात ॥ ११ ॥

वेङ्कट० इदानीम् अह्नः 'तृतीये सवने' सोमपीतिं च मदम् च दत्तवन्तः । न हि देवाः तपसः सख्याय ऋते भवन्ति । प्रयच्छन्ति श्रान्तस्य फलम्, न वृथा श्रान्तं भवति । ते सम्प्रति अस्मभ्यम् हे ऋभवः! वसूनि अस्मिन् तृतीयसवने प्रयच्छत ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः' ॥

[३४]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रो नो अच्छेमं यज्ञं रत्नधेयोप यात ।
इदा हि वो धिषणा देव्यह्नामधात् पीतिं सं मदा अग्मता वः ॥ १ ॥

ऋभुः । विऽभ्वा । वाजः । इन्द्रः । नः । अच्छ । इमम् । यज्ञम् । रत्नऽधेया । उप । यात ।
इदा । हि । वः । धिषणा । देवी । अह्नाम् । अधात् । पीतिम् । सम् । मदाः । अग्मत । वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋभ्वादयः[5] इन्द्रः च अस्माकम् इमम् यज्ञम् अभ्यागच्छत रत्नदानाय । इदानीम् हि वः तृतीयसवने[6] देवी स्तुतिवाक् अह्नाम् विदधाति सोमपानम् । देवैः सम् अग्मत वः मदाः ॥ १ ॥

---

१. च वि¹ अ¹. २. नास्ति मूको. ३-३. °तीयस° वि¹. ४-४. नास्ति मूको. ५. °दय वि¹ अ¹. ६. °तीये स° वि¹ अ¹.

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वम् ।
सं वो मदा अग्मत सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वम् ॥ २ ॥

विदानासः । जन्मनः । वाजऽरत्नाः । उत । ऋतुऽभिः । ऋभवः । मादयध्वम् ।
सम् । वः । मदाः । अग्मत । सम् । पुरम्ऽधिः । सुऽवीराम् । अस्मे इति । रयिम् । आ । ईरयध्वम् ॥२॥

वेङ्कट० जानन्तः [1]प्रादुर्भावकालं हे रमणीयधनाः[1] ऋभवः! ऋतुभिः[2] सहास्मिन् सवने मादयध्वम् । युष्माकं सोमाः प्रज्ञा च देवैः सम् अग्मत । ते अस्मासु सुपुत्रम्[3] धनम् आभिमुख्येन[4] प्रेरयत ॥ २ ॥

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्वत् प्रदिवो दधिध्वे ।
प्र वोऽच्छा जुजुषाणासो अस्थुरभूत विश्वे अग्रियोत वाजाः ॥ ३ ॥

अयम् । वः । यज्ञः । ऋभवः । अकारि । यम् । आ । मनुष्वत् । प्रऽदिवः । दधिध्वे ।
प्र । वः । अच्छ । जुजुषाणासः । अस्थुः । अभूत । विश्वे । अग्रिया । उत । वाजाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे ऋभवः! युष्माकम् अयम्[5] अस्माभिः यज्ञः अकारि । [6]यम् पुराणम्[6] यूयमात्मनि आ दधिध्वे मनाविव मनुष्येषु इव[7] वा । युष्मान् सेवमाना ऋत्विजः अभि प्र तस्थुः । हे वाजाः! यूयं भवत[8] सर्वे प्रथमपायिनः ॥ ३ ॥

अभूदु वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।
पिबत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सवनं मदाय ॥ ४ ॥

अभूत् । ऊँ इति । वः । विधते । रत्नऽधेयम् । इदा । नरः । दाशुषे । मर्त्याय ।
पिबत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि । तृतीयम् । सवनम् । मदाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभूत युष्माकं परिचरते रत्नधानं तृतीयसवने हे नेतारः! दाशुषे[9] मनुष्याय । पिबत सोमं [10]"हे ऋभवः! हे वाजाः!, दीयते युष्मभ्यं महत् तृतीयम् सवनम् मदाय"[10] ॥ ४ ॥

आ वाजा यातोप न ऋभुक्षा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।
आ वः पीतयोऽभिपित्वे अह्नामिमा अस्तं नवस्वइव ग्मन् ॥ ५ ॥

आ । वाजाः । यात । उप । नः । ऋभुक्षाः । महः । नरः । द्रविणसः । गृणानाः ।
आ । वः । पीतयः । अभिऽपित्वे । अह्नाम् । इमाः । अस्तम् । नवस्वःऽइव । ग्मन् ॥ ५ ॥

१-१. ॰काल ··· वि[1] अ[1]. २. ऋतुभिः वि[1] लपं. ३. पुत्र वि[1] लपं. ४. नास्ति क. ५. नास्ति लपं. ६-६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. नास्ति मूको. ८. अभवत वि[1] अ[1]. ९. नास्ति वि[1]. १०-१०. नास्ति वि[1] लपं.

वेङ्कट० 'हे वाजाः! हे ऋभवः! अस्मान् उप आ यात हे नेतारः! महत् धनं धाधा गृणानाः। समगमत युष्माकं सोमाः† अपराह्णे गृहम् इव नवप्रसूता गावः' ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।
सजोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इन्द्रवन्तः ॥ ६ ॥

आ । नपातः । शवसः । यातन । उप । इमम् । यज्ञम् । नमसा । हूयमानाः ।
सऽजोषसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात । रत्नऽधाः । इन्द्रऽवन्तः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'उप आ गच्छत हे शवसः पुत्राः! इमम् यज्ञम् हविषा हूयमानाः। सङ्गताः हे सूरयः! यस्य च भवथ सोमस्य, तं सोमं पिबत इन्द्रेण सहिताः रत्नानां दातारः' ॥ ६ ॥

सजोषा इन्द्र वरुणेन सोमं सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ।
अग्रेपाभिर्ऋतुपाभिः सजोषा ग्नास्पत्नीभी रत्नधाभिः सजोषाः ॥ ७ ॥

सऽजोषाः । इन्द्र । वरुणेन । सोमम् । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ।
अग्रेऽपाभिः । ऋतुऽपाभिः । सऽजोषाः । ग्नाःपत्नीभिः । रत्नऽधाभिः । सऽजोषाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'वरुणेन मरुद्भिः च सह त्वम् हे इन्द्र गीर्भिर्वननीय! पिब सोमम्, तथा †अग्रेपाभिः स्वकाले† पिबद्भिश्च देवैः सङ्गतः तथा प्रासंस्थिताभिर्देवपत्नीभिश्च रत्नानां धात्रीभिः' ॥ ७ ॥

सजोषस आदित्यैर्मादयध्वं सजोषस ऋभवः पर्वतेभिः ।
सजोषसो दैव्येना सवित्रा सजोषसः सिन्धुभी रत्नधेभिः ॥ ८ ॥

सऽजोषसः । आदित्यैः । मादयध्वम् । सऽजोषसः । ऋभवः । पर्वतेभिः ।
सऽजोषसः । दैव्येन । सवित्रा । सऽजोषसः । सिन्धुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'पर्वताः शिलोच्चयास्तेषां नदीनां च तृतीये सवनेऽस्त्यन्वयः' ॥ ८ ॥

ये अश्विना ये पितरा य ऊती धेनुं ततक्षुर्ऋभवो ये अश्वा ।
ये अंसत्रा य ऋधग्रोदसी ये विभ्वो नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ९ ॥

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुम् । ततक्षुः । ऋभवः । ये । अश्वा ।
ये । अंसत्रा । ये । ऋधक् । रोदसी इति । ये । विऽभ्वः । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति वि॰ लपं. † सोमः स लपं. २-२. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि॰ लपं. ४-४. नास्ति वि॰ लपं. †-† °ग्रे पाभिपबकाले ल.

वेङ्कट० ¹ये ऋभवः अश्विनौ रथकरणेन¹ प्रीतावकुर्वन्, ये जीर्णौ पितरौ युवानौ² चक्रुः, ये रक्षणार्थं बृहस्पतये धेनुम् ततक्षुः, ये वा देवानाम् अश्वा वहवाः ततक्षुः, ये च देवाना- मिन्द्रस्य संसदौ अकुर्वन्, ये च 'द्यावापृथिव्यौ वर्द्ध' कुर्वन्ति, ये च महान्तः नेतारः शोभनानि कर्माणि रथकरणादीनि चक्रुः³ ॥ ९ ॥

ये गोम॑न्तं॒ वाज॑वन्तं सु॒वीरं॑ र॒यिं ध॒त्थ वसु॑मन्तं पुरु॒क्षुम् ।
ते अ॑ग्रे॒पा ऋ॑भवो मन्दसा॒ना अ॒स्मे ध॑त्त॒ ये च॑ रा॒तिं गृ॒णन्ति॑ ॥ १० ॥

ये । गोऽम॑न्तम् । वाज॑ऽवन्तम् । सु॒ऽवीर॑म् । र॒यिम् । ध॒त्थ । वसु॑ऽमन्तम् । पु॒रु॒ऽक्षुम् ।
ते । अ॒ग्रे॒ऽपाः । ऋ॒भ॒वः । म॒न्द॒सा॒नाः । अ॒स्मे इति॑ । ध॒त्त॒ । ये । च॒ । रा॒तिम् । गृ॒णन्ति॑ ॥ १० ॥

वेङ्कट० ये यूयं गवादियुक्तं धनं प्रयच्छथ वाजवत् पुत्रवत् बहुवासम्, ते अग्रे पातारः हे ऋभवः! मोदमानाः अस्मभ्यं प्रयच्छत⁴ । ये च अन्ये देवाः धनम् उच्चारयन्ति ॥ १० ॥

नाप॑भूत॒ न वो॑ऽतीतृषा॒मानिः॑शस्ता ऋभवो य॒ज्ञे अ॒स्मिन् ।
समिन्द्रे॑ण॒ मद॑थ॒ सं म॒रुद्भिः॒ सं राज॑भी रत्न॒धेया॑य देवाः ॥ ११ ॥

न । अप॑ । अ॒भू॒त॒ । न । वः॒ । अ॒ती॒तृ॒षा॒म॒ । अनिः॑ऽशस्ताः । ऋ॒भ॒वः॒ । य॒ज्ञे । अ॒स्मिन् ।
सम् । इन्द्रे॑ण । मद॑थ । सम् । म॒रुत्ऽभिः॑ । सम् । राज॑ऽभिः । र॒त्न॒ऽधेया॑य । दे॒वाः॒ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० न अप⁵ भवत, न वयं युष्मान् तृषितान् कुर्मः । न यूयम् ऋभवः! अस्मिन् यज्ञे निःशस्ताः⁶, अपि त्वन्तर्भूता एव । तथा सति इन्द्रेण मरुद्भिः च सम् मदथ आदित्यैश्च रत्नानि दातुम् हे देवाः! ॥ ११ ॥

⁷इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः⁷ ॥

[३५]

⁷वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः⁷ ।

इ॒होप॑ यात शवसो नपातः॒ सौध॑न्वना ऋभवो॒ माप॑ भूत ।
अ॒स्मिन् हि वः॒ सव॑ने रत्न॒धेयं॒ गम॒न्त्विन्द्र॒मनु॑ वो॒ मदा॑सः ॥ १ ॥

इ॒ह । उप॑ । या॒त॒ । श॒व॒सः॒ । न॒पा॒तः॒ । सौध॑न्वनाः । ऋ॒भ॒वः॒ । मा । अप॑ । भू॒त॒ ।
अ॒स्मिन् । हि । वः॒ । सव॑ने । र॒त्न॒ऽधेय॑म् । गम॑न्तु । इन्द्र॑म् । अनु॑ । वः॒ । मदा॑सः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इह उप गच्छत हे सवसः पुत्राः! इति बलवपयाऽऽह । हे सुधन्वनः पुत्राः ऋभवः! मा च

१-१. नास्ति वि¹ अर्प. २. नास्ति मूको. ३-३. 'दिवी मर्वेद वि¹ अर्प; 'दिवी म्वाप्ड वि². ४. प्रयच्छथ: वि¹ क अर्प. ५. अन वि¹ अर्प. ६. निःशस्ताः क. ७-७. नास्ति मूको.

अप गच्छत[1]। अस्मिन् हि तृतीयसवने वः रत्नदानं सोतृभ्यः। युष्माकं सोमाः[2] इन्द्रम् अनु गच्छन्तु ॥ १ ॥

आगन्नृभूणामिह रत्नधेयमभूत् सोमस्य सुषुतस्य पीतिः ।
सुकृत्यया यत् स्वपस्यया चँ एकं विचक्र चमसं चतुर्धा ॥ २ ॥

आ । अगन् । ऋभूणाम् । इह । रत्नऽधेयम् । अभूत् । सोमस्य । सुऽसुतस्य । पीतिः ।
सुऽकृत्यया । यत् । सुऽअपस्यया । च । एकम् । विऽचक्र । चमसम् । चतुःऽधा ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु[3] ऋभूणाम् तृतीयसवने रत्नदानम्। भवतु च सोमस्य सुष्ठु सुतस्य पीतिः। यस्माद् यूयं सुकर्मणा शोभनकरणेच्छया[4] च एकम् सन्तम् चमसम् विकृतवन्तः स्थ चतुर्धा ॥ २ ॥

व्यकृणोत चमसं चतुर्धा सखे वि शिक्षेत्यब्रवीत ।
अथैत वाजा अमृतस्य पन्थां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥ ३ ॥

वि । अकृणोत । चमसम् । चतुःऽधा । सखे । वि । शिक्ष । इति । अब्रवीत ।
अथ । ऐत । वाजाः । अमृतस्य । पन्थाम् । गणम् । देवानाम् । ऋभवः । सुऽहस्ताः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० [5]वि अकृणोत एकम् चमसम् चतुर्धा[5], अग्ने! सखे! देवेभ्यश्चमसमिमम् वि देहि इति अब्रवीत। अथ प्राप्तवन्तः स्थ हे वाजाः! अमृतत्वप्राप्तेः पन्थानम् देवगणम् ऋभवः! सुहस्ताः! ॥ ३ ॥

किंमयः स्विच्चमस एष आस यं काव्येन चतुरो विचक्र ।
अथा सुनुध्वं सवनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥ ४ ॥

किम्ऽमयः । स्वित् । चमसः । एषः । आस । यम् । काव्येन । चतुरः । विऽचक्र ।
अथ । सुनुध्वम् । सवनम् । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥ ४ ॥

वेङ्कट० किंनिमितः[6] स्वित् एषः चमसः अभूत्, यम् कविकर्मणा चतुरः विचक्र[7]। अपि च सम्प्रति सुनुध्वम् ऋभूणाम् मदाय तृतीयम् सवनम्। पिबत यूयं च हे ऋभवः! सोममयं मधु ॥ ४ ॥

शच्याकर्त पितरा युवाना शच्याकर्त चमसं देवपानम् ।
शच्या हरी धनुतरावतष्टेन्द्रवाहावृभवो वाजरत्नाः ॥ ५ ॥

---

१. गच्छ° अर्च. भवन्त वि° अ° व. २. °मन् वि° अर्च; °मः वि° अ° ब. ३. °च्छन्तु मूको. ४. °नेच्छया वि° अर्च. ५-५. नास्ति वि° अर्च. ६. केन निर्मितः वि°. ७. नास्ति वि° अ° व; चमसः अर्च.

शच्या । अकर्त । पितरा । युवाना । शच्या । अकर्त । चमसम् । देवऽपानम् ।
शच्या । हरी इति । धनुऽतरौ । अतष्ट । इन्द्रऽवाहौ । ऋभवः । वाजऽरत्नाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञया कृतवन्तः पितरौ युवानौ जीर्णौ, तथा चमसम् च बहुविधं देवानां सोमपानसाधनम् । अश्वौ च गन्तुतरौ इन्द्राय कृतवन्तः स्थ हे ऋभवः रमणीयान्नाः ! ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सवनं मदाय ।
तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मन्दसानाः ॥ ६ ॥

यः । वः । सुनोति । अभिऽपित्वे । अह्नाम् । तीव्रम् । वाजासः । सवनम् । मदाय ।
तस्मै । रयिम् । ऋभवः । सर्वऽवीरम् । आ । तक्षत । वृषणः । मन्दसानाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः वः सुनोति अपराह्णे तीव्ररसं सोमं हे वाजाः ! मदाय । तस्मै इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्व माध्यंदिनं सवनं केवलं ते ।
समृभुभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीँर्याँ इन्द्र चकृषे सुकृत्या ॥ ७ ॥

प्रातरिति । सुतम् । अपिबः । हरिऽअश्व । माध्यंदिनम् । सवनम् । केवलम् । ते ।
सम् । ऋभुऽभिः । पिबस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन् । यान् । इन्द्र । चकृषे । सुऽकृत्या ॥ ७ ॥

वेङ्कट० चकृषे कृतवानसि । शिष्टं स्पष्टम् ॥ ७ ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येना इवेदधि दिवि निषेद ।
ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः ॥ ८ ॥

ये । देवासः । अभवत । सुऽकृत्या । श्येनाःऽइव । इत् । अधि । दिवि । निऽसेद ।
ते । रत्नम् । धात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० श्येनाः इव शीघ्रगतयः सन्तः स्वर्गस्य उपरि निषण्णाः स्थ । अमृताश्च अभवत लब्धसोमाः । शिष्टं स्पष्टम् ॥ ८ ॥

यत् तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या सुहस्ताः ।
तदृभवः परिषिक्तं व एतत् सं मदेभिरिन्द्रियेभिः पिबध्वम् ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति मूको.

यत् । तृतीयम् । सवनम् । रत्नऽधेयम् । अकृणुध्वम् । सुऽअपस्या । सुऽहस्ताः ।
तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तम् । वः । एतत् । सम् । मदेभिः । इन्द्रियेभिः । पिबध्वम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यत् यूयम् तृतीयम्[1] सवनम् रत्नविधानम् अकुरुध्वम् सोमपाने शोभनेन कर्मणा हे सुहस्ताः!, तत् तृतीये सवनम् ऋभवः! युष्माकं मदाय परितः सिक्तम् । यूयम् इन्द्रजुष्टैः सोमैः सह पानं कुरुत ॥ ९ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये षष्ठो वर्गः[3] ॥

[३६]

[4]वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । जगती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप्[5] ।

अनश्वो जातो अनभीशुरुक्थ्यो॒३॒॑ रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।
महत् तद् वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुष्यथ ॥ १ ॥

अनश्वः । जातः । अनभीशुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः । परि । वर्तते । रजः ।
महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनम् । द्याम् । ऋभवः । पृथिवीम् । यत् । च । पुष्यथ ॥

वेङ्कट० अश्वप्रग्रहाभ्यां वर्जितः सः रथः [4]जातः स्तुत्यः[4], वः[5] त्रिभिश्चक्रैर्युक्तः सन् परि वर्तते लोकम् अश्विभ्यां भवद्भिः कृतः । महत् च तत् वः देवत्वस्य प्रवचनीयं कर्म, यत् द्याम् च पृथिवीम् च उदकैस्तेजोभिर्वा पुष्यथ हे ऋभवः! ॥ १ ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसोऽविह्वरन्तं मनसस्परि ध्यया ।
ताँ ऊ न्व१स्य सवनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥ २ ॥

रथम् । ये । चक्रुः । सुऽवृतम् । सुऽचेतसः । अविऽह्वरन्तम् । मनसः । परि । ध्यया ।
तान् । ऊँ इति । नु । अस्य । सवनस्य । पीतये । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥२॥

वेङ्कट० [5]रथम् ये[5] चक्रुः सुवर्तनं सुप्रज्ञाः भारमहत्वेऽप्यकुटिलीभवन्तम् मनसः ध्यानेन । परिः पञ्चम्यर्थं स्फुटीकरोति । तान् क्षिप्रम् अस्य सवनस्य पानाय वः आ वेदयामः पिबध्वमिति हे वाजेन ऋभुणा च संयुक्ताः! ॥ २ ॥

तद् वो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महित्वनम् ।
जिव्री यत् सन्ता पितरा सनाजुरा पुनर्युवाना चरथाय तक्षथ ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[2]. २-३. नास्ति मूको. ३. मताब्धुर्थं मूको. ४. नास्ति वि[3] अ[2]. ५-५. नास्ति वि[3].

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनम् । देवेषु । विऽभ्वः । अभवत् । महिऽत्वनम् ।
जिव्री इति । यत् । सन्ता । पितरा । सनाऽजुरा । पुनः । युवाना । चरथाय । तक्षथ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तत् वः हे वाजाः![1] हे ऋभवः! सुष्ठु प्रवचनीयम् देवेषु अभवत् महत्त्वम् हे विभ्वः!, जीर्णौ[2] यत् सन्तौ पितरौ दीर्घकालजीर्णौ पुनः युवानौ चरणार्थं कृतवन्तः स्थ ॥ ३ ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।
अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद् व उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

एकम् । वि । चक्र । चमसम् । चतुःऽवयम् । निः । चर्मणः । गाम् । अरिणीत । धीतिऽभिः ।
अथ । देवेषु । अमृतऽत्वम् । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यम् ॥४॥

वेङ्कट० एकम् वि चक्र चमसम् चतुर्व्यूहम्। चर्मणः च गाम् निष्कृतवन्तः कर्मभिः। अथ देवेषु अमृतत्वम् आनशिध्वे। हे वाजाः! हे ऋभवः! तत् वः क्षिप्रं स्तोतव्यम् ॥ ४ ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमजीजनन् नरः ।
विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःऽतमः । वाजऽश्रुतासः । यम् । अजीजनन् । नरः ।
विभ्वऽतष्टः । विदथेषु । प्रऽवाच्यः । यम् । देवासः । अवथ । सः । विऽचर्षणिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋभुतः लब्धं धनं अनेकाभिश्रवेण[3] प्रथमं श्रूयते। तथा वाजेन श्रूयमाणा ऋभवः नेतारः यम्[4] रयिम् जनयन्ति, स च तथा विभ्वयुक्तैः कृतो रयिः विदथेषु प्रवचनीयः। यम् हे ऋभवः! रक्षथ, सः [5]विद्रष्टा भवति पुरुषः[5] ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः[6] ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।
स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वाँ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

सः । वाजी । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुस्तरः ।
सः । रायः । पोषम् । सः । सुऽवीर्यम् । दधे । यम् । वाजः । विऽभ्वा । ऋभवः । यम् । आविषुः ॥

वेङ्कट० सः अश्वः गन्ता, सः ऋषिः भवति स्तोत्रेण, सः शूरः इषूणाम् अस्ता पृतनासु दुष्टरः भवति, सः रायः पोषम् सुवीर्यम् च धत्ते, यम् वाजः विभ्वा च रक्षतः, यम् च सर्वे ऋभवः ॥ ६ ॥

---

१. °जा च वि° कं. २. शीर्णौ ख°. ३. अनेकोऽति° क. ४. नास्ति वि° ख°. ५-५. नास्ति वि° कं. ६-६. नास्ति मूको.

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।
धीरासो हि ष्ठा कवयो विपश्चितस्तान् व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठम् । वः । पेशः । अधि । धायि । दर्शतम् । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तम् । जुजुष्टन ।
धीरासः । हि । स्थ । कवयः । विपःऽचितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥

वेङ्कट० प्रशस्यतमं दर्शनीयं रूपम् वः शरीरेषु अधि अधायि, स्तोमः चायं युष्माकं क्रियते, हे वाजाः! ऋभवः! तम् सेवध्वम्। धृष्टाः हि भवथ यूयं 'क्रान्तप्रज्ञाः प्राज्ञाः'[1]। तान् युष्मान् अनेन स्तोत्रेण प्रज्ञापयामः ॥ ७ ॥

यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।
द्युमन्तं वाजं वृषशुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तक्षता वयः ॥ ८ ॥

यूयम् । अस्मभ्यम् । धिषणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना ।
द्युऽमन्तम् । वाजम् । वृषऽशुष्मम् । उत्ऽतमम् । आ । नः । रयिम् । ऋभवः । तक्षत । आ । वयः ॥

वेङ्कट० यूयम् अस्मभ्यम् स्तोत्रेभ्यः अनन्तरं जानन्तः विश्वानि नृहितानि भोजनानि कुरुत। दीप्तिमद् अन्नम् वृष्यमाणबलम् उत्तमम् रयिम् च अस्मभ्यम् हे ऋभवः! आ तक्षत आयुश्च ॥ ८ ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तक्षता नः ।
येन वयं चितयेमात्यन्यान् तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह । प्रऽजाम् । इह । रयिम् । रराणाः । इह । श्रवः । वीरऽवत् । तक्षत । नः ।
येन । वयम् । चितयेम । अति । अन्यान् । तम् । वाजम् । चित्रम् । ऋभवः । दद । नः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० रममाणाः यूयम् अस्मिन् यज्ञे प्रजाम् रयिम् वीरवत् अन्नं च कुरुत। येन अन्नेन वयम् अन्यान् अति[2] ज्ञायेमहि। तम् वाजम् चायनीयम् हे ऋभवः! दत्त नः ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये अष्टमो वर्गः'[3] ॥

[३७]

'वामदेवो गौतम ऋषिः। ऋभवो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः, अन्त्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः'[1]।

उप नो वाजा अध्वरमृभुक्षा देवा यात पथिभिर्देवयानैः ।
यथा यज्ञं मनुषो विक्ष्वा३सु दधिध्वे रण्वाः सुदिनेष्वह्नाम् ॥ १ ॥

1-1. क्रान्तप्रज्ञाः छ. 2. अति वि[2] अ[1]; अति वि[2] लर्प. 3-3. नास्ति मूको.

उप । नः । वाजाः । अध्वरम् । ऋभुक्षाः । देवाः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ।
यथा । यज्ञम् । मनुषः । विक्षु । आसु । दधिध्वे । रण्वाः । सुऽदिनेषु । अह्नाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप 'यात अस्मदध्वरम्' हे[1] वाजाः! देवाः! ऋभवः! पथिभिः देवयानैः। यथा यज्ञम् मनोः प्रजापतेः स्वभूतासु आसु प्रजासु धारयथ हे रमणीयाः! अह्नाम् सुदिनत्वे सति। शोभनत्वं कर्माधिकरणत्वात्। एवमिमं च यज्ञं धारयथेति ॥ १ ॥

ते वो हृदे मनसे सन्तु यज्ञा जुष्टासो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।
प्र वः सुतासो हरयन्त पूर्णाः क्रत्वे दक्षाय हर्षयन्त पीताः ॥ २ ॥

ते । वः । हृदे । मनसे । सन्तु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य । घृतऽनिर्निजः । गुः ।
प्र । वः । सुतासः । हरयन्त । पूर्णाः । क्रत्वे । दक्षाय । हर्षयन्त । पीताः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ते युष्माकम् यज्ञाः मनसे हृदयाय च प्रियाः सन्तु पर्याप्ताः। अद्य घृतरूपाः ऋभवः आगच्छन्तु। प्र ह्रियन्ते युष्मभ्यं सोमाः पूर्णाः प्रज्ञानाय बलाय च[2]। पीताः युष्मान् हर्षयन्त्वाम् ॥ २ ॥

त्र्युदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणो ददे वः ।
जुह्वे मनुष्वदुपरासु विक्षु युष्मे सचा बृहद्दिवेषु सोमम् ॥ ३ ॥

त्रिऽउदायम् । देवऽहितम् । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुक्षणः । ददे । वः ।
जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विक्षु । युष्मे इति । सचा । बृहत्ऽदिवेषु । सोमम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तृतीयसवने[3] उद्गतमन्नम् यथा वः देवैर्निहितम्, यथा च हे वाजाः! ऋभवः! स्तोमः दत्तः, तथाहम् जुह्वे युष्मासु सोमम् बृहद्दीप्तिषु सहायभूतः। यथा मनुः उपरासु प्रजासु अर्थं निहितवान् तद्वदिति ॥३॥

पीवोअश्वाः शुचद्रथा हि भूतायःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।
इन्द्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनु वश्चेत्यग्रियं मदाय ॥ ४ ॥

पीवःऽअश्वाः । शुचत्ऽरथाः । हि । भूत । अयःऽशिप्राः । वाजिनः । सुऽनिष्काः ।
इन्द्रस्य । सूनो इति । शवसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अग्रियम् । मदाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मांसलाश्वाः[4] दीप्तरथाः हि भवत[5] हिरण्मयशिरस्त्राणाः हे वाजिनः! शोभननिष्काः। निष्कः[6] कण्ठाभरणम्। हे इन्द्रस्य सूनो! शवसः नपातः! इति बहुवचनया सम्बोधयति। नपातेत्यर्थैकवचनम्। युष्माकं मुख्यं हविः अनु ज्ञायते देवैः मदाय ॥ ४ ॥

ऋभुमृभुक्षणो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजम् । इन्द्रस्वन्तं हवामहे सदासातममश्विनम् ॥५॥

१-१. यात अस्मदध्वरं वि[1] अर्थ; यातास्मदध्वरं वि[1] अ[1] ल. २. नास्ति वि[1] अ[1]. ३. नास्ति मूको. ४. °सीते त° वि[1] अ[1]. ५. °लाश्वाः वि[1] अ[1] ल. ६. भवत वि[1].

ऋभुम् । ऋभुक्षणः । रयिम् । वाजे । वाजिन्ऽतमम् । युजम् ।
इन्द्रस्वन्तम् । हवामहे । सदाऽसातमम् । अश्विनम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० दीप्तम्[1] हे ऋभवः! धनम् हवामहे । वाजे च सौधन्वने अतिशयेन च अश्ववन्तं सहायभूतम् इन्द्रेण सहितं हवामहे सर्वदातिशयेन दीप्यमानम् ऋभुभिः[2] अश्ववन्तम् ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः[3] ॥

सेदृभवो यमवथ यूयमिन्द्रश्च मर्त्यम् । स धीभिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥ ६ ॥

सः । इत् । ऋभवः । यम् । अवथ । यूयम् । इन्द्रः । च । मर्त्यम् ।
सः । धीभिः । अस्तु । सनिता । मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः एव भवति हे ऋभवः!, यम् रक्षथ मर्त्यम् यूयम् इन्द्रः च । सः[4] कर्मभिः अस्तु सम्भक्ता शत्रूणां मर्त्यः हविषो दाता, अश्वेन च ॥ ६ ॥

वि नो वाजा ऋभुक्षणः पथश्चितन यष्टवे ।
अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आशास्तरीषणि ॥ ७ ॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । पथः । चितन । यष्टवे ।
अस्मभ्यम् । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे वाजाः! ऋभवः! अस्माकं यागाय मार्गान् वि चिनुत । अस्मभ्यम्[5] हे प्राज्ञाः[6] ऋभवः! स्तुताः सर्वाः आशाः तरणनिमित्तं कुर्वन्तु ॥ ७ ॥

तं नो वाजा ऋभुक्षण इन्द्र नासत्या रयिम् ।
समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु शस्त मघत्तये ॥ ८ ॥

तम् । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । इन्द्र । नासत्या । रयिम् ।
सम् । अश्वम् । चर्षणिऽभ्यः । आ । पुरु । शस्त । मघत्तये ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे वाजादयः! अस्मभ्यम् तम् रयिम् सम्प्रयच्छत । तथा धनदानाय आभ्यः प्रजाभ्यः पूषम् अश्वम् राम् शंसत अश्ववन्तम् ॥ ८ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः[1] ॥

[३८]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । दधिक्रा देवता, आद्याया द्यावापृथिवी । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ॥

उतो हि वां दात्रा सन्ति पूर्वा या पूरुभ्यस्त्रसदस्युर्नितोशे ।
क्षेत्रासां ददथुरुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रम् ॥ १ ॥

---

१. ऋभु दी° वि°. २. दय° वि° कर्प. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति कर्प. ५. अस्माकं वि° कर्प. ६. प्राज्ञ मूको.

उतो इति । हि । वाम् । दात्रा । सन्ति । पूर्वा । या । पूरुऽभ्यः । त्रसदस्युः । निऽतोशे । क्षेत्रऽसाम् । ददथुः । उर्वराऽसाम् । घनम् । दस्युऽभ्यः । अभिऽभूतिम् । उग्रम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अपि च हे द्यावापृथिवी! युवयोः दानानि सन्ति पूर्वाणि, यानि लेभे दुर्भिक्षे मनुष्येभ्यः त्रसदस्युः। निबाधायां¹ तस्मै युवां क्षेत्रदानम् ददथुः, एवम् उर्वरादानं च, तथाऽऽयुधम् शत्रुभ्यः अभिभावुकम् उद्गूर्णम् ॥ १ ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्षिध्वानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिम् ।
ऋजिप्यं श्येनं प्रुषितप्सुमाशुं चर्कृत्यमर्यो नृपतिं न शूरम् ॥ २ ॥

उत । वाजिनम् । पुरुनिःऽसिध्वानम् । दधिऽक्राम् । ऊँ इति । ददथुः । विश्वऽकृष्टिम् । ऋजिप्यम् । श्येनम् । प्रुषितऽप्सुम् । आशुम् । चर्कृत्यम् । अर्यः । नृऽपतिम् । न । शूरम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अपि च वाजिनम् बहूनां निषेद्धारम् यः पदानि दधत् क्रामति² तम् ददथुः विश्वस्य कर्मणः कर्तारम् ऋजुगामिनम् गन्तारम् पुषद्वर्णम् व्यापकम् पुनःपुनः प्रयोक्तव्यम्। राजा यथा शूरम् नृणां पतिं राष्ट्राय प्रयच्छति ॥ २ ॥

यं सीमनु प्रवतेव द्रवन्तं विश्वः पूरुर्मदति हर्षमाणः ।
पड्भिर्गृध्यन्तं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

यम् । सीम् । अनु । प्रवताऽइव । द्रवन्तम् । विश्वः । पूरुः । मदति । हर्षमाणः । पट्ऽभिः । गृध्यन्तम् । मेधऽयुम् । न । शूरम् । रथऽतुरम् । वातम्ऽइव । ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यम् अनु मदति प्रवणेनोदकमिव द्रवन्तम् सर्वः हृष्यन् मनुष्यः पादैः शत्रूनभिकाङ्क्षन्तम् सङ्ग्रामेच्छुम् इव शूरम् रथम् त्वरयन्तम् वातम् इव गच्छन्तम् ॥ ३ ॥

यः स्मारुन्धानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।
आविरृजीको विदथा निचिक्यत् तिरो अरतिं पर्याप आयोः ॥ ४ ॥

यः । स्म । आऽरुन्धानः । गध्या । समत्ऽसु । सनुऽतरः । चरति । गोषु । गच्छन् । आविःऽऋजीकः । विदथा । निऽचिक्यत् । तिरः । अरतिम् । परि । आपः । आयोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः खलु सङ्ग्रामेषु सर्वतो निरुन्धन् अभिकाङ्क्ष्याणि सम्भक्ततरः चरति गोभिमिश्रम् गच्छन्, आविर्भूताकुटिलगतिः³ ज्ञातव्यानि नियमेन जानन् 'मनुष्यस्य अरतिम्'⁴ परि तिरः करोति गच्छन् ॥ ४ ॥

---

१. निबा° क. २. क्रम° वि° छ सपे. ३. °भूनः कुटि° सपे. ४-४. मनुष्यारति वि° छ सपे.

उ॒त स्मै॑नं वस्त्र॒मथिं॒ न ता॒युमनु॑ क्रोशन्ति क्षि॒तयो॒ भरे॑षु ।
नी॒चाय॑मानं॒ जसु॑रिं॒ न श्ये॒नं श्रव॒श्चाच्छा॑ पशु॒मच्च॑ यू॒थम् ॥ ५ ॥

उ॒त । स्म॒ । ए॒न॒म् । व॒स्त्र॒ऽमथि॑म् । न । ता॒युम् । अनु॑ । क्रोश॑न्ति । क्षि॒तयः॑ । भरे॑षु ।
नी॒चा । अय॑मानम् । जसु॑रिम् । न । श्ये॒नम् । श्रवः॑ । च॒ । अच्छ॑ । प॒शु॒ऽमत् । च॒ । यू॒थम् ॥५॥

वेङ्कट० 'अपि च स्म एनम्[1] वस्त्रमाथिनम् (द्र. या ४,२४) इव स्तेनम् अनु क्रोशन्ति क्षितयः सङ्ग्रामेषु, नीचैः अयमानम् क्षुधा हिंसितम् इव श्येनम्, धनम् पशुमत् यूथम् च प्रति ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः[2] ।

उ॒त स्मा॑सु प्रथ॒मः स॑रि॒ष्यन् नि वे॑वेति॒ श्रेणि॑भी॒ रथा॑नाम् ।
स्रजं॑ कृण्वा॒नो जन्यो॒ न शुभ्वा॑ रे॒णुं रेरि॑हत् कि॒रणं॑ ददश्वान् ॥ ६ ॥

उ॒त । स्म॒ । आ॒सु॒ । प्र॒थ॒मः । स॒रि॒ष्यन् । नि । वे॒वे॒ति॒ । श्रेणि॑ऽभिः । रथा॑नाम् ।
स्रज॑म् । कृ॒ण्वा॒नः । जन्यः॑ । न । शुभ्वा॑ । रे॒णुम् । रेरि॑हत् । कि॒रण॑म् । द॒द॒श्वान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म आसु सेनासु प्रथमः सरिष्यन् रथानाम् सङ्घैः सह न्यङ्[3] गच्छति पार्श्वयोर्मनुष्याणां श्रेणिम्[4] कुर्वन् राजा इव शोभनः सङ्ग्रामोत्थम्[5] रेणुम्[6] लिहन् विशन् दीप्तिम् प्रयच्छन् ॥ ६ ॥

उ॒त स्य वा॒जी स॑हु॒रिर्ऋ॒तावा॒ शुश्रू॑षमाणस्त॒न्वा॑ सम॒र्ये॑ ।
तुरं॑ य॒तीषु॑ तु॒रय॑न्नृजि॒प्योऽधि॑ भ्रु॒वोः कि॑रते रे॒णुमृ॒ञ्जन् ॥ ७ ॥

उ॒त । स्यः । वा॒जी । स॒हु॒रिः । ऋ॒तऽवा॑ । शुश्रू॑षमाणः । त॒न्वा॑ । स॒ऽम॒र्ये॑ ।
तुर॑म् । य॒तीषु॑ । तु॒रय॑न् । ऋ॒जि॒प्यः । अधि॑ । भ्रु॒वोः । कि॒र॒ते॒ । रे॒णुम् । ऋ॒ञ्जन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च सः वाजी सहनवान् सत्यकर्मा मनुष्यान् चरेण सङ्ग्रामे[7] शुश्रूषमाणः तूर्णम् गच्छन्तीषु सेनासु त्वरयन् ऋजुगामी मनुष्यान् भ्रुवोः अधि रेणुम् उत्किरति पांसून् प्रसाधयन्[8] ॥ ७ ॥

उ॒त स्मा॑स्य तन्य॒तोरि॑व॒ द्योर्ऋ॑घाय॒तो अ॑भि॒युजो॑ भयन्ते ।
य॒दा स॒हस्र॑म॒भि षी॒मयो॑धीद् दु॒र्वर्तुः॑ स्मा भवति भी॒म ऋ॒ञ्जन् ॥ ८ ॥

उ॒त । स्म॒ । अ॒स्य॒ । त॒न्य॒तोःऽइ॑व । द्योः । ऋ॒घा॒य॒तः । अ॒भि॒ऽयुजः॑ । भ॒य॒न्ते॒ ।
य॒दा । स॒हस्र॑म् । अ॒भि । सी॒म् । अयो॑धीत् । दुः॒ऽवर्तुः॑ । स्म॒ । भ॒व॒ति॒ । भी॒मः । ऋ॒ञ्जन् ॥ ८ ॥

---

१. नास्ति वि' कपं. २-२. नास्ति मूको. ३. न्यङ् वि' अ'. ४. °णीन् वि' कपं. ५. °मार्थे वि' कपं. ६. करणं वि' अ'. ७. नास्ति ख कपं. ८. साय° वि' अ'.

वेङ्कट० अपि च अस्य अश्वस्य इव दीप्तस्य हिंसतः 'अभियोक्तुः बिभ्यति'। यदा सहस्रम् भटानां सर्वतः अयोधीत्' दुर्वारोऽयम् भवति तदा भीमः प्रसाधयन् ॥ ८ ॥

उत स्मास्य पनयन्ति जना जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।
उतैनमाहुः समिथे वियन्तः परा दधिक्रा असरत् सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत । स्म । अस्य । पनयन्ति । जनाः । जूतिम् । कृष्टिऽप्रः । अभिऽभूतिम् । आशोः ।
उत । एनम् । आहुः । समऽइथे । विऽयन्तः । परा । दधिऽक्राः । असरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्य स्तुवन्ति जनाः वेगम् अभिभावुकं मनुष्याणां पूरयितुः अश्नुवानस्य'। अपि च एनम् आहुः सङ्ग्रामे गच्छन्तः, परा सरति परावतो देशान् जनसहस्रैः अश्वोऽयमिति ॥ ९ ॥

आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।
सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १० ॥

आ । दधिऽक्राः । शवसा । पञ्च । कृष्टीः । सूर्यःऽइव । ज्योतिषा । अपः । ततान ।
सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाजी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सम् । इमा । वचांसि ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ तनोति अश्वः बलेन सूर्यः इव तेजसा अपः पञ्च जनान्। शतसहस्रयोर्दाता बलवान् गन्ता अस्माकम् इमानि स्तोत्राणि मधुना सम् पर्चयतु ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः' ॥

[३९]

'वामदेवो गौतम ऋषिः। दधिक्रा देवता। त्रिष्टुप् छन्दः, षष्ठी अनुष्टुप्'।

आशुं दधिक्रां तमु नु ष्टवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।
उच्छन्तीर्मामुषसः सूदयन्त्वति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥ १ ॥

आशुम् । दधिऽक्राम् । तम् । ऊँ इति । नु । स्तवाम । दिवः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम ।
उच्छन्तीः । माम् । उषसः । सूदयन्तु । अति । विश्वानि । दुःऽइतानि । पर्षन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आशुम् अश्वम् तम् एव क्षिप्रम् स्तवाम, द्यावापृथिव्योः सुखेन वर्तितुं यत् कर्तव्यं तत् पुनःपुनः कुर्मः। उच्छन्त्यः माम् उषसः कर्माणि प्रेरयन्तु, विश्वानि च दुरितानि अति नयन्तु ॥ १ ॥

१-१. °योक्तुः··· इति वि¹; नास्ति अ¹. २. °योधीः वि¹·² क; °योधी अ¹; °योधि वर्ष; अध्ययः वा क प्रस्तावः ३. °नस्य न वि². ४-४. नास्ति मूको.

महश्चर्कर्म्यर्वतः क्रतुप्रा दधिक्राव्णः पुरुवारस्य वृष्णः ।
यं पूरुभ्यो दीदिवांसं नाग्निं ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिम् ॥ २ ॥

महः । चर्कर्मि । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्राव्णः । पुरुऽवारस्य । वृष्णः ।
यम् । पूरुऽभ्यः । दीदिऽवांसम् । न । अग्निम् । ददथुः । मित्रावरुणा । ततुरिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महतः पुनःपुनः[1] करोमि स्तुतिम्, विकिरामि च[2] घासम्, अश्वस्य कर्मणां पूरयिता दधिक्राव्णः 'बहूनां वारकस्य' सेक्तुः । यम्[3] मनुष्येभ्यः दीप्तम् इव अग्निम् शत्रूणामभिभवाय ददथुः हे मित्रावरुणौ! तारकम् ॥ २ ॥

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत् समिद्धे अग्ना उषसो व्युष्टौ ।
अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥ ३ ॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । सम्ऽइद्धे । अग्नौ । उषसः । विऽउष्टौ ।
अनागसम् । तम् । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः अश्वस्य दधिक्राव्णः कर्म करोति अग्नौ समिद्धे अह्नि, तम् अपापं पृथिवी करोतु । सः मित्रावरुणाभ्याम् अहोरात्राधिपतिभ्यां सङ्गतो भवतु ॥ ३ ॥

दधिक्राव्ण इष ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रम् ।
स्वस्तये वरुणं मित्रमग्निं हवामह इन्द्रं वज्रबाहुम् ॥ ४ ॥

दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुताम् । नाम । भद्रम् ।
स्वस्तये । वरुणम् । मित्रम् । अग्निम् । हवामहे । इन्द्रम् । वज्रऽबाहुम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अश्वस्य[4] सर्वैः इष्यमाणस्य सर्वान् ऊर्जयतः यदा महतः, स्तुमः मरुताम् च नाम भजनीयम्, तदानीमिन्द्रादींश्च स्वस्तये[5] ह्वयामह इति । देवैः सहाश्वं च स्तौमीति ॥

इन्द्रमिवेदुभये वि ह्वयन्त उदीराणा यज्ञमुपप्रयन्तः ।
दधिक्रामु सूदनं मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वम् ॥ ५ ॥

इन्द्रम्ऽइव । इत् । उभये । वि । ह्वयन्ते । उत्ऽईराणाः । यज्ञम् । उपऽप्रयन्तः ।
दधिऽक्राम् । ॐ इति । सूदनम् । मर्त्याय । ददथुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वम् ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति वि॰ ल१. २. च वि१ २; नास्ति अ१. ३-३. 'यामाय' वि॰ अ१. ४. अर्वतः ल१.
५ नास्ति मूको.

वेङ्कट० इन्द्रम् इव क्षयम् उनये सैनिकाः देवमनुष्या वा वि ह्वयन्ते उदीर्णाः युद्धार्थम् देवानाम् यज्ञम् च जयार्थम् उपगच्छन्तः। दधिक्राव्णम् वाजोः सूनम् ददथुः हे मित्रावरुणौ! अस्मभ्यम् अश्वम् ॥ ५ ॥

दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभि नो मुखा करत् प्र ण आयूंषि तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्राव्णः । अकारिषम् । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।
सुरभि । नः । मुखा । करत् । प्र । नः । आयूंषि । तारिषत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० दधिक्राव्णः[1] करोमि धासकण्डूयनादि जिष्णोः अश्वस्य बलवतः । सुरभीणि अस्माकम् मुखानि करोतु, प्रतरतु[2] च अस्मान् आयूंषि ॥ ६ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वर्गः' ॥

[४०]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः । दधिक्रा देवता, पञ्चम्याः सूर्यः । जगती छन्दः, आद्या त्रिष्टुप्[3] ।

दधिक्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुषसः सूदयन्तु ।
अपामग्नेरुषसः सूर्यस्य बृहस्पतेराङ्गिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्राव्णः । इत् । ऊँ इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । इत् । माम् । उषसः । सूदयन्तु ।
अपाम् । अग्नेः । उषसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आङ्गिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

वेङ्कट० दधिक्राव्णः एव पुनःपुनर्वीर्यं विकिराम । विश्वाः एव उषसः माम् तत्र प्रेरयन्तु । तथाऽप्प्रभृतीनां[4] च पञ्चानां कर्मणि ॥ १ ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छ्रवस्यादिष उषसस्तुरण्यसत् ।
सत्यो द्रवो द्रवरः पतङ्गरो दधिक्रावेषमूर्जं स्वर्जनत् ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गोऽइषः । दुवन्यऽसत् । श्रवस्यात् । इषः । उषसः । तुरण्यऽसत् ।
सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतङ्गरः । दधिऽक्रावा । इषम् । ऊर्जम् । स्वः । जनत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० गमनशीलः भरणशीलः गवामेष्टा परिचरणकुशले सीदन् अन्नमिच्छन् अन्नस्यैष्टा उषसः त्वरणपरे सीदन् । सत्यवदः द्रवणशीलः द्रवतां[5] वरः पतन् गमनवान् क्षिप्रगामी दधिक्रावा अन्नं[6] रसं च सर्वम् जनयति ॥ २ ॥

---

१. नास्ति वि° कपं. २. प्रतरन्तु ल कपं. ३-३. नास्ति मूको. ४. तथा प्रभृ° वि°° अ° क; तथा प्रती° कपं. ५. द्रवतां वि° ल कपं; भव° वि° अ°. ६. नास्ति वि° कपं.

उत स्मा॑स्य॒ द्रव॑तस्तुरण्य॒तः प॒र्णं न वेरनु॑ वाति प्रग॒र्धिनः॑ ।
श्ये॒नस्ये॑व॒ ध्रज॑तो अङ्क॒सं परि॑ दधि॒क्राव्णः॑ स॒होर्जा तरि॑त्रतः ॥ ३ ॥

उ॒त । स्म॒ । अ॒स्य॒ । द्रव॑तः । तु॒र॒ण्य॒तः । प॒र्णम् । न । वेः । अनु॑ । वा॒ति॒ । प्र॒ऽग॒र्धिनः॑ ।
श्ये॒नस्य॑ऽइव । ध्रज॑तः । अ॒ङ्क॒सम् । परि॑ । द॒धि॒ऽक्राव्णः॑ । स॒ह । ऊ॒र्जा । तरि॑त्रतः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म अस्य द्रवतः त्वरमाणस्य अङ्कसम् उभयपार्श्वस्थं कक्ष्यादिकम् पर्णम् इव पक्षिणः परि अनु गच्छति अत्यन्तमभिकाङ्क्षमाणस्य गमनम् श्येनस्य इव गच्छतः पर्णम् दधिक्राव्णः सह बलेन तरतः ॥ ३ ॥

उ॒त स्य वा॒जी क्षि॑प॒णिं तु॑रण्यति ग्री॒वायां॑ ब॒द्धो अ॑पिक॒क्ष आ॒सनि॑ ।
क्रतुं॑ दधि॒क्रा अनु॑ सं॒तवी॑त्वत् प॒थामङ्कां॒स्यन्वा॒पनी॑फणत् ॥ ४ ॥

उ॒त । स्यः । वा॒जी । क्षि॒प॒णिम् । तु॒र॒ण्य॒ति॒ । ग्री॒वाया॑म् । ब॒द्धः । अ॒पि॒ऽक॒क्षे । आ॒सनि॑ ।
क्रतु॑म् । द॒धि॒ऽक्राः । अनु॑ । स॒म्ऽतवी॑त्वत् । प॒थाम् । अङ्कां॑सि । अनु॑ । आ॒ऽपनी॑फणत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च[1] सः वाजी अश्वारोहस्य क्षेपणम् अनु तूर्णमश्नुते अध्वानम् ग्रीवायाम् बद्धः अंसयोः आस्ये च । गमनकर्म सन्तन्वन् दधिक्राः मार्गाणाम्[2] कुटिलानि[3] अनु आपनीफणत् गच्छति । गतिकर्मसु पठितः फणिः ॥ ४ ॥

हं॒सः शु॑चि॒षद् वसु॑रन्तरिक्ष॒सद्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दुरोण॒सत् ।
नृ॒षद् व॑र॒सदृ॑त॒सद् व्यो॑म॒सद॒ब्जा गो॒जा ऋ॑त॒जा अ॑द्रि॒जा ऋ॒तम् ॥ ५ ॥

हं॒सः । शु॒चि॒ऽसत् । वसुः॑ । अ॒न्त॒रि॒क्ष॒ऽसत् । होता॑ । वे॒दि॒ऽसत् । अति॑थिः । दु॒रो॒ण॒ऽसत् ।
नृ॒ऽसत् । व॒र॒ऽसत् । ऋ॒त॒ऽसत् । व्यो॒म॒ऽसत् । अ॒प्ऽजाः । गो॒ऽजाः । ऋ॒त॒ऽजाः । अ॒द्रि॒ऽजाः । ऋ॒तम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सौरी । [4]हंसः सूर्यः[4], वसुः वायुः, होता अग्निः अतिथिः च । महानात्मैकक्रियया[6] स्थितः[7] । ब्राह्मणम् — 'एष वै हंसः शुचिषत्' (ऐब्रा ४,२०,) इति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[5] ॥

[४१]

[5]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ।

इन्द्रा॒ को वां॑ वरुणा सु॒म्नमा॑प॒ स्तोमो॑ ह॒विष्मा॑ँ अ॒मृतो॒ न होता॑ ।
यो वां॑ हृ॒दि क्रतु॑माँ अ॒स्मदु॒क्तः प॒स्पर्श॑दिन्द्रावरुणा॒ नम॑स्वान् ॥ १ ॥

१. नास्ति वि[1] ल. २. मार्गाः लपं; मार्गा वि[1]. ३. °लान् वि[1] लपं. ४-४. आन्तरिक्ष° वि[1] लपं; °न्तरीक्ष° वि[1] अ[1]; °न्तरिक्ष° ल. ५-५. नास्ति मूको. ६. °कक्रियया वि[1] लपं. ७. नास्ति वि[1].

इन्द्रा । कः । वाम् । वरुणा । सुम्नम् । आप । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।
यः । वाम् । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्शत् । इन्द्रावरुणा । नमस्वान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! कीदृशः युवयोः सुखं प्राप्नोति स्तोमः हविषा युक्तः अमृतः दैव्यः इव होता अग्निः, यः वाम् भवतोः[1] स्तोमः कर्मवान् अस्माभिः उक्तः अन्नवान् हृदये स्पृशति इन्द्रावरुणौ! । अग्निर्यथा हविष्मान् स्तुन्वन्[2] हृदयं स्पृशति, तद्वत् स्पृशतीति ॥ १ ॥

इन्द्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान् ।
स हन्ति वृत्रा समिथेषु शत्रूनवोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवौ । मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान् ।
सः । हन्ति । वृत्रा । समऽइथेषु । शत्रून् । अवःऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रावरुणौ बन्धू करोति देवौ मनुष्यः सख्याय च करोति[3] अन्नवान्, सः हन्ति उपद्रवाणि सङ्ग्रामेषु च[4] शत्रून्, अन्नैः च महद्भिः सः प्र श्रूयते ॥ २ ॥

इन्द्रा ह रत्नं वरुणा धेष्ठेत्था नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।
यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥ ३ ॥

इन्द्रा । ह । रत्नम् । वरुणा । धेष्ठा । इत्था । नृऽभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।
यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुऽप्रयसा । मादयैते इति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रावरुणौ युवाम् अतिशयेन रत्नम् दातारौ इत्थम् नृभ्यः शशमानेभ्यः तौ । यदि इति स्पष्टम् ॥ ३ ॥

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्नोजिष्ठमुग्रा नि वधिष्टं वज्रम् ।
यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन् मिमाथामभिभूत्योजः ॥ ४ ॥

इन्द्रा । युवम् । वरुणा । दिद्युम् । अस्मिन् । ओजिष्ठम् । उग्रा । नि । वधिष्टम् । वज्रम् ।
यः । नः । दुःऽएवः । वृकतिः । दभीतिः । तस्मिन् । मिमाथाम् । अभिऽभूति । ओजः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! युवाम् आयुधं दीप्यमानम् अस्मिन् बलवत्तमम् हे उद्गूर्णौ! नि पातयतम् । यः नः दुष्टागमनः स्तेनः हिंसकः, तस्मिन् कुरुतम् अभिभावुकं[5] बलम् ॥ ४ ॥

---

१. °तो मूको. २. द्र. वेप ३,४ √स्पृ इत्यत्र; स्पृशन् वि° क°; स्पृशन् ऊ प्रकाश्यः. ३. करोतु वि°³ ऊ लपं. ४. नास्ति वि° ऊ लपं. ५. °भाविकं वि° लपं.

इन्द्रा युवं वरुणा भूतमस्या धियः प्रेतारा वृषभेव धेनोः ।
सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥ ५ ॥

इन्द्रा । युवम् । वरुणा । भूतम् । अस्याः । धियः । प्रेतारा । वृषभाऽइव । धेनोः ।
सा । नः । दुहीयत् । यवसाऽइव । गत्वी । सहस्रऽधारा । पयसा । मही । गौः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रावरुणौ! युवाम् अस्य कर्मणः प्रीणयितारौ भवतम् वृषभाविव धेनोः । तत् कर्म अस्माकं दुग्धाम्[1], यथा यवसानि गत्वा महती सहस्रधारा पयसा गौः दुग्धे ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

तोके हिते तनय उर्वरासु सूरो दृशीके वृषणश्च पौंस्ये ।
इन्द्रा नो अत्र वरुणा स्यातामवोभिर्दस्मा परितक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

तोके । हिते । तनये । उर्वरासु । सूरः । दृशीके । वृषणः । च । पौंस्ये ।
इन्द्रा । नः । अत्र । वरुणा । स्याताम् । अवःऽभिः । दस्मा । परिऽतक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पुत्रे हिते सुहृदि पौत्रे क्षेत्रेषु सूर्यस्य दर्शने पुंसः च समननशक्तौ अत्र सर्वत्र इन्द्रावरुणौ भवताम् नः रक्षणैः दर्शनीयौ रात्रावन्धकारे च ॥ ६ ॥

युवामिद्ध्यवसे पूर्व्याय परि प्रभूती गविषः स्वापी ।
वृणीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरेव शम्भू ॥ ७ ॥

युवाम् । इत् । हि । अवसे । पूर्व्याय । परि । प्रभूती इति प्रऽभूती । गोऽइषः । स्वापी इति सुऽआपी । वृणीमहे । सख्याय । प्रियाय । शूरा । मंहिष्ठा । पितराऽइव । शम्भू इति शम्ऽभू ॥ ७ ॥

वेङ्कट० युवाम् एव हि रक्षणाय पुरातनाय परि वृणीमहे प्रकृष्टभूतिकौ गाः[3] इच्छन्तः शोभनबन्धू सख्याय च प्रियाय शूरौ दातृतमौ पितराविव सुखस्य भावयितारौ ॥ ७ ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयन्तीराजिं न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।
श्रिये न गाव उप सोममस्थुरिन्द्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥

ताः । वाम् । धियः । अवसे । वाजऽयन्तीः । आजिम् । न । जग्मुः । युवऽयूः । सुदानू इति सुऽदानू ।
श्रिये । न । गावः । उप । सोमम् । अस्थुः । इन्द्रम् । गिरः । वरुणम् । मे । मनीषाः ॥ ८ ॥

---

१. दुग्धे वि' अ' ह अपे. २-२. नास्ति मूको. ३. गाः मूको.

वेङ्कट० तानि[1] वाम् कर्माणि रक्षणाय धनमिच्छन्ति युष्मत्कामानि शुद्धम् इव गच्छन्ति हे सोमवरुणौ!। यथा श्रिये सोमम् राजानम् गावः उपतिष्ठन्ति[2], एवमिन्द्रावरुणौ मदीयाः गिरः मनीषाः च उपतिष्ठन्ति ॥८॥

इमा इन्द्रं वरुणं मे मनीषा अग्मन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।
उपेमस्थुर्जोष्टार इव वस्वो रघ्वीरिव श्रवसो भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इमाः । इन्द्रम् । वरुणम् । मे । मनीषाः । अग्मन् । उप । द्रविणम् । इच्छमानाः ।
उप । ईम् । अस्थुः । जोष्टारःऽइव । वस्वः । रघ्वीःऽइव । श्रवसः । भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० मदीयाः[3] इमाः मनीषाः धनम् इच्छमानाः उप गच्छन्ति इन्द्रावरुणौ । "उप अस्थुः" एनौ धनस्य जोष्टारः इव याचकाः[4] आशवो गन्त्र्यः इव च प्रजाः अन्नम् भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

अश्व्यस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।
ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मत्रा रायो नियुतः सचन्ताम् ॥ १० ॥

अश्व्यस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।
ता । चक्राणौ । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । अस्मऽत्रा । रायः । निऽयुतः । सचन्ताम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० अश्वसङ्घस्य आत्मनैव रथसङ्घस्य पुष्टेः च नित्यस्य च धनस्य पतयः स्याम। तौ कुर्वाणौ रक्षणैः नवतरैः असुरेभ्यस्त्रातारौ धनानि नियुतः च अस्मान् सचन्ताम् ॥ १० ॥

आ नो बृहन्ता बृहतीभिरूती इन्द्र यातं वरुण वाजसातौ ।
यद् दिद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान् तस्य वां स्याम सनितार आजेः ॥ ११ ॥

आ । नः । बृहन्ता । बृहतीभिः । ऊती । इन्द्र । यातम् । वरुण । वाजऽसातौ ।
यत् । दिद्यवः । पृतनासु । प्रऽक्रीळान् । तस्य । वाम् । स्याम । सनितारः । आजेः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ यातम् अस्मान् महान्तौ महद्भिः रक्षणैः हे इन्द्रावरुणौ! सङ्ग्रामे । यदि शोभमाना योद्धारः पृतनासु प्रक्रीडन्ति, युवयोः स्वभूता वयम् तस्य सङ्ग्रामस्य सम्भक्तारः स्याम ॥ ११ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये षोडशो वर्गः[5] ॥

[४२]

[6]त्रसदस्युः पौरुकुत्स्य ऋषिः । त्रसदस्युर्देवता, अन्त्यानां चतसृणाम् इन्द्रावरुणौ । त्रिष्टुप् छन्दः[6] ।

मम द्विता राष्ट्रं क्षत्रियस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।
क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ १ ॥

1. तौ मूको. 2. °ष्ठति मूको. 3. नास्ति वि°. 4-4. उपेमस्थुः वि° स. 5. याचक मूको. 6-6. नास्ति मूको.

मर्म । द्विता । राष्ट्रम् । क्षत्रियस्य । विश्वऽआयोः । विश्वे । अमृताः । यथा । नः ।
क्रतुम् । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः । पञ्चाद्याः तस्य[1] आत्मस्तवः । मम द्विधा भवति राष्ट्रम् क्षत्रियस्य पृथिव्यां दिवि चैश्वर्यात् सर्वस्य देवास्य गन्तुः, सर्वे देवाः यथा अस्माकं वशवर्तिनो भवन्ति । एतदेवाह[2]– क्रतुम् इति । वरणभूतस्य मम 'कर्म सेवन्ते'[3] "देवाः उक्तमनुतिष्ठन्ति"[4], तथैव रक्ष[5] भवामि कृष्टेः अन्तिभूतस्य 'पृथिव्यां वर्तमानस्य'[6] मनुष्यादस्त्युपमस्य[7] तत एव जीर्णस्येति ॥ १ ॥

अहं राजा वरुणो मह्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।
क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ २ ॥

अहम् । राजा । वरुणः । मह्यम् । तानि । असुर्याणि । प्रथमा । धारयन्त ।
क्रतुम् । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम् राजा वरुणः भवामि, मह्यम् तानि पुरातनानि असुरवधनिमित्तानि[8] कर्माणि सर्वे देवा अधारयन्त । दहनोत्क्षेपणादिकं ममाज्ञया अनुतिष्ठन्ति । तदेवोक्तम्– क्रतुम् इति ॥ २ ॥

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरे रजसी सुमेके ।
त्वष्टेव विश्वा भुवनानि विद्वान्त्समैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥

अहम् । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।
त्वष्टाऽइव । विश्वा । भुवनानि । विद्वान् । सम् । ऐरयम् । रोदसी इति । धारयम् । च ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् इन्द्रः च वरुणः च भवामि, ते च[8] द्यावापृथिव्यौ माहात्म्येन उर्वी गम्भीरे शोभमाने । यथा त्वष्टा विद्वान् सर्वाणि भूतानि सङ्गमयति धारयति च, तद्वदहमपीति ॥ ३ ॥

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदन ऋतस्य ।
ऋतेन पुत्रो अदितेर्ऋतावोत त्रिधातु प्रथयद् वि भूम ॥ ४ ॥

अहम् । अपः । अपिन्वम् । उक्षमाणाः । धारयम् । दिवम् । सदने । ऋतस्य ।
ऋतेन । पुत्रः । अदितेः । ऋतऽवा । उत । त्रिऽधातु । प्रथयत् । वि । भूम ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति क लपं. २. एतदाह वि' अ'. ३-३. °मति° वि' अ'. ४-४. देवानुक्तमनु° (°नि° लपं.) मूको; देवा अनुक्तम°, देवा नानुक्तम° वा ल प्रस्तावः. ५. °रः क लपं. ६-६. नास्ति वि' लपं. ७. °वाद् मु° क प्रस्तावः. ८. नास्ति वि' क लपं.

वेङ्कट० अहम् अपः सिञ्चन्तीः अपिन्वम्, अन्तरिक्षलोकम् [1]'धारयम् उदकस्य'[1] आवासे । अथ परोक्षमाह । अदितेः पुत्रः ऋतवान् यज्ञेन उदकेन वा त्रिधातु भूम वि अप्रथयत । त्रिधातुः[2] पृथिवी भवति । 'तिस्रो भूमीः' (ऋ २,२७,८) इति मन्त्रः ॥ ४ ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयन्तो मां वृताः समरणे हवन्ते ।
कृणोम्याजिं मघवाहमिन्द्र इयर्मि रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

माम् । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयन्तः । माम् । वृताः । समऽअरणे । हवन्ते ।
कृणोमि । आजिम् । मघऽवा । अहम् । इन्द्रः । इयर्मि । रेणुम् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० [3]'माम् नरः'[3] शोभनाश्वाः बलिनं कुर्वन्तः हवन्ते, माम् एव सङ्ग्रामे शत्रुभिः वृताः । करोमि युद्धम् अहम् मघवा इन्द्रः सन्, प्रेरयामि च युद्धे रेणुम् अभिभावुकबलः ॥ ५ ॥

[4]'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वर्गः'[4] ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिर्मा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतम् ।
यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहम् । ता । विश्वा । चकरम् । नकिः । मा । दैव्यम् । सहः । वरते । अप्रतिऽइतम् ।
यत् । मा । सोमासः । ममदन् । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति । अपारे इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अहम्[5] तानि वृत्रवधादीनि सर्वाणि कर्माणि कृतवानस्मि । न[6] 'कश्चित् मां देवसम्बन्धि बलम् शत्रुभिरप्रतिगतम्' वारयति[7] । यदा[8] मां सोमाः अमदन्, यदा[8] च उक्थानि, तदानीमुभौ लोकौ मत्तो बिभ्यतः अपर्यन्तपारौ । इन्द्रावरुणाभ्यामभिष्टुतो नूनं कदाचिदासीत् त्रसदस्युरिति ॥ ६ ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।
त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।
त्वम् । वृत्राणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वम् । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तस्य तव हे इन्द्र ! विश्वानि कर्माणि जानन्ति[9] भूतानि । त्वं च तानि हे विधातः ! वरुणाय सर्वाणि प्र ब्रवीषि । त्वम् वृत्राणि हन् श्रूयसे । त्वम् वृत्रेण वृतान् इन्द्र ! निरगमयः सिन्धून् ॥ ७ ॥

१-१. धारयन्नुद° मूको. २. त्रिधातु वि°. ३-३. नास्ति लर्ग. ४-४. नास्ति मूको.
५. नास्ति वि°. ६. नास्ति मूको. ७. पार° लर्ग. ८. यथा मूको. ९. जानंत वि° लर्ग.

अस्माकमत्र पितरस्त आसन्त्सप्त ऋषयो दौर्गहे बध्यमाने ।
त आयजन्त त्रसदस्युमस्या इन्द्रं न वृत्रतुरमर्धदेवम् ॥ ८ ॥

अस्माकम् । अत्र । पितरः । ते । आसन् । सप्त । ऋषयः । दौःऽगहे । बध्यमाने ।
ते । आ । अयजन्त । त्रसदस्युम् । अस्याः । इन्द्रम् । न । वृत्रऽतुरम् । अर्धऽदेवम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० [1]अस्माकम् अस्मिन् लोके ते[1] पितरः आसन् सप्त ऋषयः दुर्गहकुलजाते मयि शत्रुभिः बध्यमाने । तथेन्द्रस्य सामर्थ्यविहतः । अथेन्द्रादिविहितं माम् ते[2] आ अयजन्त[3] तत्र त्रसदस्युम् अस्याः पृथिव्याः इन्द्रम् इव वृत्राणां हन्तारम् अर्धदेवम् । इन्द्रश्च स्वामी त्रसदस्युश्च । तमिमाद्यभिविहितमयजन्तेति ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सानी हि वामदाशद्धव्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।
अथा राजानं त्रसदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुरर्धदेवम् ॥ ९ ॥

पुरुऽकुत्सानी । हि । वाम् । अदाशत् । हव्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमःऽभिः ।
अथ । राजानम् । त्रसदस्युम् । अस्याः । वृत्रऽहनम् । ददथुः । अर्धऽदेवम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्रसदस्योर्माता पुरुकुत्सस्य स्त्री वाम्[4] हि दानं कृतवती हे इन्द्रावरुणौ ! हविर्भिः नमस्कारैश्च युक्ता । तौ[5] युवां प्रीतौ त्रसदस्युम् राजानम् वृत्राणां हन्तारम् अर्धदेवम् अस्याः पृथिव्याः ददथुः ॥९॥

राया वयं ससवांसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः ।
तां धेनुमिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥

राया । वयम् । ससऽवांसः । मदेम । हव्येन । देवाः । यवसेन । गावः ।
ताम् । धेनुम् । इन्द्रावरुणा । युवम् । नः । विश्वाहा । धत्तम् । अनपऽस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ ! वां भजमानाः [6]वयम् धनेन[6] मदेम[7], यथा हव्येन देवाः मदन्ति यवसेन च गावः । तदर्थं ताम् धेनुम् हे इन्द्रावरुणौ ! युवाम् अस्मभ्यं दत्तम् सर्वदा अनपस्फुरन्तीम्[8] गुणवतीमिति ॥१०॥

[9]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये अष्टादशो वर्गः[9] ॥

[४३]

[9]पुरुमीळ्हाऽजमीळ्हौ सौहोत्रावृषी । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[9] ।

क उ श्रवत् कतमो यज्ञियानां वन्दारु देवः कतमो जुषाते ।
कस्येमां देवीममृतेषु प्रेष्ठां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्याम् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. नास्ति अ[1]. ३. आयजन्त वि[1]; या वि[1] अ[1]. ४. वा वि[1] अ. ५. ततः वि[1] अ[1]. ६-६. वयम्[1] वि[1] अ[1]. ७. मदेम अ[1]. ८. अनपस्फु[1] अ[1]. ९-९. नास्ति मूको.

कः । ऊँ इति । श्रवत् । कतमः । यज्ञियानाम् । वन्दारु । देवः । कतमः । जुषाते ।
कस्य । इमाम् । देवीम् । अमृतेषु । प्रेष्ठाम् । हृदि । श्रेषाम । सुऽस्तुतिम् । सुऽहव्याम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० पुरुमीळ्हाजमीळ्हौ[1] सौहोत्रौ । कः कतमः वा[2] शृणोति देवमध्ये स्तोत्रम् । कतमः देवः सेवते । कस्य इमाम् देवीम् देवमध्ये प्रियतमाम् हृदये श्लेषयेम शोभनां स्तुतिम् हविर्युक्ताम् ॥ १ ॥

को मृळाति कतम आगमिष्ठो देवानामु कतमः शम्भविष्ठः ।
रथं कमाहुर्द्रवदश्वमाशुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥ २ ॥

कः । मृळाति । कतमः । आऽगमिष्ठः । देवानाम् । ऊँ इति । कतमः । शम्ऽभविष्ठः ।
रथम् । कम् । आहुः । द्रवत्ऽअश्वम् । आशुम् । यम् । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥ २ ॥

वेङ्कट० कः सुखयति । को वा अत्यन्तमागच्छति देवानाम् मध्ये । कतमः वा अत्यन्तं सुखमुत्पादयति । कम् वा रथम् आहुः क्षिप्राश्वम् क्षिप्रगन्तारम्[3], यम्[4] रथम् अश्विनोः स्वभूतम् सूर्यस्य दुहिता स्वयंवरे अवृणीत । तयाऽश्विनावेव मृळयितारावित्यादि द्रष्टव्यम् ॥ २ ॥

मक्षू हि ष्मा गच्छथ ईवतो द्यूनिन्द्रो न शक्तिं परितक्म्यायाम् ।
दिव आजाता दिव्या सुपर्णा कया शचीनां भवथः शचिष्ठा ॥ ३ ॥

मक्षु । हि । स्म । गच्छथः । ईवतः । द्यून् । इन्द्रः । न । शक्तिम् । परिऽतक्म्यायाम् ।
दिवः । आऽजाता । दिव्या । सुऽपर्णा । कया । शचीनाम् । भवथः । शचिष्ठा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शीघ्रम् हि स्म युवाम् गच्छथः [5]गमनवतः प्रादुर्भूतान् दिवसान्, यथा इन्द्रः रात्र्यां गतानाम् शक्तिम् अधितिष्ठति । दिवः आजातौ दिवि भवौ सुपतनौ कया स्तुत्या कर्मणाम् अधीश भवथः† कर्मवत्तमौ[5] ॥ ३ ॥

का वां भूदुपमातिः कया न आश्विना गमथो हूयमाना ।
को वां महश्चित् त्यजसो अभीक उरुष्यतं माध्वी दस्रा न ऊती ॥ ४ ॥

का । वाम् । भूत् । उपऽमातिः । कया । नः । आ । अश्विना । गमथः । हूयमाना ।
कः । वाम् । महः । चित् । त्यजसः । अभीके । उरुष्यतम् । माध्वी इति । दस्रा । नः । ऊती ॥ ४ ॥

वेङ्कट० [6]किम् अभवत् युवयोः उपमानं स्तोत्रम् । कया उपमित्या अस्मान् आहूयमानौ[6] "आ गच्छथः" हे अश्विनौ ! । कः वाम् महतः धनत्यागस्य समीपे भवति अस्मान् रक्षतम् मधुमता गमनेन हे दर्शनीयौ ! ॥ ४ ॥

---

१. 'मीळ्हाजमीळ्हौ वि'[1-2] अ[3]; 'मीळ्ह° लपं. २. नास्ति वि[1] लपं. ३. °रम् आह मूको. ४. तं मूको. ५-५. नास्ति वि[1] लपं. † भवतः वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति वि[1] लपं. ७-७. वाम° वि[1] ल लपं; भग° वि[1] अ[1].

उरु वां रथः परि नक्षति द्यामा यत् समुद्रादभि वर्तते वाम् ।
मध्वा माध्वी मधु वां प्रुषायन् यत् सीं वां पृक्षो भुरजन्त पक्वाः ॥ ५ ॥

उरु । वाम् । रथः । परि । नक्षति । द्याम् । आ । यत् । समुद्रात् । अभि । वर्तते । वाम् ।
मध्वा । माध्वी इति । मधु । वाम् । प्रुषायन् । यत् । सीम् । वाम् । पृक्षः । भुरजन्त । पक्वाः ॥५॥

वेङ्कट० महान् युवयोः रथः द्याम् परि गच्छति यदा[1] अन्तरिक्षात् अभि आ वर्तते मनुष्यान् प्रति । वाम् इति पूरणम् । यदा युवयोः हे माध्वी! पक्वाः रश्मयः अन्नं भरन्ति, तदानीं मधुमन्तो मधुना सहाविरले मधु सिञ्चन्ति ॥ ५ ॥

सिन्धुर्ह वां रसया सिञ्चदश्वान् घृणा वयोऽरुषासः परि ग्मन् ।
तदू षु वामजिरं चेति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥ ६ ॥

सिन्धुः । ह । वाम् । रसया । सिञ्चत् । अश्वान् । घृणा । वयः । अरुषासः । परि । ग्मन् ।
तत् । ऊँ इति । सु । वाम् । अजिरम् । चेति । यानम् । येन । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥६॥

वेङ्कट० समुद्रः स्वभूतया नद्या युवयोः अश्वान् असिञ्चत् । दीप्त्या युक्ताः युवयोः रश्मयः आरोचमानाः परि गच्छन्ति । तत् युवयोः सुष्ठु ज्ञायते क्षिप्रम् यानम् । येन इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

इहेह यद् वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वाम् । समना । पपृक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यतम् । जरितारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इह च इह च यत् वाम् समना योग्या समानी सम्पृक्ता भवति, ततः सा इयम् अस्माकम् सुमतिः स्तुतिः हे रमणीयधनौ![2] भवति । रक्षतं स्तोतारं युवां खलु । हे नासत्यौ! कामः [3]आर्तः युवामेव[3] प्रतिगच्छन् भवति ॥ ७ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकोनविंशो वर्गः[4] ॥

[४४]

'पुरुमीळ्हाजमीळ्हौ सौहोत्रौ ऋषी । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुज्रयमश्विना संगतिं गोः ।
यः सूर्यां वहति वन्धुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसूयुम् ॥ १ ॥

---

१. यथा ल कर्ष. २. °धना मूको. ३-३. आर्तयेवा° वि° अ° कर्ष; आर्तये या° वि°; आर्तः यु° क.
४-४. नास्ति मूको.

तम् । वाम् । रथम् । वयम् । अद्य । हुवेम । पृथुऽज्रयम् । अश्विना । सम्ऽगतिम् । गोः ।
यः । सूर्याम् । वहति । वन्धुरऽयुः । गिर्वाहसम् । पुरुऽतमम् । वसुऽयुम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० तम् युवयोः रथम् वयम् अद्य हुवामः पृथुवेगम् हे अश्विनौ ! सङ्गमनम् उदकस्य । यः सूर्यदुहितरम् वहति बन्धुरवान् तं गिरां वोढारं महत्तमम् धनानीच्छन्तं हुवामः[1] ॥ १ ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।
युवोर्वपुरभि पृक्षः सचन्ते वहन्ति यत् ककुहासो रथे वाम् ॥ २ ॥

युवम् । श्रियम् । अश्विना । देवता । ताम् । दिवः । नपाता । वनथः । शचीभिः ।
युवोः । वपुः । अभि । पृक्षः । सचन्ते । वहन्ति । यत् । ककुहासः । रथे । वाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० युवाम् श्रियम् हे अश्विनौ ! देवपुत्रौ ! "देवतानां मध्ये" ताम् प्रयच्छथः कर्मभिः । युवयोः शरीरम् अन्नान्यभि[2] सेवन्ते, वहन्ति यदि अश्वाः रथे वाम् ॥ २ ॥

को वामद्या करते रातहव्य ऊतये वा सुतपेयाय वार्कैः ।
ऋतस्य वा वनुषे पूर्व्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत् ॥ ३ ॥

कः । वाम् । अद्य । करते । रातऽहव्यः । ऊतये । वा । सुतऽपेयाय । वा । अर्कैः ।
ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्व्याय । नमः । येमानः । अश्विना । आ । ववर्तत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कः वाम् अद्य करोति दत्तहविष्कः रक्षणाय सोमपानाय च स्तोत्रैः, यज्ञस्य वा भजनाय युवयोः पुरातनाय अन्नं नियच्छन् अश्विनौ ! आ वर्तयति भवन्तौ ॥ ३ ॥

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नासत्योप यातम् ।
पिबाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधते जनाय ॥ ४ ॥

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुऽभू । रथेन । इमम् । यज्ञम् । नासत्या । उप । यातम् ।
पिबाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः । रत्नम् । विधते । जनाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हिरण्मयेन[3] रथेन बहुषु भवन्तौ । सिद्धं स्पष्टम् ॥ ४ ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।
मा वामन्ये नि यमन् देवयन्तः सं यद् ददे नाभिः पूर्व्या वाम् ॥ ५ ॥

१. नाह' वि'. २-२. 'नामध्ये वि' लपं. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि' लपं.

आ । नः । यातम् । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुऽवृता । रथेन ।
मा । वाम् । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयन्तः । सम् । यत् । ददे । नाभिः । पूर्व्या । वाम् ॥५॥

वेङ्कट० विस्तृतायाः दिवः आ यातम् अस्मान् प्रति हिरण्मयेन सुवर्तनेन रथेन । मा वाम् अन्ये नि यच्छन्तु यजमानाः । यस्मात्[1] अस्माभिः प्रथममेव युवयोः बन्धनसाधनं स्तोत्रम् सम् आ ददे ॥ ५ ॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहन्तं दस्रा मिमाथामुभयेष्वस्मे ।
नरो यद् वामश्विना स्तोममावन्त्सधस्तुतिमाजमीळ्हासो अग्मन् ॥ ६ ॥

नु । नः । रयिम् । पुरुऽवीरम् । बृहन्तम् । दस्रा । मिमाथाम् । उभयेषु । अस्मे इति ।
नरः । यत् । वाम् । अश्विना । स्तोमम् । आवन् । सधऽस्तुतिम् । आजऽमीळ्हासः । अग्मन् ॥

वेङ्कट० 'हे दस्रौ!' क्षिप्रम् अस्माकम् पुरुवीरम् महान्तम् रयिम् कुरुतम् । तथापि 'हे अश्विनौ!' उभयेषु अस्मासु पुरुमीढाजमीढेषु मनुष्याः युवयोः क्रियमाणमिदं स्तोत्रं सुष्टुत्या यदा गच्छन्ति, तदानीमजमीढाः पुरुमीढाश्च सह स्थितया स्तुतिम् गच्छन्ति वक्तुमिच्छन्ति ॥ ६ ॥

इहेह यद् वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वाम् । समना । पपृक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यतम् । जरितारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ऋ ४,४३,७ द्र. ॥ ७ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये विंशो वर्गः[2] ॥

[४५]

[2]वामदेवो गौतम ऋषिः । अश्विनौ देवता । जगती छन्दः, सप्तमी त्रिष्टुप्[2] ।

एष स्य भानुरुदियर्ति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि ।
पृक्षासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रप्शते ॥ १ ॥

एषः । स्यः । भानुः । उत् । इयर्ति । युज्यते । रथः । परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि ।
पृक्षासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रप्शते ॥ १ ॥

---

१. यस्मात् वि॰ अं॰. २-२. नास्ति मूको.

वेङ्कट० वामदेवः । सः एषः सूर्यः उत् एति । युज्यते च रथः परितो गन्ता दिवः[1] अस्य समुच्छ्रिते देशे । अश्विनोस्तस्मिन् रथे वाग्यपेक्षाभेदात् त्रिविधानि अन्नानि संश्लिष्टानि च[2] [3]सन्ति, तथा[3] मधुनः पूर्णा भस्त्रा च वि राजते ॥ १ ॥

उद्वां पृक्षासो मधुमन्त ईरते रथा अश्वास उषसो व्युष्टिषु ।
अपोर्णुवन्तस्तम आ परीवृतं स्वर्ण शुक्रं तन्वन्त आ रजः ॥ २ ॥

उत् । वाम् । पृक्षासः । मधुऽमन्तः । ईरते । रथाः । अश्वासः । उषसः । विऽउष्टिषु ।
अपऽऊर्णुवन्तः । तमः । आ । परिऽवृतम् । स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत् गच्छन्ति युवयोः अन्नादीनि, प्रातः मधुसंयुक्ताः[4] [5]रथाः अश्वाः च[5] तमः अपगमयन्तः परिवृत्य स्थितम्, उदकम् इव निर्मलं ज्योतिः सर्वतो विस्तारयन्तः[6] इति ॥ २ ॥

मध्वः पिबतं मधुपेभिरासभिरुत प्रियं मधुने युञ्जाथां रथम् ।
आ वर्तनिं मधुना जिन्वथस्पथो दृतिं वहेथे मधुमन्तमश्विना ॥ ३ ॥

मध्वः । पिबतम् । मधुऽपेभिः । आसऽभिः । उत । प्रियम् । मधुने । युञ्जाथाम् । रथम् ।
आ । वर्तनिम् । मधुना । जिन्वथः । पथः । दृतिम् । वहेथे इति । मधुऽमन्तम् । अश्विना ॥३॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ ! सोमम् पिबतम्[7] सोमपैः[8] आस्यैः । अपि च प्रियम् रथम् सोमपानार्थम् युञ्जाथाम् । आ सिञ्चतं मार्गस्य वर्तनिम्[9] गमनमार्गम् शीतस्पर्शेन मधुना, मधुपूर्णं च दृतिम् कृत्वा वहतम् इति ॥ ३ ॥

हंसासो ये वां मधुमन्तो अस्रिधो हिरण्यपर्णा उहुव उषर्बुधः ।
उदप्रुतो मन्दिनो मन्दिनिस्पृशो मध्वो न मक्षः सवनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासः । ये । वाम् । मधुऽमन्तः । अस्रिधः । हिरण्यऽपर्णाः । उहुवः । उषःऽबुधः ।
उदऽप्रुतः । मन्दिनः । मन्दिऽनिस्पृशः । मध्वः । न । मक्षः । सवनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अश्वाः ये युवयोः मधुमन्तः अक्षीणाः हिरण्यकक्ष्याः बोद्धारः उषर्बुधः उदकस्य गमयितारः मादयितारः मदकरस्य सोमस्य निष्प्रष्टारस्तैः [10]मधूनि इव[10] मक्षिकाः सवनानि[11] गच्छथः ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति वि[1]. २. नास्ति वि[3] अ[1]. ३-३. तथा सन्ति मूको. ४. °युता यु° वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति मूको. ६. °यतः मूको. ७. °त ल अ°. ८. °मपेभिः वि[3] ल; °मपे वि[1] अ[1]. ९. वर्त्मन वि[1]; वर्मेने अ[1]. १०-१०. मधुनीव वि[3] अ[1]; मधुनि वि[3] अ[1]. ११. °नानीव मूको.

स्वध्वरासो मधुमन्तो अग्नय उस्रा जरन्ते प्रति वस्तोरश्विना ।
यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुषाव मधुमन्तमद्रिभिः ॥ ५ ॥

सुऽअध्वरासः । मधुऽमन्तः । अग्नयः । उस्रा । जरन्ते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।
यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः । सोमम् । सुसाव । मधुऽमन्तम् । अद्रिऽभिः ॥५॥

वेङ्कट० शोभनयज्ञाः सोमवन्तः यजमानानां होतृत्वमाश्रिताः अग्नयः अश्विनौ गत्वा अह्नि प्रति स्तुवन्ति, यदि निर्णिक्तहस्तः क्षिप्रकारी यजमानः सोमम् रसवन्तम् ग्रावभिः सुनोति ॥ ५ ॥

आकेनिपासो अहभिर्दविध्वतः स्वर्ण शुक्रं तन्वन्त आ रजः ।
सूरश्चिदश्वान्युयुजान ईयते विश्वाँ अनु स्वधया चेतथस्पथः ॥ ६ ॥

आकेऽनिपासः । अहऽभिः । दविध्वतः । स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ।
सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अनु । स्वधया । चेतथः । पथः ॥६॥

वेङ्कट० आसन्ने प्रातःसवने नितरां पातारः दिवसेभ्यः भृशं शरीरं धूनयन्तः उदकम् इव निर्मलं तेजः कुर्वाणाः गच्छन्ति । भवतोरश्वान् सूर्यः अपि भवद्भ्यां सह स्वरथे नियुञ्जानः गच्छति । तौ युवां सर्वान् मार्गान् अन्नेनोदकेन वा प्रदिदिक्षतेन[1] सह गच्छन्तौ अनुक्रमेण जानीथो दैव्यान् पार्थिवांश्च ॥ ६ ॥

प्र वामवोचमश्विना धियंधा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति ।
येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मन्तं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

प्र । वाम् । अवोचम् । अश्विना । धियम्ऽधाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्ति ।
येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मन्तम् । तरणिम् । भोजम् । अच्छ ॥७॥

वेङ्कट० प्र अवोचम् हे अश्विनौ!, कर्मणो विधाता युवयोः यः[2] रथः नवः जरारहितः विद्यते, येन समानेऽहनि सर्वान् लोकान् परि गच्छथः हविष्मन्तम् क्षिप्रकारिणं यजमानं प्रति, तमिति ॥ ७ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः[3] ॥

[४६]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रवायू देवता, आद्याया वायुः । गायत्री छन्दः[3] ।

अग्रं पिबा मधूनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

---

१. प्रदिदि° वि°. २. नास्ति वि° अ° कपे. ३-३. नास्ति मूको.

अग्रम् । पिब । मधूनाम् । सुतम् । वायो इति । दिविष्टिषु । त्वम् । हि । पूर्वऽपाः । असि ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्रम् पिब सोमानाम् सुतम् हे वायो! दिवसस्यागमनेषु प्रातः । त्वम्[1] हि पूर्वं पिबसि ॥ १ ॥

शतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः । वायो सुतस्य तृम्पतम् ॥ २ ॥

शतेन । नः । अभिष्टिऽभिः । नियुत्वान् । इन्द्रऽसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृम्पतम् ॥२॥

वेङ्कट० बहुभिः आगमनैः अस्माकम् नियुत्वान् इन्द्रसारथिः वायुः सोमेन तृप्यतु । प्रत्यक्षमाह— हे वायो! त्वं चेन्द्रश्च सोमेन तृप्यतम् इति ॥ २ ॥

आ वां सहस्रं हरय इन्द्रवायू अभि प्रयः । वहन्तु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वाम् । सहस्रम् । हरयः । इन्द्रवायू इति । अभि । प्रयः । वहन्तु । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रवायू! अस्माकमन्नार्थं बहवः अश्वाः वाम् सोमपीतये आ वहन्तु इति ॥ ३ ॥

रथं हिरण्यवन्धुरमिन्द्रवायू स्वध्वरम् । आ हि स्थाथो दिविस्पृशम् ॥ ४ ॥

रथम् । हिरण्यऽवन्धुरम् । इन्द्रवायू इति । सुऽअध्वरम् । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशम् ॥४॥

वेङ्कट० हे इन्द्रवायू! रथम् हिरण्यवन्धुरम्[2] शोभनयज्ञहेतुम् आ तिष्ठथः हि दीप्तेः स्प्रष्टारम् ॥ ४ ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वांसमुप गच्छतम् । इन्द्रवायू इहा गतम् ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वांसम् । उप । गच्छतम् । इन्द्रवायू इति । इह । आ । गतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ५ ॥

इन्द्रवायू अयं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा । पिबतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

इन्द्रवायू इति । अयम् । सुतः । तम् । देवेभिः । सऽजोषसा । पिबतम् । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ६ ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिन्द्रवायू विमोचनम् । इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥

इह । प्रऽयानम् । अस्तु । वाम् । इन्द्रवायू इति । विऽमोचनम् । इह । वाम् । सोमऽपीतये ॥७॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ७ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वाविंशो वर्गः[3] ॥

---

१. त्वं हि' अ'. २. 'ध्वरं बन्धु' वि' मूर्च; हिरण्मय' वि' क; 'ध्वरबन्धु' अ'. २-३. नास्ति मूको.

[४७]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रवायू देवता, प्रथमाया वायुः । अनुष्टुप् छन्दः[1] ।

वायो॑ शु॒क्रो अ॑यामि ते॒ मध्वो॒ अग्रं॒ दिवि॑ष्टिषु ।
आ या॑हि॒ सोम॑पीतये स्पा॒र्हो दे॑व नि॒युत्व॑ता ॥ १ ॥

वायो॒ इति॑ । शु॒क्रः । अ॒या॒मि॒ । ते॒ । मध्वः॑ । अग्र॑म् । दिवि॑ष्टिषु ।
आ । या॒हि॒ । सोम॑ऽपीतये । स्पा॒र्हः । दे॒व॒ । नि॒युत्व॑ता ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे वायो! शुक्लवर्णस्त्वमसि । प्रेरयामि तुभ्यमैन्द्रवायवे सोमस्य अग्रम् दिवसस्यागमनेषु । त्वम् आ गच्छ[2] सोमपानाय स्पृहणीयः[3] हे देव! नियुत्वता रथेन ॥ १ ॥

इन्द्र॑श्च वायवेषां॒ सोमा॑नां पी॒तिम॑र्हथः ।
यु॒वां हि यन्तीन्द॑वो नि॒म्नमापो॒ न स॒ध्र्य॑क् ॥ २ ॥

इन्द्रः॑ । च॒ । वा॒यो॒ इति॑ । ए॒षा॒म् । सोमा॑नाम् । पी॒तिम् । अ॒र्ह॒थः॒ ।
यु॒वाम् । हि । यन्ति॑ । इन्द॑वः । नि॒म्नम् । आपः॑ । न । स॒ध्र्य॑क् ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २ ॥

वाय॒विन्द्र॑श्च शु॒ष्मिणा॑ स॒रथं॑ शवसस्पती ।
नि॒युत्व॑न्ता न ऊ॒तय॒ आ या॑तं॒ सोम॑पीतये ॥ ३ ॥

वायो॒ इति॑ । इन्द्रः॑ । च॒ । शु॒ष्मिणा॑ । स॒ऽरथ॑म् । श॒व॒सः॒ । प॒ती॒ इति॑ ।
नि॒युत्व॑न्ता । नः॒ । ऊ॒तये॑ । आ । या॒त॒म् । सोम॑ऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

या वां॒ सन्ति॑ पुरु॒स्पृहो॑ नि॒युतो॑ दा॒शुषे॑ नरा ।
अ॒स्मे ता य॑ज्ञवाह॒सेन्द्र॑वायू॒ नि य॑च्छतम् ॥ ४ ॥

याः । वा॒म् । सन्ति॑ । पु॒रु॒ऽस्पृहः॑ । नि॒ऽयुतः॑ । दा॒शुषे॑ । न॒रा॒ ।
अ॒स्मे इति॑ । ताः । य॒ज्ञ॒ऽवा॒ह॒सा॒ । इन्द्र॑वायू॒ इति॑ । नि । य॒च्छ॒त॒म् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[1] ॥

१-१. नास्ति मूको. २. गच्छ वि' भ'. ३. °णीय ऋर्प.

[४८]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः। वायुः देवता। अनुष्टुप् छन्दः[1]।

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ १ ॥

विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ १ ॥

वेङ्कट० कामयस्व स्तुतिवाचः असेविता नवतराः विप्रस्य इव यजमानस्य धनानि स्वामी त्वम्। वायो! इति स्पष्टम् ॥ १ ॥

निर्युवाणो अशस्तीर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ २ ॥

निःऽयुवानः । अशस्तीः । नियुत्वान् । इन्द्रऽसारथिः ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० पृथक् कुर्वन् बाधाः। शिष्टं स्पष्टम् ॥ २ ॥

अनु कृष्णे वसुधिती येमाते विश्वपेशसा ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ३ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । येमाते इति । विश्वऽपेशसा ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अनु नियच्छतः कृष्णवर्णा रात्रिः विश्वरूपमहश्च निहितहविर्धाने वायुम्। अवशिष्टं स्पष्टम् ॥३॥

वहन्तु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ४ ॥

वहन्तु । त्वा । मनःऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मनोवेगाः रथे युक्ताः नव नवतिः अश्वाः त्वाम् वहन्तु ॥ ४ ॥

वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।
उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति मूको.

वायो इति । शतम् । हरीणाम् । युवस्व । पोष्याणाम् ।
उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः । आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वायो! शतम् अश्वानां पोषनिमित्तानां रथे नियोजय। अपि वा तव सहस्राश्वयुक्तस्य तैः सर्वैर्युक्तः रथः आ गच्छतु बलेन ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[1] ।

[४९]

[2]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्राबृहस्पती देवता । गायत्री छन्दः[2] ।

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १ ॥

इदम् । वाम् । आस्ये । हविः । प्रियम् । इन्द्राबृहस्पती इति । उक्थम् । मदः । च । शस्यते ॥१॥

वेङ्कट० इदम् हविः हूयते युवयोः आस्ये, तथा मदकरः सोमः[3] उक्थम् च शस्यते। अवशिष्टो वर्गः स्पष्टः ॥ १ ॥

अयं वां परि षिच्यते सोम इन्द्राबृहस्पती । चारुर्मदाय पीतये ॥ २ ॥

अयम् । वाम् । परि । सिच्यते । सोमः । इन्द्राबृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ २ ॥

आ न इन्द्राबृहस्पती गृहमिन्द्रश्च गच्छतम् । सोमपा सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । नः । इन्द्राबृहस्पती इति । गृहम् । इन्द्रः । च । गच्छतम् । सोमऽपा । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ३ ॥

अस्मे इन्द्राबृहस्पती रयिं धत्तं शतग्विनम् । अश्वावन्तं सहस्रिणम् ॥ ४ ॥

अस्मे इति । इन्द्राबृहस्पती इति । रयिम् । धत्तम् । शतऽग्विनम् । अश्वऽवन्तम् । सहस्रिणम् ॥४॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ४ ॥

इन्द्राबृहस्पती वयं सुते गीर्भिर्हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥

इन्द्राबृहस्पती इति । वयम् । सुते । गीःऽभिः । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति वि[1]. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति मूको.

सोममिन्द्राबृहस्पती पिबतं दाशुषो गृहे । मादयेथां तदोकसा ॥ ६ ॥

सोमम् । इन्द्राबृहस्पती इति । पिबतम् । दाशुषः । गृहे । मादयेथाम् । तत्ऽओकसा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यजमानगृहे समवेतौ तदोकसाविति ॥ ६ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

[५०]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । बृहस्पतिर्देवता, अन्त्ययोरिन्द्राबृहस्पती ।
त्रिष्टुप् छन्दः, दशमी जगती' ।

यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अन्तान् बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।
तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥ १ ॥

यः । तस्तम्भ । सहसा । वि । ज्मः । अन्तान् । बृहस्पतिः । त्रिऽसधस्थः । रवेण ।
तम् । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मन्द्रऽजिह्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः[2] पृथिव्याः पर्यन्तान्[3] बलेन विविधं स्तभ्नाति बृहस्पतिः त्रिस्थानः गर्जितरवेण सहितः, तम् पुराणाः दीप्यमानाः ऋषयः मेधाविनः पुरः दधिरे मोदनवाचम् ॥ १ ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदन्तो बृहस्पते अभि ये नस्ततस्रे ।
पृषन्तं सृप्रमदब्धमूर्वं बृहस्पते रक्षतादस्य योनिम् ॥ २ ॥

धुनऽइतयः । सुऽप्रकेतम् । मदन्तः । बृहस्पते । अभि । ये । नः । ततस्रे ।
पृषन्तम् । सृप्रम् । अदब्धम् । ऊर्वम् । बृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योनिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० धूननपरगमनाः[4] शोभनप्रज्ञानं माम् मदन्तः हे बृहस्पते! ये अभि गच्छन्ति मेघाः । मर्षकवदाह । सिञ्चन्तं सर्पणशीलम् अहिंसितम् महान्तम् बृहस्पते! त्वम् रक्षताद् अस्य मेघस्य उदकनिःसरणमार्गम् ॥ २ ॥

बृहस्पते या परमा परावदत आ त ऋतस्पृशो नि षेदुः ।
तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्चोतन्त्यभितो विरप्शम् ॥ ३ ॥

बृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृशः । नि । सेदुः ।
तुभ्यम् । खाताः । अवताः । अद्रिऽदुग्धाः । मध्वः । श्चोतन्ति । अभितः । विऽरप्शम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. यं मूको. ३. 'न्तात् वि' कपं; पर्यन्तात्पर्यन्तात् अ'. ४. धुनन° वि' कपं.

वेङ्कट० बृहस्पते ! यः परमः देशः अतः आ नि षीदन्तु त्वदीयाः ऋतस्पृशोऽश्वाः । तुभ्यम् खाताः कूपाः अभिषवग्रावभिरुत्पादितास्ते[1] कूपाः सोमान्[2] प्रेरयन्ति स्तुतिमन्तं त्वां प्रति ॥ ३ ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।
सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत् तमांसि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमम् । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽओमन् ।
सप्तऽआस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तऽरश्मिः । अधमत् । तमांसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बृहस्पतिः अह्नः प्रारम्भे प्रादुर्भवन् महतः ज्योतिषः स्थाने परमे व्योम्नि दिवि सप्तमुखः बहुजननः शब्देन महता वि धमति तमांसि सप्तरश्मिः । तादृशी चास्य स्तुतिरस्तीत्यवगन्तव्यम् ॥ ४ ॥

स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।
बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद् वावशतीरुदाजत् ॥ ५ ॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्वता । गणेन । वलम् । रुरोज । फलिऽगम् । रवेण ।
बृहस्पतिः । उस्रियाः । हव्यऽसूदः । कनिक्रदत् । वावशतीः । उत् । आजत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः शोभनस्तुतिकेन ऋग्भिर्युक्तेन गणेन[3] बलम् असुरम् हिंसितवान् मेघाकारम् शब्देन । बृहस्पतिः उस्रियाः हविषः प्रेरयित्रीः[4] शब्दं कुर्वन् कामयमानाः पणिभ्यः उत् आजत् ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये षड्विंशो वर्गः[5] ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६ ॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविःऽभिः ।
बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवन्तः । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० एवं पालयित्रे सर्वेषां देवाय वृष्णे यज्ञैः नमस्कारेण हविर्भिश्च परिचरणं कुर्मः । शिष्टं स्पष्टम् ॥ ६ ॥

---

१. °रुत्पादितास्ते मूको. २. सोऽमान् मूको. ३. नास्ति वि' अ'. ४. °यित्रीन् वि' अ' अर्प. ५-५. नास्ति मूको.

स इद् राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्थावभि वीर्येण ।
बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति वल्गूयति वन्दते पूर्वभाजम् ॥ ७ ॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्थौ । अभि । वीर्येण ।
बृहस्पतिम् । यः । सुऽभृतम् । बिभर्ति । वल्गुऽयति । वन्दते । पूर्वऽभाजम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः एव राजा प्रतिजनपदप्रादुर्भूतानि सर्वाणि[1] बलानि शोषकेण वीर्येण अभि तिष्ठति, यः राजा बृहस्पतिम् ब्राह्मणस्य पुरोधानद्वारेण सुभृतम् बिभर्ति स्तौति नमस्करोति च पूर्वमेव भजमानम् मुख्यम् ॥ ७ ॥

स इत् क्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीम् ।
तस्मै विशः स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन् ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । क्षेति । सुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळा । पिन्वते । विश्वऽदानीम् ।
तस्मै । विशः । स्वयम् । एव । नमन्ते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वः । एति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः एव निवसति सुप्रीतः स्वस्मिन् स्थाने, तस्मै एव पृथिवी सर्वदा कामान् पिन्वते[2], तस्मै एव मनुष्या जानपदाः स्वयम् एव नमनं कुर्वन्ति, यस्मिन् राजनि बृहस्पतिभूतः पुरोधा ब्राह्मणः कर्मणामग्रे गच्छति ॥ ८ ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।
अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽइतः । जयति । सम् । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या ।
अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तम् । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० शत्रुभिरप्रतिगतः सम्[1] जयति[3] उभयानि धनानि प्रतिजनभवानि[4] यानि च सजन्यानि[5] । रक्षणमिच्छते यः राजा धनम् करोति पुरोधसे, तम् रक्षन्ति देवाः ॥ ९ ॥

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन् यज्ञे मन्दसाना वृषण्वसू ।
आ वां विशन्त्विन्दवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥ १० ॥

इन्द्रः । च । सोमम् । पिबतम् । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मन्दसाना । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।
आ । वाम् । विशन्तु । इन्दवः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिम् । सर्वऽवीरम् । नि । यच्छतम् ॥ १० ॥

---

१. नास्ति मूको. २. पिबते मूको. ३. भवति मूको. ४. भवन° वि° अर्प. ५. सजनानि वि° अर्प.

वेङ्कट० बृहस्पते! त्वम् इन्द्रः च सोमं पिबतम् अस्मिन् यज्ञे हे वृष्यमाणधनौ! मोदमानौ। सोमभ-
भवनाः सोमाः आ विशन्तु वाम्। अस्मासु धनं सर्ववीरैर्युक्तम् नि यच्छतम् ॥ १० ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥

बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतम् । नः । सचा । सा । वाम् । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ।
अविष्टम् । धियः । जिगृतम् । पुरम्ऽधीः । जजस्तम् । अर्यः । वनुषाम् । अरातीः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राबृहस्पती! वर्धयतम् अस्मान्, सा युवयोः सुमतिः अस्मासु सम्पृक्ता[1] भवतु, रक्षतम् कर्माणि, प्रकाशयतं प्रज्ञाः, उपक्षपयतम् याचितॄणां धनानि अप्रयच्छन्तीः शत्रुभूताः प्रजाः ॥ ११ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तविंशो वर्गः[2] ॥

अष्टकस्य तृतीयस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।
व्याख्यत् सप्तममध्यायमित्थं श्रीवेङ्कटात्मजः ॥

इति [3]वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः[3] ॥

—※—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

१. संपृक्ता मूको. २-२. नास्ति मूको. ३-३. श्रीवेङ्कटमाधवाचार्यस्य ऋग्वेदभाष्ये अ॰.

अथ तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः

वेङ्कट॰

[१]'इदमु त्यत् पुरुतमम्' इत्याचिख्यासति माधवः ।
उपसर्गेषु वक्तव्यमनुक्तं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

आकारोऽधिपरी चोभौ स्पष्टीकुर्वन्ति कारके ।
अपादानाधिकरणे 'धनोरधि'[२], 'दिवस्परि'[३] ॥ २ ॥

आकारो 'दिव आजाता'[४] दृश्यन्ते चापि पूरणाः ।
सु च 'मो षु णः'[५] इत्यादौ केचिदिच्छन्ति पूरणम् ॥ ३ ॥

अमी किमुपसर्गाणां निपाताः प्रतिरूपकाः ।
भवेदुपसर्गा वा किं नु ते संशयोऽन्यथा ॥ ४ ॥

'अयं ते अस्तु हर्यतः'[६], 'आ याहि पूर्वीरति'[७][८] च ।
आकारौ पूरणावाहुर्बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ५ ॥

'यतो सखिभ्य आ वरम्'[९], 'इमे सोमास इन्दवः'[१०] ।
'नि नो होता वरेण्यः'[११], 'प्र यद्भिरो हरिवः स्थातः'[१२] ॥ ६ ॥
'यास्ते प्रजा अमृतस्य'[१३], 'विश्वा यश्चर्षणीरभि'[१४] ।
'प्रस्रो वो अस्मे स्वयशोभिः'[१५], 'अर्चन्ननु स्वराज्यम्'[१६] ॥ ७ ॥

'प्र दैवृगन् युवनः सम्'[१७], 'शुचिर्भ्राजानो रज आ'[१८] ।
आक्षिप्यन्ते क्रियाशब्दाः सर्वेष्वेषूपसर्गतः[१९] ॥ ८ ॥

अन्यार्थांश्च कुर्वन्ति तेऽमी धातूनपि क्वचित् ।
'निरंसुगामि रौहिणम्'[२०], 'आ नो भज परमेषु'[२१] ॥ ९ ॥

'आक्षी सूर्यस्य'[२२] 'रोचनात्'[२३], आवहदिवति गम्यते ।
तस्मादाकारसदृशं निपातं तं विदुर्बुधाः ॥ १० ॥

---

१. श्री ऋग्वेदभाष्ये वेङ्कटमाधवाचार्यकृतौ आदौ अध्यायार्थकारिका न॰. २. ऋ १,३३,४. ३. ऋ १,१२१,१०. ४. ऋ ३,४२,२. ५. ऋ १,३८,६. ६. ऋ ३,४४,१. ७. ॰आरिति वेङ्कट. ८. ऋ ३,४३,२. ९. ऋ १,४,४. १०. ऋ १,१६,६. ११. ऋ १,२६,२. १२. ऋ १,३३,५. १३. ऋ १,४२,१. १४. ऋ १,८६,५. १५. ऋ १,१२१,८. १६. ऋ १,८०,१. १७. ऋ १०,४६,१०. १८. ऋ १,१४१,७. १९. ॰षेषा गिरः वेङ्कट. २०. ऋ १,४१,४. २१. ऋ १,२७,५. २२. पूर्वः स वेङ्कट. २३. ऋ १,१४,९.

विनश्यन्ति च धात्वर्था उपसर्गसमन्वयात् ।
'अव[1] ते हेळो वरुण'[2], 'सुन्वानो हि ष्मा[3] यजति'[4] ॥ ११ ॥

अवपूर्वौ विनाशार्थावीयजी[5] अनयोर्द्वयोः ।
'रात्र्यामिन्दुदन्यो अगा(दि)ति'[6] इति विनाशार्थस्तथा दृशिः ॥ १२ ॥

व्यश्नुते[7] विरोधार्था उपसर्गैः पृथग्विधाः ।
'मायाभिरिन्द्र मायिनम्'[8], 'सोम प्र तिरन्तु आयुः'[9] ॥ १३ ॥

आख्यातशब्दैरस्माभिर्दृश्यते न दुरोऽन्वयः ।
'दूळभः'[10] 'दुर्या दधाती(ति'[11] इ)ति कृदन्तैर्दृश्यतेऽन्वयः ॥ १४ ॥

तृतीयस्याष्टकस्यैवमध्यायादिषु दर्शिताः ।
उपसर्गनिपातार्थाः सर्वे वेदोपकारिणः ॥ १५ ॥

[५१]

[12]वामदेवो गौतम ऋषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[12] ।

इदमु त्यत् पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्थात् ।
नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुषसो जनाय ॥ १ ॥

इदम् । ऊँ इति । त्यत् । पुरुऽतमम् । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुनऽवत् । अस्थात् ।
नूनम् । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुम् । कृणवन् । उषसः । जनाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । तत् एतत् बहुतमं प्राच्याम् ज्योतिः तमसः सकाशात्[13] प्रज्ञानवत् आविर्भवति । नूनम् दिवः दुहितरः व्युच्छन्त्यः मार्गम् कुर्वन्ति उषसः जनार्थम् ॥ १ ॥

अस्थुरु चित्रा उषसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।
व्यू व्रजस्य तमसो द्वारोच्छन्तीरव्रञ्छुचयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्थुः । ऊँ इति । चित्राः । उषसः । पुरस्तात् । मिताःऽइव । स्वरवः । अध्वरेषु ।
वि । ऊँ इति । व्रजस्य । तमसः । द्वारा । उच्छन्तीः । अव्रन् । शुचयः । पावकाः ॥ २ ॥

---

१. नव वेङ्कम. २. ऋ १,२४,१४. ३. नास्ति वि[1] अ[1] डपं. ४. ऋ १,१३३,७.
५. 'चौथिवे' वि[1] डपं. ६. ऋ १,१४,७. ७. व्यश्नुते वि[11] अ[1] ड; व्यश्नुते डपं. ८. ऋ १,११,७.
९. ऋ १०, १०७, २. १०. ऋ १, ४१, ८; दूळभः वि[11] अ[1] ड. ११. ऋ १०, १०१, ४.
१२-१२. नास्ति मूको. १३. °त् प्रकाशात् वि[1] डपं.

वेङ्कट० तिष्ठन्ति चित्रवर्णाः उषसः माध्याम् मिताः इव स्वरवः यूपाः यज्ञेषु[1], वि वृण्वन्ति वारकस्य तमसः द्वाराणि व्युच्छन्त्यः दीप्ताः शोधयित्र्यः ॥ २ ॥

उच्छन्तीरद्य चितयन्त भोजान् राधोदेयायोषसो मघोनीः ।
अचित्रे अन्तः पणयः ससन्त्वबुध्यमानास्तमसो विमध्ये ॥ ३ ॥

उच्छन्तीः । अद्य । चितयन्त । भोजान् । राधःऽदेयाय । उषसः । मघोनीः ।
अचित्रे । अन्तरिति । पणयः । ससन्तु । अबुध्यमानाः । तमसः । विऽमध्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० व्युच्छन्त्यः[2] अद्य बोधयन्तु भोजयितॄन् उदारान् धनदानाय उषसः धनवत्यः । चित्ररहिते अप्रज्ञायमानसर्वपदार्थे अन्तः लुब्धाः [3]स्वपन्तु अबुध्यमानाः[3] तमसः विमध्ये अत्यन्तमन्धे ॥ ३ ॥

कुविद् स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुषसो वो अद्य ।
येना नवग्वे अङ्गिरे दशग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदूष ॥ ४ ॥

कुवित् । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः । बभूयात् । उषसः । वः । अद्य ।
येन । नवऽग्वे । अङ्गिरे । दशऽग्वे । सप्तऽआस्ये । रेवतीः । रेवत् । ऊष ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बहु नः हे देव्यः! पुरातनः नूतनः वा यामः भवतु हे उषसः! युष्माकम् अद्य । येन यामेन नवग्वैः[4] दशग्वैश्च[4] अङ्गिरोभिर्युक्ते सप्तास्ये बृहस्पतिना च युक्ते युद्धे हे रेवत्यः! धनयुक्तम् उष निवसितवत्यः ॥ ४ ॥

यूयं हि देवीरृतयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवनानि सद्यः ।
प्रबोधयन्तीरुषसः ससन्तं द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय जीवम् ॥ ५ ॥

यूयम् । हि । देवीः । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ । भुवनानि । सद्यः ।
प्रऽबोधयन्तीः । उषसः । ससन्तम् । द्विऽपात् । चतुःऽपात् । चरथाय । जीवम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यूयम् हि हे देव्यः! यज्ञार्थं युक्तैः अश्वैः परिगच्छथ सद्यः एव सर्वाणि भुवनानि प्रबोधयन्त्यः उषसः! स्वपन्तम् द्विपात् चतुष्पात् च सर्वं च जीवम् चरणाय ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये प्रथमो वर्गः[6] ॥

---

१. नास्ति लर्प. २. नेव उषसः मूको. ३-३. स्वपंतु° वि¹ लर्प; स्वपुत्र° वि³ अ¹ ल. ४. नास्ति वि¹ अ¹ लर्प. ५. नास्ति वि¹. ६-६. नास्ति मूको.

क्वं स्विदासां कतमा पुराणी यया विधाना विदधुर्ऋभूणाम् ।
शुभं यच्छुभ्रा उषसश्चरन्ति न वि ज्ञायन्ते सदृशीरजुर्याः ॥ ६ ॥

क्व । स्वित् । आसाम् । कतमा । पुराणी । यया । विऽधाना । विऽदधुः । ऋभूणाम् ।
शुभम् । यत् । शुभ्राः । उषसः । चरन्ति । न । वि । ज्ञायन्ते । सऽदृशीः । अजुर्याः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्व स्वित् इदानीम् आसाम् सा भवति कतमा च सा पुरातनी, यया उषसा देवाः दीप्तीनां विधातव्यानि तेजांसि विदधुः । शुभम् यदा¹ शोभमानाः उषसः चरन्ति, तदानीं समानाकाराः पृथक् न वि ज्ञायन्ते जरारहिताः । 'सदृशीरद्य सदृशीरिदु श्वः' (ऋ १,१२३,८) इत्युक्तम् ॥ ६ ॥

ता घा ता भद्रा उषसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋतजातसत्याः ।
यास्वीजानः शशमान उक्थैः स्तुवञ्छंसन्द्रविणं सद्य आप ॥ ७ ॥

ताः । घ । ताः । भद्राः । उषसः । पुरा । आसुः । अभिष्टिऽद्युम्नाः । ऋतजातऽसत्याः ।
यासु । ईजानः । शशमानः । उक्थैः । स्तुवन् । शंसन् । द्रविणम् । सद्यः । आप ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ताः खलु भजनीयाः उषसः पुरा बभूवुः अन्वेषणीयात्मानः यज्ञार्थे जातसत्यमृतस्यैवपदार्थाः । यासु इति स्पष्टम् । पुनः ताः इति पूरणम्² ॥ ७ ॥

ता आ चरन्ति समना पुरस्तात्समानतः समना पप्रथानाः ।
ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उषसो जरन्ते ॥ ८ ॥

ताः । आ । चरन्ति । समना । पुरस्तात् । समानतः । समना । पप्रथानाः ।
ऋतस्य । देवीः । सदसः । बुधानाः । गवाम् । न । सर्गाः । उषसः । जरन्ते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ताः आ गच्छन्ति समानमेव प्राच्याम्³ समाने काले समानम् प्रथमानाः । सत्यम् स्थानम् जानत्यः गवाम् इव सर्गाः देव्यः उषसः स्तूयन्ते । यथा विसृष्टा गाव आगच्छन्ति, एवमागच्छन्ति ॥ ८ ॥

ता इन्न्वेव समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरन्ति ।
गूहन्तीरभ्वमसितं रुशद्भिः शुक्रास्तनूभिः शुचयो रुचानाः ॥ ९ ॥

ताः । इत् । नु । एव । समना । समानीः । अमीतऽवर्णाः । उषसः । चरन्ति ।
गूहन्तीः । अभ्वम् । असितम् । रुशत्ऽभिः । शुक्राः । तनूभिः । शुचयः । रुचानाः ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति वि¹ अपं. २. पूरणः वि¹. ३. प्राच्या वि¹ अपं.

वेङ्कट० ताः क्षिप्रम् एव समाने काले 'समनस्कः सम्मानवर्णाः' उषसः चरन्ति विनाशयन्त्यः महत् तमः शुक्लैस्तेजोभिः शुक्लवर्णाः तनूभिः दीप्यमानाः रोचमानाः ॥ ९ ॥

रयिं दिवो दुहितरो विभातीः प्रजावन्तं यच्छतास्मासु देवीः ।
स्योनादा वः प्रतिबुध्यमानाः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १० ॥

रयिम् । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवन्तम् । यच्छत । अस्मासु । देवीः ।
स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १० ॥

वेङ्कट० रयिम् हे दिवः दुहितरः ! व्युच्छन्त्यः प्रजावन्तम् यच्छत अस्मासु हे देव्यः ! । सुखात् स्थानात्[1] यूयम् प्रतिबुध्यमानाः भवथ । सुखंहेतोर्वा युष्मान् सर्वतः[1] प्रतिबोधयन्तः शोभनस्य वीर्यस्य धनस्य पतयः स्याम ॥ १० ॥

तद् वो दिवो दुहितरो विभातीरुप ब्रुव उषसो यज्ञकेतुः ।
वयं स्याम यशसो जनेषु तद् द्यौश्च धत्तां पृथिवी च देवी ॥ ११ ॥

तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उषसः । यज्ञऽकेतुः ।
वयम् । स्याम । यशसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च । धत्ताम् । पृथिवी । च । देवी ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तत् वः हे दिवः दुहितरः ! व्युच्छन्तीः उप ब्रुवे हे उषसः ! यज्ञो यस्य प्रज्ञापकः । मम किमित्याह—वयम् स्याम यशस्विनः जनेषु तत् अस्मभ्यं द्यावापृथिवी च प्रयच्छताम् ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वितीयो वर्गः' ॥

[५२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । उषाः देवता । गायत्री छन्दः' ।

प्रति ष्या सूनरी जनी व्युच्छन्ती परि स्वसुः । दिवो अदर्शि दुहिता ॥ १ ॥

प्रति । स्या । सूनरी । जनी । विऽउच्छन्ती । परि । स्वसुः । दिवः । अदर्शि । दुहिता ॥ १ ॥

वेङ्कट० एषा[1] उषाः जनयित्री व्युच्छन्ती रात्रेः परि दिवः दुहिता प्रति अदर्शि ॥ १ ॥

अश्वेव चित्रारुषी माता गवामृतावरी । सखाभूदश्विनोरुषाः ॥ २ ॥

अश्वाऽइव । चित्रा । अरुषी । माता । गवाम् । ऋतऽवरी । सखा । अभूत् । अश्विनोः । उषाः ॥ २ ॥

१-१. 'मानस्यो मना वि' ऋपं; 'मन्यो न्कानेव' वि' अ'; समान्यः अम्लानवर्णाः क. २. स्थाने मूको. ३. नास्ति क ऋपं. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि' ऋपं.

वेङ्कट० अस्येव त्रिया रोचमाना रश्मीनाम् माता बलवती सखा असुत अश्विनोः उषाः ॥ २ ॥

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि । उतोषो वस्व ईशिषे ॥ ३ ॥

उत । सखा । असि । अश्विनोः । उत । माता । गवाम् । असि । उत । उषः । वस्वः । ईशिषे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

यावयद्द्वेषसं त्वा चिकित्वित्सूनृतावरि । प्रति स्तोमैरभुत्स्महि ॥ ४ ॥

यवयत्ऽद्वेषसम् । त्वा । चिकित्वित् । सूनृताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्स्महि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पृथक्क्रियमाणशत्रुकां त्वां चिकित्वतीम् हे सूनृतावरि उषः! स्तोमैः प्रति बोधयामः ॥ ४ ॥

प्रति भद्रा अदृक्षत गवां सर्गा न रश्मयः । ओषा अप्रा उरु ज्रयः ॥ ५ ॥

प्रति । भद्राः । अदृक्षत । गवाम् । सर्गाः । न । रश्मयः । आ । उषाः । अप्राः । उरु । ज्रयः ॥५॥

वेङ्कट० प्रति दृश्यन्ते रश्मयः विसृष्टाः इव गावः । क्षेपम् उरु बलम् आ पूरयतु ॥ ५ ॥

आपप्रुषी विभावरि व्यावर्ज्योतिषा तमः । उषो अनु स्वधामव ॥ ६ ॥

आऽपप्रुषी । विभाऽवरि । वि । आवः । ज्योतिषा । तमः । उषः । अनु । स्वधाम् । अव ॥६॥

वेङ्कट० आपूरयन्ती हे विभावरि उषः । वि वारयसि ज्योतिषा तमः । सा त्वम् अन्नम् प्रति आगच्छ ॥ ६ ॥

आ द्यां तनोषि रश्मिभिरान्तरिक्षमुरु प्रियम् । उषः शुक्रेण शोचिषा ॥ ७ ॥

आ । द्याम् । तनोषि । रश्मिऽभिः । आ । अन्तरिक्षम् । उरु । प्रियम् । उषः । शुक्रेण । शोचिषा ॥७॥

वेङ्कट० [1]आ तनोषि रश्मिभिः[1] दिवम्, आ तनोषि च अन्तरिक्षम् विस्तीर्णम् प्रियम् । श्वेतवर्णेन हे उषः! इति ॥ ७ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये तृतीयो वर्गः[2] ॥

[५३]

[2]वामदेवो गौतम ऋषिः । सविता देवता । जगती छन्दः[2] ॥

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महद्वृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।
छर्दिर्येन दाशुषे यच्छति त्मना तन्नो महाँ उदयान्देवो अक्तुभिः ॥ १ ॥

1-1. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1] अपं. 2-2. नास्ति मूको.

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्यम् । महत् । वृणीमहे । असुरस्य । प्रऽचेतसः ।
छर्दिः । येन । दाशुषे । यच्छति । त्मना । तत् । नः । महान् । उत् । अयान् । देवः । अक्तुऽभिः ॥

वेङ्कट० तत् देवस्य सवितुः[1] वरणीयम् महत् वृणीमहे प्राज्ञस्य सुमतेः तेजः । येन तेजसा आत्मनैव यजमानाय धनं प्र-यच्छति, "तत् तेजः महान् सविता अस्माकम् उत् यच्छतु रात्रिभ्यः"[1] ॥ १ ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशङ्गं द्रापिं प्रति मुञ्चते कविः ।
विचक्षणः प्रथयन्नापृणन्नुर्वजीजनत् सविता सुम्नमुक्थ्यम् ॥ २ ॥

दिवः । धर्ता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशङ्गम् । द्रापिम् । प्रति । मुञ्चते । कविः ।
विऽचक्षणः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । सुम्नम् । उक्थ्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० "दिवः धर्ता"[2] प्रजापतिः भूतजातस्य पिशङ्गवर्णं तेजोरूपं कवचम् प्रति मुञ्चते क्रान्तप्रज्ञः । विद्रष्टा सविता तेजः प्रथयन् उरु अन्तरिक्षम् आ पूरयन् अस्माकम् प्रशस्यम् धनम् जनयतु ॥ २ ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्राक् सविता सवीमनि निवेशयन् प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥ ३ ॥

आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकम् । देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मणे ।
प्र । बाहू इति । अस्राक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः । जगत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० दैव्यान् पार्थिवांश्च लोकान् तेजसा आ पूरयति । सोऽयम् देवः आत्मस्वामिकाय मनुष्याणां कर्मणे अनुशासनं करोति, प्रसौतीत्यर्थः । सविता प्रसृजति बाहू प्रसवार्थम् निवेशयन् प्रसुवन् च अञ्जनसाधनैः रश्मिभिः जगत् ॥ ३ ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशद् व्रतानि देवः सविताभि रक्षते ।
प्रास्राग् बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥

अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।
प्र । अस्राक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः । धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अहिंस्यः भुवनानि प्रकाशयन् कर्माणि देवः सविता "अभि रक्षते । प्र सृजति बाहू लोकस्य सर्वाभ्यः प्रजाभ्यः । तदर्थं धृतकर्मा महतः गृहस्य दिवः ईश्वरो भवति"[3] ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति वि[1] लपं. २-२. नास्ति वि[2] लपे. ३-३. नास्ति वि[3] अ[3].

त्रिर॒न्तरि॑क्षं सवि॒ता म॑हित्व॒ना त्री रजां॑सि परि॒भूस्त्रीणि॑ रोच॒ना ।
ति॒स्रो दिवः॑ पृथि॒वीस्ति॒स्र इ॑न्वति त्रि॒भिर्व्र॒तैर॒भि नो॑ रक्षति॒ त्मना॑ ॥ ५ ॥

त्रिः । अ॒न्तरि॑क्षम् । स॒वि॒ता । म॒हि॒ऽत्व॒ना । त्री । रजां॑सि । प॒रि॒ऽभूः । त्रीणि॑ । रो॒च॒ना ।
ति॒स्रः । दिवः॑ । पृ॒थि॒वीः । ति॒स्रः । इ॒न्व॒ति॒ । त्रि॒ऽभिः । व्र॒तैः । अ॒भि । नः॒ । र॒क्ष॒ति॒ । त्मना॑ ॥५॥

वेङ्कट० 'त्रीणि चान्तरिक्षाणि सविता महत्त्वेन'[1] त्रींश्च[2] पार्थिवान्[3] लोकान्[1] परिभवति[4] 'त्रीणि च[5] दिव्यानि रजांसि'[5] । प्रकारान्तरेणाह । तिस्रः दिवः तिस्रः च पृथिवीः व्याप्नोति, त्रिभिः च कर्मभिः अस्मान् अभि रक्षति स्वयमेव ॥ ५ ॥

बृ॒हत्सु॑म्नः प्रस॒वीता॑ नि॒वेश॑नो॒ जग॑तः स्था॒तुरु॒भय॑स्य॒ यो व॒शी ।
स नो॑ दे॒वः स॑वि॒ता शर्म॑ यच्छत्व॒स्मे क्षया॑य त्रि॒वरू॑थ॒मंह॑सः ॥ ६ ॥

बृ॒हत्ऽसु॑म्नः । प्र॒ऽस॒वि॒ता । नि॒ऽवेश॑नः । जग॑तः । स्था॒तुः । उ॒भय॑स्य । यः । व॒शी ।
सः । नः॒ । दे॒वः । स॒वि॒ता । शर्म॑ । य॒च्छ॒तु॒ । अ॒स्मे इति॑ । क्षया॑य । त्रि॒ऽवरू॑थम् । अंह॑सः ॥६॥

वेङ्कट० महासुखः प्रेरयिता निवेशयिता[7] जङ्गमस्य स्थावरस्य च उभयस्य यः स्वामी सः नः देवः सविता सुखम् प्रयच्छतु अस्माकम् अंहसः 'विनाशाय त्रिगुणम्'[8], अपि वाऽस्माकं वासाय, दारिद्र्यमतीत्येति ॥ ६ ॥

आग॑न् दे॒व ऋ॒तुभि॒र्वर्ध॑तु॒ क्षयं॒ दधा॑तु नः सवि॒ता सु॑प्र॒जामिष॑म् ।
स नः॑ क्ष॒पाभि॒रह॑भिश्च जिन्वतु प्र॒जाव॑न्तं र॒यिम॒स्मे समि॑न्वतु ॥ ७ ॥

आ । अ॒ग॒न् । दे॒वः । ऋ॒तुऽभिः॑ । वर्ध॑तु । क्षय॑म् । दधा॑तु । नः॒ । स॒वि॒ता । सु॒ऽप्र॒जाम् । इष॑म् ।
सः॒ । नः॒ । क्ष॒पाभिः॑ । अह॑ऽभिः । च॒ । जि॒न्व॒तु॒ । प्र॒जाऽव॑न्तम् । र॒यिम् । अ॒स्मे इति॑ । सम् । इ॒न्व॒तु॒ ॥७॥

वेङ्कट० आ गच्छतु देवः ऋतुभिः वर्धयतु च क्षयम्, दधातु च अस्माकम् सविता शोभनप्रजम् अन्नम् । सः अस्मान् अहोभिः 'रात्रिभिः च'[9] प्रीणयतु[10], प्रजावन्तम् रयिम् अस्मासु सम् आगमयतु ॥ ७ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्थो वर्गः[11] ॥

[५४]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । सविता देवता । जगती छन्दः, षष्ठ्याः त्रिष्टुप्[1] ।

अभू॑द् दे॒वः स॑वि॒ता वन्द्यो॒ नु न॑ इ॒दानी॒मह्न॑ उप॒वाच्यो॒ नृभिः॑ ।
वि यो रत्ना॒ भज॑ति मान॒वेभ्यः॒ श्रेष्ठं॑ नो॒ अत्र॒ द्रवि॑णं॒ यथा॒ दध॑त् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. °श्च मूको. ३. नास्ति वि' अ' लपं. ४. °ति च वि' लपं. ५-५. नास्ति वि' लपं. ६. नास्ति मूको. ७. निवेशिता वि'' अ' लपं. ८-८. विनाशाय त्रिगु° मूको. ९-९. नास्ति वि'. १०. प्रीणातु मूको. ११-११. नास्ति मूको.

अभूत् । देवः । सविता । वन्द्यः । नु । नः । इदानीम् । अह्नः । उपऽवाच्यः । नृऽभिः ।
वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठम् । नः । अत्र । द्रविणम् । यथा । दधत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० भवतु देवः सविता स्तोतव्यः क्षिप्रम् अस्माकम् अस्मिन् काले अह्नः उपस्तोतव्यः मनुष्यैः । यः रत्नानि वि भजति मनुष्येभ्यः सविताऽस्मभ्यमपि सः[1] यथा श्रेष्ठम् धनम् अस्मिन् तृतीये सवने प्रयच्छति तथोपवाच्यः ॥ १ ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसि भागमुत्तमम् ।
आदिद् दामानं सवितर्व्यूर्णुषेऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमम् । यज्ञियेभ्यः । अमृतऽत्वम् । सुवसि । भागम् । उत्ऽतमम् ।
आत् । इत् । दामानम् । सवितः । वि । ऊर्णुषे । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

वेङ्कट० देवेभ्यः हि प्रथमम् यज्ञियेभ्यः अमृतत्वम् प्रयच्छसि भजनीयम् उत्तमम् । अनन्तरम् एव खण्डयितारम् अन्धकारम्[2] हे सवितः![3] अपावृणोषि, तथा[4] अनूचीनानि जीवितानि मनुष्येभ्यः प्रयच्छसि ॥ २ ॥

अचित्ती यच्चकृमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभूती पूरुषत्वता ।
देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचित्ती । यत् । चकृम । दैव्ये । जने । दीनैः । दक्षैः । प्रऽभूती । पुरुषत्वता ।
देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वम् । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अज्ञानेन यत् चकृम दैव्ये जने दीनत्वेन कृत्या प्रभावेन पौरुषेण वा कर्तव्यम् देवेषु मनुष्येषु च अस्मिन्नकर्तव्ये कृतेऽपि त्वम्[1] अनागस्कान् अस्मान् प्रसुवेति । यथोभयेऽस्मान् न निन्दन्ति तथा कुर्विति ॥ ३ ॥

न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद् यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।
यत् पृथिव्या वरिमन्ना स्वङ्गुरिर्वर्ष्मन् दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रऽमिये । सवितुः । दैव्यस्य । तत् । यथा । विश्वम् । भुवनम् । धारयिष्यति ।
यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽअङ्गुरिः । वर्ष्मन् । दिवः । सुवति । सत्यम् । अस्य । तत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न प्रमातुं शक्यम् सवितुः देवस्य[5] तत् कर्म, येन कर्मणा सर्वमिदम् भुवनम् धारयिष्यति धारयति च । यत् पृथिव्याः विस्तृते देशे शोभनाङ्गुलिकः[6] सविता प्रसौति, यच्च दिवः उच्छ्रिते, सत्यम् तत् अस्य कर्म ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि॰ अ॰. ३. नास्ति वि॰ अ॰. ४. °वे मूको. ५. देवस्य वि॰. ६. शोभनानाङ्गुलीकः वि॰; शोभनानाङ्गुलीयकः अ॰

इन्द्रज्येष्ठान् बृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयाँ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।
यथायथा पतयन्तो वियेमिर एवैव तस्थुः सवितः सवाय ते ॥ ५ ॥

इन्द्रऽज्येष्ठान् । बृहत्ऽभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः । सुवसि । पस्त्यऽवतः ।
यथाऽयथा । पतयन्तः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्थुः । सवितरिति । सवाय । ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रनाम्नेन्द्रेण युक्तान् एभ्यः महद्भ्यः शिलोच्चयेभ्यः गृहयुक्तान् ऋषिनिवासान् प्रसुवसि । किं च यथायथा पतयन्तः मनुष्याः कर्माणि विविधं यच्छन्ति, तथातथा हे सवितः! तव अनुज्ञामपेक्ष्य[1] तिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

ये ते त्रिरहन्त्सवितः सवासो दिवेदिवे सौभगमासुवन्ति ।
इन्द्रो द्यावापृथिवी सिन्धुरद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥ ६ ॥

ये । ते । त्रिः । अहन् । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे । सौभगम् । आऽसुवन्ति ।
इन्द्रः । द्यावापृथिवी इति । सिन्धुः । अत्ऽभिः । आदित्यैः । नः । अदितिः । शर्म । यंसत् ॥६॥

वेङ्कट० प्रातः मध्यन्दिने सायम् इति ये ते त्रयः सवाः[2] अन्वहं सौभाग्यम् आसुवन्ति, तैः सहेन्द्रादयः सरस्वती च अद्भिः आदित्यैः सह अदितिः च अस्मभ्यं सुखं यच्छतु ॥ ६ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चमो वर्गः[3] ॥

[५५]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, अष्टमाद्यास्तिस्रो गायत्र्यः' ।

को वस्त्राता वसवः को वरूता द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नः ।
सहीयसो वरुण मित्र मर्तात् को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ १ ॥

कः । वः । त्राता । वसवः । कः । वरूता । द्यावाभूमी इति । अदिते । त्रासीथाम् । नः ।
सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० कः वः रक्षिता हे वसवः!, कः वा सम्भक्ता । हे द्यावाभूमी[4] अदिते! रक्षतम् अस्मान् । तथा हे वरुण मित्र! अभिभवितुः मनुष्याद् अस्मान् रक्षतम् । हे विश्वे देवाः! कः वः यज्ञे पूजां धारयति ॥ १ ॥

प्र ये धामानि पूर्व्याण्यर्चान् वि यदुच्छान् वियोतारो अमूराः ।
विधातारो वि ते दधुरजस्रा ऋतधीतयो रुरुचन्त दस्माः ॥ २ ॥

---

१. 'ज्ञामपेक्ष्य वि' [illegible]. २. सवाः मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. द्यावापृथिवी वि' अ'.

प्र । ये । धामानि । पूर्व्याणि । अर्चान् । वि । यत् । उच्छान् । विऽयोतारः । अमूराः ।
विऽधातारः । वि । ते । दधुः । अजस्राः । ऋतऽधीतयः । रुरुचन्त । दस्माः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र अर्चन्ति ये पूर्व्याणि धामानि, वि उच्छन्ति यदा[1] पृथक्कर्तारः पापस्य अमूढाः, विधातारः ते वि दधुः अजस्राः रश्मयः, सत्यदीप्तयः[2], ते दीप्यन्ते दर्शनीयाः ॥ २ ॥

प्र पस्त्या३मदितिं सिन्धुमर्कैः स्वस्तिमीळे सख्याय देवीम् ।
उभे यथा नो अहनी निपात उषासानक्ता करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र । पस्त्याम् । अदितिम् । सिन्धुम् । अर्कैः । स्वस्तिम् । ईळे । सख्याय । देवीम् ।
उभे इति । यथा । नः । अहनी इति । निऽपातः । उषसानक्ता । करताम् । अदब्धे इति ॥३॥

वेङ्कट० प्र स्तौमि गृहहिताम् अदितिम् सरस्वतीम् स्वस्तिम् च देवीम् स्तोत्रैः सख्यसिद्ध्यर्थम् । उभये यथा अस्मान् अहोरात्रे नियमेन रक्षतः अहोरात्रे एवम् अहिंसिते कर्म कुरुताम् ॥ ३ ॥

व्यर्यमा वरुणश्चेति पन्थामिषस्पतिः सुवितं गातुमग्निः ।
इन्द्राविष्णू नृवदु षु स्तवाना शर्म नो यन्तममवद् वरूथम् ॥ ४ ॥

वि । अर्यमा । वरुणः । चेति । पन्थाम् । इषः । पतिः । सुवितम् । गातुम् । अग्निः ।
इन्द्राविष्णू इति । नृऽवत् । ऊँ इति । सु । स्तवाना । शर्म । नः । यन्तम् । अमऽवत् । वरूथम् ॥

वेङ्कट० वि चिनोति पन्थानम् अर्यमा वरुणः च अस्माकम्, तथा अन्नपतिः शोभनमार्गम्[3] अग्निः । हे इन्द्राविष्णू! स्तूयमानौ बलवत् वरणीयं गृहम् असंबाधम् मनुष्ययुक्तं सुष्ठु दत्तम् ॥ ४ ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य त्रातुरव्रि भगस्य ।
पात् पतिर्जन्यादंहसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥ ५ ॥

आ । पर्वतस्य । मरुताम् । अवांसि । देवस्य । त्रातुः । अव्रि । भगस्य ।
पात् । पतिः । जन्यात् । अंहसः । नः । मित्रः । मित्रियात् । उत । नः । उरुष्येत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ वृणे मेघस्य मरुताम् च रक्षणानि तथा मेघस्य त्रातुः भगस्य । रक्षतु पालयिता इन्द्रः जनभवात् उपद्रवात् अस्मान्, मित्रः च मित्रभवादुपद्रवात् अस्मान् रक्षेत् ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वर्गः[4] ॥

१. यदा वि' अ'. २. सत्यदी° मूको. ३. शोभमान्मा° वि°. ४-४. नास्ति मूको.

नू रोदसी अहिना बुध्न्येन स्तुवीत देवी अप्येभिरिष्टैः ।
समुद्रं न संचरणे सनिष्यवो घर्मस्वरसो नद्योऽ३ अप व्रन् ॥ ६ ॥

नु । रोदसी इति । अहिना । बुध्न्येन । स्तुवीत । देवी इति । अप्येभिः । इष्टैः ।
समुद्रम् । न । सम्ऽचरणे । सनिष्यवः । घर्मऽस्वरसः । नद्यः । अप । व्रन् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् हे द्यावापृथिवी देवौ ! अहिना बुध्न्येन देवेन सह स्तुवीत, तथा अन्तरिक्ष्यैश्च प्रियैर्देवैः सह । यथा समुद्रम् संचरणे धनमन्तुमिच्छन्तो गच्छन्त्येवं क्षरदुदकाः नद्यः अप गच्छन्तु यथाकामं चरन्तु ॥ ६ ॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन् ।
नहि मित्रस्य वरुणस्य धासिमर्हामसि प्रमियं सान्वग्नेः ॥ ७ ॥

देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । त्राता । त्रायताम् । अप्रऽयुच्छन् ।
नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । धासिम् । अर्हामसि । प्रऽमियम् । सानु । अग्नेः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० गतः पूर्वार्धः (ऋ १,१०६,७ इ.) । नहि वयं मित्रावरुणयोः अन्नं अहिंसितुम् अर्हामः, तथा अग्नेश्च समुच्छ्रितम् हविः ॥ ७ ॥

अग्निरीशे वसव्यस्याग्निर्महः सौभगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥ ८ ॥

अग्निः । ईशे । वसव्यस्य । अग्निः । महः । सौभगस्य । तानि । अस्मभ्यम् । रासते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० वसूनां समूहस्य महतः सौभाग्यस्य च ईश्वरः अग्निः तानि उभयानि अस्मभ्यम् प्रयच्छतु ॥ ८ ॥

उषो मघोन्या वह सूनृते वार्या पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥

उषः । मघोनि । आ । वह । सूनृते । वार्या । पुरु । अस्मभ्यम् । वाजिनीऽवति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पुरूणि धनानि हे उषः मघोनि ! अस्मभ्यम् आ भर । स्पष्टं शिष्टम्[1] ॥ ९ ॥

तत् सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । इन्द्रो नो राधसा गमत् ॥१०॥

तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । इन्द्रः । नः । राधसा । आ । गमत् ॥१०॥

वेङ्कट० सवित्रादिः तत् धनम् अस्मभ्यम् सुष्ठु प्रयच्छतु, इन्द्रः अस्मान् धनेन आ गच्छतु ॥ १० ॥

"इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः" ॥

1. शिष्टं च वि॰ ल ल॰. २-२. नास्ति मूको.

[५६]

¹वामदेवो गौतम ऋषिः । द्यावापृथिवी देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, पञ्चम्यादिसप्तम्यन्ता गायत्र्यः¹ ।

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयद्भिरर्कैः ।
यत् सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन् रुवद्धोक्षा पप्रथानेभिरेवैः ॥ १ ॥

मही इति । द्यावापृथिवी इति । इह । ज्येष्ठे इति । रुचा । भवताम् । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ।
यत् । सीम् । वरिष्ठे इति । बृहती इति । विऽमिन्वन् । रुवत् । ह । उक्षा । पप्रथानेभिः । एवैः ॥१॥

वेङ्कट० महती द्यावापृथिवी इह प्रशस्यतमे दीप्त्या शुचयद्भिः अर्कैश्च सह भवताम् । यदा सर्वतः वरिष्ठे महती परिच्छिन्दन् शब्दं करोति पर्जन्यः प्रथमानैः मरुद्भिः सह ॥ १ ॥

देवी देवेभिर्यजते यजत्रैरमिनती तस्थतुरुक्षमाणे ।
ऋतावरी अद्रुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिरर्कैः ॥ २ ॥

देवी इति । देवेभिः । यजते इति । यजत्रैः । अमिनती इति । तस्थतुः । उक्षमाणे इति ।
ऋतवरी इत्यृतऽवरी । अद्रुहा । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । यज्ञस्य । नेत्री इति । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ॥२॥

वेङ्कट० देवनशीले देवैः सहत्वे यजनीयैः अहिंसन्त्यौ² तस्थतुः सिञ्चन्त्यौ³ कामान् यज्ञवत्यौ⁴ अद्रोग्ध्र्यौ देवाः पुत्रा ययोः ते⁵ यज्ञस्य नेत्र्यौ दीप्यमानैः अर्कैः ॥ २ ॥

स इत् स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।
उर्वी गभीरे रजसी सुमेके अवंशे धीरः शच्या समैरत् ॥ ३ ॥

सः । इत् । सुऽअपाः । भुवनेषु । आस । यः । इमे इति । द्यावापृथिवी इति । जजान ।
उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके । अवंशे । धीरः । शच्या । सम् । ऐरत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः एव सुकर्मा जातेषु अभवत्, यः इमे द्यावापृथिवी जजान । विस्तीर्णे गम्भीरे द्यावापृथिवी शोभनमाने⁶ सः धीरः अवंशे अस्तम्भात् कर्मणा ॥ ३ ॥

नू रोदसी बृहद्भिर्नो वरूथैः पत्नीवद्भिरिषयन्ती सजोषाः ।
उरूची विश्वे यजते नि पातं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ४ ॥

नु । रोदसी इति । बृहत्ऽभिः । नः । वरूथैः । पत्नीवत्ऽभिः । इषयन्ती इति । सऽजोषाः ।
उरूची इति । विश्वे इति । यजते इति । नि । पातम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥

१-१. नास्ति मूको. २. °सन्ती मूको. ३. °न्त्यौ वि°. ४. °वती मूको. ५. नास्ति मूको.
६. शोभमाने क.

वेङ्कट० क्षिप्रं हे द्यावापृथिवी! महद्भिः अस्मद्गृहैः पत्नीयुक्तैः अयं कुर्वाणे यज्ञे उरुत्वमन्वन्त्यौ व्याप्ते अस्माँश्च निरतं रक्षतम्। रथिनो वयं कर्मणा सदा सम्भक्तारः स्याम ॥ ४ ॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भरामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र । वाम् । महि । द्यवी इति । अभि । उपऽस्तुतिम् । भरामहे । शुची इति । उप । प्रऽशस्तये ॥५॥

वेङ्कट० प्र भरामहे वाम् अभि द्यावापृथिव्यौ महतीम् उपस्तुतिम् दीप्यमाने उप प्रशंसितुम् ॥ ५ ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः । ऊह्याथे सनादृतम् ॥ ६ ॥

पुनाने इति । तन्वा । मिथः । स्वेन । दक्षेण । राजथः । ऊह्याथे इति । सनात् । ऋतम् ॥६॥

वेङ्कट० क्षरन्त्यौ तनेन हविषा उदकेन च परस्परम् स्वेन बलेन राजथः, वहथः च चिरादारभ्य यज्ञम् ॥ ६ ॥

मही मित्रस्य साधथस्तरन्ती पिप्रती ऋतम् । परि यज्ञं नि षेदथुः ॥ ७ ॥

मही इति । मित्रस्य । साधथः । तरन्ती इति । पिप्रती इति । ऋतम् । परि । यज्ञम् । नि । सेदथुः ।

वेङ्कट० महती[2] सखयुः यज्ञं साधयथः, तरन्त्यौ मित्रं पूरयन्त्यौ परि नि षेदथुः च तस्य यज्ञम् ॥ ७ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये अष्टमो वर्गः[3] ॥

[५७]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । प्रथमादितृतीयान्तानां क्षेत्रपतिर्देवता, चतुर्थ्याः शुनः,
पञ्चम्यष्टम्योः शुनासीरौ, षष्ठीसप्तम्योः सीता । अनुष्टुप् छन्दः,
पञ्चमी पुरउष्णिक्, द्वितीयातृतीयाष्टम्यस्त्रिष्टुभः[1] ।

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्वं पोषयित्न्वा स नो मृळातीदृशे ॥१॥

क्षेत्रस्य । पतिना । वयम् । हितेनऽइव । जयामसि ।
गाम् । अश्वम् । पोषयित्नु । आ । सः । नः । मृळाति । ईदृशे ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'क्षेत्रस्य पतिना वयम् सुहितेनेव जयामः गाम् अश्वम् पोषयितृ[4] चाऽऽहर इति यास्कः (१०,१४)। समुच्चयार्थो वा आकारः। " 'स नो मृळातीदृशे' बलेन वा धनेन वा[5]" इति यास्कः (१०,१५) ॥ १ ॥

क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व ।
मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥ २ ॥

---

१. नास्ति वि' ढपं. २. महत्यौ क प्रस्तावः. ३-३. नास्ति मूको. ४. पुष्टं पोषयितृ वि'.
५. या ईदृशेन क्षेत्रस्य बलेन वि' क'; या ईदृशेन क ढपं.

क्षेत्रस्य । पते । मधुऽमन्तम् । ऊर्मिम् । धेनुःऽइव । पयः । अस्मासु । धुक्ष्व ।
मधुऽश्चुतम् । घृतम्ऽइव । सुऽपूतम् । ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयन्तु ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे क्षेत्रस्य पते ! मधुमन्तम् ऊर्मिम् गोरसम् यथा धेनुः पयः दुग्धे एवम् अस्मासु धुक्ष्व प्रयच्छ पशून् । मधुश्चुतम् ऊर्मिम् घृतमिव सुपूतम् अस्मासु धुक्ष्व । यज्ञस्य पतयः अस्मान्[2] मृळयन्तु देवाः[3] । निरुक्तं द्रष्टव्यम् (या १०, २६) ॥ २ ॥

मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ ३ ॥

मधुऽमतीः । ओषधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत् । नः । भवतु । अन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्य । पतिः । मधुऽमान् । नः । अस्तु । अरिष्यन्तः । अनु । एनम् । चरेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एते सर्वे अस्माकं मधुमन्तः भवन्तु । वयम् अनु चराम क्षेत्रस्य पतिम् अहिंस्यमानाः ॥ ३ ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लाङ्गलम् ।
शुनं वरत्रा बध्यन्तां शुनमष्ट्रामुदिङ्गय ॥ ४ ॥

शुनम् । वाहाः । शुनम् । नरः । शुनम् । कृषतु । लाङ्गलम् ।
शुनम् । वरत्राः । बध्यन्ताम् । शुनम् । अष्ट्राम् । उत् । इङ्गय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सुखम् अस्याम् पृथिव्याम् बलीवर्दाः कृषन्तु । तथा कीनाशाः नरः शुनम् एव कृषन्तु 'शुनम् कृषतु' लाङ्गलम् । तथा वरत्राः च शुनम् बध्यन्ताम् तासु च सुखं भवतु । हे कीनाश ! त्वम् अष्ट्राम् च सुखमेव उत् इङ्गय इति इङ्कर्मकः । शुनो देवता मन्त्रस्य । तत्र सुखम् । भवति हि क्षेत्रकर्षणे सुखमिति ॥ ४ ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः । तेनेमामुप सिञ्चतम् ॥ ५ ॥

शुनासीरौ । इमाम् । वाचम् । जुषेथाम् । यत् । दिवि । चक्रथुः । पयः । तेन । इमाम् । उप । सिञ्चतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सुखरूपेण परिगमति, वायुः सीररूपो भवति । हे शुनासीरौ ! स्तुतिम् इमाम् सेवेथाम् । यत् युवाम् अन्तरिक्षे देवताभूतौ उदकम् चक्रथुः, तेन भूमिम् उप सिञ्चतम् ॥ ५ ॥

अर्वाची सुभगे भव सीते वन्दामहे त्वा ।
यथा नः सुभगाऽससि यथा नः सुफलाऽससि ॥ ६ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अप. २. देवान् ल. ३-३. नास्ति मूको.

अर्वाची । सुऽभगे । भव । सीते । वन्दामहे । त्वा ।
यथा । नः । सुऽभगा । असंसि । यथा । नः । सुऽफला । असंसि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे सुभगे सीते! अभिमुखी[1] भव, वन्दामहे त्वा वयम्, यथा नः सुधना भवसि, यथा च सुफला धान्यहेतुः ॥ ६ ॥

इन्द्रः सीतां नि गृह्णातु तां पूषानु यच्छतु ।
सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समाम् ॥ ७ ॥

इन्द्रः । सीताम् । नि । गृह्णातु । ताम् । पूषा । अनु । यच्छतु ।
सा । नः । पयस्वती । दुहाम् । उत्तरामऽउत्तराम् । समाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सीताम् पृथिव्याम् नि गृह्णातु । ताम् सीताम् पूषा अनु नियच्छतु । सा सीता रसवती दुग्धाम् अन्नम् उत्तरस्मिन् संवत्सरे तत उत्तरस्मिन्नपीति ॥ ७ ॥

शुनं नः फाला वि कृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यन्तु वाहैः ।
शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम् ॥ ८ ॥

शुनम् । नः । फालाः । वि । कृषन्तु । भूमिम् । शुनम् । कीनाशाः । अभि । यन्तु । वाहैः ।
शुनम् । पर्जन्यः । मधुना । पयःऽभिः । शुनासीरा । शुनम् । अस्मासु । धत्तम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० फालाः सीराग्राणि[2] सुखम् अस्माकम्[3] भूमिम् वि कृषन्तु । शुनम् एव कृषमाणाः कीनाशाः अभिगच्छन्तु वाहैः सह । शुनम् पर्जन्यः उदकेन सारैरोषधिभूतैः । हे[4] शुनासीरौ! युवां च शुनम् अस्मासु धत्तम् इति । अत्र बृहद्देवता—

"[5]'शुनं वाहाः' 'शुनं नरः'[5] इत्यृगुत्तरा ॥

वायुः शुनः 'सूर्य एवात्र' सीरः शुनासीरौ वायुसूर्यौ वदन्ति ।
[6]शुनासीरं यास्क इन्द्रं तु[6] मेने सूर्येन्द्रौ तौ[7] मन्यते शाकपूणिः ॥

शुनासीरौ पञ्चम्यां तु स्तुतौ 'तौ द्वे तु'[8] सीतायै षष्ठी सप्तमी च ।
'शुनं नः फालाः' कृषिं स्तौति पादः[10] 'शुनं कीनाशाः' कृषिजीवान्[11] मनुष्यान् ॥

स्तुतः पादेऽत्र[12] पर्जन्यस्तुतौ वि अन्त्ये तृप्तिवर्धनकामो जगाद ।
"[13]कृषिं वा[13] स्तौति सर्वं हि सूक्तम्" ॥ (बृदे ५, ७-१०) इति ॥

[14]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वर्गः[14] ॥

---

१. °खा वि° का° क.पे. २. नास्ति मूको. ३. °के सीराग्राणि मूको. ४. वे ह लपे. ५-५. शुन्देवी स्तु° बृदे. ६-६. सर्वस्तेन मूको. ७-७. °सीरमिन्द्रं यास्कस्तु मूको. ८. तु मूको. ९-९. द्वौ द्वे मूको. १०. पादं मूको. ११. °जीवा मूको. १२. पादि मूको. १३-१३. कृषिमत् मूको. १४-१४. नास्ति मूको.

[५८]

[१]वामदेवो गौतम ऋषिः। अग्निर्देवता, सूर्यो वा आपो वा गावो वा घृतस्तुतिर्वा।
त्रिष्टुप् छन्दः, एकादशी जगती[१]।

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानट्।
घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः॥ १॥

समुद्रात्। ऊर्मिः। मधुऽमान्। उत्। आरत्। उप। अंशुना। सम्। अमृतऽत्वम्। आनट्।
घृतस्य। नाम। गुह्यम्। यत्। अस्ति। जिह्वा। देवानाम्। अमृतस्य। नाभिः॥ १॥

वेङ्कट० [२]कात्यायनः—'समुद्रादेकादशाग्नेयं जगत्यन्तं सौर्यं वाऽऽपं वा† गव्यं वा घृतस्तुतिर्वा' (ऋअ २,४,५८) इति[२]। समुद्रात् कश्चन उदकवान् ऊर्मिः अग्निरादित्यो वा उत् आरत् उद्गात्। सोऽयम् ऊर्मिरात्मीयेन अंशुना मनुष्यान् अमृतत्वम् प्रापयति[३]। [४]तथाऽस्य क्षरणशीलस्य यत् गुह्यम् नाम‡ भवति तदहं कीर्तयामि। तदाह—[५]देवानाम् जिह्वा भवति। अग्नौ हि देवानां होमः आदित्ये वा अमृतत्वस्य च स्थाने भवतीति[४] ॥ १॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः।
उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद् गौर एतत्॥ २॥

वयम्। नाम। प्र। ब्रवाम। घृतस्य। अस्मिन्। यज्ञे। धारयाम।। नमःऽभिः।
उप। ब्रह्मा। शृणवत्। शस्यमानम्। चतुःऽशृङ्गः। अवमीत्। गौरः। एतत्॥ २॥

वेङ्कट० [५]जिह्वा देवानामितीदम् नाम वयम् अग्नेः प्र ब्रवाम, अस्मिन् यज्ञे धारयाम च तदग्निं नमोभिः। उप शृणोति महानग्निः उच्यमानं नाम। तदिदं नाम चतुःशृङ्गः कश्चन गौरः[५] वमति प्रकाशयति॥ २॥

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य।
त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्याँ आ विवेश॥ ३॥

चत्वारि। शृङ्गा। त्रयः। अस्य। पादाः। द्वे इति। शीर्षे इति। सप्त। हस्तासः। अस्य।
त्रिधा। बद्धः। वृषभः। रोरवीति। महः। देवः। मर्त्यान्। आ। विवेश॥ ३॥

वेङ्कट० तस्य[६] गौरस्य चत्वारि शृङ्गाणि भवन्ति, त्रयः च पादाः, द्वे च शीर्षे, सप्त हस्तासः अस्य। स त्रायन् त्रिधा बद्धः वृषभः शब्दं करोति। सोऽयं [७]महान् देवः[७] मनुष्यान् आ विवेश

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि[१] अ[१]. † नास्ति वि[१] लपं. ३. प्रकाशयति वि[१] अपं. ४-४. नास्ति वि[१] लपं ‡ नास्ति ल. ५-५. नास्ति वि[१] अपं. ६. नास्ति वि[१] अ[१]. ७-७. महादेवं वि[१] अपं.

इति। अथाथर्वणिकम्—'चत्वारि शृङ्गा इति वेदा एवैत उक्ताः। त्रयो अस्य पादा इति सवनान्येव। द्वे शीर्षे इति ब्राह्मौदनप्रवर्ग्यौ एव। सप्त हस्तासो अस्येति छन्दांस्येव। त्रिधा बद्ध इति मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणम्। वृषभो रोरवीतीत्येष ह वै वृषभ एव तद्रोरवीति यदेतेन शस्त्राणि शंसन्ति ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिर्ब्रह्मभिरिति। 'महो देवो' मर्त्यां आ विवेशेत्येष एव वै महान् देवो यद्यज्ञो मर्त्यानाविवेश इति' (गो. ब्रा १३,७) ॥ ३ ॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन् ।
इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतक्षुः ॥ ४ ॥

त्रिधा । हितम् । पणिऽभिः । गुह्यमानम् । गवि । देवासः । घृतम् । अनु । अविन्दन् ।
इन्द्रः । एकम् । सूर्यः । एकम् । जजान । वेनात् । एकम् । स्वधया । निः । ततक्षुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्रिधा हितम् पणिभिः अवगुह्यमानं कस्मिंश्चिद् गवि स्थितम् घृतम् उदकम् देवाः अनु अविन्दन्। तस्य घृतस्य एकम् अंशम् इन्द्रः जनयति, द्वितीयम् सूर्यः। अथ[2] अग्नेः[3] हविषा यजमानाः निः कृण्वन्ति। त्रयो देवा आकाशाद् वृष्टिमुत्पादयन्तीति समुदायार्थः ॥ ४ ॥

एता अर्षन्ति हृद्यात् समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।
घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम् ॥ ५ ॥

एताः । अर्षन्ति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतऽव्रजाः । रिपुणा । न । अवऽचक्षे ।
घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः । वेतसः । मध्ये । आसाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एताः गच्छन्ति हृद्यात् अन्तरिक्षात् शतसङ्घाः केनचित् शत्रुणा न अवख्यातव्याः[4]। ता एताः घृतस्य धाराः अभि पश्यामि। तासाम् मध्ये हिरण्मयः कश्चित् वेतसः तिष्ठति इति वैद्युतमग्निमादित्यं वा आहेति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः[5] ॥

सम्यक् स्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ।
एते अर्षन्त्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः ॥ ६ ॥

सम्यक् । स्रवन्ति । सरितः । न । धेनाः । अन्तः । हृदा । मनसा । पूयमानाः ।
एते । अर्षन्ति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाःऽइव । क्षिपणोः । ईषमाणाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० समीचीनं समुद्रात् स्रवन्ति[6] नद्यः इव वाचः द्यावापृथिव्योः अन्तः अग्निना मनसा हृदयेन च

१-१. महादे' कर्त.   २. अथवा वि' कर्त.   ३. ॰ग्नो मूको.   ४. ॰ख्याताः वि' ख लर्त.
५-५. नास्ति मूको.   ६. द्रवन्ति वि' अ'.

पूयमानाः क्षार्यमाणाः[1] । प्रकारान्तरेणाह — एते गच्छन्ति ऊर्मयः घृतस्य[2] [3]शीघ्रम् मृगाः इव क्षेप्तुर्भयाद् भयात् पलायमानाः[3] ॥ ६ ॥

सिन्धोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यह्वाः ।
घृतस्य धारा अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दन्नूर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिन्धोःऽइव । प्रऽअध्वने । शूघनासः । वातऽप्रमियः । पतयन्ति । यह्वाः ।
घृतस्य । धाराः । अरुषः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् । ऊर्मिऽभिः । पिन्वमानः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० नद्याः इव अध्वनः प्रारम्भे पतनदेशे शूघनासः शीघ्रं गन्त्र्यः[4] पृथिव्यां वातवेगेनेतस्ततः[5] प्रक्षिप्यमाणाः पतन्ति महत्यः घृतस्य धाराः । प्रेरयति[6] आरोचमानः इव अश्वः दिशो मेघैरधिष्ठिताः भिन्दन् अपाम् ऊर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निम् ।
घृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समनाऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मयमानासः । अग्निम् ।
घृतस्य । धाराः । सम्ऽइधः । नसन्त । ताः । जुषाणः । हर्यति । जातऽवेदाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यास्कः — 'अभिनमन्त[7] समनस इव योषाः । समनं[8] समननाद्वा संमाननाद्वा[9] कल्याण्यः स्मयमानासः । अग्निमित्यौपमिकम् । घृतस्य धारा उदकस्य धाराः समिधो नसन्त । [10]नसतिराप्नोतिकर्मा वा नमतिकर्मा वा । ता जुषाणो[10] हर्यति जातवेदाः । हर्यतिः [11]प्रेप्साकर्मा विहर्यतीति[11]' (७,१७) । अथमर्थः— अभि गच्छन्ति समनस्का इव स्त्रियः कल्याण्यः स्मयमानाः अग्निम् माध्यमिकम् घृतस्य[12] धाराः समिधः इव अग्निं । ताः प्रीयमाणः कामयते अग्निरिति ॥ ८ ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अञ्ज्यञ्जाना अभि चाकशीमि ।
यत्र सोमः सूयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत् पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याःऽइव । वहतुम् । एतवै । ऊँ इति । अञ्जि । अञ्जानाः । अभि । चाकशीमि ।
यत्र । सोमः । सूयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥

---

१. क्षेप्या॰ वि॰ अ॰ ह. २. 'तस्य धारा अभिपश्यामि' वि॰ कर्प. ३-३. नास्ति वि॰ कर्प. ४. गन्त्र्याः वि॰ कर्प; गन्त्र्यः वि॰ अ॰. ५. येतेत॰ वि॰ कर्प. ६. प्रेरयन्ति वि॰ ह कर्प. ७. 'नमन्ति मूको. ८. समन वि॰ कर्प; समना वि॰. ९. संमनन॰ वि॰ अ॰. १०-१०. 'नसतिरा···तिकर्मा वा ता जु॰ वि॰; 'पोतिकर्मा वा ता जु॰ अ॰. ११-११. 'कर्माविहर्य॰ वि॰ अ॰. १२. नास्ति वि॰ अ॰.

वेङ्कट० युवतीः[1] इव भर्तारम् एतु शरीरम् अलङ्कुर्वाणाः पवित्रं सरस्य धाराः अभि पश्यामि । यत्र सोमः सिच्यते, यत्र चान्यत् हविरग्नौ, यत्र घृतस्य धाराः अभि गच्छन्ति ॥ ९ ॥

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।
इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत् पवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिम् । गव्यम् । आजिम् । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।
इमम् । यज्ञम् । नयत । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत् । पवन्ते ॥ १० ॥

वेङ्कट० अभि गच्छत सुस्तोत्रं गोहितं[2] गमनशीलमाजिम् । अस्मासु च भजनीयानि धनानि धत्त । यथा इमम् यज्ञम् नयत देवतासु अस्माकम् । घृतस्य धाराः इमाः मधुयुक्तं क्षरन्ति । पादश्चतुर्थः परोक्ष इति ॥ १० ॥

धामन् ते विश्वं भुवनमधि श्रितमन्तः समुद्रे हृद्य१न्तरायुषि ।
अपामनीके समिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमन्तं त ऊर्मिम् ॥ ११ ॥

धामन् । ते । विश्वम् । भुवनम् । अधि । श्रितम् । अन्तरिति । समुद्रे । हृदि । अन्तः । आयुषि ।
अपाम् । अनीके । सम्ऽइथे । यः । आऽभृतः । तम् । अश्याम । मधुऽमन्तम् । ते । ऊर्मिम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने सूर्य! या तव तेजसि विश्वम् भूतजातम् अधि श्रितम् । स त्वम् अन्तरिक्षस्य अन्तः वर्तसे । तथा मनुष्ये च हृदि अन्तः वर्तसे । अपाम् मध्ये सङ्गते[3] यः आहवः, तम् मधुमन्तम् उदकसङ्घातं त्वत्तः वयं लभेमहि ॥ ११ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वर्गः[4] ॥

प्रायच्छदभिप्रायमहमर्थं सूक्तमञ्जसा ।
शौनकोऽप्याह बहुधा वामदेवः प्रसीदतु ॥ इति ॥

—※—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये चतुर्थं मण्डलं समाप्तम् ॥

१. युवतयः मूको. २. गहितं वि॰ अर्प. ३. सङ्गते वि॰ अ॰. ४-४. नास्ति मूको.

शोधपत्रम्¹

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
११५३	१७	अथोऽपर...१०)	अथोऽपरिमितम् (तु. काठ २, ८, २, ६)
११५७	६	हविषान्	हविषा
११५९	१६	देव !¹	× ×
,,	१९	दिंक्तुः	दिंक्षुः
,,	२६	१. नास्ति मूको.	× ×
११६१	१५	दास्वते	दास्वंते
११६७	११	ष्टुऽसन्तम्	ष्टुऽसन्तंम्
११७२	१४	°होमा°	°होंमा°
११७५	६	वृर्धंवन्ति	वृर्धयन्ति
११७८	१३	बलवत्तमम् ।	। बलवत्तमम्
११८२	२१	सवसौ°	सुवसौ°
११९५	१५	धुनिइव¹	× ×
,,	२५	नास्ति वि¹ ल लपं	धुनिइव वि¹ क्ष¹
११९७	६	। विद्रुत्तरः	विद्रुत्तरः ।
११९८	७	शत_तो	शतक्रतो
१२०१	२०	उतो	उतो
१२०२	३	हरी	हरी
,,	२०	पुंन्वा°	पुन्वा°
१२०३	१८	प्रहुत्वं¹	प्रहुत्वं¹
१२०४	२०	अर्णः ऽवृतम्	अर्णःऽवृतम्
१२०५	१२	सौवश्व्यशत्रोः	सौवश्व्यस्य शत्रोः
१२१०	३	°रसोवाय	°रुभिषोवाय
१२१६	१८	अस्य	तस्य
१२१७	१९	अपहर्तुं माम् इव ।	अपहर्तुम् । आ वि
,,	,,	तेभ्यः²	तेभ्यः² ।

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१२१९	१	प्रभृतिम्	प्रभृतिम्
,,	९	वैरम्	वरंम्
,,	१४	षद्द्विवो	षद् द्विवो
१२२१	१६	बरन्तुः	बरन्तु
१२३१	१०	सयवंसा	सुयवंसा
१२३३	२४	ते न	ते
१२३४	११	अपो	अपो
१२३५	२०	प्रियस्वं	प्रियस्वं
१२४०	१९	शत्रून्	शत्रून्
१२४१	२०	हर्षीऽवतः	हर्षीवतः
१२४२	१६	पतौ	पतो
१२४५	२१	अद्दे	अद्दे
१२४८	१	सुंख	सुखे
१२४८	१	विवोसयम्	विवासयम्
१२५२	२	°राधसः	°रांधसः
१२५६	१	गिरः	गिरः
१२५९	१३	समुच्छितं	समुच्छितं
१२६९	२०	अरथेथेः	अरथेथे
१२७०	१०	रुच्यांऽव	रुच्यांऽइव
,,	१५	प्रभी	। प्रभी
१२७५	२०	विऽचर्षणिः	विऽचर्षणिः
१२८१	१८	°मागढेति	°मागच्छेति
१२८३	३	नद्यः । उद्°	नद्यः उद्°
,,	४	°ते क्ष°	°ते । क्ष°
,,	२२	सुऽपत्नी इति सुपत्नी	सुपत्नी इति सुऽपत्नी
१२८४	२३	(?)	× ×
१२८७	१७	सनु°	सूनु°

१. × एतच्चिह्न-परामृष्टः पाठो नेयः ।

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१२९६	१८	तनूनपात्	तनूनपात्
१२९७	२०	°पे इति	°पे इति
१३०२	१९	°यम् अ°	°यम् । अ°
१३०५	१७	ऋतऽवरी	ऋतवरी
		इत्युतवरी	इत्युतऽवरी
१३११	१७	वेरिति	वेरिति
१३२२	८	देवा_	देवासः
१३२३	१	हकारी	महकारी
,,	१५	साक°	साक°
१३३४	१५	वपो	तपो
,,	१६	अचि°	अचि°
,,	२०	इष्मनोम	इष्मेनोम
१३३७	१५	अध्वरम्	अध्वरम्
१३३८	७	स्वधाऽव:	स्वधाऽवः
१३४५	१३	इष्यसे	इष्यसे
१३४६	११	अग्निः	अग्निः
१३५१	१९	प्रातः°	प्रातः°
१३५३	५	°नुष्टमः	°सुष्टुभः
१३५४	७	नाभाभौ	नाभौ
,,	१२	_सुतम्	असुतम्
१३५५	२२	गिरः	गिरः
१३५६	९	तनूदेनपात्	तनूदऽनपात्
१३६०	९	ऋषि । इन्द्रोः दे°	ऋषिः । इन्द्रो दे°
१३६४	२३	दंहणे साधो!'	दंहणे' साधो!
१३६५	१६	कीवितः	कीवतः
१३६७	१५	°कमणो	°कर्मणो
१३७०	१३	प्रत्नस्य	प्रत्नस्य
,,	११	प्रपुष्य	प्रऽपुष्य
,,	२२	रुद्रेभिः	रुद्रेभिः
१३७९	३	ऊवम्	ऊर्वम्
,,	१४	°ते इति	°ते इति
१३८०	२०	कि मच्छन्	किमिच्छन्
१३८३	१७	मर्त्रन्	मन्त्रन्
१३८७	२०	स्व_ऽयुजो	स्वाऽयुजो
१३८८	२०	समिन्द्र	समिन्द्र

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१३९०	९	प्रदिवो	प्रदिवो
१३९१	१८	अंशुः	अंशुः
१३९२	३	सर्मी	सर्मी
१३९३	१३	°ऽक्तो	°ऽक्तो
१३९६	८	समृते इति	समृते इति
१३९७	१५	वर्पितः	वर्पितुः
१३९७	२३	°पिम्यो	°पिन्वी
१३९९	२२	°रपहतासु	°रपहतासु
१४१२	१३	वज्रसशम्	वज्रसंशम्
१४१६	७	शर्मन्	शर्मन्
१४१८	१२	उदगृणः	उदगूर्णः
१४१९	४	शत्रणाम्	शत्रूणाम्
१४२२	१५	अभिमातिऽ°	अभिमातिऽ°
१४२६	१४	वृत्रहा	वृत्रहा
१४२९	८	तन्वंम्	तन्वंम्
१४४१	७	°रुर्वे १न्तरिक्षम्	°रुर्वे १न्तरिक्षम्
१४४३	१६	हविर्भिर्धा°	हविर्भिर्धा°
१४५२	१६	अवृजन्	अवृञ्जन्
१४५६	२०	इमम्	इमम्
१४६८	६	शमन्	शमून्
१४७६	२०	घृतऽस्नू	घृतऽस्नूं
१४८०	१४	ऋतमा°	ऋतमा°
१४८१	२१	पुरुऽवार	पुरुऽवार
१४८२	८	कृणाध्वम्	कृणाध्वम्
१४९१	१	समतायां	ममताया
१४९७	२२	अनक्षेना	अनक्षेन
१५०५	११	दर्मे	दर्मे
१५०८	१५	स्व१र्णे	स्व१र्णे
१५०९	२४	न्मूर्धन्	°न्मूर्धन्
१५१३	२०	वर्ष्णो	वर्ष्णो
१५१९	२२	वपुः	वप्रः
१५२२	४	वपः	वंपः
१५२६	९	मदिष्ठाः	मदिष्ठाः
१५२८	१४	मघवा	मघवा
,,	१५	मघवा	मघवा
,,	१६	अक्षियन्तम्	अक्षियन्तम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१५३८	८	निन्द्रायाम्	निद्रायाम्
१५४२	१७	वृजमर्प°	वृजर्मप°
१५५२	१५	कृतस्तु	क्रतस्तु
१५५७	२	इन्द्र	इन्द्रं
१५६०	४	भरंद्	भरंत्
१५६४	४	अर्दृत्वम्	अदर्दृत्वम्
१५७१	२०	अंवन्तु	अंवन्तु
१५७५	५	गिरश्च	गिरंश्च
१५८१	१५	ऋमवो	ऋभवो
१५८८	१०	अभूत°	अमृत°
१५९२	३	दानानिसन्ति	दानानि सन्ति
१५९६	१८	°च्छूंत्रु°	°च्छूंत्र°
१५९८	१८	द्विषमं°	द्विषुर्मं°
१५९९	१६	भर्मृती इर्ति	भर्मृती इति
१६०३	४	अुर्लंऽद्वेवम्	अुर्लंऽद्वेवम्
१६०३	७	तमिान्द्राधि°	तमिन्द्राधि°
,,	१७	इन्द्रा°	इन्द्रा°
१६१२	१६	इति	इति
,,	,,	चन्द्रेर्ण	चन्द्रेर्ण
१६२५	१७	सुऽप्रजाम्	सुऽप्रजाम्
१६३२	८	भवत	भवतु
१६६१	८	महत्व	महत्वः

